

Krzysztof Benyskiewicz

PIASTOWIE I RURYKOWICE

Polsko-ruskie stosunki polityczne
od X do połowy XII wieku

UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI

Piastowie i Rurykowice
Polsko-ruskie stosunki polityczne
od X do połowy XII wieku

Krzysztof Benyskiewicz

Piastowie i Rurykowice
Polsko-ruskie stosunki polityczne
od X do połowy XII wieku

Zielona Góra 2024

RADA WYDAWNICZA

Andrzej Pieczyński (*przewodniczący*), Andrzej Bisztyga, Bogumiła Burda,
Eugene Feldshtein, Beata Gabrys, Magdalena Gibas-Dorna, Jacek Korentz,
Tatiana Rongińska, Franciszek Runiec (*sekretarz*)

RECENZENT

Marek Cetwiński

REDAKCJA

Izabela Bohdanow

KOREKTA

Natalia Fabiszewska

REDAKCJA TECHNICZNA

Arkadiusz Sroka

PROJEKT OKŁADKI

Krzysztof Benyskiewicz

Wydanie II poprawione i uzupełnione

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra 2024

ISBN 978-83-7842-537-3

DOI: <https://doi.org/10.59444/2024MONaBen>

OFICyna WYDAWNICZA UNIWERSYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO

65-246 Zielona Góra, ul. Podgórna 50, tel. (68) 328 78 64

www.ow.uz.zgora.pl, sekretariat@ow.uz.zgora.pl

WSTĘP

Otóż powiadają, że ci Panończycy, nazwani tak od Pana, wywodzą się, jak mówią, od Janusa, potomka Jafeta. Pierwszym z nich miał być ów potężny książę Nemrod, który najpierw zaczął ujarzmić ludzi, braci swoich, i zmuszać do posłuszeństwa wobec siebie. Z tych więc Panończyków pochodzili trzej bracia, synowie Pana, władcy Panończyków, z których pierworodny miał imię Lech, drugi Rus, trzeci Czech. I ci trzej wydawszy potomstwo z siebie i ze swego rodu, posiadali trzy królestwa: Lechitów, Rusinów i Czechów (zwano ich też Bohemi), posiadają je obecnie i na przyszłość posiadać będą, jak długo spodoba się Bożej woli...¹

W taki sposób początki sąsiedztwa polsko-czesko-ruskiego postrzegał autor *Kroniki wielkopolskiej*. Wizję tę zmodyfikował nieco Jan Długosz, czyniąc Rusa wnukiem Lecha. Od Rusa nazwę wzięła cała kraina². Lech i Czech może nie byli potomkami Janusa, syna Jafeta, nie wywodzili się z Panonii, a Rus nie był wnukiem Lecha, lecz rzeczywiście Polacy, Czesi i Rusini stworzyli sąsiadujące ze sobą „królestwa”³. Pierwsze wiarygodne wzmianki o sąsiedztwie wspomnianych trzech monarchii zawdzięczamy Ibrahimiowi ibn Jakubowi⁴. Podróżując po Europie w latach 965-966, Ibrahim trafił na dwór Ottona I i, prawdopodobnie, księcia czeskiego Bolesława I Srogiego⁵. Podróżnik opisał władztwo Bolesława „króla” „Bohemii”, Pragi i Krakowa. Podczas środkowoeuropejskich peregrynacji dowiedział się o istnieniu kraju Mieszka. Według informatorów Ibrahima, Mieszko „król północy” sąsiadował na wschodzie z „Rus”. Przekaz po-

¹ *Kronika wielkopolska*, przekł. K. Abgarowicz, oprac. B. Kürbis, Warszawa 1965, s. 40. Historię „plemienia Jafetowego” – Noryków, czyli Słowian – opowiada także autor *Powieści minionych lat: Povesť vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Peretc, Moskwa-Lenngrad 1950, s. 11.

² *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 1-2, Varsaviae 1964, s. 87.

³ Wśród synów Jafeta *Księga Rodzaju* i *Księga Kronik* nie wymieniały Janusa. Kronikarz miał na myśli zapewne Jawana, jednego z protoplastów „ludzkości popopotowej”.

⁴ *Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al.-Bekriego*, przekł. i oprac. T. Kowalski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II* (dalej: MPH S II), Cracoviae 1946, t. 1, s. 48-54.

⁵ O datowaniu: *Ibidem*, s. 41; J. Widajewicz, *Studia nad relacją Ibrahima ibn Jakuba*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Seria 2” 1946, t. 46, nr 1, s. 11. Trasa podróży: G. Labuda, *Ibrahim ibn Jakub. Najstarsza relacja o Polsce*, s. 174; A. Miguel, *Ibrahim Ben Ya'kub al. Isra'ili al. Turtushi*, [w:] *The Encyklopedia of Islam*, vol. 3, London 1971, s. 991.

sła z Tortozy, znany dziś tylko dzięki odpisom i streszczeniom, zazwyczaj wzbudza zaufanie badaczy⁶. Na jego podstawie możemy wyciągnąć wniosek, że w latach sześćdziesiątych X wieku istniała bezpośrednia łączność między posiadłościami Piastów i Rurykowiców. Jak kształtowały się stosunki międzysąsiedzkie, nie wiemy. Dopiero autor *Powieści minionych lat* ujawnił informację o pierwszym, spektakularnym kontakcie rusko-polskim. W 981 roku Włodzimierz Wielki najechał na „Lachów” i zagarnął należące doń Czerwień, Przemyśl i inne grody. Dotychczasowe milczenie źródeł wokół sąsiedztwa i wiadomość o nagłym konflikcie spowodowało wrażenie otwarcia niezapowiadającego w przyszłości przychylnych relacji. Okazało się jednak, że napaść Włodzimierza nie miała decydującego wpływu na kształt stosunków polsko-ruskich. Dwa pierwsze wieki sąsiedztwa, mimo że obfitowały w konflikty i inne, mniej lub bardziej, spektakularne wydarzenia, można uznać za jeden z najspokojniejszych okresów w dziejach politycznych relacji między Polską i Rusią. Spory i nieporozumienia, jak się zdaje, nigdy nie przybrały charakteru agresji mającej na celu polityczne podporządkowanie lub pozbawienie władzy sąsiedniej dynastii.

Twórcami i organizatorami polityki zagranicznej oraz niekiedy ich bezpośrednimi realizatorami byli w średniowieczu przedstawiciele rodów panujących. Książęta i królowie często sami ponosili odpowiedzialność i koszty podejmowanych decyzji. Stąd obecność w tytule prezentowanej pracy Piastów i Rurykowiców. Użycie obu nazw jest anachronizmem, jako że ani w X, ani w XII wieku nikt nie słyszał o takich dynastiach. O ich istnieniu nie wiedzieli także sami zainteresowani. Jeśli chodzi o Piastów, to w średniowieczu nazywano ich przyrodzonymi (dziedzicznymi) książętami Polski lub Polaków. Dynastią piastowską (Piastów) zostali dopiero w XVI wieku⁷. Eliasch Reusner w 1597 roku umieścił „stirps Piastae” w swej genealogii władców chrześcijańskich⁸. Nieco dłużej „tworzyło się” miano Rurykowiców. Jeszcze Wasilij N. Tatiszczew nie określał

⁶ Ostatnio o fragmentach relacji Ibrahima zapisanych w dziełach Al-Bekriego i innych oraz wątpliwościach wobec opowieści. D.A. Sikorski, *Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy*, s. 20-36. *Ibidem*, s. 39: „Relacja ibn Jakuba mogła nie być nigdy spisana przez niego samego. Mógł to uczynić autor domniemanego źródła, z którego korzystał al-Udhri, spisując opowieść ibn Jakuba”. O konieczności kontynuacji badań m.in. nad relacją Ibrahima ibn Jakuba postulat: J. Hauziński, *O potrzebie nowej edycji Ibrahima ibn Yacqūba aḡ-Ṭurtūṣī o krajach Środkowej Europy*, [w:] *Z Mekki do Poznania. Materiały 5. Ogólnopolskiej Konferencji Arabistycznej Poznań 9-10 czerwca 1997*, Poznań 1998, s. 106-113; U. Lewicka-Rajewska, B. Ostafin, *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny – o historii badań i konieczności kontynuacji tematu*, http://www.academia.edu/25556840/Urszula_Lewicka-Rajewska_Barbara_Ostafin, s. 1-19 [data dostępu: 1.01.2018]; A. Sikorski, *op. cit.*, s. 43-44.

⁷ H. Łowmiański, *Kilka uwag krytycznych o początkach Polski* (J. Widajewicz, *Początki Polski*, Wrocław 1948, str. 162), „Roczniki Historyczne” 1949, t. 18, s. 352-373 (s. 370-371); K. Jasiński, *Rodzód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19) Poznań 2004, s. 26-28.

⁸ E. Reusner, *Basilikon. Opus genealogicum catholicum de praecipuis familiis imperatorum, regum, principum, aliorumque procerum orbis christiani [...]*, Francofurti 1592, s. 37-47. Osobno przedstawił genealogię Piastów śląskich.

pierwszej ruskiej dynastii Rurykowicami. Posługiwał się, i to rzadko, pojęciem książąt „z rodu Ruryka”⁹. W 1847 roku Sergej Sołowjow opublikował rozprawę o historii stosunków między kniaziami *Rurikovo doma*¹⁰. O Rurykowicach nie wspominał Nikołaj M. Karamzin. Pionierem w tej kwestii, jak sądzę, okazał się właśnie S. Sołowjow, który miana Rurykowice w odniesieniu do całej dynastii użył w swej *Historii Rosji*¹¹. Jeszcze pięćdziesiąt lat później niektórzy historycy rzadko posługiwali się tym określeniem¹². Mychajło Hruszewski i Dimitrij Iłowajski raz jeden wspomnieli Rurykowiców na kartach swych dzieł¹³. Umowne użycie terminów Piastowie i Rurykowice uzasadnia i podkreśla decydująca rola dynastii w kreowaniu polityki zagranicznej. Podobnym anachronizmem jest posługiwanie się pojęciem *państwa* dla określenia monarchii Piastów i Rurykowiców¹⁴. „Termin *państwo* w obecnym znaczeniu pojawił się później niż organizacja, którą określa”¹⁵. Nie wiadomo, jakiego terminu w odniesieniu do swego dziedzictwa używali Mieszko I jego następcy. Anonim Gall pisał o kraju, księstwie, królestwie lub ojcowiznie Bolesława czy Kazimierza. Najstarsze przykłady posługiwania się tym określeniem w języku polskim wskazują na jego wieloznaczność¹⁶. Latopisarze, opowiadając o swym kraju, nazywali go „ziemią Ruską” lub po prostu „Rusią”. Ówczesne dominia polskie i ruskie nie posiadały wyraźnie wyodrębnionych granic oraz rozwiniętego aparatu urzędniczego w rozumieniu współczesnym. W naszym wypadku jako państwo rozmieć będziemy monarchię pozostającą we władaniu (posiadaniu) przedstawiciela lub przedstawicieli rodu panującego (ich reprezentantów), realizujących na określonym terytorium prawo książęce.

Monografia stanowi próbę przedstawienia „rzeczy minionych” w postaci obrazu kontaktów politycznych Piastów z Rurykowicami między X a połową XII wieku. Chodzi o to, „co się rzeczywiście stało”, czyli poszukiwanie odpowiedzi na tradycyjne pytania historii: co było?, kto?, kiedy było?, dlaczego?, z jakim skutkiem?¹⁷ Jednym

⁹ V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 1, Moskwa 2003, s. 271.

¹⁰ S. Solov'ev, *Istoriâ otnošenij meždú russkimi knâzjami Rurikova doma*, Moskwa 1847.

¹¹ Idem, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, kn. 1, t. 1-2, Moskwa 1960, s. 56, 105, 121, 242, 243, 275, 283-307, 335.

¹² Podobnie rzecz miała się z Przemyslidami. Nazwa dynastii pojawiła się w XIX w.: *Przemyslenci budování českého státu*, red. P Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička, Praha 2009, 7-8; A. Paner, *Przemyslidzi. Od Borzywoja I do Przemysła II Ottokara. Ludzie i wydarzenia w latach 872-1278*, Gdańsk 2008, s. 37.

¹³ D.I. Iłowajskij, *Razyskaniâ o načale Rusi. Vmesto vvedeniâ v russkuû istoriû*, Moskwa 1882, s. 54; M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraini-Rusi*, t. 3, Lwiv 1905. Wielokrotnie o Rurykowicach pisał R. V. Zotov, *O černigovskih knâzjah po Lûbeckomu Sinodniku i černigovskom knâžestvie v tatarskoje vremâ*, C. Peterburg 1892, s. 30, 31, 65, 81, 85... itd.

¹⁴ W. Uruszczyk, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1 (966-1795), Kraków 2010, s. 26.

¹⁵ S. Cieślak, *Geneza i historia państwa i prawa*, Lublin 2015, s. 26.

¹⁶ J. Matuszewski, *O państwie i Państwie*, [w:] idem, *Pisma wybrane*, t. 2, Łódź 2000, s. 403-426.

¹⁷ Arystoteles, *Poetyka*, [w:] *Trzy poetyki klasyczne. Arystoteles-Horacy Pseudo-Longinos*, przekł. i oprac. T. Sinko, Wrocław 1951, s. 19: „Między historykiem a poetą zachodzi różnica nie tylko w tym,

z celów pracy będzie obserwacja kształtowania średniowiecznej tradycji historiograficznej w Polsce i na Rusi oraz znalezienie odpowiedzi na pytanie o przyczyny rozbieżności między nimi. Rozważania wokół relacji polsko-ruskich to nie nowość i dlatego istotnym elementem narracji, w miarę możliwości i potrzeb, będzie wszechstronna rejestracja dyskursu historycznego oraz weryfikacja przedstawionych w ciągu lat koncepcji historiograficznych. Kontrowersyjne zagadnienia sprzyjają różnorodności, stąd obecność polemik.

Co oczywiście, nie ma dziś możliwości odtworzenia pełnego oblicza stosunków łączących władców i mieszkańców Polski i Rusi. Podstawową przyczyną jest brak wiarygodnego oświetlenia źródłowego. Często mamy do czynienia z wypełnioną mitami i legendami tradycją dynastyczną. Heroizacji postaci towarzyszą przemilczenia i przekłamania. Niekiedy tradycja bywa wzbogacana nowymi fabułami, a fakty źródłowe grzęzną pod warstwą moralizatorskich i krasomówczych popisów kronikarzy. Nie zawsze wiadomo, na ile dostępny obraz jest wynikiem nawarstwiających się mitów, a na ile wersją stworzoną przez ówczesnych pisarzy. Nie znamy często stopnia znarratywizowania źródła. Studia porównawcze kolejno powstających źródeł ujawniają w wielu wypadkach swobodne korygowanie zapoznanej treści. Kronikarze, niepozbawieni refleksji, poczucia posłannictwa lub zwyczajnie niezadowoleni z „ideowej” wymowy opowiadania poprzednika, reinterpretowali i przeobrażali jego wizję. W ten sposób powstawała nowa opowieść, niosąca właściwe przesłanie lub w odpowiednim świetle ukazująca jej bohaterów. Nie za bardzo wówczas wiadomo, czy mamy do czynienia z tradycją-rezultatem zapotrzebowania społecznego, jego kolejną subiektywną wersją, czy opisem rzeczywistego przebiegu wydarzeń. Całość dociekań komplikuje konfrontacja różnorodnych, odmiennych tradycji dynastycznych Piastów i Rurykowiców. Takie sytuacje w naszym przypadku nie są niczym nadzwyczajnym. Niestety, nie zawsze dysponujemy wiarygodną relacją pozwalającą na zweryfikowanie rozbieżnych narracji. Problemy stwarzane przez źródła sugerują zachowanie ostrożności w kreowaniu koncepcji historiograficznych. „Pustka historiograficzna” w odniesieniu do wczesnego polskiego średniowiecza jest zjawiskiem naturalnym. Stawianie hipotez nie jest obowiązkiem historyka¹⁸. Wychodząc z takiego założenia, w sytuacjach wyjątkowych zrezygnowałem z prób jednoznacznego wyjaśnienia kulis wydarzeń, decydując się albo na rozwiązania alternatywne, albo akceptując „zaprzepaszczenie” szansy na rozwiązanie historycznej zagadki. Tak czynię m.in. w przypadku oceny intencji przyświecających Bolesławowi Chrobremu w Kijowie w 1018 roku czy motywów akcji Jarosława Mądryego w 1031 roku. Proponowane rozwiązania mają często charakter hipotetyczny.

że jeden posługuje się prozą, a drugi wierszem [...] ale owa różnica polega raczej na tym, że jeden powiada o tym, co się rzeczywiście stało, a drugi, co się mogło być stać”.

¹⁸ M. Cetwiński, *„Rzeczy minione w teraźniejszości”: historycy i świat źródeł*, [w:] idem, *Historia i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykładzie badań Śląska*, Kraków 2008, s. 196-197.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje okres od wspomnianego wyżej najazdu Włodzimierza Wielkiego na kraj Mieszka, aż do upadku w Polsce rządów Władysława II Wygnańca oraz śmierci Wsiewołoda Olegowica i detronizacji jego brata Igora na Rusi. Wyprawa Włodzimierza z 981 roku była pierwszym przejawem kontaktów między Rurykowicami i Piastami. Rozwijające się terytorialnie dziedziny obu dynastii, uzyskawszy wspólną granicę, weszły w fazę konfliktu o terytoria pograniczne. Świadomie zrezygnowałem z prezentacji etapów tworzenia obu państw. Z jednej strony, zwłaszcza w przypadku dziedzictwa piastowskiego, kwestia jest zbyt skąpo oświetlona źródłowo, z drugiej nie ma związku z tematem pracy. Stosunki polsko-ruskie rozpoczynają się w chwili świadomego nawiązania kontaktu między sąsiadami. Doszło do niego, jeśli wierzyć *Powieści minionych lat*, w 6489 (czyli w 981) roku. Zamknięcie opowieści ma charakter umowy, trudno bowiem wyznaczyć cezurę wyraźnie wyodrębnioną przez historię w relacjach sąsiedzkich. Wypicie Władysława II było zwiastunem zmian w Polsce. Usunięcie Igora Olegowica z Kijowa przez Izjasława Mścislawica rozpoczęło na Rusi okres wojen domowych, które ostatecznie przekreśliły możliwość utrzymania pierwszoplanowej pozycji księcia kijowskiego na Rusi. Dla relacji polsko-ruskich pozornie zmiany te nie miały przełomowego znaczenia, jako że, upraszczając nieco sytuację, oznaczały tylko zmianę obsady dotychczasowych ról – polskiego seniora Władysława II zastąpił jego brat Bolesław IV, a jego sojusznika, wielkiego księcia Wsiewołoda Olegowica, książę Izjasław Mścislawic. Nowi partnerzy kontynuowali tzw. sojusz dwóch seniorów. Nie trwało to jednak długo i wkrótce problemy Izjasława doprowadziły do obniżenia poziomu wzajemnych relacji.

Stosunki polsko-ruskie stanowiły jeden z elementów układu politycznego Europy środkowo-wschodniej. Już od czasów Bolesława Chrobrego nie ograniczały się tylko do kontaktów dwustronnych. Tworzyła się sieć niekiedy długoletnich, niekiedy doraźnych sojuszków i zależności. Z tych względów zainteresowanie badawcze niniejszej pracy obejmuje szeroki obszar od Wysp Brytyjskich, przez Skandynawię po Bizancjum. Wpływ na sytuację w Polsce i na Rusi oraz stan stosunków między dynastiami rządzącymi w obu krajach mieli władcy niemieccy, bizantyjscy, czescy, węgierscy, duńscy, szwedzcy, a także przedstawiciele pogańskiej Słowiańszczyzny oraz Pieczyngów i Połowców. Wszyscy niemal bywali aliantami lub przeciwnikami Polaków i Rusinów. Niemal wszyscy wchodzili w koligacje rodzinne z Piastami i Rurykowicami.

Opowieść o relacjach polsko-ruskich w badanym okresie możliwa jest dzięki źródłom polskim, ruskim, niemieckim, czeskim, węgierskim i skandynawskim¹⁹. Jeśli chodzi o dziejopisarstwo polskie, do najważniejszych należą kroniki Anonima tzw. Galla, Wincentego Kadłubka, wielkopolska i Jana Długosza. Obraz wyłaniający się z tych dzieł

¹⁹ W tym miejscu ograniczam się do powierzchownej prezentacji źródeł. Były one wielokrotnie omawiane, a szczegółową charakterystykę każdego znajdziemy w komentarzach do edycji źródłowych.

uzupełniają nieliczne rodzime annały. Zasób źródeł ruskich współtworzą *Powieść minionych lat*, *Latopis kijowski*, pateriki oraz żywoty świętych. Podstawowe źródło do rekonstrukcji stosunków polsko-ruskich w X-XI wieku, *Powieść minionych lat*, nie przetrwała do naszych czasów w oryginalnej formie. Historycy przypuszczają, że istniały trzy redakcje dzieła. Pierwsza, niezachowana, wyszła spod pióra Nestora²⁰. Dwie kolejne przechowane zostały w latopisach ławrentiewskim i hipackim. Wynika z tego, że źródło powstałe na przełomie XI-XII wieku istnieje tylko w odpisach pochodzących z XIV i XV stulecia. Obie redakcje, na przestrzeni wieków, były przedmiotem przeróbek i interpolacji, skutkujących niekiedy ważnymi z punktu widzenia badawczego zmianami. Interpretacja przeprowadzonych modyfikacji i ich datowanie ma znaczenie, jako że wpływają one na obraz historiograficznej rekonstrukcji wydarzeń. Modelowym przykładem pozostaje fragment *Powieści* opowiadający o kijowskiej wyprawie Bolesława Chrobrego z 1018 roku zawarty w późnych latopisach grupy nowogrodzko-sofijskiej.

W ramach latopisarskiej kolekcji hipackiej zachowało się drugie ważne źródło, czyli *Latopis kijowski*. Stanowi on kontynuację *Powieści* i zawiera informacje o wydarzeniach z lat 1119-1199 (1200) roku²¹. Zwód przetrwał w pięciu kompletnych odpisach²². Jego przydatność polega na prezentacji kontaktów polsko-ruskich w dobie rządów Włodzimierza Monomacha, jego synów oraz Wsiewołoda Olegowica i Izjasława Mścisławica. Niemal powszechnie przyjmuje się, że latopis to dzieło dwunastowiecznych pisarzy. Akceptacja takiego stanowiska czyni ze źródła najistotniejszą podstawę do rekonstrukcji relacji sąsiedzkich.

Przekazy niemieckie to kroniki: Thietmara, Wipona, Lamperta z Hersfeldu, Annalisty Saxa, Adama Bremeńskiego oraz roczniki: hildesheimskie, kwedlinburskie, altaihskie, poeldeńskie i magdeburskie. Wśród czeskich źródeł do najważniejszych należą kroniki Kosmasa i jego kontynuatorów: Kanonika Wyszehradzkiego i Wincentego z Pragi. Zestaw ten uzupełniają węgierskie kroniki kompilowane, dzieła Szymona de Keza i Marka Kaltiego oraz *Gesta Danorum* Saxo Gramatyka. Fundament do rekonstrukcji stosunków polsko-ruskich tworzą, przede wszystkim, przekazy powstałe w Polsce i na Rusi. Do czasów Bolesława Chrobrego, Włodzimierza Wielkiego i początków rządów Jarosława Mądrego szczególną rolę odgrywa *Kronika Thietmara*. Jest to jednak sytuacja wyjątkowa. Zazwyczaj wiadomości źródeł niemieckich, węgier-

²⁰ Pomijam tu kwestię tzw. *Najstarszego zwodu*, latopisów Nikona i Iwana.

²¹ Określenie skrajnej chronologii *Latopisu kijowskiego* zależy od przeliczenia daty go zamykającej na erę dionizyjską. Na temat kontynuacji rocznika do 1238 r. zob. V.T. Paśuto, *Kiewska letopis' 1238 goda*, „Istoričeskie Zapiski” 1948, t. 26, s. 274-305; idem, *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, s. 20-67.

²² A.A. Šahmatov, *Wstęp*, [w:] *Ipt'evskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej* (dalej: PSRL), t. 2, S-Peterburg” 1908, s. VIII-XVI. W *Latopisie ławrentiewskim* zawarte zostało streszczenie *Latopisu kijowskiego*.

skich czy czeskich dają szansę na uzupełnienie szczegółów lub wyjaśnienie zagadkowych fragmentów słabiej oświetlonych obszarów.

W przypadku naszych źródeł podstawowym problemem pozostaje kwestia ich wiarygodności. Sprawa autentyczności pojawia się sporadycznie. Wyzwaniem dla historyków niezmiennie pozostaje zagadnienie chronologii wydarzeń opisywanych w relacjach powstałych w Polsce i na Rusi. W przypadku kroniki Galla i Kadłubka spotykamy narrację pozbawioną datowania. Dla rozwiązania „czasowego” dylematu niezbędna jest konfrontacja tych przekazów z innymi źródłami. Najczęściej pomocne okazują się rodzime roczniki lub kroniki obce. Niejednokrotnie jednak nie ma możliwości precyzyjnego datowania zdarzeń. Wówczas musimy zadowolić się datowaniem hipotetycznym. W przypadku latopisów mamy do czynienia ze stosowaniem rachuby czasu „od stworzenia świata” oraz kilku stylów chronologicznych, m.in.: marcowego, ultramarcowego i wrześnieowego²³. Zdarza się, że różne style datowania występują w jednym latopisie. W efekcie pojawia się kwestia precyzyjnego umiejscowienia opisywanych wydarzeń. Bacząc na średniowieczne standardy, problem nie jawi się zbyt dramatycznie, jako że wchodzące w grę przesunięcia zazwyczaj dotyczą jednego-dwóch, rzadko trzech lat. Poza tym ustalenie użytego przez pisarza stylu chronologicznego pozwala na jego przełożenie na erę dionizyjską.

Średniowieczne stosunki polsko-ruskie na gruncie polityki stanowią przedmiot zainteresowania historiografii od schyłku XIX wieku. Autorem pierwszej monografii na ten temat był historyk ukraiński, członek Petersburskiej i Krakowskiej Akademii Nauk, Iwan Linniczenko. Praca stanowiła jego dysertację magisterską zaprezentowaną w 1884 roku na Uniwersytecie Petersburskim²⁴. Następne lata nie przyniosły specjalnego zainteresowania relacjami polsko-ruskimi wśród badaczy rosyjskich. Tematykę wzajemnych relacji poruszano zazwyczaj tylko w ramach publikacji poświęconych zagad-

²³ O wątpliwościach związanych z datowaniem latopisów zob. m.in.: A.A. Šahmatov, *Razyskaniâ o drevnejših" russkih" letopisnyh" svodah"*, S.-Peterburg 1908, s. 26, 398 i nn.; D.S. Lihačev, *Russkie letopisi i ih kul'turno-istoričeskoe značenie*, Moskva-Leningrad 1947, s. 85-87; N.G. Berežkov, *Hronologiâ russkogo letopisaniâ*, Moskva 1963; I. N. Danilevskij, *Nerešennnye voprosy hronologii russkogo letopisaniâ*, [w:] *Vspomogatelnye istoričeskie discipliny*, Moskva 1983, t. 15, s. 62-71; idem, *Povest' vremennyh let. Germenevtičeskie osnovy istočnikovovedeniâ letopisnyh tekstov*, Moskva 2004, s. 183-192; A.V. Žuravel', *Lunno-solnečnij kalendar' na Rusi: novyj pohod k izučeniû*, [w:] *Astronomiâ drevnih obšestv*, Moskva 2002, s. 209-214; S. V. Cyb, *Drevnerusskoe vremâisčislenie v „Povesti vremennyh let”*, Sankt-Peterburg 2011A. Černov, *Problema 6360. Rudimenty starovizantijskoj hronologii v russkom letopisaniî*, „Knâža doba. Istorîâ i kul'tura” 2012, t. 6, s. 19-35.

²⁴ S. Liman, *Do pitannâ pro koncepciû pol'sko-rus'kih vidnosni IX-XII stolit' u tvorčosti Ivana Andrijoviča Linničenka (1857-1926)*, [w:] *Problemi istorii kraïn Central'noi ta Shidnoi Evropi*, red. V.S. Stepankov, vip. 3, Kmâneč'-Podil'skij 2012, s. 220-227; O. Âs, *Linničenko Ivan Andrijovič*, [w] *Ukraïns'ki istoriki XX stolittâ. Biobibliografičnej dovidnik*, Kïiv-Lviv 2003, vyp. 2, č. 1, s. 187-189; S.A. Kopilov, *Problemi istorii slovâns'kih narodiv v istoričnij dumci Ukraïni (ostatni tretina XVII-počatok XX st.)*, Kamâneč'-Podil'skij 2005, s. 263-266; I. Linničenko, *Vzaimnyâ otnošeniâ Rusi i Polši do poloviny XIV stoletniâ*, č. 1, Kiev 1884.

nieniom historii Rosji, Ukrainy, dziejom poszczególnych księstw lub w biografiami wybranych monarchów²⁵. W XIX i początku XX wieku powstały klasyczne dzieła Nikołaja M. Karamzina, Sergeja M. Sołowjowa i Mychajła S. Hruszewskiego²⁶. Podobna sytuacja wystąpiła w historiografii polskiej i zachodnioeuropejskiej. O stosunkach polsko-ruskich, przy okazji omawiania dziejów Polski, pisali m.in. Adam Naruszewicz, Joachim Lelewel i Richard Roepell²⁷. Identycznie czynili w swych szkicach Antoni Małecki i Tadeusz Wojciechowski²⁸. Karol Szajnocha, Anatol Lewicki i Stanisław Smolka w biografiami władców opisywali politykę ruską Bolesława Chrobrego, Mieszka II i Mieszka III Starego²⁹. Karola Górskiego i Maksymiliana Gumpłowicza intrygował Borys Kolomanowicz, postać łącząca historię Węgier, Rusi i Polski³⁰. W tym czasie pojawiły się pionierskie dokonania poświęcone wybranym zagadnieniom stosunków międzysąsiedzkich. Jan Karłowicz opublikował artykuł o wyprawie Bolesława Chrobrego do Kijowa³¹. Zapoczątkowano także, trwającą do dziś, dyskusję wokół kształtu pogranicza polsko-ruskiego i położenia Grodów Czerwieńskich. Temat podjęli wówczas Arkadij W. Łonginow, Adam Szelągowski i Feliks Koneczny³². W 1913 roku ukazał się pierwszy artykuł Stanisława Cerchy poświęcony lokalizacji Grodów Czerwieńskich³³. Rok wcześniej Aleksander Jabłonowski opublikował *Historię Rusi południowej do upadku*

²⁵ Np. D. Zubrickij, *Istoriâ drevnego Galicko-Russkogo knâzestva*, L'vov 1852; A. Dobrânskij, *Vidimost' istoričeskaâ o misti Peremišli i okruzi togo že imeni*, Peremyśl' 1852; I. Šaranevič, *Istoriâ Galicko-Vladimirskoj Rusi*, L'vov 1863; N.I. Petrov, *Holmskaâ Rus'. Istoričeskiâ sud'by russkago Zabuža*, St.-Peterburg 1887; A. Andriâšev, *Očerki istorii Volynskoj zemli do konca XIV v.*, Kiiv 1887.

²⁶ N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 1, Sanktpeterburg 1818; S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii s' drevnejših' vremen'*, kn. 1, S.Peterburg 1851; M.S. Gruševskij, *Istoriâ Ukraini-Rusi*, t. 1-4, L'viv 1904-1907 (reedycja w l. 1990-1998). Przy tej okazji można wspomnieć także I.G. Kulžinskij, *Istoriâ Polši (očerki)*, Kiev 1864; D.I. Ilovajskij, *Istoriâ Rossii*, t. 1, č. 1, Moskva 1876.

²⁷ M.in. A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 4, Lipsk 1836; J. Lelewel, *Polska wieków średnich*, t. 2, Poznań 1847; R. Roepell, *Dzieje Polski do XIV stulecia*, przekł. K. Przyborowski, t. 1, Lwów 1879.

²⁸ A. Małecki, *Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma*, t. 1-2, Kraków 1897; T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedynastego wieku*, Kraków 1904 w książce cytowane wyd. 3: T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, oprac. A. Gieysztor, Kraków 1951.

²⁹ K. Szajnocha, *Bolesław Chrobry. Opowiadanie historyczne, według źródeł społecznych*, Lwów 1849; A. Lewicki, *Mieszko II*, „Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1876, t. 5; S. Smolka, *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa 1881.

³⁰ K. Górski, *Borys, ustęp z dziejów XII w.*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1876, t. 4, z. 1; M. Gumpłowicz, *Borys Kolomanowicz król węgierski (1105-1156)*, „Przegląd Historyczny” 1906, t. 2, z. 1. Wcześniej: G. Vasilevskij, *Boris Kolomanovič*, „Slavânskij Sbornik” 1877, t. 2.

³¹ J. Karłowicz, *Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego*, Poznań 1872.

³² A.V. Longinov, *Červenskie Goroda. Istoričeskij očerki*, v” svâzi s” etnografiej i topografiej Červonnoj Rusi, Wařawa 1885; A. Szelągowski, *Granica Polski i Rusi w X-XI w.*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie” 1910, t. 15, nr 2; F. Koneczny, *O pierwotnej polskości Rusi Czerwonej*, „Świat Słowiański” styczeń-czerwiec 1913, R. 9, t. 1, s. 212-260. Kontynuacja tematu: *idem*, *O pierwotnej polskości ziemi Chełmskiej i Rusi Czerwonej*, Warszawa 1920.

³³ S. Cercha, *Chełmszczyzna – ziemia „Grodów Czerwieńskich”*, „Świat Słowiański” styczeń-czerwiec 1913, R. 9, t. 1, s. 261-278.

Rzeczypospolitej Polskiej. W popularnym wykładzie autor przedstawił dzieje Rusi, poświęcając kilka stron relacjom polsko-ruskim w X-XII wieku³⁴. W okresie międzywojennym doczekaliśmy się dalszych materiałów i artykułów przyczynkarskich. Roman Jakimowicz kontynuował badania wokół wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego, Bronisław Włodarski, Józef Widajewicz i Stefan M. Kuczyński pisali o problemach pogranicza³⁵. Badacz dziejów Ukrainy, profesor Uniwersytetu Warszawskiego Myron Korduba opracował dzieje ziemi chełmskiej i Podlasia oraz przedstawił ogólną wizję kształtowania stosunków polsko-ukraińskich na przestrzeni trzech stuleci³⁶. Roman Grodecki w *Dziejach Polski średniowiecznej*, a Stanisław Zakrzewski w *Historii politycznej Polski* poruszali kwestie relacji polsko-ruskich w średniowieczu³⁷. Zagadnienia te znalazły obszerne odzwierciedlenie także w *Dziejach Rosji* Feliksa Konecznego, pierwszej kompletnej polskiej monografii poświęconej historii wielkiego sąsiada³⁸.

Przychylna atmosfera do badań nad wzajemnymi relacjami nastąpiła po 1945 roku. W 1947 roku w Związku Radzieckim Władimir I. Piczeta opublikował materiał dotyczący początków władztwa Piastów, a rok później M.M. Bablák, ekonomicznych i kulturowych związków Rusi i Polski w X-XII wieku³⁹. W 1950 roku ukazała się praca J.E. Jackiewicza poświęcona kontaktom politycznym obu krajów⁴⁰. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych w Polsce ujrzała światło dzienne nienotowana dotąd liczba monografii i artykułów dotyczących problematyki sąsiedztwa. Pojawili się historycy i slawiści, dla których stosunki polsko-ruskie lub dzieje Rusi stanowiły istotny element zainteresowania badawczego. Mam na myśli, przede wszystkim, Stefana

³⁴ A. Jabłonowski, *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1912.

³⁵ R. Jakimowicz, *Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii*, „Rocznik Wołyński” 1934, R. 4, s. 10-104; B. Włodarski, *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza*, „Rocznik Wołyński” 1934, R. 4, s. 105-148; J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku*, Poznań 1937 („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej”, t. 11, z. 2); S.M. Kuczyński jako Dr K. S-cz., *Halicz i Wołyń*, „Kurier Poranny” 11.04.1939, R. 63, nr 99, s. 3.

³⁶ M. Korduba, *Istoriâ Holmšini i Pidliášâ*, Krakiv 1911; *idem*, *Stosunki polsko-ukraińskie w w. X-XIII*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, R. 7, nr 6, s. 755-759.

³⁷ S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papée, *Historia polityczna Polski*, cz. 1. *Wiek średni*, [w:] *Encyklopedia Polska*, t. 5, cz. 1, Kraków 1920; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1-2, Kraków 1926.

³⁸ F. Koneczny, *Dzieje Rosji*, t. 1, *Do roku 1449*, Wilno 1929. Praca zawiera także tablice genealogiczne Rurykowiczów.

³⁹ V.I. Pičeta, *Obrazovanie polskiego gosudarstva*, [w:] *Slavânskij sbornik*, t. 1: *Obrazovanie serbskogo, pol'skogo i češkogo gosudarstv*, [w:] *Istoričeskie svâzi slavân*, Moskva 1947, s. 56 i n.; M.M. Bablák, *Ekonomični i kulturnoreligijni zväzki Rusi i Polši v X-XII st.*, „Naukovye zapiski Vinnickogo pedagogičeskogo instytutu” 1948, vyp. 1, s. 3-35.

⁴⁰ Â.E. Âckevič, *Političeskie vzaimnoošeňiâ Rusi i Polši s X po XII st.*, L'vov 1950.

M. Kuczyńskiego⁴¹, Franciszka Sielickiego⁴², Bronisława Włodarskiego⁴³, Andrzeja F. Grabskiego⁴⁴, Henryka Łowmiańskiego⁴⁵ i Andrzeja Poppego⁴⁶. Wszyscy pozostawili trwałą ślad w historii historiografii Rusi i stosunków polsko-ruskich.

W 1955 roku na łamach „Pamiętnika Słowiańskiego” Konrad Jażdżewski opublikował rozważania na temat wczesnośredniowiecznych obustronnych kontaktów w świetle archeologii⁴⁷. W 1962 roku, niemal równocześnie, pojawiły się dwie mono-

⁴¹ M.in.: S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom w związku z początkami państwa polskiego*, „Sprawozdanie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1949, z. 4, s. 115-121; idem, *O powstaniu wzmianki z r. 981 w „Powieści lat doczesnych”*, „Sprawozdanie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1953, z. 8, s. 2-13; idem, *Stosunki polsko-ruskie do schyłku w. XII*, „Slavia Orientalis” 1958, nr 2 ([w:] idem, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XIII w.*, Warszawa 1965; idem, *Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, Poznań 2002.

⁴² M.in.: F. Sielicki, *Kroniki staroruskie w dawnej Polsce (na tle polsko-ruskich stosunków kulturalnych)*, „Slavia Orientalis” 1964, R. 13, z. 2, s. 133-148; *Kronikarze polscy w latopisarstwie i dawnej historiografii ruskiej*, „Slavia Orientalis” 1965, R. 14, z. 2, s. 144-178; idem, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1834.

⁴³ M.in.: B. Włodarski, *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne” 1958-1959, 24, z. 2-3; idem, *Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu” 1966, 2, s. 44, p. 43; idem, *Polska i Ruś 1194-1340*, Warszawa 1966.

⁴⁴ A.F. Grabski, „*Povest vremennyh let*” jako źródło do dziejów Polski – w świetle najnowszej literatury, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1955, 1-2, s. 258-292; idem, *Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku*, „Slavia Orientalis” 1957, t. 6, s. 165-169; idem, *Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych*, Warszawa 1964 (wyd. 2, 1969 r.); idem, *Polska w opiniach obcych X-XIII w.*, Warszawa 1964.

⁴⁵ M.in.: H. Łowmiański, *Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, t. 60, z. 1, s. 58-85; idem, *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986; idem, *Stosunki polsko-ruskie za pierwszych Piastów*, „Przegląd Historyczny” 1950, s. lub t. 41; idem, *Świętopęk w Brześciu w 1019 roku*, [w:] *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986, s. 495-498.

⁴⁶ M.in.: A. Poppe, *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, „Studia wczesnośredniowieczne” 1958, t. 4; *Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi: cz. 1: Początki metropolii i sprawa archikatedry*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, z. 3, s. 369-391; idem, *Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi. Cz. 2: Metropolia Perejesławska: traktat o azymach*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, z. 4, s. 557-572; idem, *Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi: cz. 3: Metropolia czernihowska*, „Przegląd Historyczny” 1965, t. 56, z. 4, s. 557-569; idem, *Opowieść latopisarska o wyprawie „na Greków” w 1043 roku*, „Slavia Orientalis” 1967, 16, s. 349-362; idem, *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968; idem, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, 52, z. 3/4, s. 3-22; idem, *Gertruda-Olisawa, regina Russorum. Materiały do życiorysu*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001; idem, *Vladimir Svätój. U istokov cerkovnogo proslavljenia*, [w:] *Fakty i znaki. Issledovaniâ po semiotike istorii*, v. 1, red. B.A. Uspenskij, F.B. Unspenskij, Moskva 2008; idem, *K biografii Svätopolka Okaïnnogo*, [w:] *Istoriâ. Dar i dolg. Ūbileyjnyj sbornik v čest' Aleksandra Vasileviča Nazarenko*, red. N.N. Lisovoj, Moskva-Sankt-Peterburg 2010.

⁴⁷ K. Jażdżewski, *Stosunki polsko-ruskie we wczesnych średniowieczu w świetle archeologii*, „Pamiętnik Słowiański” 1954, t. 4, z. 2 (wyd. 1955), s. 340-360.

grafie dotyczące pogranicza, autorstwa Franciszka Persowskiego i Józefa Skrzyпка⁴⁸. W latach sześćdziesiątych w ZSRR najaktywniejszym badaczem spraw polskich okazał się Władymir D. Koroluk, autor m.in. historii Polski średniowiecznej oraz wielu artykułów na temat relacji polsko-ruskich⁴⁹. Tę samą tematykę realizował ówczesnie Iwan M. Szekera w ramach przedsięwzięcia obejmującego analizę polityki zagranicznej Rusi w VIII-X wieku⁵⁰. Kontynuatorem badań nad relacjami międzynarodowymi Rusi w średniowieczu był Władymir T. Paszuto. W 1969 roku ukazała się, dziś już klasyczna, *Vnešnââ politika drevnej Rusi*⁵¹. Spore zainteresowanie ziemiami pogranicza i stosunkami między oboma krajami wykazał Jarosław D. Isajewicz. Pierwsze publikacje tego badacza ukazały się na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Jarosław D. Isajewicz pisał dużo o Grodach Czerwieńskich oraz relacjach książąt polskich z władcami Halicza⁵². Kontynuatorem badań nad kontaktami Polski i Rusi w pierwszych wiekach średniowiecza okazał się Oleksandr Hołowko. Aktualnie jest to historyk, wykazujący najwszechstronniejsze zainteresowanie tą problematyką. W 1988 roku ujrzała światło dzienne monografia tego autora poświęcona stosunkom Polski i Rusi między X a pierwszą ćwiercią XIII wieku. W 2021 roku autor opublikował nową, rozszerzoną wersję książki⁵³. W bogatej bibliografii Oleksandra Hołowki znajdują się artykuły dotyczące m.in. Grodów Czerwieńskich, wyprawy Bolesława

⁴⁸ F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X-XI wieku*, Wrocław 1962; J. Skrzypek, *Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1962.

⁴⁹ V.T. Koroluk, *Drevnopol'skoe gosudarstvo*, Moskwa 1957; idem, *K voprosu ob otnošeniiâh Rusi i Pol'shi v X v.*, „Kratkie soobšeniâ Instituta Slavânovedeniâ Akademii Nauk SSSR” 1962, № 9, s. 6-13; idem, *Zapadnye Slavâne i Kievskââ Rus' v X-XI vv.*, Moskwa 1964; idem, *Przyczynek do zagadnienia stosunków rusko-polskich w X w.* idem, *Rus' i Pol'sha v pervye pâtnadcat' let XI veka*, [w:] *Iz istorii Mežslavânskikh kul'turnykh svâzej. K semidesatiletiû Mihaila Nikolaeviča Tihomirova*, Moskwa 1963, s. 24-36.

⁵⁰ I.M. Šekera, *Mižnarodni svâzki Kiivskoï Rusi v priod utvorenâ i zmicnennâ Drevnîorusskoï deržavi v VII-X st.*, Kiïv 1963. Współczesnie aspekty międzynarodowe konfliktu polsko-niemieckiego za czasów Bolesława Chrobrego omawiał Â.P. Zinčuk, *Mižnarodni vidnosini v period nimec'ko-pol'skoï vijni 1003-1018*, „Praci Odesskogo universitetu. Seriâ istorični nauki” 1962, t. 152, vyp. 9, s. 187-195.

⁵¹ V.T. Pašuto, *Vnešnââ politika drevnej Rusi*, Moskwa 1968.

⁵² M.in.: Â. D. Isaevič, *Doslidženiâ džerel pro Pol'shi ta ii vzaemni z susidnimi narodami v X-XIII st.*, „Arhivi Arhivi” 1967, nr 2, s. 77-78; idem, *Džerela pro zahidni meži ukraiŋskoï etničnoï teritorii v period feudalizmu*, „Ukraiŋskij Istoričnij Žurnal” 1968, nr 12, s. 78-84; idem, *Zagarbanââ zemel' Galicko-Volins'kogo knâzivstva inozemnimi deržavami*, [w:] *Toržestvo istoričnoï spravedlivosti*, L'viv 1968, s. 81-91; idem, *O proišhoždenii nazvanij Červen, Červenskie goroda, Červonna Rus'*, [w:] *Doklady i soobšeniâ L'vovskogo otдела Geografičeskogo obšestva USSR za 1966 god*, L'vov 1969, s. 135-138; idem, *Teritorii i naseleennâ „Červenskih Gradiv” (X-XIII)*, „Ukraiŋskij istoriko-geografičnij zbirnik” 1971, vyp. 1, s. 71-83; idem, *„Grady Červenskie” i Peremyšl'skaâ zemlâ v političeskikh vzaimootnošeniiâh meždu vostočnymi slavânami (konec IX-načalo XI v.)*, [w:] *Issledovaniâ po istorii slavân i balkanskih narodom. Epoha srednevekovâ. Kievskââ Rus' i ee slavânskie sosedi*, Moskwa 1972, s. 107-124, 191.

⁵³ A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Pol'sha v političeskikh vzaimootnošeniiâh X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988; idem, *Rus' i Pol'sha v mižnarodnomu žitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kiïv 2021.

Chrobrego do Kijowa, historii Polski czy sojuszków łączących Piastów i Rurykowiców w XI-XII wieku⁵⁴. Od momentu ukazania się studium Oleksandra Hołowki żaden z badaczy w Polsce, w Rosji i na Ukrainie nie pokusił się o szerszą analizę stosunków polsko-ruskich w interesującym nas okresie. W 2000 roku ukazała się za to „podwójna biografia« Polaków i Rosjan”. Tak Klaus Zernack określił swą pracę na temat sąsiedztwa Polski i Rusi⁵⁵. Syntetyczna monografia niemieckiego historyka obejmuje okres od początków Polski i Rusi do czasów współczesnych. Dzieje średniowiecznych kontaktów Polski i Rusi zajęły K. Zernackowi niespełna szóstą część dzieła i dotyczyły szerokiego aspektu interakcji od spraw politycznych, przez kulturalne, gospodarcze i religijne. Autor, znawca spraw Wschodu, w popularnym, interesującym, ale i niekiedy kontrowersyjnym wykładzie zaprezentował główne problemy relacji sąsiedzkich.

Brak głębszego studium stosunków polsko-ruskich w ostatnim ćwierćwieczu rekompensowały, w jakimś sensie, obszernie omówienia wzajemnych relacji w biografiiach władców obu krajów oraz analizy wybranych problemów podejmowane w ramach artykułów przyczynkarskich. W Polsce, w Rosji i na Ukrainie obserwujemy renesans pisarstwa biograficznego. W ciągu minionych kilkunastu lat w Polsce powstały pozycje poświęcone niemal wszystkim Piastom panującym między X a XII wiekiem⁵⁶.

⁵⁴ Idem, *Problema političeskogo i vojennoho soŭza v otnošenâh Rusi i Polši (30-gody XI – 30-e gody XII v.)*, „Sovetskoe Slavânovedenie” 1986, t. 4, s. 52-59; idem, *Z istorii miŭknâziviskoï vjini 1015-19 pp. na Rusi*, [w:] *Ukraïna v Centralno-Shidnij Evropi. Studii z istorii XI-XVIII stolit’*, vyp. 1, V.A. Smolij, Kiïv 2000, s. 38-49; idem, *Pobuŭžâ v konteksti političnogo rozvitku Pivdenno-Zahidnoï Rusi (X-perša polovina XIII st.)*, [w:] *Ukraïna v Central’no-Shidnij Evropi (z najdavnijših časiv do XVIII st.)*, vyp. 2, Kiïv 2002, s. 59-61; idem, *Knâz’ Volodimirko Volodarovič – peršij volodar obědnanogo galic’kogo knâzi-vstva*, [w:] „Ukraïna: kul’turna spad sina, nacional’na svidimist’, derŭavnist’” 2006-2007, 15, s. 90-97; idem, *Polska derŭava v ostanômomu dvadcâtiričči XI – na počatku XII st. (Problema političnogo rozvitku)*, „Visnik Kamâniec’-Podil’skogo Nacional’nogo Universitetu im. I. Ogienka. Istorični zapiski” 2010, nr 3, s. 424-431; idem, „Červens’ki gradi” u političnomu ŭitti slovân Cental’noi ta shidnoi Evropi (IX-perva tretina XI st.), [w:] *Ukraïna: kulturna spad sina, nacional’na svidimist’, derŭavnist’*, red. M. Litwin, L’viv 2013, s. 72-82; idem, *Pohid kiïvskogo knâzâ Volodimira na „Peremyšl’, Červen i Iny grady” 981 r. i problema počatku političnih vidnosin miŭ Polšeŭ ta Russû (kineč’ X-perša tretina XI st.)*, [w:] *Przemyšl’ i ziemia przemyska w strefie wplywów ruskich X-połowa XIV w.*, red. V. Nagirnyy, T. Pu-dłocki, „Colloquia Russica. Series 2”, 2013, vol. 1, s. 35-47; idem, *Evropejs’ka politika Rusi naprikinci 60-h-y 70-h rokov XI st.*, [w:] *Naukovi pracï Kamâniec-Podil’skogo nacional’nogo universitetu imeni Ivana Ogienka. Istorični pracï*, t. 24, Kamâniec-Podil’skij 2014, s. 167-182; idem, *Polska derŭava v ostanômomu dvadcâtiričči XI-na počatku XIII st. (problema političnogo rozvitku)*, „Visnik Kamâniec’-Podil’skogo nacional’nogo universitetu im. I. Ogienka. Istorični zapiski” 2010, vyp. 3, s. 424-432; idem, *Učastie pol’skogo knâzâ Boleslava I „Hrabrogo” v meŭdousobnoj vojne na Rusi (leto-osen’ 1018 g.)*, „Novogard-ia” 2021, no 4, s. 69-91.

⁵⁵ K. Zernack, *Polska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, przekł. A. Kopacki, Warszawa 2000, s. 7-8.

⁵⁶ J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego. Polityka i jej odzwierciedlenie w literaturze średniowiecznej*, Gdańsk 1992; M. Dworsatschek, *Władysław II Włynaniec*, Kraków 2009; K. Dróŭdz, *Kazimierz Odnowiciel. Polska w okresie upadku i odbudowy*, Wodzisław Śląski 2009; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, Warszawa 2014; S. Rosik, *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013; G.G. Demidenko, *Ârolsav Mudrij-velikij knâz’ Rusi. Naukovo-popularnij naris*, Harkiv 2013; K. Benyskiewicz, *Władysław Herman książę Polski 1079-1102*, Kraków 2014; M. Biniaś-Szkopek, *Bolesław Kędzierzawy*, Po-

W Rosji i na Ukrainie napisano biografie Włodzimierza Wielkiego, Jarosława Mądrego, Włodzimierza Monomacha i Borysa Kolomanowicza⁵⁷. We wszystkich, w ramach omówienia polityki zagranicznej władców, poruszane były sprawy stosunków z Polską. Autorzy wspomnianych biografii poświęcili swą uwagę relacjom polsko-ruskim także w odrębnych artykułach. Na szczególną uwagę zasługuje dorobek naukowy Jana Powierskiego⁵⁸. Badacz ten zajmował się m.in. zagadnieniami relacji polsko-ruskich, ujmując je na szerokim tle polityki europejskiej w X-XII wieku. Warto także wspomnieć prace Petra P. Tołoczki, Stanisława Rosika, Krzysztofa Benyskiewicza czy Norberta Delestowicza⁵⁹. Jedną z najciekawszych postaci współczesnej historiografii rosyjskiej

znań 2014; B. Śliwiński, *Bezprym pierworodny syn pierwszego króla Polski (986 – zima/wiosna 1032)*, Kraków 2014; A. Krawiec, *Król bez korony. Władysław Herman, książę polski*, Poznań 2014; N. Delestowicz, *Bolesław II Szczodry. Tragiczne losy wielkiego wojownika (1040/10142-2/3 IV 1081 albo 1082)*, Kraków 2016; A. Urbańczyk, *Bolesław Chrobry lew ryczący*, Toruń 2017.

⁵⁷ P. Toločko, *Ároslav Mudrij*, Kiiv 2002; A. Karpov, *Ároslav Mudryj*, Moskwa 2001; idem, *Vladimir Svätój*, Moskwa 2004; V. Torop, *Ároslav Mudryj*, Bykovo 2012; G.G. Demidenko, *Ároslav Mudrij-velikij knáz' Rusi. Naukovo-popularnij naris*, Harkiv 2013; D.A. Borovkov, *Vladimir Monomah knáz'-mifotvorec*, Moskwa 2015; M.K. Ūrasov, *Vnuk Vladimira Monomaha Boris Kalmanovič, knáz' avanturist*, Sankt-Peterburg 2017.

⁵⁸ Np. J. Powierski, *Weryfikacja przekazu Herborda o antypolskim sojuszu pomorsko-prusko-ruskim w czasach Bolesława Krzywoustego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, nr 24, z. 204, s. 125-141; idem, *Przekazy Tatiszczewskie 6584 (1076) roku ze wzmiankami o stosunkach polsko-pomorskich*, [w:] *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, Słupsk 1993, s. 77-95; J. Powierski, *Ruś w opiniach najwcześniejszych polskich kronikarzy*, [w:] *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej (Gdańsk, 8-9 maja 1992, red. T. Stegner, Gdańsk 1993, s. 10-51; idem, Data konsekracji katedry gnieźnieńskiej (1 V 1099) na tle sytuacji politycznej Polski, Rusi i krajów sąsiednich*, „Roczniki Historyczne” 1994, t. 60, s. 67-106; idem, *Czy siedziby Chorwatów z Powieści wremiennych let mogły leżeć na wschód od Dniepru?*, [w:] *Szlachta, starostowie, zaciężni*, [w:] *Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, t. 5, Gdańsk 1998, s. 157-192; idem, *Analiza przekazów Povesti wremiennych let z lat 6603-6604 a rekonstrukcja wydarzeń na Rusi od 1095 do wiosny 1097 roku*, [w:] *Komturzy, rajcy, żupani*, [w:] *Studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, t. 11, Malbork 2005, s. 224-267.

⁵⁹ P.P. Toločko, *Ruś i Polša v prvoj polovine XI v.*, [w:] *Ruś Kijowska i Polska w średniowieczu (X-XIII w.) (Kievskaâ Rus' i Polša v srednie veka (XI-XIII vv.)*, *Materiały konferencji Instytutu Historii PAN, Warszawa 6-7 X 1998*, red. S. Bylina, Warszawa 2003, s. 41-54; S. Rosik, *Światopełk I, książę Turowa i Kijowa, w świetle «Kroniki Thietmara»*, *W kręgu przekazów źródłowych do początków Białorusi*, [w:] *Velikoe knâzestvo Litovskoe glazami rossijskich i pol'skich učenych*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2011, No 22, s. 3-10; N. Delestowicz, *Okoliczności pobytu Izjasława Jarosławicza na dworze króla niemieckiego Henryka IV w latach 1074-1077*, [w:] *Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th-16th c.)*, *Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14-16th November, 2016*, ed. V. Nagirnyy, „Colloquia Russica. Series I” 2014, vol. 4, s. 61-73; K. Benyskiewicz, *Tajemnica żony Bolesława Szczodrego*, [w:] idem, *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze*, Wrocław 2010, s. 53-66; idem, *Stosunki polsko-ruskie w świetle Opowieści o oslepieniu Wasylka trembowelskiego*, [w:] *Naukovi Praci Kamâ nec'-Podil's'kogo Nacional'noho Universitetu Imeni Ivana Ogiienka. (Istorični Nauki)*, Kamâ nec'-Podil's'kij 2015, t. 25, s. 248-265; idem, *Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2016, nr 10, s. 35-58; idem, *Czy księżniczka Predsława stała się ofiarą „dynastycznej” zemsty Bolesława Chrobrego, czy wyobraźni późnośredniowiecznych latopisarzy?*, [w:] *Naukovi Praci Kamâ nec'-Podil's'kogo Nacional'noho Universitetu Imeni Ivana Ogiienka. (Istorični Nauki)*, Kamâ nec'-Podil's'kij 2017, t. 27, s. 122-146.

jest Aleksander W. Nazarenko. Znacząca polityka zagraniczna Rusi, autor licznych publikacji poświęconych kontaktom międzynarodowym Rurykowiczów w IX-XII wieku, imponuje intrygującymi hipotezami wyjaśniającymi kulisy dyplomacji ruskiej, polskiej i niemieckiej⁶⁰. Koncepcje A.W. Nazarenki znakomicie osadzone w realiach średniowiecznej polityki i genealogii niekiedy wydają się dyskusyjne. Polemika z niektórymi propozycjami rosyjskiego historyka stanowi ważny element rozważań niniejszej pracy.

Oprócz wspomnianych wyżej autorów interesujące studia poświęcone wybranym zagadnieniom z dziejów stosunków Polski i Rusi zawdzięczamy m.in. Jackowi Banaszkiwiczowi, Markowi Cetwińskiemu, Petrowi S. Stefanowiczowi, Pawłowi Tokarzowi i Janowi Tyszkiewiczowi⁶¹. Osobną uwagę poświęcić należałoby poczynaniom badawczym Karola Kollingera. Historyk ten, oprócz imponującej analizy polityki wschodniej Bolesława Chrobrego, opublikował kilka artykułów na temat stosunków polsko-ruskich w czasach Bolesława I i Bolesława III Krzywoustego⁶². Obecnie

⁶⁰ M.in.: A.V. Nazarenko, *Sobytiâ 1017 g. v nemeckoj hronike načala XI v. i v russkoj letopisi*, „Drevnejšie Gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ 1980 god” 1981; idem, *O russko-datskom soûze v pervoj čverti XI v.*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ 1990 god*, Moskva 1991; idem, *Rus’ i Germaniâ v IX-X vv.*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. Materialy i issledovaniâ*, 1991 g., Moskva 1994; idem, *Nemeckie latinoôzŭčnyne istočniki IX-XI vekov*, Moskva 1993; idem, *Zapadnoevropejskie istočniki*, [w:] *Drevnââ Rus’ v svete zarubežnyh istočnikov*, red. E.A. Mel’nikova, Moskva 1999; A.V. Nazarenko, *Vladimir Monomah i Vel’fy v konce XI v.*, „Srednevekovââ Rus’” 2007, No 7; idem, *Drevnââ Rus’na meždunarodnyh putâh*, Moskva 2001; idem, *Drevnââ Rus’ i Slavâne (istoriko-filologičeskie issledovaniâ)*, Moskva 2009; idem, *Russko-nemeckie svâzi domongolskogo vremeni (IX – seređina XIII vv.): sostoânie problemy i perspektivy dalnejših issledovanij*, [w:] *Slavâno-germanskie issledovaniâ*, t. 1-2, Moskva 2000; idem, *Titmar Merzeburgskij „Hronika” (1012-1018 gg.)*, [w:] *Zapadnoevropejskie istočniki. Sostavlenie, perevod i kommentarii*, [w:] *Drevnââ Rus’ v svete zarubežnyh istočnikov. Hrestomatiâ*, t. 4, red. T.N. Džakson, I.G. Konovalova, A.V. Podosinov, Moskva 2010.

⁶¹ J. Banaszkiwicz, *Bolesław i Predsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, t. 47, z. 3/4, s. 3-35; idem, „Lestek” (*Leisir*) i „Lechici” (*Lesar*) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej, „Kwartalnik Historyczny” 2001, R. 58, z. 2, s. 3-23; P. Tokarz, *Wyprawa kijowska Bolesława Chrobrego w roku 1018*, Kraków 1996; M. Cetwiński, *Podstępem czy siłą? „Działania specjalne” i ich moralna ocena w kronikach śląskich*, [w:] *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2002, s. 138-165; idem, „*Rex insulus*” i „*parasitis exercitus*” czyli pycha Rusina ukarana (Gall, I, 10; Kadłubek, II, 12), [w:] *Europa środkowo-wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk, Zielona Góra 2005, s. 323-334; P.S. Stefanovič, *Volodar’ peremyšlskij v plenu u Polâkov (1122 g.)*. *Istočnik, fakt, legenda, vymysel* (č. 1), „Drevnââ Rus’. Voprosy Medievistiki” 2006, No 3, s. 56-74; P.S. Stefanovič, *Volodar’ peremyšlskij v plenu u Polâkov* (č. 2), „Drevnââ Rus’. Voprosy Medievistiki” 2006, No 4, s. 78-89; J. Tyszkiewicz, *Brunon z Querfurtu na Rusi*, [w:] *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Drzewiecki i in., Warszawa-Pułtusk 1999; idem, *Brunon z Querfurtu w Polsce i krajach sąsiednich w tysiąclecie śmierci 1009-2009*, Pułtusk 2009.

⁶² K. Kollinger, *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopelka. Analiza przekazu „Powieści minionych lat” z roku 6614*, „Przegląd Wschodni” 2007, t. 10, z. 3; idem, *Ruskie posiłki dla Bolesława III Krzywoustego w 1109 r., śmierć Zbysławy i trwałość sojuszu polsko-ruskiego w latach 1102-1114*, „Rutheniaca” 2008, nr 7, s. 41-51; idem, *Jest zaś mogiła jego w pustyni i do dziś dnia; wychodzi zaś z niej smród*

w kraju jest to badacz poświęcający najwięcej uwagi zagadnieniom kontaktów politycznych Piastów i Rurykowiców w X-XII wieku.

Badania naukowe nad genealogią Piastów i Rurykowiców oraz związkami małżeńskimi zawieranymi między nimi sięgają XIX stulecia⁶³. Jako pionierów prac nad genealogią Piastów należałoby wskazać Jana Wagilewicza i Oswalda Balzera. W 1866 roku August Bielowski opublikował pośmiertne wydanie genealogii władców polskich swego przyjaciela Jana Wagilewicza⁶⁴. Dzieło J. Wagilewicza obejmowało czasy od Wisława z dynastii „popielowskiej” do Kazimierza Sprawiedliwego. Autor m.in. omawiał mariaże polsko-ruskie, przedstawiając ciekawe, choć często kontrowersyjne i dziś już zarzucone propozycje⁶⁵. Najwyższym osiągnięciem w badaniach nad pierwszą polską dynastią panującą okazała się *Genealogia Piastów* Oswalda Balzera. Zawierała ona biogramy tzw. pierwszych Piastów oraz linii wielkopolskiej, małopolskiej, kujawskiej i mazowieckiej rodu⁶⁶. Co nas interesuje najbardziej, autor wszechstronnie omówił zaistniałe i „rzekome” małżeństwa „ruskie” Piastów, poświęcając sporo uwagi ich prawdziwym i domniemanym partnerkom i partnerom. Publikacja *Genealogii* wywołała, niemal powszechnie, entuzjastyczne przyjęcie⁶⁷. Anatol Lewicki napisał o niej: „Dzieło p. Balzera jest pierwszą polską pracą tej treści [...], którą się nauka polska chlubić może”⁶⁸. Oswald Balzer niecodzienną monografią sprowokował ożywioną dyskusję i wiele interesujących wystąpień innych znawców genealogii: Anatola Lewickiego, Stosława Łaguny i Stanisława Kętrzyńskiego⁶⁹. Stanisław Kętrzyński, autor m.in. biogramu poświęconego Gertrudzie

wielki...”. *Próba nowego spojrzenia na okoliczności śmierci i miejsc pochówku Światopełka I*, [w:] *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarnej wieków średnich*, red. M. Rębkowski, Wolin 2011, s. 139-164; idem, *Bolesław I Mieszkowic jako nadawca listu do Bazylego II w 1018 roku*, [w:] *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 97-120; idem, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław 2014.

⁶³ Wspominam tylko prace obejmujące dzieje dynastii w X-XII w.

⁶⁴ [J. Wagilewicz], *Genealogia książąt i królów polskich. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich)*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1866; O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895.

⁶⁵ Zdaniem K. Jasińskiego, *Rodowód...*, s. 7, pozycja była już przestarzała w chwili publikacji i „de facto bezwartościowa”. A. Bielowski, jak sądzi, był odmiennego zdania. Wiele z sądów i ustaleń J. Wagilewicza rzeczywiście było spornych, lecz patrząc z perspektywy lat sześćdziesiątych XIX w. i dotychczasowych dokonań historiografii polskiej w dziedzinie genealogii Piastów, opinię K. Jasińskiego można by uznać za krzywdzącą.

⁶⁶ Brak biogramów Piastów śląskich uzasadnił O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wstęp: J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 36: „brakiem odnośnych publikacji źródłowych i opracowań historycznych”. W chwili publikacji pracy Balzera istniały wcześniejsze badania nad Piastami śląskimi: H. Grotefend, *Zur Genealogie und Geschichte der Breslauer Piasten. Abhandlungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur*, Philos.-historische Abteilung 1872-73, Breslau 1873; idem, *Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*, Breslau 1875.

⁶⁷ Na ten temat: K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 5-17; J. Tęgowski, *Genealogia Piastów w historiografii*, [w:] O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 5-20.

⁶⁸ A. Lewicki, *Piastowie*, „Przegląd Polski” 1896, R. 31, t. 121, s. 233.

⁶⁹ Idem, *Piastowie*, s. 229-263; S. Łaguna, *Rodowód Piastów*, „Kwartalnik Historyczny” 1897, t. 11, s. 745-784 (S. Łaguna, *Rodowód Piastów*, [w:] *Pisma Stosława Łaguny poprzedzone zarysem biogra-*

Mieszkównie, należał do historyków chętnie wkraczających na grunt genealogii⁷⁰. Podobną opinię można wyrazić o wspomnianych już jemu współczesnych: Stanisławie Smolce, Stanisławie Zakrzewskim czy Zygmuncie Wojciechowskim oraz wybitnych historykach następnych pokoleń, m.in. Henryku Łowmiańskim i Gerardzie Labudzie. Henryk Łowmiański napisał *Dynastię Piastów we wczesnym średniowieczu*, poświęcając liczne akapity zagadnieniom związków dynastycznych⁷¹. Nawiązania do genealogii znajdujemy również w *Początkach Polski* tego autora⁷². Gerard Labuda kwestie rodowodu i związków dynastycznych Piastów omawiał w biografiach władców Mieszka I i Mieszka II oraz licznych artykułach i biogramach publikowanych w ramach wydawnictw słownikowych⁷³. Jeśli chodzi o stosunki między Piastami i Rurykowicami, w sposób interesujący, choć kontrowersyjny prezentował kontakty Bolesława Chrobrego z księżniczką Predslawą⁷⁴. Biogramy Piastów ukazały się w licznych słownikach i pocztach: *Polskim słowniku biograficznym*, *Słowniku starożytności słowiańskich*, leksykonie Piastów czy *Początkach królów i książąt polskich* pod redakcją Andrzeja Garlickiego⁷⁵. W *Słowniku starożytności słowiańskich* zamieszczono także noty biograficzne książąt ruskich, autorami których byli: Janusz Bieniak, Artur Kijas, Andrzej Poppe i Wincenty Swoboda⁷⁶. W 1959 roku Włodzimierz Dworzaczek wydał dwutomową *Genealogię*, zawierającą tablice genealogiczne wybranych rodów europejskich, w tym m.in. Piastów

ficzno-krytycznym przez Józefa Bielińskiego, Warszawa 1915); S. Kętrzyński, *Na marginesie „Genealogii Piastów”*, „Przegląd Historyczny” 1931, t. 29, s. 200-209.

⁷⁰ S. Kętrzyński, *Ze studiów genealogicznych*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1934, t. 13, s. 99-101, idem, *Gertruda (1025-1108)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 405; idem, *Polska X-XI wieku*, Warszawa 1961. Jeśli chodzi sprawy polsko-ruskie, S. Kętrzyński napisał rozprawę o Kodeksie Getrudy. Niestety zaginęła ona w czasie wojny. Zob. A. Geysztor, *Posłowie*, [w:] *Polska X-XI wieku*, s. 705.

⁷¹ H. Łowmiański, *Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. I, red. K. Tymieniecki, Poznań 1962, s. 111-162.

⁷² Idem, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.r.*, t. 5, Warszawa 1973; idem, *Początki Polski*, t. 6, *Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, cz. 1, Warszawa 1985.

⁷³ G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002; idem, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992.

⁷⁴ Idem, *Wyjaśniające się tajemnice Ostrowa Lednickiego*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984, s. 103-110.

⁷⁵ *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1984; *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.

⁷⁶ J. Bieniak, *Rościsław (1038-67)*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII* (dalej: SSS), t. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 555, 556; J. Bieniak, *Ruryk*, [w:] SSS, t. 4, s. 578; A. Kijas, *Światosław Jarosławowicz (1027-76)*, [w:] SSS, t. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 575; idem, *Włodzimierz Monomach*, [w:] SSS, t. 6, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 534, 535; idem, *Wołodar Rościsławowicz*, [w:] SSS, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 572, 573; idem, *Wszewołod*, t. 6, s. 622-623; A. Poppe, *Światopelk II Michał (1050-16 IV 1113)*, [w:] SSS, t. 5, s. 571, 572; W. Swoboda, *Wasylko*, [w:] SSS, t. 6, s. 340, 341.

i Rurykowiczów⁷⁷. Najbardziej wyczerpujący i wszechstronny obraz pokrewieństwa i kolidacji rodzinnych Piastów w X-XII wieku zawdzięczamy Kazimierzowi Jasińskiemu. Ten najwybitniejszy od czasów Oswalda Balzera rodzimy genealog w 1992 roku opublikował *Rodowód pierwszych Piastów* obejmujący dzieje dynastii od Siemowita do Leszka, syna Kazimierza Sprawiedliwego⁷⁸. Na kartach *Rodowodu* K. Jasiński omówił polsko-ruskie związki dynastyczne zawarte w X-XII wieku⁷⁹.

Jeśli chodzi o badania genealogiczne nad dynastią Rurykowiczów, to wiążą się one m.in. z osobami Nikołaja N. Gołowina, Andreja W. Ekzemplarskiego, Gennadija A. Własewa i Nicolasa de Baumgartena⁸⁰. W 1906 roku G.A. Własew opublikował pracę pt. *Potomstwo Ruryka* zawierającą wykaz przedstawicieli dynastii od IX do XII wieku oraz listę ich następców związanych z Czernihowem⁸¹. Bardziej wszechstronne i wnikliwe badania nad dynastią prowadził N. de Baumgarten. Zwieńczeniem jego ponad dwudziestoletnich studiów genealogicznych były pionierskie jak na ówczesne czasy wydawnictwa obejmujące powiązania rodzinne Rurykowiczów między X a XVI wie-

⁷⁷ W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, tabl. 1-10 (Piastowie), tabl. 21-32 (Rurykowicze).

⁷⁸ K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, Warszawa-Wrocław [b.d.w.]; wznowienie: idem, *Rodowód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19), Poznań 2004. Publikację poprzedziły artykuły m.in.: idem, *Uzupełnienia do genealogii Piastów*, „Studia Źródłoznawcze” 1958, t. 3, s. 199-212 i *ibidem*, 1960, t. 5, s. 89-111; idem, *Polski podręcznik genealogii*, „Studia Źródłoznawcze” 1961, t. 6, s. 151-159; idem, *Studia nad genealogią pierwszych Piastów (do końca XII wieku)*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1978, t. 31, s. 44-47; K. Jasiński, *Małżeństwa córek Władysława Hermana. Fragment wczesnopiastowskiej genealogii*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1989, t. 76, s. 51-64 itd. Pełny wykaz prac autora zob. „Zapiski Historyczne” 1998, t. 63, z. 1, s. 220-224.

⁷⁹ Biogram Bolesława Wysokiego autor zawarł w: K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007, s. 62-66 (wyd. pierwsze: idem, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Wrocław 1973).

⁸⁰ N. Golovin, *Rodoslovnaâ rospis' potomkov Velikogo Knâzâ Rûrika*, Moskwa 1851. A.V. Ekzemplarskij, *Âroslavskie vladeteľ'nye knâzâ*, Âroslavl' 1887; idem, *Rostovskie vladeteľ'nye knâzâ*, Âroslavl' 1888; idem, *Velikie i udeľ'nye knâzâ Severnoj Rusi v tatarskij period s 1238 po 1505 g.*, t. 1-2, Sankt-Peterburg” 1889-1891. Warto wspomnieć o badaniach I.I. Malyševskij, *O bračnyh soûzâh drevnerusskich knâzeskich familij s inostrannymi vladeteľ'nymi domami v Kievskij period našej istorii (X-XIII vv.)*, [w:] *Čtenia v Istoričeskom obšestve Nestora Letopisca*, kn 2, red. N.P. Daškevič, L.I. Sobolevskij, Kiev 1888, s. 142.

⁸¹ G.A. Vlasëv”, *Potomstvo Rûrika. Materialy dlâ sostavleniâ rodoslovij*, t. 1: *Knâzâ černigovskie*, č. 1, S. Peterburg 1906. Książka była uzupełnieniem i odpowiedzią na wcześniejszą publikację P.V. Dologorukovo, *Rossijskaâ rodoslovnaâ kniga*, t. 1-4, S. Peterburg 1854-1857. Zawierała tylko imiona władców, lata życia, tytuły książęce oraz informacje o okolicznościach śmierci. Nie wspominała o małżeństwach książąt. Pierwsze wykazy „genealogiczne” Rurykowiczów pojawiły się w XV-XVI-wiecznych latopisach i spisach genealogicznych (np. Zbiór Dionizego), zob. M.E. Byčkova, M.I. Smirnov, *Genealogija v Rossii: istorija i perspektivy*, Moskwa 2004, s. 37-49.

kiem⁸². Z bogatego dorobku N. de Baumgartena warto wymienić materiał poświęcony polskiej księżnej Marii Dobronedze⁸³. Po okresie spadku zainteresowania zagadnieniami powiązań rodowych dynastii w literaturze rosyjskiej i ukraińskiej nastąpiło istotne ożywienie. Wiąże się ono z dokonaniem Dymitrija W. Donskoja, Ewgenija W. Pczelowa i Leontija Wojtowicza. Dymitrij W. Donskoj po wydaniu leksykonów Rurykowiczów obejmujących postacie egzystujące między IX a XV wiekiem stworzył nowy słownik zawierający biogramy 465 przedstawicieli dynastii⁸⁴. Ewgenij W. Pczelow jest autorem artykułów i monografii poświęconych dziejom dynastii i jej poszczególnych członków⁸⁵. Trzeci z badaczy, Leontij Wojtowicz, oprócz genealogii zajmuje się zagadnieniami dziejów ziemi halickiej i wołyńskiej. W 2006 roku ukazała się *Knâza doba; portrety elity* stanowiąca ukoronowanie dotychczasowych, bogatych doświadczeń L. Wojtowicza na niwie genealogii⁸⁶. Książka, oprócz biogramów przedstawicieli poszczególnych linii dynastycznych, zawiera obszerny wykaz źródeł i literatury. Wspomniane kompendia uzupełniają liczne artykuły przyczynkarskie poświęcone poszczególnym członkom dynastii i ich związkom z dynastycznymi rodami europejskimi (znajdziemy je w bibliografii).

Genealogia Rurykowiczów znajdowała niezbyt intensywne zainteresowanie wśród historyków europejskich. Elementy genealogii Rurykowiczów pojawiły się w cyklu *Europäische Stammtafeln* Karla von Isenburga i Detleva Schwennicke⁸⁷. W 1970 roku

⁸² N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*, „Orientalia Christiana” 1927, t. 35; idem, *Généalogie des branches régnantes de Rurikides du XII-e au XVI-e siècle*, Roma 1934.

⁸³ N.A. Baumgarten, *Dobronega Vladimirovna koroleva polskaâ doč Vladimira*, „Blagovest” 1930, No 2-3, s. 102-109.

⁸⁴ D.V. Donskoj, *Spravočnik po genealogii Rûrikovičej*, č. 1, *Seredina IX-načalo XIV vv.*, red. D.M. Šahovskij, Renn 1991; idem, *Genealogiâ Rûrikovičej XI-XV vv. Issledovaniâ i materialy*, Moskva 1998; idem, *Rûrikoviči. Istoričnij slovar’*, Moskva 2008.

⁸⁵ E.V. Pčelov, *Legendarnaâ i načal’naâ genealogia Rûrikovičej*, „Letopis’ Istoriko-Rodoslovnoj obšestva v Moskve” 1994, vyp. 2, s. 27-39; idem, *Pol’skaâ knâginiâ-Mariâ-Dobronega Vladimirovna*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drvnosti i srednevekove*, Moskva 1994, s. 31-33; idem, *Proišhoždenie dinastii Rûrikovičej*, [w:] *Trudy Istoriko-Arhivnogo Instituta. Sbornik statej geraldičnogo seminaria IAI RGGU*, vyp. 1, Moskva 2000, s. 139-183; idem, *Rûrikoviči. Istorîâ dinastii*, Moskva 2001 (wznowienie: *Istorîâ Rûrikovičej*, Moskva 2012; *Rûrikoviči. Istorîâ i genealogiâ*, Moskva 2016); idem, *Genealogia drevneruskikh knâzej IX-načala XI v.*, Moskva 2001; idem, *Dinastičeskaâ istoria roda Rûrikovičej*, [w:] *Drevnejsze gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2005 god. Rûrikoviči i rossijskaâ gosudarstvennost’*, red. M.V. Bibikov, E.A. Meł’nikova, V.D. Nazarov, Moskva 2008; idem, *Rûrik*, Moskva 2010.

⁸⁶ L. Vojtovič, *Knâza doba: porteti eliti*, Bila Cerkva 2006; idem, *Perša galicka dinastiâ*, „Genealogični Zapiski” 2009, No 7. Wcześniej m.in.: idem, *Genealogiâ dinastii Rûrikovičiv*, Kiiw 1991; idem, *Knâzivski dinastii Shidnoi Evropi (kinic IX-počatok XVI st. Sklad, suspil’na i politična rol’)*, L’viv 2000.

⁸⁷ K. v. Isenburg, *Stammtafeln zur Geschichte europâischen Staaten*, Bd. 2, Marburg 1956 (I. wyd. 1936); D. Schwennicke, *Europâische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europâischen Staaten. Neue Folge*, Bd. 2, Marburg 1984, s. 128-150; idem, *Europâische Stammtafeln. Neue Folge*, Bd. 3, Tl. 5: *Seitenverwandte der Rurikiden*, Marburg 2004.

ukazał się dwutomowy informator Juliusa Forssmana zaopatrzonej w tablice genealogiczne dynastii⁸⁸. W Internecie znajdziemy dwa portale zawierające wiadomości na temat więzów rodzinnych potomków Ruryka⁸⁹. Współcześnie w literaturze polskiej szczególną uwagę przykuwają badania Dariusza Dąbrowskiego. Autor zajął się dziejami wybranych linii rodu. Dotąd opracował dwie grupy rodzinne: Romanowiców i Mścislawiców⁹⁰. W ramach badań nad relacjami polsko-ruskimi istotny kierunek reprezentują materiały poświęcone bezpośrednio małżeństwu dynastycznym Piastów i Rurykowiców. Jedną z najstarszych analiz zagadnienia zawdzięczamy, jak wspomniałem, I. Linniczenko. Kolejne studia i artykuły na ten temat napisali m.in. Leonid M. Sawełow, Franciszek Sielicki, Natalia I. Szczawelewa, Jan Tęgowski i Ewa Madejczyk⁹¹. Mimo długoletnich i wszechstronnych badań nad genealogią obu rodów panujących i związkami między nimi nadal istnieją kwestie nierozwiązane. W ciągu ostatniego piętnastolecia w historiografii polskiej dyskutowano o kilku zagadkowych lub spornych polsko-ruskich małżeństwach. Chodzi o związek Bolesława Szczodrego z nieznaną bliżej kobietą, Mieszka Bolesławowica z „ruską dziewczyną”, córki Władysława Hermana z księciem Jarosławem, Piotra Włostowica z Rurykowicówną, Bolesława Wysokiego ze Zwinisławą, Wierzchosławy Wsiewołodówny z Bolesławem Kędzierzawym i Rychezy Bolesławówny z przedstawicielem ruskiej dynastii⁹². W toku wymiany argumentów kilka problemów zostało wyjaśnionych. Niektóre, mimo pojawiających się nowych hipotez, pozostają nierozwiązane. Przy aktualnym stanie źródeł wypada pogodzić się z niemożnością zadowalającego wyjaśnienia matrymonialnych zagadek przeszłości.

⁸⁸ J. Forssman, *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter*, t. 1-2, Bern 1970.

⁸⁹ *Genealogie Mittelalter. Mittelalterliche Genealogie im Deutsche Reich bis zum Ende der Staufer. Materialsammlung* (<http://www.genealogie-mittelalter.de/>) Charles Cawley, *Medieval Lands. A prosopography of medieval European noble and royal families, 2006-2007*, (<http://fmg.ac/Projects/MedLands/RUSSIA,%20Rurik.htm>). W tym drugim przypadku istnieje specjalny link dotyczący Rurykowiców.

⁹⁰ D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich*, Poznań-Wrocław 2002; idem, *Genealogia Mścislawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008.

⁹¹ L.M. Savelov, *Rodstvo potomkov Vladimira Svätogo s' domom, „Piastov”*, [w:] *Sbornik statej v čest' grafini Praskov'i Sergeevny Uvarovoj, 1885-1915*, Moskva 1916, s. 249-260; F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1834, s. 34-36; N.I. Šaveleva, *Polki – żony ruskich knázej (XI-seredina XIII v.*, [w:] *Drevnejše gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ*, 1987, Moskva 1989; J. Tęgowski, *Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko, Lublin 2000; E. Madejczyk, *Związki rodzinne Piastów i Rurykowiczów do końca XIII wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, R. 48, z. 1, s. 95-104.

⁹² D. Dąbrowski, *Genealogia Mścislawowiczów...*, s. 192-211; idem, *W sprawie polsko-ruskich relacji w pierwszej połowie XII w. Wokół małżeństwa Bolesława Wysokiego ze Zwinisławą Wsiewołodówną*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2013, t. 68, z. 4, s. 4.

Małżeństwa dynastyczne były jednym ze sposobów układania wzajemnych stosunków. Zawiązanie koligacji rodzinnych bywało gwarancją pokojowej koegzystencji monarchów. Piastowie i Rurykowice korzystali z możliwości stwarzanych przez obyczaj i naturę. W naszym wypadku więzi te okazywały się czynnikiem stabilizacji, jak i destabilizacji. Niekiedy bowiem spory wewnątrzdynastyczne, poprzez zaangażowanie sąsiednich krewnych i powinowatych, generowały konflikty „międzypaństwowe”. Takim był mechanizm większości starc zbrojnych, w których uczestniczyli reprezentanci obu dynastii i ich poddani. W zależności od punktu widzenia akty przyjaźni stawały się aktami wrogości. Aleksander Jabłonowski stosunki te określił „częstokroć przyjaznymi i wrogimi zarazem”⁹³. Mniej lub bardziej skomplikowany układ zależności nie dawał jednak podstaw do wystąpień mających na celu zniewolenie partnera. W kontekście doświadczeń historii stosunków polsko-ruskich było to doświadczenie niezwykle cenne.

Współcześnie Polaków, Rosjan i Ukraińców dzieli ogrom stereotypów powstałych w świadomości zbiorowej na przestrzeni wieków⁹⁴. Mimo wyrażonej wyżej optymistycznej oceny relacji polsko-ruskich w X-XII wieku, stwierdzić należy wczesne nardziny podstaw przyszłych animozji. Najczęściej ich źródeł poszukuje się w emocjach wywołanych odmiennością religijną. Aleksander Gieysztor pisał na ten temat:

W obrębie warstwy politycznie świadomej, poglądy grupy ludzi pióra kształtowały się nie tylko jako sądy uczestników tej warstwy, ale też jako ludzi duchownych uformowanych w Kościele wzorcami myślenia i sądenia zarówno w sferze religijnej jak organizacji społecznej i politycznej. *Disparitas cultus*, odmiennosc kultu zachodniego i wschodniego stanowiła o poczuciu odrębności, podtrzymywanym z pełną wzajemnością przez kler obu obrządów. Że kryła się za tym inność dwóch systemów kultury chrześcijańskiej, odczuwano to wtedy z dużą mocą. Że nasuwało się to na różnicowanie kultury duchowej i społecznej dwojakiej Europy średniowiecznej, do tego uogólnienia dochodzi natomiast badacz⁹⁵.

Obraz ten jest jednak chyba nieco bardziej skomplikowany. Średniowiecznych przedstawicieli duchowieństwa określić należałoby jako współtwórców i krzewicieli wzajemnych niechęci. W X oraz w pierwszej połowie XI wieku i jeszcze wiele lat później nie należy przesądzać ich przemożnego wpływu na relacje polsko-ruskie. Obserwując bowiem poczynania monarchów Polski i Rusi, spostrzeżemy ograniczony zakres oddziaływania religii na politykę. Dla Piastów i Rurykowiców, nawet po schizmie i często wbrew zaleceniom Kościoła, zawieranie związków dynastycznych nie stanowiło żad-

⁹³ A. Jabłonowski, *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1912, s. 35.

⁹⁴ A. Kępiński, *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, Warszawa-Kraków 1990; M. Dmitrjew, *Studium narodowych obsesji: (uwagi krytyczne o pracy Andrzeja Kępińskiego, Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, PWN, Warszawa-Kraków 1990, s. 221), „Przegląd Historyczny” 1992, t. 83, z. 1, s. 127-134. W obu publikacjach cytowana literatura do dyskusji.

⁹⁵ A. Gieysztor, *Obraz Rusi w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Kul'turnye svāzi Rossii i Pol'ŝi XI-XX vv. Zwiāzki kulturalne między Polską z Rosją XI-XX w.*, Moskwa 1998, s. 9.

nego problemu. Całkiem prawdopodobne, że uprzedzenia powstawały po latach jako owoc niezrozumienia niezamierzonych działań środowiska intelektualnego związane go z dworem monarchy. Chodzi o budowanie tradycji opartej, dziś byśmy powiedzieli, na nierzetelnych podstawach, zawierającej obraźliwe treści dla sąsiednich władców i ich poddanych. Niekiedy kronikarze, relacjonując kontakty swych chlebobawców lub ich antenatów z przeciwnikami, nie tylko gloryfikowali czyny ulubieńców, ale deprecjonowali ich wrogów. W literaturze zarzuty takie kierowano m.in. ku Anonimowi Gallowi⁹⁶. Klasycznym przykładem tego typu narracji była prezentacja stosunków Polski z Rusią. W tym kontekście symptomatycznie brzmią Gallowe wersy poświęcone Bolesławowi Chrobremu. Z nieskrywanym zadowoleniem kronikarz przedstawił anegdotę o Bolesławie mszczącym obrazę odmowy ręki księżniczki przez jej siłowe zniewolenie. Uznał za stosowne, by Jarosław, w obliczu wojny z Polską, łowił ryby, a następnie umykał na wieść o pojawieniu się zwycięskiego Bolesława⁹⁷. Chciał, by ruscy wojowie, mało waleczni i niezbyt odważni, pierzchali nawet przed polską czeladzią. Postanowił też, że zwycięska kampania kijowska Chrobrego zwieńczona została nałożeniem na Rusinów długoletniej daniny. Budowanie wizerunku wspaniałego Bolesława to rzecz rozumiała i, z perspektywy prestiżu dynastii, istotna. Nerozwiązywalną zagadką pozostanie autorstwo tradycji o Bolesławie i udział w tworzeniu mitu samego zainteresowanego. Z jakiegoś powodu rzeczywiste sukcesy Bolesława na wschodzie okazały się dla kronikarza asumptem do przyjęcia protekcyjnego tonu wobec Rusinów. Gall Anonim snuł swobodnie opowieść o przewagach Piastów nad Rurykowicami, korzystając ze schronienia na dworze Bolesława Krzywoustego, którego żoną była Zbysława Światopełkówna, a jej brat Jarosław wytrwale wspierał szwagra w walce ze Zbigniewem. Przypuszczam, że Gallowy obraz Rusina to niekonieczne wyraz niechęci do sąsiadów, ale efekt twórczego schematyzmu typowego dla pisarstwa tego autora. W oczach kronikarza konflikt jawił się jako walka dobra ze złem. W tym czarno-białym świecie Gall stał po słusznej stronie sił dobra, utożsamianymi albo z przedstawicielami dynastii Piastów, albo z jej wybranymi reprezentantami. Siły zła musiały dysponować odpowiednimi atrybutami – stąd ich wizerunek. Podobny schemat obowiązywał przy opisie wojny polsko-ruskiej, jak i rywalizacji Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem. Starszy brat bohatera jawił się jako ucieleśnienie zła. Cech tych nabrał dopiero po wejściu w spór z bratem. Dla kronikarza i jego mocodawców Rurykowice

⁹⁶ A. F. Grabski, *Polska w opiniach obcych*, s. 45-53; J. Powierski, *Rus w opiniach...*, s. 10-59; A. Gieysztor, *op. cit.*, s. 11-12; E. Zygmąńska, *Rus w opinii Anonima tzw. Galla*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, t. 48, z. 1, s. 45-56; O. Golovko, *Rus' i Rus'ki na storinkah pol'skikh narativnih źerel*, [w:] „Terra cossacorum”: studii z davnoi istorii Ukraïni. Naukovij zbirnik na pošanu doktora istoričnih nauk profesora Valerii Stepanoviča Stepankova, Kiïv 2007, s. 358-382.

⁹⁷ Ostatnio na ten temat P. Żmudzki, *Wędką króla Rusinów (Gall Anonim, ks. 1, rozdz. 7)*, „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. 55, s. 27-50.

i Rusini jako sąsiedzi, ludzie żyjący za miedzą, nie stanowili świadomego i kierunkowego obiektu niechęci. Stawali się nimi okazjonalnie, wchodząc w rolę wroga. W przypadku wschodnich sąsiadów, jak sądzę, skłonność do literackich przerysowań potęgowała przekonanie autora o kulturowej wyższości swego środowiska, wynikającej z „prawidłowego rozumienia spraw boskich”. Można było zatem budować prestiż dynastii kosztem sąsiadów i jednocześnie z nimi współpracować. Bolesław Krzywousty nie widział niczego zdrożnego w korzystaniu ze splendoru spływającego nań dzięki dokonaniom wielkich antenatów i jednocześnie czerpał profity z aktualnej współpracy z potomkami pokonanych niegdyś przeciwników.

Odmienne tendencje dostrzeżemy w dostępnych dziś, najstarszych latopisach. Próżno szukać tu prób deprecjonowania sąsiedniej dynastii. Nie temu oczywiście służył znany z *Powieści minionych lat* motyw wojewody Budego, łączącego polskiego władcę przed bitwą nad Bugiem. Obrażanie wrogięgo wodza stanowiło element swoistego rytuału. Przekonał się o tym sam Jarosław przed bitwą nad Dnieprem, gdy obelgami obrzucał go Światopełkowy wojewoda. Cytując inwektywy pod adresem Bolesława, latopisarz tłumaczył nawet niefortunne go wodza, wspominając o rzeczywistej tuszy Bolesława. Przy okazji jednak nie omieszczał nazwać Piasta człowiekiem roztroprym⁹⁸. Latopisarze zazwyczaj unikali negatywnych odniesień do Lachów⁹⁹. Nie znaczy to, że nie akcentowano dystansu wobec nich. Warto przytoczyć tu dyskutowany do dziś przez badaczy motyw zabijania polskich rycerzy w trakcie obu wypraw kijowskich. Gdyby nie był on prawdziwy, dla dobrego samopoczucia Rusinów, powinien zostać wymyślony. Bliżej niesprecyzowane pretensje i kompleksy wobec Piastów pojawiały się wśród niektórych członków „domu Ruryka”. Tego świadectwem jest *Opowieść o osłepieniu Wasylka trembowelskiego* autorstwa mnicha Wasyla¹⁰⁰. Główny bohater opowiadania obwieszczał zemstę za krzywdy uczynione Rusi przez Lachów. Nie wiadomo tylko, czego dotyczyły te krzywdy¹⁰¹. Świadomość polskich nieprawości nie kazała pisarzowi postponować wrogich bohaterowi Lachów. Główny polski przeciwnik Wasylka w *Opowieści*, Władysław Herman, ukazany został z szacunkiem odpowiadającym monarszej godności. Co warto zauważyć, Rurykowice obecni w opowiadaniu mnicha Wasyla nie podzielali antypolskich fobii krewniaka. Animoszje takie znajdowały za to odzwierciedlenie na niwie religijnej. Miejscem walki z heretykami, gdyż tak nazywano

⁹⁸ O znaczeniu i intencji kronikarza zob. F. Sielicki, *Wstęp*, [w:] *Powieść minionych lat*, przekł. i oprac. F. Sielicki, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999, s. 43.

⁹⁹ Sama nazwa sąsiada wówczas jeszcze nie miała konotacji pejoratywnych.

¹⁰⁰ *Pověst'...*, č. 1, s. 171-180.

¹⁰¹ Oferta wspólnych działań przeciw Polsce nie wydała się atrakcyjna dla oprawców Wasylka - Dawida Igorowica i Światopełka Izjasławica.

współbraci w wierze, były pisma i polemiki przeciw łacinnikom¹⁰². Dla ruskiego ortodoksyjnego duchownego lub pieczerskiego mnicha najbliższym ucieleśnieniem herezja był Lach. Emocje polemik rzadko ujawniały się na kartach latopisów. Emanacją tego typu był sen jasnowidzącego mnicha Mateusza z Lachem-biesem w roli głównej, czy zaskakujący wtręt w *Latopisie hipackim* o „niewiernych” Polakach uczestniczących w uroczystościach weselnych Światosława Wsiewołodowica z córką Wasylka połockiego¹⁰³. Przekonaniu o bluźnierczych praktykach zachodnich sąsiadów towarzyszyło poczucie wyższości moralnej. Ilustracją życia dalekiego od chrześcijańskich ideałów w Polsce były perypetie Mojżesza Węgrzyna. Zostawszy jeńcem Bolesława Chrobrego, nieszczęśliwie, za aprobatą władcy, był prześladowany przez kobietę opanowaną seksualną żądzą¹⁰⁴. I tu także historia rozgrywała się według schematu rywalizacji dobra ze złem. Ostatecznie zwyciężyło dobro – Bolesław zmarł, w Polsce wybuchły zamieszki, a występna wdowa została zamordowana. Wówczas Mojżesz wrócił do kraju i spędził ostatnie lata żywota w klasztorze.

Polemiki religijne na Rusi nie znajdują odpowiednika w dyskusjach w środowisku polskiego duchowieństwa. Jedynym świadectwem stosunku przedstawicieli rodzimej hierarchii kościelnej do prawosławia ruskiego jest korespondencja biskupa Mateusza i Piotra Włostowica z Bernardem z Clairvaux¹⁰⁵. Fanatyczny propagator idei krzewienia wiary przy użyciu wszelkich dostępnych środków sondował możliwość organizacji z ziem polskich misji katolickiej na Rusi. Epistoła mistyka świadczy o niewielkiej orientacji w sytuacji politycznej Polski w połowie lat czterdziestych XII wieku. Z treści polskiej odpowiedzi wynika zdecydowanie negatywna ocena stosunków i praktyk religijnych na Rusi. Taki stan rzeczy nie jest najmniejszym zaskoczeniem. Biskup Mateusz nie mógł oczywiście akceptować różnic w symbolice wiary, obrzędach i obyczajach między ruskim Kościołem z chrześcijaństwem zachodnim. Brak zrozumienia

¹⁰² A. Pavlov, *Kritičeskie opyty po istorii drevnejšej greko-russkoj polemiki protiv "latinân"*, Sankt-peterburg 1878, s. 40-67, s. 45.

¹⁰³ *Povest'...*, č. 1, s. 126; *Ipaťevskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 2, Moskva 1998, k. 313.

¹⁰⁴ *Slovo o prepodobnem Moisei Ugrine. Gospodî blagoslovi*, [w:] *Drevnerusskie pateriki: Kievo-pečerskij paterik. Volokolamskij paterik*, oprac. L.A. Olševskaâ, Moskva 1999, s. 48-53.

¹⁰⁵ Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, Kraków 1937, nr 43; M. Plezia, *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 124-140; J. Powierski, *Ruś w opiniach...*, s. 27-32; T. Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 1995, s. 99-102; A. Zieliński, *Opat krzyżowców – święty Bernard*, Warszawa 2005, s. 123-124. Ostatnio M. Cetwiński, *Jak Piotr Włostowic króla Rusi pojmał w niewolę*, Wrocław 2021, s. 11, na temat identyfikacji Piotra: „Propozycja utożsamienia komesa Piotra z Piotrem Włostowicem została bez sprzeciwu przyjęta przez kolejnych badaczy. Powszechna aprobatą, choćby może i słuszna, zdaje się jednak wynikać z pewnych milczących założeń. Jednym z nich jest przekonanie, że około połowy XII wieku żył w Polsce tylko jeden oznaczający się gorliwością religijną możnowładca o imieniu Piotr”.

czy zgody na odstępstwa nie oznaczał jednak bezkrytycznego podzielenia awanturnicznych rojeń i wizji Bernarda. Polska reakcja na pismo opata mogła tylko ostudzić krucjatowy zapal inicjatora idei. Biskup Mateusz i niedawny wojewoda Piotr, w wyszukanej formie i z pełną kurtuazją, dali swemu interlokutorowi do zrozumienia brak atmosfery dla podobnych przedsięwzięć oraz możliwości ich wykonania w polskich realiach. Zachęcali za to Bernarda do przyjazdu do Polski i osobistego podjęcia dzieła wyplenia „niezbożnych” obyczajów nie tylko na Rusi, ale w Polsce i w Czechach. Szczęśliwie, marzenia wielkiego mistyka się nie ziściły. Nigdy nie trafił do Polski i nigdy nie podjął dzieła ruskiej krucjaty. Polacy i Rusini poróżnili się między sobą wiele lat później, bez pomocy z zewnątrz.

Ocena wpływu poczynań władców i elit intelektualnych X-XII wieku na kształtowanie wzajemnych stosunków i tworzenie stereotypów nie jest łatwa z powodu problemów ustalenia chronologii powstawania fabuł, legend i opowieści. Trudno przesądzić społeczny zasięg oddziaływania mitów oraz religijnych dyskursów. Religia jako ważny, obiektywny czynnik integracyjny, nabierała dopiero znaczenia. Nie wiemy, czy i jak kolejne pokolenia odbierały i interpretowały dokonania przodków. Nie wiemy, na ile pozostałe elementy warunkujące świadomość odmienności funkcjonowały w słowiańskich relacjach międzysąsiedzkich. Jeśli chodzi o przedstawicieli dynastii Piastów i Rurykowiców, to obserwując ich wzajemne oddziaływania w interesującym nas okresie, możemy skonstatować, poza indywidualnymi przypadkami, brak dystansu i wzajemnej niechęci. Przypuszczeniu temu nie przeczy ani legenda Bolesława I, ani też dzieje Wasylka czy jego brata Wołodara.

WŁODZIMIERZ WIELKI I MIESZKO I

Przemyśl, Czerwień i inne grody...

V leto 6489. Ide Volodimer” k lâhom” i zaâ grady ih, Peremyšl, Červen” i iny grady, iže sut’ i do sego dne pod Rus’û¹.

W ten sposób na kartach *Powieści minionych lat* uwieczniono pierwsze zbrojne starcie polsko-ruskie, będące jednocześnie pierwszym znanym źródłem politycznym kontaktem między Piastami i Rurykowicami². Z krótkiej notatki wynika, że w 981 roku książę kijowski Włodzimierz najechał i zagarnął ziemie należące do Mieszka I. Rok wcześniej Rurykowiec uporał się w wewnętrznym konflikcie z bratem Jaropełkiem, odbierając mu Kijów. Uzyskawszy pozycję samodzielnego władcy, jeśli wierzyć *Powieści*, rozpoczął ekspansję zewnętrzną. Między 981 a 985 rokiem prowadził działania przeciw Lachom, Wiatyczom, Jaćwingom, Radymiczom i Bułgarom³. Jak widać, Włodzimierz przejawiał niezwykłą aktywność i to niemal na wszystkich rubieżach władztwa Rurykowiców. Informacja *Powieści* jest jedynym przekazem mówiącym o akcji przeprowadzonej przeciw Lachom przez Włodzimierza, przez co m.in. stała się przedmiotem intensywnej dyskusji. Mychajło Hruszewski stwierdził, że to: „zvistka, ščo zadala velikogo trudu istorikam⁴”. Uwaga ta niewiele straciła na aktualności. W trwających do dziś polem-

¹ *Povest’ vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Peretc, Moskva-Lenngrad 1950, s. 58.

² *Ibidem*, s. 83, wymienia synów Włodzimierza, a wśród nich Stanisława i Pozwizda. A. Brückner, *Polska pogańska i słowiańska*, Kraków 1923, s. 14, sugerował, że matką książąt była Polka. Prawdopodobieństwo matrymonialnego związku polsko-ruskiego, którego owocem byłiby wspomniani wyżej książęta, uznawał F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1834, s. 34. Pomysł A. Brücknera nie znalazł odzewu w historiografii rosyjskiej i ukraińskiej. Zob. np. L. Vojtovič, *Knáža doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 277; D.V. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar’*, Moskva 2008, s. 186-187. Źródła nie dają żadnych szans na jakąkolwiek dyskusję wokół ewentualnego małżeństwa Włodzimierza z przedstawicielką Piastów. Stąd wiadomość o konflikcie z 981 r. pozostanie, jak sądzę, pierwszą informacją o wzajemnych kontaktach.

³ *Povest’...*, č. 1, s. 58.

⁴ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 1, Kiïv 1990, s. 488.

kach spotykamy oryginalne i zaskakujące hipotezy, od negacji historyczności wydarzenia po niemal całkowitą weryfikację treści rocznikarskiej zapiski⁵.

Sposób, w jaki przedstawiono w *Powieści* kwestię konfliktu rusko-polskiego w 981 roku, wskazuje na ewentualność uzupełniania i korygowania oryginalnej zapiski. Pierwotną notę roczną albo rozbudowano, albo sporządzono ją po 1031 roku⁶. Alternatywę taką wskazywał fragment mówiący o pozostawianiu zagarniętych grodów „do dzisiejszego dnia pod Rusią”⁷. Prawdopodobieństwo manipulacji przy zapisie powodowało obiektywne wobec wiarygodności przekazu, uruchamiając przy okazji wyobraźnię badaczy. Na tym gruncie pojawiło się wiele interesujących i niekiedy fantastycznych koncepcji historiograficznych. Najbardziej skrajnym wyrazem wątpliwości stało się zakwestionowanie wyprawy z 981 roku jako faktu historycznego. Próbę tego rodzaju podjął Aleksej A. Szachmatow. Uczynił to na podstawie wyliczenia, z którego wynikało, że od roku 981 roku do „ponownego” zajęcia Grodów Czerwieńskich przez książąt ruskich minęło pięćdziesiąt lat⁸. Datę pierwszego zajęcia Grodów miał wymyślić autor *Najstarszego zwodu* w 1039 roku. O dziwo, tą oryginalną drogą, wskazaną autorytetem znawcy ruskiego latopisarstwa, podążyli m.in. Mychajło Hruszewski, Michaił D. Priselkow, Adam Szelągowski i Myron Korduba⁹. Wszyscy w związku z tym wyrazili zdecydowany dystans wobec informacji *Powieści*. Jedyne słuszny osąd o koncepcji Alekseja A. Szachmatowa wydał Józef Widajewicz, który stwierdził obrazowo, że uległ on „hipnozje okrągłością pięćdziesięcioletniego okresu”¹⁰. Aleksej A. Szachmatow posłużył się oryginalną metodą, w której decydującą rolę odgrywała intuicja. Nie ulega

⁵ Przegląd dyskusji m.in.: F. Sielicki, *op. cit.*, s. 18-20; O. Golovko, *Pohid kiïvskogo knâzâ Volodimira na "Peremyśl', Červen i iny grady" 981 r. o problema političeskikh vidnosni miż Polšeû ta Russû (kiniec X-perša tretina XI st., [w:] Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X-połowa XIV w., red. V. Nagirnyy, T. Pudłocki, „Colloquia Russica. Series 2”, vol. 1, Kraków 2013, s. 35-47.*

⁶ J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku*, Poznań 1937 („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej”, t. 11, z. 2), s. 3-4; H. Łowmiański, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.r.*, t. 5, Warszawa 1973, s. 564 (uzupełnienia Nikona); T. Wasilewski, *Przemysł w X-XI wieku w świetle latopisów ruskich*, „Rocznik Przemyski” 1986, nr 24-25, s. 314 (uzupełnienia mnicha z Cerkwi Dziesięcinnnej); A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, Moskwa 2001, s. 409 (uzupełnienia autora *Powieści*); G. Labuda, *Mieszko I*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002, s. 159 (redakcja po roku 1031).

⁷ *Povest'...*, č. 1, s. 58.

⁸ A.A. Šahmatov, *Razyskanîa o drevniejših" russkih" letopisnyh" svodah"*, S.-Peterburg 1908, s. 461-462.

⁹ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 1, s. 491-492, p. 3; M.D. Priselkov, *Istoriâ russkogo letopisaniâ XI-XVI vekov*, S.-Peterburg 1996, s. 63; A. Szelągowski, *Granica Polski i Rusi w X-XI w.*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie” 1910, t. 15, nr 2, s. 11-12; M. Korduba, *Stosunki polsko-ukraińskie w w. X-XIII*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, r. 7, nr 6, s. 756.

¹⁰ J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy...*, s. 2.

wątpliwości, że przestrzeń czasowa dzieląca zdarzenia nie może uzasadniać hipotezy podważającej fakt źródłowy, a w konsekwencji także historyczny¹¹.

Oprócz nurtu kwestionującego historyczność Włodzimierzowej aneksji z 981 roku, pojawiły się trzy koncepcje odnoszące się do przedmiotu ataku kijowskiego księcia, będące pozytywną interpretacją zapiski *Powieści minionych lat*. Historycy spierali się o to, czy Przemyśl i Czerwień utracili Czesi, Mieszko I, czy też uszczerbek poniosły mniej lub bardziej niezależne plemiona słowiańskie. W latach trzydziestych XIX wieku František Palacký dał wyraz wątpliwościom wobec *Powieściowego* przekazu, stwierdzając, że Włodzimierz Wielki zagarnął okolice Przemyśla i Czerwienia kosztem księcia czeskiego Bolesława¹². W ten sposób ujrzała światło dzienne konstrukcja historiograficzna oparta na dokumencie cesarza Henryka IV, według którego posiadłości biskupstwa praskiego (diecezji ołomunieckiej) na południowym-wschodzie sięgać miały po Bug i Styr. Wynikało z tego, że rejon Przemyśla i Czerwienia znajdował się w strefie wpływów czeskich. Czy Włodzimierz mógł w tej sytuacji w 981 roku uszczuplić posiadłości „Lachów”? Problemy wynikające z interpretacji dokumentu Henryka IV oraz jego konfrontacji z przekazem latopisu znakomicie podsumował Gerard Labuda: „...wszystko by się dobrze rymowało, gdyby w *Powieści* zamiast »k Lachom« zapisa-no »k Czechom«¹³”. Niestety, jakbyśmy nie czytali tego fragmentu *Powieści*, zawsze Włodzimierz będzie szedł „ku Lachom”. Poza tym za kontrowersyjną uchodzi nie tylko zapiska *Powieści*, podobną opinię historycy wyrazili wobec dokumentu praskiego¹⁴. Kwestię wiarygodności cesarskiego aktu omawiano wielokrotnie. Po wielolet-

¹¹ Zob. S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom w związku z początkami państwa polskiego*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1949, z. 4, s. 38 (autor nie odrzucał jednak koncepcji „sztuczności daty”).

¹² F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenů*, t. 1-2, Chicago 1881, s. 108 (pierwsze wydanie 1836); V. Chaloupecký, *Prameny X. století Legendy Kristianový o sv. Václavu a sv. Ludmile*, [w:] *Svatováclavský Sborník*, d. 2, č. 2, Praha 1939, s. 209. Zob. także M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 1, s. 488-492; K. Zernack, *Polska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, przekł. A. Kpacki, Warszawa 2000, s. 56; J.A. Sobiesiak, *Bolesław II Przemyślida (+999). Dynastia i jego państwo*, Kraków 2006, s. 120-121 (wyprawa rewindykacyjna przeciw Czechom albo przeciw Łędzianom); V. Láška, *Červen ta „Červens’ki Gradi”*. *Istoriografični mifi na tli trudnošiv archeologii*, „Arheologični doslidženná L’vivskogo universitetu” 2014, nr 18, s. 178.

¹³ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań 1988, s. 172. Autor, w swej porzuconej koncepcji oryginalnego brzmienia notatki *Powieści* z 981 r., sądził, że „k Lachom” było XII-wiecznym dopiskiem Nestora, *ibidem*, s. 175.

¹⁴ J. Kalousek, *O rozsahu říše české za Boleslava II.*, „Sborník Historický” 1883, r. 1, sv. 1, s. 1-16; K. Potkański, *Granice biskupstwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1900, nr 4, s. 233-248; Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium dokumentów polskich doby piastowskiej*, Kraków 1937, nr 11, s. 13-15; S. Zakrzewski, *Czeski charakter Krakowa za Mieszka I w świetle krytyki źródeł*, „Kwartalnik Historyczny” 1916, t. 30, z. 3-4, s. 254-308; K. Buczek, *O dokumencie biskupstwa praskiego r. 1086*, „Roczniki Historyczne” 1939, nr 15, s. 1 i n.; J. Widajewicz, *Kraków i Poważe w dokumencie biskupstwa pra-*

niej dyskusji aktualne pozostaje zdanie Barbary Krzemieńskiej i Dušana Třeštika z lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, że: „dokument praski jest ciągle jeszcze otwartym problemem¹⁵”. W oczekiwaniu na jego zamknięcie możemy stwierdzić, że akt ten, na obecnym etapie, nie tworzy niepodważalnego rudymentu dla osłabienia wiarygodności doniesień latopisu.

Reakcje historyków po lekturze fragmentu *Powieści* poświęconego aneksji przez Rusinów Przemyśla i Czerwień oraz kwestionowania przez historyków politycznej przynależności tych terenów do „kraju Mieszka” znakomicie ilustrują słowa Karola Potkańskiego:

Pierwsza wzmianka o zajęciu Grodów Czerwieńskich przez Włodzimierza pochodzi z 981 r., a więc sięga jeszcze panowania Mieszka. Wyznaję, można być tym wypadkiem trochę zaskoczonym, wywołuje on w pierwszej chwili zdziwienie, że granice Mieszkowego państwa sięgały tak daleko. Ale trudno poddawać fakt ten w wątpliwość, nie mamy bowiem zgola dowodów, że chodzi tu o jakąś odrębną od Polski laską ziemię¹⁶.

Mimo lekkiego zdziwienia, historyk nie znalazł przesłanek do podważenia *Powieściowej* informacji, stając się jednym ze zwolenników literalnego rozumienia przekazu¹⁷. Przekonanie do tradycyjnego pojmowania zapiski znajdowało wsparcie w fundamentalnych źródłach dla wczesnośredniowiecznej Polski, czyli relacji Ibrahima ibn

skiego 1086 roku, Poznań 1938; *Die Urkunden Heinrichs IV*, Bd. 2, ed. D. von Gladiss, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, t. 6, p. 2, Weimar 1952, nr 390, s. 515-517; H. Beumann, W. Schlesinger, *Urkundenstudien zur deutsche Ostpolitik unter Otto III*, „Archiv für Diplomatik” 1955, t. 1, s. 236-243 (Ekskurs I); B. Krzemieńska, D. Třeštik, *O dokumencie praskim z roku 1086*, „Studia Źródłoznawcze” 1960, 5, s. 79-87; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 228-239; R. Turek, *Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její terytoria*, „Slavia Antiqua” 1975, 22, s. 69-122; D. Třeštik, „Veliké město Slovanů jménem Praha”. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. Století*, [w:] *Przemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, red. L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštik, Praha 2000, s. 50; D. Kalhous, *Záhadné počátky pražského biskupství*, [w:] *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, red. E. Doležalová, R. Novotný a P. Soukup, Praha 2004, s. 195-207; M. Matla-Kozłowska, *Pierwsi Przemyślidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku) Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 170-218; D.A. Sikorski, *Dokument praski Henryka IV z 1086 roku a zasięg państwa czeskiego w X wieku*, [w:] idem, *Początki Kościoła w Polsce*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej” 2012, t. 70, s. 50-81.

¹⁵ B. Krzemieńska, D. Třeštik, *op. cit.*, s. 87.

¹⁶ K. Potkański, *Lechici, Polanie, Polska*, Warszawa 1965, s. 45.

¹⁷ Do grona badaczy rozumujących podobnie należeli m.in.: S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, t. 1-2, Moskwa 1960, s.193-194; J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy...*, s. 3; S. Kętrzyński, *Polska X-XI wieku*, Warszawa 1961, s. 211-213; Z. Wojciechowski, *O nazwach i lokalizacji plemion słowiańskich*, [w:] idem, *Studia historyczne*, Warszawa 1955, s. 322; J. Natanson-Leski, *Państwo Mieszka Pierwszego*, „Studia wczesnośredniowieczne” 1958, t. 4, s. 7-106; F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X-XI wieku*, Wrocław 1962, s. 91; B. Grekow, *Ruś Kijowska*, Warszawa 1955, s. 493, p. 1; A.F. Grabski, „*Povest vremennyh let*” jako źródło do dziejów Polski – w świetle najnowszej literatury, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1955, nr 1-2, s. 263-267. H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 563-564; F. Sielicki, *op. cit.*, s. 21; A. Karpov, *Vladimir Svätój*, Moskwa 2004, s. 125.

Jakuba oraz dokumencie *Dagome Iudex*¹⁸. Oba źródła, choć enigmatycznie, prezentowały zarys granic Mieszkowego państwa w II połowie X wieku, zgodnie stwierdzając, że graniczyło ono z Rusią¹⁹. W kontekście przekazu *Powieści minionych lat* o ekspansji Włodzimierza na zachodzie i północnym zachodzie oraz przynależności Krakowa do Czech, z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że granica ta ówczesnie mogła rozpościerać się między Przemyślem a Czerwieniem (rozumianym jako miejscowość położona w ziemi chełmskiej). Wątpliwościom tym dał wyraz lakonicznie, acz dobitnie, Stefan M. Kuczyński: „Gdybyśmy [...] przyjęli przynależność i Czerwienia, i Bełza, i Przemyśla do Czech, to zabrakłoby miejsca, w którym Polska stykałaby się bezpośrednio z Rusią²⁰”. Granica ta zapewne uległa przedłużeniu na rubieżę mazowieckie w 983 roku, po tym jak książę kijowski wojował z Jaćwingami, którym „ziemię wziął”²¹.

Wychodząc z podobnych przesłanek co František Palacký, zastrzeżenia wobec treści notatki *Powieści* zgłosili Joachim Lelewel i Richard Roepell²². Za sprawą pionierów badań nad historią średniowiecznej Polski zapoczątkowano trzeci istotny nurt poznawczy wskazujący, że Przemyśl, Czerwień i „inne grody” Włodzimierz zawojuwał kosztem mniej lub bardziej „swobodnych” dotąd plemion zamieszkujących obszar między Bugiem a Sanem. Myśl J. Lelewela i R. Roepella znalazła kontynuatorów wśród historyków polskich i rosyjskich²³. Władymir T. Koroluk przypuszczał, że lato-

¹⁸ *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie al.-Bekriego*, wyd. T. Kowalski, [w:] *Monumenta Poloniae historica. Nova Series* (dalej: MPH NS), t. 1, Cracoviae 1946; J. Widajewicz, *Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Seria II” 1946, t. 14, s. 1-102; G. Labuda, *Ibrahim ibn Jakub. Najstarsza relacja o Polsce w nowym wydaniu*, „Roczniki Historyczne” 1947, R. 16, s. 101; J. Hauziński, *O potrzebie nowej edycji Ibrahima Ibn Yaquba At’Turtusi o krajach Środkowej Europy*, [w:] *Z Mekki do Poznania. Materiały 5 Ogólnopolskiej Konferencji Arabistycznej, Poznań 9-10 czerwca 1997*, Poznań 115-125; A. Pleszczyński, *Mieszko I i jego państwo w opisie Ibrahima ibn Jakuba a archetyp „dzikiej Północy”*, [w:] *Mundus hominis - cywilizacja, kultura, natura*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 2006, t. 175 (nr 2966), s. 209-220; *Ibrahim ibn Jakub i Tadeusz Kowalski w sześćdziesiątą rocznicę edycji, Materiały z konferencji naukowej, Kraków 10 maja 2006 r.*, red. A. Zaborski, Kraków 2008; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 595-618; B. Kürbis, *Dagome Iudex - studium krytyczne*, [w:] *Na progach historii*, t. 2: *O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej*, Poznań 2001, s. 9-87; G. Labuda, *Mieszko I*, s. 177-195; D.A. Sikorski, *Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej” 2012, t. 70, s. 19-48.

¹⁹ Granica polsko-ruska w *Dagome Iudex* nie należała do kwestii dyskusyjnych.

²⁰ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 77.

²¹ *Povest’...*, č. 1, s. 58.

²² R. Roepell, *Dzieje Polski do XIV stulecia*, przekł. K. Przyborowski, t. 1, Lwów 1879, s. 140-141 (przypis).

²³ Na temat przynależności zajętych ziem: W. Abraham, *Organizacja kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1893, s. 44; A. Małecki, *Z przeszłości dziejowej*, t. 1, Kraków 1897, s. 26; F. Perowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim...*, s. 88-89; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 167-191; idem, *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej - w polskiej historiografii*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów 1996, s. 12-16.

pisarze w ciągu lat poważnie przeredagowali oryginalną zapiskę. W ramach sugerowanych przezeń poprawek Dulebów i Chorwatów zastąpiono Lachami. Wynikało z tego, że Włodzimierz w 981 zmagał się nie z Mieszkiem, a plemionami rzekomo ówczesznie zajmującymi obszar okolic Przemyśla i Czerwieńna²⁴. Gerard Labuda zaś ofiary agresji Włodzimierza widział w Lędzianach²⁵.

Problem kłopotliwej notatki *Powieści* próbowano rozwiązać, starając się zrekonstruować proces jej powstawania. Arkadij W. Longinow zbudował hipotezę o dwóch wyprawach Włodzimierza opisanych w archetypie *Powieści minionych lat*. Najpierw książę miał zająć polskie grody, a następnie wyruszył się przeciwko Przemyślowi, Czerwieńnowi i innym ośrodkom. W relacji latopisu oba wydarzenia zostały scalone i powstała znana nam dziś informacja²⁶. O istotnych zmianach w treści zapiski, jak wspomniałem wyżej, nadmieniał W.T. Koroluk²⁷. Stefan M. Kuczyński proces kształtowania tekstu widział jeszcze inaczej: najstarsza wersja zapisu informowała tylko o kierunku marszu Włodzimierza. „Ku Lachom” szedł ruski książę jako sojusznik. Agresywny charakter wyprawie nadać miał dopiero Nikon²⁸. Andrzej F. Grabski połączył koncepcje W.T. Koroluka i S.M. Kuczyńskiego. W podsumowaniu swych rozważań stwierdził: „Nasza próba rekonstrukcji tekstu pierwotnej wzmianki przedstawia się następująco: »Ide Volodimer« k lâhom i zaâ... Peremyśl', Červen» i iny grady«. Tekst ten nie mówi wcale o wojennym starciu”²⁹. Usiłowania odtworzenia etapów powstawania zapiski, jak widać, prowadziły do różnorodnych wniosków. Kłopot polega na tym, że nie wiadomo, czy którykolwiek odzwierciedla intencje oryginału.

Obok rozważań wokół brzmienia zapisu o wojnie rusko-polskiej z 981 roku oraz jej interpretacji pojawiły się propozycje nowego datowania konfliktu. Iwan Linniczenko

²⁴ V.T. Koroluk, *Drevnopol'skoe gosudarstvo*, Moskwa 1957, s. 121; idem, *K voprosu ob otnošenii-ah Rusi i Pol'shi v X v.*, „Kratkie soobšeniâ Instituta Slavânovedeniâ Akademii Nauk SSSR” 1962, № 9, s. 6-13; idem, *Zapadnye slavâne i Kievskâ Rus v X-XI vv.*, Moskwa 1964, s. 77-100, zob. s. 83; V. Lâska, *op. cit.*, s. 167-179.

²⁵ G. Labuda, *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej...*, s. 12-16. Zob. na ten temat O. Golovko, *Pohid kiïvskogo...*, s. 44. Zob. idem, *Rus' i Pol'sha v miŝnarodnomu ŝitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kiïv 2021, s. 58-61.

²⁶ A.V. Longinov, *Červenske goroda. Istoričeskij očerk*, v” svâzi c” etnografiej i topografiej Červonnoj Rusi, Varšava 1885, s. 60-62. Zob. uwagi na temat hipotezy S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 79.

²⁷ Koncepcję tę akceptował V.T. Pašuto, *Vnešnââ politika drevnej Rusi*, Moskwa 1968, s. 33. Ostatnio V. Lâska, *op. cit.*, s. 178.

²⁸ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 115-121; idem, *O powstaniu wzmianki z r. 981 w „Powieści lat doczesnych”*, „Sprawozdanie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1953, z. 8, s. 2-13; idem, *Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*, [w:] idem, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XIII w.*, Warszawa 1965, s. 22; idem, *Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, Poznań 2002, s. 246.

²⁹ A.F. Grabski, „Povest' vremennyh let”..., s. 266. Zob. A. Jusupovič, *Či hodil Volodimir Velikij na/do Lâhiv? (pol'sko-rus'ki vidnosini naprikinci X-na počatku XI st.)*, „Ukraińskij istoričnij žurnal” 1015, No 5, s. 63.

sugerował przesunięcie daty wyprawy z 981 na 979 rok³⁰. Stefan M. Kuczyński proponował jej przeniesienie na rok 1012, a Elżbieta Kowalczyk na 992 rok³¹. Postulat Iwana Linniczenki o przesunięciu wstecz wyprawy Włodzimierza „ku Lachom” był pokłosiem lektury *Wspomnienia i pochwały na cześć księcia Włodzimierza* autorstwa mnicha Jakuba³². Zdaniem części badaczy, utwór ten, znany tylko w XV-wiecznej wersji, powstał w drugiej połowie XI wieku³³. Domniemany autor, mnich pieczerski, nieco inaczej

³⁰ I. Linniczenko, *Vzaimnyâ otnošeníâ Rusi i Polši do poloviny XIV stoletíâ*, č. 1, Kiev 1884, s. 77-78. Autor wspomina przy okazji propozycję E.E. Golubinskiego przesunięcia zwycięstwa Włodzimierza nad Jaropełkiem z 980 na 978 r. E.E. Golubinskij, *Istoriâ russkoj cerkvi*, t. 1, č. 1, Moskva 1901, s. 106, <http://www.odinblago.ru/golubinskiy/2#> [data dostępu: 1.07. 2017].

³¹ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 116, 119; idem, *Stosunki polsko-ruskie...*, s. 22; E. Kowalczyk, *Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 202-205; eadem, *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego na styku historii i archeologii*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, nr 107, z. 2, s. 58-59.

³² *Wspomnienie i pochwała na cześć księcia Włodzimierza* przypisywane jest prezbiterowi Jakubowi, wymienionemu w *Povest'...*, č. 1, s. 124, jako niedoszłemu następcy Teodozego, ihumena pieczerskiego. Identyfikacja ma charakter hipoteetyczny. Nie wiadomo, czy autor dzieła jest tą samą postacią, co mnich występujący w *Povesti*. W XI w. żył inny mnich Jakub, autor pytań kanonicznych przedłożonych metropolicie Janowi II, zob. Makarij (Bulgakov), *Istoriâ russkoj cerkvi*, kn. 2, Moskva 1995, s. 256. Zdaniem V.V. Puzanova, *Pamât' i pohvala knâzû russkomu Vladimiru Iakova mniha*, [w:] *Gosudarstvo i obšestvo drevnej Rusi glazami sovremennikov (X-načalo XII veka)*. *Istoriko-antropologičeskie očerki*, Iževsk 2012, s. 45, celem powstania *Wspomnienia...* było doprowadzenie do kanonizacji księcia. Historia *Wspomnienia...* przypomina nieco odkrycie przez V.N. Tatiševa, *Istoriâ Rossijskaâ*, podgot. M.P. Irošnikov, Z.N. Saveļeva, red. A.I. Andreev, S.N. Valk, M.N. Tihomirov, č. 1, Moskva 1994, s. 111-112, tzw. *Latopisu Joachima (Historii Joachima)*. Autorstwo latopisu przypisywano nowogrodzkiemu biskupowi Joachimowi zmarłemu w 1030 r. W tej kwestii mamy do czynienia z mistyfikacją.

³³ Makarij (Bulgakov), *op. cit.*, s. 194-195; M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 1, s. 571-575; N. Serebranskij, *Drevne-ruskiâ knâžeskiâ žitiâ*, Moskva 1915, s. 3; E.E. Golubinskij, *Istoriâ russkoj...*, s. 120-121; M.D. Priselkov, *Istoriâ russkogo...*, s. 57-58; M.H. Aleškovskij, *Povest' vremennyh let. Sud'ba literaturnogo proizvedeniâ v Drevnej Rusi*, Moskva 1971, s. 86; M.Ū. Brajčevskij, *Utverždenie hristianstva na Rusi*, Kiev 1989, s. 160-161; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 310; O.M. Rapov, *Oficial'noe krešenie Rusi v konce X v.*, [w:] *Vvedenie hristianstva na Rusi*, red. A.D. Suhov, Moskva 1987, s. 115; idem, *Ruskaâ cerkov' v IX-pervoj treti XII v. Prinâte hristianstva*, Moskva 1988, s. 10; E.A. Fet, *Pamât' i pohvala knâzû Vladimiru*, [w:] *Slovar' knižnikov o knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987, s. 288-290; N.I. Milūtenko, *Svâtój ravnoapostolnyj knâz' Vladimir i krešenie Rusi. Drevnejšie piš'miennyye istočniki*, Sankt-Peterburg 2008, s. 91-92; A.Ū. Karpov, *Iakov mniha*, <http://www.portal-slovo.ru/history/44827.php> [data dostępu: 14.06. 2017]. W obu wykaz literatury. Odmienne od większości badaczy zdanie w sprawie powstania *Wspomnienia...* (XII-XIII w.) wyraził A.I. Sobolevskij, „*Pamât' i pohvala*” sv. Vladimiru i „*Skazanie*” o sv. Borise i Glebe, „*Hristianskoe čtenie*” 1890, nr 5-6, s. 791-804; idem, *V kakom godu krestilsâ sv. Vladimir?*, „*Žurnal Ministerstva narodnogo posvešeniâ*” 1888, nr 6, s. 399, krytycznie o wyliczeniach Jakuba w sprawie chrztu Włodzimierza. Zob. także A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša...*, s. 13. Kiedy i w jakich okolicznościach uznano Włodzimierza za świętego, nie wiadomo. Akceptacja historyków dla datowania powstania *Wspomnienia i pochwały na cześć księcia Włodzimierza* wynika m.in. z przeświadczenia o XI-wiecznej proveniencji źródła i jego bliskości opisywanym wydarzeniom. O kanonizacji zob. A.S. Horošev, *Političeskaâ istoriâ russkoj kanonizacii (XI-XVI vv.)*, Moskva 1985, s. 48-49. N.I. Milūtenko, *Kogda knâz' Vladimir był pričislen k liku svâtyh*, [w:] *Svâtój ravnoapostolnyj knâz' Vladimir i krešenie Rusi. Drevnejšie piš'miennyye istočniki*, Sankt-Peterburg 2008, s. 400-410. Włodzimierz Wielki został kanonizowany oficjalnie dopiero w 1888 r.

datował najistotniejsze wydarzenia z życia Włodzimierza oraz, co ciekawe, w ogóle nie wspomniał o jego wyprawie „ku Lachom” i zajęciu ich terytoriów. Według Jakuba, Włodzimierz po chrzcie przeżył 28 lat (czyli chrzest nastąpił w 987 r.³⁴). W trzecim roku po chrzcie zajął Korsuń, w czwartym założył cerkiew św. Bogarodzicy, w ósmym zamordował Jaropełka (w czerwcu 6486 r., czyli w 978 r.). Także w ósmym roku zasiadł na tronie ojca po jego śmierci³⁵. W *Powieści minionych lat* daty te przedstawiają się następująco:

- śmierć Światosława – 972 r.
- zabójstwo Jaropełka i objęcie rządów przez Włodzimierza – 980 r.
- chrzest Włodzimierza – 988 r.
- zajęcie Korsunia – 988 r.
- założenie cerkwi Przenajświętszej Bogarodzicy – 989 r.
- śmierć Włodzimierza – 1015 r.

Jak widać, datowania obu przekazów różnią się od siebie³⁶. Badacze akceptujący informacje Jakuba uważali jego dzieło za bardziej wiarygodne od przekazu *Powieści minionych lat*. Stąd propozycje datowania wydarzeń zaistniałych za czasów Włodzimierza zgodnie ze *Wspomnieniem*. Czy korekta chronologii *Powieści* na podstawie *Wspomnienia* powinna dotyczyć także datowania wyprawy „ku Lachom”, jeśli Jakub w swym tekście o takiej konfrontacji nie wspomniał?³⁷ Oprócz Iwana Linniczenki możliwość przesunięcia w czasie starcia rusko-polskiego, opierając się na *Wspomnieniu*, deklarowali m.in. Roman Jakimowicz, Borys D. Grekow, Tadeusz Wasilewski, Violetta Krzywicka, Aleksander W. Nazarenko i Nadeżda I. Milutenko³⁸. Autorem spójnej koncepcji mającej wyjaśnić kulisy akcji Włodzimierza w 979 roku był Tadeusz Wasilewski.

³⁴ *Žitiâ svâtyh” mučenikov” Borisa i Gleba i služby im”*, prigot. D.I. Abramovič”, Petrograd” 1916, s. 18. Tak np. M.D. Priselkov, *Očerki po cerkovno-političeskoj istorii Kievskoj Rusi*, S.-Peterburg 1913, s. 34, 37, za: A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 565 (rekonstrukcja zводу z 1039 r. z uzupełnieniami Jakuba).

³⁵ *Pamât’ i pohvala knâzû ruskomu Vladimiru Iakova mnih i žitie knâzâ Vladimira*, Berkeley 1998 (reprint wyd. W.I. Srezniewskiego z 1897 r.), s. 7-8.

³⁶ O.M. Rapov, *Ruskaâ cerkov’ v IX-pervoj treti XII v....*, s. 222-224, 239 i n.; O.P. Toločko, P.P. Toločko, *Kiïvskaâ Rus’*, t. 4, Kiïv 1998, s. 102; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 405.

³⁷ Pierwsza wyprawa według *Wspomnienia*... skierowana była na Radymiczów. Zdaniem T. Wasilewskiego, *op. cit.*, s. 311, Jakub uznał Radymiczów za Lachów. A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 406, uzależniał ewentualność weryfikacji datowania od pochodzenia zapiski rocznej - jeśli miała ona to same źródło co pozostałe daty Włodzimierzowej historii w *Powieści*, wówczas zmiana byłaby uzasadniona. Pytanie, czy znamy sposób przeniknięcia zapiski do *Powieści*?

³⁸ R. Jakimowicz, *Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii*, „Rocznik Wołyński” 1934, t. 4, s. 82; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 405 i n.; A. Karpov, *Vladimir Svâtoj*, s. 310: 981 lub 979; N.I. Milutenko, *Svâtoj ravnoapostoľnyj Vladimir...*, s. 143; O.M. Rapov, *Oficial’noe křešenie Rusi...*, s. 103, mimo że przyjął datowania części zdarzeń zawartych we *Wspomnieniu* (np. zdobycie Korsunia w 990 r.), wojnę rusko-polską nadal umieszczał w 981 r. V. Láska, *op. cit.*, s. 168-169, na s. 178: 979 lub 981; A. Jusupovič, „Peremyśl’, Červen i inye grady” i ih territorál’naâ prinadležnost’ v konce X-načale XI v., [w:] *Srednovekovâ Rus’*, t. 12, Moskva 2016, s. 54-55 (981 lub 992).

Według jego scenariusza książę ruski zaatakował obszary plemienne Lachów-Lędzian znajdujące się dotąd w zasięgu wpływów polsko-czeskich. Do działania zachęciło Światosławica rozluźnienie sojuszu Bolesława II i Mieszka I po śmierci Dąbrowki. Wkrótce polski książę i jego niedawny czeski sojusznik popadli w spór o Małopolskę i Śląsk. Zdaniem T. Wasilewskiego w 979 roku sytuacja Piasta uległa dalszej komplikacji za sprawą Ottona II. Cesarz gotował się bowiem do wyprawy na Polskę. Świadectwem najazdu miał być przekaz *Dziejów biskupów kambryjskich*, opowiadający o ataku Ottona na daleki kraj słowiański. Nie przyniósł on oczekiwanych rezultatów, gdyż monarcha musiał przerwać ofensywę ze względu na niesprzyjającą aurę³⁹. Zdaniem wielu historyków, w tym także T. Wasilewskiego, ofiarą najazdu padł wówczas Mieszko I⁴⁰. W tej wersji akcja Ottona nie była pogranicznym wypadem, lecz znakomicie zorganizowanym przedsięwzięciem. Autor hipotezy stwierdził bowiem, że „... w 979 r. miało miejsce współdziałanie polityczne i wojskowe rusko-niemieckie, analogiczne do porozumień zawieranych w 1013 i 1031 roku”⁴¹.

Niemal identyczną hipotezę przedstawił dziesięć lat później Aleksander W. Nazarenko. Zdaniem rosyjskiego historyka Włodzimierz był sojusznikiem Niemiec niemal od zarania swego panowania w Kijowie. Układ miał „odziedziczyć” po bracie Jaropełku, uprzednio współdziałającym z cesarzem przeciwko Bolesławowi II Przemysłodzie⁴². W 978 roku do Kijowa przybyło poselstwo Ottona II i zastało już na

³⁹ *Gesta episcoporum Cameracensium*, ed. L.C. Bethmann, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (dalej: MGH SS), t. 7, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1846, lib. 1, cap. 101-102, p. 442-443.

⁴⁰ W. Giesebrecht, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter der Herrschaft Kaiser Ottos II*, Berlin 1840, s. 59; S. Zakrzewski, *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Kraków 2006, s. 97-98; K. Tymieniecki, *Dzieje Niemiec do początku ery nowożytnej*, Poznań 1948, s. 219-220; R. Holtzmann, *Geschichte der Sächsischen Keiserzeit (960-1024)*, München 1955, s. 23-264; G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 1, Poznań 1987, s. 166; idem, *Pierwsze państwo polskie*, [w:] *Początki państwa polskiego*, red. F. Kiryk, Warszawa 2002, s. 60; idem, *Mieszko I*, s. 151-153; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 556-557, p. 1724 (tu literatura); V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 121; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 314; W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 99; J. Strzelczyk *Mieszko Pierwszy*, Poznań 1999, s. 155-156; Odmienne zdanie m.in.: K. Uhlirz, *Otto II. 973-983*, [w:] K. Uhlirz, M. Uhlirz, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II und Otto III*, Bd. 1, Leipzig 1902, s. 127, p. 29; M. Hellmann, *Die Ostpolitik Ottos II*, [w:] *Syntagma Friburgense Festschrift für Hermann Aubin*, Lindau-Konstanz 1956, s. 57; K. Buczek, *Polska południowa w IX i X w.*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1959, nr 2, z. 1, s. 43; D. Borawska, *Mieszko I i Oda w gronie consanguinorum Ludolfingów*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 1, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1981, s. 13-14; H. Ludat, *Piastowie i Ekkehardynowie*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, z. 2, s. 189, p. 48; M. Matla-Kozłowska, *Pierwsi Przemysłodzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku) Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 257-260; J. Sochacki, *Stosunki publicznoprawne między państwem polskim a Cesarstwem Rzymskim w latach 963-1102*, Wodzisław Śląski 2014, s. 49, p. 193.

⁴¹ T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 314.

⁴² O współpracy Jaropełka z Ottonem II m.in.: V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 121; E.A. Šinakov, *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva. Sravnitel'no-istoričeskij aspekt*, Moskwa 2009, s. 265 i n. W kontekście

wielkksiążęcym tronie Włodzimierza. Wówczas to miano uzgodnić szczegóły współpracy przeciwko drugiemu buntującemu się sąsiadowi Niemiec – Mieszkowi I. Otton II postanowił ukarać Piasta za jego współdziałanie z Henrykiem Kłótnikiem i najazdy na pogranicze. Po opanowaniu sytuacji wewnętrznej i pokonaniu Bolesława II, Otton przygotowywał wyprawę zbrojną przeciwko polskiemu księciu. Plany sojuszników pokrzyżował bunt Wiatyczów. Włodzimierz był gotowy do wypełnienia sojuszniczych zobowiązań dopiero po ich pacyfikacji. Dlatego koalicjanci rozpoczęli działania zbrojne jesienią-zimą 979 roku. Ostatecznie sukces osiągnął tylko Włodzimierz, który zagarnął „Przemyśl, Czerwień i inne grody”⁴³. Historiograficzne konstrukcje Tadeusza Wasilewskiego i Aleksandra W. Nazarenki mają stosunkowo wątpliwe podstawy źródłowe. Czynnikiem niezbędnym dla ich zaistnienia jest przyjęcie założenia o wybuchu wojny rusko-polskiej w 979 roku. Inny warunek to konfrontacja zbrojna między Niemcami a Polską. O starciu takim nie ma bezpośredniej informacji. Jedyna źródłowa wzmianka, mogąca kojarzyć się z zatargami niemiecko-polskimi, to wspomniana relacja autora *Dziejów biskupów kambryjskich*⁴⁴. Źródło ma istotny mankament – zostało spisane w latach czterdziestych XI stulecia w Cambrai. Autor opisywał wydarzenia z perspektywy lat sześćdziesięciu z miejsca dalekiego od wschodnich rubieży cesarstwa. Jego relacja na temat wyprawy jest mglista i mało konkretna⁴⁵. Okoliczności polityczne towarzyszące zbrojnym działaniom Ottona II przeciw Słowianom w 979 roku nie wykluczają ewentualności ataku na Polskę. Wiedza nasza nie wystarcza jednak do tworzenia przekonujących wniosków. To o tyle istotne, że dla egzystencji hipotezy niezbędny jest trzeci warunek – współpraca militarna Ottona II z Włodzimierzem. Na ten temat źródła nie mają nic do powiedzenia. Obiekcje w tej sprawie jasno i dobitnie sformułował już Józef Widajewicz, stwierdzając, że: „[...] nie ma wiadomości, by Włodzimierz działał w porozumieniu, czy przynajmniej równocześnie z Niemcami [...]”⁴⁶. Akceptując zdanie J. Widajewicza, przypuszczam, że wywiedziona z dwóch niepewnych przesłanek koncepcja wojny Mieszka w 979 roku na dwa fronty nie może być uznana za wiarygodną.

Wracając do rozważań wokół datowania wyprawy Włodzimierza na Przemyśl, Czerwień i okolice, stwierdzić należy, iż przesunięcie działań zbrojnych z 981 roku na 979 może mieć charakter tylko hipotetyczny. Koncepcja zwolenników korekt zakłada

kontaktów rusko-niemieckich interesująca polemika: P.P. Toločko, *Krešenje Āropolka Svätoslaviča: istoričeskaâ realnost' ili učenaâ fikcija?*, „Vizantijskij Vremennik” 2004, t. 63, s. 59-66; A.V. Nazarenko, *Byl li krešen kievskij knáz' Āropolk Svätoslavič, ili koe-čto ob „istoričeskoj realnosti”*, „Vizantijskij Vremennik” 2006, t. 65, s. 66-72.

⁴³ A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 405-410.

⁴⁴ *Gesta episcoporum Cameracensium*, ed. L.C. Bethmann, [w:] MGH SS, t. 7, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1846, lib. 1, cap. 101-102, p. 442-443.

⁴⁵ Na temat wiarygodności przekazu różne zdania, zob. m.in.: S. Zakrzewski, *Mieszko I...*, s. 98, 136, p. 48.

⁴⁶ J. Widajewicz, *Południowo-wschodnie kresy...*, s. 2.

wiarygodność *Wspomnienia* wynikającą m.in. z czasu jego powstania. Problem polega na tym, że nie ma pewności co do autorstwa żywota. Kojarzenie mnicha Jakuba żyjącego w drugiej dekadzie XI wieku ze *Wspomnieniem* jest założeniem stosunkowo dowolnym. Poza tym rozwiązania podpowiadane przez logikę (domniemane pomyłki w datowaniu niektórych dokonań Włodzimierza w *Powieści*) nie mogą znaleźć automatycznego zastosowania w przypadku, gdy *Wspomnienie* nie zawiera wiadomości o interesującym nas starciu⁴⁷. Bezkrytyczna wiara w przekaz mnicha Jakuba mogłaby doprowadzić do wniosków stawianych już przez A.A. Szachmatowa i M. Hruszewskiego. Na konsekwencje takiego podejścia wskazywał Karol Kollinger: „Jeżeli bowiem przyjmujemy, że daty przekazane nam we *Wspomnieniu i słowie pochwalnym*... są poprawniejsze od tych, dostępnych nam w PVL, skąd pewność, że nie jest tak w przypadku ilości wypraw Włodzimierza?⁴⁸”.

W kwestii datowania marszu „ku Lachom” pozostają nam do rozpatrzenia propozycje Stefana M. Kuczyńskiego, Stanisława Tomaszewskiego i Elżbiety Kowalczyk⁴⁹. Stefan M. Kuczyński sądził, „iż trudno uznać datę 981 r., jako rok wyprawy, za coś więcej jak za fikcję kronikarską⁵⁰”. Podstawą tego twierdzenia było podejrzenie niemożności realizacji przedsięwzięcia w postaci zagarnięcia obszarów między Czerwieniem i Przemyślem w rok po przejściu władzy w Kijowie i w ramach jednej ekspedycji⁵¹. Historyk wahał się, czy najazd nastąpił w 992, w związku ze śmiercią Mieszka I, czy

⁴⁷ Nie akceptowali datowania na rok 979 (poprzez wyraźną deklarację lub datowanie wyprawy Włodzimierza na 981 r.) m.in. J. Widajewicz, *Południowo-wchodnie kresy...*, s. 3; J. Skrzypek, *Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1962, passim; F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim...*, s. 94 i n.; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 563-564, p. 1743; T. Wąsowicz, *Czerwień*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 301; I.M. Šekera, *Mižnarodni svāzki Kiivskoī Rusi*, Kiiv 1963, s. 176; F. Sielicki, *op. cit.*, s. 18-21; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, s. 167 i n.; A.B. Golovko, *Drevnâa Rus' i Polša...*, s. 10-13; idem, „Červens'ki gradi” u političnomu žitti slovān Cental'noi ta shidnoi Evropi (IX-perva tretina XI st.), [w:] *Ukraina: kulturna spad sina, nacional'na svidomist', deržavnist'*, red. M. Litwin, L'viv 2013, s. 72-82; A. Wędzki, *Uwagi nad rolą i znaczeniem Sandomierza i Przemyśla w państwie wczesnopiastowskim*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kočka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 161-162; M. Matla-Kozłowska, *op. cit.*, s. 290-291; E.A. Šinakov, *op. cit.*, s. 266.

⁴⁸ K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław 2014, s. 277.

⁴⁹ Na temat przesunięcia daty wyprawy księcia ruskiego pisał również A. Jusupović, *Ci hodil Volodimir...*, s. 59-65; idem, „Peremyśl, Červen i inye grady”..., s. 52-53. Autor stosował w swoich wywodach oryginalną metodologię. Twierdził m.in. (*ibidem*, s. 55), że: „Privedennye gipotezy ob otkaze Boleslava Hrabrego ot Červenskih gradov i Peremyšlâ ne vohodât v protivorečie s sušestvujušimi istočnikami”. Wynikałoby z tego, że hipoteza jest wiarygodna wtedy, gdy źródła jej nie przeczą. Snując odkrywcze wywody, A. Jusupović nie zauważył, że jego twierdzenia o możliwości przesunięcia datowania wyprawy Włodzimierza są w rzeczywistości sprzeczne z jedynym źródłem informującym o tym wydarzeniu – *Powieścią minionych lat*. A. Jusupović należy do zwolenników „piętrowych” hipotez konstruowanych bez odpowiedniego wsparcia źródeł.

⁵⁰ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 41.

⁵¹ *Ibidem*, s. 48.

1012 roku, w trakcie wojny polsko-niemieckiej⁵². Ostatecznie optował za drugą ewentualnością. Pogląd swój uzasadnił następująco:

Powodem była chęć dywersji na tyłach Bolesławowych, wykorzystanie chwili odpowiedniej do korzystnej akcji zdobywczej (w wyborze chwili kniaziowie ruscy celowali i w czasach późniejszych), a być może i sięganie do arterii wodnych, jak Bug i Wisła, które zapewniały dogodniejszą drogę do krajów czeskich i cesarskich i – może – do soli. Dywersja, była, niewątpliwie, uzgodniona z Henrykiem II i wypadki, zdaniem naszym rozwinęły się analogicznie, jak kilka lat potem za Jarosława⁵³.

Mimo imponującej wszechstronnością analizy tekstu notatki o wyprawie Włodzimierza, poza subiektywnym odczuciem w sprawie możliwości militarnych i operacyjnych kijowskiego księcia oraz świadectwem źródeł na temat późniejszych doświadczeń Piastów, Stefan M. Kuczyński nie przedstawił, jak sądzę, argumentów mogących podważyć wiarygodność *Powieści*. Rzeczywiście, niezwykła aktywność Włodzimierza w poszerzaniu swego władztwa kosztem sąsiadów, tuż po zabójstwie Jaropełka, może być zastanawiająca. Historycy dysponują jednak ograniczonym arsenałem wiarygodnych źródeł, by zakwestionować informacje *Powieści*. Z tekstu rocznika nie wynika, ile czasu (miesiące) zajęło Włodzimierzowi zdobycie pogranicznych terytoriów ani ile wypraw w tym celu przedsięwziął. Co najistotniejsze w kwestii hipotezy S.M. Kuczyńskiego, źródła niemieckie i latopisy nie wspominają o wojnie ruskiego księcia z Polakami i jego współdziałaniu z Henrykiem II. Thietmar poświęcił Włodzimierzowi trzy rozdziały siódmej księgi swej kroniki. Wspomniał tam m.in. o konflikcie Bolesława z Włodzimierzem⁵⁴. Kiedy indziej szczegółowo opowiadał o zmaganiach Henryka II z Chrobrym. W żadnym wypadku nie pojawił się motyw współpracy niemieckiego monarchy z Rurykowicem. Mimo niezbyt pochlebnej oceny „niegodziwego króla Rusów”, Thietmar nie miał chyba powodu, by przemilczeć militarne współdziałanie obu władców. Sądzę, że nawet najlepsza konstrukcja historiograficzna, pozbawiona źródłowej podbudowy, musi ustąpić miejsca kontrowersyjnemu przekazowi źródłowemu.

Datowanie *Powieściowego* przekazu Włodzimierza na Lachów zakwestionowali także Stanisław Tomaszewskij i Elżbieta Kowalczyk⁵⁵. W 1930 roku, na łamach „Nowej Zorii”, S. Tomaszewskij, nie trując się szerszym uzasadnieniem, stwierdził, że Przemyśl i Czerwień książę Włodzimierz odebrał Chorwatom w 992 roku⁵⁶. Wiele lat później identyczne stanowisko zajęła polska badaczka Elżbieta Kowalczyk. Podobnie jak Stefan

⁵² *Ibidem*, s. 105 i n.; idem, *Stosunki polsko-ruskie...*, s. 20.

⁵³ Idem, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 107.

⁵⁴ *Kronika Thietmara*, przekł. i oprac. M.Z. Jedlicki, Kraków 2012, ks. 7, rozdz. 72-74, s. 570-572.

⁵⁵ E. Kowalczyk, *Systemy obronne wałów podłużnych...*, s. 202-205; eadem, *Momenty geograficzne...*, s. 58-59.

⁵⁶ S. Tomaševskij, *op. cit.*, s. 11-12.

M. Kuczyński, miała ona obiekcje wobec propozycji wynikających z korekt datowania na podstawie *Wspomnienia*. Badaczka przypuszczała, że sytuacja wewnętrzna na Rusi nie sprzyjała zachodniej ekspansji, a sam książę nie dysponował odpowiednimi siłami, by mierzyć się z Mieszkim⁵⁷. W związku z powyższym, podobnie jak S.M. Kuczyński, poszukiwała momentu w dziejach wczesnej dynastii piastowskiej bardziej dogodnego dla bezkarnego oderwania od Polski części jej terytorium. Za okoliczność szczególnie sprzyjającą wystąpieniu Włodzimierza uznała śmierć Mieszka I i związane z nią perturbacje polityczne zakończone usunięciem z kraju Ody i jej potomstwa. Oderwanie Przemyśla, Czerwień i okolic miało zatem nastąpić w roku 992. Dla uprawdopodobnienia pomysłu przywołała wzmiankę *Roczników hildesheimskich* o grożącej Bolesławowi srogiej wojnie⁵⁸ z Rusią oraz *Latopisu nikonowskiego* o goszczącym w Kijowie poselstwie polskiego księcia⁵⁹. Jeśli chodzi o przekaz hildesheimski, to sprawa jest nieco zagadkowa. Wśród badaczy fragment ten wzbudzał obiekcje z dwóch względów:

- inne źródła nie wspominały o groźbie wielkiej wojny polsko-ruskiej w 992 roku,
- *Rocznik hildesheimski* jako jedyne niemieckie źródło dysponował wiedzą o polskim zaangażowaniu w walkach ze Słowianami w 992 roku⁶⁰.

Mieszko po 984 roku współpracował z Ottonem III, angażując polskie siły zbrojne w walkach ze Słowianami. Informacje w tej sprawie przekazywały roczniki hildesheimskie i kwedlinburskie oraz *Kronika Thietmara*. Politykę ojca kontynuował Bolesław. O jego zaangażowaniu w 992 i 995 roku wspominały tylko *Roczniki hildesheimskie*⁶¹. Wydaje się, że brak wsparcia relacji hildesheimskiej ze strony choćby Thietmara nie musi dezawuować wiarygodności rocznika. Przykładem różnic zachodzących między rocznikiem i kroniką jest opowieść o walkach Niemców z Lucicami w latach 991-993. Według pisarza z Hildesheim brali w niej udział najpierw Mieszko, a później Bolesław. W stosunkowo obszernej relacji Thietmara, znającego przecież treść annału, nie pojawił się żaden z Piastów⁶². Na tej podstawie trudno podważać przydatność rocznika do rekonstrukcji ówczesnych wydarzeń. Inną kwestią jest rzeczywiste zagrożenie polskiego

⁵⁷ Jednym z argumentów autorki było rozwiązanie przez Włodzimierza drużyny wareskiej (*Povest'...*, č. 1, s. 56). Na ten temat zob. uwagi M. Matla-Kozłowska, *op. cit.*, s. 292.

⁵⁸ Na temat rozumienia łacińskiego tekstu kontrowersje. Zob. K. Kollinger, *op. cit.*, s. 17.

⁵⁹ *Annales Hildesheimenses*, ed. G. Waitz, [w:] MGH SS, Bd. 8, Hannoverae 1878, p. 25; *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'ju*, Moskva 2000, s. 64.

⁶⁰ A. Pleszczyński, *Niemcy wobec Pierwszej Monarchii Piastowskiej 963-1034*). *Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju*, Lublin 2008, s. 111, p. 26; K. Kollinger, *op. cit.*, s. 15-16.

⁶¹ *Annales Hildesheimenses*, p. 25-26.

⁶² *Kronika Thietmara*, ks. 4, rozdz. 22, s. 172-173. Zob. komentarz M.Z. Jedlickiego, *ibidem*, s. 172, p. 133 z odwołaniem do R. Holtzmann, *Über die Chronik Thietmars von Merseburg*, „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1935, nr 50, p. 204. Zob. G. Labuda, *Mieszko I*, s. 198.

władcy⁶³. Warto zwrócić uwagę, że mimo mającej nastąpić „wielkiej” wojny Bolesław zdecydował się na wysłanie wołów na pomoc Ottonowi. Osobiście, jak można wnosić, nadzorował pogranicze polsko-ruskie⁶⁴. Okoliczności wynikające z przekazu hildesheimskiego, jak sądzę, niezbyt dobrze współgrają z hipotezą Elżbiety Kowalczyk. Można odnieść wrażenie, że sytuacja wewnętrzna w Polsce w chwili, gdy rozgrywały się wydarzenia opisane przez rocznikarza, była stabilna⁶⁵. Najprawdopodobniej Bolesław już wówczas nie tylko przewyciężył podział kraju sankcjonowany wolą ojca, ale zdążył już zawrzeć przymierze z Ottonem III⁶⁶. Stąd wyrażone przez źródło oczekiwanie osobistego stawiennictwa księcia na wyprawę organizowaną przez Liudolfinga. Czy w 992 roku ostatecznie doszło do starcia zbrojnego między Bolesławem a Włodzimierzem, nie wiadomo. Zastanawia też, dlaczego annalista przesądził intensywność nierozegranej jeszcze wojny. Nie wydaje się, by *Roczniki hildesheimskie* opowiadały o tym samym wydarzeniu co *Powieść minionych lat*. Zajęcie Przemyśla, Czerwienia i okolic miało miejsce 10 lat przed pojawieniem się zagrożenia opisywanego przez niemiecki rocznik.

Latopis nikonowski, drugi przekaz mający wspierać hipotezę o przesunięciu konfliktu rusko-polskiego w czasie, także nie odgrywa tej roli. Źródło to powstało w XVI wieku jako kompilacja rozlicznych roczników, żywotów świętych i dokumentów⁶⁷. Analizując zapisy tego dzieła, możemy skonstatować dosyć swobodny stosunek auto-

⁶³ M. Matla-Kozłowska, *op. cit.*, s. 291; K. Kollinger, *op. cit.*, s. 16-17.

⁶⁴ K. Kolliger, *op. cit.*, s. 16-17, zwrócił uwagę na możliwość popełnienia pomyłki przez autora rocznika polegającej na zamianie „Prusów” na „Rusów”. Propozycji nie można jednak zweryfikować źródłowo, jako że brak informacji o jakimkolwiek konflikcie polsko-pruskim w 992 r.

⁶⁵ Źródło nie określiło dokładnego czasu wyprawy. Ch. Lübke, *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder (vom Jahr 900 an)*, ed. Ch. Lübke, t. 3, Berlin 1986, t. 3, nr 269, 271, s. 89-92, datuje działania Ottona na czerwiec 992 r., wówczas regencje w Polsce powinna pełnić Oda. Chronologia Ch. Lübkego nie wyjaśnia, dlaczego to Bolesław zobowiązany był do pomocy wojskowej wobec Ottona.

⁶⁶ Trudno przypuszczać, by Bolesław, pod pretekstem ruskiego zagrożenia, rozprawiał się z Odą i jej synami. Wymówki takiej, jak sądzę, nie przeoczyłby nieźle zorientowany w sprawach polskich, i co istotne, niechętny Bolesławowi, Thietmar. O kulisach przejścia władzy pisał z oburzeniem, nie wspominając jednak o jakichkolwiek wybiegach księcia wobec Ottona: *Kronika Thietmara*, ks. 4, rozdz. 58, s. 224. S. Zakrzewski, *Mieszko I...*, s. 114-115, przyjął podział Polski na trzy części. W tym układzie Bolesław miał wadać pld. Polską z Krakowem, Wrocławiem i „może” Poznaniem, idem, *Bolesław Chrobry Wielki*, Kraków 2000, s. 101-102, datował wygnanie Ody i jej synów na rok 995 (Za Kroniką Hajka). G. Labuda, *Pierwsze państwo polskie*, [w:] *Początki państwa polskiego*, Warszawa 2002, s. 68-71, stwierdził, że z woli Mieszka Oda sprawowała regencję w kraju (w granicach wyznaczonych w Dagome Iudex), a Bolesław wygnał Odę „natychmiast” po śmierci Mieszka; A. Pleszczyński, *Początki rządów Bolesława Chrobrego*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Goliński, S. Rosik, Wrocław 2001, s. 223-225; idem, *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963-1034). Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju*, Lublin 2008, s. 112-113, uważał, że Bolesław po śmierci ojca był „zwierzchnim władcą podzielonego kraju”. Z kolei J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, Warszawa 2014, s. 23, uważał to za mało prawdopodobne.

⁶⁷ B.M. Kloss, *Predslovie k izdaniū 2000 g.*, [w:] *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopiš'ū*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej* (dalej: PSRL), t. 9, Moskva 2000, s. V-X.

ra do datowania wydarzeń przejętych z innych źródeł. Oprócz nieuzasadnionych korekt w chronologii, dostrzegamy również skłonność pisarza do przetwarzania informacji. Tak jest prawdopodobnie z przywołaną przez Elżbietę Kowalczyk wiadomością o polskim poselstwie do Włodzimierza⁶⁸. W 992 roku, oprócz Polaków, w Kijowie stanęli również emisariusze Przemysłidy Udalryka (Ołdrzycha)⁶⁹. Książę czeski nie mógł jednak wysłać poselstwa do Włodzimierza z tej przyczyny, że ówczesnie władzę sprawował jeszcze jego ojciec Bolesław II⁷⁰. Skąd latopisarz zaczerpnął wiadomości o obu dyplomatycznych misjach? Obawiam się, że dokonał po prostu oryginalnej trawestacji informacji *Powieści* pierwotnie zapisanej pod datą 6504 (996 r.) o pokojowym współżyciu Włodzimierza z Bolesławem, Stefanem węgierskim i Udalrykiem⁷¹. Nie wiedzieć czemu, pisarz przesunął następnie informacje zaczerpnięte z *Powieści* o dobrych relacjach ze wspomnianymi władcami na rok 6506 (998 r.)⁷². *Latopis nikonowski* nie będzie raczej dobrym źródłem do rekonstrukcji kontaktów dyplomatycznych między Polską a Rusią u schyłku X wieku. Nie stanowi on także wsparcia hipotezy Elżbiety Kowalczyk o konflikcie zbrojnym między Włodzimierzem a Bolesławem, jako że o takim zdarzeniu nie wspomina.

Pozostając w niepewności wobec *Powieściowej* chronologii działań ruskiego księcia przeciw Lachom, należałoby, jak sądzę, do czasu wyjaśnienia wszelkich aspektów związanych z tą zapiską pozostać przy jej oryginalnym datowaniu. Nie chodzi tu, jak pisał Stefan M. Kuczyński, o „mitologizację 981 roku”⁷³, lecz brak odpowiednich argumentów ze strony malkontentów. Używane przez sceptyków są albo pozbawione źródłowej podstawy, albo opierają się na kontrowersyjnych źródłach. Moim zdaniem podstawy do kruszenia „granitowej opoki”⁷⁴ datowania *Powieści minionych lat* nie dostarczyli ani Iwan Linniczenko, ani Stefan M. Kuczyński, ani Elżbieta Kowalczyk. Proponowałbym pozostać przy zdaniu wyrażonym już przez Stanisława Kętrzyńskiego, który w swych dywagacjach wokół zapiski o zajęciu Przemysła, Czerwienia i innych grodów stwierdził: „Lepiej jest wiedzieć mniej, a o tyle o ile pewniej”⁷⁵.

Ostatnim problemem badawczym związanym z zapiską o wyprawie Włodzimierza jest określenie terytorium zawojowanego przez księcia. Trwająca do dziś dyskusja koncentruje się wokół identyfikacji zaginionego Czerwienia, a w konsekwencji umiejscow-

⁶⁸ *Letopisnyj sbornik...*, s. 64.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ V. Chaloupecký, *op. cit.*, s. 207, p. 214, lokował Udalryka w Krakowie jako księcia dzielnicowego.

⁷¹ *Povest'...*, č. 1, s. 56.

⁷² *Letopisnyj sbornik...*, s. 66.

⁷³ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 34-35.

⁷⁴ Określenie: *ibidem*, s. 34.

⁷⁵ S. Kętrzyński, *Polska X-XI wieku*, Warszawa 1961, s. 217-218.

wienia tzw. Grodów Czerwieńskich⁷⁶. W średniowiecznych źródłach Czerwień pojawia się stosunkowo rzadko, ale zazwyczaj przy okazji wydarzeń związanych z dziejami Chełma i okolic⁷⁷. Nie dziwi zatem, że historycy najczęściej poszukiwali go w tym rejonie⁷⁸. Jako dawny Czerwień wskazywano dzisiejsze Czermno, Czerwieńsk lub

⁷⁶ Na ten temat m.in.: D.I. Iłowajskij, *Istoriâ Rossii*, t. 1, č. 1, Moskwa 1876, s. 64; N.P. Barsov, *Očerki russkoj istoričeskoj geografii. Geografiâ načal'noj (Nestorovoj) letopisi*, Warszawa 1885, s. 102; A.V. Longinov, *op. cit.*; A. Szelągowski, *op. cit.*; N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 1, Sankt-peterburg 1818, s. 237; A. Małecki, *Lechici w świetle historycznej krytyki*, Lwów 1897, s. 20; F. Koneczny, *O pierwotnej polskości ziemi Chełmskiej i Rusi Czerwonej*, Warszawa 1920; S. Cercha, *Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie? Litwa i Ruś*, t. 3, Wilno 1921, s. 21-40, 166-185; idem, *Chełmszczyzna – ziemią „Grodów Czerwieńskich”*, „Świat Słowiański” 1913, t. 1, s. 261-271; H. Łowmiański, *Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, t. 60, z. 1, s. 58-85; idem, *Początki Polski...*, t. 5, s. 563-567; S. Zakrzewski, *Bolesław Chrobry Wielki*, s. 251; A. Poppe, *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, „Studia wczesnośredniowieczne” 1958, t. 4, s. 227-300; J. Skrzypek, *op. cit.*, s. 51-113; Â.D. Isaevič, *O proischożdenii nazvanij Červen, Červenskeje goroda, Červona Rus'*, [w:] *Doklady i soobšeniâ L'vovskogo otdela Geografičeskogo obšestva USSR za 1966 god*, L'vov 1969, s. 135-138; idem, *Teritoriâ i naseleonnâ „Červenskih Gradiv” (X-XIII)*, „Ukraińskij istoriko-geografičnij zbirnik” 1971, vyp. 1, s. 71-83; idem, *„Grady Červenske” i Peremyšl'skaâ zemlâ v političeskih vzaimnootnošeniâh meždû vostočnymi slavânami (konec IX-načalo XI v.)*, [w:] *Issledovanîa po istorii slavân i balkanskih narodov. Epoha srednevekovâ. Kievskââ Rus' i ee slavânskie sosedi*, Moskva 1972, s. 107-124; K. Kotlarczyk, *Grody Czerwieńskie a karpacki system obronny pod Przemysłem we wczesnym średniowieczu*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1970, t. 11, z. 2, s. 239; idem, *Gdzie znajdowały się „Czerwen i iny hrady” z najstarszej wzmianki o Przemysłu?*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25, s. 341; K. Myśliński, *Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X wieku*, „Region Lubelski” 1972, t. 15, s. 141-145; M. Cabalska, *Tuligłowy, grodzisko z potrójną linią wałów, a problem Grodów Czerwieńskich*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25, s. 338; I. Kutylowska, *Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie?*, „Kamena” 1992, nr 3-4, s. 30-33; eadem, *Rozwój Lublina w XI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza Wisły i Bugu*, Lublin 1999, s. 49-51; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 167-211; idem, *Narodziny polsko-ukraińskiej...*, s. 9-17; V. Krzywicka, *Lokalizacja Czerwień i Grodów Czerwieńskich*, „Region Lubelski” 1996, nr 5 (7) (1991-1993), s. 9; H. Maruszczak, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Roztoczu: wnioski z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwieńskimi)*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1997, t. 2, s. 234; W. Makarski, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin 1996, s. 60-104; V. Láska, *op. cit.*, s. 167-211; K. Kollinger, *op. cit.*, s. 267-285; M. Bartnicki, *Ziemie nadbużańskie w pamięci polskich i ruskich kronikarzy XII-XIII w.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2021, nr 1, s. 86-102.

⁷⁷ *Ipaťevskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 2, Moskwa 1998, k. 286 (1121 r.), k. 522 (1163 r.), k. 487 (1157 r.), k. 721 (1205 r.), k. 865 (1268 r.). Zob. A.V. Longinov, *op. cit.*, s. 85-86; S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, 176-182.

⁷⁸ Z.D. Chodakowski, *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy*, Warszawa 1967, s. 208; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, t. 2, Warszawa 1845, s. 1187; D.I. Iłowajskij, *Istoriâ Rossii*, t. 1, č. 1, Moskwa 1876, s. 64; N.P. Barsov, *Očerki russkoj istoričeskoj geografii. Geografiâ načal'noj (Nestorovoj) letopisi*, Warszawa 1885, s. 102; N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 1, s. 237; S. Cercha, *Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie? Litwa i Ruś*, t. 3, Wilno 1921, s. 21-40, 166-185; idem, *Chełmszczyzna – ziemią „Grodów Czerwieńskich”*, „Świat Słowiański”, t. 1, Kraków 1913, s. 261-271; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Bd. 1, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Graz 1955, s. 54-55.

Czerniejów⁷⁹. Sporadycznie znajdowano Grody poza ziemią chełmską⁸⁰. Ostatecznie większość historyków zaakceptowała hipotezę Zoriana Dołęgi Chodakowskiego o lokalizacji zaginionego grodu w Czermnie⁸¹. Pozytywne opinie ugruntowały optymistyczne wyniki eksploracji archeologicznych z 1952 roku⁸². Z upływem czasu pojawiały się jednak głosy podające w wątpliwość tę identyfikację⁸³. Kontynuowane w drugiej połowie XX wieku badania archeologiczne w Czermnie oraz ekspertyzy dendrologiczne nie potwierdziły dotychczasowych wniosków w sprawie wczesnego datowania tamtejszych zabudowań⁸⁴. Jak ustalono, odkryte fragmenty umocnień i infrastruktury gospodarczej pochodzą z XII-XIII wieku⁸⁵. W świetle tych badań, jak na razie, nie widać śladów istnienia w Czermnie dużego zespołu osadniczego z X wieku. Najprawdopodobniej na

⁷⁹ Literaturę omawia S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 86-87.

⁸⁰ Np. Czerwonogród nad Dniestrem: S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii...*, kn. 1, t. 1-2, s. 702, p. 129. W. Kętrzyński, *Granice Polski w wieku X*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Serya II” 1894, t. 5, s. 11-12; A. Małecki, *Lechici w świetle historycznej krytyki*, Lwów 1897, s. 20; S. Zakrzewski, *Bolesław Chrobry Wielki*, s. 251; okolice Przemyśla: K. Kotlarczyk, *Grody Czerwieńskie a karpaccy system obronny pod Przemyślem we wczesnym średniowieczu*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1970, t. 11, z. 2, s. 239; idem, *Gdzie znajdowały się „Czerwen i iny hrady” z najstarszej wzmianki o Przemyślu?*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25, s. 341; M. Cabalska, *Tuligłowy, grodzisko z potrójną linią wałów, a problem Grodów Czerwieńskich*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25, s. 338; Guciów: H. Maruszczak, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Roztoczu: wniosek z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwieńskimi)*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1997, t. 2, s. 234.

⁸¹ Z.D. Chodakowski, *op. cit.*, s. 208.

⁸² K. Jażdżewski, *Ogólne wiadomości o Czermnie-Czermieniu*, „Archeologia Polski” 1959, t. 4, nr 1, s. 81-83; Przegląd badań i prac w Czermnie przedstawił J. Kuśnierz, *Historia i stan badań lato-pisowych grodów Czerwień i Wołyń oraz ich okolic*, <http://muzeum-zamojskie.pl/wp-pdf/archeologia.pdf>, s. 6-17 [data dostępu: 15.07. 2017] (= „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2003, nr 1, s. 6-22); M. Wołoszyn, *Grody Czerwieńskie i problem wschodniej granicy monarchii pierwszych Piastów. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Studia nad dawną Polską*, t. 3, red. T. Sawicki, Gniezno 2013, s. 85-116.

⁸³ G. Labuda, *Narodziny polsko-ukraińskiej...*, s. 17; H. Maruszczak, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Roztoczu: wnioski z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwieńskimi)*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1997, 2, s. 234; A. Nowakowski, *Górne Pobuże w wiekach VIII-XI. Zagadnienia kultury*, „Acta Archaeologica Lodziensia” 1981, 21, s. 83-84, 89-92, 116-120, 127-130.

⁸⁴ „Informator Archeologiczny. Badania” 1976, t. 10, s. 182-185, *ibidem*, 1979, t. 13, s. 152-154, *ibidem*, 1985, t. 19, s. 120; M. Krąpiec, *Bezwzględne datowanie zwęglonego drewna z wału 3B wczesnośredniowiecznego grodziska w Stradowie*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1998, 50, s. 268; M. Kara, M. Krąpiec, *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 308; J. Gurba, A. Urbański, *Nowe materiały do datowania drewnianych konstrukcji zespołu grodowego „Czerwień” w Czermnie nad Huczwą*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1998, nr 3, s. 159-165; M. Krąpiec, *Wyniki analizy dendrochronologicznej prób drewna dębowego z Czermna*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1998, t. 3, s. 166; A. Urbański, *Nowe datowania grodziska w Czermnie nad Huczwą*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, Warszawa, 2000, s. 239-243; E. Kowalczyk, *Momenty geograficzne...*, s. 60-63.

⁸⁵ „Informator Archeologiczny” 1979, nr 13, s. 252-254.

potwierdzenie lokalizacji średniowiecznego Czerwienia będziemy musieli jeszcze poczekać. W tej kwestii warto zacytować dwugłos badaczy polskich i ukraińskich – Jana Gurby i Andrzeja Urbańskiego:

Nadal więc nie jest ostatecznie rozstrzygnięte podstawowe dla dziejów Czeramna zagadnienie identyfikacji Czerwienia z pierwszej wzmianki 981 r. [...] Dla ostatecznego rozstrzygnięcia lokalizacji i datowania Czerwienia konieczne wydaje się podjęcie dalszych badań wykopaliskowych w Czermnie w obrębie obu fortyfikacji: wału zaporowego [...] oraz wału grodziska, w celu uzyskania do analizy dendrochronologicznej drewna budulcowego z ich najstarszych konstrukcji⁸⁶

oraz Witalija Liaski:

Bezsumnivo, šo vykladeni više interpretacii terytorial'noi organizacii verhn'obuz'kogo vidtinku rus'ko-pol's'kogo pograniččâ e gipotetičnimi i potrebuūt' dodatkovoi veryfikacii, zokrema rezul'tatami stacionarnih arheologičnih doslidžen'. Prote navedeni prikladi kompleksnogo analizu še raz pidkreslûūt' potrebu pereorientacii naukovciv z tradicii vybirkovogo zalučennâ džerel u plošinu synergetičnogo pidhodu, de istoriâ, arheologiâ, geografiâ ta inši discipliny maūt' diâti plič-o-plič. Inakše mi i nadali budemo doslidžuvati teritorial'no-prostorove "oblaštuvannâ" deržavnogo organizmu Rusi kriz' prizmu dvoch paralel'nih (počasti – vidminnih) real'nostej: odniei, vidomoi za pisemnimi džerelami, ta inšoi, interpretovanoi za danimi archeologii⁸⁷.

Wydaje się, że pozytywne rezultaty w identyfikacji Czerwienia są tylko kwestią czasu⁸⁸. Na obecnym etapie możemy zadowolić się nieprzesądzającymi wnioskami wysnu-

⁸⁶ J. Gurba, A. Urbański, *op. cit.*, s. 164. Podobnie M. Wołoszyn, *op. cit.*, s. 90. Tu także omówienie wyników poszukiwań z lat 2010-2011.

⁸⁷ V. Láska, *op. cit.*, s. 196.

⁸⁸ M. Wołoszyn, *op. cit.*, s. 116. Nowe perspektywy zob. <http://iaepan.vot.pl/projekty/gebela-ramlah/553-pl/projekt/1613-zlote-jablko-polskiej-archeologii>. Projekt pod tytułem: *Złote jabłko polskiej archeologii. Zespoły grodowe w Czermnie i Gródku (Grody Czerwieńskie) – chronologia i funkcja w świetle badań dawnych oraz weryfikacyjnych*, prowadzony przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. W charakterystyce projektu, zob. <http://iaepan.vot.pl/projekty/gebela-ramlah/553-pl/projekt/1613-zlote-jablko-polskiej-archeologii#charakterystyka>, organizatorzy stwierdzają: „Fatalny stan naszej wiedzy o Czermnie czy Gródku ma znaczenie nie tylko regionalne, czy też wschodnioeuropejskie (ruskie). Bez wiarygodnych danych na temat chronologii tych umocnień trudno np. formułować opinie o wschodniej granicy monarchii Piastów!“. Na stronie <https://grodczyerwieńskie.pl/publikacje/>, prezentowane są materiały zrealizowane w ramach projektu od roku 2014 do dnia dzisiejszego. Zob. także: R. Dobrowolski, M. Wołoszyn, J. Rodzik, P. Mroczek, P. Zagórski, K. Bałaga, T. Dzieńkowski, I. Hajdas, *Kompleks grodowy w Czermnie – studium geoarcheologiczne*, [w:] *Stany i zmiany środowiska geograficznego wybranych regionów wschodniej Polski*, t. 2, red. M. Flaga, P. Mroczek, Lublin 2015; M. Wołoszyn, A. Janeczek, R. Dobrowolski, J. Rodzik, P. Mroczek, P. Zagórski, K. Bałaga, I.A. Pidek, I. Hajdas, *Beyond boundaries... of medieval principalities, cultures and scientific disciplines: Cherven Towns – insights from archaeology, cartography and paleogeography*, [w:] *Castellum, civitas, urbs*. *Zentren und Eliten in Frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe*, ed. O. Heinrich-Tamáska, H. Herold, P. Straub, T. Vida, Castellum Pannonicum Pelsonense, t. 6, Budapest-Leipzig-Keszthely-Rahden Westf. 2015, s. 177-196; *The early medieval settlement complex at Czermmo in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence/ Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, red. M. Florek, M. Wołoszyn, [w:] *U Źródła Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas*, t. 2, cz. 1-2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2016;

tymi z analizy treści latopisów, z których wynika istotny związek między Czerwieniem, Bramą Czerwieńską i ziemią chełmską.

Drugim, według latopisu, grodem zajęty przez Włodzimierza w 981 roku był Przemyśl. Po raz pierwszy wątpliwości wobec Przemyśla, jako grodu zdobytego ówczesnie przez księcia kijowskiego, pojawiły się na kartach *Historii* Mychajły Hruszewskiego⁸⁹. Należy zauważyć, że ukraiński historyk w ogóle nie akceptował przekazu *Powieści* o wyprawie Włodzimierza z 981 roku. Do tych obiekcji nawiązał po latach Stefan M. Kuczyński. Jednym z elementów jego koncepcji stała się negacja aneksji Przemyśla przez księcia kijowskiego w 981 roku: „Nie żywimy również wątpliwości, że gdyby nawet wyprawa Włodzimierza W. na Grody Czerwieńskie miała miejsce, to gród Przemyśl w X w. na pewno nie był zdobywany przez księcia kijowskiego”⁹⁰. Badacz przedstawił liczne argumenty uzasadniające przyjęte stanowisko. Ostatecznie doszedł do wniosku, że w *Powieści* wystąpiła pomyłka o jedną literę: „Zamiast Peremyszł miało być Peremyl”⁹¹. Wyprawa Włodzimierza przechodziła zatem przez Peremyl na Wołyniu i osiągnęła Grody Czerwieńskie⁹². Identyczną hipotezę o pomyłce latopisarza przedstawił w 1952 roku Jakub Hoffman⁹³. Stanowisko Stefana M. Kuczyńskiego i Jakuba Hoffmana podzielili Józef Skrzypek, Irena Kutylowska oraz Karol Kollinger⁹⁴. Henryk

M. Auch, *Early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (up to 2010). Pottery finds/ Wczesnośredniowieczny ośrodek osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Ceramika naczyniowa.* [w:] *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas*, t. 2, cz. 3, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2017; *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research (1952-1955). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych (1952-1955). Podstawy źródłowe*, red. M. Wołoszyn, [w:] *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas*, t. 4, Kraków 2018. Dotychczasowe ustalenia mają często charakter wstępny zob. np. Iwona Florkiewicz, Andrzej Urbański, *Czermno, stanowisko IIG. Konstrukcje drewniane odkryte w 1985 r.* [w:] *The early medieval settlement complex at Czermno...*, t. 1, s. 399: „Zamykając niniejszy artykuł należy podkreślić, że szczegółowe wnioskowanie na temat datowania powstania konstrukcji drewnianych w Czermnie, ich ewentualnej przebudowy czy naprawy będzie możliwe dopiero po uzyskaniu serii dat dendro z kilkudziesięciu, bądź nawet kilkuset pali. Dotychczasowe ustalenia dotyczące datowania opisanych powyżej konstrukcji należy traktować jako niezwykle ważny, ale jednak zaledwie przyczynek do badań nad czermnieńskim zespołem osadniczym”.

⁸⁹ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 1, s. 488-489.

⁹⁰ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 80. Wcześniej tak samo S.M. Kuczyński jako Dr K. S-cz, *Halicz i Wołyń, „Kurier Poranny”*, R. 63, nr 99, Warszawa 11.04.1939, s. 3. Trzeba stwierdzić, że zapiska *Powieści* nie wspominała o zajęciu przez Włodzimierza Grodów Czerwieńskich, lecz Czerwienia.

⁹¹ S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 82-84.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ J. Hoffman, *Uwagi do wczesnośredniowiecznych dziejów Wołynia, „Teki Historyczne”* 1951-1952, t. 5, nr 1-2, s. 32-33.

⁹⁴ J. Skrzypek, *op. cit.*, s. 59; I. Kutylowska, *Rozwój Lublina w XI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza Wisły i Bugu*, Lublin 1999, s. 51; K. Kollinger, *op. cit.*, s. 288 i n. Zob. także A. Kunysz, F. Persowski, *Przemyśl w starożytności i średniowieczu. (Od czasów najdawniejszych do roku 1340)*, Rzeszów 1966, s. 64.

Łowmiański zaś uważał, że nie tyle doszło do pomyłki podczas powstawania relacji, ile została ona uzupełniona przez Nikona w latach osiemdziesiątych XI wieku poprzez dopisanie nazw Czerwienia i Przemyśla. Historyk za „podejrzane” uznał umieszczenie Przemyśla przed Czerwieniem, gdyż wyprawa Włodzimierza powinna najpierw objąć Czerwień. Ostatecznie doszedł do wniosku, że książę kijowski odebrał Lachom tylko gród nad Huczwą. Przemyśl, jak sądził, znajdował się w 981 roku we władaniu czeskim⁹⁵. Do grona zwolenników przeredagowania oryginalnej notatki latopisu (poprzez późniejsze dopisanie Przemyśla) dołączył także Jan Powierski⁹⁶. Przywołane koncepcje, jak widać, sprowadzały się do zakwestionowania aneksji Przemyśla przez Włodzimierza. Propozycje te spotkały się z krytycznym przyjęciem części historyków polskich, rosyjskich i ukraińskich. W gronie sceptyków znaleźli się m.in.: Władimir D. Koroluk, Jarosław D. Isajewicz, Gerard Labuda⁹⁷. Władimir D. Koroluk zarzucił koncepcji Stefana M. Kuczyńskiego podważanie sensu tekstu *Powieści*⁹⁸. Gerard Labuda uznał wszelkie poprawki w brzmieniu interesującej nas notatki, w tym także zamianę Przemyśla na Peremil, za nieuzasadnione. Trzeba przyznać, że domysł S.M. Kuczyńskiego jest atrakcyjny z perspektywy logiki zdarzeń i ich następstwa. By się o tym przekonać, wystarczy rzut oka na mapę. Z drugiej strony jest on trudny do zaakceptowania jako teoretyczna konstrukcja sprzeczna z treścią źródła. Powstały w ten sposób fakt historiograficzny ma zupełnie inny wyraz, niż będący jego podstawą fakt źródłowy. Biorąc pod uwagę podstawę twierdzenia, ryzykownie brzmi sformułowanie S.M. Kuczyńskiego, że Przemyśl „na pewno nie był zdobywany” w 981 roku. Pewności w tej kwestii nie można mieć żadnej. Negowanie możliwości przeprowadzenia akcji zbrojnej wokół Przemyśla na podstawie takich czynników, jak zasięg wpływów Pieczyngów czy rozsiedlenia Chorwatów, nie może mieć rozstrzygającego znaczenia z tej prostej przyczyny, że wiedza w obu tych sprawach oparta jest na wątych podstawach. Zastrzeżenia wobec hipotezy można mnożyć, a wszystkie prowadzą do

⁹⁵ H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 563-566. Autor nie wskazał, kiedy Przemyśl przeszedł w polskie ręce. Z wywodów samego H. Łowmiańskiego może wynikać, że nie był specjalnie przekonany do własnej hipotezy. Co interesujące, kwestionował pomysł S.M. Kuczyńskiego, *ibidem*, s. 565, p. 1746: „...ze źródła nie wynika konieczność tej zmiany i skądinąd nieprawdopodobnej, gdyż Peremyl nie odegrał żadnej roli politycznej w XI w. w przeciwieństwie do Przemyśla”.

⁹⁶ J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego. Polityka i jej odzwierciedlenie w literaturze średniowiecznej*, Gdańsk 1992, s. 187. Autor brał pod uwagę albo interpolację, albo szybkie odzyskanie Przemyśla przez Bolesława.

⁹⁷ V.D. Koroluk, *Zapadnye slavâne...*, s. 96; A.D. Isaevič, *Recenzja J. Skrzypek, Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1962, ss. 179, „Ukraińskij istoričnij žurnal” 1965, t. 2, 140-144; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 188-189; idem, *Narodziny polsko-ukraińskiej...*, s. 13-14.

⁹⁸ V.D. Koroluk, *Zapadnye slavâne...*, s. 96. Co ciekawe, autor wsparł się wzmianką latopisu hi-packiego (halicko-wołyńskiego) o rzekomej wyprawie Włodzimierza za Wisłę.

wniosku o konieczność zachowania powściągliwości w kategoryzacji wypowiedzianych zdań. Jeśli chodzi o propozycje wysunięte przez Henryka Łowmiańskiego, niewiele można dodać do uwag przedstawionych już przez Gerarda Labudę⁹⁹.

Stefan M. Kuczyński nie widział wojów Włodzimierza w Przemyślu w 981 roku. Przeciwną hipotezę zaproponował Janusz Kotlarczyk, który ku Przemyślowi skierował główne uderzenie kijowskiego księcia. Według koncepcji J. Kotlarczyka, Grody Czerwieńskie tworzyły system umocnień położonych nad Warem, prawym dopływem Sanu¹⁰⁰. Badania archeologiczne w tym rejonie (Kopyšno, Aksmanice, Nowosiółki Dydyńskie) ujawniły istnienie obwałowanych grodów datowanych na drugą połowę X wieku¹⁰¹. Należały one do sieci punktów obronnych lędziańskiego ośrodka plemiennego. Hipoteza J. Kotlarczyka znalazła zarówno krytyków, jak i zwolenników¹⁰². Na korzyść pomysłu krakowskiego badacza, podobnie jak w przypadku propozycji S.M. Kuczyńskiego o zastąpieniu Przemyśla Peremilem, przemawia prostota i łatwość identyfikacji zajętego obszaru w konfrontacji z mapą. Likwiduje ona większość kontrowersji wokół szlaku wyprawy Włodzimierza. Podniesione przez krytyków zastrzeżenia ujawniły mankamenty hipotezy. Nadal, jak sądzę, problematyczna pozostaje kwestia tożsamości latopisarskiego Czerwienia¹⁰³. Według J. Kotlarczyka w latopisach pojawiały się dwie różne miejscowości o tej samej nazwie (Czerwień „ładski” – w rozumieniu

⁹⁹ G. Labuda, *Narodziny polsko-ukraińskiej...*, s. 13-14.

¹⁰⁰ J. Kotlarczyk, *Grody Czerwieńskie a karpaccy system obronny pod Przemyślem we wczesnym średniowieczu*, „Acta Archaeologica Carpathia” 1969-1970, t. 11, s. 239-269; idem, *Siedziby Chorwatów wschodnich*, „Acta Archaeologica Carpathia” 1971, t. 12, z. 1-2, s. 161-188; idem, *Gdzie znajdowały się „Czerwen i iny hrady” z najstarszej wzmianki o Przemyślu*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25, s. 341-345; idem, *Grody Czerwieńskie i Lędzianie z perspektywy nauk geologicznych, archeologicznych i historycznych*, [w:] *Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995-2003*, Kraków 2004, s. 35-40. Autor traktował akcję Włodzimierza jako wyprawę łupieżczą. Opinia tego rodzaju, jak się wydaje, nie ma znaczenia w kontekście efektów działań księcia kijowskiego.

¹⁰¹ Zdaniem J. Kotlarczyka, *Grody Czerwieńskie i Lędzianie...*, s. 37, w X w. rola Przemyśla wydaje się podrzędna w stosunku do Aksmanic.

¹⁰² K. Myśliński, *Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X wieku*, „Rocznik Lubelski” 1972, t. 15, s. 139-141; A. Poppe, *Grody Czerwieńskie a karpaccy system obronny pod Przemyślem we wczesnym średniowieczu*, J. Kotlarczyk, „Acta Archaeologica Carpathica” t. XI, nr 2, 1969-1970; „Teritorija i naselenije „Červenskich gradov”, (X-XIII st.)”, J.D. Isajewiż, „Ukrains’kyj Istoryko-Heohrafičnyj Zbirnyk”, vyp. 1, 1971, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1972, t. 20, nr 4, s. 733; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 430, p. 1378; F. Persowski, *Jeszcze o Grodach Czerwieńskich*, „Studia Historyczne” 1973, r. 16, z. 3, s. 441-448; W. Makarski, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin 1996, s. 82 i n; A. Żaki, *Bolesław Chrobry i Przemyśl*, [w:] *Lwów u siebie...*, s. 44; M. Cabalska, *Tuliłowy, grodzisko z potrójną linią wałów a problem Grodów Czerwieńskich*, „Rocznik Przemyski” 1988, t. 24-25, s. 336; J. Gurba, *Ośrodek osadniczy Czermna (Czerwienia) w świetle najnowszych badań archeologicznych*, „Rocznik Przemyski” 1998, t. 24-25, s. 303-305; M. Matla-Kozłowska, *op. cit.*, s. 294-300.

¹⁰³ A. Poppe, *Grody Czerwieńskie a karpaccy system obronny...*, s. 773.

łędziański - i bużański)¹⁰⁴. Wniosek taki może być uznany za kontrowersyjny w przypadku, gdy aneksja Przemyśla, Czerwienia i „innych grodów” dokonała się nie kosztem Łędzian, a Lachów, czyli poddanych Mieszka I. Wówczas Czerwień z 981 roku będzie grodem zarówno „ludzkim”, jak i bużańskim. Historiograficzna wizja J. Kotlarczyka, bezwzględnie intrygująca, może znaleźć potwierdzenie w toku dalszych badań archeologicznych¹⁰⁵. Obecnie, jak sądzę, za sprawą latopisów Czerwień bliższy jest ziemi chełmskiej. Efektem najazdu Włodzimierza z 981 roku pozostają nadal odległe od siebie grody w Czerwieniu i Przemyśle.

Po wzmiance z roku 6489 (981) Przemyśl pojawił się w *Powieści minionych lat* dopiero sto lat później (6594 – w 1086 roku). Wówczas panem grodu był Ruryk Rościszawic, który najprawdopodobniej niedawno odebrał go Jaropełkowi Izjasławicowi¹⁰⁶. Jak widać, na kartach źródeł pisanych Przemyśl gościł rzadko. Informacja o wyprawie Włodzimierza to jedyne świadectwo przynależności politycznej grodu w X wieku. Co się działo z Przemyślem przez stulecie? Istotnym źródłem wiadomości na ten temat mogłyby być wyniki badań archeologicznych. Niestety, jak na razie nie dają one rozstrzygających rezultatów w kwestii politycznej podległości grodu i przetasowań w tym względzie. Dostarczają za to płaszczyzny do ciekawej dyskusji. Sprawą szczególnie frapującą pozostaje funkcjonowanie palatium w Przemyśle. Odkrycie fragmentów budowli związane było z pracami prowadzonymi na przemyskim dziedzińcu zamkowym przez Andrzeja Żakiego w 1960 roku. Chronologię znaleziska określono wówczas na wiek X – połowę XI¹⁰⁷. Kierujący badaniami stwierdził, że powstanie obiektu należy łączyć z rządami polskimi w grodzie, wskazując alternatywę: przed 981 rokiem lub między 1018 a 1030¹⁰⁸. Dalsze eksploracje wokół palatium i rotundy pozwoliły na potwierdzenie znanego już przebiegu murów i odkrycie nowych elementów architektonicznych¹⁰⁹. Z czasem zapomniano o wcześniejszych wątpliwościach wokół postulatów

¹⁰⁴ J. Kotlarczyk, *Gdzie znajdowały się „Czerwen i iny hrady”...*, s. 342, jednak idem, *Grody Czerwieńskie i Łędzianie...*, s. 39, dostrzegł wzrost znaczenia Czerwienia nad Huczwą po 1097 r.

¹⁰⁵ Od lat nie pojawiły się nowe, interesujące hipotezy wokół Czerwienia, Przemyśla i Grodów Czerwieńskich, stąd wnoszę, że inwencja badaczy się wyczerpała. Wystarczająco ekscytujące byłoby potwierdzenie znanych już hipotez.

¹⁰⁶ *Povest'...*, č. 1, s. 136. Na tym etapie pomijam relację Jehudy ha-Kohena o wydarzeniach w Przemyśle, zob. F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Środkowej i Wschodniej Europy*, Wrocław-Warszawa 1966, s. 55-56. Datowanie wydarzeń opisanych przez autora jest dyskusyjne.

¹⁰⁷ A. Żaki, *Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyśle*, „Z Otchłani Wieków” 1960, nr 26, s. 210-215.

¹⁰⁸ Idem, *Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji*, „Ochrona Zabytków” 1961, t. 14, z. 1-2, s. 40-42.

¹⁰⁹ Wydaje się, że ważnym (czy nie decydującym?) czynnikiem wpływającym na datowanie palatium było odnalezienie denara Ottona III w „znaleziona na wtórnym złożu (ale we wkopie grobowym, którego dno wciną się w najstarszą warstwę kulturową)” cyt. A. Żaki, *Wczesnopiastowskie*

Andrzeja Żakiego i zaczęto pisać o królewskiej kaplicy i rezydencji w Przemyślu, łącząc je „niewątpliwie” z osobą Bolesława Chrobrego i Mieszka II¹¹⁰. W następstwie kolejnych eksploracji zagadnienie uległo komplikacji, a badacze nie uzyskali jednomyślności w interpretacji i datowaniu najstarszych murowanych obiektów Przemyśla¹¹¹. Analogie

budowle..., s. 41, p. 11. Ciekawe rozbieżności zob. E. Kubica, *Wczesnośredniowieczna architektura na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu – poglądy i opinie*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski, S. Czopek, Rzeszów 1996, s. 152: „Obok materiałów archeologicznych znanych z badań H. Żakiego, między innymi znaleziony został wówczas denar koloński Ottona III [...], ujawniono dalsze zabytki ruchome wczesnośredniowieczne, których datowanie nie stoi w sprzeczności z uznaniem obiektu przemyskiego za wytwór rezydencyjnego budownictwa monarchii wczesnopiastowskiej z okresu, gdy Przemyśl wszedł w skład państwa Bolesława Chrobrego...” oraz E. Kubica-Kabacińska, *Problemy genezy i chronologii wczesnośredniowiecznych budowli przemyskich*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010, s. 305: „Podobne wyniki analizy programu przestrzennego budowli i uzyskanych podczas badań zabytków ruchomych, w tym kolońskiego denara Ottona III [...], pozwalają uważać przemyski zespół za wytwór rezydencyjnego budownictwa monarchii wczesnopiastowskiej z okresu, gdy Przemyśl wchodził w skład państwa Bolesława i Mieszka II...”. Przemyska rotunda datowana jest na wiek XII – połowę XIII. Zob. A. Kunysz, *Wyniki badań archeologicznych na terenie Przemyśla w rejonie Starego miasta w roku 1961*, „Rocznik Przemyski” 1962, t. 9, z. 2, s. 359; J.T. Frazik, *Zarys dziejów sztuki Przemyśla*, [w:] *Tysiąc lat Przemyśla. Zarys historyczny*, cz. 1, Rzeszów 1976, s. 417; Z. Pianowski, M. Proksa, *Najstarsze budowle Przemyśla. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006*, Rzeszów 2008, s. 63-98.

¹¹⁰ Z. Świechowski, *Wczesna architektura piastowska około roku 1000*, [w:] *Początki państwa polskiego*, t. 2, Poznań 2002, s. 254 (nie później jak pierwsze ćwierćwiecze XI w.); H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 5, s. 565-566; A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974, s. 54; E. Sosnowska, *Rotunda i palatium na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu w świetle badań z lat 1982-1985*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1992, 37, z. 1, s. 55-61; E. Kubica, *Wczesnośredniowieczna architektura...*, s. 151; Z. Pianowski, *Królewska kaplica pałacowa w grodzie przemyskim w świetle najnowszych badań*, „Rocznik Przemyski” 2002, t. 38, z. 2, s. 96-98; M. Proksa, *Dwie najwcześniejsze murowane budowle monumentalne na wzgórzu zamkowym w Przemyślu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska” 2005, z. 39, s. 53-65; E. Sosnowska, *Stan badań archeologicznych nad wczesnośredniowiecznym grodem przemyskim ulokowanym na Wzgórzu Zamkowym*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010, s. 177-189; eadem, *Stratygrafia archeologiczna w rejonie zespołu rotunda-palatium na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu (w tym tabela synchronizacyjna nawarstwień)*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, t. 3, s. 203-229; T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencyjne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*, Kraków 2009, s. 33, tu także omówienie literatury dotyczącej badań nad zabytkami Wzgórza Zamkowego. Omawiając różnice między zespołem przemyskim i innymi piastowskimi budowlami o podobnym przeznaczeniu, T. Rodzińska-Choraży (*ibidem*, s. 45), stwierdziła: „Wydaje się, że autor projektu palatium w Przemyślu starał się powtórzyć znany już w państwie piastowskim schemat rezydencji, łącząc go z nowymi ideami i potrzebami fundatora. Potrzeby te spowodowały zapewne świadome rozstanie się z poprzednim (wielkopolskim) modelem podziału wnętrza i zastąpienie go nowym. Abstrahując w tym miejscu od pytania, czy wcześniej wzniesiono zespoły wielkopolskie, czy palatium przemyskie, czy też wszystkie powstały mniej więcej w tym samym okresie – taka rekomendacja układu kompozycyjnego nie mogła być zabiegiem przypadkowym”.

¹¹¹ Ū. Diba, *Fundacii Bogorodičnih hramiv-rotundu Krakovi ta Peremišli u konteksti cental'no-evropejskih mižderžavnih zväzків seredini XI stolittâ*, „Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Ševčenka”, t. 249, L'viv 2005, s. 35-104; idem, *Najstarša arhitekturna spadšina Peremišlâ u novitomu osviltleni pol'skih doslidnikov*. Recenzja: Pianowski Zbigniew, Proksa Michał. *Najstarsze budowle Przemy-*

między przemyskim palatium a innymi zabytkami budownictwa pałacowo-sakralnego pierwszych Piastów nadal mają charakter hipotetyczny¹¹². W tych okolicznościach warto poczekać na efekty dalszych badań oraz ściślejszą wymianę doświadczeń i poglądów między archeologami polskimi i ukraińskimi. Jest to tym bardziej istotne, że efekty mogą mieć wpływ na ocenę dokonań w rejonie Wieprza i Sanu Włodzimierza Wielkiego i Bolesława Chrobrego. Póki co, proponuję, podobnie jak w przypadku datowania zapiski *Powieści minionych lat* o poczynaniach Włodzimierza w 981 roku, traktować ruskiego księcia jako zdobywcę nie tylko Czerwienia, ale i Przemysła. Oprócz wspomnianych miejscowości Światosławic zagarnął Lachom również „inne grody”. Co kryło się pod tym enigmatycznym określeniem? Odpowiedź, w tym wypadku, nie będzie trudna - chodziło zapewne o osady położone pomiędzy Czerwieniem i Przemysłem¹¹³. Z perspektywy autora, jak sądzę, nie miały one tak istotnego znaczenia jak wymienione przezeń ośrodki.

„Polsko-ruska wojna” Joachima (990 r.)

Historia rosyjska Wasilija N. Tatiszczewa przyniosła interesujące informacje na temat innego konfliktu między Włodzimierzem Wielkim i Mieszkem I. Świadectwem zmagania miało być nieznanе dotąd źródło – *Latopis Joachima*. Wasilij N. Tatiszczew opisał fascynującą historię odkrycia rękopisu *Latopisu Joachima*, a następnie zacytował obszerne fragmenty tego źródła¹¹⁴. Wśród zapisek Joachima znalazła się relacja

śla. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006. – Rzeszów: Wydawca Mitel, 2008. – 130 s., il., [w:] Knąża Doba: istoriâ i kul'tura. Zbirnik naukovih prac', t. 5, L'viv 2011, s. 254-259; Z. Pianowski, M. Proksa, op. cit.

¹¹² Pozostałości odkryte na Ostrowie Lednickim nie mają potwierdzonej genezy – łączy się je z wpływami ottońskimi lub południowymi: A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa 2005, s. 275. Przykładem hipotetyczności założeń jest weryfikacja na podstawie badań dendrochronologicznych wniosków związanych z zespołem gnieźnieńskim. Na ten temat: T. Sawicki, *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych*, Poznań 2001, s. 87-124.

¹¹³ O „innych grodach” G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 189.

¹¹⁴ W.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 1, s. 111-112. *Latopis Joachima* to źródło znane tylko Tatiszczewowi. Dyskusja historyków na temat jego autentyczności i wiarygodności ma długoletnią historię. Za falsyfikat uznawał go N.M. Karamzin, *op. cit.*, s. XXVIII-XXIX (przypis) (żart Tatiševa), przeciwne zdanie wyraził S.M. Solov'ev, *Pisateli ruskoj istorii XVIII veka*, [w:] *Arhiv istoriko-uridičeskich svedenij, otnocâšihâ do Rossii, izdavaemyj Nikolaem Kolačovym*, kn. 2, Moskva 1855, s. 24-25; O.M. Rapov, *Ruskaâ cerkov' v IX-pervoj treti XII v...*, s. 9, określił latopis „znakomitym”. Istniała także koncepcja „kompromisowa” uznająca autentyczność drugiej części latopisu poświęconej wydarzeniom na Rusi „od Askolda”, zob. P.A. Lavrovskij, *Issledovanie o letopisi Ākimovskoj, Sanktpeterburg* 1885, s. 1-84; S.K. Šambinago, *Ioakimovskaâ letopis'*, „Istoričeskie Zapiski Akad. Nauk” 1947, t. 21, s. 254-270. Z polskich badaczy: S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 95, p. 475. Na temat autentyczności latopisu ostatnio m.in.: O.V. Tvorogov, *Ioakim*, [w:] *Slovar' knižnikov...*, s. 204-206; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 345; S.N. Azbelev, *K izučeniû Ioakimskogo letopisi*, „Novgorodskij istoričeskij sbor-

z walk Włodzimierza z Mieszkiem I. Wynika z niej, że polski książę prowadził agresywną politykę wobec Rusi i, mimo dwukrotnych porażek, nadal najeżdżał terytoria sąsiada. Zdesperowany Włodzimierz przeprowadził kontratak i nad Wisłą rozbił polską armię. Z pogromu uszedł tylko Mieszko. Wkrótce proszący o pokój książę oddał Włodzimierzowi pięć grodów i stał się trybutariuszem Rusi¹¹⁵. Streszczenie opowiadania, jak wspominałem, umieścił W.N. Tatiszczew w swym dziele poświęconym historii politycznej państwa ruskiego, datując je na rok 990. Wiadomości *Latopisu Joachima* nawiązują do enigmatycznej wzmianki *Latopisu hipackiego* (*Latopis halicko-wołyński*) zamieszczonej przy okazji opowieści o wyprawie pod Kalisz w 1229 roku książąt Daniela i Wasylka¹¹⁶. Tak daleko w głąb Polski, twierdził autor relacji, miał wyprawiać się tylko Włodzimierz Wielki¹¹⁷. Sprawą konfrontacji z 990 roku interesowali się przede wszystkim przedstawiciele historiografii rosyjskiej i ukraińskiej. Iwan Linniczenko skrupulatnie, ale z rezerwą, przedstawił rewelacje Tatiszczewa, dochodząc do wniosku, że część z nich może odnosić się do wydarzeń 991-992, czyli wojny Włodzimierza z Chorwatami (rozumianej przez I. Linniczenkę jako konfrontacja rusko-polska)¹¹⁸. O *Latopisie Joachima* i ekskluzywnych wiadomościach Tatiszczewa pisali sporo historycy rosyjscy i ukraińscy¹¹⁹. Piotr A. Ławrowskij, pochłonięty polemiki

nik” 2003, t. 9, s. 5-27; idem, *Letopis’ Ioakima Korsunânina v koncepcii A.A. Šahmatova*, „Drevnââ Rus’. Voprosy Medevistiki” 2008, nr 3, s. 5-6; A.P. Toločko, „Istoriâ Rossijskaâ” *Vaslijija Tatiševa – istočniki i izvestiâ*, Moskva 2005, s. 196-245; I.A. Gagin, *Očerednoe pokušenje na V.N. Tatiševa*, „Vestnik Lipeckogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta. Seriâ Gumanitarnye nauki” 2006, t. 2, s. 119-130; S.V. Konča, *Dim argumentiv na korist’ dostovirnosti „Ioakimova letopisu”*, „Ukraińskij istoričeskij zbirnik” 2009, vyp. 12, s. 284-293; idem, *Issledovaniâ o letopisi Ioakima*, [w:] *Trudy Pervoj Meždunarodnoj konferencii „Načala russkogo mira”, 28-30 oktâbrâ 2010*, Sankt-Peterburg 2011, s. 146-165; idem, *Skandinavskie elementy Ioakimovskoj letopisi i vopros o ee proishoždenii*, „Drevnââ Rus’. Voprosy Medevistiki” 2012, nr 3, s. 98-111 (w publikacjach omówienie dyskusji na temat latopisu).

¹¹⁵ W.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, s. 64.

¹¹⁶ *Ipaťevskaâ letopis’*, k. 758. Chodziło o zaangażowanie Rurykowiców w walki wewnętrzne w Polsce po śmierci Leszka Białego. M. Gruševski, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 3, L’viv 1905, s. 46-47; B. Włodarski, *Polska i Ruś...*, s. 101-102; idem, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1971, R. 76, s. 35; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziemi Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)-1264*, Kraków 2011, s. 195-195; L. Vojtovič, *Korol’ Danilo Romanovič: politik i polkovodec’*, [w:] idem, *Galicko-volins’ki etûdi*, Bila Cerkva 2011, s. 248; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi* (ok. 1201-1264). *Biografia polityczna*, Kraków 2012, s. 145-154, 470.

¹¹⁷ W.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 1, 111-112; I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 78.

¹¹⁸ I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 78-79, p. 1.

¹¹⁹ S.M. Solov’ev, *Istoriâ Rossii...*, t. 1-2, s. 194 (autor stworzył historię o wojnie polsko-rusko-czeskiej o Grody Czerwieńskie i ziemie Chorwatów); P.A. Lavrovskij, *op. cit.*, s. 17; E.E. Golubinskij, *O tak’ nazyvaemoj Ioakimovskoj letopisi Tatiševa*, *Tvorenii svâtyh Otcov v russkom perevodzie, izdavaemye pri Moskovskoj duhovnoj akademii*, Kn. 4. *Pribavleniâ*, Moskva 1881, s. 608; A.V. Longinov, *op. cit.*, s. 64-66; V.I. Pičeta, *Obrazovanie polskiego gosudarstva*, [w:] *Slavânskij sbornik*, t. 1. *Obrazovanie serbskogo, pol’skogo i češskogo gosudarstv*, [w:] *Istoričeskie svâzi slavân*, Moskva 1947, s. 56 i n.; I.M. Šekera, *op. cit.*, s. 181-183; S.V. Konča, *Dim argumentiv na korist’ dostovirnosti „Ioakimova letopisu”...*, s. 288-289; O. Golovko, *Rus’ i Pol’sa v mižnarodnomu žitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kiïv 2021, s. 62.

ką wokół wiarygodności latopisu, potraktował kwestię wojny marginalnie. Władimir I. Piczeta zrelacjonował tylko treść istotnych dla nas fragmentów *Latopisu Joachima* i *Historii Tatiszczewa*, nie zajmując stanowiska w sprawie ich rzetelności. Sergej M. Sołowjow, Arkadij W. Łonginow, Iwan M. Szekera i Sergej I. Koncza uznali relację *Latopisu Joachima* o wyprawie Włodzimierza za wiarygodną. Z kolei Oleksandr Hołowko nawiązał do sceptycznego nurtu historiografii rosyjskiej, negującej historyczność wydarzeń opisanych przez latopis i zaliczył eskapady Włodzimierza w głąb Polski do „dziejów bajecznych”¹²⁰. Stanowisko O. Hołowki należy uznać za słuszne, wyłączając chyba legendarne aspekty opowieści. „Odkryty” przez W.N. Tatiszczewa latopis nosi znamiona falsyfikatu. W ramach niniejszych rozważań nie jest istotne, czy Tatiszczew był autorem, czy ofiarą mistyfikacji. Nie ulega jednak wątpliwości, że historyk nie oparł się pokusie uzupełnienia informacji mających pochodzić z *Latopisu Joachima*. Chodzi o datowanie wyprawy Włodzimierza na Polskę oraz miejsce schronienia pokonanego Mieszka I. Opowiastka domniemanego Joachima pierwotnie nie zawierała daty starcia i nie wspominała o Krakowie. To dodatki Tatiszczewa, nieznajdujące oparcia w źródłach¹²¹. Najprawdopodobniej wiadomość o nadwiślańskiej eskapadzie Włodzimierza zrodziła się na kanwie wzmianki *Latopisu hipackiego*. Wasilij N. Tatiszczew, lub inny, anonimowy twórca *Latopisu Joachima*, wykorzystał informację o wyprawach Włodzimierza na Polskę i osadził je w czasach Mieszka I, tworząc fantastyczną relację o zwycięstwie ruskiego księcia¹²². Błędnie adresowane aluzje *Latopisu hipackiego*, opowieści *Latopisu Joachima* i *Historii* W.N. Tatiszczewa nie mają waloru wiarygodności. W efekcie, przekaz o triumfie Włodzimierza nad Mieszkiem w 990 roku trzeba uznać za powstały w wyniku niezwykle spiętrzenia pomyłek, nieprawdziwych wiadomości i wymysłów.

Mieszko I rządził w okresie, gdy na Rusi władzę sprawowali kolejno Światosław, Jaropełk i Włodzimierz. Nie wiemy nic o relacjach polskiego księcia ze Światosławem

¹²⁰ E.E. Golubinskij, *O tak” nazywaemoj...*, s. 638, nie odniósł się bezpośrednio do części latopisu poświęconej zwycięstwom Włodzimierza. Stwierdził, że Tatiszczew dopuścił się mistyfikacji w celu „heroizacji” dziejów Rusi.

¹²¹ Dziwne byłoby, gdyby Tatiszczew sfabrykował *Latopis Joachima*, a następnie w swej pracy historiograficznej uzupełniał go o informacje niemające uzasadnienia ani w sfałszowanym źródle, ani w autentycznym.

¹²² D.I. Iłowajskij, zob. A.V. Longinow, *op. cit.*, s. 64-66; S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza...*, s. 56, p. 152 i A.Ů. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 385, p. 35, zwrócili uwagę na ewentualność pomylenia przez latopisarza Włodzimierza Wielkiego z Włodzimierzem Monomachem. Monomach wraz z Olegiem Światosławicem rzeczywiście znaleźli się w Polsce (pod Głogowem), ale jako sojusznicy Bolesława Szczodrego.

i Jaropelkiem. Pierwsza informacja o kontakcie nawiązanym między Piastami i Rurykowicami dotyczyła starcia zbrojnego. Najazd Włodzimierza w 981 roku doprowadził do odebrania Mieszkowi rejonu Przemyśla i Czerwień. Dlaczego, w ciągu następnych dziesięciu lat rządów Mieszka, ze strony polskiej nie doczekaliśmy się odpowiedniej reakcji? Przyczyn powściągliwości możemy się tylko domyślać. W ciągu kilku lat po 981 roku księżę polski był zajęty sprawami niemieckimi. W Niemczech działo się sporo, m.in. w związku z przetasowaniami na szczytach władzy i wystąpieniami wiecznego malkontenta Henryka Kłótnika. Czy wydarzenia te były na tyle absorbujące, że władca nie znalazł czasu na interwencję przeciw Włodzimierzowi? Odpowiedź na to pytanie jest o tyle trudna, że nie znamy szczegółowo rozwoju relacji niemiecko-słowiańskich i polsko-słowiańskich¹²³. Udział Mieszka w antysłowiańskich wyprawach Liudolfingów (czy mniej istotnych z punktu widzenia polskiej „racji stanu”?) może sugerować poniechanie planów na wschodzie. Im bardziej zbliżamy się do przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych X stulecia, tym bardziej komplikowała się sytuacja Mieszka. Pojawiły się nowe problemy. W polityce zagranicznej był to konflikt z Czechami. Możliwe, że w sprawach wewnętrznych pojawiły się nieporozumienia między starzejącym się księciem a synem Bolesławem. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach wybuchła wojna Mieszka I z Bolesławem II Pobożnym¹²⁴. Ostatecznie Piast w sporze dyskontował nawet zbliżenie z Niemcami. Regentka Teofano nie ważyła się użyć swych wojsk, by wesprzeć polskiego sojusznika przeciwko Czechom¹²⁵. Przemyślidzi „płacili” za zbyt długie wspieranie Henryka Kłótnika. Nie wiadomo, jaką postawę przyjął Włodzimierz podczas walk o Śląsk i Małopolskę. Nie słyszymy o jego zaangażowaniu po którejś ze stron. Ze źródeł ruskich wynika, że u schyłku lat osiemdziesiątych Włodzimierz, poza zmaganiem z Pieczyngami, niewiele uwagi poświęcał sprawom zagranicznym, w tym zagadnieniom zachodnich rubieży swego państwa¹²⁶.

¹²³ Np. nie wiemy, czy Mieszko obserwował losy swego teścia, margrabiego Teodoryka i angażował się we wspieranie jego i jego rodziny.

¹²⁴ *Annales Hildesheimenses*, p. 25. V. Novotný, *České dějiny. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, d. 1, č. 1, Praha 1912, s. 620-627; S. Zakrzewski, *Mieszko I...*, s. 105 i n.; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 292; idem, *O rzekomej utracie Krakowa przez Czechów w roku 999*, „*Slavia Occidentalis*” 1960, t. 20, s. 79-92; idem, *Mieszko I*, s. 170-176; J.A. Sobiesiak, *op. cit.*, s. 96, 112-114.

¹²⁵ *Kronika Thietmara*, ks. 4, rozdz. 11-12, s. 158-162.

¹²⁶ *Povest'...*, č. 1, s. 83. W 988 r. Światosławic miał podzielić kraj między synów. W księstwie turowskim zasiadł wówczas Światopełk. Po śmierci Wyszysława w Nowogrodzie nastąpiły dalsze cesje. Księstwo włodzimierskie, po raz pierwszy wzmiankowane, miało przypaść Wsiewołodowi. Na ten temat m.in.: M.F. Kotlár, *Rûrikoviči v Galičini j na Volini*, „*Ukraïnskij istoričnij žurnal*” 2010, vyp. 3 (nr 480), s. 31; L. Vojtovič, *Knáža doba...*, s. 273, datuje narodziny Wsiewołoda na lata 983-986, co wyłącza objęcie księstwa w 989 r. Niestety, nie znamy daty śmierci Wyszysława.

Księżę był mocno zaabsorbowany chrześcijańską konwersją, relacjami z Bizancjum i reformą administracyjną kraju¹²⁷. Wyraźnie nie turbowała go aktywność Mieszka na południu. Do drugiego starcia polsko-ruskiego w dobie rządów Mieszka i Włodzimierza najprawdopodobniej nigdy nie doszło.

¹²⁷ *Povest'...*, č. 1, s. 74-83.

BOLESŁAW CHROBRY W KIJOWIE

Wojny, których nie było

25 maja 992 roku zmarł książę Mieszko I. Przy okazji historiograficznych rozważań wokół sytuacji politycznej w Polsce po śmierci księcia, pojawiły się głosy na temat poszukiwania przez Odę i jej synów wsparcia przeciwko Bolesławowi na wschodzie. Stefan M. Kuczyński sądził, że któryś z „domowych przeciwników” Chrobrego mógł otrzymać pomoc z Kijowa². Andrzej F. Grabski zastanawiał się, czy zagrożenie, o którym pisał autor *Rocznika hildesheimskiego* pod 992 rokiem, nie miało związku z inicjatywą stronnictwa księżnej-wdowy³. O nawiązaniu relacji niemiecko-ruskich skierowanych przeciwko Bolesławowi przekonani byli niemieccy badacze Herbert Ludat i Christian Lübke⁴. W 991 roku na cesarskim dworze miała stawić się delegacja ruskiego księcia. Efektem negocjacji stało się małżeństwo margrabiego Bernarda von Haldenslevena z córką Włodzimierza. U podstaw tej hipotezy znajdowały się informacje z dwóch źródeł: kroniki Lamperta z Hersfeldu i *Saskiej kroniki Świata*⁵. Na Rusinkę, jako małżonkę Bernarda i matkę Ottona, wskazała XIII-wieczna kronika saska. Dwieście lat młodszy

¹ *Kronika Thietmara*, przekł. i oprac. M.Z. Jedlicki, Kraków 2012, ks. 4, rozdz. 58, s. 224.

² S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom w związku z początkami państwa polskiego*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1949, z. 4, s. 105.

³ A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych*, Warszawa 1969, s. 70; P. Tokarz, *Wyprawa kijowska Bolesława Chrobrego w roku 1018*, Kraków 1996, s. 13, p. 28.

⁴ H. Ludat, *An Elbe und Oder um das Jahr 1000. Skizzen zur Politik des. Ottonenreiches und der slavischen Mächte in Mitteleuropa*, Köln-Wien 1971, s. 144-146, Anm. 353; *Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder* (vom Jahr 900 an), ed. Ch. Lübke, t. 3, Berlin 1986, s. 75.

⁵ *Sächsische Weltchronik*, ed. L. Weiland, [w:] *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (dalej: MGH SS), Bd. 2, Hannoverae 1877, p. 199: „We willet hir nu rekenen, we sine alderen weren. En edele vorste, de was geheten Ezerd, gewan enen Ditriken; Dideric wegan Bernarde, de was vader Bebbeb; Benne gewan Diderike, dern hertogen unde maregreven, de was vader Bernardes; de wan vader Bernardes; unde dochter Odam unde enen Otten, des müder was van Ruzen”; *Lamperti monachi Hersfeldenses opera*, ed. O. Holder-Egger, [w:] MGH SS, Hannoverae et Lipsiae, 1894, p. 71: „Accesit ex insperato magnum turbandis rebus adiumentum Otto frater Willelmi marchionis, sed matrimonio imparia, matre scilicet Sclavica, natus, vir acies ingenio et manu impiger”.

Lampert, pisząc o matce Ottona, określił ją jako Słowiankę, a małżeństwo uznał za me-zalians. Właściwie nie wiadomo, dlaczego ten tajemniczy związek miał zostać zawarty w 991 roku i z jakiej przyczyny miał mieć antybolesławowy wymiar. Mąż Bernarda wywoływał wśród historyków skrajne opinie. By uświadomić sobie kontrowersyjność wypowiedzianych sądów, zauważyć należy, że wśród nich pojawiły się nawet głosy o matrymonialnej inicjatywie ze strony Bolesława Chrobrego⁶.

Ku ewentualnej współpracy Włodzimierza z Odą, w duchu proponowanym przez Herberta Ludata, skłaniał się Jerzy Strzelczyk:

O wojnie z Rusią w tym czasie niemal nic nie wiadomo, jeżeli jednak miałyby ona rzeczywiście miejsce, to nie można wykluczyć, że inicjatywa księcia kijowskiego była próbą przyścia na pomoc Odzie i jej synom przeciwko Bolesławowi⁷.

Podobną opinię wyraził rosyjski historyk Aleksej Karpow⁸. Możliwość współdziałania zdawał się nie wyłączać również Karol Kollinger⁹. Nieco inaczej sytuację postrzegła Elżbieta Kowalczyk, znajdując hipotetyczny powód powściągliwości Bolesława wobec zajęcia przez Włodzimierza polskiego terytorium: „Można przy tym spekulować, czy przypadkiem nie mamy tu do czynienia ze zgodą Chrobrego na zajęcie tego obszaru w zamian za powstrzymanie się Włodzimierza od interwencji po stronie jego przeciwników”¹⁰. Adrian Jusupovič, przesuwając nieco akcenty, postawił hipotezę o opłaceniu przez Bolesława Przemyślem i Grodami zaangażowania Włodzimierza w jego zmaganiach z Odą i jej polskimi sprzymierzeńcami¹¹. O pomocy Włodzimierza stronnictwom rywalizującym o władzę w Polsce po śmierci Mieszka I nic nie wiadomo. Dyplomatyczna misja Włodzimierza w sprawie małżeństwa jego córki z margrabią Bernardem to domysł dowolnie osadzony w czasie i pozbawiony źródłowego wsparcia¹². Nie ma zatem podstaw do przypuszczeń, by w latach 991-992 doszło do jakich-

⁶ L. Vojtovič, *Knáža doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 276, brał pod uwagę ewentualność, iż małżonka Bernarda była jedną z córek Włodzimierza uprowadzonych przez Chrobrego w 1018 r.

⁷ J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, Warszawa 2014, s. 25, 127.

⁸ A. Karpov, *Vladimir Svátój*, Moskva 2004, s. 311.

⁹ K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław 2014, s. 15.

¹⁰ E. Kowalczyk, *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego na styku historii i archeologii*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, nr 107, z. 2, s. 58-59.

¹¹ A. Jusupovič, „Peremysl’, Červen i inye grady” i ih territorálnaâ prinadležnost’ v konce X – načale XI v., [w:] *Srednovekovaâ Rus’*, č. 12, Moskva 2016, s. 54-55. Autor stawiał hipotezę, mając świadomość braku jej umocowania w źródłach.

¹² Na temat małżeństwa zob. m.in. A.V. Nazarenko, *Rus’ i Germaniâ v IX-X vv.*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. Matrialy i issledovaniâ*. 1991 g., Moskva 1994, s. 134; idem, *Russko-nemeckie svâzi domongolskogo vremeni (IX – seredina XIII vv.): sostoânie problemy i perspektivy dalnejših issledovanij*, [w:] *Slavâno-germânskie issledovaniâ*, t. 1-2, Moskva 2000, s. 32, s. 65, p. 72; E.V. Pčelov, *Genealogia drevneruskich knâzej IX-načala XI v.*, Moskva 2001, s. 180.

kolwiek układów, na podstawie których książę kijowski wspierał Odę lub Bolesława Chrobrego w rywalizacji o władzę w Polsce¹³.

Istnieje możliwość, że w 992 roku rzeczywiście pojawiła się groźba wojny między Włodzimierzem i Bolesławem. Przesłankę do takich podejrzeń stanowi wspomniany już kilkakrotnie przekaz *Roczników hildesheimskich* o niemożności osobistego stawiennictwa Bolesława na wyprawie Ottona III w 992 roku właśnie ze względu na grożącą mu konfrontację z Rusinami¹⁴. Historycy skojarzyli zapiskę niemieckiego rocznika z wzmianką umieszczoną w *Latopisie ławrentiewskim* pod datą 992: „Ide Volodimir” na Horvaty...¹⁵”. W innych wersjach latopisów wyprawę księcia kijowskiego datowano albo na 993, albo na 994¹⁶. Najprawdopodobniej prawidłowy czas konfrontacji podała ławrentiewska wersja *Powieści* i doszło do niej w roku marcowym 992/993¹⁷. Kim byli Chorwaci i gdzie znajdowały się ich siedziby? Na ten temat do dziś nie znaleziono zadowalającej odpowiedzi. Najprawdopodobniej o nich pisał Alfred Wielki w swym opracowaniu *Chorografii* Orozjusza. Plemię Horigiti sąsiedowało tu z ludem Dalamentsan, a ci z kolei zamieszkiwali obok Maroara¹⁸. O Chrobacji Wielkiej czyli Białej wspominał w swym traktacie Konstantyn Porfirogeneta. Chrobaci byli sąsiadami Boików, żyjących za Turkią¹⁹. Chorwaci wystąpili także w dokumencie Henryka IV dla biskupstwa praskiego z 1086 roku²⁰. Przedstawieni tu jako dwa odrębne plemiona, sąsiedowali z Pszowianami i Ślęzanami. Do Chorwatów, według *Żywota*

¹³ Należy wątpić, by margrabiowie Haldensleben prowadzili politykę sprzeczną z planami Ottona III. W 992 r. relacje między Bolesławem a Liudolfingami układały się dobrze, skoro polski książę wyekspediował wsparcie na wyprawę przeciwko Brandenburgowi.

¹⁴ *Annales Hildesheimenses*, ed. G. Waitz, [w:] MHG SS, Bd. 8, Hannoverae 1878, p. 25.

¹⁵ *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Petetc, Moskva-Lenngard 1950, s. 84; S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, kn. 1, t. 1-2, Moskva 1960, s. 194, p. 271.

¹⁶ *Novgorodskaa pervaa letopis' staršego i mladšego izvodov*, red. A.N. Nasonov, Moskva-Leningrad 1950, s. 165; *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'û*, s. 165. T. Wasilewski, *Dulebowie – Łędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku*, „Przegląd Historyczny” 1976, t. 47, z. 2, s. 191, datował wyprawę na Chorwatów w 991 r. Była to kombinacja wynikająca z datowań zawartych w żywocie Włodzimierza mnicha Jakuba.

¹⁷ J. Powierski, *Czy siedziby Chorwatów z Powieści wremiennyh let mogły leżeć na wschód od Dniepru?*, [w:] *Szlachta, starostowie, zaciężni*, [w:] *Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, t. 5, Gdańsk 1998, s. 172; A. Karpov, *Vladimir Svâtoj*, s. 440, p. 3.

¹⁸ *Chorografia Orozjusza w anglosaskim przekładzie króla Alfreda*, [w:] *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, wyd. G. Labuda, Warszawa 1961, s. 66, 83. Horithi (Horigiti, Horoti), czyli Chorwaci, mieliby być sąsiadami Głomaczów. O identyfikacji domniemanych Chorwatów, *ibidem*, s. 96, p. 73.

¹⁹ *Z Konstantyna Porfirogenety. O zarządzie państwa*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH), t. 1, Lwów 1864, s. 21, 23-24.

²⁰ *Die Urkunden Heinrichs IV. 1077-1106*, T. 2, ed. D. von Gladiss, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, Bd. 6, Weimar 1952, nr 390.

św. Wacława, miała zbiec Dragomira, matka zabitego przez brata księcia²¹. Chorwatów spotykamy kilkakrotnie w *Powieści minionych lat*. Najpierw latopisarz wymienił Białych Chorwatów u boku Serbów i Karantan. Z następnej wzmianki możemy się domyślać, że byli oni sąsiadami Polan, Drewlan, Siewierzan i Wiatyczów. Pierwsze wiadomości o Chorwatach, które można było umiejscowić w czasie, znalazły się pod datą 6415 (907) roku. Według *Powieści* byli oni sojusznikami księcia Olega w wyprawie na Greków u boku: Waregów, Słowian, Czudów, Słowien, Krywiczów, Merów, Drewlan, Radymiczów, Polan, Siewierzan, Wiatyczów, Dulebów i Tywerców. Jakie były relacje między uczestnikami ataku a Olegiem, możemy się tylko domyślać²². W 6450 (942) roku Chorwaci zostali zaatakowani przez bułgarskiego cara Symeona I. Pięćdziesiąt lat później najechał ich Włodzimierz. Z tych mało konkretnych informacji moglibyśmy wyciągnąć wniosek ogólny, że Chorwaci w IX-X wieku mieszkali w Czechach, byli sąsiadami Bułgarów, plemion wschodniosłowiańskich i Rusi kijowskiej²³. Bacząc na ten nieostry obraz, historycy starali się bliżej umiejscowić siedziby Chorwatów. Dyskusja na ten temat trwa od czasów Adama Naruszewicza i Joachima Lelewela i daleka jest od decydującej konkluzji²⁴. Między innymi z tego powodu trudno przekonywająco odpowiedzieć na pytanie: dlaczego starcie księcia z Chorwatami miałyby mieć związek z relacjami rusko-polskimi? Przypuszczenie o takim związku zdeterminowały trzy czynniki, których skojarzenie Gerard Labuda nazwał „naturalną pokusą” badaczy: cytowana już wiadomość *Roczników hildesheimskich*, wizyta poselstwa Bolesława w Kijowie oraz przekonanie badaczy o lokalizacji Chorwatów w pobliżu pogranicza polsko-ruskiego²⁵. Prawdopodobieństwo starcia między Lachami Bolesława i Rusinami

²¹ *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, ed. O. Králík, Praha 1969, s. 57.

²² Część badaczy sądziło, że ziemie Chorwatów wchodziły w skład księstwa Olega, np. A. Kar-pov, *Valdimir Svätój*, s. 310.

²³ W kontekście siedzib Chorwatów wymienia się także inne źródła, m.in.: T. Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. F. Rački, [w:] *Monumenta spectantia Historiom Slavorum Meridionalium. Scriptorum*, t. 27, Zagreb 1894, cap. 7, p. 25-27; *Letopis Popa Duklanina*, ed. F. Šišić, Beograd-Zagreb 1928, cap. 1, p. 293.

²⁴ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 5, Lipsk 1836, s. 48, p. 1; J. Lelewel, *Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*, Poznań 1853, s. 572-575. Zobacz omówienie koncepcji lokalizacji i przegląd literatury: F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X-XI wieku*, Wrocław 1962, s. 54-62; J. Kotlarczyk, *Siedziby Chorwatów wschodnich*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1971, t. 12, s. 163-170; H. Łowmiański, *Początki Polski, Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 2, Warszawa 1963, s. 114-200; G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań 1988, t. 2, s. 193-197; W. Makarski, *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin 1996, s. 36-43; K. Fokt, *Chorwacja północna - między rzeczywistością, hipotezą i legendą*, „Acta Archaeologica Carpathica” 2003, t. 38, s. 137-155; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 17-32.

²⁵ *Annales Hildesheimenses*, p. 25-26.

Włodzimierza brało pod uwagę znaczne grono badaczy²⁶. Według Iwana Linniczenki rozpoczęte za czasów Mieszka zmagania o Grody Czerwieńskie przedłużyły się na początki rządów Chrobrego. Zakończyć je miało spotkanie „dyplomatów” polskich i ruskich w Kijowie w 992 roku²⁷. Sergej M. Sołowjow twierdził, że wojna toczyła się w latach 990-992 i jednym z jej uczestników mógł być książę czeski, także zagrożony ze strony Mieszka²⁸. Podobnie ówczesną rzeczywistość postrzegali Stanisław Zakrzewski i Tadeusz Wasilewski. Sceptyczne stanowisko w kwestii konfliktu zajęli m.in. Michaił B. Swerdłow, Henryk Łowmiański i Gerard Labuda²⁹. Henryk Łowmiański zwrócił uwagę na brak podstaw źródłowych do tworzenia hipotezy. Wskazał także na „problematiczną” wiarygodność relacji W.N. Tatiszczewa o starciach polsko-ruskich w dobie Mieszka I. Dla koncepcji wojny 990-992 roku wiadomości zaczerpnięte z *Historii Rosyjskiej* miały istotne znaczenie. Krytyczną ocenę historiograficznej wizji zmagających polsko-ruskich, wyrażonych rzekomo m.in. wzmianką w *Powieści* o wyprawie Włodzimierza na Chorwatów, trzeba uznać za słuszną. Po usunięciu z podstaw konstrukcji rewelacji Tatiszczewa i informacji *Latopisu nikonowskiego* pozostaną słabo umocowane przypuszczenia o lokalizacji Chorwatów oraz przekaz *Roczników hildesheimskich* o grożącej Bolesławowi wojnie z Rusinami³⁰. Czy groźba znalazła rzeczywistnienie w otwartym konflikcie? Ani z niemieckiego rocznika, ani z *Powieści* nie wynika, by w 992 roku wybuchła wojna między Włodzimierzem i Bolesławem³¹. Możemy za to mówić o wyprawie księcia kijowskiego przeciwko Chorwatom (nieutożsamianym zresztą przez latopisarza z Lachami), a następnie o jego zmaganiach z najazdem Pieczyngów. Oczywiście, jak stwierdził Karol Kollinger: „Nie da się wykluczyć [...], że 992 r. mógł mieć miejsce jeden z etapów rywalizacji władców Gniezna i Kijowa o wpływy w międzyrzeczu Wieprza i Bugu, lub/ i nad górnym Bugiem³²”, lecz czy z konfrontacją taką mieliśmy do czynienia, za pośrednictwem dostępnych źródeł nie stwierdzimy.

²⁶ I. Linničenko, *Vzaimnyâ otnošeníâ Rusi i Polši do poloviny XIV stoletíâ*, č. 1, Kiev 1884, s. 82; M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 1, Kiïv 1990, s. 493; S.M. Solov'ev, *op. cit.*, s. 194; S. Zakrzewski, *Bolesław Chrobry Wielki*, Kraków 2000, s. 252; B.D. Grekow, *Ruś Kijowska*, Warszawa 1955, s. 403; Komentarz D.S. Liháčev do *Povest'...*, č. 2, s. 346; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 190 i n.

²⁷ *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'û*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej* (dalej: PSRL), t. 9, Moskva 2000, s. 64.

²⁸ S.M. Solov'ev, *op. cit.*, kn. 1, t. 1-2, s. 194.

²⁹ M.B. Swerdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov o russko-polških otnošeníâh konca X-načala XII v.*, [w:] *Issledovaniâ po istorii slavâskih i balkanskih narodov*, ed. V.D. Korolûk, Moskva 1972, s. 147; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 2, s. 179, p. 548; G. Labuda, *Studia nad początkami...*, s. 195.

³⁰ Na ten temat zob. wcześniejsze uwagi do koncepcji E. Kowalczyk.

³¹ A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 311-321, twierdził, że do starcia nie doszło ze względu na zagrożenie Rusi ze strony Pieczyngów. Bolesław i książęta pieczyńscy byli wówczas naturalnymi sojusznikami, lecz układu i współpracy jeszcze wówczas między nimi nie było.

³² K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 16.

I wyprawa Bolesława na Ruś

Po wojnie chorwackiej Włodzimierz zaprzestał ekspansji zewnętrznej, skupiając się na konflikcie z Pieczyngami. Jako że z agresywnymi koczownikami wojował ze zmiennym szczęściem, stał się orędownikiem pokojowych relacji z ich sąsiadami – Lachami, Czechami i Węgrami. Informację o „mirze” między księciem kijowskim a Bolesławem I, Stefanem i Udalrykiem przekazał autor *Powieści* pod datą 6504 (996) roku³³. Wiadomość ta została wtrącona w szerszy wywód poświęcony w znacznej mierze sytuacji wewnętrznej w kraju³⁴. Włodzimierz musiał opanować wzburzenie członków własnej drużyny, niezbyt zadowolonych z pokojowej polityki księcia. Osiągnął ten cel, nie wszczynając wojen z sąsiadami. Gdyby wierzyć latopisarskiej narracji, pokojowe „współistnienie” między Rusią i Polską utrzymałoby się do kresu panowania Włodzimierza. Niestety, prawda była bardziej skomplikowana, a *Powieść* zachowała tylko wycinek ówczesnej rzeczywistości. W ramach rozbudowy płaszczyzny współpracy między Polską i Rusią zawarto układ, elementem którego stał się związek dynastyczny między córką Chrobrego i Światopełkiem, synem Włodzimierza. Wcześniej jednak zdarzył się incydent należący, zdaniem części badaczy, do sfery relacji polsko-rusko-pieczczyńskich. Chodzi o wyprawę misyjną do Pieczyngów Brunona z Kwerfurtu³⁵. Brunon należał do grona intelektualistów funkcjonujących jeszcze w otoczeniu Ottona III. Przebywał m.in. w klasztorze na Awentynie i eremie w Pereum pod Rawenną³⁶.

³³ *Povest'*..., č. 1, s. 86.

³⁴ Na temat omawianego fragmentu i postaci wymienionych przez źródło m.in.: W.D. Koroluk, *Przyczynek do zagadnienia stosunków rusko-polskich w X w.*, [w:] *Historycy radzieccy w Polsce. Wybór pism*, S. Gnich, Warszawa 1953, s. 6; idem, *Zapadnye slavane i Kievskaa Rus v X-XI vv.*, Moskva 1964, s. 103-104; A.V. Florovskij, *Cesko-ruske obchodni styky v minulosti (X-XVIII st.)*, Praha 1954, s. 8; A.F. Grabski, *Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku*, „Savia Orientalis” 1957, t. 6, s. 165-169; S.M. Kuczyński, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XIII w.*, Warszawa 1965, s. 38-39; V.T. Pašuto, *Vnešnââ politika drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 34; A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša v političeskikh vzaimootnošeniah X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988, s. 14-15; A. Karpov, *Vladimir Svâtoĵ*, s. 312; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 32.

³⁵ Wyprawa Brunona z Kwerfurtu na Ruś i do Pieczyngów ma sporą literaturę. Ostatnio na ten temat m.in.: A. Poppe, *Vladimir Svâtoĵ. U istokov cerkvnogogo proslavlennââ*, [w:] *Fakty i znaki. Issledovanââ po semiotike istorii*, v. 1, red. B.A. Uspenskij, F.B. Unspenskij, Moskva 2008, s. 54-60; J. Tyszkiewicz, *Brunon z Querfurtu na Rusi*, [w:] *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Drzewiecki i in., Warszawa-Pułtusk 1999, s. 219-227; J. Dudek, *List Brunona z Kwerfurtu do Henryka II i „De administrando imperio” (cap. 37) Konstantyna Porfirogenety: próba rekonstrukcji trasy misyjnej Brunona do kraju Pieczyngów*, [w:] *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*, Pułtusk 2010, s. 241-254; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 62-86; M. Sosnowski, *Kilka uwag o chronologii życia i twórczości Brunona z Kwerfurtu*, „Roczniki Historyczne” 2016, t. 82, s. 66-69. W cytowanych pozycjach odniesienia do pozostałej literatury.

³⁶ J. Widajewicz, *Bruno z Kwerfurtu*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 24-26; H. Modrzewska, *Bruno z Querfurtu*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, t. 1, red. W. Kowalski, G. Labuda, T. Lehr-Spławiń-

Wyświęcony na biskupa misyjnego zmierzał do Polski, gdzie planował m.in. misję wśród Prusów. Przygotowania przerwała wojna między Bolesławem a Henrykiem II. Wówczas Brunon opuścił Polskę i udał się na Węgry. Najprawdopodobniej tam powstała idea krzewienia wiary chrześcijańskiej wśród Pieczyngów. Kilkumiesięczną misję przeprowadził w 1008 roku³⁷. Jej przebieg znamy dzięki *Listowi do króla Henryka II* przypisywanemu samemu Brunonowi³⁸. Z treści tej korespondencji nie wynika, by biskup odgrywał jakąś rolę polityczną lub związany był współpracą o takim charakterze z jakimkolwiek władcą. Wśród badaczy pojawiły się jednak podejrzenia, sugerujące możliwość wykonywania przez Brunona na Rusi i u Pieczyngów zadań papieżstwa, władcy niemieckiego lub polskiego³⁹. Z naszego punktu widzenia istotny byłby antyruski aspekt poczynań duchownego. W tej sprawie, poza domysłami, trudno powiedzieć coś konkretnego. Wydarzenia z 992 roku nie upoważniają do przypuszczeń o istnieniu już wówczas współdziałania Chrobrego z książętami pieczyńskimi. O kontaktach, przed pierwszą wyprawą Bolesława na Ruś, źródła nie wspominają. Ani Piast, ani Pieczyngowie, jak sądzę, nie wiedzieli w 1008 roku, że w przyszłości wspólnie staną przeciwko Włodzimierzowi. Jeśli Bolesław nie antycypował przyszłości, to nie miał ani powodu, ani okazji, by powierzać Brunonowi zadania dyplomatyczne mające na celu tworzenie wątpliwych moralnie politycznych sojuszy⁴⁰. Można też

ski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 166; J. Strzelczyk, *Diabeł Swarżyc czy św. Maurycy? Bruno z Kwerfurtu – apostoł ludów wschodnich*, [w:] idem, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997, s. 210-229.

³⁷ O datowaniu wyprawy W. Meysztowicz, *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym*, „Sacrum Poloniae Millennium” 1958, nr 5, s. 453-454; M. Sosnowski, *op. cit.*, s. 69 i n.

³⁸ *Epistola Brunonis ad Henricum regem*, wyd. J. Karwasińska, [w:] MPH SN, t. 4, z. 3, Warszawa 1973, s. 98; J. Karwasińska, *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, Warszawa 1966, s. 249-261.

³⁹ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 227, 250-254; L. Koczy, *Misja św. Brunona wśród Suigów*, „Annales Missiologicae” 1932-1933, t. 5, s. 85; M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošenii Rusi i Germanii X-pervoj poloviny XI v.*, [w:] *Problemy istorii meždunarodnyh otnošenii. Sbornik statej pamāti akademika E.V. Tarle*, Leningrad 1972, s. 288; V.D. Korolūk, *Zapadnye slavāne...*, s. 215; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 34-35; A.B. Golovko, *Drevnāa Rus' i Polša...*, s. 17-20; S. Syty, *Tło polityczne misji św. Wojciecha i Brunona z Kwerfurtu w Prusach*, [w:] *Środkowoeuropejskie dziedzictwo świętego Wojciecha*, red. A. Barciak, Katowice 1998, s. 94-96; J. Korpela, *Prince, Saint and Apostle. Prince Vladimir Svjatoslavič of Kiev, his Posthumous, Life and the Religious Legitimization of the Russian Great Power*, Wiesbaden 2001, s. 91; P. Tołocko, *Ároslav Mudrij*, Kiiiv 2002, s. 38; A.B. Golovko, *Stepova politika Rusi v period pravlennā knāza Volodimira Svātolsaviča*, [w:] *Knāza Doba. Istoriā i Kultura*, t. 10: *Svātij Volodimir Velikij 1015-1025*, Ľviv 2016, s. 112-113; idem, *Rus' i Polša...*, s. 73-80; R.F. Barkowski, *Kijów 1018*, Warszawa 2019 (wersja elektr.). Inaczej m.in. V.D. Korolūk, *Zapadnye slavāne...*, s. 213-214; M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošenii Rusi i Germanii...*, s. 288; A.V. Nazarenko, *Russko-nemeckie svāzi...*, s. 295; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 63 i n.; M. Sosnowski, *op. cit.*, s. 72.

⁴⁰ Chodzi choćby o taki problem, jak techniczna możliwość „zadaniowania” Brunona przez Bolesława po powstaniu idei misji wśród Pieczyngów. Nie jest jasne, skąd Bruno wyruszył na Ruś, by dotrzeć do Pieczyngów. Część badaczy optuje za Polską: O.M. Rapov, *Ruskaā cerkov' v IX-pervoj treti XII v. Prināte hristianstva*, Moskva 1988, s. 385-387; J. Tyszkiewicz, *Brunon z Querfurtu i jego misje*, [w:] *Z dziejów średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1999, s. 40-45; idem, *Brunon z Querfurtu w Polsce i krajach sąsiednich w tysiąclecie śmierci 1009-2009*, Pułtusk 2009, s. 63, 78-79;

wątpić, czy misja chrystianizacyjna byłaby dobrą okazją do zawierania zaczepno-odpornej koalicji i czy Brunon-Bonifacy, misjonarz-idealista, nadawał się do tego typu posłańnictw. Inną kwestią jest trudna do interpretacji, z dzisiejszej perspektywy, relacja między Bolesławem i Brunonem⁴¹. Może szacunek, jakim biskup darzył polskiego księcia, wynikał z akceptacji przez Chrobrego, dalekiej od politycznych rachub, drogi wybranej przez Brunona⁴². Sądzę, że jeśli przyjmujemy sygnalizowane wyżej stanowisko, dojdziemy do przekonania, iż misja Brunona wśród Pieczyngów nie zawierała w sobie niczego poza tym, czym była w istocie – próbą krzewienia wśród pogan wiary przez człowieka ogarniętego „Bożym posłaństwem”⁴³. Ujęta w tych ramach wyprawa Brunona na Ruś i do Pieczyngów nie będzie fragmentem stosunków polsko-ruskich⁴⁴. Przypuszczenia Stanisława Zakrzewskiego wokół roli Brunona jako „akuszer” pierwszego, o ile wiadomo, małżeństwa dynastycznego Piastów i Rurykowiców, uznać trzeba za kontrowersyjne⁴⁵. Ocena ta dotyczyć może całej wizji poczyniań misjonarza na Rusi autorstwa S. Zakrzewskiego⁴⁶. Aleksej Karpow opinie o biskupie jako wykonawcy zadań Bolesława podsumował następująco:

Dumaû, odnako, što eto sil'noe preuveličenie. Episkop Bruno byl oderžim ideej soûza evropejskih hristianskih gosudarstv s cel'û sovmeštnyh dejstvij protiv Źyčnikov vo imâ utverždeniâ hristianstva vo vsem Źyčeskom mire⁴⁷.

M. Sosnowski, *op. cit.*, s. 71; część za Węgrami: S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 227; V.D. Korolûk, *Zapadnie slavâne...*, s. 213; G. Györfly, *Święty Stefan I król Węgier i jego dzieło*, przekł. T. Kapturkiewicz, Warszawa 2003, s. 214; A. Poppe, *Vladimir Svätój...*, s. 56; A. Paroń, *Brunona z Kwerfurtu wyprawa do Pieczyngów – aspekty misyjne i polityczne*, „Slavia Antiqua” 2013, t. 54, s. 101.

⁴¹ G. Györfly, *op. cit.*, s. 155, „Bruno patrzył na świat oczami żyjącego w niemieckim imperium misjonarza”. Autor stwierdził jednak, że Bolesław wykorzystał Brunona do swoich celów.

⁴² Zob. J. Strzelczyk, *Bruno z Kwerfurtu a polityka Cesarstwa na wschodzie*, [w:] *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*, red. M. Dygo, W. Fałkowski, Pułtusk 2010, s. 171-178; W. Fałkowski, *List Brunona z Kwerfurtu do króla Henryka II*, [w:] *Bruno z Kwerfurtu...*, s. 206-207; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 63 i n.

⁴³ A. Paroń, *Brunona z Kwerfurtu...*, s. 100-109.

⁴⁴ Czy Brunon po powrocie z misji u Pieczyngów mógł informować Bolesława o czymkolwiek, nie wiadomo. Tak m.in.: V.D. Korolûk, *Rus' i Polša v pervye pátнадцat' let XI veka*, „Kratkie soobšeniâ Institutu Slavánovedeniâ AN SSSR” 1963, t. 26, s. 26-27; idem, *Zapadnye slavâne...*, s. 213-214; A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 331. Istnieje prawdopodobieństwo, że do Prus udał się Brunon z Rusi. Z listu do Henryka II wynika jasno, że Bolesław nie miał czasu i funduszy na pomoc w organizacji wyprawy do Prus. Źródła nie wskazują jednak miejsca, z którego wyruszył biskup. Zob. K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 61-86.

⁴⁵ Propozycje S. Zakrzewskiego akceptowali m.in. G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens*, t. 1, Köln 1955, s. 59; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 34-35.

⁴⁶ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 228. Historyk potrafił nawet wytłumaczyć, raczej niezbyt korzystny z punktu widzenia domniemanych politycznych celów misji, sukces, jakim było spacyfikowanie relacji rusko-pieczyńskich. S. Zakrzewski napisał, *ibidem*: „Otóz pokój ten, uwzględniając dobre stosunki Bolesława z Pieczyngami, mógł mieć sens tylko wówczas, jeżeli Bolesławowi samemu zależało na tym, by Kijów nie był przez czas pewien napadany przez Pieczyngów; może spodziewał się Bolesław posiłków Włodzimierza na niemiecką wojnę”.

⁴⁷ A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 331.

Podobnie podsumował swe rozważania w tej kwestii Aleksander Paroń: „Kwerfurtczyk udał się zatem do Pieczyngów wyłącznie z zamiarem głoszenia Ewangelii”⁴⁸. W dywagacjach wokół politycznych dokonań Brunona faktem historycznym pozostaje tylko pokój Rusi i Pieczyngów. Układ ten traktować należałoby jako autentyczny sukces Brunona postrzeganego nie jako piastowski „agent”, lecz jako apostoła godzący chrześcijan z gotowymi do konwersji poganami. Resztę stanowią przypuszczenia, niemające odzwierciedlenia źródłowego.

Sojusz Bolesława z Pieczyngami ziścił się w zupełnie innym czasie i okolicznościach. Najprawdopodobniej wcześniej jednak doszło do wspomnianego wyżej zbliżenia między Włodzimierzem i Bolesławem. Dopiero konflikt obu władców stał się przyczyną nawiązania bliższych kontaktów między księstwem piastowskim i koczownikami. Chronologia tych wydarzeń opiera się, w znacznej mierze, na przekazie Thietmara. Kronikarz, jak sam pisał, niczym „wędrowiec, który zbacza z prawidłowego szlaku”, nie trzymał się ściśle następstwa zdarzeń i chętnie posługiwał się dygresją. Dlatego prezentowana przezeń kolejność i datowanie wypadków może mieć tylko hipotetyczny charakter. W kronice niemieckiego biskupa znajdujemy następujące informacje dotyczące relacji sąsiedzkich:

- księga 4, rozdz. 58. Jedna z córek Bolesława została żoną syna Włodzimierza;
- księga 6, rozdz. 91. Po spotkaniu z Henrykiem II w Merseburgu na Zielone Świąta 1013 roku i zawarciu pokoju, przy wsparciu wojsk niemieckich i pieczyńskich, Bolesław spustoszył znaczne obszary Rusi,
- księga 7, rozdz. 72. Włodzimierz przeznaczył jednemu ze swych synów córkę Bolesława. Razem z nią na Ruś udał się biskup kołobrzesci Reinbern. Włodzimierz uwięził syna, jego żonę i biskupa pod zarzutem spiskowania przeciwko niemu. Kiedy Bolesław dowiedział się o tym, zemścił się na Włodzimierzu⁴⁹.

Z trzech fragmentów kroniki jeden osadzony jest w czasie, dwa „egzystują” swobodnie w przestrzeni informacyjnej. Wiadomość czwartej księgi o małżeństwie córki Bolesława przekazana została przy okazji wzmianki o śmierci Mieszka I. Zgon księcia stał się dla kronikarza pretekstem do przedstawienia wywodu genealogicznego Piastów. Z kolei opis poświęcony konfliktowi między ojcem i synem powstał w ramach charakterystyki Włodzimierza. Jak uszeregować fakty zapisane przez Thietmara? Za pierwszego interpretatora Thietmara można by uznać Annalistę Saxa. Trudno jednak kronikarza tego posądzać o jakąkolwiek wiedzę wykraczającą poza treść pierwowzoru. Dokonał on scalenia informacji z księgi szóstej i siódmej *Kroniki Thietmara*, umiejscawiając je w 1013 roku. Efekt był taki, że najpierw wspomniął o najeździe Bolesława na Ruś, a następnie o małżeństwie i perypetiach syna króla ruskiego i córki Bolesława⁵⁰. Droga

⁴⁸ A. Paroń, *Brunona z Kwefrurtu...*, s. 109.

⁴⁹ *Kronika Thietmara*, ks. 4, rozdz. 58, s. 224-225, ks. 6, rozdz. 91, s. 440-444; ks. 7, rozdz. 72, s. 570.

⁵⁰ *Annalista Saxo*, ed. K. Nass, [w:] MGH SS, Bd. 37, Hannoverae 2006, p. 329 (kronikarz korzystał z wersji korbejskiej Kroniki).

wytyczoną przez mnicha z Nienburga podążył I. Linniczenko. Historyk przypuszczał, że najazd Bolesława na Ruś mógł być próbą odzyskania Grodów Czerwieńskich⁵¹. Po fiasku wyprawy, między polskim księciem i Włodzimierzem doszło do porozumienia umocnionego małżeństwem dynastycznym. Po jego zawarciu wybuchł spór między Światopełkiem i Włodzimierzem, w następstwie którego młody książę wraz z małżonką i biskupem postradali wolność⁵². Bezpośrednią interwencję na rzecz zięcia i uwiezionej córki, jak się zdaje, Bolesław podjął w 1018 roku.

O nieco odmienne rozwiązanie kulis wojny 1013 roku pokusił się Adam Naruszewicz, a następnie Richard Roepell i Karol Szajnocha⁵³. Adam Naruszewicz skojarzył zemstę Bolesława z jego ruską wyprawą z 1013 roku. Identycznie rozumujący R. Roepell spostrzegł w tej sprawie skromnie, acz trafnie: „Chronologiczne następstwo tych wypadków jest bardzo niepewne [...] Ja starałem się tylko oba miejsca rozdzielone w tekście powiązać z sobą”⁵⁴. Model wypracowany w XVIII-XIX wieku przewidywał następującą ciągłość zdarzeń: małżeństwo córki Bolesława z synem Włodzimierza – przeciwdziałanie spiskowym poczynaniom Światopełka przez Włodzimierza – zemsta Bolesława, czyli wyprawa koalicji polsko-niemiecko-pieczyńskiej na Ruś. Jako że wojna wybuchła po maju 1013 roku, pozostałe zdarzenia odnotowano wcześniej. Propozycje I. Linniczenki i Naruszewicza-Roepella znalazły swoich zwolenników⁵⁵. Od pierwszych historiograficznych enuncjacji w sprawie wydarzeń 1013 roku minęło ponad

⁵¹ M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošení Rusi i Germanii...*, s. 191, uważał, że Bolesław w 1013 r. spustoszył Grody Czerwieńskie.

⁵² I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 47.

⁵³ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 4, Lipsk 1836, s. 124; R. Roepell, *Dzieje Polski do XIV stulecia*, t. 1, przekł. K. Przyborowski, Lwów 1879, s. 142; K. Szajnocha, *Bolesław Chrobry opowiadanie historyczne, według źródeł współczesnych*, Lwów 1849, s. 174-177.

⁵⁴ R. Roepell, *op. cit.*, s. 142, p. *.

⁵⁵ Koncepcja Saxa-Linniczenki: M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov o russko-pol'skih...*, s. 150-151; idem, *Izvestiâ o Rusi v Hronike Titmara Merzeburgskogo*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Marerialy i issledovaniâ 1975 g.*, red. V.T. Pašuto, Moskwa 1976, s. 110; V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 214; A.B. Golovko, *Pobužžâ v konteksti političnogo rozvitku Pivdenno-Zahidnoi Rusi (X-perša polovina XIII st.)*, [w:] *Ukraïna v Central'no-Shidnij Evropi (z najdavnijših časiv do XVIII st.)*, vyp. 2, Kiïv 2002, s. 59-61; idem, *Stepova politika Rusi...*, s. 114; idem, *Rus' i Polša...*, s. 83-88; A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 345-346. Koncepcja Naruszewicza-Roepella: V.D. Korolûk, *Rus' i Polša v pervye pâtnadcat' let XI veka*, s. 31-32; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 253-254; N.N. Il'in, *Letopisnaâ staž 6523 goda i ee istočnik. Opyt analiza*, Moskva 1957, s. 83-84; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 35; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens*, t. 1, Köln 1955, s. 59; N.I. Šaveleva, *Pol'ki-ženy russkih knâzej (XI-seredina XIII v.)*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Marerialy i issledovaniâ*, Moskva 1987, s. 50-51; G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992, s. 52. Nieco zmodyfikowany wariant rozwoju wydarzeń: J. Tęgowski, *Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chyn-czewska-Hennel, N. Jakowenko, Lublin 2000, s. 9. O małżeństwie także: A. Musin, *Knâz' Vladimir Svätój i kultura Kievskoj Rusi glazami Titmara Merzeburgskogo*, [w:] *Knâza doba. Istoriâ i kultura*, red. V. Aleksandrovič i in., L'viv 2016, s. 170.

200 lat, a problem pozostaje nadal aktualny. Nie należy się temu dziwić, gdyż sprawa jest skomplikowana, a obie koncepcje mają swe dobre i złe strony. Interpretując zgodnie z logiką przekaz Thietmara, dochodzimy do wniosków zgodnych z wynikami dociekań badaczy polskich i niemieckich. Wątpliwości pojawiają się jednak przy bliższej analizie tekstu i sytuacji politycznej po zawarciu pokoju w Merseburgu. Intryguje Thietmarowy kalambur o reakcji polskiego księcia na wieść o uwięzieniu córki i zięcia. Dlaczego Bolesław zareagował tylko tak, jak wówczas było go na to stać, a nie po prostu najechał i spustoszył Ruś? Na to pytanie odpowiedziałby tylko autor. Kwestię następstwa zdarzeń w 1013 roku, jak wspominałem, można rozstrzygnąć tylko hipotetycznie. Rekonstrukcja A. Naruszewicza i R. Roepella, jak sądzę, pod tym względem tworzy obraz bardziej przejrzysty. Co istotne, zawiera w sobie zależności przyczynowo-skutkowe bezpośrednio płynące ze źródła. Chodzi o kluczowy moment, określający powody rozpoczęcia przez Bolesława wojny z Włodzimierzem po zawarciu pokoju z Henrykiem w maju 1013 roku. Istotne w związku z tym informacje znajdują się w rozdziałach 73 i 74 siódmej księgi. Thietmar najpierw zrelacjonował tam wydarzenia, zaistniałe po zawarciu małżeństwa, a następnie przedstawił ich reperkusje. Reakcją Chrobrego na uwięzienie córki, zięcia i biskupa była zemsta, która zdaniem Naruszewicza-Roepella przybrała formę najazdu. W koncepcji I. Linniczenki i zwolenników proponowanego przezeń rozwoju wypadków, słowa Thietmara o zemście polskiego księcia nie znajdują odzwierciedlenia. Zastrzeżenia O. Hołowki dotyczące sytuacji politycznej, niesprzyjającej zbrojnej interwencji na Rusi, warte są rozpatrzenia. Możliwe, że rozpoczęta w kilka miesięcy po pokoju merseburskim wojna polsko-ruska zakończyła się już w roku 1014. Wówczas, według omawianej hipotezy, mogło zostać zawarte małżeństwo Światopełka z polską księżniczką. Jeśli Światopełk, Piastówna i Reinbern przystąpili do spiskowania odpowiednio wcześniej, to jeszcze w tym samym roku mogli zostać uwięzieni. Wówczas rzeczywiście sytuacja Bolesława byłaby kłopotliwa, gdyż w 1014 roku książę czeski Udalryk pojmał wysłanego doń z dyplomatyczną misją Mieszka⁵⁶. Niemal jednocześnie w niewoli znalazłaby się córka i syn księcia. Dodatkowo, zdecydowanie pogorszyły się relacje polsko-niemieckie. Bolesław nie związał się z obietnicą wysłania polskich wojów na wyprawę rzymską Henryka⁵⁷. Czy

⁵⁶ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 10-12, s. 478-484; G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992, s. 53, datuje misję Mieszka do księcia Czech na lato-jesień 1014 r. Propozycję uzasadnił pojawieniem się pierwszych symptomów zagrożenia ze strony Niemiec. Zagrożenie to stało się realne po powrocie cesarza z Italii. Inaczej A. Pleszczyński, *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963-1034). Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju*, Lublin 2008, s. 264 (przed jesienią 1013 r.).

⁵⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 6, rozdz. 92, s. 446. O domniemanych kulisach decyzji Bolesława zob. A. Pleszczyński, *Niemcy wobec pierwszej monarchii...*, s. 241-147.

w tych okolicznościach Bolesław mógł sobie pozwolić na wojnę na wschodzie? Może taki stan rzeczy miał na uwadze Thietmar, pisząc o zemście, na jaką wówczas było stać Bolesława? Te wszystkie okoliczności nie wyjaśniają jednak podstawowej zagadki – za co mścił się polski monarcha na Włodzimierzu? W koncepcji I. Linniczenki powodu do zemsty nie widać. Trzeba też szukać przyczyny dla najazdu Bolesława. Przy wszystkich wątpliwościach, jak sądzę, lepiej minioną rzeczywistość może odzwierciedlać rekonstrukcja zaproponowana przez A. Naruszewicza i R. Roepella. Zgodnie z jej brzmieniem małżeństwo między Piastówną i Rurykowicem doszło do skutku przed 1013 rokiem. Najistotniejszą wskazówką w sprawie jego datowania są wnioski płynące z analizy procesu powstawania tekstu *Kroniki Thietmara*. Wynika z nich, że czwartą księgę swego dzieła, w której poinformował o tym związku, biskup merseburski pisał w drugiej połowie 1013 roku⁵⁸. Akceptacja tej informacji prowadzi do wniosku, iż małżeństwo doszło do skutku przed spisaniem przez Thietmara tej części kroniki⁵⁹. Dolnej granicy czasu zawarcia mariażu nie ma sposobu określić w miarę precyzyjnie z braku wiarygodnych przesłanek⁶⁰. O córce Bolesława wiadomo niewiele. Nie znamy jej imienia ani daty urodzin. Oswald Balzer przypuszczał, na podstawie informacji Thietmara, że była ona najmłodszą z córek polskiego księcia i Emnildy. Ostatecznie stwierdził: „Do bliższego określenia daty w obrębie tego dziesięciolecia 991-1001 brakuje wszelkich podstaw”⁶¹. Należy zgodzić się z ostrożnymi przypuszczeniami O. Balzera, jako że jedyną orientacyjną, lecz nieprecyzyjną wskazówką co do datowania jej urodzin będzie hipot-

⁵⁸ Komentarz R. Holtzmanna: *Thietmari merseburgensis episcopi chronicon*, ed. R. Holtzmann, t. 9, Berolini 1935, p. XXVIII-XIX, i M.Z. Jedlickiego: *Kronika Thietmara*, p. XXIX. O.M. Rapov, N.G. Tkačenko, *Russkie izvestiâ Titmara merzeburgskogo*, „Vestnik Moskovskogo Univesrsiteta. Seria 8. Istoriiâ” 1980, nr 3, s. 57-67. Datowanie małżeństwa w literaturze: R. Roepell, *op. cit.*, t. 1, s. 141-142, p. ***; I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 45-47; O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 130-131; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 253; N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 81-82; A.F. Grabski, *Studia nad stosunkami polsko-ruskimi...*, s. 171-173; B. Widera, *Brun von Querfurt und Russland*, „Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder” 1959, t. 3, s. 365-367; N.I. Šaveleva, *Poľki - ženy russkikh knâzej...*, s. 50-51; A. Poppe, *Światopelk*, [w:] SSS, t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 570; idem, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, 52, z. 3/4, s. 13; J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 8-10; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 248-249; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19), Poznań 2004, s. 120-122; V.D. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar'*, Moskva 2008, s. 566.

⁵⁹ R. Roepell, *op. cit.*, s. 141-142.

⁶⁰ O Światopelku jako zakładniku u Połowców m.in.: N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 81; A. Poppe, *Światopelk*, [w:] SSS, t. 5, s. 570; P. Toločko, *Ároslav Mudrij*, s. 48. Przeciwnego zdania m.in.: A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 330. Powrót księcia będącego zakładnikiem u Pieczyngów wydaje się słabą przesłanką, jako że nie wiadomo, kto został wyekspediowany do koczowników. Późniejsze współdziałanie Pieczyngów ze Światopelkiem nie przesądza wyboru. Pieczyngowie, Waregowie czy w późniejszym okresie Połowcy, za odpowiednie korzyści, chętnie angażowali się w walki domowe Rurykowiców.

⁶¹ O. Balzer, *op. cit.*, s. 131. Nieco inaczej K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów...*, s. 120-121 (ok. 995 r.).

tetycznie przyjęty moment zamęścia. Jako żona księcia Światopełka księżniczka popadła w niezwykle tarapaty. Mąż Piastówny stał się bowiem bohaterem jednego z najbardziej krwawych konfliktów w dziejach dynastii Rurykowiców. Najprawdopodobniej w chwili skojarzenia związku był księciem turowskim⁶². Jak można się domyślać, i jak to zazwyczaj bywało, wybór księcia turowskiego na partnera Piastówny podyktowany był dążeniem stron do utrzymania bezkonfliktowego stanu wzajemnych relacji⁶³. Sprawujący pieczę nad częścią pogranicza polsko-ruskiego Światopełk, zięć polskiego księcia, miałby być gwarantem pokoju. Według Władymira D. Koroluka inicjatorem zawarcia małżeństwa był Włodzimierz⁶⁴. Michaił B. Swerdłow i Aleksej Karpow pomysłodawcę widzieli w Bolesławie, który jesienią 1013 roku przygotowywał się do kolejnej wojny z Niemcami⁶⁵. Chrobry nie rezygnował przy tym z planów ekspansji na wschodzie. Zdaniem Nikołaja N. Ilina Bolesławowi, przy okazji aranżowania małżeństwa, towarzyszyły złe intencje: celem Piasta było „uwolnienie” Światopełka spod władzy Kijowa⁶⁶.

Jak byśmy nie interpretowali zamiarów stron towarzyszących pokojowi (i małżeństwu?), to nie tylko nie przyniosły one polepszenia wzajemnych relacji, ale stały się asumptem do wybuchu poważnego konfliktu. Przyczyny waśni wyjaśnił Thietmar: za namową Bolesława Światopełk spiskował przeciwko ojcu i został przez niego uwięziony wraz z żoną i towarzyszącym jej biskupem Reinbernem⁶⁷. Na czym polegało i jaki był cel spiskowania Światopełka, nie wiadomo. Historycy wskazywali różne przyczyny represji zastosowanych przez Włodzimierza. Karol Szajnocha główny powód uwięzienia córki, zięcia i Reinberna widział w propagowaniu przez nich „obrzędka polskiego”: „Od tego rozpoczęła się pierwsza w tej stronie umysłowa walka między wschodnim i zachodnim żywiołem”⁶⁸. Oprócz czynników religijnych brano pod uwagę także

⁶² Pod rokiem 988: *Povesť...*, č. 1, s. 83, informuje o nadaniach księstw przez Włodzimierza synom. Światopełk otrzymał Turów. Na ten temat m.in. O.M. Rapov, *Knâžeskie vladenâ na Rusi v X-pervoj polovine XIII v.*, Moskwa 1977, s. 35; P. Toločko, *Ároslav Mudrij*, s. 34; A. Karpov, *Vladimir Svâtoj*, s. 330.

⁶³ Np. V.D. Korolúk, *Rus' i Pol'sa...*, s. 35-36. W tradycji relacji polsko-ruskich obserwować można sytuacje, w których na pograniczne księstwa desygnowano kniaziów bliżej spokrewnionych z polską dynastią.

⁶⁴ V.D. Korolúk, *Rus' i Pol'sa...*, s. 36; P. Toločko, *Ároslav Mudrij*, s. 34.

⁶⁵ M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov o rusko-pol'skih otnošeníah...*, s. 151; A. Karpov, *Vladimir Svâtoj*, s. 346.

⁶⁶ N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 82-84.

⁶⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 72, s. 570. Ciekawe spostrzeżenia V.D. Korolúk, *Rus' i Pol'sa...*, s. 31, który przedstawił wyliczenia wskazujące, że do pojmania księcia i Reinberna doszło jesienią 1012 r. Autor, *ibidem*, s. 31-32, uznał wiadomość o inspiracji spisku Światopełka za domysł kronikarza niechętnego polskiemu władcy.

⁶⁸ K. Szajnocha, *Bolesław Chrobry opowiadanie historyczne, według źródeł społecznych*, Lwów 1849, s. 176-177. O działalności Reinberna na polu religijnym także: V.D. Korolúk, *Rus' i Pol'sa...*, s. 32; B.Á. Ramm, *Papstvo i Rus' X-XV vekah*, Moskwa-Leningrad 1959, s. 53-54.

polityczny aspekt niezwykłego postępowania księcia kijowskiego. Podejrzewano, że Światopełk albo dążył do uniezależnienia się od ojca, albo pragnął przejąć tron kijowski⁶⁹. Nie brakowało głosów mówiących, że mieliśmy do czynienia z dalekosiędnym planem Bolesława, w którym Światopełk odgrywał rolę figuranta. Celem Chrobrego miał być tron wielkoksiążęcy w Kijowie⁷⁰. Przypuszczam, że słuszne są głosy historyków odrzucających religijne tło interwencji⁷¹. Prawdopodobnie wystąpienie księcia turowskiego miało podobny charakter do „buntu” Jarosława. Różnica polegała na tym, że Włodzimierz nie zdążył spacyfikować dążeń księcia nowogrodzkiego. Zmarł w trakcie przygotowań do ekspedycji przeciwko synowi⁷². Jeśli podejrzenia te są prawdziwe, można by skonstatować pojawienie się na Rusi, u schyłku rządów Włodzimierza, tendencji partykularnych. Ambitni synowie księcia pragnęli uniezależnić się od Kijowa, a Włodzimierz dążeń tych nie akceptował⁷³. Nie wiadomo, w jaki sposób i w jakich okolicznościach książę kijowski pojmał Światopełka i jego najbliższych. O jakimkolwiek konflikcie zbrojnym latopisy nie wspominają. Może zatem zatrzymania dokonano „pokojowymi” metodami. Więzienie członków dynastii nie było na Rusi specjalnie popularne. Światopełk jest pierwszym znanym Rurykowicem pozbawionym wolności przez innego członka rodu. Dwadzieścia lat później, w 1036 roku, do „porubia” na 24 lata trafił Sudziśław, brat Jarosława Mądrego⁷⁴. Później Izjasław, wzorem ojca, ujął podstępem i uwięził księcia połockiego Wsiesława wraz z synami⁷⁵. Włodzimierz nie miał chyba zamiaru poważniej skrzywdzić Światopełka, ale chyba jego rolę jako księcia turowskiego uznał za skończoną. Kwestię wolności buntownika i jego żony, jak zakłada przyjęta hipoteza, musiała rozstrzygać wojna. Sprawa polskiej interwencji z 1013 roku, oprócz wyżej wspomnianych kontrowersji, wzbudza wątpliwości na tle analizy chronologii zawartej w *Kronice* Thietmara. W tym kontekście niezbyt przejrz-

⁶⁹ O uniezależnieniu m.in.: N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 84; A. Poppe, *Światopełk*, s. 570; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 254-255; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 35; O. Golovko, *Kto ubil Borisa i Gleba?*, „Nauka i religia” 1988, nr 2, s. 29; A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 347-348. Nie miał sprecyzowanego zdania P. Toločko, *Āroslav Mudrij*, s. 34.

⁷⁰ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 1, s. 438-439; M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov o rusko-poľskih otnošeníah...*, s. 151; A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Poľša...*, s. 22; A. Karpov, *Vladimir Svätój*, s. 348. Przeciw inspiracji buntu przez Bolesława m.in.: V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 222-223; A. Poppe, *Spušczizna po Włodzimierzku Wielkim...*, s. 14.

⁷¹ V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 224; M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov o rusko-poľskih otnošeníah...*, s. 152.

⁷² *Povešť...*, č. 1, s. 89.

⁷³ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, Kiïv 1992, s. 2-3; B. Grekow, *op. cit.*, s. 503; A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Poľša...*, s. 22. Niekiedy wśród buntujących się przeciw ojcu młodych książąt wymienia się Wsiewołoda, zob. N.F. Kotlâr, *Formirovanie territorii i vozniknovenie gorodov Galicko-Volyńskiej Rusi v X-XIII vv.*, Kiev 1985, s. 43; E.A. Rydzevskaâ, *Drevnââ Rus' i Skandinaviâ v IX-XIV vv.*, Moskva 1978, s. 197-198.

⁷⁴ *Povešť...*, č. 1, s. 102, 109.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 112.

ście przedstawiają się zobowiązania wojskowe układu zawartego między Bolesławem i Henrykiem w Merseburgu⁷⁶. W praktyce ich realizacja oznaczałaby niemal równoczesne prowadzenie kampanii wojennych przez obu władców⁷⁷. Thietmarowa chronologia wydarzeń 1013 roku wymaga od ich uczestników ekspresowych działań lub podejmowania niezbyt skorelowanych decyzji. Aby zdążyć wesprzeć niemieckiego króla polskimi oddziałami, Bolesław powinien rozpocząć ruską kampanię już w czerwcu, a zakończyć ją najpóźniej w lipcu. Może walki na Rusi przedłużyły się, uniemożliwiając księciu wywiązanie się z zobowiązań? Może Thietmar popełnił błąd w datowaniu? Ta ostatnia ewentualność wydaje się nieprawdopodobna. Wyprawy Piasta z 1013 roku nie da się przesunąć na 1014 lub 1015 rok, gdyż do śmierci Włodzimierza stan stosunków polsko-niemieckich uniemożliwiał wspieranie Bolesława przez Henryka II. Interwencja polskiego księcia nastąpiła zatem w 1013 roku. Oprócz Niemców pomocy księciu udzielili Pieczyngowie. Jeśli celem akcji, jak przypuszczają historycy, było uwolnienie więźniów, to zakończyła się ona niepowodzeniem. Thietmar pisał o спустoszeniu dużych terenów Rusi przez najeźdźców. Działania koalicji przerwał konflikt między poddanymi Bolesława i Pieczyngami. Do sporu doszło w momencie, gdy koźownicy gościli Polaków. Informacja o „gościnie” brzmi interesująco i działa na wyobraźnię. Niestety, Thietmar nie wyjaśnił, na czym polegały nieporozumienia. W każdym razie waśń przybrała tak poważne oblicze, że Bolesław zdecydował się wybić

⁷⁶ Z tego co wiadomo, układy o pomocy wojskowej obliowały niektórych sojuszników do przysłania na rzymską wyprawę króla trzystu rycerzy. Na ten temat zob. K.F. Werner, *Heerenorganisation und Kriegsführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts*, [w:] *Ordinamenti militari in occidente nell'alto Medioevo, 30 marzo-5 aprile 1967*, t. 2, Spoleto 1968, s. 791-856. O trzystu rycerzach w kontekście relacji polsko-niemieckich wspominał Thietmar: *Kronika Thietmara*, ks. 4, rozdz. 46, s. 209. Od Bolesława Krzywoustego domagał się trzystu rycerzy Henryk V, *Anonima* tzw. *Galla kronika, czyli dzieje książąt i władców polskich*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series* (dalej: MPH NS), t. 2, wyd. K. Małczyński, Kraków 1952, lib. 3, cap. 2, p. 129-130. Takiej pomocy udzielałi władcom Niemiec Czesi; książę Wratisław II przysłał rycerzy Henrykowi IV. V. Vaniček, *Vratislav II. (I.). První český král*, Praha 2004, s. 168; Do pomocy takiej zobowiązywała Czechów Złota bulla sycylijska Fryderyka II: M. Wihoda, *Zlatá bula sicilská. Podivuhodný příběh ve vrstvách paměti*, Praha 2005, s. 226. Na ten temat J. Sobiesiak, *Milites boemorum we włoskich kampaniach władców Rzeszy. Relacje czeskich dziejopisów z XI-XII wieku*, [w:] *Od Lechowego Pola (955) do Mediolanu (1158). W służbie monarchów Rzeszy. Relacje czeskich źródeł narracyjnych o wyprawach Przemysławidów*, Lublin 2011, s. 58-89. Trzystu niemieckich wojów brało udział w wyprawie kijowskiej Bolesława w 1018 r. Jak widać, zobowiązania mogły być obustronne.

⁷⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 6, rozdz. 92, s. 446. Czy Bolesław mógł planować działania zbrojne przeciwko Włodzimierzowi, jeśli na wrzesień 1013 r. obiecywał wysłać swoich wojów na rzymską eskapadę Henryka II? Dlaczego król wspierał księcia rycerstwem, jeśli potrzebował go do własnych przedsięwzięć? Przygotowania Bolesława do wojny z Rusią musiały potrwać kilka miesięcy (przybycie wojsk niemieckich, układy z Pieczyngami itp.). Najwcześniej zatem Chrobry mógł wkroczyć na Ruś w sierpniu-wrzeźniu 1013 r. A przecież 21 września posiłkowe oddziały polskie powinny stać w punkcie koncentracji wojsk królewskich. Jeśli Henryk wspierał wyprawę Bolesława na Ruś, to musiał wiedzieć, kiedy się ona rozpocznie, i nie powinien się dziwić absencji wojsk polskich w Italii. Ale cesarz był zbulwersowany.

„do nogi” swych pieczyńskich sprzymierzeńców⁷⁸. Najprawdopodobniej w niedługim czasie oddziały polskie i niemieckie wycofały się z Rusi. Bolesław i Włodzimierz nie osiągnęły porozumienia, czego efektem było pozostanie Światopełka i jego małżonki w niewoli kijowskiego księcia. Taki stan rzeczy utrzymał się do 1015 roku, gdy zmarł Włodzimierz Wielki⁷⁹. Kiedy 15 lipca 1015 roku umierał wielki książę, Bolesław zaafektowany był zupełnie innymi sprawami. Wojska niemieckie gotujące się do najazdu na Polskę 8 lipca spotkały się w miejscowości Sclancisfordi nad Łabą⁸⁰. Wkrótce armia Henryka stanęła pod Krosnem.

II wyprawa Bolesława na Ruś (?)

Na Rusi tymczasem działy się rzeczy budzące grozę. W nieznanych bliżej okolicznościach władzę w Kijowie przejął Światopełk, przebywający dotąd w ojcowskiej niewoli. W ciągu kilku miesięcy zamordował trzech braci: Borysa, Gleba i Światosława⁸¹.

⁷⁸ *Kronika Thietmara*, ks. 6, rozdz. 91, s. 444.

⁷⁹ S.V. Cyb, *Drevnerusskoe vremâisčislenie v „Povesti vremennyh let”*, Sankt-Peterburg 2011, s. 130-132, 143; datował śmierć Włodzimierza na 1017 r. Wiele propozycji autora budzi obiekcje. Z ciekawszych warto zwrócić uwagę na „odnalezienie” w *Powieści minionych lat* daty zgonu Bolesława Zapomnianego: *ibidem*, s. 146.

⁸⁰ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 16, s. 490-491, p. 127; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 284-286; G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992, s. 52-53; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 114-116.

⁸¹ *Žitiâ svâtyh mučenikov Borisa i Gleba i služby im*, prigot. D.I. Abramovič, Petrograd 1916, s. 37, 43; *Skazanie i stradanie i pohvala svâtyh myčenicam Borisu i Glebu*, perevod. D.S. Lihačev, http://www.drevne.ru/lib/boris_gleb_s.htm [data dostępu: 6.09.2017]; T.N. Džakson, „Prâd’ ob Ejmunde Hringssone”, [w:] eadem, *Islandskie korolevske sagi o Vostočnoj Evrope. Tekst, perevod, komentarij, Drevnejše istočniki po istorii Vostočnoj Evropy*, Moskva 2012, s. 295-306 (przekł. s. 308-319). O wydarzeniach 1015 r. i źródłach do ich rekonstrukcji zob. M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 6, p. 2. N.N. Il’in, *op. cit.*, s. 156-169; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, Warszawa 1969, s. 258; M.H. Aleškovskij, *Povest’ vremennyh let. Sud’ba literaturnogo proizvedeniâ v Drevnej Rusi*, Moskva 1971, s. 129-131; A.S. Horošev, *Političeskaâ istroriâ russkoj kanonizacii XI-XVI v.*, Moskva 1986, s. 25-39; O. Golovko, *Kto ubil Borisa i Gleba?...*, s. 29-32; idem, *Z istorii mižknâziviskoï vijni 1015-19 pp. na Rusi*, [w:] *Ukraïna v Centralno-Shidnij Evropi. Studii z istorii XI-XVIII stolit’*, vyp. 1, V.A. Smolij, Kiïv 2000, s. 38-49; M.F. Koltlâr, *Či Svâtopolk ubiv Borisa i Gleba?*, „Ukraïnskij Istoričnij Žurnal” 1989, 12, s. 110-123; M. Filist, *Istoriâ „prestuplenij” Svâtopolka Okaânogo*, Minsk 1990, s. 156; M.F. Koltlâr, *Knâz’ Okaânnyj? Byl li Svâtopolk ubijcej svoih braťev Borisa i Gleba?*, „Rodina” 2000, nr 12, s. 35-39; S. Rosoveckij, *Byl li Mydrym Āroslav Mudryj?*, „Personal” 2001, nr 8, s. 30-34; Ū. Pelevin, *Boris i Gleb: fakty i metafakty*, „Otečestvennye zapiski” 2006, nr 2 (29) s. 276-288; O.P. Dobricâ, *Knâzi Černigivski*, Černigiv, 2007, s. 24; O. Buzina, *Tajnaâ istoriâ Ukraïny-Rusi*, Kiev 2007, s. 56-60; Zob. także: A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’ na meždunarodnyh putâh*, Moskva 2001, s. 453-454; G.G. Demidenko, *Āroslav Mudry: fakty i domisli iogo biografii*, „Visnik Akademii Pravovyh Nauk Ukraïni” 2010, nr 2 (61), s. 70-84; idem, *O nekatoryh „tajnah” biografii Āroslava Mudrogo*, [w:] *Āroslav Mudryj. Problemy izučeniâ, sohraneniâ i interpretacii istoriko-kulturnogo naslediâ. Sbornik materialov VI Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii, Āroslav 2015*, s. 7-15. O przydomku „Okaânnyj” (od Kaina): D. Volodihin, *Rûrikoviči. Gosudari, vovody, svâtye*, Moskva 2015, s. 30.

Zbudowany swą niezwykłą skutecznością, jak głosi legenda, postanowił: „Izb'û vsû brat'û svoû, i priimu vlast' rus'kuû edin”⁸². W 1016 roku przeciw zabójcy wystąpił jednak książę nowogrodzki Jarosław, uprzedzony przez siostrę Predslawę o krwawych porachunkach Światopełka⁸³. Armie książąt spotkały się nad Dnieprem. Po trzymiesięcznej „wojnie pozycyjnej”, z początkiem zimy, Jarosław zaatakował i pokonał brata w bitwie pod Lubeczem⁸⁴. Książę nowogrodzki objął władzę w Kijowie, a Światopełk zbiegł. Za sprawą różnic między starszą redakcją *Pierwszego latopisu nowogrodzkiego* a *Latopisem ławrentiewskim* pojawiły się rozbieżności co do kierunku jego ucieczki⁸⁵. Problem przebiegu i skutków bitwy pod Lubeczem był w literaturze wielokrotnie dyskutowany i nadal budzi kontrowersje⁸⁶. Można odnieść wrażenie, że tradycja

⁸² *Povest'...*, č. 1, s. 94-95. Przypuszczenia o inspiracji Światopełka przez Bolesława: G.G. Demidenko, *Ārosław Mudrij-velikij knāz' Rusi*, Harkiv 2013, s. 74.

⁸³ O chronologii wyprawy i bitwy m.in.: A.A. Šahmatov, *Razyskaniâ o drevnejših' russkih' letopisnyh' svodah'*, S.-Peterburg 1908, s. 503 (1016 r.); M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 10 (najwcześniej na wiosnę 1016 r.); N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 134-137, 144, 151 (latem, sierpień-wrzesień 1015 r.); V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 239 (1015 r.); N.G. Berežkov, *Hronologiâ russkogo letopisanîâ*, Moskva 1963, s. 225; A.V. Nazarenko, *O datirovke lûbečeskoj bitvy*, [w:] *Letopisi i hroniki. Sbornik statej 1984*, red. V.I. Buganov, Moskva 1984, s. 13-19; idem, *Drevnââ Rus'...*, s. 454-462 (1016 r.); A.S. Horošev, *op. cit.*, s. 29; P. Toločko, *Ārosław Mudrij*, s. 46-47 (1015); K. Cukerman, *Nablûdenîâ nad složeniem drevnejših' istočnikov letopisi*, [w:] *Boriso-Glebskij Sbornik*, red. K. Cukerman, Paris 2009, p. 201-202 (rozpoczęcie bitwy w połowie grudnia 1015 r.). D.A. Borovkov, *Tajna gibeli Borisa i Gleba*, <http://oldrushistory.ru/library/Tayna-gibeli-Borisa-i-Gleba> (jesień-zima 1015 r.) [data dostępu: 7.07.2017]; idem, *Stat'i 1014-1016 g. v „Povesti vremennyh let” i povest' „Ob ubienii Borisove” (tekstologičeskie nablûdenîâ)*, „Drevnââ Rus'. Voprosy medevistiki” 2011, nr 2, s. 63 (sprawa otwarta). A. Karpov, *Ārosław Mudrij*, Moskva 2001, s. 81, 109-110, 114, 121 (w końcu lata 1016 r.). Zdaniem S.V. Cyba, *op. cit.*, s. 142, początek opowieści o wyprawie przedstawiono w roku wrześniowym, a pozostała – w marcowym. Jeśli zaakceptujemy lipcową datę zgonu Włodzimierza, to nie ma technicznych możliwości, by wyprawa Jarosława do Kijowa odbyła się jesienią tego samego roku.

⁸⁴ Przegląd źródeł i literatury do bitwy: P.P. Toločko, *Lûbečskaâ bitva v istočnikah i istoriografii*, [w:] *Sosloviâ, instituty i gosudarstvennââ vlast' v Rossii. Srednie veka i rannee Novoe vremâ. Sbornik statej pamâti akademika L.V. Čerepnina*, red. V.L. Ānin, V.D. Nazarov, Moskva 2010, s. 256-267.

⁸⁵ *Novgorodskaâ pervââ letopis'...*, s. 15. W młodszej redakcji, *ibidem*, s. 175, Światopełk najpierw uciekł do Polski, a następnie do Pieczyngów. Latopisarz nawiązał do wydarzeń po bitwie nad Altą, stąd śmierć księcia gdzieś między Czechami a Polską.

⁸⁶ Na tle konfrontacji opisu bitwy w *Powieści* w wersji ławrentiewskiej i młodszej redakcji nowogrodzkiej ciekawa dyskusja z kontrowersyjnymi, jak sędzę, wnioskami zob. m.in.: N.N. Il'in, *op. cit.*, 150-152; V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 236-240; M.H. Aleškovskij, *Povest' vremennyh let. Sud'ba literaturnogo proizvedeniâ v Drevnej Rusi*, Moskva 1971, s. 99-101; V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 240-241; L. Müller, *Studien zur altrussischen Legende der Heiligen Boris und Gleb* (6), „Zeitschrift für Slawische Philologie” 2006, Bd. 64, H. 2, s. 245-278; K. Cukerman, *op. cit.*, s. 116-121, 248-258; S.M. Miheev, *Kto pisał „Povest' vremennyh let”?*, Moskva 2011, s. 112-113; M.I. Milûtenko, *Rec. Boriso-Glebskij Sbornik 1 (Boriso-Glebskij Sbornik)*, red. Konstantin Cukerman. *Collectanea Boriso-glebica*. Paris, 2009. Vyp. 1 – 367 c.), „Drevnââ Rus'. Voprosy medevistiki” 2011, t. 1, s. 116-121. Ostatnio o problematyce narracji bitew Jarosława: A.A. Gippius, *Bitvy Ārosłava Mudrogo: struktura i strigrafiâ letopisnogo narrativa*, [w:] *Narrativnye tradicii slavânskikh literatur. Ot srednevekovâ k Novomu vremeni. K ũbileû členu-korespondenta RAN E. K. Romodanovskoj*, red. I.V. Silant'ev, Novosibirsk 2014, s. 40-47; S.V. Cyb, *op. cit.*, s. 141-143. Na temat powstania zapiski raczej mało popularne w hi-

nowogrodzka i kijowska przechowały różniące się w szczegółach wizje bitwy. Należał do nich m.in., niezbyt zresztą istotny, kierunek ucieczki Światopełka. W kwestii itinerarium syna Włodzimierza po klęsce, jedna wersja nie wyłącza drugiej: pokonany książę mógł opuścić pole bitwy razem z sojusznikami, a następnie udać się do Polski. Może doświadczony w politycznych rozgrywkach dynasta doszedł do wniosku, że przy wsparciu Pieczyngów nie jest w stanie zawładnąć Kijowem? Ostatecznie książę-banita znalazł się na dworze Bolesława⁸⁷. Kiedy to nastąpiło? Najprawdopodobniej u schyłku 1016 lub na początku 1017 roku⁸⁸. W tym momencie stosunki polsko-ruskie weszły w nową fazę. Bolesław kontynuował politykę wspierania zięcia, utrzymując sojusz z Pieczyngami, a zwycięski Jarosław poszukiwał przeciwwagi dla układu powstałego wokół Światopełka. Naturalnym sojusznikiem kijowskiego księcia stały się Niemcy. Po raz pierwszy w dotychczasowych relacjach, jeśli wierzyć źródłom, doszło do zawarcia antypolskiego układu rusko-niemieckiego⁸⁹.

Z kroniki Thietmara wynika, że Jarosław przed listopadem 1017 roku najechał Polskę i oblegał nienazwany przez kronikarza gród⁹⁰. O jakie tereny chodziło? Historycy skorzystali z informacji niemieckiego kronikarza z wiadomością *Latopisu I nowogrodzkiego* także umieszczoną pod datą 1017 roku (6525 r.): „Âroslav” ide k” Berestiû...”⁹¹. Jeśli hipoteza o związku obu wiadomości jest słuszna, to nowy książę kijowski atakował Bolesława z rejonu księstwa turowskiego⁹². Tak, prawdopodobnie, powinniśmy interpretować informację latopisu⁹³. Oleksandr Hołowko przypuszczał, że Bolesław zawład-

storiografii rosyjskiej i ukraińskiej zdanie: V.Û. Aristov, *Lûbecka bitva 1016 g. v rannomu litopisanni (do diskusii navkolo idei O.O. Šahmatova)*, „Ukraińskij istoričnij žurnal” 2013, nr 1, s. 157-160.

⁸⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 73, s. 572. Informacja niemieckiego kronikarza jest bardziej ogólnikowa i nie wspomina o przejęciu władzy i jej stracie przez Światopełka.

⁸⁸ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’ na meždunarodnyh putâh*, s. 459.

⁸⁹ Zdaniem A.V. Nazarenki, *Rus’ i Germaniâ*..., s. 104-120 i A. Karpova, *Âroslav Mudryj*, s. 138, p. 38, nie był to pierwszy taki układ rusko-niemiecki. Sojusznikiem Ottona II w konflikcie z Mieszkiem I miał być Jaropełk Światosławic.

⁹⁰ M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckich istočikov o rusko-poľskih otnošeníâh*..., s. 153, przypuszczał, że wyprawa Jarosława nastąpiła w sierpniu-wrześniu. Na temat zapiski Thietmara ostatnio: K. Benyskiewicz, *Czy Bolesław Chrobry dwukrotnie wyprawiał się przeciwko Jarosławowi Mądrymu? Interpretacja 65 rozdziału siódmej księgi Kroniki Thietmara...* (w druku).

⁹¹ *Novgorodskââ pervaâ letopis’...*, s. 15.

⁹² Według S.V. Cyba, *op. cit.*, s. 131, wojnę 1017 r. rozpoczęła Włodzimierz, a najazd Jarosława na Brześć nastąpił w 1021 r.

⁹³ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 300; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’ na meždunarodnyh putâh*, s. 469 i n. Niektórzy badacze poszukują obleganego grodu na ziemiach polskich, np. K. Cukerman, *op. cit.*, s. 228, wskazuje na Drohobycz. O przynależności Brześcia np. H. Łowmiański, *Świętopelk w Brześciu w 1019 roku*, [w:] *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986, s. 495-498; K. Kollinger, *Polityka wschodnia*..., s. 375-379. Autorzy cytują literaturę obcą na ten temat. Interesująco P. F. Lysenko, *Berestë*, Minsk 1985, s. 14, cytując S.M. Solov’eva, *op. cit.*, s. 213, napisał: „Svâtopolk bezał v pograničnyj gorod Brest, gde, veroâtno umer...”. W rzeczywistości cytat, brzmiał następująco: „Svâtopolk bezał v pograničnyj poľskij gorod Brest, gde, veroâtno, umer...”

nał nadgranicznym grodem w trakcie wyprawy z 1013 roku⁹⁴. Możliwe też, że nastąpiło to po klęsce Światopełka pod Lubeczem. Istnieje również inna ewentualność – Jarosław w 1017 roku atakował ostatni bastion oporu Światopełka, przez co świadomie wszedł w konflikt z jego politycznym opiekunem i teściem Bolesławem. W tych warunkach byłby to atak i na gród pograniczny i na Bolesława. Czy taki był sens informacji o antypolskim zbrojnym wystąpieniu Jarosława, nie sposób rozstrzygnąć.

Kiedy doszło do porozumienia między Henrykiem i Jarosławem w sprawie współpracy militarnej i kto był jego inicjatorem? Trafna odpowiedź na pierwszą część pytania brzmi następująco: najprawdopodobniej między klęską Światopełka i jego ucieczką do Polski (grudzień 1016 – styczeń 1017?) a wiosną 1017 roku⁹⁵. Jeśli chodzi o pomysłodawcę układu, jedyną podstawą do wnioskowania pozostaje niejasne stwierdzenie Thietmara o wykonaniu przez Jarosława obietnicy złożonej Henrykowi przez posła. Według Andrzeja F. Grabskiego najazd ruski na Polskę był czasowo skoordynowany z wystąpieniem Henryka II⁹⁶. Nie wiem, czy było tak w istocie i czy w ogóle w miarę precyzyjne uzgodnienia takiego rodzaju były możliwe. W każdym wypadku z treści źródeł nic takiego nie wynika. Nawet jeśli jakiegokolwiek ustalenia podjęto, miały one niewielkie szanse realizacji. Wniosek ten wynika z lektury Thietmara. Kronikarz napisał, że wyznaczony przez cesarza termin wyprawy nie został dotrzymany z powodu spóźnienia części oddziałów wojskowych. Komplikacje czasowe musiały spowodować także prowadzone równolegle negocjacje pokojowe⁹⁷. Henryk nie był tu panem sytuacji, jako że to polski władca nie akceptował proponowanych warunków. Czy cesarz i książę kijowski mogli przewidzieć te perturbacje, wyznaczając termin napaści? Sam Henryk, jak się zdaje, niewiele uwagi poświęcał koordynacji działań. O akcji Jarosława dowiedział się dopiero w październiku 1017 roku, gdy jego kampania w Polsce doczekała się niefortunnego końca⁹⁸. Współpraca niemiecko-ruska nie przyniosła ani militarnych, ani politycznych rezultatów. Bolesław uporał się zarówno z interwencją Henryka, jak i dywersją Jarosława. Niemiecki monarcha, nie dokonawszy niczego godnego uwagi, wycofał się do Czech. Rurykowic, jak przypuszczają historycy, porzucił oblężenie pogranicznego grodu na wieść o ataku Pieczyngów na Kijów⁹⁹.

⁹⁴ A.B. Golovko, *Stepova politika...*, s. 114.

⁹⁵ Datowanie układu: V.N. Pašuto, *op. cit.*, s. 36 (r. 1016); A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 459 i n.; M.B. Sverdlov, *Domongolskaâ Rus'. Knâz' i knâz'eskaâ vlast' na Rusi VI-pervoj treti XIII v.*, Sanktpeterburg 2003, s. 332 (1016/1017); A. Karpov, *Âroslav Mudryj*, s. 137-138 (I poł. 1017 r.).

⁹⁶ A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 259. Tak również: M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošenâ Rusi i Germanii...*, s. 292.

⁹⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 57, s. 550.

⁹⁸ *Ibidem*, ks. 7, rozdz. 65, s. 560-562.

⁹⁹ Część badaczy wskazuje na ewentualność wykorzystania w 1017 r. przez Bolesława Pieczyngów do walki z Jarosławem: zob. m.in.: N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 121; V.D. Korolûk, *Zapadnye slavâne...*, s. 242;

Po niepowodzeniu wyprawy Henryka II na Polskę obie wojujące strony straciły zainteresowanie eskalacją konfliktu. Wówczas punkt ciężkości polskiej polityki zagranicznej przeniósł się na wschód. Obraz rosnącego antagonizmu polsko-ruskiego zawdzięczamy, przede wszystkim, przekazowi Thietmara. Kronikarz, opisując walki polsko-niemieckie w 1017 roku i zaangażowanie w zmagania Jarosława, kończąc rozdział 65 siódmej księgi, stwierdził: „Bolesław wtargnął potem z wojskiem do jego kraju i osadziwszy tam na tronie jego brata a swego zięcia, powrócił w radosnym nastroju do domu”. Enigmatyczną wzmiankę uzupełniła trzyrozdziałowa opowieść ósmej księgi traktująca o najeździe koalicji polsko-niemiecko-węgiersko-pieczyńskiej na Ruś w lipcu 1018 roku i ulokowaniu na kijowskim tronie Światopełka¹⁰⁰. Historyków zafrasowało to, że rozdział 65 donosił o wydarzeniach z jesieni 1017 roku, a ostatnie zdanie nawiązywało do zdarzeń zaistniałych w roku następnym. Jeszcze w 1872 roku Jan Karłowicz zapytywał w związku z tym: „Nasuwać się zdaje wątpliwość: jak mógł kronikarz pisząc w Grudniu 1017, przepowiadać wesoły powrót Bolesława, odbyty po Sierpniu 1018?”¹⁰¹. Robert Holtzmann rozwiązanie widział w możliwości zaistnienia większej liczby wypraw Bolesława na Ruś¹⁰². Sprawa zainteresowała najpierw

A.V. Nazarenko, *Sobytiâ 1017 g. v nemeckoj hronike načala XI v. i v russkoj letopisi*, „Drevnejšie Gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ 1980 god” 1981, s. 181-183; idem, *Nemeckie latino-żyčnyje istočniki IX-XI vekov*, Moskva 1933, s. 160; 184-185; P. Toločko, *Āroslav Mudrij*, s. 63; G.G. Demidenko, *Āroslav Mudrij-velikij...*, s. 98-99. Żadne źródło o współpracy takiej nie wspominało. Hipoteza wynikała ze skojarzenia ogólnej wzmianki Thietmara na temat wykorzystywania Pieczyngów przez Bolesława z doniesieniami Latopisu IV nowogrodzkiego i Latopisu I sofijskiego: *Novgorodskââ četvertââ letopis’* [w:] PSRL, t. 4, č. 1, Petrograd” 1915, s. 108: „Pridoša Pečenezi k” Kvevou, i vsekoša-sâ v Kvev”, i odva k” večerou pobe[di] Āroslav Pečenegy...”; *Sofijskââ pervââ letopis’ staršego izvoda*, [w:] PSRL, t. 6, Moskva 2000, k. 129: „Pridoša Pečenezi k” Kievu i sekoša-sâ u Kieva, i edva k” večeru odole Āroslav” pečenegy...”. Wiadomości obu późnych latopisów nie mają chronologicznego odniesienia w starszych wersjach *Powieści*. Najprawdopodobniej w archetypie obu latopisów przeniesiono informacje pierwotnie zamieszczone pod datą 1036 r. Zob. np. *Povešt’...*, č. 1, s. 101. Nie ma, jak sądzić, uzasadnienia dla przypuszczenia o militarnej współpracy Chrobrego z koczownikami przed jego wyprawą na Ruś w ostatniej dekadzie 1017 r. O współdziałaniu nie wspominał np. M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošení Rusi i Germanii...*, s. 292.

¹⁰⁰ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 65, s. 562, ks. 8, rozdz. 31-33, s. 618-623.

¹⁰¹ J. Karłowicz, *Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego*, Poznań 1872, s. 15-16; M.B. Sverdlov, *Domongolskââ Rus’...*, s. 332-333; A. Poppe, *Der Kampf um die Kiever Thronfolge nach dem 15. Juli 1015*, [w:] *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Beiträge zur „7. Internationalen Konferenz zur Geschichte des Kiever und des Moskauer Reiches”*, Bd. 51, Berlin 1995, s. 294, Anm. 67; idem, *Spušćizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 20, p. 66; idem, *K biografii Svätopolka Okaânogo*, [w:] *Istoriâ. Dar i dolg. Ūbilejnyj sbornik v čest’ Aleksandra Vasileviča Nazarenko*, Moskva-Sankt-Peterburg, s. 244, p. 10; P. Tokarz, *op. cit.*, s. 31; K. Cukerman, *op. cit.*, s. 204; A. Karpov, *Āroslav Mudrij*, s. 137-140; K. Kollinger, *Bolesław I Mieszkowicz jako nadawca listu do Bazylego II w 1018 roku*, [w:] *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 119; idem, *Polityka wschodnia...*, s. 180-181, 184.

¹⁰² Komentarz R. Holtzmann, *Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre koe-rveier Ūberarbeitung*, ed. R. Holtzmann, [w:] *Monumenta Germaniae Historica scriptores rerum germanicarum. Nova series* (dalej: MGH NS), t. 9, Berolini 1935, p. 479, Anm. 7.

Nikołaja M. Karamzina, a wiele lat później Aleksandra W. Nazarenkę¹⁰³. Zdaniem A.W. Nazarenki, wzmiankę Thietmara należałoby interpretować jako opis reakcji polskiego władcy na zajęcie Brześcia przez Jarosława. Chodziło o wspomniany wyżej atak Jarosława na Bolesława, o którym wspominał Thietmar i *Latopis I nowogrodzki*. W następstwie wykonanej jesienią-zimą 1017-1018 roku kontrakcji, Bolesław zajął bliżej nieokreślone terytorium Rusi, osadzając tam Światopełka. Hipotezę przyjęto różnorodnie. Sceptycyzm wyrazili Michaił B. Swerdłow i Andrzej Poppe¹⁰⁴. Paweł Tokarz określił pomysł A.W. Nazarenki jako „słabo umotywowany”¹⁰⁵. Constantin Zuckerman stwierdził, że na wyprawę odwetową w 1017 roku Bolesław nie mógł sobie pozwolić ze względu na konflikt z Niemcami. Poza tym w 1017 roku nie było zwyczajnie na to czasu¹⁰⁶. Z kolei Aleksej Karpow, Aleksander Musin i Karol Kollinger uznali prawdopodobieństwo scenariusza zarysowanego przez rosyjskiego historyka¹⁰⁷. Mimo że kontrowersja dotyczyła jednego zdania, prowokowała istotny problem badawczy. Rozwiązanie zagadki tkwiłoby w ustaleniu czasu sporządzenia tej części kroniki. Jeśli blok informacji obejmujący m.in. 65 rozdział siódmej księgi został wpisany do kroniki po zakończeniu kijowskiej wyprawy, to mógłby dotyczyć wypadków z 1018 roku. Jeśli jednak powstał rok wcześniej wspominał o zupełnie innych wydarzeniach. Wówczas propozycję A.W. Nazarenki można by uznać za uprawnioną¹⁰⁸. Kłopot polega na tym, że nie wiadomo, kiedy spisano problematyczne fragmenty kroniki. Interesujące nas rozdziały siódmej i większość ósmej księgi wyszły spod pióra skrybów oznaczonych przez wydawców dzieła Thietmara jako C i D¹⁰⁹. Biskup merseburki mógł je dyktować równie

¹⁰³ N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 2, Sanktpeterburg 1818, s. 7-8, p. 10. O zapisce także: A.A. Săhmatov, *op. cit.*, s. 228-230; N.G. Bereżkov, *op. cit.*, s. 225-226; A.F. Grabski, *Studia nad stosunkami polsko-ruskimi...*, s. 196-197; idem, *Bolesław Chrobry...*, s. 261; M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošení Rusi i Germanii...*, s. 292; A.V. Nazarenko, *Sobytiâ 1017 g. v nemeckoj...*, s. 178-179; idem, *Titmar Merzeburgskij „Hronika” (1012-1018 gg)*, [w:] *Drevnââ Rus’ v svete zarubežnyh istočnikov*, t. 4, s. 72, p. 57; idem, *Drevnââ Rus’ na meždunarodnyh putâh*, s. 465-471; idem, *Zapadnoevropejskie istočniki*, [w:] *Drevnââ Rus’ v svete zarubežnyh istočnikov*, red. E.A. Mel’nikova, Moskva 1999, s. 325-326.

¹⁰⁴ M.B. Sverdlov, *Lationoâžyčnyje istočniki po istorii Drevnej Rusi IX-XII vv. Germaniâ. Seredina IX-pervaâ polovina XII v.*, Moskva-Leningrad 1989, s. 75, p. 29; idem, *Izvestiâ o Rusi v Hronike Titmara Merzeburgskogo*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Marerialy i issledovaniâ 1975 g.*, red. V.T. Pašuto, Moskva 1976, s. 110-112; A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 20, p. 66.

¹⁰⁵ P. Tokarz, *op. cit.*, s. 21, p. 62.

¹⁰⁶ K. Cukerman, *op. cit.*, s. 202-204.

¹⁰⁷ A. Karpov, *Āroslav Mudryj*, s. 141-142; A. Musin, *op. cit.*, s. 167-168; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 180-181, 184.

¹⁰⁸ K. Cukerman, *op. cit.*, s. 204. Na ten temat zob. K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 180-181.

¹⁰⁹ *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*, ed. F. Kurze, [w:] MGH SS, Hannoverae 1889, p. 231-233; *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*, ed. R. Holtzmann, [w:] MGH NS, Bd. 9, Berlini 1935, p. 476-490. Zob. także: F. Kurze, *Abfassungszeit und Entstehungsweise der Chronik Thietmars*, „Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtau Gesamtausgabe der Quellschriften deutscher Geschichten des Mittelalters” 1889, Bd. 14, s. 61-67; R. Holtzmann, *Über die Chronik Thietmars von Merseburg*, „Neues Archiv der Gesellschaft

dobrze w 1017, jak i w 1018 roku. Analiza paleograficzna drezdeńskiej fotokopii oryginału kroniki nie przybliży nas do rozwiązania zagadnienia czasu powstania rozdziału 65¹¹⁰. Konfrontacja treści 65 rozdziału siódmej księgi z trzema rozdziałami (31-33) księgi następnej opowiadającej w całości o wyprawie Bolesława z 1018 roku prowadzi do interesujących wniosków. Okazuje się, że zakres chronologiczny rozdziału 65 sięga dalej niż rozdziałów 31-33. W pierwszej zapisce Bolesław, osadziwszy Światopełka na tronie, szczęśliwy powrócił do domu, w drugiej opowieść zamykały wiadomości o dyplomatycznych zabiegach polskiego księcia w Kijowie. Informator Thietmara opuścił Bolesława w chwili, gdy ten przebywał na Rusi. Różnice wynikające z porównania treści obu fragmentów kroniki prowokują pytanie o źródła wiedzy kronikarza na temat okoliczności „radosnego” powrotu Chrobrego z wyprawy kijowskiej. Wiadomości o przebiegu wyprawy docierały do Niemiec w dwóch etapach. Najpierw zapewne przywieźli je wojowie odesłani do kraju po zdobyciu Kijowa. Kolejne napłynęły za sprawą posła Bolesława, opata Tuniego. Te właśnie informacje znajdziemy w rozdziałach 31-33 ósmej księgi. Ani rycerze, ani wysłannik polskiego władcy nie mogli jednak nic wiedzieć, traktując słowa Thietmara dosłownie, o nastrojach towarzyszących Bolesławowi podczas powrotu do Polski. Informacja na ten temat powinna była dotrzeć do Thietmara później. Możliwość uzyskania wiadomości zależy od momentu opuszczenia Kijowa przez wojska polskie i ich pojawienia się w kraju. Czas pobytu Bolesława w Kijowie określiły dwa źródła: *Kronika Galla* i *Latopis ustiugski*¹¹¹. Według Anonima, polski książę zabawił w grodzie nad Dnieprem dziesięć miesięcy, a zdaniem latopisarza dokładnie jeden miesiąc i jeden dzień. Rozbieżności między tymi twierdzeniami wskazują błędne mniemanie przynajmniej jednego z informatorów. Wątpliwości wzbudza przede wszystkim zasób wiedzy XVI-wiecznego pisarza ruskiego. Dysponował on szczegółowymi wiadomościami także na temat kulis przygotowań Jarosława Mądrego do wyprawy przeciwko Światopełkowi. Podał m.in., że książę zaciągnął 14 tysięcy Waregów, a jego armia liczyła 40 tysięcy nowogrodzkich wojów. Jakie były podstawy tej ekskluzywnej wiedzy, jeśli uprzednio żadne źródło tych liczb nie podało? Przypuszczam, że mamy do czynienia z konfabulacjami latopisarza. Dotyczyły one, jak sądzę, wszystkich jego „nowych” wiadomości. Czy można z kolei zweryfikować twierdzenie Galla

für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichten des Mittelalters” 1935, Bd. 50, s. 167-209.

¹¹⁰ *Die Dresdner Handschrift der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg. Mit Unterstützung der Generaldirektion der Kgl. Saechs. Sammlungen fuer Kunst und Wissenschaft, der Koenig-Johann-Stiftung und der Zentralkommission der Monumenta Germaniae historica in Faksimile*, cur. L. Schmidt, 2 voll., Dresden 1905, fol. 170a-173a.

¹¹¹ *Ustůzskie i vologodskie...*, s. 27: „A Boleslav knãžil v Kieve mesãc i den'...”. Na ten temat m.in.: J. Karłowicz, *Kijowska wyprawa...*, s. 19; I. Linničenko, *Vzaimnyã...*, s. 100, 109, p. 1; M. Gruševskij, *Istoriã Ukraïni-Rusi...*, č. 2, s. 13, p. 1; V.D. Korolůk, *Zapadnye slavãne...*, s. 257-258; O. Golovko, *Rus' i Polša v miŝnarodnomu ŝitti Evropy (X-persã polovina XIII st.)*, Kiïv 2021, s. 118; A. Poppe, *Spušczina po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 17, p. 59.

o rocznym pobycie Bolesława w Kijowie? Jeśli według biskupa merseburskiego Bolesław wkroczył do Kijowa 14 sierpnia 1018 roku to, trzymając się wersji Anonima, powinien tam zabawić do późnej wiosny następnego roku. W świetle *Powieści minionych lat* wydaje się to mało prawdopodobne. Według latopisarza pokonany przez Jarosława Światopełk zbiegł do Pieczyngów w tym samym roku, w którym wspólnie z Bolesławem zwyciężył brata. Nastąpiło to już po wycofaniu się polskiego księcia. Jeśli damy wiarę chronologii *Powieści*, to bitwa między braćmi miała miejsce przed 1 marca 1019 roku. Rozstrzygający bój nad Altą Jarosław i Światopełk stoczyli co najmniej kilka tygodni później. Rachuby Galla nie były zatem precyzyjne. Rezultat tych wyliczeń w niewielkim stopniu przybliżył nas do rozstrzygnięć w kwestii czasu powrotu Chrobrego do Polski. *Kronika Galla* dostarcza jednak przesłanki mogącej korespondować z treścią ostatnich rozdziałów *Kroniki Thietmara*. Nie chodzi o to co napisał, lecz czego nie napisał biskup. Mam na myśli jego milczenie o konflikcie Bolesława ze Światopełkiem. Do niemieckiego kronikarza, jak przypuszczam, nie dotarła wiadomość o waśniach w obozie sojuszników i okolicznościach towarzyszących opuszczeniu Rusi przez polskiego księcia¹¹². Od momentu zajęcia miasta przez koalicjantów do zgonu Thietmara minęło zatem trzy i pół miesiąca, a Polacy spędziliby na Rusi ponad pół roku. Gall mógłby mieć rację o tyle, że Bolesław nie powrócił do kraju w 1018, ale na początku 1019 roku. Opowieść Thietmara o nastrojach polskiego księcia powinna dotyczyć poprzedniej wyprawy Piasta przeciwko Jarosławowi.

Niestety o akcji Bolesława i Światopełka w 1017-1018 roku nie wspomniały ani źródła polskie, ani ruskie. *Kronika Galla* i *Powieść minionych lat* skupiły się na decydującej rozgrywce między Bolesławem i Jarosławem¹¹³. Przesłanek uprawdopodobniających zaistnienie konfliktu szukać należy gdzie indziej. Znajdziemy je, jak sądzę, w *Kronice Thietmara*. Interesująco w tym względzie brzmi zdanie rozpoczynające 32 rozdział ósmej księgi kroniki biskupa merseburskiego: „Tymczasem Jarosław zajął siłą jeden gród, należący do jego brata i wprowadził jego mieszkańców”¹¹⁴. Wynikałoby z tego, że porażka w bitwie nad Bugiem nie spowodowała kompletnej destabilizacji sił zbrojnych Jarosława. Zapisy kroniki zdają się świadczyć o tym, że już w pierwszym etapie zmagania wojny 1018 roku Światopełk dysponował jakimś własnym terytorium. Całkiem

¹¹² J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry...*, s. 143.

¹¹³ W *Kronice Galla* co prawda mamy dwie relacje o starciach polsko-ruskich, ale wydaje się, że za każdym razem Anonim nawiązywał do tych samych wydarzeń.

¹¹⁴ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 620. Zob. na ten temat interesujące stanowiska badaczy: A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 20, p. 66 (autor przesunął działania Jarosława w czasie, pisząc o zdobyciu Pińska lub Turowa w pogoni za uciekającym Światopełkiem w 1016-1017 r.); O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 108 (sugerował, że mogło chodzić o gród należący do Briacysława). Podobnie W. Torop, *Āroslav Mudryj*, Bykovo 2012, s. 111, wskazując na Łuck; M.B. Sverdllov, *DomongolskaĀ Rus'...*, s. 334-335; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 176-178.

możliwe, że było to księstwo turowskie (z siedzibą w Brześciu, Pińsku?)¹¹⁵. Może właśnie te ziemie przywrócił Bolesław zięciowi w 1017 roku?

Aby hipoteza A.W. Nazarenki zaistniała jako istotny element rekonstrukcji wydarzeń w 1017-1018 roku, należałoby znaleźć dla niej miejsce w ciągu ówczesnych wydarzeń. C. Zuckerman, jak wspominałem, negował prawdopodobieństwo przeprowadzenia przez Bolesława jesienno-zimowej eskapady. Co ciekawe, na podstawie doniesień Thietmara ustalił czas pojawienia się Światopełka w Polsce na jesień 1017 roku¹¹⁶. W tej sytuacji na jakąkolwiek interwencję Bolesława na Rusi przed 1018 rokiem rzeczywiście nie było czasu. Wskazana przez C. Zuckermana data ucieczki Światopełka do Polski oparta jest jednak tylko na mocno subiektywnej interpretacji zachowań bohaterów konfliktu polsko-niemieckiego opisanych w kronice saskiej. Trudno na podstawie niesprawdzalnych przypuszczeń wokół rachub politycznych Bolesława wyznaczyć datę przyjęcia nad Wisłą księcia wygnanego przez Jarosława. Na podstawie tych samych fragmentów *Kroniki* Thietmara, według których C. Zuckerman wyłączył prawdopodobieństwo hipotezy A.W. Nazarenki, można dojść do wniosków przeciwnych: w styczniu 1017 roku Bolesław zaproponował Henrykowi II zawieszenie broni i wymianę poselstw. W lutym tego roku polski książę stronił od udziału w rokowaniach z książętami niemieckimi nad Czarną Elsterą. Rozgniewany cesarz w początku kwietnia podjął decyzję o przygotowaniach do wyprawy na Polskę. Następnie odwiedził Goslar, Moguncję, Ingelheim i Akwizgran. Zielone Świąta monarcha spędził w Werden, a 6 lipca stanął w Magdeburgu. W lipcu trwały, zakończone bez porozumienia, negocjacje z Chrobrym¹¹⁷. W sierpniu-wrześniu Henryk II bez sukcesów wojował nad Odrą, a 1 października był już w Merseburgu. Wynika z tego, że między lutym a lipcem 1017 roku na granicy polsko-niemieckiej trwał stan zawieszenia¹¹⁸. Działań zbrojnych nie prowadzono także po wrześniu 1017 roku. W styczniu 1018 roku zawarto układ w Budziszynie. Wbrew zdaniu C. Zuckermana możemy stwierdzić, że w pierwszej i ostatniej dekadzie 1017 roku istniały warunki do prowadzenia aktywnej polityki na wschodniej flance. Marian Z. Jedlicki polską inicjatywę pokojową ze stycznia 1017 roku wiązał właśnie z komplikacjami w relacjach z Rusią¹¹⁹. Możliwe, że wówczas urzeczywistniło się wspomniane porozumienie o militarnej współpracy między Henrykiem II a Jarosławem Mądrym.

¹¹⁵ A. Musin, *op. cit.*, s. 168.

¹¹⁶ K. Cukerman, *op. cit.*, s. 203.

¹¹⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 50-51, s. 536-543, rozdz. 53-57, s. 544-551.

¹¹⁸ *Ibidem*, ks. 7, rozdz. 51, s. 540. Jeszcze w lutym 1017 r. Bolesław przebywał w Sciciani koło Luckau.

¹¹⁹ Komentarz M.Z. Jedlickiego: *Kronika Thietmara*, s. 539, p. 336.

Poszukując miejsca dla hipotetycznego najazdu Bolesława na Ruś w 1017-1018 roku, powinniśmy stwierdzić, że najprawdopodobniej wczesną jesienią 1017 roku Chrobry i jego ruski przeciwnik mieli za sobą zarówno konfrontację zbrojną, jak i nieudaną próbę znalezienia kompromisu¹²⁰. Mam na uwadze zaczepną akcję ruskiego księcia i matrymonialną inicjatywę Bolesława wobec siostry Jarosława. Kłopot polega na odpowiedniej konfiguracji wydarzeń. W styczniu 1018 roku, w ramach uzgodnień powyższych w Budziszynie, Bolesław pojął za żonę Odę, córkę margrabiego miśnieńskiego¹²¹. Thietmar twierdził, że polski władca starał się o rękę Ody „od dawna”. Co może oznaczać ten niezbyt konkretny termin, nie wiadomo. Najprawdopodobniej znalazłszy się w trudnej sytuacji dwustronnego zagrożenia, Bolesław rozważał różne warianty neutralizacji jednego z przeciwników poprzez zawarcie politycznego małżeństwa. Wtedy zapewne jako kandydatka na żonę dla polskiego władcy pojawiła się także Rurykowicówna. Zabiegi w tym kierunku potwierdzają Thietmar i Anonim Gall. Tak jak w przypadku Ody, historycy mają kłopot z umiejscowieniem w czasie inicjatywy matrymonialnej wystosowanej wobec ruskiego księcia. Warunkiem podjęcia kroków mających zapewnić nowy związek polskiego monarchy było jego wdowieństwo. Niestety, nie ma sposobu precyzyjnego ustalenia daty zgonu Emnildy, trzeciej żony Bolesława¹²². W kwestii chronologii zabiegów o rękę ruskiej księżniczki badacze właściwie powiedzieli już wszystko, osiągając tylko niezbyt imponujące efekty¹²³. Wydaje się, że adresatem oferty Piasta był Jarosław Mądry, nazywany przez Galla Anonima „najtchórzliwszym z królów”. Polityczny sens związku Bolesława z siostrą tego księcia istniał w okresie sprawowania przez syna Włodzimierza rządów w Kijowie. Można przypuszczać, że jesienią 1017 roku Bolesław wiedział, że jego matrymonialna oferta nie spotkała się z pozytywnym odzewem ze strony Jarosława¹²⁴. Świadczyć o tym może delikatne sądowanie cesarza. Książę polski, jak pisał Thietmar, „dowiadywał się ostrożnie, czy może wysłać do cesarza posła w celu odzyskania jego łaski...”¹²⁵. Piastowi sprzyjała sytuacja międzyna-

¹²⁰ W literaturze wystąpienie Jarosława datuje się na sierpień-wrzesień 1017 r.: M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov...*, s. 153; idem, *Političeskie otnošeníâ Rusi i Germanii...*, s. 291-292; idem, *Domongolskaâ Rus'*..., s. 331; A.V. Nazarenko, *Nemeckie latinoôżyčnye istočniki...*, s. 159; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 259 (równoczesne najazdy w 1017 r.); V.A. Volkov, *Voiny i družiny drevnej Rusi*, Moskwa 2016, s. 45.

¹²¹ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 1, s. 578. O pokoju: S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 293-295; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 239-242; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 122-124.

¹²² O. Balzer, *op. cit.*, s. 87-89; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 300; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 88-89; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 457-459; A. Karpov, *Âroslav Mudryj*, s. 136-137; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 172-173.

¹²³ Nadal aktualne pozostają ogólne konstatacje O. Balzera, *op. cit.*, s. 88.

¹²⁴ A. Karpov, *Âroslav Mudryj*, s. 136, datował propozycję małżeńską Bolesława na początek, połowę 1017 r.

¹²⁵ *Kronika Thietmara*, ks. 7, rozdz. 65, s. 560.

rodowa i wrześnieowe niepowodzenia Henryka w Polsce¹²⁶. Interesująca rozgrywka polityczna przyniosła powodzenie Bolesławowi. Wówczas powstała atmosfera sprzyjająca rozwinięciu polskiej aktywności na wschodzie. Czy przejawem tej aktywności stała się akcja Bolesława, o której pisał Thietmar w 65 rozdziale siódmej księgi *Kroniki*? Tak interpretował zapiskę kronikarza niemieckiego A.W. Nazarenko. Hipoteza rosyjskiego historyka wymaga, jak sądzę, korekty i uzupełnienia. Najstarsze źródła nie upoważniają do uznania Jarosława zdobywcą Brześcia w 1017 roku. Świadectwa późnych latopisów są w tej kwestii mało wiarygodne¹²⁷. Thietmar wyraźnie stwierdził, iż akcja księcia kijowskiego zakończyła się niepowodzeniem. Kluczowe znaczenie dla funkcjonowania hipotezy A.W. Nazarenki ma wspomniana wyżej informacja niemieckiego kronikarza o zajęciu po bitwie nad Bugiem grodu należącego do Światopełka. Rzecz w tym, że przekaz Thietmara o wydarzeniach zaistniałych po wołyńskiej klęsce koliduje z relacją *Powieści minionych lat*. W dziele biskupa merseburskiego, po porażce nad Bugiem, Jarosław wcale nie uciekł do Nowogrodu, lecz schronił się w Kijowie. Dopiero stamtąd miał zbiec na bezpieczną północ. Jak potraktować rozbieżności między źródłami? Niemożność jednoznacznego rozwiązania tego dylematu nakazuje ostrożność w traktowaniu hipotezy A.W. Nazarenki jako jedynej możliwej interpretacji zdania o radośnym powrocie Bolesława do domu. Wariantem alternatywnym, także kontrowersyjnym, pozostanie koncepcja zakładająca dwukrotne wspomnienie przez Thietmara o wyprawie kijowskiej z 1018 roku w rozdziale siódmym i ósmym *Kroniki*.

Poza dyskusją znajduje się ocena politycznej skuteczności Bolesława Chrobrego. Gdy polski książę podjął decyzję o zastąpieniu w Kijowie Jarosława Światopełkiem, przeprowadził niezwykle rozgrywkę dyplomatyczną. Piastowi nie tylko udało się rozzerwać sojusz niemiecko-ruski, ale i przedzierzgnąć dotychczasowego wroga w sojusznika. Z bliżej nieznanych powodów Henryk II zdecydował się porzucić sojusz z Jarosławem. Pokój w Budziszynie nie był dobrą wiadomością dla księcia kijowskiego. „Niewątpliwy sukces ruskiej dyplomacji”, jak nazwał układ Grigorij G. Demidenko, przyniósł Jarosławowi tylko rozczarowanie¹²⁸. W styczniu 1018 roku, jak się okazało, pozostał osamotniony w obliczu potęgi polskiego księcia mającego skonkretyzowane plany co do przyszłości Włodzimierzowica. Jarosława, można rzec, dotknęła przestroga

¹²⁶ O wojnie (jej przebiegu i następstwach) i pokoju m.in.: S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 283-297; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 112-124.

¹²⁷ *Ustúžskie i vologodskie letopisi*, s. 26: „V leto 6524. [...] Togo že leta ide Āroslav k Berestovu i vzát' ego”. Na ten temat słusznie M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošeníâ Rusi i Germanii...*, s. 292; idem, *Domongolskaâ Rus'*..., s. 332-333.

¹²⁸ G.G. Demidenko, *Āroslav Mudrij-velikij...*, s. 97.

Tukidydesa: „Najtrwalszą bowiem gwarancję bezpieczeństwa osiąga ten, kto nie musi żałować, że przysłużył się swoim nieprzyjaciołom”¹²⁹.

Wyprawa kijowska

Prawdopodobnie u schyłku 1017 lub w początkach 1018 roku Bolesław osiągnął pierwszy sukces na drodze do przywrócenia Światopełka na kijowski tron. W ten sposób można chyba interpretować odzyskanie części księstwa turowskiego. Kolejnym etapem miała być wyprawa na Kijów. Po zakończeniu walk z Niemcami, Bolesław podjął przygotowania do wojny z Jarosławem Mądrym. Zajął one niespełna pół roku. Oprócz Polaków w koalicji znaleźli się Niemcy, Węgrzy i Pieczyngowie¹³⁰. Uzyskanie przejrzystego obrazu przebiegu wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego nie jest proste. Tradycyjnie, odpowiedzialność za piętzące się wątpliwości spada na źródła. Dotyczy to, przede wszystkim, przekazów polskich i ruskich. Od wieków za podstawę rekonstrukcji wydarzeń z drugiej połowy 1018 roku uchodzi jednak *Kronika Thietmara*. Interpretacja treści zawartych w kronice napotyka na sygnalizowane wyżej trudności związane z oceną stanu wiedzy biskupa na temat finału wyprawy kijowskiej. Wnioski w tej sprawie mają niebagatelne znaczenie dla odtworzenia przebiegu i skutków wojny. Konfrontacja relacji zawartej w niemieckiej kronice z wiadomościami latopisów ujawnia istotne różnice między nimi. W tych okolicznościach uzasadnione wydaje się pytanie, czy do Thietmara dotarły wieści na temat wydarzeń zaistniałych po opuszczeniu Kijowa przez niemieckich rycerzy. Biskup merseburski, jak wspominałem, w swej kronice dwukrotnie pisał o starciach Bolesława z Jarosławem. Najpierw lakonicznie, później szerzej i bardziej szczegółowo. Według Thietmara 22 lipca 1018 roku wojska polskie znalazły się na terytorium Rusi. Rozpoczynając swoją opowieść o wyprawie, kronikarz stwierdził z niebywałą szczerością: „Nie wypada zamilczeć o żalostnej klęsce,

¹²⁹ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, przekł. i oprac. K. Kumaniecki, Warszawa 2003, s. 34.

¹³⁰ Niełatwo ocenić stopień zaangażowania niemieckiego w wyprawę. Thietmar nie określił rodzaju sił zbrojnych wysłanych na pomoc Bolesławowi. Liczba trzystu rycerzy może wydawać się niezbyt imponująca w odniesieniu do innych uczestników koalicji. Jeśli jednak Henryk zdecydował się na wysłanie ciężkiej jazdy, wówczas, wbrew twierdzeniom A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 456, czy P. Toločko, *Āroslav Mudryj*, s. 66, udział ten nie musiał być symboliczny. Całkiem możliwe, że główny człon oddziałów posiłkowych składał się z Sasów, zob. *Die Annales Quedlinburgenses*, ed. M. Giese, [w:] MGH SS, vol. 72, Hannover 2004, s. 553. Trudno przypuszczać, by na Ruś „rekrutowano” np. wojów z Frankonii. M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošenâ Rusi i Germanii...*, s. 293, sugerował, że pomoc saska mogła być wynikiem układu Bolesława z saskimi feudałami, a Henryk wydał na to „milczące przyzwolenie”. V. Torop, *op. cit.*, s. 105, wśród uczestników bitwy po stronie przeciwników Jarosława wymieniał także Briaczysława. Twierdzenie to nie ma uzasadnienia źródłowego.

jaka się wydarzyła na Rusi. Bolesław mianowicie najechał ten kraj i duże poczynił tam szkody za naszą namową¹³¹. Kronikarz nie taił swego rozczarowania nieprzemyslaną, jak chyba mniemał, decyzją Henryka II o poparciu kijowskiej eskapady Chrobrego. Sukces polskiego władcy Thietmar odbierał jako klęskę. Po raz kolejny warto podkreślić postawę kronikarza. Mimo swej nieukrywanej wrogości wobec polskiego władcy, nie omieszkął odnotować jego kolejnego spektakularnego zwycięstwa¹³². Decydujące starcie wojsk polskich, wspieranych przez Niemców i Węgrów z armią Jarosława, nastąpiło nad nieznaną Thietmarowi rzeką. Polski monarcha rozbił przeciwników i, nie napotykając poważniejszego oporu, zajął Kijów. Wcześniej gród nękali, wspierający koalicjantów, Pieczyngowie. Kiedy Jarosław opuścił Kijów, 14 sierpnia 1018 roku wkroczył do niego Bolesław w towarzystwie Światopełka. Przybyszów powitał uroczyscie arcybiskup kijowski¹³³. Zdobywcy zastali w grodzie rodzinę Jarosława: jego macochę, żonę i dziewięć sióstr. Wśród nich znajdowała się córka Włodzimierza, o rękę której wcześniej Bolesław nieskuteczne zabiegał. W tej sytuacji Bolesław postanowił wyegzekwować prawa zwyczajcy i uprowadził księżniczkę.

Przekonawszy się o przychylności kijowian, Światopełk odesłał sojusznicze wojska niemieckie, węgierskie i pieczyńskie. Następnie Bolesław przystąpił do działań dyplomatycznych. Jarosławowi przedstawił propozycję wymiany rodziny księżęcej na swą córkę, żonę Światopełka. Do Henryka II wysłał opata Tuniego z bogatymi darami i obietnicą wierności. Trzecie poselstwo, z interesującym przesłaniem, udało się do Konstantynopola. Bolesław zapewniał za jego pośrednictwem cesarza bizantyjskiego o swej przychylności. Liczył też na życzliwość Bazylego. Inna postawa, przestrzegał, mogła spotkać się z jego „zdecydowaną i nieustępliwą wrogością”. O efektach podjętych przedsięwzięć Thietmar nie wspomniał. Relację zakończył sentencjonalnie: „Niechaj Bóg wszechmogący pośredniczy w tych wszystkich sprawach i wskaże łaskawie, co Jemu się podoba, a nam korzyść przynieść może”¹³⁴.

Opowieść niemieckiego dziejopisa jest zwięzła i konkretna. Co istotne, zawiera wskazówki chronologiczne pozwalające na dokładne umiejscowienie w czasie wyprawy kijowskiej. Dzięki niej orientujemy się w ogólnym charakterze kampanii¹³⁵.

¹³¹ *Ibidem*, rozdz. 31, s. 618. Na ten temat: J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 132-133.

¹³² L.A. Tyszkiewicz, *Motywy oceny Słowian w Kronice Thietmara*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50 rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 113-115.

¹³³ *Kronika Thietmara*, lib. 8, cap. 32, p. 621: „Urbs autem Kitava nimis valida ab hostibus Pedeneis ortatu Bolizlavi crebra inpu gnacione concutitur et incendio gravi minoratu. Defensio est autem ab suis habitatoribus, sed celeriter patuit extraneis viribus; namque a rege suo in fugam verso relicta XVIII. Kal. Sept. Bolizlavum et, quem diu amiserat”.

¹³⁴ *Ibidem*, rozdz. 33, s. 622.

¹³⁵ Na temat zapiski uwagi A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 463-465.

W ciągu dwudziestu kilku dni armia sprzymierzonych, nie napotykała oporu, osiągnęła główny cel strategiczny – Kijów. Relacja Thietmara jest tym bardziej cenna, że nie posiada tendencji wynikających z upływu czasu czy „historycznych” nawarstwień. Kronikarz spisał ją niemalże „na gorąco”. Wieści o wyprawie przywieźli zapewne wracający z Kijowa niemieccy rycerze, którzy przybyli do kraju tuż przed śmiercią biskupa merseburskiego w końcu 1018 roku¹³⁶.

Polskie i ruskie przekazy o wojnie z 1018 roku pokryła patyna tradycji i legendy. Anonim tzw. Galla kwestię stosunków polsko-ruskich za czasów Chrobrego podniósł dwukrotnie. Najpierw zrelacjonował wyprawę na Kijów, następnie opowiedział o bitwie stoczonej między Bolesławem i „królem Rusinów”. W ogólnym zarysie opis Galla przypomina schemat znany z kroniki Thietmara wzbogacony o kilka mniej lub bardziej istotnych szczegółów. Schemat ów sprowadza się do jednorodnej wizji szybkiego zwycięstwa i poddania Kijowa bez walki. Odmiennie za to przedstawiają się motywy postępowania Bolesława. Inny też cel przyświecał Gallowej wyprawie polskiego monarchy. Gall zaskakuje już na wstępie, informując o przyczynach polskiego najazdu na Ruś. Miała nią być obraza spowodowana odmową wydania za mąż za Bolesława jednej z siostr Jarosława. Eskapada kijowska był zatem wyrazem osobistej frustracji władcy. Gdy Bolesław stanął nad Bugiem, na nic zdał się opór Rusinów. Rozgniewany książę „rozpędził ich przed sobą jak wichur kurzawę”¹³⁷. Nieświadom kłęski „król Rusinów” tymczasem łowił ryby. Kiedy wieści o polskim zwycięstwie doń dotarły, uciekł. W tej sytuacji Bolesław bez większych problemów zajął Kijów. Tu dopełnił zemsty. Ugodzona mieczem kijowska Złota Brama uległa księciu podobnie jak ruska księżniczka następnej nocy. W Kijowie Bolesław zabawił dziesięć miesięcy. Wreszcie, pomny monarchy obowiązków, opuścił Ruś i w „królewskim” zastępstwie mianował tam panem nieznanego bliżej Rusina „ze swego rodu”. Wówczas okazało się, że pokonany adwersarz nie złożył ostatecznie broni. Podczas powrotu armia polska została zaatakowana nad Bugiem przez Rusinów, Połowców i Pieczyngów. Bolesław po raz kolejny zwyciężył, dokonując rzezi przeciwników. Bitwa nad Bugiem była ostatnim aktem wyprawy kijowskiej. Skutkiem kampanii stało się ustanowienie władcy powolnego Piastom i narzucenie Rusi długotrwałej daniny¹³⁸.

Sławiąc na kartach kroniki przymioty znakomitego Bolesława, Gall w 10 rozdziale pierwszej księgi przywołał opis kolejnej bitwy rozegranej przez monarchę z Rusinami. Miał to być wzór do naśladowania dla następców. Kronikarz przeoczył jednak pro-

¹³⁶ Thietmar zmarł 1 grudnia 1018 r.

¹³⁷ *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 1, cap. 7, p. 21-25.

¹³⁸ *Ibidem*.

sty fakt, że w jego relacji to nie Bolesław okazał się „ojcem” zwycięstwa. Bitwa odbyła się nad pograniczną rzeką w interesujących okolicznościach i z równie ciekawym finałem. Władcy obu krajów najechali na sąsiada równocześnie, nie wiedząc jeden o drugim. Gdy obie armie się odnalazły, wymieniły obelżywe „poselstwa”. Bitwę rozstrzygnęła czeladź polska przygotowująca posiłki dla wypoczywających rycerzy. Rozgniewani służący najpierw obrzucili adwersarzy wnętrznościami zabitych zwierząt, a następnie zaatakowali ruską armię bronią swych śpiących panów. Pokonanych już i pierzchających ruskich wojów ostatecznie rozgromiło obudzone szczękiem oręża rycerstwo polskie¹³⁹. Trudno rozstrzygnąć, kiedy doszło do tej „flakowej” konfrontacji. Wydaje się, że opowieść kronikarza należy traktować bardziej jako anegdotę mającą zdeprecjonować Rusinów niż element prawdziwych kontaktów polsko-ruskich. Przekaz najprawdopodobniej zawiera w sobie dalekie echa napięć między Bolesławem Chrobrym i Jarosławem Mądrym. Może być swoistą reminiscencją atmosfery towarzyszącej głównemu starciu wojny polsko-ruskiej, którą zachowała ruska tradycja historiograficzna. Mam na uwadze preludium bitwy nad Bugiem, kiedy to, według przekazu *Powieści minionych lat*, ruski wojewoda Budy wykrzykiwał obelgi pod adresem polskiego monarchy.

Niewiele do historii wojny wniosły pozostałe polskie przekazy powstałe w XII-XV wieku¹⁴⁰. W rodzimej historiografii, aż do czasów Długosza, dostrzegamy tendencję do skracania relacji i stopniowego redukcjonowania szczegółów. Wincenty Kadłubek, wyraziwszy obawę o godne zaprezentowanie wielkości Bolesława, z właściwą sobie elokwencją opowiedział historię w ogólnym zarysie znaną z kroniki Galla¹⁴¹. Polski monarcha pokonał „zasmarkanych próżniaków” (czyli Rusinów), wziął do niewoli Jarosława i podporządkował sobie jego kraj¹⁴². Dzierżwa przewagi Chrobrego zawarł w jednym wymownym zdaniu: „Rusinów tak wielu zabił, że woda w rzece Bugu zgęstniała od płynącej krwi”¹⁴³. Niewiele więcej miał do powiedzenia kronikarz wielkopolski¹⁴⁴. Najobszerniejszą relację o wojnie polsko-ruskiej zaprezentował Jan Długosz. Polski kronikarz opowieść o konflikcie między Bolesławem i Jarosławem Mądrym umieścił w 1008 roku. Wówczas nastąpiła znana z innych źródeł interwencja Chrobrego

¹³⁹ *Ibidem*, lib. 1, cap. 10, p. 28-29.

¹⁴⁰ R. Roepell, *op. cit.*, s. 205-209.

¹⁴¹ Na ten temat A.F. Grabski, *Polska w opiniach obcych X-XIII w.*, Warszawa 1964, s. 61.

¹⁴² *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska*, oprac. M. Plezia, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II* (dalej: MPH S II), t. 11, Cracoviae 1994, lib. 2, cap. 12, p. 41-43.

¹⁴³ *Mierzwy kronika*, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, ed. A. Bielowski, t. 2, Lwów 1872, p. 189: „Hic Boleslaus Ruthenos in tanta stravit copia donec Bug flumen cruoris concretum est coagulato”.

¹⁴⁴ *Kronika wielkopolska*, oprac. B. Kürbis, [w:] MPH S II, t. 8, Varsaviae 1970, cap. 11, p. 18.

w imieniu wygnanego Światopelka¹⁴⁵. Opowieść Długosza do chwili zdobycia Kijowa jest dosyć wierną adaptacją kroniki Galla i latopisów, urozmaiconą szczegółami dotąd nieznanymi. Polski dziejopis wzbogacił swą relację o „nową”, zwycięską bitwę nad Dnieprem. Bolesławowi kazał zaznaczać granice swych wpływów żelaznymi słupami na rzece Sule, a w finale wyprawy wydać na pastwę polskich wojów zbuntowany Kijów. Opuszczając splądrowane miasto, Chrobry zabrał wielkie bogactwa i wprowadził licznych jeńców, w tym dwie siostry Jarosława – Predslawę i Mścislawę. Ruskie zamki obsadził polskimi załogami¹⁴⁶. Na powracające do kraju w 1009 roku oddziały napadł Jarosław. Opis rozegranej wówczas bitwy to monstrialna i barwna wersja opowieści Galla Anonima. Ogrom polskiego zwycięstwa Długosz przedstawił obrazowo, cytując Dzierzwę: „Tak wielka zaś miała być wtedy rzeź Rusinów, że rzeka Bug barwiona krwią zabitych toczyła czerwone fale na pewnej przestrzeni”¹⁴⁷. Bitwa nad Bugiem nie była ostatnim epizodem zmaganiań polsko-ruskich. Teraz dopiero w narracji kronikarz dotarł do 1018 roku. Inspiracją tej relacji był rozdział 10 pierwszej księgi kroniki Galla, mówiący o równoległych najazdach Jarosława na Polskę i Bolesława na Ruś. Batalia zakończyła się wielkim zwycięstwem Chrobrego. Na zakończenie opowiadania Długosz wspominał o „innej przyczynie” wojny – odprawieniu swatów Bolesława przez Jarosława. Dopiero podczas tej wyprawy zwycięski Piast uczynił z ruskiej księżniczki nałożnicę¹⁴⁸. Ostatecznie, w 1019 roku, Bolesław przywrócił pokój między krajami, zadowolając się niewielką daniną, dzięki czemu: „Dobrocią tą i wspaniałomyślnością, tak ujął sobie serca Rusinów, że wychwalając jego męstwo i ludzkość zwali go największym z panujących...”¹⁴⁹. Opowieść Jana Długosza traktować trzeba z dystansem. Jest to typowa dla jego historycznej twórczości oryginalna mieszanka informacji pochodzących z różnych źródeł, wzbogacona o owoce własnych dociekań i kombinacji¹⁵⁰. Do rekonstrukcji wydarzeń z 1018 roku, podobnie jak dzieła Kadłubka i Dzierzwy, nie ma ona istotniejszego znaczenia.

Narracja latopisów, równie obrazowa jak u Galla, prezentuje wydarzenia z perspektywy ruskiej. Najazd Bolesława stanowił jedną z odsłon tamtejszego konfliktu domowego. Piast, jako polityczny protektor Światopelka, stał się czynnikiem rozgrywki

¹⁴⁵ Długosz uśmiercił Włodzimierza Wielkiego w 1005 r. *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 1-2, Varsaviae 1964, p. 250-251. Na temat datowania S.V. Cyb, *op. cit.*, s. 131. Uwagi autora na temat datowania wydarzeń na Rusi przez Długosza wydają się kontrowersyjne.

¹⁴⁶ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 1-2, p. 262.

¹⁴⁷ *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 1-2, Warszawa 1962, s. 340.

¹⁴⁸ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 1-2, p. 192-193.

¹⁴⁹ *Jana Długosza Roczniki...*, ks. 1-2, s. 358.

¹⁵⁰ Na ten temat: A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do 1384 r.)*, Kraków 1887, s. 97-103; R. Roepell, *op. cit.*, s. 207-209; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 206-209.

wewnątrzdynastycznej Rurykoviców. Kiedy Światopełk został pokonany i pozbawiony władzy przez Jarosława Mądrego, udał się do Polski. Dwa lata później wrócił z armią Bolesława¹⁵¹. Wojska obu armii spotkały się na nad Bugiem, na Wołyniu. Gdy wspomniany wyżej wojewoda Budy znieważył księcia Bolesława, ten wjechał na koniu do rzeki, zwracając się do swych wojów: „Jeśli was ta obelga nie obraża, to sam jeden zginę”¹⁵². Rycerze polscy, idąc w ślady wodza, zaatakowali nieprzygotowanych do boju Rusinów. Bolesław zwyciężył, a Jarosław zbiegł do Nowogrodu. Tam przeżywający rozterki książę postanowił ostatecznie podjąć walkę z przeciwnikiem. W chwili gdy Jarosław rozstrzygał dylemat bić się czy nie bić, Bolesław ze Światopełkiem, nie niepokojeni, zajęli Kijów. Był to jednak ostatni sukces koalicjantów. Niewdzięczny Światopełk postanowił bowiem pozbyć się niepotrzebnego już, jak mniemał, opiekuna. Wydał wówczas rozkaz: „Eliko že lâhov” po gorodom”, izbivajte â”¹⁵³. Wówczas Bolesław uciekł z Kijowa, uprowadzając siostry Jarosława, jego bojarów i wielu jeńców. Zabral też zgromadzone skarby. Wraz z księciem, dobrowolnie, Ruś opuścił Anastazy z Dziesięcinnej Cerkwi. Wycofując się, Chrobry przyłączył do Polski Grody Czerwieńskie. Tak zakończyła się, według *Powieści*, interwencja księcia Bolesława. Przywrócony do władzy książę wkrótce ponownie stracił ją na rzecz Jarosława Mądrego¹⁵⁴. Latopisarska opowieść o wyprawie Bolesława Chrobrego wywołuje wśród historyków kontrowersje. Ich przyczyna tkwi w problemie ustalenia pierwotnej wersji narracji oraz źródeł niektórych jej fragmentów. Latopisy zaprezentowały dwa, różniące się istotnymi szczegółami, warianty opowiadania. Pierwszy, starszy, streszczony powyżej, znany z *Latopisów ławrentiewskiego* i *hipackiego* oraz drugi, zamieszczony w późnych rocznikach. Prawdziwą zagadkę dla badaczy konfliktu w 1018 roku stanowi relacja XV-XVI-wiecznych latopisów nowogrodzko-sofijskich¹⁵⁵. Zawierają one istotne uzupełnienia do znanego już przebiegu wydarzeń. Powstała na podstawie wspólnego archetypu grupa latopisów nadała polskiej interwencji charakter niespotykany dotąd w ruskim pisarstwie. W wersji nowogrodzkiego latopisu Karamzina brzmi ona następująco:

[...] i pobedi Boleslav Āroslava [...] a sam” vnide v Kiev s” Svätopl”kom i sede na stole Volodimeri. I togda Boleslav položi sebe na loži Peredslavu, dšer’ Volodimirû, sestru Āroslavlû [...] Bołe-

¹⁵¹ *Povest’...*, č. 1, s. 96-97.

¹⁵² *Ibidem*, s. 97.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ O źródłach *Latopisu I nowogrodzkiego* zob. A.A. Gippius, *K istorii solženîâ teksta Novgorodskoj pervoj letopisi*, „Novgorodskij istoričeskij sbornik” 1997, vyp. 6 (16), s. 3-72; idem, *K harakteristike novgorodskogo vладыčnogo letopisanîâ XII-XIV vv.*, [w:] *Velikij Novgorod v istorii srednovekovoj Evropy. K 70-letîû Valentina Lavrent’eviča Ānina*, Moskva 1999, s. 345-364; idem, *Novgorodskââ vладыčnaâ letopis’ XII-XIV vv. i ee avtory (istoriâ i struktura teksta v lingvističeskom osvešenii)*, [w:] *Lingvističeskoje istočnikovedenie i istoriâ russkogo âzyka (2004-2005)*, Moskva 2006, s. 114-251; S.M. Miheev, *Kto pisał „Povest’...”, s. 13-16.*

slav že be v Kieve sedá, bezumni že Svátopl'k" reče: "Eliko že láhov po gradom' izbivaite". I izbiša á. Boleslav že pobeže is Kieva, povoločiv Peredslavu, vozmá imenie i bolár" Ároslavlih i sestry ego, i Nastasa pristavi Desátinnogo k" imeniú, be bo sá vveril" lestiú; i lúdi množestvo vede so soboú, i grady Červenskýá zaá sobe, i priide v svoú zemlú; Svátopl'k" že nača knážiiti v Kieve...¹⁵⁶

Nowe informacje w latopisach nowogrodzko-sofijskich dotyczyły śmierci wojewody Budego w bitwie, losów pojmanych jeńców ruskich, przejścia tronu przez Bolesława oraz identyfikacji Predsławy jako nałożnicy polskiego księcia. Wiadomości te, zdaniem niektórych historyków, pochodziły z zaginionych źródeł. Aleksej A. Szachmatow i Constantin Zuckerman wymieniali nieznaną redakcję *Żywota Antoniego* i *Kijowsko-pieczerskiego paterika*¹⁵⁷. Zdaniem O. Hołowki, w latach siedemdziesiątych XI wieku latopisarz usunął z oryginalnego tekstu informacje zachowane w zwodach nowogrodzko-sofijskich¹⁵⁸. Dlatego nie było ich w kodeksach ławrentiewskim i hipackim. Jacek Banaszekiewicz twierdził:

W wiązce informacji, w skład której wchodziły owe wiadomości o wjeździe Bolesława do Kijowa, zasięgiu przezeń na „stole” Włodzimierza i położeniu sobie na łożu Peredslawy, jesteśmy raczej skłonni widzieć zapis dawniejszej tradycji, zwłaszcza, że fakt zainteresowania się naszego władcy ruską księżniczką i uwiezienie jej do Polski poświadcza Thietmar¹⁵⁹.

Koncepcję Alekseja A. Szachmatowa o wykorzystaniu *Żywota Antoniego* przez latopisarzy do redagowania opowiadania o przebiegu wojny słusznie poddał krytyce Jurij A. Artamonow¹⁶⁰. Podobnie, jak sądzę, należałoby odnieść się do propozycji Oleksandra Hołowki i Jacka Banaszekiewicza¹⁶¹. Problem polega na tym, że nie ma sposobu zbadania wpływu wspomnianych źródeł na kształtowanie treści latopisów nowogrodzkich, z tego powodu, że nie wiemy nic o ich zawartości.

Jak zatem wytłumaczyć ewolucję zapiski? Najprostszym rozwiązaniem byłoby przyjęcie hipotezy o spisaniu wersji nowogrodzko-sofijskiej w XV wieku. Nowe treści pojawiały się stopniowo i były efektem twórczej inwencji pisarzy wynikającej z ich wiedzy

¹⁵⁶ *Novgorodskáâ Karamzinskaâ letopis'*, red. V.I. Buganov i in., [w:] PSRL, t. 42, Sankt-Peterburg 2002, s. 61.

¹⁵⁷ A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 261, 262, 279-280. Podobnie: K. Cukerman, *op. cit.*, s. 256.

¹⁵⁸ O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 119-121.

¹⁵⁹ J. Banaszekiewicz, *Bolesław i Predsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, t. 47, z. 3/4, s. 35.

¹⁶⁰ Ū.A. Artamonov, *Problema rekonstrukcii drevnejšego Žitiâ Antonia Pečerskogo*, [w:] *Srednokovoaâ Rus'*, č. 3, red. A.A. Gorskij, Moskva 2001, s. 28-29, p. 72.

¹⁶¹ Hipotezę na temat kształtowania fragmentu opowiadającego o wojnie polsko-ruskiej w 1018 r. przedstawił również S.M. Miheev, „*Svátopolk*” *sede v Kieve po otci*”. *Usobica 1015-1018 v drevnerusskih i skandinavskih istočnikah*, [w:] *Slavâno-germanskie issledovaniâ*, t. 4, Moskva 2009, s. 139. Historyk odnosił się jednak tylko do wersji znanej dziś z latopisu ławrentiewskiego i hipackiego, *ibidem*, s. 137-138, 140-141. Zob. uwagi w tej kwestii K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 254-255, p. 381.

i wyobraźni. Przypuszczenie to jest, tak jak poprzednie, kontrowersyjne, gdyż sugeruje ewentualność inspiracji autora archetypu XV-XVI-wiecznych latopisów obcą tradycją historyczną. Nie chodzi, rzecz jasna, o redagowanie zwodów przy pomocy kroniki Galla lub Thietmara. Nic nie wskazuje, by którekolwiek z dzieł służyło ówczesnym latopisarzom pomocą w opisanu historii Rusi. Rzecz polega na tym, że w interesującym nas opowiadaniu występują elementy charakterystyczne, przede wszystkim, dla polskiej narracji obecnej w przekazie Anonima Galla. Chodzi o zakres władzy osiągniętej przez Bolesława oraz jego relacje z odmówioną mu niegdyś ruską księżniczką. W kronice Galla, po raz pierwszy, pojawił się motyw zwierzchnich rządów Bolesława w Kijowie. Anonim stwierdził, że „król” zawładnął nie tylko „przebogatym miastem”, ale i „potężnym królestwem ruskim”. U Galla również obecny jest wątek księżniczki, seksualnie wykorzystanej przez polskiego monarchę. W źródłach ruskich tak rozłożone akcenty spotykamy tylko w późnych latopisach. Jak wspomniałem uprzednio, narracja pierwszej polskiej kroniki o ruskiej wyprawie Bolesława I w rodzimej historiografii średniowiecznej z jednej strony ubożała, z drugiej bujnie się rozwijała. Jeden motyw zniknął na wieki z polskiej tradycji historycznej niemal błyskawicznie. Chodzi o związek Bolesława z księżniczką, ofiarą swoistej zemsty polskiego władcy. Dlatego właśnie moglibyśmy mówić o przejęciu tradycji Gallowej. W XIV-XV wieku, po latach zapomnienia, *Kronika* Galla stała się przedmiotem zwiększonego zainteresowania. Jej ocalałe odpisy pochodzą właśnie z tego okresu¹⁶². Opierając się na dziele XI-wiecznego Anonima, kanonik brzeski Piotr z Byczyny spisał *Kronikę książąt polskich*. Z tekstu Galla korzystał także Jan Długosz. Niestety, nie dysponujemy istotnymi wskazówkami w kwestii percepcji kroniki Anonima Galla czy Jana Długosza na Rusi¹⁶³. Możliwość poznania treści pierwszej polskiej kroniki lub tradycji w niej zawartej istniała m.in. za pośrednictwem Długosza. Kanonik Jan, pisząc swe dzieło, dysponował jej XIV-wieczną kopią¹⁶⁴. Nie wiadomo jednak, czy ktokolwiek z przedstawicieli nowogrodzkich lub moskiewskich kół intelektualnych współpracował z Długoszem. Kronikarz miał kontakt z kulturą ruską poprzez latopisy i naukę języka. Trudno jednak stwierdzić, jaki był zakres i intensywność tych relacji.

Interesujące i raczej chyba przypadkowe nawiązanie do pierwszej polskiej kroniki znajdziemy w notatce poprzedzającej opis konfliktu w 1018 roku. Jest ona rów-

¹⁶² Z. Węcławski, [wstęp do:] *Kronika książąt polskich*, [w:] MPH, t. 3, Lwów, 1878, p. 423-424; R. Grodecki, [wstęp do:] *Anonima tzw. Galla Kronika polska*, przekł. i oprac. R. Grodecki, Kraków 1923, s. 52-53; M. Plezia, [wstęp do:] Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, wyd. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. LXXVIII-LXXIX; J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Warszawa-Wrocław-Kraków, s. 41-42, 166-168.

¹⁶³ Poza autorem *Latopisu hustyńskiego*.

¹⁶⁴ J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie*, s. 41; Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, s. LXXI-XLXXX.

niez, w jakiejś mierze, świadectwem sposobu „pracy” pisarzy. W starszym zwodzie *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* pod datą 6525 (1017 r.) zapisano dwa wydarzenia: „Âroslav” ide k” Berestiû. I založena byst’ svâtaâ Sofiâ v Kyeve”¹⁶⁵. Według latopisu ławrentijewskiego i hipackiego godne odnotowania były dwie informacje: „Âroslav” ide v Kiev” i pogore cerkvi”¹⁶⁶. W tych samych latopisach pod datą 6545 (1037 r.) widniały następujące zapisy: „Založi Âroslav” gorod” velikyj, u nego že grada suť Zlataâ vrata; založi že i cerkov’ svâtyâ Sof’â, mitropol’û, i posem’ cerkov’ na Zolotyh” voroteh” svâtyâ Bogorodica blagovešenyne, posem’ svâtago Georgiâ manastyr’ i svâtyâ Iriny”¹⁶⁷. Zaintrygowany tymi rozbieżnościami pisarz archetypu późnych latopisów nowogrodzko-sofijskich przeniósł do roku 6525 notatkę pierwotnie występującą w latopisach ławrentiewskim i hipackim pod datą 6545, uzyskując następujący efekt: „Založi Âroslav” grad” veliki Kvev”, i Zlataa Vrata postavi, i cerkov’ svâtyâ Sofeâ založi”¹⁶⁸. W ten sposób stworzył nowy fakt źródłowy – budowę Złotej Bramy w 1017 roku. Zbieżność z Gallem polega na tym, że w tej właśnie kronice Bolesław symbolicznie pozostawił ślad swego miecza na Złotej Bramie. Gdyby zaakceptować wymowę nowogrodzkiej zapiski, wówczas okazałoby się, że Złotą Bramę wzniesiono przed wyprawą kijowską Bolesława.

Zapoznaniu polskiej tradycji historycznej sprzyjały przemiany polityczne. W XIV stuleciu nastąpiło ożywienie kontaktów polsko-ruskich za sprawą ekspansji Kazimierza Wielkiego, nabytków terytorialnych Jagiellonów i unii polsko-litewskiej¹⁶⁹. Rusini studiowali w Krakowie, na dwór polskiego władcy przybywali duchowni i artyści¹⁷⁰. W drugiej połowie XV stulecia trwały intensywne zabiegi konsolidacyjne wokół księstwa moskiewskiego. Stronnictwo zjednoczeniowe rywalizowało z Litwą i Polską o wpływy w Nowogrodzie¹⁷¹. W 1469 nowogrodzianie gotowi byli nawet poddać się władzy króla Kazimierza Jagiellończyka¹⁷². Kontaktom politycznym towarzyszyło przyswajanie różnorodnych elementów kultury. W nowogrodzkiej „Kormczej”

¹⁶⁵ *Novgorodskââ pervaâ letopis’...*, s. 15.

¹⁶⁶ *Povest’...*, č. 1, s. 96; *Ipat’evskââ letopis’*, [w:] PSRL, t. 2, Moskva 1998, k. 13 („Âroslav” vvoide v Kiev” i pogoreša c(e)rkvi”).

¹⁶⁷ *Povest’...*, č. 1, s. 102.

¹⁶⁸ *Novgorodskââ četvertââ letopis’*, s. 108.

¹⁶⁹ Na temat relacji polsko-ruskich w tym okresie zob. m.in.: H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2003.

¹⁷⁰ F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1834, s. 125-133.

¹⁷¹ O kontaktach Nowogrodu z Kazimierzem zob. m.in.: V.N. Bernadskij, *Novgorod i novgorodskââ zemlâ v XV veke*, Moskva 1961, s. 267, 270; N. Borisov, *Ivan III*, Moskva 2006, s. 229-230.

¹⁷² *1470-1471 – projekt dogovora korolâ polskiego i velikogo knâzâ litovskogo Kazimira IV s Velikim Novgorodom*, [w:] *Pamâtniki ruskogo prava*, vyp. 2, red. S.V. Uškov, Moskva 1953, s. 248-251. Zob. V.N. Bernadskij, *op. cit.*, s. 270-271 i s. 273; H. Kowalska, *Kultura staroruska w XI-XVI w. Tradycja i zmiana*, Kraków 1998, s. 174; Ū.G. Alekseev, *Gosudar’ vseâ Rusi*, 1991, s. 103-104. https://royallib.com/book/alekseev_yuriy/gosudar_vseya_rusi.html (data dostępu: 14.06.2017).

znalazły się ruskie wersje m.in. „Sudebnika Kazimierza Jagiellończyka” oraz „Statutów” Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły¹⁷³. Świadectwem zainteresowania polskim piarstwem historycznym były przekłady dzieł Marcina Bielskiego, a w latach późniejszych Aleksandra Gwagnina, Macieja Strykowskiego czy Bartosza Paprockiego¹⁷⁴.

Hipotezę o dowolnym uzupełnieniu tekstu znanego z najstarszych wersji latopisów czyni bardziej prawdopodobną analiza kodeksów pochodzących z XVI wieku. Szczególnie interesującym przykładem w tej materii jest tzw. zwód Malcewicza latopisu ustiugskiego, którego autor uzupełnił przekaz nowogrodzko-sofijski o nowe fakty. W roczniku tym znalazła rozwinięcie historia niefortunnego wojewody Budego. Okazało się, że to on odpowiedzialny był za ruską wyprawę na Polskę przeciwko Światopełkowi. Poznaliśmy też nową wersję obraźliwego wystąpienia wojewody wobec Bolesława, nazywanego tu brzuchaczem, któremu jak twierdził Budy: „probodem trostiū brūhe ego tolstoe, aki blato proľetsā”¹⁷⁵. Pisarz uzupełnił także informacje dotyczące przygotowań Jarosława do rozprawy ze Światopełkiem – książę zwerbował 14 tysięcy Waregów, a w Nowogrodzie zebrał 40 tysięcy wojów. Autorowi udało się także dokładnie obliczyć czas pobytu Bolesława w Kijowie na miesiąc i jeden dzień¹⁷⁶. Źródeł tych rewelacji, jak sądzę, nie ma potrzeby poszukiwać w kolejnej wersji *Powieści minionych lat*¹⁷⁷.

Wzbogacanie treści XV-XVI-wiecznych latopisów, w dużej mierze, nie wynikało z odkrywania zaginionych zwodów, lecz polegało na odautorskich uzupełnieniach twórców roczników. Źródłem nowych informacji lub interpretacji i ocen mogła być znajomość tradycji historycznej sąsiadów lub wybujała wyobraźnia pisarzy. W ten sposób, jak sądzę, traktować należałoby interesujące nas fragmenty zarówno zwodów nowogrodzko-sofijskich, jak i ustiugskich. W konsekwencji, z dystansem należy podchodzić m.in. do wiadomości o śmierci Budego, sprowadzeniu Predsławy do roli nałożnicy czy przejęcia władzy przez Chrobrego w Kijowie. Rekonstrukcja wydarzeń wojny 1018 roku powinna opierać się, przede wszystkim, na trzech filarach: kronice Thietmara, przekazie Anonima Galla i najstarszych wersjach *Powieści*, zawartych w latopisach lawrentiewskim i hipackim.

¹⁷³ J. Bardach, *Studia z ustroju prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII w.*, Warszawa 1970, s. 319-320; idem, *Ruskie przekłady polskich statutów ziemskich XIV i początku XV w.*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, nr 3, s. 21-22.

¹⁷⁴ A.I. Sobolevskij, *Perevodnaâ literatura Moskovskoj Rusi XIV-XVII vekov*, S.-Peterburg” 1903, s. 41, 47, 53-56.

¹⁷⁵ *Ustūżskie i vologodskie letopisi*, s. 26.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 26-27.

¹⁷⁷ Zob. także *Letopisnyj sbornik imenuemyj Tverskoû letopis'û*, [w:] PSRL, t. 15, Sankt Petersburg 1863, k. 136-138, który pisarz uzupełnił elementami biografii Mojżesza Węgrzyna.

Nawet pobieżna analiza źródeł ujawnia różnice dzielące relacje wspomnianych wyżej przekazów. W związku z powyższym następujące problemy stały się przedmiotem dociekań historyków związanych z konfliktem zaistniałym w 1018 roku:

- przyczyna i cel wojny,
- przebieg konfliktu,
- okoliczności zakończenia ekspedycji,
- skutki wojny.

Kroniki odmiennie przedstawiły przyczyny polskiego ataku na Ruś. Według Thietmara Bolesław podjął nieprzyjacielskie działania przeciw Jarosławowi za namową Henryka II¹⁷⁸. Gall mniemał, że najazd stanowił zemstę za obrazę, jaką było odrzucenie prośby polskiego księcia o rękę jednej z siostr Jarosława. Latopisarz z kolei stwierdził jednoznacznie, że chodziło o ponowne wprowadzenie na tron kijowski zięcia Bolesława, Światopełka. Ani biskup merseburski, ani pierwszy polski kronikarz nie sprecyzowali celów wyprawy. Jasno wynikały one tylko z relacji *Powieści* – Jarosława na kijowskim tronie zastąpić miał Światopełk. Tak też historycy najczęściej interpretowali zamiary Bolesława i Światopełka. Kwestie realizacji bliżej niesprecyzowanych interesów niemieckich i osobistej zemsty Chrobrego traktowane były jako elementy drugoplanowe. Dociekania badaczy wokół zamiarów uczestników konfliktu, jak często bywa, doprowadziły do różnorodnych, niekiedy kontrowersyjnych wniosków. Szczególne rozbieżności ujawniły się na tle interpretacji politycznych zamiarów Bolesława. Alternatywa brzmiała następująco: władca polski albo zmierzał do przywrócenia kijowskiego tronu Światopełkowi, albo pod takim pretekstem dążył do przejęcia władzy na Rusi. Jako że Bolesław nie miał okazji wyartykułować swych celów osobiście, musimy odtwarzać je na podstawie zachowań zarejestrowanych w źródłach. *Kronika Thietmara*, tak enigmatyczna w sprawie celów wyprawy, nie pozostawia wątpliwości co do ról i zamiarów poszczególnych uczestników zdarzeń. Mieszkańcy Kijowa okazywali wierność Światopełkowi i to on „pozyskał” sobie Ruś¹⁷⁹. Bolesław występował jako zbrojny opiekun ruskiego księcia. Odgrywał pierwszoplanową rolę w politycznym tandemie teścia i zięcia. Zwycięzcą wojny był, przede wszystkim, Bolesław. W relacji niemieckiego kronikarza nie znajdziemy jednak symptomów wskazujących na dążenie polskiego monarchy do ograniczania władzy Światopełka. Co ciekawe, w źródłach niemieckich spotkamy dwugłos w kwestii interpretacji kijowskiej eskapady. Zupełnie jednoznacznie ocenił ją autor *Roczników kwedlinburskich*, stwierdzając podporządkowanie Rusi przez Bolesława¹⁸⁰. Podobne tendencje zawiera kronika Anonima Galla. Światopełk przejął rządy w Kijowie „w zastępstwie” Bolesława, a Rusini zobowiązani

¹⁷⁸ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 31, s. 618.

¹⁷⁹ *Ibidem*, ks. 8, rozdz. 32-33, s. 620-622.

¹⁸⁰ *Die Annales Quedlinburgenses...*, s. 553: „Bolitzlavus Ruciam auxilio Saxonum sibi subegit”.

zostali do płacenia daniny¹⁸¹. Największe trudności interpretacyjne nastrocza *Powieść minionych lat*. Na podstawie jej lektury można odnieść wrażenie, że to Bolesław był osobowością dominującą w koalicji. Status Światopełka wydaje się tu niezbyt jasny. Zaskakujący okazał się, nieznany innym źródłom, finał współpracy – bunt Światopełka przeciwko Bolesławowi. Może to sugerować niezgodę Światopełka na układ powstały w Kijowie po zwycięstwie. Zanim rozpatrzymy kwestię konfliktu wewnątrz koalicji, warto zastanowić się nad wiarygodnością przekazu *Powieści*. Wątek zabijania Polaków przez poddanych Światopełka jest źródłem wątpliwości historyków. Ich podstawę tworzy podobieństwo w opisach dwóch wypraw polskich na Ruś – Bolesława Chrobrego w interesie Światopełka i Bolesława Szczodrego z pomocą Izjasławowi Jarosławicowi. Poszczególne relacje brzmią następująco:

V leto 6526. [...] Boleslav” že vnide v Kyev” s” Svâtopolkom’. I reče Boleslav”: „Razvedete družinu moŭ po gorodom” pokor”m””, i byst’ tako [...] Boleslav” že be Kyeve sedâ, okan’nyj že Svâtopolk” reče: “Eliko že lâhov” po gorodom” izbivaite â”. I izbiša lâhy. Boleslav” že pobeže is Kyeva, v”zma imieñe i boârny Âroslavle i sestre ego...”¹⁸²

“V leto 6577. [...] Izâslav”, ostavi lâhy i poide s Boleslavom, malo lâhov poim” [...] i sede Izâslav” na stole svoem’ [...] I raspuša lâhy na pokorm”, i izbivahu lâhy otaj; i v”zvratisâ v lâhy Boleslav”, v zemlû svojû”¹⁸³.

Jako pierwszy obiekcje wobec tekstu o zabijaniu Polaków w 1018 roku zgłosił Karol Szajnocha. Nie kwestionował jednak samego faktu, lecz jego umiejscowienie w ciągu zdarzeń:

Niechże nam kto wytłumaczy: jak uciekający król, któremu żołnierzy wymordowano, może w ucieczce uprowadzać z sobą nieprzyjacielskie dostatki, bojary, siostry xiążęce, „ludzi mnóstwo” [...] i na domiar tego zdobywać jeszcze w drodze „grody czerwieńskie”, całą prowincję – niech nam kto wytłumaczy, że ta wiadomość sama sobie się nie sprzeciwia!¹⁸⁴

W konkluzji doszedł do wniosku, że Światopełk nabrał odwagi dopiero po powrocie Bolesława do kraju, a pod mieczem Rusinów zginęły polskie załogi pozostawione przez Chrobrego w Kijowie¹⁸⁵. Porównania cytowanych wyżej tekstów dokonał J. Karłowicz, stwierdzając pomieszenie przez latopisarza zdarzeń z obu wypraw. Stawiając pytanie: „Do której więc z dwóch wypraw mamy odnieść potajemne mordowanie Polaków, rozkwaterowanych po miastach ruskich?” – udzielił odpowiedzi – „Niezawodnie do dru-

¹⁸¹ Anonima tzw. *Galla kronika...*, lib. 1, cap. 7, p. 24-25.

¹⁸² *Povest’...*, č. 1, s. 96-97.

¹⁸³ *Ibidem*, s. 115-116.

¹⁸⁴ K. Szajnocha, *Bolesław Chrobry opowiadanie historyczne według źródeł społecznych*, Lwów 1849, s. 256.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

giej, z r. 1069...”¹⁸⁶. W jego mniemaniu z Kijowa „raczej” uciekał Bolesław Szczodry¹⁸⁷. Identyczne wnioski jak J. Karłowicz wyciągnął A.A. Szachmatow¹⁸⁸. Sfabrykowanie przez latopisarza opowiadania o zabijaniu rycerzy Chrobrego tłumaczył uczuciami patriotycznymi¹⁸⁹. Aleksej A. Szachmatow zbudował ciekawą hipotezę mającą w zamyśle zrekonstruować proces tworzenia interesującego nas fragmentu *Powieści*. Rosyjski badacz przypuszczał, że w latach siedemdziesiątych Nikon dokonał poprawek w *Zwodzie początkowym*, wprowadzając doń passus poświęcony wydarzeniom 1018 roku. Redagując opowieść, mnich wykorzystał swoje obserwacje jako naocznego świadka powrotu Izjasława do Kijowa¹⁹⁰. Wątpliwości zasiane przez obu badaczy doprowadziły w środowisku historycznym do polaryzacji stanowisk¹⁹¹. Sprawa interpolowania notatki o wojnie 1018 roku wiadomościami z 1069 roku jest koncepcją opartą na domysłach i intuicji ich autorów. Nie ulega wątpliwości, że w obu historiach występuje identyczny motyw mordowania Polaków. Dlaczego jednak hipoteza Karłowicza-Szachmatowa zakłada wędrowkę motywu z 1069 roku do 1018, a nie odwrotnie?¹⁹² Domysł A.A. Szachmatowa, że Nikon dokonywał uzupełnień w istniejącym już zwodzie w latach siedemdziesiątych, nie daje żadnej pewności, iż do zabójstw doszło w 1069

¹⁸⁶ J. Karłowicz, *op. cit.*, s. 19.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 14-20.

¹⁸⁸ A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 439-440, p. 2. Zob. także I. Linničenko, *op. cit.*, s. 94-95.

¹⁸⁹ D. Iłowajskij, *Razyskaniâ o načale Rusi. Vmesto vvedeniâ v russkuû istoriû*, Moskwa 1876, s. 415; A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 440, p. 2.

¹⁹⁰ A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 439.

¹⁹¹ Zastrzeżenia zgłaszali m.in.: V.D. Korolûk, *Drevnopol'skoe gosudarstvo*, Moskwa 1957, s. 161-162; idem, *Zapadnye slavâne...*, s. 258; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 268-269; M.B. Swierdłow, *Jeszcze o „ruskich” monetach Bolesława Chrobrego*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1969, 13, z. 3, s. 178-179; O. Golovko, *Rus' i Pol'sa...*, s. 117-118; M.N. Tihomirov, *Drevnââ Rus'*, Moskwa 1975, s. 90-91 (powstanie ludowe); P. Żmudzki, *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojownikach w najdawniejszej historii Polski i Rusi*, Wrocław 2009, s. 333-334 (autor, jak rozumiem, za „latopisarzką konstrukcją narracyjną” uznał obie opowieści na temat zabijania Polaków); P.P. Toločko, *Rus' i Pol'sa v pervoj polovinie XI v.*, [w:] *Rus' Kijowska i Polska w średniowieczu (X-XIII w.) (Kievskââ Rus' i Pol'sa v srednie veka (X-XIII vv.))*, *Materiały konferencji Instytutu Historii PAN Warszawa 6-7 1998*, red. S. Bylina, Warszawa 2003, s. 50 (o pomieszaniu wydarzeń z 1018 i 1069 r. zarówno w *Powieści*, jak i kronice Anonima Galla); idem, *Āroslav Mudryj*, s. 76-77; P. Tokarz, *op. cit.*, s. 31-32; A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 17, p. 59; K. Cukerman, *op. cit.*, p. 257; S.M. Miheev, „Svâtopolk” *sede v Kieve po otcî*...”, s. 137-151, a szczególnie s. 141; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 250-251. Zob. także P. Żmudzki, *op. cit.*, s. 333-334. Powieściowy przebieg zdarzeń z 1018 r. akceptowali m.in.: M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 13, p. 1; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 305; D.C. Lihačev, komentarz do *Povest'*..., č. 2, s. 346; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 37; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6: *Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, cz. 1, Warszawa 1985, s. 33, p. 49; F. Sielicki, *op. cit.*, s. 24; A. Karpov, *Āroslav Mudryj*, s. 160-161. Zob. także J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 143.

¹⁹² Zob. S. Rosik, *Świątopelk I ksiązę Turowa i Kijowa w świetle „Kronki Thietmara”. W kręgu przekazów źródłowych do początków Białorusi*, „Studia Slavica i Balcanica Petropolitana” 2011, nr 2, s. 7-8.

roku¹⁹³. Argumenty Karola Kollingera „na korzyść hipotezy” o ekscesach w 1069 roku także nie rozwiewają wątpliwości¹⁹⁴. Słuszne obiekcje wobec dziwnego postępowania Światopełka w 1018 roku nie przesądzają o sensowności działań poddanych Izjasława w 1069 roku¹⁹⁵. Z opowieści latopisarza wynika bowiem wyraźnie, że Polacy, po ucieczce Wsiesława, nie odgrywali w dalszych wydarzeniach istotnej roli. Był to efekt układu między braćmi, którzy wyraźnie zagrozili Izjasławowi wojną domową w przypadku użycia Lachów do rozwiązywania wewnętrznych sporów. W efekcie: „Izslav”, ostavi lãhy i poide s Boleslavom, malo lãhov” poim”; posla že pred soboũ syna svoego M’stislava Kyevu. I prišed M’stislav” iseče kiãny...”¹⁹⁶. Nie chodzi oczywiście o negację przebiegu wydarzeń z 1069 roku opisanych przez autora *Powieści*, ale o wskazanie różnorodnych możliwości interpretacyjnych. Uważam, że argumenty zwolenników hipotezy o przeniesieniu motywu wystąpień antypolskich z 1069 do 1018 roku są zbyt wątpliwe, aby korygować treść latopisu. Wiarygodności interesującego nas przekazu nie można zweryfikować przy wykorzystaniu pozostałych źródeł. Thietmar najwyraźniej nie znał finału wyprawy kijowskiej Bolesława. Niezbyt przydatna wydaje się także kronika Galla. Nie wspomina ona o zabijaniu Polaków, lecz w tym wypadku nie jest to argument miarodajny, gdyż Anonim nie wiedział także o podobnych wystąpieniach przy okazji interwencji Bolesława Szczodrego. Uznając konflikt Światopełka z Bolesławem za fakt, należałoby poszukać jego przyczyn. Czy u źródeł nieporozumień znalazło się odmienne postrzeganie wzajemnych relacji? O chęć zawładnięcia Rusią lub rozciągnięcia nad nią polskiego zwierzchnictwa podejrzewali Bolesława m.in. Richard Roepell, Antoni Małecki, Feliks Koneczny, Władimir D. Koroluk, Herbert Ludat, Marzena Matla-Kozłowska i Aleksej Karpow¹⁹⁷. Feliks Koneczny określił Bolesława nawet „praojcem idei słowiańskiej”¹⁹⁸. Ostatnio, dobitnie, stanowisko w tej kwestii wyraził Jacek Banaszekiewicz:

Bolesław Chrobry ma władzę nad pokonanym krajem i jego stolicą – przeprowadza więc zgodnie z miejscowym zwyczajem ceremonię swej inauguracji jako zwierzchnika Kijowa (adventus i zasiądzie na tronie) wieńcząc ją – jeśli można powiedzieć – położeniem na swym łożu Predsławy.

¹⁹³ Autor twierdził, że Nikon był naocznym świadkiem powrotu Izjasława do Kijowa. To jednak kolejny domysł A.A. Szachmatowa.

¹⁹⁴ K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 250-251.

¹⁹⁵ Słuszność tych zastrzeżeń to także sprawa subiektywna. Ocena postępowania Światopełka zależy od interpretacji jego relacji z Bolesławem w Kijowie.

¹⁹⁶ *Povest’...*, č. 1, s. 116.

¹⁹⁷ R. Roepell, *op. cit.*, t. 1, s. 145; A. Małecki, *Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma*, t. 1, Kraków 1897, s. 51; F. Koneczny, *Dzieje Rosji*, t. 1: *Do roku 1449*, Komorów 2003, s. 99-100; V. Koroluk, *Drevnepolskoe gosudarstvo...*, s. 161-162; H. Ludat, *An Elbe und Oder...*, s. 89; M. Matla-Kozłowska, *Pierwsi Przemysłidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 391; A. Karpow, *Ároslav Mudryj*, s. 158-159.

¹⁹⁸ F. Koneczny, *op. cit.*, s. 99.

Ów końcowy akt uroczystości przejmowania władzy w Kijowie przez Bolesława nie jest, naszym zdaniem, kaprysem króla czy jakąś szykaną wobec kraju i dynastii, która nim rządziła. Przeciwnie mieści się on bez reszty w całym procesie uwierzytelnienia osoby zdobywcy jako zwierzchnika wspólnoty kijowskiej, ma jak najdobitniej uświadomić nowym poddanym, że związek małżeński z córką Włodzimierza – którego fizyczny aspekt został podkreślony – jest także poślubieniem kijowskiego władztwa wraz z jego godnością królewską...¹⁹⁹

Już od czasów Adama Naruszewicza, a później Iwana Linniczenki datuje się sceptyczne stanowisko wobec ekspansywnego stanowiska Chrobrego względem Rusi. Dla wielu badaczy głównym celem wyprawy było przywrócenie Światopełka na tron kijowski²⁰⁰. Warto zauważyć, że żaden z biografów Bolesława nie dostrzegł u niego ambicji wielkopańszczyńskich. Decydujące znaczenie dla takiej interpretacji poczynił Chrobrego miał najpewniej przekaz kroniki Thietmara. Biskup merseburski stworzył swe opowiadanie najprawdopodobniej na podstawie relacji bezpośrednich uczestników wyprawy na Ruś. Jest to jednak historia bez finału. Więcej satysfakcji w tej materii zdają się dostarczać pozostałe źródła. Nie mają one jednak waloru przekazu stworzonego na podstawie opowieści naocznych świadków. Spisywane również w pierwszej dekadzie XI stulecia *Roczniki kwedlinburskie* informowały o podporządkowaniu przez Bolesława Rusi. Niestety, w latach 1016-1021 nastąpiła przerwa w ich redagowaniu²⁰¹. Można zatem przypuszczać, że zapiska rocznika odzwierciedlała raczej ogólne wrażenie, jakie w Niemczech wywołała interwencja Chrobrego. Tak też było z pozostałymi źródłami. Wyraźnie tendencyjne opowiadanie Galla pielęgnowało polską, na poły legendarną, tradycję wyprawy Chrobrego. Pisząc o Światopełku jako zastępcy Piasta na Włodzimierzowym tronie i długotrwałej daninie opłacanej przez Rusinów, autor nie uwzględniał takich drobnostek, jak upadek Światopełka i przejście władzy przez Jarosława wkrótce po opuszczeniu Kijowa przez polskiego monarchę. Bardziej złożona

¹⁹⁹ J. Banaszekiewicz, *op. cit.*, 6-35, zwłaszcza s. 23-24. Podobnie A. Pleszczyński, *Bolesław Chrobry w Czechach. Realizacja idei Sklawinii czy zwykła ekspansja*, [w:] *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X-XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 139-140.

²⁰⁰ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 4, s. 138; I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 100; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 304; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 263-269; M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckih istočnikov o rusko-pol'skikh otnošeniah...*, s. 154-155; O. Golovko, *Rus' i Pol'sha...*, s. 118-119; M. Salamon, „Amicus” or „hostis”? *Boleslav the Valiant and Byzantium*, [w:] *Byzantium and its Neighbours from the mid-9 th till 12 th Centuries. Papers Read at the International Byzantinological Symposium, Bechyně, September 1990*, red. V. Vavřínek, Prague 1993, s. 114-115; S.A. Sroka, *Bolesław I Chrobry*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 32; D.A. Borovkov, *Tajna gibeli Borisa i Gleba*, Moskwa 2009, <http://oldrushhistory.ru/library/Tayna-gibeli-Borisa-i-Gleba> [data dostępu: 15.06.2017]; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 132, 140-141; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 193-198.

²⁰¹ *Die Annales Quedlinburgenses...*, s. 50 i n.; F. Lifshitz, *Giese Martina*, ed. *Die Annales Quedlinburgenses. Series: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in Usum Scholarum Separatim Editi, vol. 72, Hannover 2004*, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/16073/22191> [data dostępu: 27.05.2017].

wyduje się sprawa oceny doniesień latopisów. Obraz polskiej interwencji, początkowo niejednoznaczny w kwestii relacji między politycznymi partnerami koalicji antyjarosławowej, ulegał powolnym przeobrażeniom ku bezdyskusyjnej dominacji Bolesława jako następcy Włodzimierza na kijowskim tronie. W ten sposób, jak sądzę, XV-XVI-wieczni pisarze starali się zrozumieć niespodziewane wystąpienie Światopełka przeciwko swemu polskiemu dobroczyńcy. Co bowiem, jak nie próba pozbawienia przywództwa we własnym kraju, mogło skłonić niedawnego banitę do buntu? Dlatego w latopisach pojawiły się wstawki o tym, jak to Bolesław siadł na Włodzimierzowym stolcu po zajęciu Kijowa i zniewolił Predsławę. W obliczu uzurpacji Piasta, Światopełk miał zdecydować się na zbrojne wystąpienie przeciw Bolesławowi. Co ciekawe, pisarze ci, oceniając słuszny akt buntu księcia, dostrzegali także jego fatalne skutki.

W sprawie oceny celów interwencji Bolesława na Rusi i relacji między nim a Światopełkiem za miarodajne uznać należy przede wszystkim doniesienia Thietmara. Kłopot w tym, że biskup merseburski najprawdopodobniej nie dysponował pełnią wiedzy o zakończeniu wyprawy Bolesława. Ostatnia informacja niemieckiego kronikarza dotyczyła poselstw wysłanych do Nowogrodu, Niemiec i Konstantynopola²⁰². Brak tu wiadomości o buncie Światopełka i zajęciu przez Bolesława Grodów Czerwieńskich. Uznając obie informacje za prawdziwe, zyskujemy potwierdzenie hipotezy o niedoinformowaniu Thietmara. Kijowską ekspedycję zorganizowano, o czym świadczy *Powieść* i pośrednio kronika niemiecka, by przeprowadzić ponowną intronizację Światopełka. Odesłanie przez zwycięskiego księcia kijowskiego sojusznicznych oddziałów saskich i węgierskich sugeruje wypełnienie przezeń misji. Dla zwolenników takiego toku rozumowania niepokojąco mogą brzmieć wiadomości o poselstwach Bolesława do Jarosława i Bazylego II. Gdyby nie informacja o buncie Światopełka przeciw swemu dobroczyńcy, inicjatywę Chrobrego traktować można by jako kolejny przejaw opieki polskiego księcia nad zięciem. Może jednak misje organizowane przez Piasta, a następnie odesłanie części wojsk obcych były początkiem konfrontacji między sojusznikami? Podejrzenia tego rodzaju pojawiają się po zestawieniu następujących zdarzeń:

- poselstwo polskie do Bizancjum,
- rozkaz Światopełka w sprawie zabijania Polaków,
- odejście Anastazego z Dziesięcinnej Cerkwi wraz z Bolesławem do Polski.

Na temat konstantynopolitańskiej misji Bolesława napisano wiele. Historyków intrygował zagadkowy ton posłania, zawierający z jednej strony obietnicę współpracy, z drugiej groźbę nieprzejednanej wrogości. Skalę problemu interpretacyjnego obnaża spektrum poglądów na cele przyświecające temu poselstwu. Stanisław Zakrzewski i Karol Kollinger łączyli posłanie ze zmianą władzy na Rusi i zastąpieniem Światopełka

²⁰² Z redakcji korewskiej kroniki nie wynika, by poselstwo udało się do Bizancjum.

Jarosławem, utrzymującym dotąd dobre relacje z cesarzem²⁰³. Andrzej F. Grabski przypuszczał, że Chrobry interweniował w imieniu sojuszników – Światopełka i Henryka II. Chodziło o zachowanie dobrych relacji rusko-bizantyjskich, przy jednoczesnym powstrzymaniu wspierania armii bizantyjskiej przez ruskie oddziały w Italii²⁰⁴. Władimir D. Koroluk i Władimir N. Paszuto obsadzali polskiego księcia w roli arbitra między cesarzami²⁰⁵. Gerard Labuda nie widział żadnego związku wystąpienia z polityką Niemiec²⁰⁶. Maciej Salamon zwrócił uwagę na nowe perspektywy rozwoju sytuacji politycznej powstałe po zajęciu Bułgarii przez Bazylego w układzie stosunków polsko-węgiersko-bizantyjskich²⁰⁷. Aleksander W. Nazarenko, Andrzej Pleszczyński, Aleksey Karpow i Wiktor Torop interpretowali poselstwo jako wyraz przywódczej roli Bolesława, uzurpującego sobie prawo do zwierzchnich rządów nad Rusią²⁰⁸. Zdaniem A.W. Nazarenki Chrobry występował przed Bazylim jako „gospodarz” Rusi. Według A. Pleszczyńskiego Piast informował Bazylego o zajęciu Rusi i poszerzeniu swojej strefy wpływów. Aleksey Karpow przypuszczał, że Chrobry domagał się cesarskiego uznania dla jego suwerennej władzy nad Kijowem, a Wiktor Torop nazywał Bolesława nowym władcą Rusi. W takim podejściu historyków nie ma nic nadzwyczajnego i nowego. Pojmowanie bizantyjskiej misji jako wyrazu ambicji polskiego monarchy lokuje badaczy w gronie zwolenników hipotezy o „imperialnych” celach Chrobrego na Rusi. Rzecz w tym, że Piast, w świetle relacji Thietmara, występował tylko jako polityczny patron Światopełka, a władcą Kijowa został ruski książę²⁰⁹. Brak wyraźnie wyartykułowanych objawów konfliktu wewnątrzkoalicyjnego w kronice biskupa merseburskiego może wynikać ze wspomnianego niedostatku informacji. Postacią kojarzącą misję do Konstantynopola z wydarzeniami w Kijowie wydaje się Anastazy Korsunianin, prepozyt (?) Dziesięcinnnej Cerkwi. Jeśli dać wiarę legendzie, Anastazy był człowiekiem o ciekawej przeszłości. Do Kijowa sprowadził go Włodzimierz Wielki w nagrodę za zasługi w zdobyciu Korsunia. Według *Powieści* zdradził on swych ziomków

²⁰³ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 306-307. Autor zwrócił także uwagę na aspekt zaangażowania Pieczyngów, sojuszników polskich w walkach przeciw Bizancjum w Bułgarii. K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 211-226.

²⁰⁴ A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 267-268. Także A. Urbańczyk, *Bolesław Chrobry lew ryczący*, Toruń 2017, s. 281.

²⁰⁵ V.D. Koroluk, *Drevnepolskoe gosudarstvo...*, s. 163; V.N. Pašuto, *op. cit.*, s. 77.

²⁰⁶ G. Labuda, *O stosunkach prawno-politycznych państwa polskiego z państwem niemieckim w X i XI wieku. W związku z pracą Jarosława Sochackiego pt. Stosunki publicznoprawne między państwem polskim a cesarstwem rzymskim w latach 963-1102*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, 57, z. 1, s. 355.

²⁰⁷ M. Salamon, *op. cit.*, s. 114.

²⁰⁸ A.V. Nazarenko, *Zapadnoevropejskie istočniki*, [w:] *Drevnâ Rus' v svete zarubežnyh istočnikov*, red. A.E. Mel'nikova, Moskwa 1999, s. 331; A. Pleszczyński, *Bolesław Chrobry w Czechach. Realizacja idei Sklawinii...*, s. 145; A. Karpov, *Āroslav Mudryj*, s. 158; W. Torop, *op. cit.*, s. 120.

²⁰⁹ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 621-622.

i doprowadził do poddania oblężonego miasta²¹⁰. Stamtąd właśnie Włodzimierz wysłał posłów do Bazylego i Konstantyna w sprawie małżeństwa z cesarzówną Anną. Po chrzcie i małżeństwie w Korsuniu Włodzimierz zabrał ze sobą do Kijowa Anastazego i tamtejszych popów. Dla nich, w 989 roku, zbudował w stołecznym grodzie cerkiew Przenajświętszej Bogarodzicy²¹¹. Duchowny odegrał istotną rolę w procesie chrystianizacji Rusi i za czasów Włodzimierza znajdował się w kręgu osobistości bliskich władcy²¹². Najprawdopodobniej w 1018 roku nadal należał do elity kijowskiego Kościoła. Co ciekawe, po zdobyciu Kijowa, hierarcha zdobył zaufanie Bolesława i wraz z nim opuścił Kijów po buncie Światopełka. Nie wiadomo, jakie stanowisko zajął Anastazy w konflikcie między Jarosławem a Światopełkiem. Trudno powiedzieć, czy dla współczesnych zabiegi duchownego o pozyskanie zaufania Chrobrego były niespodzianką. W każdym razie sprawa wydaje się niebagatelna i intrygująca: dlaczego jeden z najwyższych autorytetów prawosławnego Kościoła porzucił Rurykowiców dla przybyśsza z Polski? Czy prepozyt uczynił coś, co wyłączało jego funkcjonowanie w Kijowie pod rządami Światopełka? Jedyny znany konflikt między nowym protektorem duchownego a Światopełkiem rozegrał się po zwycięstwie nad Jarosławem. Wyobraźnia podpowiada liczne scenariusze. W jednym z nich Grek Anastazy mógłby okazać się inspiratorem Bolesławowego poselstwa do Konstantynopola w celu uzyskania przychylnego stanowiska dla zmian na kijowskim tronie²¹³. U boku polskiego księcia występowałby jako gwarant nienaruszalności praw ruskiej Cerkwi po przejściu władzy przez nowego władcę. Problem w tym, że wyobraźnia nie zastąpi źródeł, a na podstawie jej wytworów nie zbudujemy hipotezy naukowej. Zestawienie przekazów Thietmara i najstarszych la-

²¹⁰ W historiografii ruskiej funkcjonują dwie wersje „Korsuńskiej legendy” (Żywota Włodzimierza). W jednej osobą, która pomogła Włodzimierzowi w zdobyciu Korsunia, był Żłdbern (Iżbern), w drugiej Anastazy. O pochodzeniu i imieniu Żłdberna: V.F. Odákov, *Varâgi knâzâ Vladimira Svâto-slaviča. Otkuda oni?*, [w:] *Drevnerusskoe duhovnoe nasledenie v Sibiri. Naučnoe izučenie pamâtnikov tradicionnoj russkoj knižnosti na vostoce Rossii (1965-2005)*, red. E.I. Dergačeva-Skop, Novosibirsk 2008, http://polotsk.retropc.org/soderjanie_31.html [data dostępu: 14.06.2017]. Źródła i ich omówienie m.in.: V.A. Rozov, *Ličnost' Vladimira Svâtogo v russkoj literature*, http://dugward.ru/library/rozov/rozov_lichnost_vladimira.html [data dostępu: 14.06.2017]; *Čteníã v" istoričeskom" obšestve Nestora letopisca*, red. N.P. Danilevič, A.I. Sobolevski, kn. 2, Kiev" 1888, s. 24-32; N.I. Milútenko, *Svâtoj ra-voapostolnyj knâz' Vladimir i krešenie Rusi. Drevnejšie piš'miennye istočniki*, Sankt-Peterburg 2008, s. 474-477; A. Karpov, *Vladimir Svâtoj*, s. 435-437. A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 140-142; M.D. Priselkov, *Očerki cerkovno-političeskoj istorii Kijevskoj Rusi X-XII vv.*, Sankt Peterburg 1913, s. 274-276.

²¹¹ *Povest'...*, č. 1, s. 83. O powstaniu Dziesięcinnnej Cerkwi: M.F. Mur'ánov, *O Desatinnoj Cerkvi knâzâ Vladimira*, [w:] *Vostočna Evropa v drevnosti i srednevekov'e. Sbornik statej*, Moskva 1978, s. 171-175.

²¹² *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'ŭ*, s. 64. Autor, nie wiadomo na jakiej podstawie, wymienił Anastazego wśród towarzyszy metropolity Michała.

²¹³ O roli Anastazego inaczej zob. D.A. Borovkov, *Tajna gibeli Borisa i Gleba*, Moskva 2009, s. 73, [w:] <http://oldrushhistory.ru/library/Tayna-gibeli-Borisa-i-Gleba> [data dostępu: 15.06.2017]. Autor wspomina o możliwości pomylenia arcybiskupa z Anastazym, sugerując, że to on mógł być posłem do Jarosława w sprawie wymiany zakładniczek.

topisów wskazuje na wyraźny kryzys w relacjach między Bolesławem i Światopełkiem, lecz nie ma pewności, czy ich tłem była próba detronizacji przez Piasta nowo kreowanego księcia Kijowa. W takich warunkach trudno dywagować na temat ambitnych zamierów polskiego księcia czy jego „wielkiej idei zjednoczenia całej Słowiańszczyzny”²¹⁴.

Przebieg działań zbrojnych kampanii kijowskiej nie budzi w literaturze większych kontrowersji²¹⁵. Koalicjanci po bitwie nad Bugiem szybko rozprawili się z Jarosławem. Analizując sytuację pokonanego, warto zwrócić uwagę na rozbieżności wyłaniające się po konfrontacji między kroniką Thietmara a *Powieścią minionych lat*. Według kronikarza niemieckiego, po klęsce, syn Włodzimierza przejawiał jeszcze aktywność na terytoriach należących do Światopełka (księstwa turowskiego?)²¹⁶. Zajął bowiem gród należący do brata i uprowadził jego mieszkańców. Poza tym, Jarosław nie od razu zbiegł do Nowogrodu, gdyż 14 sierpnia Kijów poddał się dopiero po jego ucieczce²¹⁷. Według *Powieści*, po decydującym starciu, Jarosław z czterema towarzyszami uciekł do Nowogrodu i w ten sposób zakończył kampanię przeciwko Bolesławowi. W tej wersji wojna okazała się kompletną katastrofą i zniszczeniem nie tylko drużyny, ale i armii Jarosława. Jak rozstrzygnąć rozbieżności między źródłami, jeśli prezentują diametralnie różną sytuację po bitwie? Kronikarz niemiecki odnotował informacje o przebiegu konfliktu, które do niego dotarły. Wydaje się, że szczegóły podane przez Thietmara brzmią wiarygodnie. Opowieść latopisarza potraktować chyba trzeba jako przerysowany, stworzony przez nowogrodzką legendę obraz głębi klęski Włodzimierza. Mógł on służyć z jednej strony jako świadectwo duchowej potęgi Jarosława, z drugiej zasług nowogrodzian. To uparci nowogrodzcy bojarzy wydostali księcia z otchłani upadku.

Niektóre wątki obecne w *Powieści*, i co ciekawe, w kronice Thietmara, wprowadził do swej *Historii rosyjskiej* Wasilij N. Tatiszczew. Warto zwrócić uwagę na opis przygotowań do bitwy nad Bugiem. Obok polskich oddziałów Bolesława, stanął do niej Światopełk z armią wołyńsko-turowską. Co zaskakujące, po klęsce, Jarosław wcale nie zbiegł do Nowogrodu, lecz udał się do Kijowa. Dopiero stamtąd, zebrawszy pozostałe wojsko, pojechał na północ²¹⁸. Zagadką pozostanie, jakim sposobem W.N. Tatiszczew

²¹⁴ R. Jakimowicz, *Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii*, „Rocznik Wołyński” 1934, 4, s. 92; A. Pleszczyński, *Bolesław Chrobry w Czechach. Realizacja idei Sklawinii...*, s. 133-145.

²¹⁵ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 302-303; A.F. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 263-266; V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 36-37; A. Karpov, *Āroslav Mudryj*, s. 142-152; O. Golovko, *Rus' i Polśa...*, s. 106-118; P. Tokarz, *op. cit.*, s. 21-25; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 132-136; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 240-245; R.F. Barkowski, *Kijów 1018* (wersja elektr.).

²¹⁶ A. Karpov, *Āroslav Mudryj*, s. 142.

²¹⁷ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 620. Jeśli poczynania Jarosława zaliczymy do wydarzeń zaistniałych w trakcie latniej kampanii 1018 roku, to stwierdzimy ich niewielki wpływ na szybkość działań Bolesława i Światopełka.

²¹⁸ V.N. Tatišev, *op. cit.*, s. 74.

zdobył te informacje. Nie wiadomo też, skąd pochodziły pozostałe „nowości” XVIII-wiecznego historyka. Gdzie „znalazł” niespotykaną nigdzie wiadomość o powściągliwości Bolesława przed bitwą: książe miał rzekomo zaproponować Jarosławowi zawarcie pokoju. Układy przerwano na skutek nieprzejednanej postawy Światopełka²¹⁹. Tak jak w innych, tak i w tym przypadku, można podejrzewać Tatiszczewa o wprowadzenie własnych wniosków do wiadomości przejętych z latopisów. Tym razem, przypadkowo jak mierniam, okazały się one bliskie niektórym zapisom kroniki Thietmara.

Jeśli wierzyć chronologii niemieckiego kronikarza, Jarosław Mądry przegrał kampanię letnią w ciągu niespełna miesiąca. Ostatecznie, może po krótkim i nieskoordynowanym oporze, schronił się w dalekim Nowogrodzie. Wydarzenia decydujące dla dalszego rozwoju wypadków na Rusi, jak się wydaje, nastąpiły w Kijowie. Po uroczystościach ponownej intronizacji Światopełka, Bolesław wysłał swych wojów na odpoczynek. Postanowił też zdyskontować militarny sukces, czyniąc nałożnicą jedną z sióstr Jarosława. Postępowanie polskiego władcy wobec księżniczki znajduje potwierdzenie w dwóch niezależnych źródłach. Jak wspomniałem uprzednio, w okresie kryzysu politycznego 1017-1018 roku i zagrożenia wojną na dwa fronty, Bolesław podjął inicjatywę zmierzającą do neutralizacji wschodniego przeciwnika poprzez małżeństwo z córką Włodzimierza. Wiadomość o matrymonialnych planach Chrobrego przekazał niezawodny Thietmar. Wiedział o nich także Gall Anonim²²⁰. Według biskupa merseburskiego polski książe po zdobyciu Kijowa uprowadził ruską księżniczkę, którą wcześniej sobie „upatrzył”. Kronikarz nazwał księcia „starym lubieżnikiem”, ganiąc zainteresowanie żonatego monarchy inną kobietą²²¹. Według kroniki Anonima związek księcia z Rurykowicówną miał charakter symboliczny, a obrażony monarcha dokonał zemsty na „królu Rusinów” za odmowę ręki jego siostry²²². Anonim słauił nie tylko sprawność bojową bohatera, ale i jego elokwencję. Bolesław, szykując się do zrealizowania seksualnych zamiarów wobec księżniczki, bawił swych wojów zgrabnymi przemowami:

Tak jak w tej godzinie Złota Brama miasta ugodzoną została tym mieczem, tak następnej nocy ulegnie siostra najtchórzliwszego z królów, której mi dać nie chciał. Jednakże nie połączy się z Bolesławem w łożu małżeńskim, lecz tylko jeden raz, jak nałożnica, aby pomszczona została w ten sposób zniewaga naszego rodu, Rusinom zaś ku obeldze i hańbie²²³.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 620.

²²¹ K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 348.

²²² *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 1, cap. 7, p. 21.

²²³ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, ks. 1, rozdz. 7, s. 24. Na temat wersji Galla J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 140: „Oznacza to (fakt konkubinatu Bolesława i Przedstawy – przyp. K.B.), że wersja Anonima Galla o zgwałceniu Przedstawy z zemsty nad pokonanym Jarosławem nie zasługuje na wiarę i stanowi wypaczenie wydarzeń”. Całkiem możliwe, że kronikarz w ten sposób znalazł „godne” usprawiedliwienie dla seksualnych ekscesów Bolesława w Kijowie.

Motyw siłowego zmuszenia do uległości kobiety w podobnych okolicznościach znany jest ruskiej tradycji historiograficznej. Zwyczaj taki miał praktykować Włodzimierz Wielki. O okrutnych i lubieżnych postępkach tego księcia opowiadały *Powieść* i tzw. *Legenda korsuńska* (żywoty Włodzimierza). Jego pierwszą ofiarą została Rogneda córka Rogwołoda księcia połockiego. Kiedy Włodzimierz zażądał jej ręki, księżniczka odmówiła, stwierdzając: „Ne hočŭ rozuti robičiča, no Āropolka hočŭ²²⁴”. Odmowa drogo kosztowała całą rodzinę. Kiedy Włodzimierz zdobył Połock, zabił Rogwołoda i jego dwóch synów, a Rognedę uczynił swą małżonką. Wkrótce zginął także Jaropełk. Podobna historia przytrafić miała się księciu korsuńskiemu. O rękę jego córki także starał się Włodzimierz i również otrzymał odmowę. Po zdobyciu Korsunia zhańbił on kobietę na oczach rodziców, następnie ich zamordował, a księżniczkę oddał za żonę swemu poddanemu Iźdbernowi²²⁵. Bolesław, jak widać, był „łagodnym” kontynuatorem tradycji Włodzimierza. Czy Anonim Gall zaadoptował do swego dzieła jakieś wieści o obyczajach ruskiego księcia, trudno stwierdzić. W każdym wypadku, jeśli wierzyć Włodzimierzowej legendzie, postępowanie polskiego władcy w Kijowie nie powinno zbyt bulwersować tamtejszych mieszkańców.

Ani Thietmar, ani Gall nie znali imienia księżniczki zniewolonej przez Bolesława. Ujawniły je dopiero latopisy, stwierdzając, że była nią Predsława, córka... Włodzimierza Wielkiego²²⁶. Relacje między polskim księciem i Rurykowicówną w źródłach ruskich przedstawiają się nieco zagadkowo. Najstarsze wersje latopisów nie wspominały w ogóle o seksualnych wybrykach Bolesława w Kijowie. W relacji z polskiego nazajdu latopisów ławrentiewskiego i hipackiego ruskie księżniczki pojawiły się anonimowo w grupie osób wprowadzonych z Kijowa przez Chrobrego²²⁷. Według *Kroniki Thietmara*, w zdobytym mieście przebywało dziewięć siostr Jarosława. Czy Bolesław wprowadził do Polski wszystkie? Biskup merseburski wspominał tylko o jednej księżniczce. Żywoć Mojżesza Węgrzyna autorstwa piecherskiego mnicha Polikarpa informował, że polski książę wprowadził „obie” siostry Jarosława²²⁸. Skąd pochodziły in-

²²⁴ *Povest'*..., č. 1, s. 54.

²²⁵ *Mesâca iŭlâ v" 15 den'. Uspenie ravnoapostolom" velikago knâzâ Vladimira samoderžca*, [w:] N.I. Milŭtenko, *Svâtoj ravnoapostolnoj knâz' Vladimir i krešenie Rusi. Drevnejšie piš'miennye istočniki*, Sankt-Peterburg 2008, s. 474-476.

²²⁶ N. Kul'bin, *Predsłava*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, red. A.A. Polovcov, t. 14, Sankt-Peterburg 1905, s. 749; A. Poppe, *Przedsława*, [w:] SSS, t. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, s. 375-376; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 272-273; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 522.

²²⁷ *Povest'*..., č. 1, s. 97. O niewoli Rurykowicównien nie wiedziały najstarsze źródła spisane w Nowogrodzie, *Novgorodskââ pervaâ letopis'*..., s. 15, 180.

²²⁸ *Slovo o prepodobnem Moisei Ugrine. Gospodi blagoslovi*, [w:] *Drevnerusskie pateriki: Kievo-pečerskij paterik. Volokolamskij paterik*, oprac. L.A. Olševskaâ, Moskva 1999, s. 48-49. O Polikarpie: L.A. Olševkaâ, *Polikarp*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi (XI-pervaâ polovina XIV v.)*, red. D.S. Lihacëv, Leningrad 1987, s. 370; Zdaniem A.V. Nazarenko, *Nemeckie latinoâzyčnyje istočniki...*, s. 203, informacja o „obu” siostrach była pomyłką.

formacje hagiografa? Aleksander W. Nazarenko zwrócił uwagę, że o dwóch bezimiennych córkach Włodzimierza i Rognedy wspomniała *Powieść minionych lat* w rozdziale poświęconym pogańskiemu życiu księcia²²⁹. Polikarp najpewniej oparł się właśnie na wspomnianym fragmencie *Powieści*. Dlatego „obie” księżniczki dostały się do niewoli Bolesława. Mimo że Mojżesz, główny bohater opowiadania, przebywał na dworze Predsławy i stamtąd trafił do niewoli, hagiograf nie wskazał jej jako towarzyszki niedoli przyszłego mnicha. Predsława nie pojawiła się również w toku opowiadania o „polskich” perypetiach Mojżesza²³⁰. Jak widać, w najstarszych znanych dziś ruskich przekazach Predsławy nie kojarzono z kobietami uprowadzonymi przez polskiego księcia.

Po raz pierwszy Predsławę utożsamiono z księżniczką seksualnie wykorzystaną przez Bolesława w latopisach sofijsko-nowogrodzkich. Różnice między ławrentiewską (czyli najstarszą znaną wersją *Powieści*) a odpowiednim fragmentem latopisu nowogrodzko-sofijskiego ilustrują poniższe cytaty:

Latopis ławrentiewski	Latopis Karamzina
V leto 6526. Pride Boleslav s s' Svâtopolkom' na Āroslava s lâhy [...] i pobeđi Boleslav' Āroslava [...] Boleslav' že vnide v Kyeve s' Svâtopolkom'. I reče Boleslav': „Razvedete družinu moŭ po gorodom” na pokor”m”, i byst tako [...] Boleslav' že be Kyeve sedâ, okan'nyj že Svâtopolk” reče: „Eliko že lâhov” po gorodom”, izbivajte â”. I izbiša lâhy. Boleslav' že pobeže is Kyeve, v”zma iminê i boârŭ Āroslavie i sestre ego... ²³¹ .	V leto 6526. Priide Boleslav s' Svâtopl”kom na Āroslava s lâhy; [...] i pobeđi Boleslav Āroslava. [...] a sam” vnide v Kiev s' Svâtopl”kom i sede na stole Volodimeri. I toĝda Boleslav položi sebe na loži Peredslavu, dšer Volodimirŭ, sestru Āroslavlŭ. Āroslav že ubeža s' 4-mi muŭi k Novugradu. I reče Boleslav: “Razvedete družinu moŭ po gradom” na pokorm” “. I byst tako. [...] Boleslav že be v Kieve sedâ, bezumnyi že Svâtopl”k” reče: “Eliko že lâhov po gradom” izbivaite”. I izbiša â. Boleslav že pobeže is Kieva, povoločiv Peredslavu, vozmâ imienie i bolâr” Āroslavlŭ i sestry ego... ²³² .

²²⁹ *Povest'...*, č. 1, s. 56. A.V. Nazarenko, *Nemeckie latinoâzyčnyje istočniki...*, s. 196, 203. O małżonkach Włodzimierza Wielkiego ostatnio: I. Čugaeva, *Knâz' Volodimir Svâtij i jogo ŷinki: legendi ta real'nist'*, „Siverânskij litopis” 2015, t. 5, s. 18-22 (tu także literatura). *Powieść* udokumentowała egzystencję tylko trzech córek Włodzimierza – Predsławy córki Rognedy, jej anonimowej rodzonej siostry i najmłodszej, także bezimiennej, przyszłej żony Kazimierza Odnowiciela. Brak Marii Dobronegi wśród córek Włodzimierza wspomnianych przez latopisarza we fragmencie *Powieści* poświęconym „rodzinnemu” życiu Włodzimierza sugeruje, że nie zaprezentowano tam całego jego potomstwa. *Povest'...*, č. 1, s. 104, pisząc o małżeństwie Kazimierza, latopisarz stwierdził tylko, że Jarosław wydał zań swoją siostrę.

²³⁰ A.V. Nazarenko, *Nemeckie latinoâzyčnyje istočniki...*, s. 196-197, 203, stwierdził, że autor żywota Mojżesza Węgrzyna wiedział, iż wśród jeńców Bolesława była Predsława.

²³¹ *Povest'...*, č. 1, s. 97.

²³² *Novgorodskââ Karamzinskaâ latopis'*, s. 61. Identycznie lub podobnie: *Sofijskaâ pervaâ letopis'*..., k. 129-130; *Novgorodskââ četvertaâ letopis'*, s. 108; *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'ŭ*, s. 75; *Letopisnyj sbornik imenuemyj Tverskoŭ...*, s. 18; *Tipografskaâ letopis'*, t. 24, Petrograd” 1921, s. 48; *Vologodsko-permskaâ letopis'*, t. 23, Moskva-Leningrad 1959, s. 39; *Letopisnyj sbornik imenuemyj letopis'ŭ Avraamki*, t. 26, Sankt-Peterburg” 1889, s. 40.

Wiadomości o zniewoleniu księżniczki pojawiły się w ruskich źródłach kilkaset lat po kijowskich wydarzeniach i, jak widać, były bardziej szczegółowe od wszystkich znanych dotychczas. Skąd się wzięły? W jaki sposób pisarz pierwowzoru późnych latopisów nowogrodzkich wpadł na skądinąd niecodzienny pomysł, by polski monarcha wykorzystał seksualnie pojmaną w Kijowie księżniczkę, jeśli szczegółów tych zdarzeń nie znano jeszcze w czasach, gdy spisywano latopis ławrentiewski i hipacki? Poszukujących odpowiedzi na rysujące się pytania badaczy nurtowały, przede wszystkim, dwie kwestie:

- kształtowanie tradycji historiograficznej o Predsławie,
- losy księżniczki po ustąpieniu Bolesława z Kijowa.

Aleksej A. Szachmatow sądził, jak wspomniałem, że wiadomość o zniewoleniu Predsławy pochodziła z zaginionego żywota Antoniego²³³. Zdaniem Władymira D. Koroluka i Franciszka Sielickiego, ustna tradycja o siostrze Jarosława mogła przywędrować na Ruś z Polski za sprawą Gertrudy, żony Izjasława²³⁴. Oleksandr Hołowko przypuszczał, że pierwotną wersję, przechowaną przez latopisy nowogrodzko-sofijskie, uszczuplił m.in. o wiadomości dotyczące Predsławy autor zwołu lat siedemdziesiątych²³⁵. Te, interesujące skądinąd koncepcje, neglizują bezradność historyków. Próby wyjaśnienia problemu polegają bowiem na wskazaniu źródeł, których w ogóle nie znamy lub których treść jest dziś niemożliwa do odtworzenia. Wydaje się, że rozwiązanie dylematu może okazać się prostsze, choć nie satysfakcjonujące z punktu widzenia rekonstrukcji szczegółów wydarzeń kijowskich z sierpnia 1018 roku. Jak wspomniałem uprzednio, przed powstaniem archetypu roczników nowogrodzko-sofijskich motyw seksualnego wykorzystania przez polskiego monarchę ruskiej księżniczki obecny był tylko w kronikach Thietmara i Galla Anonima. W żadnym wypadku nie dotyczył on jednak Predsławy. O jej istnieniu nie wiedział Thietmar, pisał bowiem o uwiedzeniu jednej z dziewięciu siostr²³⁶. Gall także nie znał imienia księżniczki. Nie dysponujemy informacjami, by w XV wieku kronika Thietmara lub Galla trafiły na Ruś. Nic nie wskazuje, by treść którejkolwiek w szerszym zakresie wpłynęła na brzmienie latopisów. Ludmiła E. Morozowa, w opracowaniu poświęconym kobietom średniowiecznej Rusi, wysunęła przypuszczenie, że „nowa” informacja mogła pochodzić z polskich kronik²³⁷. Ewentualność taką rozważał również Karol Kollinger²³⁸. Hipoteza o wpływie polskiej

²³³ A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 439.

²³⁴ V.D. Koroluk, *Letopisnoe izvestie o krest'anskom vostanii v Polše v 1037-1038 gg.*, [w:] *Akademiku Borisu Dmitreviču Grekovu ko dnū semidesätiletiâ*, Moskwa 1952, s. 72-73.

²³⁵ O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 120-121.

²³⁶ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 620-622.

²³⁷ L.E. Morozova, *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/150797/Morozova_-_Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevnei_Rusi.html [data dostępu: 1.03.2017].

²³⁸ K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 257, 350-352.

tradycji na opis losów Predsławy nie wyjaśnia jednak obecności akurat tej księżniczki w łożu Bolesława. Jeśli faktu tego nie stwierdziły źródła ruskie napisane między XI a połową XV wieku, to należałoby brać pod uwagę kombinacyjne powstanie omawianego wątku. Swoista kontaminacja polegałaby na wykorzystaniu przejętego z tradycji obcej motywu seksualnego wykorzystania księżniczki i uzupełnienie go o imienne wskazanie ofiary. Jako że Predsława była jedyną znaną latopisom z imienia córką Włodzimierza, tylko ona mogła „oficjalnie” leć w łożu polskiego zwycięzcy. Nieco kłopotu nastęrczać może znalezienie platformy przekazu polskiej tradycji o czynach Chrobrego w Kijowie na grunt ruski. Wynika to z zupełnego zniknięcia seksualnego aspektu dokonań Bolesława z rodzimej tradycji. Już Wincenty Kadłubek wykazał dystans do sławienia wątpliwych seksualnych „przewag” Chrobrego na Rusi. Przypomniał o nich dopiero Jan Długosz²³⁹. Twórca archetypu późnych roczników nowogrodzko-sofijskich winien dotrzeć albo do legendarnych opowieści Anonima Galla, albo zapoznać się z treścią *Roczników*. Jeśli prawdziwa jest hipoteza o spisaniu podstawy wspomnianych latopisów w połowie XV wieku, w rachubę wchodziłaby raczej percepcja postgallowej tradycji bez pośrednictwa dzieła kanonika Jana²⁴⁰. Rozwiązaniem kwestii byłoby przyjęcie założenia przysposobienia tradycji w ramach kontaktów kulturalnych ożywionych po przeobrażeniach ustrojowych i terytorialnych na pograniczu polsko-ruskim w XIV-XV wieku²⁴¹. Możliwości takie bezsprzecznie istniały, lecz kiedy doszłyby do sugerowanego „przeniesienia”, możemy tylko zgadywać.

Akceptacja przez historyków informacji latopisów nowogrodzko-sofijskich o seksualnym związku Bolesława z Predsławą spowodowała zainteresowanie losami księżniczki po jej uprowadzeniu. W historiograficznej narracji Predsława stała się towarzyszką życia Bolesława w Polsce. Jedni uważali ją za legalną małżonkę księcia, inni za konkubinę²⁴². Przeżycia Predsławy na obczyźnie szczególnie interesowały polskich hi-

²³⁹ Ioannis Dlugossii..., lib. 1-2, p. 262. O źródłach Długosza zob. A. Semkowicz, *op. cit.*, s. 99; B.M. Kloss, *Russkie istočniki knig Annalov Āna Dlužoša*, [w:] N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus' v „Polskoj istorii” Āna Dlužoša*, Moskwa 2004, s. 50. Długosz jednak nie kojarzył zniewolonej księżniczki z Predsławą.

²⁴⁰ Choć Długosz także był reprezentantem tradycji znanej z kroniki Galla.

²⁴¹ Nie chodzi o bezpośrednie zapoznanie się z treścią kroniki Galla, lecz opartą na niej tradycją obecną w wykształconych kręgach społeczeństwa.

²⁴² Zob. F. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949, s. 254; G. Labuda, *Wyjaśniające się tajemnice Ostrowa Lednickiego*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984, s. 109; idem, *Tajemnica budowy grodowych i sakralnych na Ostrowie Lednickim u progu XI stulecia*, [w:] idem, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań 1988, s. 404-411; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 457-458; idem, *Nemeckie latinoazyčnyje istočniki...*, s. 196; A.A. Šajkin, *Povest' vremennyh let istoriâ i poetika*, Moskwa 2011, s. 154; J. Banaszkiwicz, *op. cit.*, s. 23-24; V.L. Ānin, *Nekropol' Novgorodskogo Sofijskogo sobora*, Moskwa 1988, s. 33; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 140. Zob. także O. Balzer, *op. cit.*, s. 88. O pobycie w Polsce m.in.: L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 273; L.E. Morozova, *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/150797/Morozova_-_Velikie_i_neizvest

storyków. Przypuszczano, że osiadła ona wraz z Anastazym z Dziesięcinniej Cerkwi na Ostrowie Lednickim²⁴³. Jerzy Strzelczyk, na podstawie kontrowersyjnych konstatacji Jacka Banaszkiwicza, pozwolił sobie na niezwykłą i zaskakującą supozycję na temat stosunku Predsławy do poczyńań Bolesława:

Tymczasem, jak wykazały oparte na szerokim tle porównawczym badania Jacka Banaszkiwicza, w postępowaniu wobec Predsławy nie było nic uwłaczającego i wolno domniemywać, że aprobowala ona ten związek²⁴⁴.

O aprobacie lub dezaprobatie księżniczki dla seksualnego zniewolenia źródła miłości. Gerard Labuda o uczuciach Predsławy nie wspominał, lecz nie miał wątpliwości co do kontynuacji współżycia księcia z Rurykowicówną w Polsce. W efekcie stwierdził: „Nie jest zapewne przypadkiem, że w tzw. II świątyni odnaleziono grób dziecka, wyposażony w złotą obrączkę; czy był to syn Bolesława i Predsławy?”²⁴⁵. Poznański historyk nawiązywał do efektów eksploracji archeologicznych na Ostrowie Lednickim. Wówczas przy pozostałościach jednego z tamtejszych kościołów odsłonięto grobowiec, w którym miało niegdyś spoczywać ciało dziecka²⁴⁶. Przypuszczenia Gerarda Labudy rozwinął Aleksander Grygorowicz, wskazując, że na Ostrowie pochowano Bolesława Chrobrego, Predsławę i ich dziecko²⁴⁷. Z tym zdaniem nie zgodził się jed-

nye_zhenshchiny_Drevneii_Rusi.html [data dostępu: 1.03.2017]; G. Labuda, *Wyjaśniające się tajemnice...*, s. 109; A. Karpov, *Ároslav Mudryj*, s. 154; V. Torop, *op. cit.*, s. 124-125, 131-131.

²⁴³ B. Bolz, *Inskrypcja na brązowym krążku z Ostrowa Lednickiego. Materiały dyskusyjne*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984, s. 100-101; G. Labuda, *Wyjaśniające się tajemnice...*, s. 109.

²⁴⁴ J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 140. Warto wspomnieć, że autor nie akceptował wersji opowiadania Anonim Galla o charakterze związku Bolesława z księżniczką.

²⁴⁵ G. Labuda, *Wyjaśniające się tajemnice...*, s. 109; idem, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 405-424. Nie wiadomo, dlaczego G. Labuda wspominał o synu Bolesława. W grobie lednickim nie stwierdzono żadnych szczytków dziecka, w związku z czym nie można było określić jego płci. A.V. Nazarenko, w komentarzu do N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus' v „Polskoj istorii”...*, s. 382, uznał domniemanie G. Labudy za „zasługujące na uwagę”.

²⁴⁶ J. Górecki, *Preromańskie pochówki panujących i dostojników w tzw. II kościele na Ostrowie Lednickim*, „*Studia Lednickie*” 1991, t. 2, s. 124-125. O pochówku dziecka wywnioskowano na podstawie wielkości grobu i zarysów pozostałych po trumnie. W odniesieniu do koncepcji G. Labudy: *ibidem*, s. 127. Zob. także R. Sachs, *Archeologiczne zabytki specjalne a charakter kultu chrześcijańskiego na Ostrowie Lednickim w pierwszej połowie XI wieku*, „*Gniezno. Studia i materiały historyczne*” 1987, t. 2, s. 282; A. Biedroń, *Kościół jednonawowy*, [w:] *U progu chrześcijaństwa w Polsce: Ostrów Lednicki*, red. K. Żurowska, Kraków 1993, s. 99-101; M. Kara, *Domniemany grób księcia Władysława Laskonogiego w opactwie oo. Benedyktynów w Lubiniu k. Kościana – głos w dyskusji*, [w:] *Opactwo Benedyktynów w Lubiniu. Pierwsze wieki istnienia. Materiały z IV sesji Lubińskiej z okazji 850-lecia konsekracji ołtarza NMP 14-15 października 1995 r.*, Poznań 1996, s. 94, p. 3; A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa 2005, s. 277; K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 259-267.

²⁴⁷ A. Grygorowicz, *Gdzie Kazimierz Odnowiciel mógł poznać Marię Dobronegę?*, [w:] *Polonia Minor Medii Aevii. Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków-Krosno 2003, s. 527-528, p. 9. Na Ostrowie Kazimierz Odnowiciel

nak G. Labuda. Zgodnie z tradycją, lokował on pochówek Bolesława w Poznaniu. Co ciekawe, to także miało związek z Predslawą. Planowane pierwotnie złożenie do grobu władcy w Gnieźnie nie doszło do skutku, z racji konfliktu między Chrobrym i arcybiskupem Gaudentym. Przyczyną nieporozumień był związek Piasta z Predslawą²⁴⁸. Tego właśnie miała dotyczyć tajemnicza wzmianka Galla Anonima o klątwie rzuconej na Polskę przez hierarchę²⁴⁹.

Odnosząc się do przedstawionych hipotez, możemy stwierdzić, że wszelkie rozważania wokół miejsca pobytu Predslawy w Polsce i jej stosunku do Bolesława mają charakter niesprawdzalnych spekulacji. Znaleźiska na Ostrowie w żaden sposób nie łączą ruskiej księżniczki z tym miejscem. Z pochowania na wyspie dziecka także nie wynika jakikolwiek związek z Predslawą. Podobnie jak trudno rozwiązać kwestię bezpośrednich relacji między polskim władcą a uprowadzoną księżniczką, tak nie ma możliwości ustalenia losów Rurykowicówny i czasu jej ewentualnego pobytu w Polsce.

Dywagacje wokół losów Predslawy w Polsce należy uznać za bezprzedmiotowe w kontekście braku wiarygodnego źródłowego potwierdzenia jej rzeczywistego związku z Bolesławem. Wersja, według której to ona legła na łożu polskiego księcia, to najprawdopodobniej wytwór intelektualnego wysiłku pisarza archetypu latopisów

miał także poznać Marię Dobronę. Potomek Chrobrego miał zostać pochowany również w katedrze poznańskiej. W tamtejszym grobowcu Bolesława Chrobrego w 1744 r. odnaleziono trzy urny, które przypisano królowi, jego królewskiej małżonce i ich synowi. Kapituła zleciła wykonanie nowej trumienki, w której umieszczono ocalałe szczątki. A. Wrzosek, *O szczątkach Chrobrego*, „Przegląd Antropologiczny” 1927, t. 2, z. 2, s. 43-50; R. Gansiniec, *Grobowiec Bolesława Chrobrego*, „Archeologia” 1949, t. 3, s. 137-138; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1: *Kościół katedralny w Poznaniu. Studium historyczne*, Poznań 1959, s. 586-587. W tym wypadku kobiety nie łączono z Rusią. K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 89, sądził, że chodziło o zwłoki Emnildy. Czy istniał związek między ciałem dziecka ekshumowanym z grobu na Ostrowie Lednickim a rzekomo odkrytym w Poznaniu, nie wiadomo. Sprawa poznańskich odkryć jest niejasna. Egzekwie w katedrze odbyły się tylko za duszę Bolesława. Ciekawe informacje w kontekście przechowywania w Poznaniu doczesnych szczątków Chrobrego przekazał Tadeusz Czacki, zob. A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 4, s. 147, p. *: „Kiedy za Czartoryskiego biskupa Poznańskiego, spalił się kościół, z zapadłego grobu wyjęte kości Bolesława i drugiego mężczyzny. Zdaje się, że te drugie szczątki były Mieczysława. Ozdób już żadnych nie było, prócz kawałków złotej drucianej w jedwabiach materyi. Do tychczas w kapitułarzu te kości są chowane, i ich część w darze od Kapituły otrzymałem”. R. Gansiniec, *op. cit.*, s. 138, zwrócił uwagę na rozbieżności w relacjach dotyczących translacji prochów Bolesława Chrobrego, zarzucając autorowi zapisu w Kronice Kolegium Jezuickiego, że jest „tylko echem pogłosek, wprowadzie sensoryjnych, ale niesprawdzonych. Wszystko bowiem przemawia przeciwko temu, by w grobowcu było więcej niż jedna jedyna trumna samego króla...”. Ostatecznie nie wiadomo, skąd różnica w relacjach. *Ibidem*, s. 160, odniósł się także do sprawozdania T. Czackiego: „[...] Tadeusz Czacki, świadek co do poznańskich rzeczy bardzo lekki, by nie powiedzieć lekkomyślny [...]”.

²⁴⁸ Inne przyczyny niepochowania Bolesława w Gnieźnie sugerował J. Fried, *Ottón III i Bolesław Chrobry. miniatura dedykacyjna z Akwizgranu, zjazd gnieźnieński a królestwa polskie i węgierskie. Analiza ikonograficzna i wnioski historyczne*, Warszawa 2000, s. 120.

²⁴⁹ G. Labuda, *Studia nad początkami...*, t. 2, s. 416-427. *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 1, cap. 19, p. 43: „Que plaga creditur eo toti terre communiter evenisse, quia Gaudentium, sancti Adalberti frater et successor, occasione qua nescio dicitur eam anathemate percussisse”.

nowogrodzko-sofijskich. Nie wiadomo, co stało się z anonimową księżniczką, którą według Thietmara i Polikarpa (oboma) Bolesław miał wywieźć z Kijowa. Kronikarz niemiecki wspominał o podjętej przez Chrobrego próbie negocjacji w sprawie wymiany z Jarosławem Mądrym «rodziny» jeńców²⁵⁰. W niewoli księcia nowogrodzkiego znajdowała się córka Bolesława, będąca jednocześnie żoną Światopełka. Jakie były efekty mediacji podjętej przez metropolitę kijowskiego, nie wiemy²⁵¹. Informatorzy niemieckiego kronikarza zapewne opuścili Kijów przed finalizacją rozmów. Jak i kiedy się zakończyły, możemy się tylko domyślać²⁵². Źródła na ten temat milczą. Nie znamy losów większości bohaterów tych wydarzeń. Dotyczy to także Przedslawy²⁵³.

Wśród pojmanych w Kijowie członków rodziny książęcej znalazła się także żona Jarosława. O jej losach po 1018 roku nic nie wiadomo. Według młodszego zводу pierwszego latopisu nowogrodzkiego w tamtejszym soborze św. Sofii pochowana została matka Włodzimierza wnuka „wielkiego” Włodzimierza²⁵⁴. Chodziło o matkę Włodzimierza Jarosławica, czyli małżonkę Jarosława Mądrego. Początkowo księżna pozostawała osobą bezimienną. Dopiero w nowogrodzkim trzecim latopisie została nazwana „Anną”²⁵⁵. Kim była matka Włodzimierza, złożona w nowogrodzkim soborze?²⁵⁶ Przez lata sądzono, że chodziło o Ingegerdę, drugą żonę Jarosława²⁵⁷. Badania antropologiczne prze-

²⁵⁰ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 33, s. 633; N.L. Puškareva, *Ženšiny Drevnej Rusi*, Moskwa 1989, s. 22, sugeruje, że wymiana miała dotyczyć tylko Przedslawy.

²⁵¹ O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 115-117.

²⁵² Nie wiadomo, na jakiej podstawie G. Labuda, *Wyjaśniające się tajemnice...*, s. 108: «Córka Bolesława, wróciwszy do kraju, pozostała z pewnością na dworze ojca». S. Rosik, *Światopełk I, książę Turowa i Kijowa, w świetle «Kroniki Thietmara». W kręgu przekazów źródłowych do początków Białorusi*, [w:] *Velikoe knâžestvo Litovskoe glazami rossijskich i polskich učenyh*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2011, nr 22, s. 5: „Z niewoli wydobyta została też jego małżonka, czyli córka Chrobrego (w zamian za uwolnienie rodziny Jarosława – oprócz jego siostry Przedslawy uprowadzonej do Polski)”. Według L.E. Morozova, *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/150797/Morozova_-_Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevnei_Rusi.html [data dostępu: 1.03.2017] rozmowy zaczęły się po powrocie Bolesława do Polski, kiedy postanowił on uwolnić się od Przedslawy. Proponowanych warunków nie przyjął Jarosław z powodów politycznych.

²⁵³ Zupełnie zaskakujący wniosek na podstawie lektury żywota Mojżesza Węgrzyna wyciągnął H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 76, p. 122, stwierdzając: że „można niewiasta polska zakochana w Mojżeszu jest identyczna z Przedslawą”.

²⁵⁴ *Novgorodskaa pervaa letopis'...*, s. 420. Pierwotnie ciało księżnej spoczywało w korsuńskiej „paperti”, ale w roku 1663 zostało przeniesione przez metropolitę Makarego do św. Sofii.

²⁵⁵ *Novgorodskii letopisi (tak nazvannyâ Novgorodskaa vtoraa i Novgorodskaa tretâ Letopisi)*, t. 3, č. 2, Sanktpeterburg 1879, s. 271-272. Nie zajmują się kwestią rzeczywistego imienia żony Jarosława (matki Włodzimierza). Na ten temat m.in. V.L. Ānin, *op. cit.*, s. 138-139; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 612. L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 258, 260.

²⁵⁶ O pierwszej żonie Jarosława m.in.: D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 678; V.L. Ānin, *op. cit.*, s. 138-139; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 490-491, 610-612. O narodzinach Włodzimierza: *Povest'...*, č. 1, s. 99: „Rodisâ u Āroslava syn”, i nareče imâ emu Volodimer”. Biorąc pod uwagę datowanie narodzin (1020 r.), powszechnie uważa się, że matką Włodzimierza Jarosławica była Ingegerda.

²⁵⁷ S.Tr., *Anna*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, t. 2, red. A.A. Polovcov, S.-Peterburg” 1900, s. 155.

prowadzone w kościołach św. Sofii w Kijowie i Nowogrodzie wyłączyły taką ewentualność²⁵⁸. Okazało się, że w nowogrodzkim grobowcu spoczywało zmumifikowane ciało kobiety zmarłej w wieku ok. 35 lat. Natomiast w mogile Jarosława Mądrego, oprócz księcia, znajdowały się doczesne szczątki kobiety w wieku ok. 45-55 lat. W Nowogrodzie nie pochowano Ingegerdy, gdyż córka Olafa Skotkonunga w związku z Jarosławem przeżyła ponad 30 lat. Zdaniem W.W. Ginzburga, spoczywające w Kijowie kości mogły należeć do szwedzkiej księżniczki, a szkielet z Nowogrodu do „Anny”, pierwszej małżonki Jarosława²⁵⁹. Biorąc pod uwagę niewolę księżnej w 1018 roku, przypuszczano, że zmarła ona w Kijowie²⁶⁰. Historycy zastanawiali się, kiedy i w jakich okolicznościach jej ciało trafiło do Nowogrodu. Z dzisiejszej perspektywy nie widać sensu organizacji skomplikowanej i kłopotliwej akcji przynosin zwłok zmarłej na północ. Jak już zauważył Leontij Wojtowicz, przynosiny zwłok nie musiały być konieczne. Całkiem możliwe, że żona Jarosława odzyskała jednak wolność i spotkała się z mężem w Nowogrodzie²⁶¹. Na podstawie przekazu *Powieści minionych lat* nie sposób wywnioskować cokolwiek na temat okoliczności i czasu śmierci księżnej. Wszystkie źródła mające cokolwiek do powiedzenia na temat jeńców Chrobrego w Kijowie milczą o wywiezieniu małżonki księcia do Polski. Istotne znaczenie dla wyjaśnienia sprawy miałyby ustalenie czasu zawarcia drugiego małżeństwa przez Jarosława. Niestety, daty mariażu nie znamy. Historycy na podstawie pośrednich danych wskazywali różne daty (1014-1019)²⁶². Oczywiście, małżeństwo doszło do skutku po zdobyciu Kijowa przez Bolesława i ucieczce Jarosława do Nowogrodu. W tej sprawie przekonywająco brzmią wywody A.W. Nazarenki²⁶³. Zdaniem badacza, latem 1018 roku zmarła Anna, pierwsza żona Jarosława, a w sierp-

²⁵⁸ V.V. Ginzburg, *Ob antropologičeskom izučenii skeleton Âroslava Mudrogo, Anny i Ingigierd*, [w:] <http://arheologija.ru/ginzburg-ob-antropologičeskom-izuchenii-skeleton-yaroslava-mudrogo-anny-i-ingigierd/> [data dostępu: 4.03.2017]; S.P. Segeda, A.P. Bužilova, M.V. Dobrovoľskaâ, I.D. Potehina, *Antropologičeskaâ ekspertiza ostankov iz sarkofaga Âroslava Mudrogo*, „Antropologią” 2014, 4, s. 40-51.

²⁵⁹ V.V. Ginzburg, *Ob antropologičeskom izučenii...* [data dostępu: 4.03.2017].

²⁶⁰ L.E. Morozova, *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/150797/Morozova_-_Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevneii_Rusi.html [data dostępu: 5.03.2017].

²⁶¹ L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 260.

²⁶² N. de Baumgarten, *Généalogie des branches régnantes de Rurikides du XII-e au XVI-e siècle*, „Orientalia Christiana” 1934, t. 35, part 1, No 94, tabl. 1, s. 7; A.I. Lâsenko, „Eymundar Saga” i russkie letopisi, „Izvestiâ Akademii Nauk SSSR” 1926, 20, s. 1069-1070 (1016); M.P. Alekseev, *Anglo-saksonskaâ parallel’ k poučeniû Vladimira Monomaha*, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury Akademii nauk” 1935, t. 2, s. 48 (1016 r.); M.B. Sverdlov, *Daniâ i Rus’ v XI veke*, [w:] *Istoričeskie svâzi Skandinavii i Rossii*, Leningrad 1970 (wiosna 1015 r.), s. 84; P.P. Toločko, *Drevnââ Rus’...*, s. 55 (1014 r.); D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 678; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 260-261.

²⁶³ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’ na meždunarodnyh putâh*, s. 492-496. Pomijam kwestię rze-komego sojuszu nowogrodzko-duńskiego.

niu tego roku po przybyciu do Nowogrodu, owdowiały księżę rozpoczął zabiegi mające na celu znalezienie sojuszników przeciwko Bolesławowi. Zwrócił się wówczas z ofertą sojuszu ku władcom Danii i Szwecji²⁶⁴. Latem-jesienią 1018 roku na dworze Olafa miało stanąć nowogrodzkie poselstwo z propozycją małżeństwa Jarosława z córką króla Ingegerdą. Niemal równocześnie o rękę księżniczki starał się król Norwegii Olaf II Haraldsson. Wiosną 1019 roku, po odmowie szwedzkiego monarchy, król pojął za żonę Astrid, drugą, nieślubną córkę Skotkonunga. Latem 1019 roku na Ruś udała się jej przyrodnia siostra Ingegerda²⁶⁵.

Hipoteza A.W. Nazarenki zakłada zgon księżnej kijowskiej tuż po zajęciu Kijowa przez Bolesława. W kontekście wczesnej aktywności matrymonialnej Jarosława w Szwecji, to prawdopodobne²⁶⁶. Warto jednak zauważyć, że o śmierci żadnej z zakładniczek Bolesława nie wspomniał Thietmar. Informatorzy kronikarza najprawdopodobniej zjawili się w Niemczech jesienią. Nie wiadomo, czy wiedzieli cokolwiek o losach księżnej „Anny”. W sytuacji, gdy nie znamy przyczyn milczenia biskupa merseburskiego, nie uzupełnimy szczegółów biografii pierwszej małżonki Jarosława. Ostatecznie dla wyświetlenia jej losów musi wystarczyć model historiograficzny. O stworzenie podobnego nie pokusili się historycy w przypadku innej „ofiary” najazdu Bolesława – wdowy po Włodzimierzu²⁶⁷. W tym wypadku jest to o tyle uzasadnione, że nie istnieją najmniejsze przesłanki źródłowe dające podstawę do hipotetycznych rozważań. Co stało się z ostatnią żoną Włodzimierza, i prawdopodobnie, matką Marii Dobronegi, nie wiemy.

²⁶⁴ Sprawa sojuszu duńsko-nowogrodzkiego i szwedzko-nowogrodzkiego wydaje się zagadkowa. Bracia przyrodni Knut Wielki i Olaf Skotkonung nie darzyli się zbytnim zaufaniem. Król Szwecji i nowy władca Norwegii dążyli do zawarcia sojuszu antyduńskiego. Zob. J. Morawiec, *Knut Wielki, król Anglii, Danii i Norwegii* (ok. 995-1035), Kraków 2013, s. 205.

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 495-496; zob. O. Müller, *Olav der Heilige: Olav Haraldsson*, Oslo 2012, s. 50; J. Morawiec, *op. cit.*, s. 229-230, (bez daty). Datowanie na 1019 r.: P. Sawyer, *Cnut's Scandinavian empire*, [w:] *The Reign of Cnut. King of England, Denmark and Norway*, ed. A.R. Rumble, London 1994, s. 18.

²⁶⁶ Oczywiście przy założeniu, że Jarosław nie popełnił bigamii. W tej sprawie pewności nie miała L.E. Morozova, *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/150797/Morozova_-_Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevneii_Rusi.html [data dostępu: 5.03.2017]. Zob. także rozważania: A. Karpov, *Āroslav Mudryi*, s. 169, na temat ewentualności unieważnienia pierwszego małżeństwa Jarosława.

²⁶⁷ Wśród badaczy pojawiły się wątpliwości związane z rozumieniem łacińskiego zwrotu („no-verca”). Marian Z. Jedlicki uznał, że chodziło o macochę Jarosława, Andrzej Poppe stwierdził zaś, że Thietmar miał na myśli teściową księcia. Taki, a nie inny wybór tłumaczył tym, iż jeśli pojmana kobieta była macochą, to pozostawała w identycznym stosunku powinowactwa do Światopełka i Jarosława, co wyłączało ją z grona potencjalnych zakładniczek. Warto jednak zauważyć, że wśród pojmanych przez Bolesława księżniczek znajdowały się również siostry Jarosława i Światopełka, w tym zapewne także przyrodnie. Mimo związków rodzinnych ze Światopełkiem stały się zakładniczkami. Zob. *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 33, s. 622; A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 11.

Oprócz poselstwa do Nowogrodu w sprawie wymiany zakładniczek Bolesław wysłał jeszcze emisariuszy do Henryka II i cesarz bizantyjskiego Bazylego. Do Niemiec udał się opat Tuni z, jak to ujął Thietmar, wyrazami gotowości dalszej współpracy z cesarzem²⁶⁸. W świetle dotychczasowej dyskusji, wyczerpującej chyba wszelkie możliwości hipotezy, nie podejmuję próby rozwiązania zagadki tego poselstwa. Wydaje się, że dla relacji polsko-ruskich z powodu zmian politycznych zaistniałych po opuszczeniu Kijowa przez Bolesława, nie miało ono istotniejszego znaczenia.

Światopełk nie stanął w obronie pozbawionej czci księżniczki i pozostałych członków rodziny. Może w świadomości księcia był to jeden z elementów zemsty na krewniakach. Ciekawe, jak do postępowania Bolesława odnosiły się elity kijowskie. Traktowanie córki Włodzimierza jak nałożnicy nie musiało szokować, ale też pewnie nie przysparzało zwolenników ani Bolesławowi, ani Światopełkowi. Czy atmosfera wynikła w Kijowie po zwycięstwie koalicji miała związek z wybuchem konfliktu między dotychczasowymi sojusznikami? Tego możemy się tylko domyslać. Jeśli wierzyć historii dokonania Światopełka przed 1018 rokiem, to stwierdzić trzeba, że był on ambitnym i skutecznym politykiem. Był też wyrafinowanym i niebezpiecznym przeciwnikiem. Potrafił przejąć władzę po zmarłym ojcu i definitywnie usunąć z grona kandydatów do władzy trzech braci. Od czasu zawarcia małżeństwa z córką Bolesława łączyły go z nim polityczne interesy i doświadczenia wspólnych, mniej lub bardziej fortunnych, przedsięwzięć. Organizatorzy wyprawy kijowskiej niechybnie świadomi byli jej celów i ról każdego z jej uczestników. W związku z powyższym należy przypuszczać, że u źródeł konfliktu między teściem i zięciem w 1018 roku znalazły się przeciwieństwa wcześniej niespotykane. Może były one na tyle ważkie, że Światopełk nie miał innego wyjścia, jak wystąpienie przeciwko Chrobremu? Ostatecznie książe zaryzykował samodzielną konfrontację, najpierw z Bolesławem, następnie z Jarosławem²⁶⁹.

Bolesław Chrobry zakończył wyprawę kijowską pozytywnym akcentem, przyłączając do Polski Grody Czerwieńskie. Ocenę tego sukcesu utrudnia identyfikacja obszaru Grodów. Do dziś, mimo wieloletniej dyskusji, zagadki tej nie rozwiązano. Według zaprezentowanych dotąd koncepcji historiograficznych Grody Czerwieńskie mogły obejmować albo obszar położony między Brześciem, Bełzem, Czermnem i Przemyślem, albo okolice Czermna, albo sieć grodów położonych nieopodal Przemyśla. Obecnie, jak sądzę, dalsze mnożenie hipotez nie przybliży nas do rozwiązania zagadki. Będziemy zatem posługiwać się pojęciem jeszcze nieskonkretyzowanym. Faktem pozostanie zdobycie przez Bolesława Grodów Czerwieńskich. Czy aneksja tajemniczego terytorium była aktem zemsty na Światopełku, czy efektem układu politycznego, przewidujące-

²⁶⁸ Tej sprawie, jako niezwiązanej z relacjami polsko-ruskimi, nie poświęcam większej uwagi.

²⁶⁹ Konfrontacja między dotychczasowymi sojusznikami miała specyficzny charakter i, jak sądzę, o sile argumentów nie przesądzały w tym wypadku możliwości militarne.

go oddanie go jako rekompensaty kosztów polskiej interwencji, nie wiadomo. Alians Bolesława i Światopełka po wycofaniu się Piasta z Kijowa najprawdopodobniej przestał obowiązywać. Kiedy w 1019 roku Jarosław stanął pod miastem, niefortunny książę kijowski zbiegł do Pieczyngów. Poszukiwanie pomocy przez Światopełka u koczowników może potwierdzać ochłodzenie relacji z teściem. Jak się okazało, w następstwie porażki w bitwie nad Altą Światopełk utracił szansę odzyskania władzy. Po klęsce uciekł do Brześcia²⁷⁰. Nic nie wskazuje, by ubiegał się o wsparcie Bolesława²⁷¹. Dalsze losy księcia opisała *Powieść* w atmosferze nieco „eterycznej”. Światopełk „ścigany Bożym gniewem” zmarł gdzieś na „pustyni” między Polską a Czechami²⁷². Całkiem możliwe, że ów gniew Boga miał zupełnie realne oblicze. Mam na myśli informacje płynące z wykorzystywanej często przy okazji rekonstrukcji przebiegu konfliktu wewnętrznego na Rusi sagi o Eymundzie. Saga to jeden z kilku skandynawskich eposów opowiadających o bohaterskich czynach wikingów na Rusi. Eymund brał udział w walkach ruskich kniazów Jarizleifra, Burizlafra i Uartilafra. Zorganizował m.in. „akcję specjalną” niewielkiego oddziału, w wyniku której zabił Burizlafra, a jego głowę przywiózł Jarizleifrowi²⁷³. Saga o Eymundzie jest różnorodnie interpretowana, różnorodnie też ocenia się jej wiarygodność²⁷⁴. Najczęściej Jarizleifr utożsamiany jest z Jarosławem Mądrym, Burizlafra ze Światopełkiem, a Uartilafra z Briaczysławem²⁷⁵. Jeśli przyjmujemy taki podział ról, to skonstatujemy, że według sagi służący swym orężem Jarosławowi Eymund pozbawił życia Światopełka. Ile prawdy zawiera opowieść sagamandra o przygodach Eymunda,

²⁷⁰ *Povest'...*, č. 1, s. 98; *Žitiâ svâtyh" mučenikov" Borisa i Gleba i služby im"*, prig. D.I. Abramovič, Petrograd 1916, s. 47; H. Łowmiański, *Światopełk w Brześciu...*, s. 485-498.

²⁷¹ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 1-2, p. 269. Nie wiadomo, na jakiej podstawie autor pisał o podróży Światopełka do Bolesława w celu poszukiwania pomocy. Książę miał umrzeć w 1010 r. w drodze. A. Semkowicz, *op. cit.*, s. 100. H. Łowmiański, *Światopełk w Brześciu...*, s. 498, stwierdził: „W 1019 Światopełk uchodził utartą drogą na Brześć, gdzie znowu chyba liczył na uzyskanie polskiej pomocy i prawdopodobnie się nie zawiódł, skoro Jarosław widział się zmuszony powtórnie ten gród w roku 1022 zdobywać...”. Przypuszczenie autora można uznać za bezpodstawne. Przeciwną do H. Łowmiańskiego opinię wyraził V.N. Pašuto, *op. cit.*, s. 37-38.

²⁷² *Povest'...*, č. 1, s. 98. Zob. K. Cukerman, *op. cit.*, s. 222.

²⁷³ T.N. Dżakson, „*Prâd' ob Ejmunde Hringssone*”, [w:] eadem, *Islandskie korolevskie sagi o Vostočnoj Evrope. Tekst, perevod, komentarij, Drevnejše istočniki po istorii Vostočnoj Evropy*, Moskwa 2012, s. 295-306 (przekł. s. 308-319).

²⁷⁴ A.I. Lâsenko, *Saga pro Olafa Triggvasona i litopisne spovidanniâ pro Ol'gu'*, [w:] *Ukraina*, ks. 4, Kiiw 1926, s. 1083-1085; E.A. Mełnikova, „*Saga o Ejmunde*” o službe skandinavov v družine Ároslava Mydrogo, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i Srednevekovâ*, Moskwa 1978, s. 289-295; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 453-454.

²⁷⁵ Identyfikacji książąt dokonano na podstawie sagowego opisu ich posiadłości, zob. według A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, s. 454. Saga o Eymundzie stała się jednym z przyczynków interesującej dyskusji historyków wokół sprawców zabójstwa Borysa i Gleba. Zob. N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 156-169.

nie sposób rozstrzygnąć²⁷⁶. W każdym wypadku historia „przekłętego” Światopelka znalazła swój epilog w mrocznej legendzie i krwawym podaniu²⁷⁷.

Przedsięwzięcie polegające na próbie usadowienia na kijowskim tronie przychylnego Polsce władcy, mimo oszałamiającego sukcesu militarnego, zakończyło się niepowodzeniem. Zdecydowały o tym nieporozumienia w łonie koalicji. W efekcie, władzę w Kijowie przejął książę Jarosław, nieprzyjaźnie nastawiony do Bolesława. Po zwycięstwie nad Altą książę nie pokusił się o odzyskanie zabranych przez Chrobrego terenów. Najprawdopodobniej na polsko-ruskim pograniczu zapanował na kilka lat spokój. Do nowego incydentu doszło, jak poinformowała *Powieść minionych lat*, w 6530 (1022) roku: „Pride Âroslav” k” Berestiû²⁷⁸. Zapiska wywołała wśród badaczy różnorakie zdania. Zastanawiano się nad jej wiarygodnością, jako że w *Latopisie I nowogrodzkim* wiadomości tej nie było, ale występowała podobna pod datą 6525 (1017) roku: „Âroslav” ide k” Berestiû. I založena byst’ svâtâa Sofîa v Kyeve²⁷⁹. *Lawrentiewski latopis* w tym miejscu (tzn. w 6525 r.) zawierał pierwotnie następującą informację: „Âroslav” ide, i pogore cerkvi²⁸⁰. W zwodach Radziwiłłowskim i Chlebnikowskim lukę uzupełniono, uzyskując następujący rezultat: „Âroslav” vvoide v Kiev” (podkr. K.B.), i pogoreša c(e)rkvi²⁸¹. Aleksej A. Szachmatow przedstawił w tej sprawie zagmatwaną hipotezę o wędrownkach datowanych i niedatowanych informacji z roczników kijowskich do nowogrodzkich oraz korygowaniu ich *Powieścią*²⁸². Znacznie prościej rozbieżności zinterpretował w komentarzu do wydania *Powieści* z 1950 roku Dmitrij S. Lichaczew: „Pohod Âroslava „k Berest’û” o ktorom idet reč’ v Sinodał’nom spiske Novgorodskoj pervoj letopisi pod 1017 g., na samom dele odnositsâ k 1022 g”²⁸³. Inaczej różnice ujął N.N. Il’in, zdaniem którego rzecz miała się zupełnie odmiennie: autor lawrentiewskiego latopisu przesunął wiadomość umieszczoną w archetypie pod 1017 rokiem do roku 1022²⁸⁴. Obie koncepcje „pogodził” Henryk Łowmiański w artykule poświęconym brze-

²⁷⁶ Ostatnio złożoną problematykę powstawania, uzupełnień i nawarstwień sagi przedstawił S.M. Miheev, „Svâtopolk” sede v Kieve po otcî”..., s. 152-264.

²⁷⁷ T.L. Vilkul, *Lûdi i knâz’ v drevnerusskikh letopisâh serediny XI-XIII vv.*, Moskwa 2009, s. 161-163; K. Kollinger, „Jest zaš mogîla jego v pustyni i do dâiś dnia; vychodzi zaš z niej smród wielki...”. *Próba nowego spojrzenia na okoliczności śmierci i miejsc pochówku Światopelka I*, [w:] *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarnej wieków średnich*, red. M. Rębkowski, Woliń 2011, s. 139-163. Odzwierciedlenie legendy o śmierci Światopelka w sztuce: M.V. Alpatov, *Gibel’ Svâtopolka v legendie i v ikonopisi*, [w:] *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. 22, Moskwa-Leningrad 1966, s. 18-23.

²⁷⁸ *Povest’*..., č. 1, s. 99.

²⁷⁹ *Novgorodskââ pervaâ letopis’*..., s. 15.

²⁸⁰ *Povest’*..., č. 1, s. 96.

²⁸¹ *Ipat’evskaâ letopis’*, [w:] PSRL, t. 2, Moskwa 1998, k. 130; *Radzivilovskaâ letopis’*, [w:] PSRL, t. 38, Leningrad 1989, s. 62. Na ten temat N.N. Il’in, *op. cit.*, s. 121.

²⁸² A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 228-230, 517, 530; N.G. Berezkov, *op. cit.*, s. 225-226.

²⁸³ D.S. Lihacëv komentarz do *Povest’*..., č. 2, s. 363.

²⁸⁴ N.N. Il’in, *op. cit.*, s. 121; zob. także M.B. Sverdlov, *Izvestiâ nemeckikh istočnikov*..., s. 153; A.G. Kuźmin, *Načalo novgorodskogo letopisaniâ*, „Voprosy Istorii” 1977, No 1, s. 69.

skim przygodom książąt, stwierdzając, że wiadomości z 1017 i 1022 roku stanowią rejestrację odrębnych wydarzeń²⁸⁵.

Która koncepcja jest prawdziwa, jeśli wszystkie przedstawione scenariusze są prawdopodobne? Można oceniać wiarygodność źródła odległością dzielącą je od opisywanych wydarzeń, a także konfrontować jego treść z innymi przekazami. Synodalna redakcja latopisu nowogrodzkiego powstała, jak stwierdzili badacze, u schyłku XIII wieku (Timofiej?)²⁸⁶. Jej fragment odnoszący się do wydarzeń 1017 roku koresponduje z wątkami poruszonymi w *Kronice Thietmara*. Gorzej w tej „klasyfikacji” prezentuje się zapiska *Powieści*. Latopis Ławrentego spisany został w 1377 roku²⁸⁷. Jednak nie tylko czas powstania ma tu istotne znaczenie, lecz także możliwość potwierdzenia opisywanych zdarzeń innymi źródłami²⁸⁸. Informacje *Powieści* o wyprawie Jarosława do Brześcia w 1022 roku mają charakter jednostkowy. O epizodzie tym nie wspominają ani inne źródła ruskie, ani niemieckie, ani polskie. Interesująco, i nieco podejrzanie, przedstawia się cytowana wyżej notka latopisu ławrentiewskiego (1017 r.) znajdująca się w miejscu odpowiadającym zapisce w roczniku nowogrodzkim. Proces jej kształtowania może sugerować ingerencję redakcyjną, wynikającą z analizy treści fragmentów ją poprzedzających i pozaźródłowej wiedzy autora. Chodzi o poczynania Jarosława i spalone cerkwie. Wahania wokół miejsca, w które się udał Jarosław po pokonaniu brata („Ârosław” ide”) i sposób rozwiązania zagadki wskazują na twórcze zaangażowanie autora. Jeśli Jarosław walczył o Kijów z bratem, to po zwycięstwie wkroczył do stołecznego grodu. Czy przed zbliżającą się zbrojną interwencją Bolesława miał czas na wyprawę do Brześcia? Oczywiście nie, i dlatego: „Ârosław” ide v Kiev”. Korekcie uległa również druga informacja: „I založena byst’ svâtaâ Sofiâ v Kyeve”. Cerkiew św. Sofii

²⁸⁵ H. Łowmiański, *Świętopelk w Brześciu...*, s. 493, 498. Wcześniej tak m.in.: I. Linničenko, *op. cit.*, s. 100-101; H. Zonenberg, *Istoriâ goroda Brest'-Litovska 1016-1907*, Brest'-Litovsk 1908, s. 10; M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 17, 22; S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 309-310. Podobnie A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša...*, s. 33-34.

²⁸⁶ A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 184; A.N. Nasonov w komentarzu do *Novgorodskââ pervââ letopis'*..., s. 5; A.G. Kuźmin, *Načalnye etapy drevnerusskogo letopisaniâ*, Moskva 1977, s. 85-110; B.M. Kloss, *Letopis' Novgorodskââ pervââ*, [w:] *Slovar' knižnikov...*, s. 245-247; E.L. Konâvskââ, *Problema avtorskogo samosoznaniâ v letopisah*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistyki” 2000, nr 2, s. 67-73; A.A. Gippius, *K istorii složenii teksta Novgorodskoj pervoj letopisi. Spornye voprosy tekstologii NPL*, <http://annales.info/rus/small/nisnpl.htm> [data dostępu: 23.06.2017].

²⁸⁷ Komentarz D.S. Lihačeva do *Povest'*..., č. 2, s. 359; A.G. Kuźmin, *Načalnye etapy...*, s. 56-85; A.S. Lur'e, *Letopis' Lavrenit'evskââ*, [w:] *Slovar' knižnikov...*, s. 241.

²⁸⁸ Komentarz D.S. Lihačeva do *Povest'*..., č. 2, s. 139-178; A.G. Kuźmin, *Načalnye etapy...*, s. 87-88; P.P. Toločko, *Davnôrus'ki litopisi i litopisci X-XIII st.*, Kiïv 2005, s. 219-254. Podstawami zarówno zводу synodalnego nowogrodzkiego, jak i latopisu ławrentiewskiego były różne warianty *Powieści minionych lat* (lub ich domniemane archetypy). Nie ma zatem niepodważalnej możliwości datowania podstawy źródłowej obu roczników. A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 516. Autor opublikował hipotetyczny tekst „Najstarszego kijowskiego zводу 1039 roku w redakcji z 1073 roku”. *Zob.* s. 576, 579 (lata 1017 i 1022).

powstała przed 1022 rokiem. Tę wiedzę posiadał rocznikarz z innych źródeł (tradycja ustna?). Cerkwie pogorzały zapewne, jak sądził, w ferworze walk o Kijów. Ostatecznie oba, błędne zresztą założenia, doprowadziły do stworzenia nowej, lecz zupełnie wiarygodnej informacji. Jarosław rzeczywiście po zwycięstwie wkroczył do Kijowa i spłonęła cerkiew św. Sofii. Informacja o płonących cerkwiach znajduje potwierdzenie w kronice Thietmara. W 1018 roku arcybiskup kijowski witał polskiego księcia i Światopełka uroczystie w cerkwi św. Sofii, spalonej w poprzednim roku²⁸⁹. Poprawki dokonane najprawdopodobniej w archetypie *Powieści*, stanowiącym później część składową latopisów ławrentiewskiego (Radziwiłłowski) i hipackiego (Chlebnikowski), doprowadziły do zmiany treści i znaczenia pierwotnej zapiski z 1017 roku. Zarysowany powyżej, hipotetyczny rzecz jasna, scenariusz nie wyjaśnia jednak kwestii noty datowanej na 1022 rok. Jak stwierdzić przesunięcie informacji z 1017 na 1022 rok i znaleźć dla takiej ingerencji w źródło uzasadnienie? Sprawa jest o tyle istotna, że pochopne działanie może doprowadzić do usunięcia z dziejów faktu historycznego. Problemu w sposób niebudzący zastrzeżeń nie rozwiążemy, ale wątpliwości wobec *Powieściowej* zapiski pozostaną²⁹⁰. W związku z tym wszelkie rozważania wokół omawianych wydarzeń muszą mieć charakter koniekturalny. Badacze, uznający historyczność eskapady z 1022 roku, traktują ją jako wystąpienie zbrojne²⁹¹. Takie założenie wydaje się akurat słuszne w świetle podobnych wiadomości występujących w latopisach²⁹². Obiekcje można zgłosić do historiograficznych konstrukcji powstających na tle informacji *Latopisu ławrentiewskiego*. Mam na uwadze m.in. przypuszczenia Stanisława Zakrzewskiego, oraz propo-

²⁸⁹ *Kronika Thietmara*, ks. 8, rozdz. 32, s. 620. N.N. Il'in, *op. cit.*, s. 117-118. Datowanie powstania cerkwi św. Sofii w Kijowie ma niezwykle bogatą literaturę. Omówienie dyskusji m.in.: A. Poppe, *The building of the church of St. Sophia in Kiev*, „Journal of Medieval History” 1981, 7, z. 1, s. 15-66; idem, *Kto i kogda stroil kamiennuū Sofiu v Kieve?*, „Drevnââ Rus. Voprosy Medevistiki” 2013, nr 2, s. 17-24; V.I. Panova, *Načalo metopoličëgo hrama na Rusi v issledovatel'skoj literature i latopisah*, „Vestnik Voronežskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seria. Istoriâ, Politologiâ, Sociologiâ” 2006, nr 2, s. 65-71. Sporo emocji wywołuje kwestia erygowania kamiennej konstrukcji świątyni. Ostatnio, na Ukrainie, po publikacjach N.M. Nikitenko i V.V. Kornienko, *Najdavniši datovani grafiti Sofii Kiivs'koï*, „Praci Centru Pamâtnikoznavstva” 2007, nr 12, s. 244-260 i eidem, *Najdavniši grafiti Sofii Kiivs'koï ta datuvannâ soboru*, [w:] *Sofijski čitannâ. Matli IV Mižnar. Naukovoprakt. Konf. „Pamâtniki Nacional'nogo zapovidnika „Sofiâ Kiivs'ka” kulturnij dialog pokolin”* (Kiiv, 25-26 žovtnâ 2007 r.), Kiiv 2009, s. 417-443, w Kijowie zorganizowano konferencję „Okragłego Stołu”, poświęconą w znacznej mierze krytyce hipotez obu autorów: *Materiali Kruglogo stolu „Zasnuvannâ sofijskogo soboru v Kievi: problemi novih datuvan”* (7 kvitnâ 2010 r., m. Kiiv), Kiiv 2010. W ramach tego dziwnego przedsięwzięcia historycy dali odpór niesłusznym poglądom Nadeždy M. Nikitenki i Vâčeslava V. Kornienki. Zob. także uwagi na ten temat: K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 191, p. 293.

²⁹⁰ K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 377-379.

²⁹¹ H. Łowmiański, *Świętopełk w Brześciu...*, s. 493, 498; O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 126-127.

²⁹² Wątpliwości K. Kollinger, *Polityka wschodnia...*, s. 379. Latopisarze w niektórych wypadkach posługiwali się utartymi zwrotami w rodzaju „poszedł” czy „przyszedł”. Takie „pójście” wiązało się zazwyczaj z agresywnymi zamierzeniami.

zycje Andrzeja Poppego i Dmitrija A. Borowkova. Stanisław Zakrzewski nie wyłączał ewentualności pobytu Światopełka w Brześciu pod opieką Bolesława do 1022 roku. Wykoncyrował także możliwość zaangażowania polskiego władcy w zmagania między Briaczysławem a Jarosławem²⁹³. Dmitrij A. Borowkow z kolei poszukiwał uzasadnienia dla funkcjonowania koalicji łączącej Światopełka, księcia połockiego Briaczysława i księcia tmutorokańskiego Mścisława²⁹⁴. Niestety nie ma podstaw do budowy hipotez wokół polskiego zaangażowania w walki wewnętrzne na Rusi po 1018 roku, jak też na istnienie antyjarosławowego układu trzech kniaziów²⁹⁵. Jeśli chodzi o polityczną przyszłość Światopełka po bitwie nad Altą, wiemy tyle, ile wynika doniesień *Powieści*. Nie ma możliwości precyzyjnego określenia daty śmierci Światopełka, ale też nic nie wiadomo, aby odegrał on po ucieczce jakąkolwiek rolę polityczną²⁹⁶. Czy pokonany książę mógł przebywać przez kilka lat w Brześciu nie niepokoiony przez Jarosława? W świetle znanych źródeł sytuacja taka nie jawi się zbyt prawdopodobnie. Poza Światopełkiem jedynym kandydatem na przeciwnika Jarosława w Brześciu byłby Bolesław. W nim wielu badaczy widziało adwersarza księcia kijowskiego w 1022 roku²⁹⁷. Najczęściej też akcję Jarosława postrzegano jako próbę rewindykacji strat poniesionych po wyprawie kijowskiej. Lakoniczna wzmianka *Powieści* nie daje żadnych wskazówek w kwestii planów księcia. Jakie były następstwa ekspedycji, trudno przesądzić. Nie można stwierdzić jednoznacznie skutku „przyjścia” Jarosława. W latach siedemdziesiątych XI wie-

²⁹³ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 309-310. O zaangażowaniu polskiego księcia również: A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 21; J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, s. 142. Ewentualności współdziałania Bolesława z Briaczysławem nie brał pod uwagę J. Powierski, *Bałtowie i ich relacje z Polską do końca XII wieku (na tle stosunków w strefie bałtyckiej)* [w:] idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, t. 2, Malbork 2005; idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, t. 2, Malbork 2005, s. 634.

²⁹⁴ D.A. Borovkov, *Tajna gibel Borisa i Gleba*, Moskwa 2009, <http://oldrushistory.ru/library/Tajna-gibeli-Borisa-i-Gleba> [data dostępu: 15.06.2017].

²⁹⁵ Saga o Eymundzie to bardzo wątpliwa przesłanka do hipotezy o udziale Bolesława w domowych zmaganiach Rurykowiców.

²⁹⁶ Dokładną datę zgonu księcia w dniu 22 marca 6526 r. podał napisany w XVII w. latopis z Pini: A. I. Kopanew, *Pineżskij letopisec XVII v.*, [w:] *Rukopisnoe nasledie Drevnej Rusi. Po materialam Puškinskogo Doma. Sbornik statej*, red. A. M. Pančenko, Leningrad 1972, s. 70. Nie wiadomo skąd pochodzą informacje autora latopisu. Przekaz wydaje się niewiarygodny w kontekście wiadomości wcześniejszych źródeł. V.N. Tatišev, *op. cit.*, s. 75, uznał, że Światopełk w chwili śmierci miał 39 lat. S.M. Solov'ev, *op. cit.*, s. 213, napisał, że zmarł on w Brześciu z ran odniesionych w bitwie; L. Vojtovič, *Knáza doba*, s. 254, zmarł „prawdopodobnie” w 1019 r.; E.V. Pčelov, *Genealogia drevnerusskich knázej IX-načala XI v.*, Moskwa 2001, s. 188, bez daty; V.D. Donskoj, *op. cit.*, s. 567 w 1020 r. Zwolennicy polskiego zaangażowania w walki wewnętrzne na Rusi po 1018 r. brali pod uwagę ewentualność, że Światopełk mógł żyć jeszcze w 1022 r.: m.in.: S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 309; H. Łowmiański, *Światopełk w Brześciu...*, s. 498; A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim*, s. 21. Zob. także A. Karpov, *Ároslav Mudryj*, s. 178.

²⁹⁷ I. Linničenko, *op. cit.*, s. 100-101; M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 17; B. Włodarski, *Problem jačwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne” 1958-1959, t. 24, z. 2-3, s. 14; A.E. Grabski, *Bolesław Chrobry...*, s. 286; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 37-38; O. Golovko, *Rus' i Poľša...*, s. 126-127; H. Łowmiański, *Światopełk w Brześciu...*, s. 493, 498.

ku Brześć bezsprzecznie należał już do władztwa Rurykowiców. Kiedy i w jakich okolicznościach znalazł się pod ich panowaniem? Przywrócenie Rusi obszaru między Bugiem i Muchawcem w literaturze kojarzono właśnie z działaniami Jarosława. Jeśli książę nie uczynił tego w 1022 roku, to najlepszą okazję stwarzał kryzys polityczny w Polsce w czasach Mieszka II i Kazimierza. W obliczu źródłowego ubóstwa badacze starali się rozwikłać zagadkę pogranicznej rywalizacji nieco intuicyjnie²⁹⁸. Niewiele nowego w tej kwestii można dodać. Prawdopodobnie wejście Brześcia w skład domeny Rurykowiców nastąpiło w latach 1022-1043, czyli między nadgraniczną ekspedycją władcy Kijowa, a momentem pokojowego uregulowania relacji polsko-ruskich przez Jarosława i Kazimierza. Wracając do informacji *Powieści minionych* lat o wyprawie Jarosława z 1022 roku, to należy jak sądzę, uznać ją za ostatnią wzmiankę o konflikcie wokół tej miejscowości i ostatnią konfrontację zbrojną między Jarosławem Mądrym i Bolesławem Chrobrym.

Bolesław Mieszkowicz rozpoczął swe ponadtrzydziestoletnie rządy w chwili, gdy na Rusi sprawował władzę Włodzimierz I. Początkowo pokojowe relacje między sąsiadami uległy pogorszeniu z powodów nieczęsto spotykanych w meandrach średniowiecznej polityki. Katalizatorem sporu okazało się nie tyle małżeństwo dynastyczne córki Chrobrego z synem Włodzimierza, ile ambicje władców zbudowane na tle tego związku. Jeśli wierzyć źródłom, odpowiedzialność za wywołanie konfliktu spada na polskiego księcia i jego ambitnego, ruskiego zięcia. Za sprawą Bolesława, po raz pierwszy w dziejach wzajemnych relacji, doszło do militarnego współdziałania polsko-niemieckiego przeciwko Rusi. Była to nowość także w zatargach dynastycznych Rurykowiców. Dotąd, w ramach wewnętrznych rozgrywek, posługiwali się najemnymi oddziałami Waregów lub Pieczyngów. Dla Chrobrego Włodzimierz okazał się trudnym przeciwnikiem. Przygotowana przez Piasta wyprawa zakończyła się niepowodzeniem. Porażkę powetował dopiero na następcy Włodzimierza, Jarosławie. Stosunki między Chrobrym i Jarosławem determinowała także współpraca polskiego księcia ze Światopełkiem, w tym wypadku, jak się zdaje, prawowitym następcą tronu²⁹⁹. Książę nowogrodzki,

²⁹⁸ Zdobyty w 1022 r.: tak m.in. A. N. Nasonov, *Russkaâ zemlâ i obrazowanie territorii drvneruskogo gosudarstva. Mongoly i Rusy*, Sankt-Peterburg 2006, s. 116; Podobnie J. Skrzypek, *Studia nad pierwotnym*, s. 76. W latach 40-tych XI w.: P. M. Špilevskij, *Putešestvie po Polesû i Belorusskomu kraû, S.-Peterburg* 1858, s. 17; H. Zonenberg, *op. cit.*, s. 10; W. Mondalski, *Brześć Podlaski (Brześć Litewski, Brześć nad Bugiem). Zarys geograficzno-historyczny*, Turek 1929, s. 40; W. Kowalenko, *Brześć nad Bugiem*, [w:] SSS, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 166; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 39.

²⁹⁹ Hipoteza o desygnacji Borysa przez Włodzimierza na następcę tronu znajduje odzwierciedlenie tylko w literaturze hagiograficznej (żywoty Borysa i Gleba). Bunt Jarosława przeciwko Włodzimierzowi czy ekspedycja Borysa z drużyną ojca na Pieczyngów nie są świadectwem konkretnych decyzji seniora rodu. Ostatnio na temat próby „biznatynizacji” dynastii A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 5-19.

aspirujący do pierwszeństwa wśród Rurykowiców, nie sprostał międzynarodowej koalicji wspierającej Światopełka. Wcześniej jednak, wzorem polskiego adwersarza, próbował szachować go współpracą z Henrykiem II. Włodzimierzowica spotkał spory zawód, a niedawni niemieccy sojusznicy zaskoczyli go, gdy stanęli u boku wojsk polskich, pieczyńskich i węgierskich nad Bugiem. Stan politycznych relacji polsko-ruskich w czasach Bolesława i jego ruskich partnerów, poza kilkoma niezbyt jasnymi momentami, jawi się stosunkowo przejrzyście. Bolesław trzykrotnie zbrojnie wyprawiał się na Ruś, książęta ruscy atakowali Polskę także trzy razy. Warto zwrócić uwagę na „rodzinny” charakter wystąpień Chrobrego. Książę, w tych wypadkach, wykazał niezwykłą dążność do redukcji poczucia poznawczej niepewności. Możliwe, że motorem szybko podejmowanych i realizowanych decyzji była troska o los córki, żony Światopełka. Co stało się z księżniczką, nie wiadomo. Intencje dwóch pierwszych interwencji wydają się jasne. Najciekawiej przedstawia się kwestia wyprawy z 1018 roku. Imponująca, błyskawiczna kampania kijowska miała niezwykły finał. Co skłoniło Światopełka do buntu przeciwko Bolesławowi, trudno rozstrzygnąć. Przypuszczać należy, że u źródeł jego niespodziewanego wystąpienia spoczywały realne przesłanki. Czy chodziło o nadzarpnięty autorytet, czy wielkoksiążęce dążenia Chrobrego, nie wiadomo. Ostatecznie, jedynym zyskiem z interwencji na Rusi okazało się zdobycie Grodów Czerwieńskich. Po pokonaniu Światopełka na kijowskim tronie zasiadł Jarosław Mądry. Nie zwiastowało to dobrej perspektywy dla poprawy relacji polsko-ruskich. Jak długo utrzymywał się stan wrogości między władcami, trudno rozstrzygnąć. Poczynania Jarosława po 1018 roku sugerują trwanie antagonizmu.

JAROSŁAW MĄDRY I SUKCESORZY BOLESŁAWA CHROBREGO

Konflikt w rodzie Piastów

Źródła pozostawiły skromny i niepełny obraz stosunków polsko-ruskich za rządów Mieszka II. Konkretne, choć niepozbawione błędów, wiadomości dostarczyła *Powieść minionych lat*. Wydaje się, że dla XI-wiecznej historii kontaktów obu krajów jest to źródło szczególnie istotne. Uzupełniają je incydentalnie przekazy roczników i kronik powstałych w niemieckim kręgu kulturowym. Dostarczają one wiadomości ważnych szczególnie z punktu widzenia dziejów Polski i stosunków z zachodnim sąsiadem. O kraju Mieszka i jego braci pisali m.in.: Wipon, w biografii cesarza Konrada II, kronikarz z Brauweiler, autorzy roczników hildesheimskich, magdeburskich, Annalista Saxo, Otton z Freisingen i Gotfryd z Viterbo. Zaskakująco powściągliwe wobec dziejów Mieszkowej Polski okazały się rodzime źródła. Anonim tzw. Gall drugiemu piastowskiemu królowi poświęcił jeden rozdział kroniki. W krótkiej nocie ograniczył się do ogólnego podsumowania przymotów monarchy. Wynika z niego, że Mieszko nie nawiązał do wspaniałej tradycji Bolesława Chrobrego. Usprawiedliwiając niejako niefortunnego władcę, wyjaśnił: „On też stał się przedmiotem nienawiści dla wszystkich sąsiadów, a to skutkiem zawiści, jaką żywili dla jego ojca...”¹. Gall nie miał nic do powiedzenia w sprawie kontaktów Mieszka II z Rurykowicami. To o tyle interesujące, że zdaniem rodzimej historiografii książęta ruscy odegrali niezwykle istotną rolę w załamaniu politycznej kariery monarchy. Anonim, tak szeroko opisujący przewagi Bolesława Chrobrego nad Rusinami, nie wspominał słowem o najeździe Jarosława Mądrego na Polskę. Nie wiedzieli o nim kolejni polscy dziejopisarze. Mistrz Wincenty, wzorem Galla, ograniczył się do ogólników. Podsumowując defensywną politykę Mieszka, stwierdził: „Sądził bowiem, że jest czymś wprost niedorzecznym niezachowywanie miary w zdobywaniu czegoś, skoro w posiadaniu należy zachować pewną miarę. Jakkolwiek zezwala się na

¹ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, wyd. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, ks. 1, rozdz. 17, s. 43.

zajęcie dóbr niczych, jednak zajmowanie cudzej własności niezgodne jest z wszelkim prawem”². Dopiero w XV wieku o problemach Mieszka II z Rurykowicami napisał Jan Długosz. Opowieść oparł na relacji *Powieści minionych lat*, ale, swoim zwyczajem, uzupełnił ją wytworami własnej imaginacji. W taki sposób powstała nowa historia, w której klęska zmieniła się w sukces. Mieszko po prostu pokonał buntujących się Rusinów i utrzymał ich „w posłuszeństwie”³. W efekcie, kronika Długosza okazuje się źródłem całkowicie nieprzydatnym w procesie rekonstrukcji stosunków polsko-ruskich w tym okresie. Podobnie ocenić należy wartość większości wspomnianych uprzednio źródeł niemieckich. W tym wypadku przyczyna nie spoczywa w dowolnych konfabulacjach ich twórców, lecz rejestracji lub przetwarzaniu oryginalnego pierwowzoru. Są to zatem przekazy wtórne wobec znanych archetypów. W ten sposób powstały interesujące nas relacje będące albo emanacją kroniki Wipona, albo *Roczników hildesheimskich*. Do pierwszej grupy zaliczymy fragmenty dzieła Ottona z Freisingen, Gotfryda z Viterbo, do drugiej *Annalisty Saxa*, *roczników magdeburskich* i *altaihskich*⁴.

W konsekwencji w badaniach nad kształtowaniem relacji między Polską i Rusią w czasach Mieszka II efektywnie wykorzystać można właściwie trzy źródła: *Powieść minionych lat*, biografię Konrada II oraz *Roczniki hildesheimskie*. Przydatność latopisu wynika z zamieszczenia wspomnianych notatek o polsko-ruskich konfliktach zbrojnych. Źródła niemieckie z kolei dostarczają wiadomości tworzących tło historyczne dla rozważań wokół sytuacji politycznej w Europie środkowej, stosunków Niemiec z Polską, a także, incydentalnie, Polski z jej wschodnim sąsiadem⁵. *Roczniki hildesheimskie* i *Chwalebne czyny Konrada II* tworzą interesującą konstelację źródłową będącą podstawą do budowy różnorodnych koncepcji historiograficznych związanych z kulisami kryzysu politycznego w Polsce. Czy jednak istnieją podstawy do rozstrzygnię-

² Mistrz Wincenty (tzw. Kałtubek), *Kronika polska*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, ks. 2, rozdz. 14, s. 61.

³ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 1-2, Varsaviae 1964, p. 300.

⁴ H. Bresslau, *Beiträge zur Kritik deutsche Geschichtsquellen des 11. Jahrhunderts*, „Neues Archiv der Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1877, 2, s. 541-566; J. Nalepa, *Annales Altahenses*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII* (dalej: SSS), t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 26 (tu literatura); A. Lewicki, *Mieszko II*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1876, t. 5, s. 185-186; A. Pleszczyński, *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963-1034). Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju*, Lublin 2008, s. 287; W. Wattenbach, R. Holtzmann, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, t. 1: *Vom Tode Kaiser Heirichs V. bis zum Ende des Interregnums*, ed. E.J. Schmale, Darmstadt 1976, s. 48 i n.; *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*, s. 103-104, <http://www.repfont.badw.de/A.pdf> [data dostępu: 17.08.2015].

⁵ *Annales Hildesheimenses*, ed. G. Waitz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (dalej: MGH SS), Bd. 8, Hannoverae 1878, s. VII, p. 42 i n.; J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 22.

cia, która relacja „lepiej” odzwierciedliła minioną rzeczywistość? Problematyczne fragmenty obu źródeł przedstawiają się następująco:

Wipon	Roczniki hildesheimskie
<p>Supra dictum Bolizlaus dux Bolanorum mortuus reliquit duos filios, Misiconem et Ottonem. Misico dum fratrem suum Ottonem persecueretur, expulerat eum in Ruzziam. Dum ibi aliquantum tempus miserabiliter viveret, coepit rogare gratiam imperatoris Chuonradi, ut ipso impetrante et iuvante restitueretur patriae suae. Quod dum imperator facere vellet, decrevit, ut ipse cum copiis ex una parte, ex altera frater Otto Misiconem aggrederebatur. Hunc impetum Misico ferre non valens fugit in Boemiam ad Uodalricum ducem, cui tunc temporis imperator iratus fuerat. Sed ille, ut sic placaret imperatorem, voluit sibi reddere Misiconem; quod pactum sceleratum renuit caesar, dicens se nolle inimicum emere ab inimico. Otto restitutus patriae et dux factus a caesare, dum post aliquod tempus minus caute ageret, a quodam familiari suo clam interfectus est. Tunc Misico omnibus modis quaerebat gratiam imperatricis Giselaie et reliquorum principum, ut mereretur redire ad gratiam imperatoris. Caesar misericordia motus dedit sibi veniam et divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit; sic imminuta protestatae minor facta est temeritas. Defuncto Misicone Gazmerus filius eius fideliter serviebat hucusque imperatoribus nostris⁶.</p>	<p>1031. [...] Imperator cum parvo Saxonum exercitu Sclavos autumnali tempore invasit et Mysachonem, diu sibi resistentem, regionem Lusizi cum aliquot urbibus et preda, quae prioribus annis in Saxonia facta est, restituere pacemque iuramento firmare coegit. Qui Mysecho post mensis tantum spatium a fratre suo Bezbrimo subita invasione proturbatus et ad Odalricum in Behem fugere est compulsus. Sed idem Bezbrimo imperatori coronam cum aliis regalibus, quae sibi frater eius iniuste usurpaverat, transmisit ac semet humili mandamine per legatos suos imperatori subditurum promisit. [...] 1032. [...] Hoc anno Bezbrim ob immanissimam tyrannidis suae sevitiā a suis, et etiam non sine fratrum suorum machinatione, interfectus est. Sed Miseko statim domum rediit; qui cognoscens, sibi propter immoderatam sui insolentiam, quam prioribus annis exercuit, omnia quae perperus est merito evenisse, legatos suos ad imperatorem destinavit tempusque semet presentandi condigneque satisfaciendi postulavit. Et postmodum imperatore consentiente Mersburg venit et semet Non. Iuli in imperatoriam potestatem, coronae scilicet ac tocuis raegalis ornamenta oblitus, humiliter dedit. Quem imperator clementius, quam ipse opinaretur, suscepit eique et eius patrueli, cuidam Thiedrico, regnum, quod ipse solus ante possederat, divisit; quod ipse tamen postea solus iterum sibi usurpavit⁷.</p>

W literaturze historycznej przyjmuje się niemal powszechnie, że dzieło Wipona powstało w ciągu kilku lat po śmierci Konrada II (1040-1046)⁸. Kronika jako całość doczekała się ambiwalentnych opinii. Wiponowi zarzucano brak szczegółowych informacji, wiarygodności i, niekiedy, oryginalności. *Chwalebne czyny* Konrada miały być adaptacją domniemanej *Szwabskiej kroniki świata*. Krytycy Wipona doceniali

⁶ Wipon, *Chwalebne czyny cesarza Konrada II*, wstęp. J. Sochacki, tłum. E. Milkamowicz, Kraków 2005; *Z Konstancyna Porfirogenety. O zarządzie państwa*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH), t. 1, Lwów 1864, s. 110.

⁷ *Annales Hildesheimenses*, p. 37.

⁸ W. Wattenbach, R. Holtzmann, *Deutschland Geschichtsquellen, im Mittelalter. Die Zeit die Sachsen und Salier*, Tl. I. 1: *Das Zeitalter des Ottonischen Staates (900-1050)*, ed. F.-J. Schmale, Darmstadt 1967, s. 78; G. Labuda, *Wipo*, [w:] SSS, t. 6, s. 478 (dalszą literaturę cytuję J. Sochacki we wstępie do: Wipon, *op. cit.*, s. XV, p. 34).

równocześnie jego skłonność do samodzielnego poszukiwania wiadomości i twórcze wzbogacanie pierwowzoru dzieła⁹. Wiadomości kronikarza na temat spraw traktujących o Polsce i relacjach polsko-niemieckich w dobie rządów Mieszka II uznawano za powierzchowne, a nawet bałamutne¹⁰. Należy jednak zaznaczyć, że werdykt ten opierał się głównie na konfrontacji kroniki z blokiem źródeł „posthildesheimskich”, czyli wspomnianą wyżej kontynuacją roczników hildesheimskich, annałami magdeburskimi i altahskimi. Nie ulega wątpliwości, że w porównaniu z nimi przekaz Wipona jawi się jako uboższy, bardziej ogólnikowy. Co istotne, w kilku punktach dzieło Wipona popada w sprzeczność z *Rocznikami hildesheimskimi*. Sprzeczność tę zazwyczaj rozstrzygano na niekorzyść kronikarza. Ocena ta wynikała, rzecz jasna, z większego zaufania do informacji *Roczników*. Interesujące nas fragmenty annałów z Hildesheim pochodzą z kontynuacji obejmującej lata 1000-1040¹¹. Jeśli chodzi o czasy Mieszka II, źródło to dysponuje informacjami oryginalnymi, zawierającymi ciekawe niekiedy szczegóły. Dzięki temu wraz z Wiponowską biografią Konrada II stanowi nieocenione źródło do rekonstrukcji stosunków polsko-niemieckich oraz sytuacji wewnętrznej w Polsce w czasach Konrada II i Mieszka II.

W historiografii polskiej badającej czasy kryzysu monarchii w początkach lat trzydziestych XI wieku początkowo kwestia pierwszeństwa źródeł nie zaistniała. Krytyczne spojrzenie na zagadnienie ich wiarygodności w „polskich” sprawach zawdzięczamy Anatolowi Lewickiemu. O dystansie wobec wiadomości Wipona zdecydowały nega-

⁹ H. Bresslau, *Beiträge zur Kritik deutsche Geschichtsquellen des 11. Jahrhunderts*, „Neues Archiv der Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1877, Bd. 2, s. 591 i n.; *Die Werke Wipos*, Hrsg. H. Bresslau, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum i usum scholarum ex separatim editi*, Hannover–Leipzig 1915, s. XXIII i n.; R. Holtzmann, *Wipo und die Schwäbische Weltchronik*, „Neues Archiv der Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1910, Bd. 35, s. 58-69; W. Trillmich, *Die Taten Kaiser Konrads II*, [w:] *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr von Stein – Gedächtnisausgabe*, hrsg. von R. Buchner, Bd. 11, Berlin 1961, s. 513; W. Wattenbach, R. Holtzmann, *Deutschland Geschichtsquellen...*, Tl. I. 1, s. 77 i n.

¹⁰ Np. H. Bresslau, *Beiträge zur Kritik deutsche Geschichtsquellen*, s. 592: „Auch über das Zusammentreffen, das Wipo wie die Ann. Sangall. zum Jahre 1031 keinen Bericht geben, möchte ich nicht so leicht hinweggehen, wie Pflüger das thut; der glückliche Zug nach Polen und die Unterwerfung Meskos ist eines der wichtigsten Ereignisse der Regierung Konrads II; es ist doch nicht möglich, dasselbe „als einen Zug in ein mehr fern liegendes Land“, der Wipo nicht genügend interessirte, zu behandeln - er ist nur über diese Vorgänge nicht unterrichtet gewesen, da er sie auch in cap. 33 ganz unklar darstellt”.

¹¹ Dyskusja nad kontynuacją *Annales Hildesheimenses maiores: Annales Hildesheimenses*, [w:] *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*, <http://www.repfont.badw.de/A.pdf>, s. 103 [data dostępu: 15.09.2015]. Nieco inaczej: W. Wattenbach, *Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, Berlin 1866, s. 222, 283; H. Bresslau, *Beiträge zur Kritik deutsche Geschichtsquellen*, s. 563-566; L. Tradelius, *Die Größeren Hildesheimer Jahrbücher und ihre Ableitungen*, Berlin 1936, s. 47; W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, Hrsg. R. Holtzmann, Bd. 1, Th. 1-2, Berlin 1948, s. 42 i n.; H.J. Schuffels, *Die Hildesheimer Annalen der Jahre 995-999 in Autographen von Thangmar und Wolphere*, [w:] *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen*, Bd. 2, Hildesheim 1993, s. 474-476.

tywne opinie tego historyka. W konsekwencji, obok zachowujących uwagę dla Wipona głosów postulujących ograniczone zaufanie wobec jego doniesień, pojawiły się propozycje odrzucenia, a nawet zarzuty celowej manipulacji faktami¹².

Pierwszy problem, z którym musieli zmierzyć się historycy, stanowiło dynastyczne oblicze opozycji wewnętrznej w Polsce. Inaczej rzecz ujmując, ustalenie, kim byli przeciwnicy Mieszka. By znaleźć odpowiedź na pytanie, badacze przebrnęli przez wspomniany gąszcz sprzecznych ze sobą informacji źródłowych. Symbolem frustracji pionierów zgłębiających dzieje Mieszkowej Polski były spostrzeżenia Adama Naruszewicza na temat zawartości niemieckich kronik i roczników i „dziwnie w nich historią Polską” pomieszanie¹³. Niejasności „w pismach Niemieckich” doprowadziły wielu historyków do różnorodnych, sprzecznych i niekiedy fantastycznych wniosków. Na tle podobieństw losów „polskich” bohaterów kroniki Wipona i *Rocznika z Hildesheim* część badaczy przyjęła, że mamy do czynienia z jedną osobą, czyli Bezprymem-Ottonem (lub Ottonem)¹⁴. Niektórzy doszli do wniosku, że relacje o losach Mieszka i Ottona zawarte w tych źródłach nie dotyczyły Polski, lecz Obodrytów¹⁵. Po wieloletnich wątpliwościach ostatecznie w historiografii ugruntowała się świadomość istnienia dwóch bra-

¹² Za odrzuceniem: D. Borawska, *Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI wieku*, Warszawa 2013, s. 71-72. O celowych przemilczeniach: J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A. Dwa możnowładztwa – wobec jedności państwa) (I)*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, red. S.K. Kuczyński, t. 10, Warszawa 2004, s. 34.

¹³ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 4, Lipsk 1836, s. 164-165, przyp. 2. Zakłopotanie historyka wobec źródeł opowiadających o czasach Mieszka II najlepiej oddają fragmenty poświęcone losom polskich insygniów koronacyjnych. A. Naruszewicz, *op. cit.*, t. 4, s. 167: „O koronach i innych insygniach królewskich dziwy także Niemcy powiadają. Wippon o nich zamilczał, Godrfryd oddaje koronę Polską Konradowi przez ręce Mieczysława. Otton Fryzynieński oddaje drugą koronę temuż Konradowi, ale przez Ottona, a trzecią przez Mieczysława, nim uciekł do Czech, łamie. Mnich brunwillerski ofiaruje temuż Konradowi dwie korony przez Ryxę. Kronikarz Kwedlinburski posyła idem upominek temuż cesarzowi przez Bezbraima. Nakoniec musiała jeszcze szósta zostać przy Mieczysławie, ponieważ według idem kronikarza hildesheimskiego, Mieczysław przybył do Merseburga do Konrada: *coronae et totius regni ornamenti oblitus*. Ile więc tych baśni, i ciemnego zamieszania wynaleźć można...?”

¹⁴ M.in. J. Lelewel, *Polska wieków średnich*, t. 2, Poznań 1847, s. 81; R. Roepell, *Dzieje Polski do XIV stulecia*, t. 1, przekł. K. Przyborowski, Lwów 1879, s. 160-161, p. 1; W. Giesebrecht, *Geschichte der Deutschen Kaiserzeit*, Bd. 2, Braunschweig 1858 (Otto-Bezbräm), s. 251-252; H. Bresslau, *Jahrbücher der Deutschen Reiches unter Konrad II*, Bd. 1, Leipzig 1879, s. 329, p. 4, 331-332; M.B. Sverdlow, *Izvestiâ o Rusi v Hronike Titmara Merzeburskogo*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ 1975 g.*, red. V.T. Pašuto, Moskwa 1976, s. 157; idem, *Političeskie otnošení Rusi i Germanii X-pervoj poloviny XI v.*, [w:] *Problemy istorii meždunarodnyh otnošení. Sbornik statej pamâti akademika E. V. Tarle*, Leningrad 1972, s. 294; W. Trillmich, *Kaiser Konrad II. und seine Zeit*, Bonn 1991, s. 278-281; V. Torop, *Ároslav Mudryj*, Bykovo 2012, s. 335.

¹⁵ Tak m.in.: A. Naruszewicz, *op. cit.*, t. 4, s. 164-165. Na temat podobnych ustaleń i wniosków wyczerpujący przegląd literatury B. Śliwiński, *Bezprym pierworodny syn pierwszego króla Polski (986-zima/wiosna 1032)*, Kraków 2014, s. 15 i n. Zob. także J. Sochacki, *Stosunki publicznoprawne między państwem polskim a Cesarstwem Rzymskim w latach 963-1102*, Wodzisław Śląski 2014, s. 83, p. 124-126.

ci Mieszka – Bezpryma i Ottona¹⁶. Anatol Lewicki doszedł do tej konkluzji na etapie ustalania hierarchii źródeł:

Bezprymem nazywają owego wichrzyciela, spółczesny rocznik hildesh., annal. Saxo i ann. alta-henses, które to ostatnie obydwaj roczniki polegają jednak na pierwszym; Ottonem zaś nazywa go właściwie tylko Wipon, bo wiadomości Ottona frysyngińskiego o i Gotfryda witerbskiego, jak to już Naruszewicz wykazał [...] i jak pouczy proste zestawienie dotyczących ustępów, pochodzą także od Wipona. Ze względu na wiarygodność przytoczonych źródeł, o powyższych zapiskach rocznikarskich, tyle tylko powiedzieć można, iż trudno im cokolwiek zarzucić [...] W obec tego nie widzę konieczności, abyśmy świadectwu Wipona taką samą, co powyższym rocznikom, przyznawali ważność i na tej podstawie Ottona Wiponowego z Bezprymem w jedne zlewali osobę¹⁷.

W historiografii polskiej, za sprawą Anatola Lewickiego, pojawiła się wersja wydarzeń, w ramach której obalenie Mieszka II nastąpiło w wyniku zamachu zorganizowanego przez braci, Bezpryma¹⁸ i Ottona. Zdaniem badacza, zawiązali oni spisek przeciw Mieszkowi, a ten „[...] wygnał [...] obu braci, którzy, wedle wyraźnego świadectwa spółczesnego źródła, uszli do sąsiedniej Rusi”¹⁹. Kontynuując intrygę, rozdzielili się – Bezprym pozostał na Rusi, Otton pojechał szukać pomocy cesarza²⁰. Tok dowodzenia A. Lewickiego kontynuowali współcześni historycy. Zaakceptowali go, w mniejszym lub większym stopniu, m.in.: Stanisław Zakrzewski, Roman Grodecki, Benon Miśkiewicz, Maria Pospieszynska, Tadeusz Grudziński, Henryk Łowmiański, Gerard Labuda, Marek D. Kowalski, Kazimierz Myśliński, Andrzej Pleszczyński, Jarosław Sochacki, Ryszard Grzesik, Błażej Śliwiński, Herwig Wolfram²¹. Czy Anatol Lewicki i kontynuatorzy jego

¹⁶ Postawą źródłową do uznania Bezpryma i Ottona za dwie osoby jest *Kronika Thietmara*, przekł. i oprac. M.Z. Jedlicki, Kraków 2012, ks. 4, cap. 58, s. 224-226. Kronikarz wyraźnie odróżnia obu i uznaje ich za synów Bolesława Chrobrego spośródzonych w innych związkach małżeńskich. Nie ma, jak sądzę, istotnych podstaw do zakwestionowania genealogicznych wiadomości kronikarza. Zob. A. Lewicki, *op. cit.*, s. 135, 186-187; O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 118-119, 132-135; H. Łowmiański, *Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia” t. 10), Poznań 2002, s. 128-130; T. Grudziński, *Zagadnienie podziałów dynastycznych w Polsce do schyłku XI wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1971, t. 78, z. 1, s. 45.

¹⁷ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 186-187.

¹⁸ J. Hertel, *Imiennictwo dynastii piastowskiej we wczesnym średniowieczu*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1980, 79, z. 2, s. 106-109, proponuje brzmienie imienia najstarszego Bolesławowica – Bezprzem lub Bezprzym.

¹⁹ A. Lewicki, *op. cit.*, 146.

²⁰ *Ibidem*, s. 146-147.

²¹ S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papée, *Historia polityczna Polski, cz. 1. Wieki średnie*, [w:] *Encyklopedia Polska, t. 5, cz. 1*, Kraków 1920, s. 63-63; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1, Kraków 1995, s. 105-106; B. Miśkiewicz, *Studia nad obroną polskiej granicy zachodniej w okresie wczesnofeudalnym*, Poznań 1961, s. 266-267; M. Pospieszynska, *Mieszko II a Niemcy*, „Roczniki Historyczne” 1938, nr 14, s. 269-271; K. Myśliński, *Polska wobec Słowian Połabskich do końca wieku XII*, Lublin 1993, s. 112; T. Grudziński, *Uwagi o genezie rewolucji w Polsce za Kazimierza Odnowiciela*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, 18, s. 16-17; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1985, s. 59, p. 95; idem, *Studia*

historiograficznej wizji nie wykazali nadmiernego optymizmu w ocenie możliwości jednoznacznej rekonstrukcji ówczesnych wydarzeń?

Gerard Labuda w biografii Mieszka II stwierdził:

Kapelan Wipo, pisząc 15 lat po wydarzeniach, dopuścił się jednego zasadniczego błędu, który bardzo ujemnie wpłynął na odbiór jego świadectwa w świadomości historyków: utożsamiał ze sobą dwu braci Mieszka II, mianowicie starszego Bezpryma zrodzonego z Węgierki i młodszego zrodzonego z Emnildy, obdarzając ich wspólnym imieniem Otton. Gdy jednak zgodnie z innymi danymi oddzielimy obu tych książąt i gdy błąd popełniony przez Wipona zredukujemy do dość częstego u tego kronikarza zawodu pamięci, to wszystkie inne podane przez niego szczegóły nie tylko wytrzymają probierz krytyki, lecz przede wszystkim w krótkich słowach kreślą najpełniejszy przebieg wydarzeń, które w ciągu lat 1031-1032 doprowadziły do upadku rządów Mieszka II²².

Według G. Labudy błąd Wipona polegał na utożsamieniu ze sobą dwóch osób. Andrzej Pleszczyński tłumaczył nieobecność Bezpryma na kartach biografii Konrada II specyficznym stosunkiem współczesnych do więzów krwi:

„[...] Otton był powiązany rodzinnie ze środowiskiem arystokracji Rzeszy, podczas gdy najstarszy z potomków Bolesława Chrobrego takiej łączności nie posiadał – dla obserwatora niemieckiego był zatem postacią obcą, znikomego znaczenia²³.

Konfrontacja Wipona z *Rocznikiem hildesheimskim* właściwie nie pozostawia wątpliwości co do ewentualności „pomieszania” losów bohaterów polskiego dramatu. Czy doszło do niego tylko za sprawą Wipona? Czy uświadomiona niekompetencja tego pisarza musi przesądzać o jego błędzie?²⁴ Wydaje się, że sprawa nie jest tak prosta, jak wynikałoby z enuncjacji zwolenników koncepcji A. Lewickiego. Nie widzę po-

nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich, Poznań 1986, s. 272, p.160; G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przelomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992, s. 78-88; M.D. Kowalski, *Bezprym*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 38-39; J. Sochacki, *op. cit.*, s. 84-85; H. Wolfram, *Conrad II 990-1039. Emperor of Three Kingdoms*, Pennsylvania State University Press 2006, s. 215-216, 219 i n.; A. Pleszczyński, *op. cit.*, s. 287; R. Grzesik, *Bezprym*, [w:] *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, t. 1, red. A. Wędzki, Warszawa 2008, s. 35; B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 164-239.

²² G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 79.

²³ A. Pleszczyński, *op. cit.*, s. 284.

²⁴ Pisał Wipon, *op. cit.*, s. 4: „Jeżeli [...] napiszę lub powiem coś, przez co zniekształcę prawdę, to nie stanie się to z winy pisarza, lecz informatora, wszak nie mogłem zawsze być obecny w kancelarii cesarza Konrada, a upływ czasu niestety zaciera ludzką pamięć [...] całe świadectwo oparte będzie na ustnym przekazie dwóch lub trzech świadków”. W związku z powyższym A. Lewicki, *op. cit.*, s. 187, stwierdził: „Wipo zaś sam powiada o sobie, że niekoniecznie o wszystkich rzeczach był dobrze powiadomiony; bo chociaż piastował urząd kapelana cesarza Konrada II, często dla słabowitości przebywał daleko od dworu, w Burgundyi (Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen...*, p. 223), i dla tego szczególnie w wypadkach odgrywających się na drugim krańcu cesarstwa, w Słowiańszczyźnie, nie mógł mieć dobrych wiadomości”. Wydaje się, że A. Lewicki nie musi mieć racji. Nieobecność przy dworze nie jest równoznaczna z niedoinformowaniem. Teoretycznie niedostatek wiadomości mogli rekompensować Wiponowi informatorzy. Jako cesarski kapelan miał on możliwość czerpać wiedzę z najlepiej poinformowanych źródeł. Nie oznacza to, że tak jednak było.

wodu, by doszukiwać się ukrytych tendencji w doniesieniach kronikarza. Dlaczego Wipon miałby nie chcieć zapamiętać imienia Bezpryma?²⁵ Nie miał z tym problemu autor *Roczników hildesheimskich*, dla którego, przypuszczam, był równie obcy jak dla Wipona. Anatol Lewicki zarzucał cesarskiemu biografowi nieznamość Bezpryma. Miał to być jeden z głównych argumentów stanowiących o wyższości *Roczników* nad kroniką²⁶. Warto jednak, w kontekście koncepcji historiograficznej mówiącej o spisku braci, zwrócić uwagę, że mnich z Hildesheim nie znał drugiego rzekomego uczestnika machinacji przeciw Mieszkowi. Możliwe, że w XI wieku pisarze dopuścili się pomyłki, łącząc ze sobą losy i dokonania obu Bolesławowiców. Niektóre szczegóły znane kronikarzowi nie pojawiły się w *Rocznikach*. Jeśli są prawdziwe, to na jakiej podstawie możemy dziś stwierdzić, gdzie rozpoczyna i kończy się historia jednego i drugiego brata? Jak oddzielić czyny Bezpryma i Ottona?

Anatol Lewicki, a za nim Gerard Labuda uznali wiadomości Wipona w interesujących nas fragmentach za mało wiarygodne lub skażone niedokładnościami²⁷. Gerard Labuda jednocześnie stwierdził, że są one „jedynym źródłem, które nas wprowadza w szczytową i przełomową fazę załamania się monarchii Mieszka”²⁸. To „jedyne źródło” historyk zweryfikował jednak, podobnie jak A. Lewicki, przy użyciu *Roczników hildesheimskich*. W tej konstrukcji historiograficznej, wbrew obu źródłom, na arenę politycznej rozgrywki wprowadzono obu braci Mieszka II. Polegało to na przydzieleniu zadań Bezprymowi i Ottonowi. Anatol Lewicki pisał nawet o istnieniu „wyraźnego świadectwa” mówiącego o wygnaniu Bezpryma i Ottona na Ruś²⁹. Takiego świadectwa, niestety, nie ma. Wipon, gdyż na niego powoływał się historyk, wspominał tylko o jednym przedstawicielu Piastów. Tak jak Anatol Lewicki, Maria Pospieszńska, Gerard Labuda i inni badacze przyjęli, że pierwszoplanowa rola w wydarzeniach lat 1031-1032 należała do Bezpryma. Gerard Labuda, wbrew źródłom, stwierdził: „O Bezprymie wiemy z pewnością (podkreśl. – K.B.), iż został wygnany na Ruś, zapewne ten sam los mógł spotkać też Ottona”³⁰. Z wywodów M. Pospieszńskiej i G. Labudy wynika, że najmłodszy Bolesławowic mógł odgrywać rolę pośrednika między Niemcami i Rusią³¹.

²⁵ A. Pleszczyński, *op. cit.*, s. 284: „Znamienne jest to, że kronikarz nie zapamiętał, albo nie chciał pamiętać, Bezpryma”.

²⁶ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 187.

²⁷ *Ibidem*, s. 186.

²⁸ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 78; idem, *Wipon*, s. 477-478, ocenił: „utrwalił [...] dość niezłe ogólny bieg wydarzeń polit. i dyplomatycznych”.

²⁹ A. Lewicki, *op. cit.*, 147-148.

³⁰ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 81. Jeśli „pewność”, o której pisał G. Labuda, oznacza umocowanie źródeł, to powinniśmy raczej wyrazić opinię przeciwną: O Ottonie wiemy, że wygnany został na Ruś, a podobny los mógł spotkać Bezpryma.

³¹ M. Pospieszńska, *op. cit.*, s. 270; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 81, w sprawie Ottona przeszedł ewolucję. Zob. idem, *Utrata Moraw przez państwo polskie w XI wieku*, [w:] *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*, red. E. i K. Maleczyński, Wrocław 1960, s. 117, p. 100.

Założenie takie powstało na podstawie interpretacji zapisów Wipona. Porządkując pojawiające się po analizie źródeł niejasności, badacz uznał, że Bezprym działał na Rusi oraz wspólnie z Jarosławem i Mściśławem zwalczał zbrojnie Mieszka. Otton koordynował współdziałanie rusko-niemieckie. Wiodącą rolę Bezpryma i pomyłkę Wipona wielu badaczy uznało za pewnik. Posługiwano się nawet skrótem myślowym, zupełnie nieodpowiadającym treści źródeł. Maria Pospieszynska napisała:

Jeśli porównamy obie relacje Wipona o Ottonie z wzmianką Nestora z 1031 r. o wkroczeniu do Polski Bezpryma od strony Rusi, łatwo nam przyjdzie uzgodnić te fakty na platformie znanego nam z okresu wojen niemiecko-polskich za Bolesława Chrobrego, porozumienia niemiecko-ruskiego³².

Tadeusz Grudziński stwierdził: „Wiadomość o współdziałaniu Konrada II z Bezprymem i Jarosławem ruskim podaje Wipo...” a Jarosław Sochacki wtórował mu pięćdziesiąt lat później: „Jak widzimy, Wipo uczynił z Bezpryma, nie dysponującego własnymi siłami zbrojnymi, stronę w układzie z Konradem II, podczas gdy naprawdę partnerami byli książęta ruscy”³³.

Ostatni istotny głos w polskiej historiografii na temat animatorów spisku przeciw Mieszkowi należy do autora biografii Bezpryma, Błażeja Śliwińskiego. Podobnie jak Gerard Labuda, eksponował on znaczenie w procesie rekonstrukcji zdarzeń kroniki Wipona. W ramach tej ekspozycji, wzorem znakomitego poprzednika, wysunął, jak sądzę, zbyt daleko idące wnioski. Napisał bowiem: „Trzymając się jedynego przekazu źródłowego, czyli kroniki Wipona, zwrócić trzeba baczniejszą niż dotychczas uwagę na jego słowa, że na wygnaniu Bezprym i Otton spędzili *nieco czasu*...”³⁴. W biografii cesarza Konrada nie ma wzmianki ani o Bezprymie (jak chciał G. Labuda i inni badacze), ani o obu braciach (jak napisał B. Śliwiński)³⁵. Kategoryczne stwierdzenie G. Labudy i wzmianka B. Śliwińskiego nie odpowiadają zatem treści przekazów. W źródłach pojawiał się każdorazowo tylko jeden bohater-pogromca Mieszka. Świadczy o tym zdecydowanie finał historii opowiedzianych przez Wipona i autora *Roczników* – zwycięzca konfrontacji z 1031 roku przejął władzę w Polsce. Triumfator w obu relacjach ginął następnie w wyniku zamachu. Zdaniem Wipona w 1032 roku śmierć poniósł Otton, wędług annalisty – Bezprym³⁶. Kogo zamordowali rodzimi spiskowcy? Tu ponownie badacze opowiedzieli się za Bezprymem. Ciekawe, że konsekwentnie milczące o istnieniu braci Mieszka II źródła polskie zawierają incydentalny zapis o śmierci księcia Ottona

³² M. Pospieszynska, *op. cit.*, s. 270.

³³ T. Grudziński, *Uwagi o genezie...*, s. 18, p. 10; J. Sochacki, *Stosunki publicznoprawne...*, s. 85.

³⁴ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 162. Recenzja: T. Jurek, *Błażej Śliwiński, Bezprym, pierworođny syn pierwszego króla Polski (986-wiosna 1032)*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2014, ss. 270, „Roczniki Historyczne” 2014, 70, s. 216-220.

³⁵ Wipon, *op. cit.*, s. 56-57.

³⁶ *Annales Hildesheimenses*, p. 36.

w 1033 roku: „MXXXIII Otto dux obiit”³⁷. Wiadomość przekazał spisany w XIII wieku *Rocznik kapituły krakowskiej*³⁸. Po nocie traktującej o zgonie Ottona, w którym od czasów Anatola Lewickiego i Oswalda Balzera widzimy syna Bolesława Chrobrego, autor rocznika umieścił informację o śmierci króla Mieszka³⁹. Wynikałoby z tego, że annalista nie odnotował tylko daty zgonu Bezpryma. Wydać się to może interesujące w kontekście przyznanej temu Piastowi przez historiografię roli księcia panującego w Polsce po wygnaniu Mieszka. Dlaczego na kartach *Rocznika* zabrakło władcy sprawującego rządu, a pojawił się książę-statysta? Przekonywającej odpowiedzi nie ma⁴⁰.

Zastrzeżenia wobec dokonań badawczych A. Lewickiego zgłaszała Danuta Borawska, stwierdzając, iż nie mają one odpowiednich podstaw źródłowych. Obiekcje kierowała przede wszystkim w sprawie obarczania Ottona odpowiedzialnością za udział w spisku przeciw Mieszkowi⁴¹. Zarzucając A. Lewickiemu wyjście poza źródła, sama stworzyła nieumocowaną nimi konstrukcję historiograficzną. Danuta Borawska uznała bowiem Ottona za sojusznika swego królewskiego brata. W tym wypadku negacji wersji Wipona uzasadniona byłaby raczej powściągliwość Antoniego Małeckiego, który miejsce najmłodszego Bolesławowica w wydarzeniach lat trzydziestych XI wieku scharakteryzował krótko: „jak się drugi brat Mieszka, młodszy od niego Otto zachowywał, nie jest wiadomem”⁴². Wątpliwości D. Borawskiej wobec rekonstrukcji A. Lewickiego nie kończyły się na osobie Ottona. Historyczka odmiennie postrzegała także wkład Bezpryma w sprzysiężenie przeciw Mieszkowi: „[...] czy Bezprym, przebywając na Rusi miał możliwość zmontowania sojuszu niemiecko-ruskiego i czy istotnie jego możemy uważać za inicjatora tego porozumienia?”⁴³. Według D. Borawskiej spiskowe dokonania pol-

³⁷ *Rocznik kapituły krakowskiej*, [w:] *Najdawniejsze Roczniki krakowskie i kalendarz*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II* (dalej: MPH S II), t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978, s. 47. Noty obituarne Ottona nie ma w najstarszym (XII w.) znanym polskim annale – *Roczniku dawnym*.

³⁸ T. Wojciechowski, *O rocznikach polskich X-XV w.*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności”, 1880, 4, s. 144-233; W. Kętrzyński, *O rocznikach polskich, Osobne odbicie z Tomu XXXIV. Rozpraw Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*, Kraków 1896, s. 4 i nn., przypuszczał, że informację z 1033 r. znalazł autor rocznika w „rękopisach” (*ibidem*, s. 73). J. Dąbrowski, *Średniowieczne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Warszawa-Wrocław-Kraków 1964, s. 51.

³⁹ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 187; O. Balzer, *op. cit.*, s. 132-135; K. Jasiński, *Otto*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 24, Wrocław 1979, s. 625; idem, *Rodowód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19), Poznań 2004, s. 122-124.

⁴⁰ Wzmianka rocznika krakowskiego koliduje z przekazem Wipona, *op. cit.*, rozdz. 29, s. 55-57. Kronikarz swą opowieść o losach Mieszka i jego dynastycznego przeciwnika opisał pod 1032 r. Nie było jednak intencją cesarskiego biografa dokładne datowanie wydarzeń, jako że śmierć braci umieścił w tym samym roku. W tym wypadku nie ma sprzeczności między Wiponem i krakowskim rocznikiem; występuje raczej zbieżność polegająca na kolejności zdarzeń – najpierw umarł Otton, a jakiś czas po nim Mieszko.

⁴¹ D. Borawska, *op. cit.*, s. 70-72.

⁴² A. Małecki, *Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma*, t. 1, Kraków 1897, s. 63.

⁴³ D. Borawska, *op. cit.*, s. 71-72.

skiego buntownika były kreacją Wipona, niezbyt dobrze zorientowanego w sprawach polskich⁴⁴. Układ między Konradem II i Jarosławem Mądrym wynikał raczej ze wspólnoty interesów obu krajów, dążących do rewindykacji terytorialnych. Bezprym usiłował, w przypadku cesarza nieskutecznie, zainteresować Niemcy i Ruś swoimi problemami. Konkludując, historyczka napisała: „Obserwacje te każą podać w wątpliwość wartość Wipona jako informatora o wydarzeniach 1031 r. w Polsce”⁴⁵. Spostrzeżenia D. Borawskiej nie spotkały się z szerszym odzewem w literaturze przedmiotu⁴⁶. Należy stwierdzić, że chyba jako jedyna zachowała ona konsekwencję w negacji przydatności relacji Wipona. Skutkiem przyjęcia punktu widzenia D. Borawskiej byłaby nieobecność Ottona w gronie uczestników rekonstruowanego wystąpienia przeciwko Mieszкови. Może, w ograniczonym zakresie, należałoby uznać zasadność jej obiekcji w odniesieniu do historiograficznego przydziału ról A. Lewickiego?⁴⁷ Podkreślając krytyczne stanowisko D. Borawskiej, nie podzielam dokonanej przez nią surowej i arbitralnej oceny przydatności Wipona. Wydaje się, że nie ma potrzeby, w sytuacji ubóstwa źródeł, wyłączenia z badań przekazu, który mimo kontrowersyjności niesie za sobą istotne treści. Biografia Konrada II jest dla zwolenników koncentrycznego ataku niemiecko-ruskiego na Polskę jedynym źródłem łączącym piastowskich buntowników (Ottona) z Rusią. Mimo wszystko, wraz z *Rocznikami hildesheimskim* pozwala uchwycić w miarę wiarygodny, choć ogólny i alternatywny, obraz wydarzeń zaistniałych w Polsce w latach trzydziestych XI wieku.

Ustalenia A. Lewickiego miały wpływ także na rezultaty badań historyków innych krajów. Badacze niemieccy, rosyjscy i ukraińscy w przeważającej mierze zaakceptowali jego wnioski w sprawie podziału ról między obu zbuntowanych braci Mieszka. Iwan Linniczenko, powołując się na świadectwo Wipona, pisał o wygnaniu na Ruś Bezpryma⁴⁸. Mychajło Hruszewski dosyć ostrożnie wypowiadał się na temat współpracy między Jarosławem i wygnanymi Piastowicami: „Po vsâkij imovirnosti vim vi-stupav po storoni Meškovich brativ, šo z drugogo boku mali za saboû Nîmeččinu...”⁴⁹.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 71: „Trzeba się pogodzić z myślą, że u Wipona Otto oznacza Bezpryma”.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 72.

⁴⁶ Krytycznie o koncepcji D. Borawskiej w sprawie Ottona i jego roli w latach 1030-1031: H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 59, p. 95. Podobnie J. Sochacki, *op. cit.*, s. 84-85, który jednak przyznał rację badaczce w sprawie Bezpryma.

⁴⁷ Nie ma podstaw do uznania Ottona za sojusznika Mieszka w latach 1030-1031. Następstwem negacji wartości źródłowej Wipona będzie raczej brak możliwości określenia jego roli w nieporozumieniach Bolesławowiców.

⁴⁸ I. Linniczenko, *Vzaimnyâ otnošení Rusi i Polši do poloviny XIV stoletîâ*, č. 1, Kiev 1884, s. 102.

⁴⁹ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraîni-Rusi*, t. 2, Kiïv 1992, s. 21-22 (autor imiennie wskazuje tylko Ottona). N. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva rossijskago*, t. 2, Sanktpeterburg 1818, s. 25, w jednym akapicie wspominał tylko o wykorzystaniu przez Jarosława słabości następcy Bolesława I, Mieszka i odzyskaniu Grodów Czerwieńskich po wejściu księcia w głąb Polski i uprowadzeniu jeńców.

Braterski spisek znalazł swe odzwierciedlenie także w monografiach W.D. Koroliuka i Władymira T. Paszuto, poświęconych polityce zagranicznej Rusi⁵⁰. W historiografii rosyjsko-ukraińskiej pojawiła się również koncepcja, w której nie było miejsca na współdziałanie Ottona z Bezprymem. Organizatora działań przeciw bratu widziano w najmłodszym Bolesławowicu. Taką wizję zdarzeń spotykamy w publikacjach Oleksandra Hołowki i M.B. Swerdłowa⁵¹. Oleksandr Hołowko po analizie źródeł doszedł do wniosku, iż w pierwszym etapie zmagania Otton, wspólnie z koalicją niemiecko-ruską, pokonał Mieszka. Konrad i Jarosław, usatysfakcjonowani zdobyciami terytorialnymi, zawarli pokój z królem. Wówczas dopiero na politycznej arenie pojawił się Bezprym, który wykorzystując osłabienie pozycji monarchy, zorganizował przewrót. W następstwie zamachu stanu Mieszko zmuszony był uchodzić do Czech⁵². Wcześniej pierwszorzędną rolę przypisał Ottonowi M.B. Swerdłow w artykule poświęconym niemiecko-ruskim kontaktom politycznym w X-XI wieku⁵³. W tym wypadku jednak stanowisko historyka wynikało z niepełnej znajomości źródeł i literatury, w tym m.in. *Roczników hildesheimskich* i pionierskiego dzieła A. Lewickiego⁵⁴. Wątpliwości wobec spisku braci ujawnił również Aleksej Karpow⁵⁵. Uznał on, że źródła pozwalają na budowę dwóch wersji wydarzeń. W pierwszej koordynatorem rusko-niemieckiego najazdu na Polskę był Otton, w którym sojusznicy postrzegali następcę Mieszka. W drugiej rolę wiodącą przejmował Bezprym⁵⁶. Według A. Karpowa Wipon i *Roczniki hildesheimskie* opowiadały tę samą historię. Ostatecznie, zwracając uwagę na niejasności pojawiające się przy uznaniu wariantu *Roczników hildesheimskich*, rosyjski historyk uchylił się od wskazania bohatera buntu⁵⁷.

Tendencje do postrzegania Bezpryma jako przywódcy spisku przeciwko Mieszkowi dostrzegamy również w niemieckiej literaturze historycznej. Początkowo jednak za sprawą połączenia relacji *Roczników hildesheimskich* i Wipona nie odróżniano obu braci. W monografiach Harry'ego Breslaua i Wilhelma Giesebrechta oraz Richarda

⁵⁰ V.T. Pašuto, *Vnešná politika drevnej Rusi*, Moskwa 1968, s. 38; V.D. Korolük, *Zapadnye slawâne i Kievskaa Rus' v X-XI v.*, Moskwa 1964, s. 273-275; Idem, *Drevnopol'koe gosudarstvo*, Moskwa 1957, s. 170, wspomina tylko o Bezprymie towarzyszącym Jarosławowi i Mściśławowi w wyprawie na Polskę. Podobnie z Bezprymem, ogólnikowo z chronologicznymi omyłkami V. Topol, *Ároslav Mudryj*, Bykovo 2012, s. 334-337.

⁵¹ M.B. Sverdlov, *Političeskije otnošení Rusi i Germanii...*, s. 293-294; O. Golovko, *Rus' i Polša v Mižnarodnomu žitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kijv 2021, s. 136-137.

⁵² *Ibidem*, s. 136-137.

⁵³ M.B. Sverdlov, *Političeskije otnošení Rusi i Germanii...*, s. 293-294.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 294, p. 62, pisząc o ewentualnym, wspólnym wystąpieniu Niemiec i Rusi przeciwko Polsce, autor powoływał się na XIX-wieczną publikację H. Breslaua, *Jahrbücher des Deutsches Reichs unter Konrad II*, Bd. 2, Leipzig 1884 i nieco późniejszą pracę R. Holtzmanna, *Wipo und die Schwäbische Weltchronik*, „Neues Archiv der Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1909, Bd. 25, s. 57-104.

⁵⁵ A. Karpov, *Ároslav Mudryj*, Moskwa 2001, s. 262-263.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 262.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 263 - autor wskazał na problem, co stało się z Ottonem po pokonaniu Mieszka i dlaczego ustąpił on miejsca na tronie Bezprymowi, gdy wrócił on z Italii.

Roepella pojawiała się postać Ottona Bezpryma⁵⁸. Współcześnie, badacze niemieccy zazwyczaj eksponują pierwszorzędną rolę najstarszego z Bolesławowiców⁵⁹. Tak rekonstruuje wydarzenia Egon Boshof, Bruno Widera, Werner Trillmich, Franz-Reiner Erkens, Herwig Wolfram czy Friedrich Prinz. E. Boshof, nie wdając się w szczegóły, wskazywał na rolę Jarosława w obaleniu Mieszka. To dzięki niemu Bezprym zasiadł na polskim tronie. Na współpracę z Konradem Piast liczył po objęciu władzy, rezygnując z królewskiej godności⁶⁰. Zasługi ruskiego księcia dostrzegał również biograf Konrada W. Trillmich, zdaniem którego Otton Bezprym przejął władzę pod osłoną wareskiej armii⁶¹. Z kolei H. Wolfram pisał o ucieczce Bezpryma na Ruś i jego współpracy z Jarosławem Mądrym i Konradem II. Do upadku polskiego króla doprowadziła trójstronna koalicja⁶². Do podobnych wniosków doszedł F.-R. Erkens⁶³. Według F. Prinza polski uciekinier znalazł wsparcie Jarosława i wspólnie z nim zmusił Mieszka do ucieczki do Czech⁶⁴. B. Widera nie widział podstaw do akceptacji wspólnej antypolskiej akcji cesarza z ruskim księciem⁶⁵.

W oczach części historyków Bezprym uchodzi za „dyżurny” czarny charakter. Od schyłku XIX wieku, bez odpowiednich podstaw źródłowych, oskarżany jest o popełnienie różnorodnych czynów przestępnych. A. Lewicki, snując rozważania nad przyczynami sukcesu Bezpryma w Polsce, zarzucił księciu:

Na czym oparł plan swój (Bezprym – przyp. K.B.), trudno dzisiaj powiedzieć z pewnością: nic jednak naturalniejszego, jak domysł, że go opierał przede wszystkim na żywiołach przeciwnych porządkowi ustanowionemu przez ojca a utrzymywanemu przez brata, na reakcy słowiańskopogańskiej...⁶⁶

Aleksander M. Andriaszew, Stanisław Zakrzewski i Roman Grodecki na podobnych podstawach obarczali Bezpryma odpowiedzialnością za kierowanie lub wspieranie reakcji pogańskiej⁶⁷. Stanisław Zakrzewski pisał: „Konrad zaś, zdaje się, gotów był uznać rządy Bezpryma, bez względu na to, że ofiarą zemsty Bezpryma padło dzie-

⁵⁸ H. Bresslau, *Jahrbücher...*, Bd. 1, s. 331; W. Giesebrecht, *Geschichte der Deutschen Kaiserzeit*, Bd. 2, s. 251-252; R. Roepell, *op. cit.*, s. 161.

⁵⁹ Wyjątek stanowi W. Trillmich, *Kaiser Konrad II...*, s. 278, 280, gdzie jako sojusznik Jarosława i pogromca Mieszka pojawia się Otton Bezprym.

⁶⁰ E. Boshof, *Die Salier*, Stuttgart 2008, s. 71.

⁶¹ W. Trillmich, *Kaiser Konrad II...*, s. 278.

⁶² H. Wolfram, *op. cit.*, s. 215-216, 219 i n.

⁶³ F.-R. Erkens, *Konrad II. (um 990-1039); Herrschaft und Reich des ersten Salierkaisers*, Regensburg 1998, s. 153.

⁶⁴ F. Prinz, *Grundlagen und Anfänge Deutschland bis 1056*, München 1993, s. 195.

⁶⁵ B. Widera, *Politische Beziehungen der Rus zu Deutschland in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität Berlin” 1961, t. 10, s. 40-41.

⁶⁶ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 146-147.

⁶⁷ A.M. Andriašev, *Očerki istorii volynskoj zemli konca XIV stoletia*, Kiev” 1887, s. 105; S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papée, *op. cit.*, s. 66; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 107.

ło Chrobrego- kościół polski; na ten tylko czas może przypadać właściwe prześladowanie chrześcijan”⁶⁸. Tropem „naturalnego domysłu” A. Lewickiego podążył także G. Labuda i doszedł do wniosku, że przejawem tyrańskich rządów Bolesławowica było m.in. „powstanie antykościelne i antyrządowe”⁶⁹. Wynikałoby z tego, że ambitny przedstawiciel dynastii panującej dla osiągnięcia partykularnych celów gotów był sięgnąć po wsparcie pogańskich żywiołów. Kolejnych rewelacji na temat zbrodniczej aktywności Bezpryma dostarczył Paweł Stróżyk⁷⁰. Poznański badacz w artykule poświęconym śmierci eremitów w czasach Bolesława Chrobrego stwierdził:

Chcąc zidentyfikować z imienia przywódcę zabójców braci, a więc zderzając ustalenia płynące z przeprowadzonej analizy tekstu Brunona z już rozpoznany kontekstem historycznym, szukać musimy osoby znanej eremitom, należącej do społecznej elity, obecnej w kręgach dworskich i pokutującej po dokonany zabójstwie w klasztorze. Te warunki skłaniają do zainteresowania się postacią Bezpryma, od dawna intrygującą uczonych. To co wiemy o nim okazuje się zastawiającą zbieżne z obrazem przywódcy zabójców, wyłaniającym się z relacji Brunona⁷¹.

Obie hipotezy znalazły swych krytyków. Postulaty G. Labudy w różnym zakresie wywołały obiekcje m.in. Janusza Bieniaka, Romana Michałowskiego, Zbyszka Górczaka, Marzeny Matli-Kozłowskiej i Błażeja Śliwińskiego⁷². Nie chcąc powtarzać argumentów poprzedników, wskażę dwa istotne momenty: rocznikarz z Hildesheim, pisząc o srogich rządach księcia Bezpryma, nie zarzucił mu jakichkolwiek związków z pogaństwem, a upadek chrześcijaństwa w Polsce wiązał z okresem po śmierci Mieszka II⁷³. Z kolei źródła lokujące reakcję pogańską w latach 1030-1032 nie wzbudzają dużego zaufania. Chodzi o *Powieść minionych lat* i kronikę Minoryty. *Powieść* łączy zamieszki ze śmiercią Bolesława Chrobrego, datując ją na rok 6538 (1030)⁷⁴. Z kolei dzieło domniemanego Benedykta Minoryty powstało w drugiej połowie XIV wieku jako

⁶⁸ S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papée, *op. cit.*, s. 66.

⁶⁹ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 112-113.

⁷⁰ P. Stróżyk, *Śmierć eremitów w relacji Brunona z Kwerfurtu*, „Roczniki Historyczne” 2003, 69, s. 7-31.

⁷¹ *Ibidem*, s. 25.

⁷² B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 123. Na ten temat także: Z. Górczak, *Bunt Bezpryma jako początek tzw. Reakcji pogańskiej w Polsce. Na marginesie koncepcji Gerarda Labudy*, [w:] *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Jadwidze Krzyżaniakowej*, Poznań 2000, s. 115-121.

⁷³ Trudno zgodzić się ze spostrzeżeniem M. Matli-Kozłowskiej, *Pierwsi Przemysłidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 446, p. 252 na tle uwag do wniosków L. Tradeliusa, *op. cit.*, s. 47 (na temat momentu powstania zapiski o Mieszku II w *Rocznikach hildesheimskich większych*): „W tej sytuacji można mniemać, że do upadku chrześcijaństwa mogło dojść przed śmiercią Mieszka II (mówiło się o nim w związku ze śmiercią idem władcy, który był też w Niemczech znany z zasług utwierdzenia chrześcijaństwa), a najpóźniej w roku jego śmierci”.

⁷⁴ *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Petetc, Moskva-Lenngard 1950, s. 101.

kompilacja czeskich roczników i kronik⁷⁵. Nie wiadomo, skąd autor zaczerpnął informacje dotyczące zamieszek w Polsce około 1031-1032 roku. W żadnym z istniejących przekazów, z których korzystał Minoryta, nie ma podobnego datowania zaburzeń antychrześcijańskich w Polsce⁷⁶.

Do koncepcji Pawła Stróżyka odniósł się Błażej Śliwiński, określając ją jako nieprawdopodobną. W podsumowaniu krytyki dodał:

Umknęła uwadze autora konieczność udzielenia choćby nieco nawet logicznej odpowiedzi na pytanie podstawowe: po co Bezprym miałby mordować eremitów, do tego jeszcze z poduszczenia Henryka II? [...] Można długo się jeszcze znęcać nad tą hipotezą, zamknijmy to jednak zdaniem, że zakłada ona po prostu pozbawione wszelkiej logiki działanie Bezpryma⁷⁷.

Sceptyczne stanowisko B. Śliwińskiego można uzupełnić stwierdzeniem, że to, co wiemy o księciu, nie uprawnia w żadnej mierze do łączenia jego osoby z zabójstwem eremitów, a koncepcja P. Stróżyka nie ma żadnych podstaw źródłowych⁷⁸.

Gerard Labuda i Błażej Śliwiński, jak wspominałem, mimo deklarowanego przekonania o dużej wartości przekazu Wipona, w rekonstrukcji oblicza polskiego konfliktu dynastycznego uznawali wyższość *Roczników hildesheimskich*⁷⁹. Stanowisko takie w ich badaniach nie było regułą. W uzasadnionych przypadkach brali pod uwagę informacje cesarskiego biografa. Okoliczność taka ujawniła się przy okazji rozpatry-

⁷⁵ *Benedicti Miniritae dicta chronica et eius continuatio*, ed. L. Dušek, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. Franciszkanie na ziemiach polskich*, cz. 2 i 3, red. U. Borkowska i in., *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1989; Recenzja G. Labuda, „*Benedicti Miniritae dicta chronica et eius continuatio*”, edidit Ladislaus Dušek, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 2 i 3, *Franciszkanie na ziemiach polskich. Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 1, *Lublin-Kraków* 1989, s. 323-459, „*Studia Źródłoznawcze*” 1997, t. 36, s. 124-125; M. Matla-Kozłowska, *Kwestia zależności polskiego i czeskiego rocznikarstwa (od drugiej połowy XI do połowy XIII wieku)*, „*Studia Źródłoznawcze*” 2005, 43, s. 27-52. Autorka uwzględnia informacje Minoryty, lecz wydarzenia z I połowy XI w. znajdują się poza polem jej zainteresowania.

⁷⁶ O datowaniu Minoryty i zamieszkach w początku lat trzydziestych XI w. – M. Matla-Kozłowska, *Pierwsi Przemysłidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 445-446. Wyniki badań dendrologicznych znalezisk z Ostrowa Tumskiego identyfikowanych jako elementy budowli pogańskich nie sprzyjają raczej datowaniu wystąpień na czas panowania Bezpryma. Zob. S. Moździoch, *Nowe dane do zagadnienia socjotopografii piastowskich grodów kasztelańskich w X-XIII wieku na przykładzie Wrocławia i Bytomia Odrzańskiego na Śląsku*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000, s. 333 i n.

⁷⁷ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 123-124.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 124-141 – B. Śliwiński wzbogacił życiorys Piasta o element kojarzony dotąd z jego bratem Mieszkiem. Chodzi o fatalną w skutkach ucieczkę Mieszka do Czech. Według kroniki Galla polski monarcha został wówczas pozbawiony męskości z rozkazu księcia czeskiego Udalryka. B. Śliwiński dokonał modyfikacji informacji dziejopisu, obsadzając w roli oprawcy Jaromira, a ofiary Bezpryma. Podstawą wiadomości o krzywdzie Mieszka były „opowiadania” zasłyszane przez Galla lub jego informatorów. Podstawy dla zastąpienia Mieszka Bezprymem nie ma.

⁷⁹ G. Labuda, *Wipo*, s. 477-478: „utrwalił [...] dość nieźle ogólny bieg wydarzeń polit. i dyplomatycznych”.

wania sytuacji w Polsce po śmierci Bezpryma⁸⁰. O wydarzeniach w Polsce po usunięciu z tronu Bezpryma pisał tylko Wipon i *Roczniki hildesheimskie*. Ponownie w obu źródłach wystąpiły istotne rozbieżności. Według pierwszego przekazu, ulegając prośbom Mieszka II, cesarz przyjął go ponownie do łask, uznał tetrarchą i podzielił państwo polskie na trzy części. Jedną otrzymał Mieszko, pozostałe „dwie inne osoby”⁸¹. W wersji przedstawionej przez *Roczniki* podział dokonał się w Merseburgu i partycypowało w nim dwóch przedstawicieli dynastii – Mieszko i jego stryjeczny brat, Dytryk⁸². Oswald Balzer i Henryk Łowmiański, którzy pod względem wiarygodności zdecydowanie wyżej cenili *Roczniki*, przekaz Wipona uznali za bałamutny⁸³. Świadectwem bałamutności cesarskiego biografa miała być znajomość przezeń tylko dwóch synów Bolesława Chrobrego połączona z informacją o podziale Polski przez Konrada na trzy części i mianowaniu Mieszka tetrarchą⁸⁴. To, co dla Henryka Łowmiańskiego było oznaką błędu, dla innych stanowiło wiarygodną przesłankę do budowy hipotezy. Już Anatol Lewicki w ramach swej rekonstrukcji podziału dzielnicowego Polski po Merseburgu uznał wiarygodność Wipona⁸⁵. Dlaczego Wipon miał rację w kwestii liczby powstałych dzielnic? Gerard Labuda twierdził, że rozbieżności między przekazem Wipona i *Roczników* są pozorne. Biograf miał przedstawić sytuację Polski po podziale, a annalista decyzje podjęte w Merseburgu. Spotkanie między Konradem II i Mieszkiem II, według historyka, nastąpiło wówczas, gdy Otton Bolesławowicz dysponował już własnym terytorium. Był to „zapewne” Śląsk⁸⁶. Ale czy rzeczywiście dysponujemy instrumentami pozwalającymi rozstrzygnąć, jak wyglądała Polska przed i po spotkaniu Konrada z Mieszkiem? Wiadomo tylko tyle, że władzę w kraju sprawował Bezprym (Otton), który został zamordowany, jak przekazały *Roczniki hildesheimskie*,

⁸⁰ Tak już A. Lewicki, *op. cit.*, s. 178, który w rekonstrukcji wykorzystał oba źródła, ale ilościowo podział przyjął za Wiponem.

⁸¹ Wipon, *op. cit.*, rozdz. 29, s. 57.

⁸² *Annales Hildesheimenses*, p. 37. Podobnie *Annales Altahenses maiores*, ed. W. Giesebrecht, E. Oefele, [w:] MGH SS, Hannoverae 1891, p. 26, <https://www.dmgh.de/de/fs1/object/goToPage/bsb0000880.html?pageNo=26> [data dostępu: 15.09.2015].

⁸³ O. Balzer, *op. cit.*, s. 134-135, p. 202; H. Łowmiański, *Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”), t. 10, Poznań 2002, s. 130.

⁸⁴ O. Balzer, *op. cit.*, s. 135, p. 202; H. Łowmiański, *Dynastia Piastów...*, s. 130, przyp. 90. Pod względem stopnia poinformowania autora biografii i rocznika w sprawach genealogicznych domu Bolesława różnica między nimi jest niewielka – obaj znają tylko dwóch jego męskich potomków. Jednakże tylko Wipon jednoznacznie stwierdził, że król miał dwóch synów, dając świadectwo ograniczonej wiedzy w tej materii.

⁸⁵ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 178; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 88-91; Wipon, *op. cit.*, s. 57, p. 245 (uwagi J. Sochackiego).

⁸⁶ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 123.

nie bez pomocy braci⁸⁷. Dla G. Labudy wzmianka o inspiratorach zamachu stanowiła świadectwo, iż annalista wiedział o istnieniu dwóch braci Mieszka II. Wydaje się jednak, że sformułowanie mnicha z Hildesheim było tylko figurą retoryczną, mającą zasugerować przedwczesną, nienaturalną śmierć księcia. Jaką bowiem rolę w spisku na życie Bezpryma mógł odegrać Mieszko, jeśli przebywał w naznaczonej cierpieniem niewoli Udalryka? Warto jednak zauważyć, że poszczególne elementy narracji *Roczników hildesheimskich* układają się w logiczną całość: po śmierci rządzącego członka dynastii (tu Bezpryma), cesarz podzielił państwo na części, uwzględniając żyjących ówczesnie Piastów – Mieszka i Dytryka. W opowieści mnicha z Hildesheim konsekwentnie nie było miejsca dla Ottona. W relacji Wipona pojawiła się niespodziewana okoliczność wskazująca na udział w parcelacji państwa trzech przedstawicieli dynastii. Tu tkwi źródło uznania wagi wersji Wipona. Po pierwsze, wśród żywych nadal znajdował się Otton, po drugie, przyjęcie w ramach historiograficznej rekonstrukcji założenia o współpracy Bezpryma i Ottona skutkuje koniecznością wyboru wariantu zawartego w biografii cesarza. Tylko w nim sumuje się liczba Piastów współtworzących polski porządek po merseburskim porozumieniu⁸⁸.

W świetle zaprezentowanych wątpliwości sądzę, że istniejące źródła nie dają podstaw do tak jednoznacznego rozstrzygnięcia roli poszczególnych postaci w wydarzeniach z 1031-1032 roku, jak to prezentuje część polskiej historiografii. Próby dążenia do wyjaśnienia wszystkich aspektów przeszłości niekiedy prowadzą do wniosków zbyt daleko idących lub kontrowersyjnych. Z badań wokół obu niemieckich przekazów wynika, że zarówno Wipon, jak i autor *Roczników hildesheimskich*, opisując dzieje antymieszkowej opozycji, mieli na myśli tę samą osobę, nazywając ją różnymi imionami. W obu opowiadaniach pogromcą Mieszka, jego następcą, a następnie ofiarą politycznego zabójstwa okazał się ten sam królewski antagonistą. W obu źródłach nie ma mowy o drugim spiskowcu. Historiograficzny podział zadań między zbuntowanych członków dynastii jest jedynie domysłem wysnutym na podstawie interpretacji niemieckich źródeł. Rozwiązanie zagadki organizatora akcji przeciw Mieszkowi w przypadku obu źródeł polegać może raczej tylko na rozwiązaniu alternatywy Bezprym lub Otton. W przypadku gdy wskażemy jednego bohatera Piastowskiego dramatu, dla drugiego zabraknie miejsca. Symptomatyczne jest, iż w niemieckiej tradycji przetrwała pamięć o jednym bracie-adwersarzu Mieszka. Wynika to zarówno z przekazu Wipona, jak i *Roczników hildesheimskich*. Na ile owa pamięć odzwierciedla stan rzeczywisty, rozstrzygnąć nie sposób.

⁸⁷ *Annales Hildeshemenses*, p. 37.

⁸⁸ O. Balzer, *op. cit.*, s. 135, p. 202, stwierdzał kontrowersyjnie: „Nie widzę powodu, dla którego by Otton (brat Mieszka) miał być koniecznie uwzględniany przy podziale, jak twierdzi Lewicki...”.

Wyprawa Jarosława i Mściława na Polskę

Zasadniczym problemem niniejszych rozważań pozostaje jednak kwestia relacji polsko-ruskich w dobie rządów Mieszka II i Jarosława Mądrygo. W kontekście badania okoliczności towarzyszących porażce Mieszka II w 1031 roku nieco niejasną sprawą pozostaje zagadnienie współpracy rodzimej opozycji z Rurykowicami oraz współdziałania niemiecko-ruskiego. Na poważną barierę napotykały już u zarania kryzysu politycznego w Polsce – nie wiemy, jakie były przyczyny kontrowersji między braćmi. Zdaniem Wipona, Mieszko usunął brata z kraju z powodu jego przychylnego stosunku do niemieckiego władcy. Historycy sporo dyskutowali na ten temat⁸⁹. Po mocno hipotetycznym wskazaniu Bezpryma jako skrzywdzonego uciekiniera, poszukującego na Rusi pomocy, na czoło rozważań wysuwały się dwie kwestie: przyczyny i czas banicji⁹⁰. Jeśli chodzi o powody sporu wewnątrzdynastycznego, trzeba przyznać, że motywy przytoczone przez Wipona niewiele wyjaśniają. Prowokują przy tym kolejne pytania, na które nie ma odpowiedzi. Z punktu widzenia naszych rozważań szczególnie istotne brzmi: dlaczego prześladowany przez Mieszka Otton (Bezprym?), miast pod skrzydła niemieckiego króla, schronił się na Rusi? Zagadkę próbował rozwiązać G. Labuda, ponownie mocno problematycznie. Według niego Bezprym, „prawie na pewno” po rozstaniu rodziców, wraz z matką opuścił Polskę i osiadł na Węgrzech. Jako emigrant miał nawiązać bezpośrednie stosunki z Jarosławem Mądrym⁹¹. Jak jednak uwiarygodnić przypuszczenie, dla którego nie ma najmniejszej podstawy źródłowej?

Poza Wiponem nie znajdziemy wskazówek do odpowiedzi na pytanie o powody takiego lub innego wyboru kierunku ucieczki polskiego malkontenta. Po enigmatycznych wyjaśnieniach biografy Konrada II, jak wspomniałem, spodziewalibyśmy

⁸⁹ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 147, pisze o powrocie Bezpryma i domaganiu się przezeń jakichś praw, przygotowaniu buntu, roznieceniu nastrojów antychrześcijańskich, wciągnięciu brata Ottona do spisku i wreszcie, wygnaniu obu Bolesławowiców przez Mieszka, po ujawnieniu sprzysiężenia. Wszystkie elementy zdarzeń, o których pisał A. Lewicki, to tylko domysły, bez podstaw źródłowych. Ostatnio przegląd literatury: B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 154-164.

⁹⁰ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 164 i n., przypomniał zapomnianą już dyskusję o miejscu wygnania księcia.

⁹¹ G. Labuda, *Mieszko II. Król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Poznań 2008, s. 169. Na temat pobytu Bezpryma na Węgrzech G. Györffy, *Święty Stefan I król Węgier i jego dzieło*, przekł. T. Kapturkiewicz, Warszawa 2003, s. 333, 341, 389, według autora Bezprym opuścił Polskę wraz matką i osiadł na Węgrzech w miejscowości Veszprém (stolica komitatu). Jako że najprawdopodobniej został jej żupanem, zgodnie z obyczajem grodowi nadano jego imię (Veszprém = Bezprym). Dwór księcia znajdował się w drugiej miejscowości o tej samej nazwie. Według G. Györffyeo istnieje możliwość, że Bezprym stał na czele węgierskiej pomocy dla Bolesława w wojnie z Rusią w 1018 r. Wówczas miałby wrócić do Polski. Wszystkie fakty przedstawione przez autora mają charakter historiograficzny i nie znajdują odpowiedników w źródłach. Na temat przeniesienia Bezprym-Veszprém: J. Hertel, *Imiennictwo dynastii piastowskiej we wczesnym średniowieczu*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1980, 79, z. 2, s. 108-109.

się raczej rejterady skrzywdzonego księcia do Niemiec. Jeśli wierzyć przekazowi, stało się inaczej. Istniały zatem powody, dla których Otton zdecydował się na taki kierunek banicji. Dlaczego tak się stało, możemy tylko przypuszczać. Prawdopodobnie, albo stan stosunków polsko-ruskich dawał nadzieje na polityczne wsparcie, albo nie było wówczas innej alternatywy⁹². Jeśli przyjmiemy pierwszą ewentualność, powinniśmy skonstatować, że relacje polsko-ruskie nie układały się dobrze. Możliwe, że miał rację A.M. Andriaszew, przypuszczając, że konflikt między Piastami nastąpił już po akcji Jarosława na Bełż⁹³. W tej sytuacji próba poszukiwania pomocy na Rusi miałaby polityczne uzasadnienie. Informacja Wipona sugeruje niezbyt przyjazny stosunek Jarosława wobec Mieszka albo życzliwy do Ottona. Poza wzmianką cesarskiego biografa nie znajdziemy w źródłach żadnego jednoznacznego świadectwa współpracy polskiej opozycji z Rurykowicami. Czy kronikarz ten dostarczył podstawy do budowy hipotezy o współdziałaniu przeciwników Mieszka ze wschodnim sąsiadem? Wipon stwierdził, że Otton został wygnany na Ruś, gdzie spędził jakiś czas w biedzie⁹⁴. To wszystko, co wiadomo o związkach tego Piasta z Jarosławem Mądrym. W dalszej opowieści Wipona motywy ruskie się nie pojawiły. Opuściwszy niegościnnie wschód, Otton zjawił się na niemieckim dworze Konrada II, prosząc o pomoc w zbrojnej organizacji powrotu do kraju. Tu przyjęto go bardzo przychylnie. Negocjacje przyniosły plan wspólnej akcji, w ramach której z jednej strony miał zaatakować Mieszka cesarz niemiecki, z drugiej Otton. Do zaplanowanego najazdu rzeczywiście doszło. Polski monarcha nie „wytrzymał” ataku i zbiegł do Czech. Jak wiadomo, niemal identyczną informację znajdziemy w *Rocznikach hildesheimskich*. Różnica tkwi w szczegółach. W wersji Wipona Konrad wspólnie z Ottonem pokonali Mieszka i zmusili do ucieczki. Zdaniem autora *Rocznika* klęska króla nastąpiła w dwóch etapach – w pierwszym został on pobity przez Konrada, w drugim stracił władzę na rzecz Bezpryma. Mieszka zatem pokonał i zastąpił na piastowskim tronie albo Bezprym, albo Otton⁹⁵. Najistotniejsza konstatacja polega na tym, że ani Wipon, ani pisarz z Hildesheim nie wiedzieli nic o zaangażo-

⁹² H. Łowmiański, *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny...*, s. 272: „Ze źródeł nie wynika wyraźnie, czy otrzymali oni od brata (ewentualnie wyznaczone jeszcze przez ojca) dzielnice. Jeśli je uzyskali, to chyba na Mazowszu, skoro zostali wygnani na Ruś...”. W źródłach nie ma mowy o dzielnicach Bezpryma i Ottona. Trudno zatem dywagować wokół terytorium im przydzielonego.

⁹³ A.M. Andriašev, *Očerki istorii volynskoj zemli konca XIV stoletia*, Kiev 1887, s. 104.

⁹⁴ Wipon, *op. cit.*, rozdz. 29, s. 55.

⁹⁵ Zdaniem A. Lewickiego, *op. cit.*, s. 147, nieporozumienie wynikało z zachowania Ottona na niemieckim dworze: „Tak on tutaj przedstawiał tę sprawę, jakby się jego samego wyłącznie tyczyła, taką grał rolę, iż sprawozdawca nasz, kapelan cesarski, nie miał nawet sposobności dowiedzieć się, że prócz Mieszka i Ottona istnieje jeszcze starszy syn Bolesławów, że właściwym pretendentem do tronu polskiego nie był Otto, lecz Bezprym, który na Rusi pozostał”. Warto zwrócić uwagę, że w wersji Wipona Otton nie tylko prowadził rokowania, ale i zajął miejsce Mieszka po jego usunięciu z kraju. Następnie też został zamordowany.

waniu strony ruskiej w obalenie Mieszka. Konkluzja ta, jak sądzę, nabiera wagi w sytuacji, gdy taki sam wniosek wynika z lektury *Powieści minionych lat*. Zapis *Powieści* brzmi lakonicznie, lecz w tym względzie jednoznacznie:

V leto 6539. Āroslav” i M’stislav” sobrasta voj mnog”, idosta na Lāhy, i zaāsta grady červen’skyā opāt’, i povoevasta Lād’skuū zemlū, i mnogy lāhy privedosta, i razdelivša ā. Āroslav” posadi svoā po R’si, i sut’ do sego dne⁹⁶.

Nie ma tu mowy o jakiegokolwiek inspiracji najazdu ze strony zbuntowanych przedstawicieli dynastii Piastów. Ale latopisarz nie wspominał w ogóle o pojawieniu się jakiegokolwiek polskiego malkontenta na dworze Jarosława lub Mścisława. To komplikacja, która zakłóca proste i łatwe wnioskowanie „z milczenia źródła”. W tym wypadku milczenie *Powieści* nie musi przesądzać wiarygodności Wipona, piszącego wyraźnie o pobycie Ottona na Rusi. Spokojnie możemy chyba odrzucić ewentualność, że skromny wygnaniec nie absorbował swoją osobą Jarosława. Warto zauważyć, że w ruskiej tradycji politycznej nie pielęgnowano zbytnio pamięci o wizytach wygnanych władców lub dynastów. Przypadków poszukiwania azylu u Ryrykowiców przez usuniętych lub pokonanych monarchów albo członków ich rodzin nie brakowało. Na Rusi przebywali m.in. uciekinierzy ze Skandynawii, Anglii i Węgier. W pierwszej dekadzie XI wieku znaleźli się tam przyszl i byli królowie norwescy – Olaf Haraldson, Magnus Dobry i Harald Sigurdson oraz wybitni wojownicy⁹⁷. Wiadomości o tych wizytach czerpiemy z sag skandynawskich⁹⁸. Na kartach *Powieści minionych lat* próżno szukać o tym jakiegokolwiek wzmianki. Z drugiej strony jednak obecność Waregów na Rusi była zjawiskiem powszechnym i naturalnym. W wypadku Skandynawów możemy mówić o stopniowym ograniczaniu ich politycznego i wojskowego zaangażowania w tym rejonie. Kilkakrotnie *Powieść* informowała o udziale przybyszów zza morza w wojnach domowych lub wyprawach na wrogów Rusi⁹⁹. Jarosław Mądry był, jak się zdaje, ostatnim przedstawicielem Rurykowiców intensywnie korzystającym z usług najemników lub „gości” wareskich¹⁰⁰. W latach 1015-1024 kilkakrotnie sprowadzał ich jako sojuszników w walkach z ojcem i braćmi. Waregowie znaleźli się w szeregach jego armii przy

⁹⁶ *Povest’...*, č. 1, s. 101; M.H. Aleškovskij, *Povest’ vremennyh let. Sud’ba literaturnogo proizvedeniā v Drevnej Rusi*, Moskva 1971, s. 67, uważał, że fragment ten powstał przed 1069 r.

⁹⁷ Na temat wizyt m.in.: A. Karpov, *op. cit.*, s. 243-253, 262.

⁹⁸ *Den Norsk-Islandske Skjaldedigtning. A Text efter handskrifterne*, ed. F. Jonsson, Bd. 1, Kobenhavn 1967, s. 368. O pobycie Olafa Świętego, Magnusa Dobrego i możnowładców na Rusi zob. E.A. Meľnikova, *Baltijskaā politika Āroslava Mudrogo*, [w:] *Drevnāā Rus’ i Skandynaviā*, red. G.V. Glazyrina, T.N. Dżakson, Moskva 2011, s. 301-344; eadem, „Torgovyj mir” Rusi i Norvegii 1024-1028 gg., [w:] *Drevnāā Rus’ i Skandynaviā*, s. 354-358.

⁹⁹ *Povest’...*, č. 1, s. 25, 34-35, 54, 57-58, 89, 96-97, 100-101.

¹⁰⁰ Źródła wspominają jeszcze o Waregach w szeregach wojsk Izjasława.

okazji rozstrzygającej konfrontacji ze Światopełkiem i zmagani z Mściśławem¹⁰¹. Poza na poły legendarnymi „Rusami” i sygnatariuszami układów rusko-bizantyjskich imieniem w latopisach wymieniono tylko jednego wareskiego przybysza „zza morza”. Był nim książę Jakun, sprzymierzeniec Jarosława w walce z Mściśławem¹⁰². Co ciekawe, Jakuna identyfikuje się jarlem Hakonem Eriksonem, sojusznikiem Knuta Wielkiego i przeciwnikiem Olafa Haraldsona, także szukającego azylu na Rusi¹⁰³.

W dekadzie Jarosława Mądrego na Rusi pojawili się także przedstawiciele dynastii Arpadów. Synowie Vazula, Andrzej i Levente po peregrynacjach na dworach czeskim i polskim trafili do Kijowa¹⁰⁴. Andrzej miał pojąć za żonę córkę Jarosława Mądrego – Anastazję¹⁰⁵. Na Rusi pomocy najprawdopodobniej poszukiwał również

¹⁰¹ *Povest’...*, č. 1, s. 89, 96-97, 100. Innych wikingów, krewnych, Jakuna wymienia *Kievo-Pečerskij paterik*, [w:] *Drevnerusskie paterki: Kievo-Pečerskij paterik. Volokolamskij paterik*, wyd. L.A. Olševskaâ, S.N. Travnikov, Moskva 1999, s. 7-8.

¹⁰² *Povest’...*, č. 1, s. 100. O Jakunie m.in. N.P. Lambin, *O slepote Ākuna i ego zlatotkannoj lude. Kritiko-filologičeskoe issledovanie*, „Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosviešeniâ” 1858, 98, nr 5, s. 33-55; A.A. Gippius, *Begstvo ot plaša (zametki o „Zolotoj lude” Ākuna „Slepogo”)*, [w:] *Terra Balcanica. Terra Slavica. K ūbileŭ Tatâny Vladimirovny Civân*, „Balkanskije čtenia” 2007, 9, s. 52-58; S.M. Miheev, *Varâžskie knâžâ Ākun, Afrikan i Šimon. Literaturnye sŭžety, transformaciâ imieni i istoričeskij kontekst*, „Drevnââ Rus’. Voprosy Medievistili” 2008, 32, z. 2, s. 27-32.

¹⁰³ O. Pritsak, *The Origin of Rus’*, [w:] *Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas*, Cambridge 1981, s. 412-416; S.M. Miheev, *op. cit.*, s. 28-29.

¹⁰⁴ Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum*, ed. A. Domanovszky, [w:] SRH, ed. E. Szentpetery, t. 1, 4, Budapest 1937, cap. 52, s. 177; *Magistri Adam Bremensis gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, [w:] *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*, Hannoverae et Lipsiae 1917, lib. 3, cap. XII-XIII, schol. 62 (63), s. 153; „Haroldus a Grecia regressus filiam regis Ruziae Garzlef uxorem accepit; alteram tulit Andreas, rex Ungarorum, de qua genitus est Salemon; terciam duxit rex Francorum Heinricus...”; *Bilderchronik (Chronicon pictum)*, ed. D. Dercsényi, t. 1-2, Budapest 1968, s. 115, 119, 122; M. Wartner, *Az Arpadok csaladi tortenete*, Nagy Becskerek 1892, s. 117-123; J. Dowiat, *Bela I węgierski w Polsce (1031/1032-1048)*, „Przełom Historyczny” 1965, t. 56, z. 1, s. 4; G. Labuda, *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992 (dalej cyt. wyd. z 1992 r.), s. 174-183; W. Swoboda, *Andrzej I*, [w:] SSS, t. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 361-362; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 51-52; V.P. Šušarin, *Russko-viengerskie otnošenâ v IX v.*, [w:] *Mieżdunarodnye svâzi Rossii do XVII veka, Sbornik statej*, red. A. Zimin, V.T. Pašuto, Moskva 1961, s. 154; V. Novotny, *České dějiny Od Břetislava I. do Přemysla I*, d. 1, č. 2, Praha 1913, s. 59, p. 2; S.G. Polakova, *Russko-vengerskie otnošenââ v svete dinastičeskich brakov XI-XIII vv.*, „Vestnik Brânskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2006, 2, <http://www.historfaculty.narod.ru/articles/polya03.doc> [data dostępu: 9.07.2015].

¹⁰⁵ Ā.I. Šternberg, *Anastasia Āroslavna, koroleva Vengrii*, „Voprosy Istorii” 1984, 10, s. 180-184; K. Jasiński, *Filiacja Adelajdy, żony księcia czeskiego Wratisława II*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowa Seria” 1993, t. 1, s. 3-11; L. Vojtovič, *Knâža doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 311-312; M.K. Ūrasov, *Russko-vengerskie otnošenâ vtoroj treti XI*, „Drevnââ Rus’. Rossijskij Elektronnyj Žurnal” 2002, 3, <http://www.istoria.ru/referat/referat2/75562.php> [data dostępu: 9.07.2015]; K. Morgiel, *Początkowa faza peregrynacji synów Wazula po dworach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Porównania” 2011, 9, s. 134-143. Pomijam kwestię rzekomego wsparcia militarnego Rusi dla powracającego Andrzeja i Levente. Ani w źródłach ruskich, ani węgierskich nie ma na ten temat wzmianki. Zob. trafną krytykę: M.K. Ūrasov, *op. cit.*

syn Anastazji, Salomon¹⁰⁶. Na temat tych wydarzeń latopisy także milczą, a wszelkie informacje o kontaktach Arpadów z dworami książąt ruskich pochodzą ze źródeł niemieckich i węgierskich. Istnieje prawdopodobieństwo, że na Rusi znaleźli gościnę również pozbawieni praw dynastycznych synowie Edmunda Żelaznobokiego – Edward Wygnaniec i Edmund. Usunięci z kraju mieli zginąć w Szwecji z rozkazu Kanuta Wielkiego. Uratowani przez wikinga Balgara w niezbyt jasnych okolicznościach, jak się wydaje, dotarli do Kijowa. Po kilku latach, w 1046 r. przenieśli się wraz z Andrzejem i Leventem na Węgry¹⁰⁷. Na kartach latopisów próżno szukać wzmianki o młodych angielskich książętach. Wiedzę na temat ich ruskiego epizodu zawdzięczamy Adamowi Bremeńskiemu i anonimowym *Prawom Edwarda Wyznawcy*¹⁰⁸.

Pojawienie się polskiego księcia na Rusi to pierwszy, udokumentowany źródłowo, przypadek ucieczki przedstawiciela dynastii piastowskiej w tym kierunku¹⁰⁹. Dotychczasowe kontakty Piastów i Rurykowiców, niezbyt intensywne, miały różnorodne odstony. Ich ocenę determinuje przyjęty punkt widzenia¹¹⁰. Ogólnie dominowały negatywne doświadczenia. Poczucie krzywdy na Rusi mogły pozostawić kłeski Jarosława w walce z Bolesławem Chrobrym oraz pamięć interwencji tego monarchy w imieniu Światopełka. Jeśli tak było, to syn Chrobrego jako emigrant polityczny powinien, co najmniej, zaintrygować Jarosława. W ogóle nie widać tego zainteresowania przez przyzmat *Powieści*, a nieco zastanawiająco prezentuje się ono w wydaniu Wipona. Cóż bowiem może oznaczać nieco dziwaczne określenie emigracyjnej egzy-

¹⁰⁶ O wyprawie, współpracy z Kumanami i następstwach wyprawy Salomona: *Bilderchronik...*, t. 1, s. 95. Interesująco, lecz bez podstaw w latopisach V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, Moskwa 1995, s. 94. Na temat działań Salomona m.in.: I.A. Fessler, *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, Tl. 1, Leipzig 1815, s. 478-479; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego. Polityka i jej odzwierciedlenie w literaturze średniowiecznej*, Gdańsk 1992, s. 285; K. Benyskiewicz, *Mieszko Bolesławowic 1069-1089. Źródła i tradycja historiograficzna*, Kraków 2005, s. 118-119, 129.

¹⁰⁷ G. Ronnay, *The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile*, Wobolbridge 1989, s. 54, 81, 91, 116-118; J. Panton, *Historical Dictionary of the British Monarchy*, Lanham 2011, s. 28 143, 170-171; M. Gavrilišin, *Kiivskij slidy u biografii anglijskogo princa Edvarda Vignancâ*, [w:] *Knâža doba. Istoriâ i kultura*, red. V. Aleksandrovič, t. 7, L'viv 2013 s. 31-37.

¹⁰⁸ *Magistri Adam Bremensis gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum...*, lib. 2, cap. 53, p. 114: „Fratr Adelardi Emund vir bellicosus, in gratiam victoris veneno sublatus est; filii eius in Ruzziam exilio dampnati”; *Leges Edvardi Confessoris*, version 2 (39-chapter text) (ECf2), <http://www.earlyengishlaws.ac.uk/laws/texts/ecf2/view/#edition,1> [data dostępu: 6.09.2015]: „[35] Iste supradictus Edmundus habuit filium quendam qui uocatus est Ædwardus, qui mortuo patre timore regis Canuti augefugit de ista terra usque ad terram Rugorum, quam nos uocamus Russeiam. Quem rex ipsius terre, Malesclodus nomine, ut audiuit et intellexit quis esset et unde esset, honeste retinuit eum”.

¹⁰⁹ Pierwsza wzmianka w latopisach o poszukiwaniu pomocy na Rusi przez przedstawiciela dynastii Piastów przeciwko krewnemu dotyczy zatargu Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem: *Povest'...*, č. 1, s. 186.

¹¹⁰ Z perspektywy Światopełka i Bolesława Chrobrego relacje układały się znakomicie. Inaczej oceniał je Jarosław Mądry. Zob. J. Skrzypek, *Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1962, s. 112-113.

stencji księcia Ottona jako żalostnej?¹¹¹ Pretendent do polskiego tronu, jak można pojmować zdanie biografą Konrada II, znalazł zrozumienie i polityczną opiekę dopiero w Niemczech. Z milczenia *Powieści* i zapiski Wipona możemy wyciągnąć wniosek, że wizyta Piasta-banity w Kijowie (Nowogrodzie?) nie wywarła na Jarosławie Mądrym i jego otoczeniu wrażenia. Książę kijowski jednak nagle i dość niespodziewanie zaangażował się na zachodzie. *Powieść* minionych lat doniosła o dwóch rusko-polskich konfrontacjach zbrojnych w latach 1030-1031. W 1030 roku Jarosław zajął Belz, a rok później Grody Czerwieńskie. Ruś i Polska znalazły się w stanie wojny, a Mieszko był stroną pokrzywdzoną¹¹². Problem polega na znalezieniu elementów łączących banicję piastowskich książąt z napastliwymi poczynaniami Rurykowiców. Czynnikiem takim nie będzie chronologia, gdyż nie znamy czasu usunięcia z kraju Ottona i Bezpryma. Analizując przekaz o najeździe z 1031 roku pod kątem ewentualnej współpracy agresorów z polskimi emigrantami - przeciwnikami politycznymi Mieszka II, nabieramy wątpliwości. Już wstępny element opowieści ruskiego pisarza sugeruje bardzo poważny stosunek Rurykowiców do przygotowywanej wyprawy – Jarosław i Mściśław zgromadzili „mnogich wojów”. Takie podejście koliduje z Wiponową opinią o nędznym żywocie polskiego gościa na Rusi. Czy na prośbę „marnie egzystującego”, a więc chyba niezbyt szanowanego gościa, kniaziowie gotowi byłiby skoncentrować potęgę Kijowa, Nowogrodu i Czernihowa? Kolejne wątpliwości wynikają z opisu przebiegu działań zbrojnych prowadzonych przez Rusinów. Polska została spustoszona, utraciła część terytorium, a napastnicy uprowadzili „mnóstwo” jeńców. Oczywiście zrozumiała byłaby aneksja przez Jarosława Grodów Czerwieńskich. Taka mogła być cena ruskiej pomocy przeciwko Mieszkowi. Zaskakujące są jednak pozostałe szczegóły relacji – pustoszenie kraju i uprowadzanie jego mieszkańców. Jarosław i Mściśław niszczyli państwo, które-

¹¹¹ Wipon, *op. cit.*, s. 110, „Dum ibi aliquantum tempus miserabiliter vivet, coepit rogare gratiam imperatoris Chuonradi, ut ipso impertante et iuvante restitueretur patriae suae”.

¹¹² S. Tomaševskij, *Devát'ot let tomu (1010-1930). Z pivodu iúbileù mista Belza*, „Nova Zorâ” 1930, č. 1, s. 11, wysunął hipotezę o przynależności Belza i okolic od 1018 r. do Węgier. Stefan I miał zająć te tereny jako sojusznik Bolesława w wyprawie na Kijów. Zwierzchnictwo nad wschodnią częścią Węgier sprawował syn Stefana Henryk, nazywany „księciem Rusinów”. W 1030 r. Jarosław zaatakował węgierski Belz jako sojusznik władcy Niemiec Henryka II, z którym Arpadowie byli w stanie wojny. O Henryku jako księciu Rusinów wspominały *Roczniki Hildesheimskie* pod 1031 r. (*Annales Hildesheimenses*, p. 98). Autor hipotezy nie uzasadnił, dlaczego Belz miałby nie należeć o Bolesława. *Povest'*... nie wspomina o zajęciu jakichkolwiek grodów przez Stefana w 1018 r. Akcja Jarosława na Belz skierowana była zatem przeciw Polsce. Na temat węgierskiego księcia Rusi i terytoriów znanych jako „ruska marchia” zob. m.in.: M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 488 i n.; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 334, p. 5; A.V. Nazarenko, *O „russoj marke” v srednevekovoj Vengrii*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekove. Sbornik statej*, red. L.V. Čerepnin, Moskva 1978, s. 302-306. A. Jusupovič, *Či hodil Volodimir Velikij na/do Lâhiv? (pol'sko-rus'ki vidnosini naprikinci X-na počatku XI st.)*, „Ukrains'kij istoričnij žurnal” 1015, No 5, s. 65-68, zanegował Powieściowe datowanie wypraw Jarosława i Mściśława na Polskę, stwierdzając, że ma ona umowne znaczenie i odnosi się do trwającego w rzeczywistości kilkanaście lat okresu zmagania na pograniczu polsko-ruskim. O koncepcjach autora zob. rozdz. 2, s. 58.

go władcą miał być towarzyszący im, jak chcą zwolennicy koncepcji polskiej inspiracji wyprawy ruskiej, Piast-pretendent. Książę nie protestował także, gdy Rurykowice brali w niewolę jego poddanych¹¹³. Relacja *Powieści* przypomina raczej opis typowego niszczącego najazdu na sąsiednie terytorium, połączonego z aneksją części ziem pokonanego wroga, niż próbę osadzenia na tronie własnego kandydata¹¹⁴.

Biorąc pod uwagę tendencje zaobserwowane w latopisach, pominięcie obecności polskiego dynasty-banity na Rusi nie byłoby niczym nadzwyczajnym. Jednak brak wzmianki o Ottonie (lub Bezprymie) w opisie wyprawy na Polskę to inna kwestia. Eskapada ruskich książąt miała, tak jak chcą tego kontynuatorzy historiograficznej wizji Anatola Lewickiego, charakter konfliktu politycznego, którego podstawę tworzyły niesnaski w rodzinie piastowskiej. Gerard Labuda napisał:

Trudno jednak przypuścić, że Bezprym wygnany na Ruś zebrał tam tyle sił, aby samodzielnie pokonać Mieszka i wypędzić go z kraju. Jeżeli weźmiemy dosłownie wyrażenie: nagłym najazdem (subita invasione), to wypadałoby sądzić, iż nie były to siły zorganizowane w kraju lub rokosz wewnętrzny, lecz operacja wojskowa dokonana siłami zewnętrznymi¹¹⁵.

Chodziło, jak widać, o wygzekwowanie praw jednego z członków dynastii lub usunięcie z tronu aktualnie panującego monarchy. Akcja zbrojna, według G. Labudy, zakończyła się wielkim sukcesem, obaleniem Mieszka i przekazaniem władzy Bezprymowi. Było to zatem przedsięwzięcie na miarę wcześniejszej wyprawy Bolesława Chrobrego na Ruś w interesie Światopełka. Tym razem jednak Jarosław miał okazję pośrednio zrewanżować się swemu dawnemu adwersarzowi, gnębiąc jego ulubionego syna. Zwycięska wyprawa stanowiła znakomitą okazję do opiewania mądrości Jarosława i tworzenia legendy o zemście dokonanej za krzywdy wyrządzone niegdyś księciu przez Lachów. Nic takiego nie wynika jednak z narracji *Powieści*. Zaangażowania w wewnętrzzpolskie rozgrywki nie potwierdzają ani *Roczniki hildesheimskie*, ani kronika Wipona. Ten z pozoru jasny obraz zakłóca jednak całkowite przemilczenie przez niemieckie przekazy konfliktu na wschodnich rubieżach Polski. Do najazdu Jarosława i Mściśława bezsprzecznie doszło. Dlaczego nie zainteresował XI-wiecznych pisarzy niemieckich, nie wiadomo. Może problemy sąsiada na przeciwległym jego pograniczu, jako niezwiązane z bieżącą polityką cesarstwa, nie absorbowali dworu i środowisk z nim związanych?

¹¹³ Podobną argumentacją posługiwał się J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A...*, s. 32, dla uzasadnienia obiektywności wobec, jego zdaniem, błędnej hipotezy o buncie możnowładztwa przeciwko Mieszkowi, pisał: „Na koniec – niezrozumiała byłaby również postawa owych „zbuntowanych” możnych. Kiedy zewnętrzny wróg ogołacał kraj – w tym dobra lub obszar zarządu niejednego z nich – oni nie myśleli o ponoszonych stratach, a tylko przycupnęli gdzieś w kącie przy Bezprymie, marząc jedynie o tym, by jak najszybciej zrzucić ze skroni swego władcy znienawidzoną koronę”.

¹¹⁴ Z drugiej jednak strony akcja Jarosława i Mściśława niewiele różni się od późniejszych poczynań Rusinów wspierających Władysława II w walce z juniorami.

¹¹⁵ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 80-82.

Jaka jest zatem podstawa do tworzenia historiograficznej konstrukcji o uzgodnionym, koncentrycznym najeździe niemiecko-ruskim, który skutkował obaleniem władzy Mieszka II? Całość tej atrakcyjnej kompozycji zbudowano z trzech elementów, możliwe że bezpośrednio ze sobą niezwiązanych:

- 1) Wiponowskiej informacji o pobycie księcia Ottona na Rusi oraz zawartej z Konradem umowie, przewidującej dwustronny atak na Mieszka II,
- 2) wzmianki rocznika z Hildesheim o nagłym najeździe Bezpryma na Mieszka II,
- 3) wiadomości *Powieści minionych lat* o najeździe Jarosława i Mściława na Polskę.

Ad 1. Jeśli chodzi o pierwszą przesłankę, to przekaz Wipona jawi się jako niezbyt przejrzysty. Biografii Konrada II zawdzięczamy wiadomość o pobycie polskiego księcia na Rusi. Z tego źródła wynika jednak, że nie znalazł tam zrozumienia dla swych planów¹¹⁶. Otton opuścił niegościnną krainę i od tego momentu nie ma mowy o jego kontaktach z Jarosławem. Ale według Wipona z Rusi Bolesławowic przeniósł się do Niemiec i tu złożył propozycję współpracy militarnej Konradowi II: „Cesarz wyraził na to zgodę i postanowił, że razem zaatakują Mieszka: z jednej strony on sam z wojskiem, z drugiej zaś Otto”¹¹⁷. Intrygujące w tym układzie jest zobowiązanie polskiego banity do zbrojnego, równoczesnego wystąpienia. Jakimi siłami miał zamiar zaatakować Mieszka Otton? Możliwości są dwie: albo chodziło o rodzime możnowładztwo, sprzyjające młodszemu Piastowicowi, albo obce siły gotowe wesprzeć plany wygnania. Wipon tej kwestii nie wyjaśnił, stwierdzając lakonicznie, że Otton wrócił do kraju dzięki zbrojnej pomocy Konrada. Nie ma tu mowy o zaangażowaniu w walkach księcia Jarosława Mądrego. Dylematu nie rozstrzygają *Roczniki hildesheimskie*. Ograniczyły one nieco zasługi cesarza w pogrzebieniu Mieszka II. Konrad, pokonawszy niepokornego i uciążliwego sąsiada, zawarł z nim pokój, umocniony obopólnymi przysięgami.

Ad 2. Dopiero: „Qui Mysecho post mense tantum spatium a fratre suo Bezbrियो subita invasione proturbatus et ad Odalricum in Beheim fugere est compulsus”¹¹⁸. Annalista także nie wspominał o jakiegokolwiek współpracy z Rusinami. Co symptomatyczne, w jego opowieści poprzedzającej wzmiankę o upadku Mieszka, nie spotkamy najmniejszej aluzji do konieczności respektowania jakichkolwiek umów. Cesarz, osiągnąwszy zamierzone cele polityczne, zawarł z królem Mieszkiem pokój. Istotne znaczenie w interpretacji zapisu *Roczników* może mieć sformułowanie o umocnieniu układu przysięgami. Składali je obaj partnerzy. Na tej podstawie można by sądzić, że kontrowersje w stosunkach polsko-niemieckich przestały istnieć: Konrad nie miał powodu angażować się w polskie walki domowe, a upadek Mieszka nastąpił bez jego udziału. Po upływie miesiąca od zawarcia pokoju król uległ Bezprymowi. Niuansu

¹¹⁶ Wipon, *op. cit.*, s. 55.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 55-56.

¹¹⁸ *Annales Hildesheimenses*, p. 36.

w postaci miesiąca dzielącego uregulowanie spraw między Konradem a Mieszkiem i jego zupełną klęską nie dostrzegają Wipon. W jego wersji król Polski upadł pod naporem wspólnej akcji cesarza niemieckiego i polskiego buntownika. Ponownie mamy do czynienia z dwoma zbieżnymi, lecz w istocie różniącymi się wariantami wydarzenia. Porównując obie relacje, można stwierdzić, że autor *Roczników* operował szczegółami, kronikarz ogólnikami. Niemal identyczny punkt wyjścia obu opowieści dzieli odmienna droga do wspólnego finału. Szczegółowość narracji nie przesądza jej wiarygodności. Warto jednak przyrzeć się okolicznościom upadku Mieszka w wersji hildesheimskiej oraz ich interpretacji przez zwolenników spisku piastowsko-międzynarodowego¹¹⁹. Najistotniejszym punktem relacji jest wspomniana już klęska polskiego monarchy w starciu z Bezprymem w miesiąc po zawarciu pokoju z Konradem II. Anatol Lewicki postrzegają wypadki następująco:

Cesarz, otrzymawszy Łużyce, porzucił dotychczasowych sprzymierzeńców swoich, wygnańców polskich; ani do podziału kraju nie przyszło, ani korony nie odebrano Mieszkowi. Łatwo tedy pojąć, że domowi nieprzyjaciele jego, widząc nadzieje swe zawiedzione, a cesarza może nawet po stronie Mieszka, wszystkie wytyżyli siły do wywrócenia tego stanu rzeczy. Nie było dla nich chwili do stracenia. Po zajęciu grodów czerwieskich przez książąt ruskich, bawili bracia Mieszka na granicy Polski. Na wieść o zawarciu pokoju z cesarzem, uprosili oni sobie pomoce ruskie i wkroczyli z niemi nagle w głąb kraju. Wsparli ich domowi sprzymierzeńcy; bunt tlejący już dawno rozgorzał silnie. Jak z płonącej chaty, Mieszko musiał uciekać z ojczyzny¹²⁰.

Podobnie interpretował rzecz Gerard Labuda:

Trudno jednak przypuścić, że Bezprym wygnany na Ruś zebrał tam tyle sił, aby samodzielnie pokonać Mieszka i wypędzić go z kraju. Jeśli weźmiemy dosłownie wyrażenie nagłym najazdem (*subita invasione*), to wypadaloby sądzić, iż nie były to siły zorganizowane w kraju lub rokosz wewnętrzny, lecz operacja wojskowa dokonana siłami zewnętrznymi. Czy tak rzeczywiście było? [...] Główny atak przeprowadziła jednak Ruś. Mieszko we wrześniu przebywał za Odrą, organizując obronę Łużyc i Milska. Z przebiegu wydarzeń widać, że był on świadom o wiele poważniejszego zagrożenia ze strony Rusi. Z tego powodu zawarł pokój na warunkach podyktowanych przez cesarza Konrada, aby rozwiązać sobie ręce do działania na granicy wschodniej. Miesiąc później, to znaczy w październiku-listopadzie 1031 r. kampania wojenna była rozstrzygnięta¹²¹.

Analogicznie i dobitnie sprawę ujmował Janusz Bieniak: „Równoczesność „agresji” Bezpryma z Rusi oraz pochodu książąt ruskich jest przecież oczywista, a więc obu tych czynności nie da się od siebie oddzielić”¹²². Nie negując prawdopodobieństwa interesującego nas scenariusza, powinniśmy stwierdzić, iż nie ma on, poza ogólnymi ramami, źródłowego umocowania. Mamy też do czynienia z interesującym paradok-

¹¹⁹ W. Giesebrecht, *Geschichte der deutschen Kaizerzeit*, Bd. 2, s. 251. Autor nie zidentyfikował sojuszników Ottona-Bezpryma.

¹²⁰ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 173.

¹²¹ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 80, 82.

¹²² J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A...*, s. 31.

sem. Źródło deprecjonowane przez badaczy (Wipon) dostarczało im jedynej, wątej nici łączącej uczestników domniemanego antymieszkowego spisku. Przekaz uznawany za kluczowy (*Roczniki hildesheimskie*) podstaw takich nie tworzył. Można powiedzieć, że *Roczniki* zdają się nawet przeczyć rozwojowi wydarzeń zarysowanemu przez A. Lewickiego i zwolenników jego hipotezy. Postępowanie Konrada w schyłkowym okresie konfliktu polsko-niemieckiego sugeruje raczej brak jakichkolwiek zobowiązań sojuszniczych. W relacji z Hildesheim nic nie wskazuje, by cesarz żywił wobec Mieszka II zamiary sięgające jego detronizacji. H. Bresslau, czytając *Roczniki*, doszedł do wniosku, że Konrad porzucił układ z Ottonem Bezprymem z powodu spóźnienia przezeń uderzenia ze wschodu¹²³. Wniosek H. Bresslawa wynikał z przyjętego założenia o niemiecko-rusko-Bezprymowej umowie przewidującej równoczesny atak na Mieszka II. Ale annalista nie wspomniał słowem o układzie i jego domniemanej realizacji. Z jego opowieści wynika nie to, że Bezprym rozpoczął działania zbrojne miesiąc później, lecz pokonał brata miesiąc po zawarciu pokoju polsko-niemieckiego. Jakim sposobem w ciągu miesiąca król utracił władzę, jeśli nagły atak Bezpryma i Jarosława nastąpił z nadbużańskich rubieży?¹²⁴ Z niedoskonałości koncepcji skoordynowanej akcji zakończonej błyskawicznym sukcesem zdawał sobie sprawę A. Lewicki. Dlatego jego rozważaniom wokół ostatnich chwil królewskich rządów Mieszka II towarzyszyły wywody na temat „ślizkiej i niebezpiecznej drogi hipotez”¹²⁵. Wówczas też pojawił się nowy motyw w wizji historyka – bunt polskiego możnowładztwa, jako czynnik towarzyszący najazdowi. Wątpliwości nabrał także G. Labuda. W cytowanym wyżej fragmencie nie dowierzał możliwościom stworzenia przez Bezpryma groźnej dla Mieszka siły zbrojnej, później takiej ewentualności nie przeczył¹²⁶. Może jednak Bezprym mógł znaleźć w kraju zwolenników? Nie takie niespodzianki gotował Piastom los.

¹²³ H. Bresslau, *Jahrbücher...*, Bd. 1, s. 331.

¹²⁴ Co oczywiście nie oznacza, by Jarosław nie był w stanie pokonać Mieszka. Na ten temat słusznie J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A...)*, s. 33: „Dziwną opinię badaczy, że Rusini nie byli w stanie dokonać tego samego w Polsce, co Polacy mogli dwukrotnie uczynić na Rusi, trudno doprawdy pojąć. Zwłaszcza, że potencja wojskowa Rusi znacznie przewyższała analogiczną potencję Polski, a wyprawa z 1031 r. przygotowywana była szczególnie starannie, z udziałem sił ściągniętych z całego rozległego państwa”.

¹²⁵ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 171. W tej sprawie: H. Łowmiański, *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny...*, s. 272, p. 161: „Źródła nie mówią wyraźnie, ale pozwalają domyślać się, że Bezprym uderzył wspólnie z Jarosławem, który wtargnął w głąb kraju...”.

¹²⁶ G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 113: „Obecnie trzeba w większym stopniu liczyć się z możliwością, że do klęski króla przyczyniła się rebelia wewnętrzna, którą wzniecił i na której czele stanął Bezprym, i że rychło przerodziła się ona w ogólne powstanie antykościelne i antyrządowe, to jest przeciw elicie społecznej, na której opierał swe rządy Mieszko [...] Że drugi najazd księcia Jarosława Mądrego ograniczył się tylko do zajęcia Grodów Czerwieńskich i Przemyskich, wskazuje z kolei fakt, iż w głębi Polski utrzymały się osady jeńców ruskich, których uwolnił dopiero Kazimierz Odnowiciel...”.

Jaki był przebieg niespodziewanej akcji Bezpryma i skład jego armii, nie wiadomo. Oczywiście, brać należy pod uwagę ewentualność pomocy dla zbuntowanego księcia ze strony Jarosława i Mścisława. Niestety, wsparcia dla tej hipotezy w źródłach nie ma. Dla niniejszych rozważań rozstrzygnięcie, czy relacja Wipona lub mnichów z Hildesheim odzwierciedla rzeczywisty rozwój wypadków, nie stanowi priorytetu. Najważniejsze ponownie wydaje się spostrzeżenie zupełnej nieobecności w opisywanych zajściach strony ruskiej. Nie wiemy zatem, czy Otton w wersji Wiponowskiej lub Bezprym w hildesheimskiej pozbawili królewskiego brata władzy przy współudziale polskiego możnowładztwa, czy też sojuszników ruskich.

Bez obawy popełnienia poważniejszego błędu możemy stwierdzić, że dysponujemy trzema źródłowo potwierdzonymi przejawami kontaktów polsko-ruskich w okresie sprawowania władzy przez Mieszka II:

- pobyt na Rusi Ottona jako politycznego wygnańca,
- najazd Jarosława na Polskę w 1030 roku zakończony zdobyciem Bełza,
- najazd Jarosława i Mścisława na Polskę w 1031 roku, zakończony aneksją Grodów Czerwieńskich i uprowadzeniem jeńców.

Pierwszą kwestię już omówiliśmy. Pozostają dwie następne. Sprawa Bełza przedstawia się niezwykle tajemniczo. Na temat akcji Jarosława z 1030 roku pojawiło się wiele domysłów. Ogólnie rzecz ujmując, poglądy historyków w tej sprawie możemy podzielić na trzy okolicznościowo-chronologiczne grupy:

1. Wyprawa bełzka stanowiła samodzielną i nieinspirowaną z zewnątrz próbę realizacji przez Jarosława Mądrego planu odzyskania Grodów Czerwieńskich.
2. Najazd był pierwszym przedsięwzięciem księcia kijowskiego mającym na celu przywrócenie praw wygnanemu Piastowi. Jarosław postanowił połączyć własne mniej lub bardziej skonkretyzowane dążenia rekuperacyjne z planami polskiej opozycji dynastycznej.
3. Walki wokół Bełza rozegrały się w zupełnie innych okolicznościach, niż to wynika z przekazu *Powieści*.

W historiografii rosyjsko-ukraińskiej od schyłku XIX wieku pojawiła się koncepcja, według której głównym celem „polskiej” polityki Jarosława Mądrego po klęskach zadanych Rusi przez Bolesława Chrobrego było odzyskanie Grodów Czerwieńskich. Sugestię taką dostrzegamy w niesprecyzowanej jeszcze formie w publikacji I. Linniczenki¹²⁷. Sformułował ją jednoznacznie, jak się zdaje jako pierwszy, A.M. Andriaszew¹²⁸.

¹²⁷ I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 100-101; N. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva rossijskago*, t. 2, Sanktpe-terburg' 1818, s. 25, w jednym akapicie wspominał tylko o wykorzystaniu przez Jarosława słabości następcy Bolesława I, Mieszka i odzyskaniu Grodów Czerwieńskich po wejściu księcia w głąb Polski i uprowadzeniu jeńców.

¹²⁸ A.M. Andriašev, *op. cit.*, s. 104.

Przypuszczał on, że Bezprym pojawił się na dworze Jarosława wkrótce po tym, jak ten zajął Bełż¹²⁹. Interpretacja A.M. Andriaszewa tłumaczyłaby wybór kierunku ucieczki Piasta. Skrzywdzony książę szukałby wsparcia władcy wrogiego Mieszkowi. W ten sposób polityczne interesy połączyłyby Jarosława z polskim uciekinierem. Jednoznacznie pisał o planach kijowskiego księcia wobec Polski Mychajło Hruszewski:

Ák á vže zgađuvav. cí zabrani Polákami zahidní zemli vid počatku ne davali spokoú Ároslavu. Pokinčivši spravu z Bráčislavom, 1022 r., še za žitá Boleslava Horobrogo, Jaroslav vibrav cá buv pohodom na Polšu („pride k' Berest'ú”), ale ne vidimo, či oságnuv ti áki rezultati. Boroťba z Mstislavom potim vidvernula úogo uvagu. Tim časom obstavini v Polši zminili sá: Boleslav umer (1025), peredavsi svij stil sinovi Mešku, ale miž sinami jogo rozpočala sá boroťva, zovšim ák na Rusi po smerti Volodimira. Oden z Boleslavičiv – Oton (a može i še kotri) perebuav ákijš' čas na Rusi, šukaúči, mabuť, tut pomoči. Na Meška z usih bokiv pidnáli sá vorogi, i v kinci, vin upav v sij boroťbi (+1034). Vse se ulekšilo Ároslavu jogo pláni privernenná zahidnih zemel'¹³⁰.

Podobną interpretację projektów politycznych Jarosława znajdziemy w pracach niektórych reprezentantów współczesnej historiografii obu krajów. O konkretnych zamiarach Włodzimierzowica wspominają m.in. A. Karpow w swej biografii Jarosława Mądrego, a także D. Tabacznik w okazjonalnym artykule poświęconym temu władcy¹³¹. Petro P. Tołoczko wiązał podjęcie działań w kierunku Grodów Czerwieńskich ze śmiercią Bolesława Chrobrego. Logicznym uzasadnieniem tego związku miał być zapis *Powieści*, łączący zdobycie Bełża ze śmiercią polskiego monarchy. Konflikt wewnątrzdynastyczny w domu Piastów ułatwił tylko działania Jarosławowi¹³². W polskiej historiografii rzadko rozwodzone się szerzej nad motywami postępowania Jarosława Mądrego w 1030 r. Wynikało to, najprawdopodobniej, z akceptacji koncepcji zakładającej działanie z namowy polskich malkontentów i obietnicy oddania Grodów. Intencjami księcia ruskiego zainteresowała się Danuta Borawska, stwierdzając: „Lakoniczna wzmianka *Powieści Dorocznej* sygnalizująca zajęcie Bełża, w r. 1030 dowodziła, że Ruś rozpoczęła walkę o Grody Czerwieńskie”¹³³. Zdaniem badaczki był to tylko jeden z celów wyprawy, a chodziło przede wszystkim o udzielenie pomocy Bezprymowi¹³⁴.

¹²⁹ Co ciekawe, A.M. Andriašev, *op. cit.*, s. 105, pisząc o wygnaniu Bezpryma, powoływał się na Wipona.

¹³⁰ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 21.

¹³¹ A. Karpov, *op. cit.*, s. 261; D. Tabacznik, *Ároslav Mudryj kak gosudarstvennyj deátel*, „Pravo Ukrainy” 2013, 1, s. 171; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 37-38, który bezpośrednio nie pisał o dalekosieżnym planie Jarosława, lecz uważał, że już wyprawa na Brześć była próbą odzyskania Grodów.

¹³² P.P. Tołoczko, *Rus' i Polša v pervoj polovinie XI v.*, [w:] *Rus' Kijovska i Polska w średniowieczu (X-XIII w.) (Kievskaâ Rus' i Polša v srednie veka (X-XIII vv.))*, *Materiały konferencji Instytutu Historii PAN Warszawa 6-7 1998*, red. S. Bylina, Warszawa 2003, s. 51-52.

¹³³ D. Borawska, *op. cit.*, s. 63.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 66.

Koncepcja rewindykacji Grodów Czerwieńskich jako głównego celu polityki Jarosława na zachodzie jest jedną z istotniejszych konstatacji historiograficznych w kontekście relacji polsko-ruskich w okresie rządów Mieszka II. Problem polega jednak na rozstrzygnięciu, kiedy w politycznych zamysłach księcia kijowskiego ujawnił się projekt przywrócenia władzy nad utraconymi ziemiami. Tej kwestii nie sposób rozwiązać z braku odpowiednich podstaw źródłowych. Nie dysponujemy instrumentami pozwalającymi na rekonstrukcję politycznych kalkulacji księcia. Można odnieść wrażenie, że Jarosław w sprawie Grodów Czerwieńskich postępował ostrożnie, a problem nie absorbował go absolutnie. Świadczy o tym wyprawa na dalekich Czudów, przedsięwzięta po zdobyciu Bełza¹³⁵. Całkiem prawdopodobne zatem, że w 1030 roku nie był on zdecydowany co do dalszych kroków w sprawie agresywnych poczynań przeciw Polsce.

Wyprawę „bełzką” można interpretować jako wstęp, przygotowanie do szerszej akcji lub nieudaną próbę zajęcia terytorium Grodów¹³⁶. Nie znając tła politycznego i rudymentów decyzji, kwestii definitywnie nie rozstrzygniemy. Identycznie należy ocenić przypuszczenie sugerujące podjęcie decyzji o najeździe na Bełz jako pierwszej próbie przywrócenia praw wygnanym członkom dynastii piastowskiej. W tym wypadku warunkiem wsparcia politycznego i militarne byłyby obietnica przejęcia przez Jarosława Grodów Czerwieńskich. Joachim Lelewel uznał, że Otton i Bezprym przebywali poza krajem kilka lat¹³⁷. A. Lewicki datował wygnanie Bezpryma i Ottona na czasy, gdy konflikt między Jarosławem i Mściśławem nie został jeszcze załagodzony (czyli przed 1026 r.)¹³⁸. Podobnie sytuację postrzegali, różnorodnie określając moment banicji, m.in.: Iwan Linniczenko, Maria Pospieszynska, Andrzej F. Grabski, Janusz Bieniak, Danuta Borawska (tylko wobec Bezpryma) i Gerard Labuda¹³⁹. Błażej Śliwiński widział w przedsięwzięciu element realizacji już uzgodnionej umowy między Konradem II, Jarosławem i polskimi malkontentami. Na wiosnę 1030 roku planowano generalną rozprawę z Mieszkiem¹⁴⁰. Niepowodzenie autor tłumaczył zmianą marszrutę przez armię cesarską, która miast króla polskiego, zaatakowała Węgry¹⁴¹.

¹³⁵ *Povest'*..., č. 1, 101.

¹³⁶ Tak m.in. M.B. Sverdlov, *Političeskije otnošeníâ Rusi i Germanii...*, s. 294.

¹³⁷ J. Lelewel, *op. cit.*, s. 83.

¹³⁸ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 146-147. Jednocześnie autor zauważył, że: „Żelazna obręcz, która miała roztrzaskać piękne dzieło Bolesławowe, została już prawie naciągnięta; przymierze sąsiadów do rozszarpania Polski, było z końcem roku 1027. bądź już dokonane, bądź blizkie dokonania...”

¹³⁹ I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 102; M. Pospieszynska, *op. cit.*, s. 270; A.F. Grabski, „*Povest vremen-nyh let*” jako źródło do dziejów Polski – w świetle najnowszej literatury, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1955, 1-2, s. 277; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A....)*, s. 28; D. Borawska, *op. cit.*, s. 48; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 81.

¹⁴⁰ D. Borawska, *op. cit.*, s. 63: „Porozumienie niemiecko-ruskie mogło dojść do skutku już około r. 1030”.

¹⁴¹ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 172.

Zdaniem Oleksandra Hołowki, Otton Bolesławowic spędził na Rusi sześć lat i uczestniczył osobiście w wyprawie na Bełż¹⁴². Obecność polskiego(ich) emigranta(ów) politycznego(ych) na ruskim dworze nie musi być równoznaczna z inspiracją najazdu. Ponownie hipotezie przeszkadza brak dostatecznych podstaw do rekonstrukcji sytuacji wewnętrznej w Polsce i stanu stosunków polsko-ruskich. Wszelkie dywagacje wokół momentu wygnania domniemanych dynastycznych przeciwników Mieszka to tylko spekulacje niemające oparcia w źródłach. Jedyną wskazówką w tej materii pozostaną enigmatyczne słowa Wipona o Ottonie, który spędził na Rusi „nieco czasu”¹⁴³. Abstrahując od meritum sprawy, warto zauważyć, że nie mamy bezpośredniej informacji o tym, aby podobny los spotkał Bezpryma. *Roczniki hildesheimskie*, opisując zmagania Konrada z Mieszkiem II, nie wiedziały nic o usunięciu starszego Bolesławowica z kraju. Wydaje się, że sformułowanie Błażeja Śliwińskiego: „Z kroniki Wipona i przekazu *Roczników hildesheimskich* wynika wyraźnie, że to Mieszko II „prześadował” braci i ich wygnał...” nie odzwierciedla treści obu źródeł¹⁴⁴. Ostatecznie, nie rozstrzygniemy kwestii przyczyn, dla których Jarosław Mądry zdecydował się w 1030 roku zaatakować Bełż. Mogliśmy mieć do czynienia zarówno z realizacją programu rekuperacji utraczonych ziem, próbą interwencji w wewnętrzne sprawy Polski lub, ukierunkowaną tylko na Bełż, akcją o ograniczonym zakresie. W dwóch pierwszych przypadkach przedsięwzięcie zakończyłoby się niepowodzeniem, z trzecim pełnym sukcesem.

Ostatnia koncepcja związana z zajęciem Bełża dotyczy negacji datowania zawartego w *Powieści minionych lat*¹⁴⁵. Z propozycją taką wystąpił Stefan M. Kuczyński w artykule poświęconym traktatowi pokojowemu polsko-ruskiemu z 1039 roku¹⁴⁶. Asumptem do korekty źródła były treści znajdujące się w *Powieści* po lakonicznej wiadomości o wzięciu Bełża. Chodziło o przekaz związany z zaburzeniami w Polsce po śmierci Bolesława Chrobrego. Historyk skojarzył je z sytuacją w Polsce po zgonie Bolesława Zapomnianego i najeździe Brzetysława. W efekcie przesunął działania Jarosława wokół Bełża na lata 1037-1038¹⁴⁷. Uznawszy, że „najazd Jarosława na Bełż w r. 1030 wydaje się dla kilku powodów mało prawdopodobny”, przedstawił dla uzasadnienia sześć argumentów. Propozycje Stefana M. Kuczyńskiego, bez wdawania się w szczególnie rozbiór „dowodów”, zakwestionował najpierw Józef Skrzypek, a następnie Henryk

¹⁴² O. Golovko, *op. cit.*, s. 133. Zob. także M.B. Sverdlov, *Političeskije otnošeníâ Rusi i Germanii...*, s. 294.

¹⁴³ Wipon, *op. cit.*, s. 55.

¹⁴⁴ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 164.

¹⁴⁵ Zob. na temat datowania zajęcia Bełża wywody V. Toropa, *op. cit.*, s. 332-334. Autor umieścił wydarzenie w 1032 r. Było ono częścią wspólnej antypolskiej akcji niemiecko-ruskiej.

¹⁴⁶ S.M. Kuczyński, *Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039*, „*Slavia Antiqua*” 1956, t. 5, s. 255-275.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 263-265.

Łowmiański i Danuta Borawska¹⁴⁸. Należy zgodzić się z D. Borawską, że właściwie żaden z przesłanek mających motywować hipotezę S.M. Kuczyńskiego nie wydaje się dziś przekonywająca¹⁴⁹. Datowania latopisów w uzasadnionych przypadkach rzeczywiście nakazują zachowanie ostrożności. Jeśli chodzi o czas wyprawy na Bełz, nie ma jednak podstaw do tak poważnej jego korekty.

O akcji Jarosława Mądrego na Bełz powiemy tylko tyle, ile wynika z przekazu *Powieści*: ruski książę zajął część terytorium Polski. Nie wiemy, jaką reakcją agresja wywołała po stronie polskiej. Możliwe, że Mieszkowi udało się powstrzymać najad Jarosława¹⁵⁰. Nie ulega jednak wątpliwości, trzymając się przekazu latopisu, że ani on nie był w stanie usunąć agresora z zajętych terenów, ani ten posunąć się dalej. Czy był to objaw słabości polskiego monarchy, trudno rozstrzygnąć. W każdym razie kniaziowi udało się zbudować rubież sprzyjającą dalszym działaniom w tym rejonie. Przesłanką do rozumienia intencji Jarosława z 1030 roku, niekoniecznie przekonującą, może być wiadomość *Powieści minionych lat* z roku następnego, mówiąca o zebraniu „wojów mnogich” przez Jarosława i Mściśława, w celu wyprawy na Polskę. W rok po zdobyciu Bełza, Jarosław Mądry przedsięwziął kolejną wojnę z Mieszkiem II. Rozważania wokół celów, chronologii i przebiegu konfrontacji z 1031 roku możemy kontynuować w dwóch wariantach. Pierwszy opierałby się przekazie dwóch źródeł – *Powieści* i *Roczników hildesheimskich*, drugi tylko na wiadomościach latopisu.

Powieść, poza datą roczną, nie daje podstaw do bliższego określenia chronologii najazdu. Wskazówką w tej kwestii mogłyby być *Roczniki hildesheimskie*. Piszą one o upadku Mieszka za sprawą wystąpienia Bezpryma, miesiąc po zawarciu pokoju polsko-niemieckiego¹⁵¹. Jak obliczyć datę porozumienia Konrada II z Mieszkiem II i wystąpienia książąt ruskich? Historycy datowali te wydarzenia różnorodnie. Według Anatola

¹⁴⁸ J. Skrzypek, *op. cit.*, s. 105, p. 102; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 57, p. 91; idem, *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny...*, s. 272, p. 161; D. Borawska, *op. cit.*, s. 63, p. 221.

¹⁴⁹ D. Borawska, *op. cit.*, s. 63, p. 221: „Na żaden z argumentów podanych przez Kuczyńskiego, przeciw tej wyprawie Jarosława, nie możemy się zgodzić”. Argumenty S.M. Kuczyńskiego, *Nieznaný traktat polsko-ruski...*, s. 265-267, można wypunktować następująco: Jarosław nie mógł wyprawić się na Bełz w 1030 r., gdyż Mieszko ówczesnie odnosił sukcesy w Niemczech i był zbyt silny, aby ruski książę mógł poważyć się na samodzielną akcję, drogę na Bełz od wschodu blokowali Jarosławowi Pieczyngowie, w 1030 r. Jarosław wyprawiał się na Czud i zajęty był w Nowogrodzie, w latopisach występują dwukrotne datowania tych samych wydarzeń (niestety, nie dotyczy to roku 1030), Jarosław nie dysponował w 1030 r. siłą, by przy użyciu armii kijowsko-nowogrodzkiej opanować Bełz. Uczynił to dopiero po śmierci Mściśława, gdy przejął jego włości. Wydaje się, że poza uwagą w sprawie datowania latopisów, pozostałe przesłanki hipotezy, jako subiektywne oceny autora, nie wymagają komentarza.

¹⁵⁰ Nie da się wykluczyć możliwości, że rację miał H. Łowmiański *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 57: „Jarosław Mądry najechał tereny nadbużańskie i zdobył Bełz, a jeśli nie osiągnął większego sukcesu, to może dlatego, że Mieszko przybył z odsieczą z Łużyc”.

¹⁵¹ *Annales Hildesheimenses*, p. 37.

Lewickiego cesarz przeprowadził akcję we wrześniu-październiku¹⁵², zdaniem Harry'ego Breslaua w listopadzie, Jacka Banaszkwicz i Błażeja Śliwińskiego w końcu października. G. Labuda wskazywał, że w październiku-listopadzie wojna była zakończona¹⁵³. W listopadzie-grudniu 1031 roku pokonany Mieszko II opuściłby Polskę. Wyliczenia te mają szczególne znaczenie w przypadku utożsamienia poczynań Bezpryma z agresją Jarosława Mądrego i Mściśława na Polskę. Wyznaczałaby ona kres wojny polsko-ruskiej. Jak ustalić jej początek? W tej sprawie pojawiły się trzy skonkretyzowane czasowo koncepcje¹⁵⁴. Pierwsza lokuje moment rozpoczęcia działań zbrojnych przez Bezpryma i Jarosława Mądrego po akcji Konrada II na Łęczycach, druga daje pierwszeństwo dynastycznej opozycji wspartej Rurykowcami, trzecia dzieli wystąpienie kniazia na etapy – pierwszy, przed wrześniem 1031 roku, zdobycie Grodów Czerwieńskich, drugi, po pokoju Mieszka z Konradem (spustoszenie Polski i wygnanie króla). Wydaje się, że do grona zwolenników pierwszej ewentualności należała większość badaczy wypowiadających się na ten temat. Do tej grupy zaliczymy historyków wspominających o przyjęciu przez Mieszka warunków podyktowanych przez cesarza w związku z „groźbą napadu ze wschodu”¹⁵⁵. Po „groźbie” dopiero, jak rozumiemy, nastąpiła rzeczywista akcja. Mieszko II, zebrawszy armię „zachodnią”, wyruszył spod Budziszyna przeciwko koalicji bratersko-ruskiej. Tadeusz Grudziński pisał, że Mieszko na zachodniej granicy „z powodzeniem prowadził wojenne działania obronne, polegające prawdopodobnie na powstrzymaniu i utrudnianiu pochodu. W tym momencie doszły go wiado-

¹⁵² A. Lewicki, *op. cit.*, s. 169. Podstawą wyliczeń są informacje o podróżach Konrada II, *ibidem*, s. 169-170, p. 1. Podobnie: H. Bresslau, *Jahrbücher...*, Bd.1, s. 328-332; D. Borawska, *op. cit.*, s. 64-65; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 79; B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 188.

¹⁵³ H. Bresslau, *Jahrbücher...*, Bd.1, s. 332; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 80; B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 193; J. Banaszkwicz, „Lestek” (*Leisir*) i „Lechici” (*Lesar*) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej, „Kwartalnik Historyczny” 2001, R. 58, z. 2, s. 417.

¹⁵⁴ Niektórzy badacze piszą także o koncentrycznym, skoordynowanym lub równoległym ataku rusko-niemieckim. Tak m.in.: S. Zakrzewski, *Historia polityczna Polski. Wieki średnie*, cz. 1, [w:] *Encyklopedia Polska*, t. 5, Warszawa 1920, s. 64; M.B. Sverdlov, *Političeskie otnošenii Rusi i Germanii...*, s. 293-294; G. Labuda, *Uwieszenie polskich insygniów koronacyjnych do Niemiec w 1031 r.*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 222; A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša...*, s. 36; A. Karpov, *op. cit.*, s. 262. Oba pojęcia nie oznaczają najazdu równoczesnego w sensie wyznaczenia konkretnej daty. K. Myśliński, *op. cit.*, s. 112, nadmienił, że „właściwy moment dwustronnego ataku został ustalony przez cesarza”. Podejrzewam, że chodziło o orientacyjną informację dla sojuszników o planach Konrada, a nie dokładne określenie terminu. Synchronizacja akcji w średniowieczu, biorąc pod uwagę możliwości komunikacji, byłaby niepodobieństwem.

¹⁵⁵ Tak stwierdzili m.in.: R. Grodecki w: R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 106; M. Pospieszynska, *op. cit.*, s. 280; B. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 267 (nadmienia też o „niepewnej” sytuacji w kraju). Podobnie: M.D. Kowalski, *op. cit.*, s. 38-39; R. Grzesik, *op. cit.*, s. 35; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 80-81 (nieco niejasno: „był on świadom o wiele poważniejszego zagrożenia ze strony Rusi”); J. Banaszkwicz, *op. cit.*, s. 416-417; W. Trillmich, *Kaiser Konrad II...*, s. 278 (późna jesiń); E. Boshof, *op. cit.*, s. 71.

mości o najeździe ze wschodu”¹⁵⁶. Ostatnio jako zwolennik takiego scenariusza ujawnił się B. Śliwiński. Badacz przypuszczał, że Konrad II zdecydował się na zawarcie pokoju z Mieszkiem II z powodu opóźnienia akcji ze strony książąt ruskich¹⁵⁷. Wynikałoby z tego, że w chwili, gdy toczyły się walki na Łużycach, Jarosław nie wkroczył jeszcze do Polski. Spojrzenie to wydaje się interesujące w kontekście czasu, jaki upłynął między układem pokojowym a klęską Mieszka. Wynikałoby z tego, że w ciągu niespełna miesiąca koalicji antymieszkowej udało się zdemontować na tyle skutecznie królewskie siły zbrojne, że monarcha uciekł z kraju, pozostawiając rodzinę na pastwę wrogów. Poważne traktowanie przekazu *Roczników hildesheimskich* i *Powieści* stawia pod znakiem zapytania prawdopodobieństwo hipotezy o pierwszeństwie wystąpienia Konrada II – jakie sukcesy, przy mobilności XI-wiecznych armii, mogły osiągnąć w ciągu miesiąca siły zbrojne Bezpryma, Jarosława i Mściśława? Klęsce Mieszka musiałyby towarzyszyć kolejne katastrofy. Czyżby Jarosław z Bezprymem powtórzyli sukces błyskawicznej kijowskiej wyprawy Bolesława? Jak wspomniałem wyżej, A. Lewicki, zdając sobie sprawę z szybkiej destrukcji rządów polskiego monarchy w wersji proponowanej przez *Roczniki*, poszukiwał dla niej uzasadnienia w „poruszeniu anarchicznych żywiołów w kraju” i zdradzie¹⁵⁸. Kwestia ewentualnej utraty poparcia w gronie możnowładztwa, jako czynnika sekundującego porażkom w starciach z wrogami zewnętrznymi, wykracza poza zakres niniejszych rozważań. Trzeba jednak stwierdzić, że szerszym dociekaniom na ten temat nie sprzyja zawartość źródeł. Nie wiedzą one nic o zdradzie lub buncie możnych przeciwko królowi¹⁵⁹.

Zwolenniczką hipotezy przyznającej pierwszeństwo agresji w 1031 roku Bezprymowi i jego ruskim sojusznikom była D. Borawska. Historyczka nie wyłączała możliwości, że sprzymierzeńcy rozpoczęli działania zbrojne już latem. Wystąpienie Konrada miało być „dywersją zmierzającą do stworzenia drugiego frontu”¹⁶⁰. Mieszko, nie czując się na siłach, by prowadzić wojnę z dwoma przeciwnikami jednocześnie, przystał na ciężkie warunki pokoju podyktowane przez cesarza. Takie ujęcie zagadnienia wyjaśniałoby kilka problemów pojawiających się po lekturze źródeł. Mam na uwadze szczupłość sił, z jakimi Konrad przystąpił do działań oraz szybką porażkę polskiego monarchy w starciu z bratem. Możemy wyobrazić sobie sytuację, w której walczący z najazdem

¹⁵⁶ T. Grudziński, *Uwagi o genezie...*, s. 16.

¹⁵⁷ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 189-190.

¹⁵⁸ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 169-171. Autor wskazywał na kasztelanów ziem zachodnich. Sugerował także ewentualność zdrady Rychezy.

¹⁵⁹ Na ten temat rozważania m.in.: J. Bieniak, *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa 1963, s. 57-59; B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 175-181. Tu także cytowana literatura do zagadnienia.

¹⁶⁰ D. Borawska, *op. cit.*, s. 64. Nie eksponuję niekonsekwencji wystąpienia Konrada w wersji wydarzeń D. Borawskiej, który tworzy „drugi front” przeciw Mieszkowi, a następnie zawiera z nim pokój, rezygnując z celów przyświecających koalicji. Cesarz mógł odstąpić od wcześniejszych planów, osiągnąwszy sukces na Łużycach.

ze wschodu Mieszko, by ratować sytuację, rzeczywiście szukał kompromisu z którymś z przeciwników. Stąd ustępstwa zaspokajające pretensje cesarza. Całkiem prawdopodobne, że poczynania Mieszka II okazały się spóźnione w obliczu sukcesów Bezpryma lub jego ruskich sojuszników (?). Wywody Danuty Borawskiej napotykać jednak na poważną przeszkodę¹⁶¹. Ponownie tworzą ją *Roczniki hildesheimskie*, które po pierwsze wyraźnie stwierdzają, że Bezprym pokonał Mieszka nagłym najazdem (*subita invasione proturbatus*), po drugie nie wiedzą nic o udziale w zmaganiach wojsk ruskich. Jeśli wojna Mieszka z malkontentem wspartym armią Jarosława i Mścisława trwała od lata 1031 roku, nie mogła, z perspektywy wrześniowo-październikowych wydarzeń, być niespodziewanym atakiem.

Wcześniejsze rozpoczęcie działań przez Rusinów postulował także H. Łowmiański, stwierdzając, że „co najpóźniej w tym samym wrześniu (nim nastaly słoty jesienne) Jarosław już dobywał Grody Czerwieńskie, tym razem z zupełnym skutkiem, a następnie pustoszył dalsze tereny...”¹⁶². Jednak to nie wojska ruskie pokonały polskiego władcę. Uczynił to, zdaniem historyka, Bezprym, który mimo że wraz z Jarosławem „wtargnął” do Polski, to działał „na własną rękę”. Ostatecznie: „Po upływie miesiąca, zgodnie ze wzmianką *Roczników hildesheimskich*, Bezprym przeszedł do natarcia i łatwo zmusił młodszego brata opuszczonego przez główną masę rycerstwa do ucieczki”¹⁶³. W hipotezie H. Łowmiańskiego ponownie mamy do czynienia z próbą pogodzenia źródłowych sprzeczności, lecz tym razem bez zbytecznego eksponowania motywu współdziałania niemiecko-ruskiego. W toku interpretacji źródeł H. Łowmiański wykazał niekonsekwencję, której nie omieszkali wytknąć mu krytycy jego hipotezy. Niekonsekwencja polegała na budowie niezbyt jasnej, sztucznej i nieprzekonywującej konstrukcji sojuszu Bezpryma z Jarosławem¹⁶⁴. W efekcie na pierwszy plan w scenariuszu Mieszkowego upadku wysunęły się jego aspekty wewnętrzne – bunt możnowładztwa. Napomykał o nim już, jak wspominałem, A. Lewicki, a zdecydowanie for-

¹⁶¹ D. Borawska przywiązywała wagę do treści tego źródła i przedkładała je nad Wipona.

¹⁶² H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 59.

¹⁶³ *Ibidem*, s. 61

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 60-61: „Wraz z Jarosławem wtargnął Bezprym do Polski, bylibyśmy jednak w błędzie mniemając, że to ruskie oddziały towarzyszyły mu w Polsce i osadziły go w Gnieźnie. Latopis ruski nie wspomina o polskiej stolicy, w ogóle nie wie o Bezprymie, a więc musiał on działać na własną rękę i zapewne – w nieznanym punkcie (na Mazowszu?) gromadził swe siły...”. Niejednoznaczne stanowisko H. Łowmiańskiego przyczyniło się do poważnej i słusznej krytyki – B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 181: „Jak bardzo niepewny jest to jednak argument, najlepiej dowodzi fakt, że cytowany nieco wyżej H. Łowmiański – by dalej być w zgodzie z literalnym przekazem źródła – brak wzmianki latopisu o Bezprymie musiał zinterpretować w ten sposób, że w takim razie wcale nie wkroczył on z wojskami Jarosława Mądrego do Polski, tylko działał w kraju (być może na Mazowszu) sam, gromadząc na własną rękę sprzyjające sobie siły”.

sował T. Grudziński¹⁶⁵. Ten punkt widzenia spotkał się ze zdecydowaną odpowiedzią m.in. J. Bieniaka:

[...] przekaz latopisarSKI z 1031 r. w połączeniu z informacją Wipona o ucieczce brata Mieszkowego na Ruś daje zupełnie wystarczające wyjaśnienie sprawy; książęta ruscy oprócz zdobycia grodów czerwieńskich także spustoszyli Polskę, a więc posunęli się w głąb kraju; nadto wystąpienie Bezpryma rozumiane jest w źródłach jako „invasio” lub „agressio ex altera parte”, umówiona z cesarzem, który „ze swej strony” miał walczyć przeciw królowi polskiemu. Nie ma nawet słowa ani o „rebellio”, ani o wygnaniu „a suis”, słowem żadnego z tych określeń, jakimi szafują źródła w razie detronizacji władcy. „Bunt przeciw Mieszkowi II” musi być więc w nauce koniecznie zredukowany do roli domysłu, nie faktu opartego na świadectwie źródeł; wszystkim przekazom rzekome pozbawienie Mieszka tronu drogą zbrojnej rebelii jest całkowicie nieznanne, a Bezprym jest dla pisarzy niemieckich zewnętrznym czynnikiem w wojnie¹⁶⁶.

Stanowisko wspierające i wzbogacające „antybuntowniczą” argumentację J. Bieniaka współcześnie zajął B. Śliwiński. Biograf Bezpryma napisał:

Obraz kreślony przez J. Bieniaka znacznie lepiej, bo trzymając się źródeł, objaśnia wydarzenia związane z upadkiem Mieszka II niż rzekomy, nigdzie nie potwierdzony bunt możnych przeciwko swojemu królowi¹⁶⁷.

Trudno się nie zgodzić z głównym punktem zastrzeżeń obu historyków – brakiem źródłowego podłoża hipotezy. Niestety, podobnie można ocenić koncepcję inspirowanego przez Bolesławowiców koncentrycznego najazdu niemiecko-ruskiego na Polskę likwidującego panowania króla. Współdziałania Niemców z Rusinami nie potwierdza żadne znane źródło, żadne też nie wskazuje, by Bezprym (lub Otton) wspólnie z Jarosławem zaatakowali Mieszka II.

Ostatnia omawiana koncepcja dotycząca chronologii wydarzeń w ramach hipotetycznego niemiecko-rusko-opozycyjnego wystąpienia przeciwko Mieszkowi II powstała pod piórem A. Lewickiego¹⁶⁸. W tej wersji Bezprym i Otton w momencie podpisania pokojowego układu polsko-niemieckiego przebywali u boku Jarosława i Mściśława, którzy zajęli Grody Czerwieńskie¹⁶⁹. Dopiero „na wieść o zawarciu pokoju z cesarzem, uprosili oni sobie pomoce ruskie i wkroczyli z nimi nagle w głąb kraju”¹⁷⁰. Autor biografii Mieszka II wyraźnie poszukiwał rozwiązania dla niejasności i sprzeczności występujących w źródłach. Starał się pogodzić ze sobą swój historiograficzny, uzgodniony najazd niemiecko-ruski, z wiadomością o naglej akcji Bezpryma i spustoszeniem

¹⁶⁵ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 173; T. Grudziński, *Uwagi o genezie...*, s. 18-20.

¹⁶⁶ J. Bieniak, *Państwo Miećława...*, s. 58; idem, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A...)*, s. 29.

¹⁶⁷ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 179. Tu także obszerna polemika ze stanowiskiem H. Łowmiańskiego.

¹⁶⁸ Omawiam ją na końcu, lecz w rzeczywistości wyprzedza ona pozostałe.

¹⁶⁹ Autor opowiada się zatem za jakąś formą synchronizacji działań.

¹⁷⁰ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 173.

Polski przez najeźdźców. Stąd właśnie wprowadzenie motywu drugiego etapu zmagania na wschodzie, w ramach którego Bezprym mógł zaskoczyć brata. Wobec propozycji A. Lewickiego możemy wyrazić zastrzeżenia podobne do wcześniejszych. Mimo próby rozpięcia szkieletu historiograficznej konstrukcji na faktach źródłowych, całość tworzy sekwencję nieznajdującą umocowania w źródłach. Dotyczy to przede wszystkim dwuetapowości zmagania na wschodzie. Przyczyną niedoskonałości hipotezy jest m.in. przedłożenie zapisów *Roczników hildesheimskich* nad wersję Wipona w sprawie sposobu rozwiązania polskiego kryzysu dynastycznego. Kronikarz proponował proste rozstrzygnięcie: umowa między Ottonem i Konradem » wojna » zwycięstwo i ucieczka Mieszka. Annalista skomplikował całość, każąc niemieckiemu władcy zawrzeć z Mieszkiem coś na kształt separatystycznego pokoju. W tej sytuacji należało uzasadnić niespodziewane uderzenie Bezpryma miesiąc po układzie z Konradem i pogodzić je z pustoszącym najazdem ruskim.

W ramach dyskusji nad przebiegiem wydarzeń w 1031 roku pojawiła się interesująca propozycja O. Hołowki. Przewidywała ona również dwuetapowy rozwój wypadków. Uzgodniony i skoordynowany przez Konrada II i Jarosława Mądrego najazd na Polskę doprowadził do zagarnięcia przez agresorów Łużyc i Grodów Czerwieńskich. Układ pokojowy, o którym wspominają *Roczniki hildesheimskie*, dotyczył obu przeciwników Mieszka II. Miesiąc po jego zawarciu, osłabionego monarchę pokonał Bezprym, wsparty przez rodzimych opozycjonistów¹⁷¹. Ta próba rozwikłania zagadki polskiego kryzysu politycznego za animatora współpracy niemiecko-ruskiej uznaje Ottona. Do chwili zawarcia układu pokojowego, Bezprym jest nieobecnym statystą. O. Hołowko usiłował skoordynować doniesienia wszystkich trzech źródeł: Wipona, *Roczników hildesheimskich* i *Powieści*. Jak większość omawianych koncepcji, rekonstrukcja ukraińskiego historyka ma zalety i wady. Do tych pierwszych należy odzwierciedlenie, zgodnie z zapisem annałów z Hildesheim, nagłego wystąpienia Bezpryma oraz ciekawa próba interpretacji jesiennego pokoju z 1031 roku. Do drugich trzeba by, jak sądzę, zaliczyć przeoczenie przez autora faktu opuszczenia przez Ottona Rusi oraz częściowe podważenie wiarygodności informacji *Powieści*. Historyk stwierdził logicznie: „Âkbi pohid 1031 r. rus'kih knâziv buv takim masštabnim, âk jogo opisav litopisiec', to do vladi v Gniezni prijšov Otton, ne Bezprim, a v Polši zapanuvav ne germanskij, a rus'kij vpliv”¹⁷². Lecz Wipon, o czym wielokrotnie wspominałem, pisał o nędznej wegetacji polskiego księcia na Rusi i jej opuszczeniu. Zrozumienie znalazł Otton dopiero u Konrada II¹⁷³. Kolejnym przywołanym przez O. Hołowkę argumentem uzasadniającym hipotezę ograniczonego zasięgu ruskich działań z 1031 roku było pozostanie w Polsce jeńców wziętych do niewoli

¹⁷¹ O. Golovko, *op. cit.*, s. 137.

¹⁷² *Ibidem*, s. 140.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 140-141.

jeszcze przez Bolesława Chrobrego. Jarosław i Mściśław spustoszyli Polskę, ale swoich rodaków nie uwolnili. Na ten aspekt wyprawy wcześniej zwrócił uwagę T. Grudziński¹⁷⁴. Uprawdzeni przez Bolesława Rusini wrócili do kraju dopiero kilkanaście lat później, na mocy umowy zawartej między Jarosławem i Kazimierzem. Wtedy, według przekazu młodszego zводу latopisu nowogrodzkiego, następca Mieszka II odesłał do ojczyzny 500 Rusinów wziętych do niewoli podczas wyprawy kijowskiej¹⁷⁵. B. Śliwiński wskazywał, że kwestia powrotu Bolesławowych jeńców nie może być elementem dyskusji wokół zasięgu penetracji ziem polskich przez wojska ruskie. Sugerował, że była ona przedmiotem umowy między Jarosławem a Bezprymem i Ottonem. Brak wzmianki w latopisie o powrocie Rusinów do ojczyzny wynikać mógł z problemów natury organizacyjnej – zebranie i wyekspediowanie z Polski gromady dawnych brańców wymagało czasu. Czasu tego Bezprymowi zabrakło, gdyż rządził zbyt krótko, by wywiązać się z umowy¹⁷⁶. Rozstrzygnięcie tego, może ważkiego, argumentu nie wydaje się możliwe z tej prostej przyczyny, że nie wiemy, gdzie osiedlono jeńców i jaki był zasięg najazdu¹⁷⁷. Trudno też powiedzieć coś konkretnego o treści układów Bezpryma z Jarosławem, jako że nie dysponujemy w tej sprawie nawet faktem źródłowym.

Wszystkie przedstawione powyżej pomysły ustalenia chronologii wypadków 1031 roku i wyznaczenia początku wojny na wschodzie nie prezentują się przekonująco. Wynika to, jak przypuszczam, z pragnienia uporządkowania wiadomości źródłowych i stworzenia spójnego i logicznego następstwa zdarzeń za wszelką cenę. Sądzę, że na przeszkodzie ustaleniom stoi zbytne przywiązanie do hipotezy o współdziałaniu sił domniemanej trójstronnej koalicji antymieszkowej. Jej istnienie jest prawdopodobnym, lecz źródłowo niepotwierdzonym domniemaniem. Uwaga ta dotyczy właściwie wszystkich aspektów wojny rusko-polskiej – celów, przebiegu i skutków.

Kwestię wyprawy Jarosława Mądrego i Mściśława na Polskę należałoby rozpatrywać zgodnie z brzmieniem źródeł. Przy takim założeniu skazani jesteśmy na jej rekonstrukcję, opierając się na *Powieści minionych lat*¹⁷⁸. Postulat ten wynika z tego, że latopis jest jedynym źródłem wiadomości o rusko-polskich zmaganiach z 1031 roku. Obecnie pozostają do rozpatrzenia zagadnienia ściśle związane z działaniami zbrojny-

¹⁷⁴ T. Grudziński, *Uwagi o genezie...*, s. 18-19, p. 11. Także G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 113.

¹⁷⁵ *Novgorodskaâ pervaã l̂topiŝstaršego i mladšego izvodov*, wyd. A.N. Nasonov, Moskwa-Leningrad 1950, s. 181.

¹⁷⁶ B. Śliwiński, *op. cit.*, s. 196-197.

¹⁷⁷ K. Jażdżewski, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomierniku pod Łodziã w świetle badań z r. 1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1949, t. 1, s. 91-191; idem, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lutomierniku w pow. łaskim (woj. łódzkie) w r. 1950*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1950, t. 2, s. 257-264.

¹⁷⁸ Wiadomości sag skandynawskich w tym względzie ograniczają się do ustalenia ich ewentualnych „wareskich” uczestników.

mi wojny rusko-polskiej rozumianej jako konflikt dwustronny. O celach wystąpienia Jarosława Mądrego historycy wspominali wielokrotnie, najczęściej jednak w kontekście sojuszu zawartego między Konradem II, księciem ruskim i wygnanymi polskimi dynastami (oboma lub jednym z nich)¹⁷⁹. W takiej sytuacji było nim usunięcie z tronu Mieszka i zastąpienie go wytypowanym kandydatem¹⁸⁰. Intencje zwolenników takiej hipotezy oddają znakomicie słowa D. Borawskiej: „Triumf Bezpryma poświadczony jest w przekazach niemieckich. Pozwala on domyślać się, że książęta ruscy planowali przedsięwzięcie kroków wojskowych w celu udzielenia pomocy Bezprymowi”¹⁸¹. Grody Czerwieńskie i uprowadzeni jeńcy stanowili rodzaj rekompensaty za podjęty wysiłek.

Nie ulega wątpliwości, że stroną agresywną w 1031 roku byli książęta ruscy Jarosław i Mścisław. Najprawdopodobniej najazd stanowił kontynuację, mniej lub bardziej udanego, przedsięwzięcia z roku poprzedniego. Pogłębiający się kryzys wewnętrzny w Polsce połączony z osłabieniem jej międzynarodowej pozycji stworzył szanse dla Niemiec i Rusi powetowania strat terytorialnych poniesionych za czasów Bolesława Chrobrego. Nie wiemy, jaki kierunek działań przewidywała marszruta armii ruskiej. Jeśli ich celem nadrzędnym było odzyskanie Grodów Czerwieńskich, to najpewniej ten rejon stał się pierwszym obiektem agresji. Rozmiary napaści oceniane były przez historyków różnorodnie. Często opinię w tym względzie determinowało miejsce, jakie rezerwowano dla książąt ruskich w przyjętej hipotezie. W przypadku, gdy to Jarosław i Mścisław byli odpowiedzialni za upadek rządów Mieszka II, to rajdy ich wojsk musiały doprowadzić do zajęcia pokaźnego terytorium Polski. Jeśli decydującą rolę wyznaczano czynnikom wewnętrznym, obszar ten ograniczano. Jak już wyżej wspomniałem, nie ma możliwości odtworzenia zasięgu wyprawy Jarosława. Enigmatyczne *Powieściowe* „spustoszenie ziemi lackiej” nie stwarza ku temu realnych perspektyw¹⁸². Należy zatem ograniczyć się do skromnej konstatacji – Jarosław Mądry wraz z Mścisławem spustoszyli część terytorium Polski, uprowadzili jeńców i przyłączyli do Rusi Grody Czerwieńskie¹⁸³. Kolejną zagadką najazdu pozostaje terytorium zagarnięte przez agresorów. Tu odpowiedź może być również tylko hipotetyczna. Zdeterminuje ją interpretacja obszaru rozumianego jako Grody Czerwieńskie. Według *Powieści* w 1031 roku Jarosław

¹⁷⁹ V.D. Korolúk, *Drevnopol'skoe gosudarstvo*, Moskwa 1957, s. 170-171; D. Borawska, *op. cit.*, s. 66; G. Labuda, *Mieszko II...*, s. 81; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz.1, s. 57-58.

¹⁸⁰ W koncepcji A. Lewickiego, *op. cit.*, s. 170-171, cele wyprawy są nieco niejasne. Istniejący rzekomo układ rusko-niemiecki nie był realizowany przez Konrada II. Mieszko, w gruncie rzeczy, traci tu władzę na skutek zdrady możnowładztwa.

¹⁸¹ D. Borawska, *op. cit.*, s. 66.

¹⁸² *Povest'*..., č. 1, s. 101.

¹⁸³ Zob. V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 39 i G.G. Demidenko, *Árolsav Mudrij-velikij knáz' Rusi. Naukovo-popularnij naris*, Harkiv 2013, s. 239. Obaj badacze, jak sądzę, mieli na uwadze wyrzeczenie się przez polskiego księcia pretensji do terenów zajętych w 1031 r. przez Jarosława.

zajął „znowu” Grody Czerwieńskie. Jak już w literaturze zauważono, sformułowanie to odnosiło się do wzmianek z 981 i 1018 roku. Możemy przypuścić, że latopisarz identyfikował Czerwień i Przemyśl z Grodami Czerwieńskimi. Nie wiemy dziś, na ile mnienie to było zgodne z rzeczywistością, ale całkiem możliwe, że odzwierciedlało wiedzę na temat rywalizacji polsko-ruskiej o pograniczne terytoria. Nie ulega wątpliwości, że w 1031 roku Jarosław i Mściśław atakowali Grody Czerwieńskie, a w 1086 roku Przemyśl należał do Rusi. Rozwiązaniem zagadki byłoby ustalenie innej daty przejścia Przemyśla przez książąt ruskich niż rok 1031. Niestety, bacząc na źródła, takich możliwości nie ma. Nie służy temu przekaz Długosza, który datuje „wyłamanie się Rusinów spod zwierzchnictwa Polaków” na rok 1090¹⁸⁴. Deklaracje historyków napomykających o przejściu Przemyśla w drugiej połowie XI wieku nie mają najmniejszego umocowania źródłowego¹⁸⁵. Gall Anonim, krytyczny wobec rządów Władysława Hermana, nie wspomina o stratach terytorialnych na wschodzie. O sukcesach Rusinów nie piszą również tamtejsze źródła. Argumentem za przynależnością Przemyśla do Polski nie może być milczenie o nim latopisów¹⁸⁶. W latach osiemdziesiątych XI wieku Przemyśl, podobnie jak Dźwinogród i Trembowła, pojawiły się na kartach *Powieści* w związku z wydarzeniami w księstwie włodzimierskim. Bliższe zainteresowanie tym rejonem wynikało z niecodziennych przemian zainicjowanych przez Rościśławiców. Wydaje się, że Polska nie była stroną w tych zmaganiach. Trzeba przyznać, że do zawładnięcia Przemyślem po 1031 roku nie brakowało okazji. Wygnanie Kazimierza I i upadek władzy książęcej stworzyły okoliczność umożliwiającą łatwe sukcesy. Z sytuacji skorzystał czeski książę Brzetysław, pustosząc Wielkopolskę i zagarniając Śląsk. Nic nie wskazuje na to, by wówczas w sprawy polskie ingerował także Jarosław Mądry. Jedyną uchwytną konfrontacją polsko-ruską dającą asumpt do przypuszczeń w tym względzie wydaje się wojna z 1031 roku. Za przesłankę do przyjęcia hipotezy o zajęciu przez Rusinów Przemyśla w 1031 roku uznawana jest relacja Jehudy ha-Kohena¹⁸⁷. W jednym z XI-wiecznych responsów żydowskiego uczonego przechowanych w późniejszych odpisach czytamy:

¹⁸⁴ *Ioannis Dlugossi...*, lib. 3-4, p. 167-168; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do 1384 r.)*, Kraków 1887, s. 139.

¹⁸⁵ S.M. Kuczyński, *Nieznany traktat polsko-ruski...*, s. 261; F. Persowski, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X-XI wieku*, Wrocław 1962, s. 106; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 188; idem, *Ruś w opiniach najwcześniejszych polskich kronikarzy*, [w:] *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej (Gdańsk, 8-9 maja 1992)*, red. T. Stegner, Gdańsk 1993, s. 25.

¹⁸⁶ J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 187.

¹⁸⁷ Dyskusja na temat czasu powstania zapiski i walk w Przemyślu: F. Kupfer, T. Lewicki, *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Środkowej i Wschodniej Europy*, Wrocław-Warszawa 1966, s. 32-35; Ū. Bruckus, *Perši zvistiki pro evreiv u Polši ta na Rusi*, „Naukovyj zbornik za rik 1927. Istorična sekcija AN URSR”, Kiiv 1927, s. 3-11; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 187; A.S. Fenczak, *Wczesnośredniowieczny Przemyśl w świetle źródeł historycznych*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010, s. 53-55.

Dwaj bracia, małe sieroty, wychowywali się u krewnych. W kraju wybuchły zamieszki, krewni uszli i pozostawili ich na wsi u pewnego nie-Żyda, ażeby byli pod jego opieką, ponieważ usłyszeli, że przybywa do nich wojsko. Byli tam przez dłuższy czas [...] Mój panie. Byli moimi krewnymi. Byli to dwaj bracia. W czasie zamieszek w Polsce wzięli nas do niewoli z miasta *primiš (*Premiš) [...] Zdarzył się cud, wyszedłem z niewoli i przyszedłem do domu owego Kananejczyka, ażeby dowiedzieć się o chłopców. I rzekł mi: „Jeden z chłopców zmarł, a drugi oto [stoi] tutaj przed tobą”. Zabrałem go [więc] i zawiodłem do mego domu. Po pewnym czasie usłyszeliśmy, że nie-Żydzi przyprowadzili z Pragi pewnego chłopca, aby go sprzedać. Powiedział on, że został porwany z miasta *primiš (*Premiš)...¹⁸⁸

Nieco tajemnicza relacja Jehudy ha-Kohena, jak przypuszczają badacze, opowiada epizod z życia żydowskiej enklawy w Przemyślu¹⁸⁹. Czy jednak rzeczywiście chodzi o gród położony na pograniczu polsko-ruskim i wydarzenia z 1031 roku? W jednym i drugim wypadku kwestia nie jest przesądzona¹⁹⁰. By uniknąć tworzenia atrakcyjnych, lecz „piętowych” hipotez, przekaz Jehudy ha-Kohena należy uznać za zbyt enigmatyczny i pozbawiony konkretnych wskazówek, a przez to mało przydatny do potwierdzenia przynależności „państwowej” Przemyśla przed 1086 rokiem.

Biorąc z kolei pod uwagę postulaty zwolenników postrzegania Grodów Czerwieńskich jako niewielkiego obszaru obejmującego kilka grodów otaczających Czerwień, warto zauważyć, że wyprawa „całej Rusi” w celu zajęcia skrawka pogranicza wydaje się nieco niezwykłym przedsięwzięciem¹⁹¹. Z dzisiejszej perspektywy nie widać ani politycznego, ani gospodarczego uzasadnienia niezwyklej determinacji Jarosława Mądrego do opanowania terenu obejmującego skromny obszar Czerwień i okolic. Inaczej moglibyśmy interpretować dążenie do przejęcia rejonu czerwieńsko-przemyskiego. To obszar znacznie większy i z kilku powodów mogący uchodzić za godny uwagi. Mam na względzie miejsce Przemyśla na szlaku handlowym łączącym Ruś z południem i zachodem Europy oraz rolę tego rejonu jako istotnego centrum produkcji

¹⁸⁸ F. Kupfer, T. Lewicki, *op. cit.*, s. 36-37.

¹⁸⁹ Ū. Bruckus, *op. cit.*, s. 8-9; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiatego...*, s. 187, na podstawie responsu postulował przynależność grodu do Polski.

¹⁹⁰ Kontrowersje zob. S.M. Kuczyński, *O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom w związku z początkami państwa polskiego*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1949, z. 4, s. 81, p. 385 (datowania napadu na 1034-1038, miejsce akcji: Przemyśl lub Prykmyszcze pow. kołomyjski); B.D. Weinryb, *The Beginnings of East-European Jewry in Legend and Historiography*, [w:] *Studies and Essays in Honor of Abraham A. Neuman*, M. ben Horin (445-502), B.D. Weinryb, S. Zeitlin, Leiden 1962, s. 481-482 (obiekcje wobec lokalizacji w Polsce). Ostatnio na ten temat trafne uwagi i jednak kontrowersyjne wnioski: H. Węgrzynek, *W sprawie wczesnośredniowiecznej gminy żydowskiej w Przemyślu*, [w:] *Między Polską Rusią*, red. M. Starnawska, Siedlce 2004, s. 61-74. Autorka, *ibidem*, s. 70, 72, 73, wykazuje niekonsekwencje w swej argumentacji, stwierdzając najpierw: „Można też przypuszczać, że opisane zdarzenia miały miejsce podczas jakiegoś przygranicznego napadu”, by następnie łączyć ten „napad” z najazdem Brzetysława i zajęciem Przemętu nad Obrą. Zob. także K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław 2014, s. 301. Zapis Jehudy ha-Kohena budzi wątpliwości m.in. co do czasu i okoliczności spisania. Poza tym znany jest w wersji XIII-wiecznej.

¹⁹¹ Oczywiście pomijam tu ewentualność wystąpienia w imieniu Bezpryma (Ottona). W celu pokonania Mieszka potrzebne były większe siły.

i eksportu soli. Według *Pieczerskiego Paterika*, książę Światopełk w latach dziewięćdziesiątych XI wieku wprowadził gospodarczą blokadę Podniestrza, w efekcie której spowodował deficyt i 10-krotny wzrost cen soli na Rusi¹⁹². Nie wdając się w ocenę wiarygodności całości opowieści mnichów, możemy uznać, że w jakiejś mierze odzwierciedla ona gospodarczą atrakcyjność ziem nadszańskich. W latach trzydziestych, jak się wydaje, obszar ten prezentował podobne walory. W kontekście informacji z 981 roku (choć tu mowa była tylko o Czerwieniu) jest prawdopodobne, że książę Jarosław pięćdziesiąt lat później rewindykował tereny będące tradycyjnie czynnikiem zatargów i rywalizacji polsko-ruskiej.

Ostatnią niewiadomą związaną z wyprawą książąt ruskich na Polskę jest sposób jej zakończenia. Kwestii tej także nie wyjaśnia żadne źródło. Na podstawie *Powieści* możemy domyślać się, że Jarosław i Mściśław osiągnęli cele wyprawy – zajęli Grody, spustoszyli kraj i uprowadzili jeńców. Taki przebieg i finał zbrojnej napaści wydaje się naturalny. Jednakże typowym elementem niemal każdej akcji zbrojnej polegającej na wtargnięciu na terytorium wroga są starcia zbrojne. Poza, delikatnie mówiąc, niezbyt precyzyjnymi wzmiankami skandynawskich sag o walkach rusko-polskich nic nie wiadomo. Latopisarz nie opiewał żadnego wielkiego triumfu wojsk Jarosława nad Mieszkiem. Czy w toku konfliktu doszło do konfrontacji sił obu stron i decydującej bitwy? Odpowiedź na to pytanie jest istotna zwłaszcza w obliczu nagłego upadku rządów Mieszka II. Zwolennicy współdziałania Rusinów z Bezprymem, poszukując powodu spektakularnej klęski króla, oprócz ewentualności buntu możnowładztwa rozpatrywali możliwość porażki w boju. Danuta Borawska, ostrożnie, takiej możliwości nie wyłączała. Destrukcja wojsk polskich w jej wersji nastąpiła etapami – najpierw rozproszone zostały oddziały rozlokowane na wschodzie, a następnie siły pierwotnie przeznaczone do obrony Łużyc¹⁹³. Myśl o rozstrzygającym starciu rozwinął dopiero Janusz Bieniak. W jego propozycji Mieszko poniósł porażkę w bitwie przypominającej swymi konsekwencjami klęskę Jarosława w walce z Bolesławem Chrobrym w 1018 roku nad Bugiem¹⁹⁴. Rozbite oddziały polskie zatraciły zupełnie wartość bojową. W tych okolicznościach, nie dysponując argumentami dającymi szansę na skuteczny opór, Mieszko opuścił Polskę. J. Bieniak domniemywał, że brakujące w informacji z 1031 roku słowa „i pobędisa ja” nie zmieściły się na tablicy paschalnej, będącej podstawą zapisów *Powieści*¹⁹⁵. Milczenie źródeł niemieckich o ruskich „przewagach” tłumaczył historyk z kolei brakiem wnikliwości (*Roczniki hildesheimskie*) lub celo-

¹⁹² *Kievo-Pečerskij Paterik*, s. 54-55.

¹⁹³ D. Borawska, *op. cit.*, s. 67.

¹⁹⁴ J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A...)*, s. 33.

¹⁹⁵ *Ibidem*, s. 33-34.

wym przemilczeniem (Wipon)¹⁹⁶. Listę źródeł niewspominających o porażce Piasta możemy uzupełnić o przekazy polskie. Gall Anonim, rozpisujący się o zwycięstwach Bolesława I nad Jarosławem, tym razem zupełnie zawiódł. Polska tradycja zachowała jedynie mgliste wspomnienie o sąsiadach, którzy – jak wspomniałem wyżej – nie nawiść do Chrobrego przenieśli na Mieszka¹⁹⁷. Nie rozstrzygam, czy między królem polskim i kniaziami ruskimi doszło do wielkiej, decydującej bitwy. Do twierdzenia takiego nie ma jednak podstaw. Hipoteza J. Bieniaka, co zresztą wynika z jego narracji, pozostanie jednym z licznych faktów historiograficznych towarzyszących próbom rekonstrukcji polskiego kryzysu początku lat trzydziestych XI wieku¹⁹⁸.

Zwolennicy współpracy między Bezprymem i Jarosławem Mądrym rzadko zastanawiali się nad perspektywami relacji polsko-ruskich po zwycięskiej kampanii 1031 roku. W tej sprawie ciekawą opinię wyraził A.M. Andriaszew. Zdaniem tego historyka wkrótce po pokonaniu Mieszka drogi sojuszników się rozeszły. Zdecydowała o tym postawa Bezpryma, wspierającego ruchy antychrześcijańskie w Polsce. Stając na czele reakcji pogańskiej, książę przekreślił możliwość dalszego współdziałania¹⁹⁹.

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, że przy obecnym stanie źródeł nie istnieją realne możliwości jednoznacznego wyświetlenia okoliczności towarzyszących rusko-polskiemu konfliktowi zbrojnemu w latach 1030-1031. Nie ulega wątpliwości, że stroną agresywną byli Rusini. Jarosław i Mścisław, atakując Polskę, albo wykorzystali rodzime konflikty wewnątrzdynastyczne, albo za sprawą samych Piastów, stali się stroną w rozgrywce Bolesławowiców. Źródła informują o próbie wciągnięcia Rurykowiców w sprawy polskie przez Ottona, lecz jednocześnie nie potwierdzają, by Jarosław rzeczywiście na jego prośbę zaangażował się w konflikt. Kluczowym momentem dla rozwiązania zagadki jest interpretacja Wiponowych wiadomości o związkach Ottona z Rusinami i odpowiedź na pytanie, jakimi siłami miał on atakować Mieszka. Jeśli armię polskiego księcia tworzyli ruscy sojusznicy, wówczas hipoteza o współpracy Piastów-buntowników, Konrada II i Jarosława Mądrego byłaby uprawniona. Jeśli jednak uwierzmy temu samemu Wiponowi o niezbyt przychylnym przyjęciu Ottona na Rusi, wówczas zachowamy niezbędną powściągliwość w tworzeniu historiograficznej koalicji. Sądzę, że nie wiemy, czy ruska akcja zbrojna zbiegła się z wystąpieniem Konrada II przypadkowo, czy też została uzgodniona i zaplanowana wspólnie z pol-

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 34.

¹⁹⁷ *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 1, cap. 17, p. 40.

¹⁹⁸ J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A...)*, s. 34, sam nazwał swą koncepcję „domysłem wykraczającym poza źródła”.

¹⁹⁹ A.M. Andriâšev, *op. cit.*, s. 105.

skimi malkontentami i Niemcami. *Roczniki hildesheimskie*, Wipon i *Powieść minionych lat* zadowolającej odpowiedzi w tej sprawie nie udzielają.

Antagonizmy między synami Bolesława Chrobrego doprowadziły ostatecznie do upadku królewskich rządów Mieszka II. Niejasne i niekiedy wzajemnie sprzeczne źródła tworzą alternatywne scenariusze towarzyszące upadkowi polskiego króla. Czy wśród jego sprawców należy wymienić także Jarosława Mądrego, nie potrafię rozstrzygnąć. Jedyne źródło mówiące o wojnie rusko-polskiej – *Powieść minionych lat* – milczy na temat udziału księcia ruskiego w usunięciu z tronu Mieszka. Najeźdźcy mieli „ograniczyć się” do spustoszenia kraju i zajęcia Grodów Czerwieńskich. Mając na uwadze wymowę *Powieści*, *Roczników hildesheimskich* i Wipona, stwierdzić można, że podstawy do łączenia Jarosława z wydarzeniami na Łużycach i upadkiem władzy Mieszka mają charakter hipotetyczny. Pozostając na gruncie źródłowym, możemy mówić raczej o zdyskontowaniu kryzysu polskiej monarchii przez kniaziów ruskich.

Mieszko II wrócił do kraju i opanował sytuację wewnętrzną. Na temat ostatnich dwóch lat jego rządów wiadomo niewiele. Umierając, pozostawiał kraj swemu jednemu synowi Kazimierzowi. O relacjach Mieszka i Kazimierza z Jarosławem Mądrym w drugiej dekadzie lat trzydziestych XI wieku nie wiemy nic.

Jarosław Mądry i Kazimierz Odnowiciel. Nowe otwarcie

Kazimierz, jedyny syn i sukcesor Mieszka II, w następstwie buntu możnowładztwa musiał opuścić kraj. Księżę przebywał na Węgrzech i w Niemczech. Według legendy kilka lat spędził w klasztorze w Cluny i opuścił go dzięki papieskiej dyspensie na usilne prośby poddanych²⁰⁰. Prawda o zagranicznych peregrynacjach i okolicznościach powrotu Kazimierza była nieco inna²⁰¹. Piast wrócił do Polski po kilku latach tułaczki nie na skutek nalegań rodaków, lecz dzięki niemieckiemu wsparciu²⁰². Bliską wydarzeniom

²⁰⁰ *Vita s. Stanislai episcopi cracoviensis (Vita minor)*, ed. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 4, cap. 22-24, p. 270-272.

²⁰¹ O legendzie zob. A. Naruszewicz, *op. cit.*, t. 4, s. 222-223; J. Malinowski, *Rzecz o pobycie Kazimierza I go Króla Polskiego w klasztorze Benedyktynów w Cluny w końcu pierwszej połowy XI-ego wieku*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” 1869, t. 17, s. 177-276; T. Wojciechowski, *O Kazmierzu Mnichu*, [w:] *Osobne odbicie z Pamiętnika Akademii Umiejętności. Wydział filolog. Tom IV*, Kraków 1881, s. 1-29; K. Drózdź, *O wykształceniu i rzekomym mnichostwie Kazimierza Odnowiciela*, „Średniowiecza Polskie i Powszechna” 1999, t. 1, s. 64-74; A. Karpov, *op. cit.*, s. 331.

²⁰² *Anonima taz Galla kronika...*, lib. 1, cap. 10, p. 44; K. Tymieniecki, *Dzieje Niemiec do początku ery nowożytnej*, Poznań 1948, s. 329; S. Kętrzyński, *Polska X-XI wieku*, Warszawa 1961, s. 434-436; H. Ludat, *An Elbe und Oder um das Jahr 1000...*, s. 90; G. Labuda, *Piastowie twórcami państwa polskiego*, [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, red. R. Heck, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 22, stwierdził: „Kazimierz uzyskał poparcie ze strony cesarza Henryka III, za cenę wyrzeczenia się aspiracji królewskich...”. Zdanie to nie wynika z brzmienia układu polsko-niemieckiego, gdyż go nie znamy.

tradycję o kulisach jego przybycia do kraju przechowała kronika Galla Anonima²⁰³. Ten skromny zasób informacji niepokoił historyków. Z tego względu starali się wyjaśnić m.in. polityczne tło zaangażowania władców Niemiec i Rusi w przywrócenie władzy dynastii piastowskiej. Badacze przypuszczali, że strona polska i ruska nawiązały kontakt jeszcze w czasie pobytu Mieszkwica w Niemczech²⁰⁴. Bronisław Włodarski wskazywał na ewentualność wspólnej, rusko-niemieckiej inicjatywy mającej na celu przygotowanie i przeprowadzenie akcji powrotu Kazimierza. Świadectwem negocjacji w tej sprawie miała być wizyta posłów ruskich na dworze Henryka III w 1040 roku. Niestety, nie ma, jak sądzę, podstaw do wiarygodnych przypuszczeń na temat treści rozmów niemiecko-ruskich²⁰⁵. Autor wiadomości o poselstwie, *Annalista Saxo* pisał bowiem tylko o darach przekazanych królowi przez Rusinów²⁰⁶. Jakie sprawy omawiali posłowie Jarosława Mądrego (lub Briaczysława) z Henrykiem, dziś już się nie dowiemy. Najprawdopodobniej w 1041 roku nie było potrzeby rozmawiać o powrocie Kazimierza, jako że wrócił on do kraju po najeździe Brzetysława, czyli niedługo po 1039 roku²⁰⁷. Po odzyskaniu władzy w Wielkopolsce i Małopolsce książę nawiązał bliskie stosunki ze wschodnim sąsiadem, ruskim kniazem Jarosławem. Nie wiadomo, kiedy i w jakich okolicznościach doszło do zbliżenia między władcami. Było to o tyle łatwe, że nowych partnerów nie dzieliły kontrowersje powstałe w okresie banicji polskiego monarchy²⁰⁸. Jarosław Mądry, o ile wiadomo, nie wykorzystał okazji do powiększenia swego terytorium kosztem sąsiada w okresie upadku władzy centralnej w Polsce. Sprawami polskimi zainteresował się około 1041 roku. Świadectwem tego jest przekaz *Powieści minionych lat*

²⁰³ *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 1, cap. 19, p. 44; Roczniki niemieckie ograniczyły się do podania informacji o powrocie. Np. *Annales Magdeburgenses*, ed. G.H. Pertz, [w:] MGH SS, Bd. 16, Hannoverae 1858, p. 170.

²⁰⁴ V.D. Korolúk, *Drevnopol'skoe gosudarsatvo*, s. 180-181.

²⁰⁵ Zasób dostępnych informacji o spotkaniu w Allstedt nie daje podstaw do jakichkolwiek konkretnych wniosków. Zawodność rozumowania ujawnia choćby W. Dziewulski, *Sprawa Mieclawa (Masława) (w związku z pracą Janusza Bieniaka, Państwo Mieclawa. Studium analityczne, Warszawa 1963, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 225, 2 mapy)*, „Przegląd Historyczny” 1965, t. 56, z. 3, s. 475, stwierdzając: „[...] uwaga (J. Bieniaka - przyp. K.B.) o zawartym wtedy porozumieniu niemiecko-ruskim może być trafna z tym jednak, że mogło ono dojść do skutku zarówno w interesie Kazimierza, jak i na jego szkodę”. Zupełnie odmiennie od B. Włodarskiego wizytę poselstwa ruskiego interpretuje L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 266, którego zdaniem kontakty wynikały z niezadowolenia strony niemieckiej zbliżeniem polsko-ruskim. Jarosław w 1043 r. miał proponować Henrykowi III małżeństwo ze swoją córką.

²⁰⁶ *Annalista Saxo*, ed. K. Nass, [w:] MGH SS, Bd. 37, Hannoverae 2006, p. 383. Krytycznie o wiadomościach B. Włodarskiego A.B. Golovko, *op. cit.*, s. 43.

²⁰⁷ Na temat datowania m.in.: O. Balzer, *op. cit.*, s. 155-155; S. Kętrzyński, *Polska X-XI wieku*, s. 429-439; B. Włodarski, *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne” 1958-1959, 24, z. 2-3, s. 17; A.B. Golovko, *op. cit.*, s. 43; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 137-138; K. Dróżdź, *Kazimierz Odnowiciel. Polska w okresie upadku i odbudowy*, Wodzisław Śląski 2009, s. 86-87.

²⁰⁸ A. Karpov, *op. cit.*, s. 331.

stwierdzający lakonicznie: „V leto 6549. Ide Âroslav” na Mazovšany v” lod”ah”²⁰⁹”. Nie wiadomo, czy atakując Mazowsze, Jarosław działał w porozumieniu z Kazimierzem²¹⁰. U schyłku lat trzydziestych i w początkach czterdziestych XI stulecia Jarosław i jego syn Włodzimierz poświęcili sporo uwagi północno-zachodnim sąsiadom Rusi. W 1038 roku atakowali Jaćwierz, w 1040 Litwę, 1041 Mazowsze, a w 1042 Jamian²¹¹. Jakie były cele i efekty tych wypraw, latopisy najczęściej nie informowały²¹². Prawdopodobnie działania wojenne na Mazowszu w 1041 roku nie przyniosły najeźdźcom większych sukcesów. W literaturze nie ma zgody co do okoliczności podjęcia przez Jarosława decyzji o konfrontacji z Miećławem sprawującym na Mazowszu władzę. Iwan Linniczenko, A.A. Szachmatow, Władimir D. Koroluk i B. Włodarski, O. Hołowko i A. Karpow sądzili, że były to działania uzgodnione z Kazimierzem²¹³. Odmienne zdanie prezentowało znacznie skromniejsze grono badaczy, a wśród nich Wasilij N. Tatiszczew, J. Bieniak i D.S. Lichaczew²¹⁴. W świetle doniesień *Powieści* można przypuszczać, że książę ruski działał w 1041 roku na własną rękę²¹⁵. Celem napaści było zapewne pokonanie i opanowanie możliwie dużego terytorium sąsiada²¹⁶. Jarosław atakował zatem ziemie polskie znajdujące się poza wpływami Piastów. O współdziałaniu Jarosława z Kazimierzem przeciwko Mazowszanom możemy przypuszczać dopiero na podstawie doniesień *Powieści* z 1043 i 1047 roku²¹⁷. W 1043 roku miało dojść do zawarcia dwóch polsko-ruskich małżeństw dynastycznych, a w 1047 roku ruski książę zaatakował Miećława, zabił

²⁰⁹ *Povest’...*, č. 1, s. 103.

²¹⁰ Na temat układu sił i o relacjach stron m.in.: J. Jodkowski, *Pieczęcie ruskie z XI-XII wieku znalezione w Grodzie i Drohiczynie*, „Przegląd Historyczny” 1948, 37, s. 175-178; H. Łowmiański, *Stosunki polsko-ruskie za pierwszych Piastów*, „Przegląd Historyczny” 1950, 41, s. 159, 160; B. Włodarski, *op. cit.*, s. 18 i n.; S.M. Kuczyński, *Nieznany traktat polsko-ruski...*, s. 260; J. Bieniak, *Państwo Miećława...*, s. 147-186; K. Benyskiewicz, *Władysław Herman książę Polski 1079-1102*, Kraków 2014, s. 44. Szczególnie kontrowersyjnie: W. Dziewulski, *op. cit.*, s. 475-476.

²¹¹ *Povest’...*, č. 1, s. 103. O działaniach Jarosława A. Karpov, *op. cit.*, s. 331-333.

²¹² O niepowodzeniu walk z Jaćwingami napisał dopiero autor latopisu nowogrodzkiego IV: *Novgorodskaa četvertaâ letopis’*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej* (dalej: PSRL), t. 4, č. 1, Petrograd¹⁹¹⁵, s. 114.

²¹³ I. Linniczenko, *op. cit.*, s. 50; A.A. Šahmatov, *Razyskaniâ o drevnejših” russkikh” letopisnyh” svodah”*, S.-Peterburg 1908, s. 281; V.D. Koroluk, *Letopisnye stat’i o russko-poľskom souze 40-x godov XI v., Slavânskij arhiv. Sbornik statej i materialov*, Moskva 1958, s. 16 (autor bez podstaw źródłowych przesunął pierwszą wyprawę wspólną na 1039 r.); idem, *Drevnopol’skoe gosudarstvo*, Moskva 1957, s. 181; B. Włodarski, *op. cit.*, s. 18-20; O. Golovko, *op. cit.*, s. 148-153; A. Karpov, *op. cit.*, s. 334-336.

²¹⁴ J. Bieniak, *Państwo Miećława...*, s. 130; W. Dziewulski, *op. cit.*, s. 475, p. 31; komentarz D.S. Lihačeva: *Povest’...*, č. 2, s. 380; M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 22-24, także nie miał pewności co do współdziałania między Jarosławem i Kazimierzem w 1041 r.

²¹⁵ O celach Jarosława zob. B. Włodarski, *op. cit.*, s. 18-20.

²¹⁶ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 22.

²¹⁷ Dwie wyprawy, o których pisały m.in. I zwód sofijski i IV nowogrodzki, są najprawdopodobniej podsumowaniem zaangażowania Jarosława na Mazowszu.

go i poddał Mazowszan władzy Kazimierza²¹⁸. „Powieściowa” wersja wydarzeń ujawniła zatem poważne zaangażowanie Jarosława w problemy Kazimierza. Książę ruski samodzielnie rozwiązał problem zbuntowanej dzielnicy. Niestety, sprawa nie jest jednoznaczna. Zmagania polskiego księcia z Mieclawem relacjonował również Anonim Gall. W jego opowieści, po krwawej bitwie, Kazimierz pokonał 10-krotnie liczniejszą armię mazowiecką. W walce zginął Mieclaw. W odróżnieniu od latopisów, *Kronika polska* nie wspomniała o zaangażowaniu Rusinów. Dlaczego Gall milczał o pomocy udzielonej Piastowi przez Jarosława, nie potrafię rozstrzygnąć. Czy mamy w tym wypadku do czynienia z odzwierciedleniem rodzimej tradycji historycznej, czy też jej wersją opracowaną przez dziejopisa, trudno powiedzieć²¹⁹. Nie dysponujemy źródłem dającym szansę na jednoznaczne rozstrzygnięcie dylematu. Która wersja jest bliższa rzeczywistości? Kwestia rozbieżności interesowała historyków. Ostatecznie przyjęto, że obie relacje uzupełniają się i Kazimierz rzeczywiście skorzystał z pomocy Jarosława²²⁰. Doniosłą rolę sojuszu i jego dalekosiężne skutki dostrzegali J. Bieniak, stwierdzając: „Sojusz z Rusią stał się nie tylko rozstrzygającym czynnikiem w polskiej wojnie domowej, lecz nadto ułatwił stopniowe usamodzielnienie polityki Kazimierza wobec cesarstwa, co znalazło wyraz w pomyślnym dla polskiej monarchii rozwiązaniu sprawy pomorskiej i śląskiej”²²¹. Sądzę, że rzeczywiście istnieje logiczny związek między zawarciem przez Kazimierza przymierza z Jarosławem i wspólną walką przeciwko Mieclawowi. Co do polskiej wersji opowieści o zwycięstwie nad Mazowszanami, warto zauważyć jej ewolucję pod piórem rodzimych dziejopisarzy. Wincenty Kadłubek, na kanwie pierwotnego wzoru, stworzył nową, bardziej fascynującą opowieść. Tu Kazimierz musiał dwukrotnie zmagać się z Mieclawem. Po pierwszej porażce, by oprzeć się Piastowi, uzurpator stworzył koalicję mazowiecko-gecko-dacko-ruską²²². Zaangażowania Daków i Rusinów, twierdził Wincenty, „nie powstrzymała żadna przyczyna, żadna trudność, nie jakoby chcieli zadowolić przyjaciela, lecz aby przez przelanie krwi Polaków wyładować wście-

²¹⁸ *Povest’...*, č. 1, s. 104.

²¹⁹ Według T. Grudziński, *Ze studiów nad kroniką Galla. Rozbiór krytyczny I księgi*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1952, t. 17, s. 88, sposób ujęcia zagadnienia wynikał z pragnienia wykazania „czytelnikowi, że słuszność i prawa naturalne były po stronie Piasta”.

²²⁰ Zob. m.in. S. Kętrzyński, *Polska X-XI wieku*, s. 470-471; T. Grudziński, *Ze studiów nad kroniką Galla...*, s. 88; O. Golovko, *op. cit.*, s. 148-153; K. Drózdź, *Kazimierz Odnowiciel...*, s. 98-99.

²²¹ J. Bieniak, *Państwo Mieclawa...*, s. 204. O relacjach między Polską Kazimierza, Rusią Jarosława i Mazowszem Mieclawa zob. *ibidem*, s. 147-186.

²²² *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska*, oprac. M. Plezia, [w:] MPH S II, t. 11, Cracoviae 1994, lib. 2, cap. 14, p. 46-47. Zdaniem B. Kürbis (Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 65, p. 93), kronikarzowi chodziło o Pomorzan, Duńczyków, Prusów i Rusinów.

klą nienawiść do wrogów i zaspokoić dawne pragnienie zemsty”²²³. Mimo wsparcia sąsiednich ludów, Kazimierz wszystkich wrogów „piorunem poraził”²²⁴. Porażka kosztowała Miecława życie. Nie zginął jednak chwalebnie w boju, lecz powieszony przez zawiedzionych sojuszników²²⁵. Motywy wprowadzone do historii Miecława przez Kadłubka znalazły odzwierciedlenie w kolejnych polskich kronikach. Jan Długosz, korzystający ze źródeł polskich i ruskich, zbudował narrację opartą na Gallu, Kadłubku i latopisach. Według niej, w 1042 roku, na pomoc polskiemu księciu przybył brat jego żony, Jarosław, ze wszystkimi wojskami ruskimi. Pobity Miecław zbiegł do Prusów. Ostateczne zwycięstwo nad buntownikiem Kazimierz odniósł rok później, dzięki Boskiemu wsparciu. Wówczas: „Uciekł Prus, przestraszył się Czech, ustąpił ciemieżca i przez jego ręce Pan sprawił, że niegodziwi i upokorzeni odeszli od nieprawości na drogę poprawy”²²⁶. Piętnastowieczny kronikarz skorygował krzywdzącą dla Jarosława Mądrego wersję Mistrza Wincentego, za sprawą którego ruscy sojusznicy Kazimierza stali się jego przeciwnikami²²⁷. Dzięki Długoszowi Rusini wrócili do roli wyznaczonej im przez *Powieść minionych lat*.

Wyrazem pozytywnie kształtujących się relacji polsko-ruskich było małżeństwo Piasta z księżniczką pochodzącą z rodu Rurykowiców. Wiadomości o zawarciu związku zawdzięczamy kilku źródłom. Pisali o tym: Anonim tzw. Gall, latopisy ruskie i *Annalista Saxo*. Kwestię kontynuowały późne polskie źródła, komplikując i tak niezbyt jasny obraz okoliczności towarzyszących zawarciu małżeństwa. Kłopot wokół omawianego mariażu polega na ustaleniu daty jego zawarcia oraz umiejscowienia Rurykowicówny w genealogii rodu. Najbliższa wydarzeniom relacja o małżeństwie pochodzi z kroniki Galla. Anonim napisał:

Postea vero de Rusia nobilem cum magnis divitiis uxorem accepit, de qua filius IIII unamque filiam, regi Bohemie desponsandam, generavit. Nomina autem filiorum eius hec sunt: Boleslaus, Wladislaus, Mescho et Otto²²⁸.

²²³ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *op. cit.*, ks. 2, rozdz. 14, s. 65. Zdaniem Z.S. Pietrasa, *Kazimierz Odnawiciel*, Kraków 1999, s. 169, bardziej wiarygodna jest relacja Wincentego. Trzeba jednak stwierdzić, że nie są znane źródła wersji przedstawionej przez Kadłubka, a jego opowieść stoi w sprzeczności zarówno z przekazem Galla, jak i latopisów.

²²⁴ Tak *Dopełniacz Mierzwy*, [w:] MPH, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, p. 286.

²²⁵ Mistrza Wincentego Kadłubkiem, *op. cit.*, lib. 2, cap. 14, p. 46-47.

²²⁶ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 39-41, 44-48; *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 3 i 4, Warszawa 1969, s. 50.

²²⁷ Zob. m.in. *Dopełniacz Mierzwy*, p. 286; *Kronika polska*, wyd. L. Ćwikliński, [w:] MPH, t. 3, Lwów 1878, p. 621-622; *Kronika wielkopolska*, oprac. B. Kürbis, [w:] MPH S II, t. 8, Varsaviae 1970, cap. 12, p. 19-20.

²²⁸ *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 1, cap. 19, p. 44.

Gall wspomniał o żonie Kazimierza i potomstwie księżęcej pary. Kronikarz, podobnie jak latopisarze, nie podał imienia księżnej. Poznaliśmy je dopiero dzięki autorowi *Rocznika kapituly krakowskiej*, który pod datą 1087 zanotował: „Dobronega uxor Kazimiri obiit”²²⁹. Według *Żywota św. Stanisława* nosiła ona drugie imię Maria²³⁰. Na podstawie opowieści Galla nie można ustalić daty małżeństwa. Przesłanki takie pojawiły się dzięki relacji Annalisty Saxa. Niemiecki kronikarz wskazywał orientacyjnie na rok 1039 jako czas zawarcia związku²³¹. Rachuba ta wynikała, jak sądzę, z lektury Kosmasa, z dzieła którego Saxo korzystał²³². Czeski dziejopis opowieść o wyprawie Brzetysława do Polski zakończył we wrześniu 1039 roku²³³. Sformułowanie Saxa: „His temporibus” byłoby zatem reminiscencją bałamutnych skądinąd wywodów Kosmasa. Opowiadał on o najeździe Brzetysława na Polskę jako na kraj pozbawiony władcy, w którym egzystowali dwaj synowie zmarłego księcia będący „przy piersi w dziecięctwie”²³⁴. Jeśli potomkowie władcy byli niemowlętami, Saxo wysnuł prosty wniosek, że polski książę zawarł związek małżeński „około” 1039 roku.

Kronika Anonima Galla, jak wspomniałem, w kwestii chronologii małżeństwa Kazimierza nie dostarczyła istotnych wskazówek. Wynika z niej jedynie, że książę wrócił do kraju, uwolnił go od wrogów (Czechów i Pomorzan), a następnie ożenił się z Rusinką „szlachetnego rodu”. Mimo że partnerka polskiego władcy pochodziła z Rusi, tamtejsza tradycja przechowała o niej skromną wiedzę. Dodatkowo w latopisach powstało zamieszanie związane z datowaniem mariażu. W wersji *Powieści latopisu Ławrentego* pod 1043 rokiem czytamy: „V si že vremena vdst' Āroslav” sestru svoû za Kazimira i v'dast' Kazimir” za věno lûdij 8 sot”, âže b' polonil” Boleslav” pobe-div Āroslava”²³⁵. Zapisy o podobnej wymowie pojawiły się w latopisie hipackim i I so-fijskim²³⁶. Obraz ten zakłócił m.in. IV latopis nowogrodzki, w którym małżeństwo datowano na 1041 rok:

²²⁹ *Rocznik kapituly krakowskiej*, p. 53.

²³⁰ *Vita S. Stanislai episcopi cracoviensis (Vita minor)*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 4, p. 272: „nomie Dobronegam dictam, cognomine Mariam”.

²³¹ *Annalista Saxo*, p. 379.

²³² *Ibidem*: „His temporibus Kazimer, filius Miseconis ducis Polanorum reversus in patriam a Polanis libenter suscipitur, duxitque uxorem regis Ruscie filiam, procreavitque duos filios Uladzlaum et Bolizlaum. Quo mortuo et filiis eius in infantia positus, dux Boemie Bracilaus non distulit oblatam occasionem calumpniandi suis inimicis, immo ulciscendi de iniuriis, quas olim dux Misco intulerat Boemiis”.

²³³ Cosmae Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Nova Series* (dalej: MGH NS), Bd. 2, Berlin 1932, lib. 2, cap. 2, p. 82, 83.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Povest'...*, č. 1, s. 104. Podobnie *Ipat'evskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 2, Moskva 1998, k. 142, 143.

²³⁶ *Ibidem*, k. 142, 143; *Sofijskaâ pervaa letopis'staršego izvoda*, [w:] PSRL, t. 6, Moskva 2000, k. 178-179.

V leto 6549. Paki na vėsnu posla Āroslav” syna svoego Volodimera na Greky [...] Po trěh že le-
teh” miru byvšū, pušen” byst’ v Rous’ Vyšata k” Āroslavu. Toi že oseni dast’ Āroslav” sestru svoū
za Kazimira. V tyi leta obidāše Moislav” Kazimira, i hodi Āroslav” dvoždy na Mazavšany v lodi-
āh”, i reče k” Kazimirou: „eliko otec’ tvoi Boleslav” pobēdiv” mene i polonił” lūdei moiħ” za sā, to
vdai mi za veno”. I s”bra Kazimir” lūdii ego Rousi polonenyh” 800, krome žen” i detei, i vda za
veno Āroslavou, šūrinu svoemou. Sei že Kazimir” vda sestru svoū za Izāslava, syna Āroslavlā²³⁷.

Autor przekazu nowogrodzkiego, jak przypuszczają badacze, popełnił błąd²³⁸. Najstarsze redakcje latopisów powstałych w Nowogrodzie nie odnotowały małżeństw Kazimierza z Dobronegą i Izjasława z Gertrudą²³⁹. Zapisy IV zводу nowogrodzkiego najprawdopodobniej powstały na podstawie XV-wiecznego lub nawet późniejszego archetypu (zwód nowogrodzko-sofijski)²⁴⁰. W tej sytuacji nad wiadomości nowogrodzkiego latopisu przedłożyć należy informacje wynikające z powstałych wcześniej zводów – ławrentijewskiego i hipackiego²⁴¹. Jak wspomniałem, sytuują one zgodnie małżeństwa polsko-ruskie po rozpoczęciu wyprawy Włodzimierza Jarosławica na Konstantynopol. Powszechnie przyjmuje się, że akcja ta nastąpiła w 1043 roku²⁴². Tak wskazują zapisy wspomnianych wyżej latopisów i doniesienia źródeł bizantyjskich lokujących starcie

²³⁷ *Novgorodskāā četvertāā lētopis’*, s. 115-116. O latopisie m.in.: A.G. Bobrov, *Redakcii Novogrodskoj četvertoj latopisi*, „Trudy Otdela drevnerusskoj literatury” 1999, 51, s. 107-136; idem, *Pervoe predislovie k izdaniū 2000 g.*, [w:] *Novgorodskāā četvertāā lētopis’*, [w:] PSRL, t. 4, č. 1, Moskva 2000, s. V-IX; B.M. Kloss, *Vtoroe predislovie k izdaniū 2000 g.*, [w:] *ibidem*, s. XI-XX. Podobne datowanie znajdujemy w latopisie Nikifora: *Letopisi belorusko-litovskie*, [w:] PSRL, t. 35, Moskva 1980, s. 23.

²³⁸ V. Torop, *op. cit.*, s. 523. Autor datował małżeństwo Kazimierza z Dobronegą na jesień 1042 r. Za podstawę przyjął datowanie Tatiszczewa (1941 r.), stwierdzając: „Vosšenstvie na prestol i svad’ba datirovani po „ere+1goda”” (*ibidem*, s. 370). „Około 1042 roku” lokował związek V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 39; E.V. Pčelov, *Polškaā knāginiā Mariā Dobronega Vladimorovna*, [w:] *Vostočnaā Evropa v drevnosti i srednevekovye. Drevnāā Rus’ v sisteme etnopolitičeskikh i kulturnykh svāzej. Čtenīā pamāti člena – korrespondenta. AN SSSR Vladimira Terent’eviča Pašuto. Moskva 18-20 aprilā 1994*, Moskva 1994, s. 32 (1041 r.); L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 278 (1040-1042 r.).

²³⁹ *Novgorodskāā pervaā lētopis’*..., s. 16, 180; *ibidem*, s. 181, pod datą 1047 pojawiła się wzmianka o wyprawie Jarosława na Mazowsze, pokonaniu Mieclawa i przekazaniu ośmiuset jeńców ruskiemu księciu przez Kazimierza. Latopisarz określił Kazimierza szwagrem Jarosława.

²⁴⁰ M.A. Salmina, *K voprosu o datirovke tak nazyvaemogo Novgorodsko-Sofijskogo svoda*, „Trudy Otdela drevnerusskoj literatury” 2003, No 54, s. 172-183.

²⁴¹ J. Bieniak, *Źródło ruskie do sprawy Mieclawa*, „Studia Źródłoznawcze” 1963, t. 8, s. 97, przywiązując szczególną wagę do relacji latopisu IV nowogrodzkiego, stwierdził: „Już Szachmatow, szukając domniemanego prazródła zachowanych przekazów o stosunkach Rusi z Kazimierzem i Mieclawem, wziął pod uwagę teksty wszystkich wariantów. Obecnie zaś ograniczanie się w badaniach naszego problemu tylko do relacji Powieści nie jest już rzeczą dopuszczalną metodycznie”. Kłopot polega na tym, że nie wiadomo, skąd pochodziły wiadomości latopisów grupy nowogrodzko-sofijskiej.

²⁴² G. Vernadsky, *The Byzantine-Russian war of 1043*, „Südost-Forschungen” 1953, t. 12, s. 47-67; A. Poppe, *Opowieść latopisarska o wyprawie „na Greków” w 1043 roku*, „Slavia Orientalis” 1967, t. 16, z. 4, s. 349-362; idem, *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968, s. 69-152; G.G. Litavrin, *Psell o pričinah poslednego pohoda russkikh na Konstantinopol v 1043 r.*, „Vizantijskij Vremennik” 1967, No 27, s. 71-86; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 20; V.G. Brūsova, *Russko-Vizantijskie otnošenīā seređiny XI veka*, „Voprosy Istorii” 1952, 3, s. 51-62.

z Rusinami na początku rządów Konstantyna IX Monomacha²⁴³. W świetle dostępnych źródeł możemy stwierdzić, że małżeństwa Kazimierza z Marią Dobronegą i jego siostry z synem Jarosława Mądrego zawarte zostały około 1043 roku.

Wydawać by się mogło, że stosunkowo jasne źródłowe konotacje dynastyczne i długoletnia dyskusja historyków wyjaśniły ostatecznie kwestię koligacji rodzinnych Dobronegi. Mimo że najstarsze wersje latopisów nazywały księżną siostrą Jarosława, część badaczy poszukiwała i nadal poszukuje rozwiązania rzekomego problemu, w oparciu o relacje późne lub „intuicyjne” domniemania²⁴⁴. Podstawą obiekcji stał się m.in. przekaz *Kroniki wielkopolskiej*, według której księżna była córką Romana, syna Odon²⁴⁵. Niegdyś śladów wiarygodności w tej informacji doszukiwali się m.in. Jan Wagilewicz, Ludwik Ćwikliński i Stanisław Zakrzewski. Jan Wagilewicz Romana, syna Bezbriema-Odonicza, określał księciem słowackim²⁴⁶. Wydawca *Kroniki polskiej* podejrzewał, że Dobronega była wnuczką Bezpryma-Ottona, najstarszego syna Bolesława Chrobrego²⁴⁷. Stanisław Zakrzewski stwierdził, że Roman to nie ojciec, lecz dziad Dobronegi. Kronikarzowi zatem chodzić miało o cesarza bizantyńskiego Romana II ojca Anny, matki Dobronegi²⁴⁸. Ostatnio koncepcję powstałą na podstawie doniesień *Kroniki wielkopolskiej*, także związaną z rodziną Chrobrego, zaprezentował autor biografii Jarosława Mądrego Wiktor Torop. Rosyjski historyk, podobnie jak niegdyś Aleksander Brückner, wątpił, by Włodzimierz u kresu swego żywota doczekał się potomstwa. Jego zdaniem Maria (Dobronega) była córką Borysa Włodzimierzowica (który miał chrześcijańskie imię Roman) i Świętosławy Bolesławówny (siostry Bezpryma-Ottona)²⁴⁹.

²⁴³ M. Psellos, *Kronika czyli historia jednego stulecia Bizancjum (976-1077)*, przekł. O. Jurewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, rozdz. 90-96, s. 112-115; J. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trans. J. Wortley, New York 2010, s. 404-405; *Michaelis Attalioetae historia*, ed. W. Bruneto de Presle, Bonnae 1853, p. 20-22.

²⁴⁴ *Povesť...*, č. 1, s. 104; *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 142. Podobnie m.in. latopisy nowogrodzkie, I latopis sofijski: *Novgorodskaa pervaa letopis'*..., s. 180. Zob. także Ioannis Długossii..., lib. 3-4, s. 36-37. Wbrew najstarszym źródłom, m.in. A. Brückner, *Próbki najnowszej krytyki historycznej*, „Przegląd Historyczny” 1905, t. 1, z. 1, s. 25-27. Wątpliwości: S. Kętrzyński, *Kazimierz Odnowiciel (1034-1058)*, Kraków 1899, s. 31, 32; idem, *Polska X-XI wieku*, Warszawa 1961, s. 444; W. Kowalenko, *Kazimierz Odnowiciel*, [w:] SSS, t. 2, s. 398.

²⁴⁵ *Kronika wielkopolska*, cap. 12, p. 19. O „Otonie czyli Besprimie” i jego synu Romanie wspominał. A. Bielowski, *Królestwo Galicyi*, „Biblioteka Ossolińskich” 1862, t. 1, s. 23.

²⁴⁶ [J. Wagilewicz], *Genealogia książąt i królów polskich*. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich), wyd. A. Bielowski, Lwów 1866, s. 38.

²⁴⁷ *Kronika polska*, s. 621, p. a.; Tak np. [J. Wagilewicz], *op. cit.*, s. 37-39, który nazywał Dobronegę Dąbrówką, stwierdzając, że Kazimierz był żonaty dwukrotnie. Drugą żoną była Maria, córka Włodzimierza.

²⁴⁸ S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*, t. 2, Lwów 1936, s. 126, p. 2.

²⁴⁹ W. Torop, *op. cit.*, s. 372; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 277.

Podobną koncepcję przedstawiła Olena A. Jasinecka²⁵⁰. Nawiązywała ona do dawnego przypuszczenia Nicolasa de Baumgartena o możliwości mariażu syna Włodzimierza z córką grafa Kunona²⁵¹. W tej konstelacji anonimowego dotąd potomka zajął Borys. W rolę matki Dobronegi wcielała się córka niemieckiego możnowładcy Kunona „von Öhningen” i Rychlindy²⁵². Za sprawą Rychlindy, córki Ottona I z rodu Liudolfingów, Dobronego stawała się cesarską prapraprawnuczką. Filary tej hipotezy współtworzyły cztery źródła: żywot Borysa i Gleba (Čtenie...), *Genealogia Welfów*, *Kronika wielkopolska* oraz rysunek niezachowanego w całości portretu zbiorowego rodziny księżęcej, znajdującego się niegdyś w nawie głównej Sofii Kijowskiej. Oczywiście, żaden ze wspomnianych przekazów nie wskazuje bezpośrednio na Borysa jako ojca Marii Dobronegi. Odpowiednio uporządkowane i zinterpretowane przez O. Jasinecką, tworzą coś na kształt hipotetycznego modelu rzeczywistości. Ze źródeł tych dowiadujemy się,

²⁵⁰ O. Jasynetska, *Poland-Ukraine: a thousand years of reciprocity. The Kyivan Princess Dobroniega-Maria, wife of Kazimierz the Restorer: a new hypothesis of her pedigree*, „Studia Legnickie” 2108, t. 17, s. 11-25.

²⁵¹ N. de Baumgarten, *Genealogies...*, s. 7, tabl. 1, napisał: „Un des fils de St. Wladimir épousa la fille du Comte Cuno d'Oeningen”. D. Oljančyn, *Zur Regierung des Großfürsten Izjaslav-Demeter von Kiev (1054-1078)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropa. Neue Folge” 1960, Bd. 8, H. 4, s. 398, uznał przypuszczenia Baumgartena za absurd. Stwierdził też, że córka Ottona I o imieniu Rychlinda nigdy nie istniała. Zob. także: E. Hlawitschka, *Wer waren Kuno und Richlint von Öhningen? Kritische Überlegungen zu einem Identifizierungsversuch*, „Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins” 1980, Bd. 128, s. 1-49; idem, *Die Schenkergemeinschaft des Schluchseegebietes von 1071/1077 und die Arbeitsweise des Verfassers der Genealogia Welforum*, [w:] idem, *Untersuchungen zu den Thronwechseln der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts und zur Adelsgeschichte Süddeutschlands Zugleich klärende Forschungen um “Kuno von Öhningen”*, Sigmaringen 1987, s. 111-158; H. C. Faussner, *Kuno von Öhningen und seine Sippe in ottonisch-salische Zeit*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 1981, Bd. 37, s. 20-139 (o Rychlindzie, matce Idy, s. 31-37), Taf. 12; Na temat pokrewieństwa córki Kunona z Ottonem I zob. wątpliwości Ch. Lübke, *Ottonen, Rjurikiden, Piasten Ergänzende Bemerkungen Verwandtenkreis Kunos „von Öhningen”*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 1989, Bd. 37, H. 1, s. 18-20. O powiązaniach dynastycznych: D. C. Jackman, *Criticism and critique: sidelights on the Konradiner*, Oxford 1997, s. 5-76. Odmienne co do Rychlindy: A. Wolf, *Wer war Kuno „von Öhningen”? Überlegungen zum Herzogtums Konrads von Schwaben (+ 997) und zur Königswahl vom Jahre 1002*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 1980, Bd. 36, Stammtafel. 6, s. 59-70, (Rychlinda matka żony „króla Rusów” była córką Liudolfa, syna Ottona I) idem, *Ahnen deutscher Könige und Königinnen. Alternativen zu dem Werk- von Eduard Hlawitschka*, „Herold-Jahrbuch. Neue Folge” 2010, Bd. 15, s. 49, Taf. 22. A. V. Nazarenko, *Russko-germanskij sołż pri knäze Aropolke Svätolsviče i imperatore Ottone II*, s. 99-113, idem, *L'empire ottonien et le baptême de Russes*, [w:] *Clovis histoire et mémoire. La baptême de Clovis, son écho à travers l'histoire*, red. M. Rouche, Paris 1997, s. 407, wysunął hipotezę o związku córki Kunona z Jaropełkiem Światosławicem.

²⁵² *Genealogia Welforum*, ed. G. Waitz, [w:] MGH SS, Bd. 13, Hannoverae 1881, p. 734; *Historia Welforum Weingartensis*, ed. L. Weiland, [w:] MGH SS, Bd. 21, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1869, p. 460, wspominają o księżniczce, córce grafa Kunona von Öhningen, która poślubiła „Regi Rugorum”. Według ustaleń A. Wolf, *Wer war Kuno „von Öhningen”?...*, s. 25-83, zaakceptowanych przez znaczną część historyków, Kuno „von Öhningen” to postać tożsama z księciem szwabskim Konradem. W genealogii Ch. Cavleya, córka Kunona występuje jako [Adela], [w:] <http://fmg.ac/Projects/MedLands/SWABIA.htm#Konraddied997B>.

że Borys ożenił się (żywot)²⁵³, córka Kunona została żoną „króla Rusów” (*Genealogia*), a Roman, syn Odon był ojcem Dobronegi (*Kronika wielkopolska*)²⁵⁴. Uzupełnieniem całości jest odpowiednia interpretacja koncepcji ideowej zbiorowego portretu rodziny książęcej z soboru Sofii Kijowskiej²⁵⁵. W tym wypadku Olena A. Jasinecka posiłkowała się rezultatami badań Nadeždy N. Nikitenko. W wyniku wszechstronnej analizy ma-lowidła, N. N. Nikitenko doszła do wniosku, że sofijskie wizerunki przedstawiały rodzinę Włodzimierza Wielkiego, a nie jak sądzono dotąd, Jarosława Mądrogo²⁵⁶. Wśród synów towarzyszących na fresku księciu-fundatorowi badaczka dostrzegła Borysa wraz z małżonką²⁵⁷. Młodego księcia wyróżniała szata, której wzory (orły) miały sugerować desygnowanie go przez ojca na następcę tronu²⁵⁸. Zdaniem N. N. Nikitenko Borys nie tylko miał zostać sukcesorem Włodzimierza, ale za jego życia pełnił godność „współcara” Rusi („naslednik i sopravitel’”) ²⁵⁹. Nie wdając się w głębszą krytykę koncepcji N. N. Nikitenko, stwierdzić trzeba konieczność zachowania powściągliwo-

²⁵³ O.V. Tvorogov, *Literatura Drevnej Rusi. Posobie dlâ učitelâ*, Moskwa 1981, s. 52, pisze o „tradycyjnym motywie” małżeństwa z woli ojca w hagiografii. L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 275, informację żywotów o małżeństwie uważa za prawdopodobną. Podobnie D. V. Donskoj, *Rûrikovičiči...*, s. 71.

²⁵⁴ Autor kroniki wielkopolskiej miał pomylić koligacje: Odon ojciec Romana, w rzeczywistości był Ottonem I Wielkim, czyli antenatem matki żony Borysa.

²⁵⁵ Postacie występujące na fresku znamy dzięki kopii rysunku holenderskiego artysty Abrahama van Westervelda z 1561 r., wykonanej w końcu XVIII w., zob. Ā.I. Smirnov, *Risunki Kieva 1651 g. po kopiâh ih konca XVIII veka*, [w:] *Trudy XIII arheologičeskogo s’ezda v Ekaterinoslave. 1905*, t. 2, red. Uvarova, Moskwa 1908, s. 197-512; a także S.O. Vysockij, *Pro portret rodini Āroslava Mudrogo u Sofijskomu soboru v Kievi*, „Visnik Kiiwskiego Univesrsitetu” 1967, nr 8, s. 35-44; V. Prohorov, *Materialy po istorii russkikh” odežh” i obstanovki žizni narodnoj*, Sanktpeterburg 1881, s. 60-61. Westervelt wykonał rysunek po renowacji świątyni dokonanej w latach 1634-1646 z inicjatywy metropolity Piotra Mohyły. Do czasów współczesnych przetrwała ściana południowa fresku z czterema postaciami oraz fragmenty dwóch wizerunków środkowej części fresku.

²⁵⁶ N.N. Nikitenko, *Semâ osnovatelâ Sofii Kievskoj na knâžeskom portrete v ee centralnom nefie*, [w:] *Pam’âtki Nacional’nogo zapovidnika „Sofiâ Kiiwskaâ”: kul’turnij dialog pokolin’*. *Materiali IV miżnarodnoi konferenciji „Sofijski čitannâ”* (Kiiw, 25-26 žitnâ 2007 r.), Kiiw 2009, s. 63-79; eadem, *Sofiâ Kievskaâ i ee sozdateli: tajny istorii*, Kamenec Podol’skij 2014, s. 60-168; N.M. Nikitenko, M.M. Nikitenko, *Knâžij portret u Sofii Kiiws’kij v konteksti shidnohristianskoj tradicii*, „Naukovi zapiski Nacional’nogo Universiteta Kievo-Mogilâns’koj akademii. Kul’tura” 1997 t. 2, s. 141-150. Dotychczasowe hipotezy wskazywały na rodzinę Jarosława Mądrogo: I. Sreznevskij, *O freskah v Kievskom Sofijskom sobore*, [w:] *Trudy XIII arheologičeskogo s’ezda v Moskve 1869 g.*, t. 1, Moskwa 1871, s. CVIII-CX; Ā.I. Smirnov, *Risunki Kieva 1651 goda po kopiâh ih konca XVIII veka...*, s. 444-462; A. Poppe, *Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej. W poszukiwaniu układu pierwotnego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1968, t. 30, z. 1, s. 1-29; V.N. Lazarev, *Gruppoj portret semejstva Āroslava*, [w:] idem, *Russkaâ srednevekováâ živopis’*, Moskwa 1970, s. 27-54; S.A. Vysockij, *Kievskie graffiti XI-XVII vv*, Kiev 1985, s. 20-21; idem, *Svetskie freski Sofijskogo sobora v Kieve*, Kiev 1989, s. 63-112.

²⁵⁷ N.N. Nikitenko, *Sofiâ Kievskaâ i ee sozdateli...*, s. 109-110, twierdzi, że księżna miała „statut żony następcy tronu”. O obecności kobiety w rzędzie męskich potomków podczas obrzędów zob. V.N. Lazarev, *Gruppoj portret semejstva Āroslava...*, s. 54, p. 85.

²⁵⁸ Orły widoczne są tylko na kopii rysunku Westervelta.

²⁵⁹ N.N. Nikitenko, *Sofiâ Kievskaâ i ee sozdatel...*, s. 108. Tak już S.M. Solov’ev, *Istoriâ Rossii...*, kn. 1, s. 205. Zob. także A. Poppe, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim...*, s. 7-8.

ści w interpretacji sofijskiego portretu rodzinnego z tej przyczyny, że istnieją wątpliwości co do oryginalnego kształtu malowidła. Relacje na temat jego stanu zachowania i prowadzonych prac konserwatorskich wskazują na możliwość korekty pierwotnego zamiaru twórczego²⁶⁰. Dyskusja badaczy ujawnia skrajne opinie w sprawach tak oczywistych, jak liczba i płeć sportretowanych osób²⁶¹. Nie przesądzając trafności głównych zrębów hipotezy Nadii N. Nikitenko, uznaję, iż wyrażona przez autorkę ocena roli i miejsca Borysa w gronie Rurykowiców jest nieadekwatna do treści zawartych w *Powieści minionych lat*²⁶². Zbliży się za to zdecydowanie do hagiograficznego obrazu księcia z *Čtenia...* Żywoty świętych to źródła specyficzne, pełne religijnego uniesienia, patosu, metafor i analogii, mające na celu sławienie niezwykłych cnót oraz cudownych dokonań bohaterów. Hagiografowie poruszając się w świecie mistyki, prezentowali zazwyczaj dosyć swobodny stosunek do faktów. *Čtenie o svätých mučenikah...* jest typowym przykładem tego rodzaju literatury²⁶³. Czy żywoty Borysa i Gleba mogły być inspiracją dla twórców fresku? W świetle tego co wiemy o ich powstaniu oraz ustaleń Nadii N. Nikitenko to niemożliwe²⁶⁴. Badaczka datuje powstanie malowidła na początki rządów Jarosława w Kijowie – ok. 1017-1018 rok²⁶⁵.

Przypuszczenia Nadii N. Nikitenko, w kwestii wyjątkowej pozycji Borysa w gronie Rurykowiców, stanowią, jak wspomniałem, wsparcie hipotezy Oleny A. Jasineckiej. Współrządzający Rusią książę miał uchodzić za welfowego „króla Rusów”. Sądzę, że pomysł ten, podobnie jak cała koncepcja o Marii Dobronedze jako córce Borysa, nie brzmi przekonująco.

Tak samo trzeba potraktować propozycje W. Toropa. Decydujące znaczenie ma specyfika i enigmatyczność źródeł wykorzystanych do budowy hipotez. Na podstawie późnych i kontrowersyjnych genealogicznych wywodów Welfów nie można ustalić ruskiego małżonka córki grafa Kunona. Poza wskazaniem hipotetycznego grona kandydatów niczego wiarygodnego nie uzyskamy.

Z rezerwą należy także traktować niewiadomego pochodzenia późne (druga poł. XIV w.) i bałamutne rewelacje wielkopolskiego dziejopisa. Powstałe na ich tle hipo-

²⁶⁰ A. Poppe, *Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej...*, s. 22; V.N. Lazarev, *Gruppoj portret semejstva Āroslava...*, s. 28-31; N.N. Nikitenko, *Sofiā Kievskāā i ee sozdateli...*, s. 92-96.

²⁶¹ V. N. Lazarev, *Novye dannye o mozaikah i freskah Sofii Kievskoj. Gruppoj portret semejstva Āroslava*, „Vizantijskij Vremennik” 1959, t. 15, s. 148-169.

²⁶² Nie podzielam także innych argumentów przytoczonych przez autorkę, N. N. Nikitenko, *Sofiā Kievskāā i ee sozdateli...*, s. 106-108, m.in. dotyczących matki Borysa i Gleba (wg *Povesti...*, była Bułgarką), uzasadnienia nadania chrześcijańskiego imienia Borysowi (Roman od św. Romana wg *Čtenia...*) czy identyfikacji z Borysem postaci Burislejfa z Sagi o Ejmundzie.

²⁶³ O. V. Tvorogov, *Literatura Drevnej Rusi...*, s. 51-54.

²⁶⁴ L. A. Dmitriev, *Skazanie o Borise i Glebe*, [w:] *Slovar' knižnikov...*, s. 398-408.

²⁶⁵ N. N. Nikitenko, *Sofiā Kievskāā i ee sozdateli...*, s. 103. Autorka uważała, że fresk powstał z inicjatywy Jarosława i odzwierciedlał sytuację sprzed 1011 roku, czyli przed śmiercią księżnej Anny, żony Włodzimierza.

tezy też nie wzbudzają zaufania, ponieważ jedna łączy księcia Borysa z postacią nieznaną źródłom (Świętosława Bolesławówna), druga, z księżniczką, potomkinią cesarza Ottona I. Różne postacie przybiera kronikarski ojciec Romana: raz jest to brat małżonki Borysa, polski książę Otton-Bezprym, raz wspomniany cesarz Otton Wielki. Moim zdaniem nie ma podstaw do identyfikacji Borysa zarówno z Romanem, synem Odoną, jak i „królem Rusów”²⁶⁶.

Kwestię koligacji rodzinnych Dobronegi możemy uznać dziś za rozwiązaną w świetle dociekań m.in. Kazimierza Jasińskiego i Aleksandra W. Nazarenki²⁶⁷. Prowadzą one do wniosku, zgodnego z treścią źródeł, mówiącego, że Maria Dobronega była córką Włodzimierza²⁶⁸. Trudno coś konkretnego powiedzieć o matce księżniczki. Ostatnią znaną źródłom żoną Włodzimierza była wdowa po nim wzięta do niewoli przez Bolesława Chrobrego w 1018 roku. Czy wspomniana kilkakrotnie córka Kunona z Öhningen to wdowa po Włodzimierzu i matka Dobronegi²⁶⁹? Trafność skojarzenia, w świetle niepewnej podstawy źródłowej, wydaje się problematyczna. Milczenie Thietmara na temat niemieckich koligacji księżnej-wdowy oraz uwagi Dometa Oljančyna, Eduarda Hlawitschki czy Christiana Lübkego zdają się potwierdzać wątpliwości²⁷⁰. Małżeństwo polskiego księcia z Marią Włodzimierzówną umocniło porozumienie polityczne Jarosława z Kazimierzem. Umowa między władcami wzbudziła niespotykane dotąd w literaturze historycznej zainteresowanie. Nie był to ani pierwszy, ani ostatni układ między sąsiadującymi dynastiami. Zawierali je Bolesław Chrobry z Włodzimierzem i Światopełkiem, Bolesław Szczodry z Izjasławem, Światosławem i Wsiewołodem, Władysław Herman z Jaropełkiem, Dawidem i Światopełkiem oraz

²⁶⁶ Gdyby koncepcja W. Toropa była prawdziwa, to Światopełk i Borys byłiby zięciami Bolesława Chrobrego.

²⁶⁷ K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 131-133; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, Moskwa 2001, s. 579, 580; na ten temat K. Benyskiewicz, *Książę polski...*, s. 57, p. 131-132.

²⁶⁸ *Povest'...*, č. 1, s. 104; *Ipat'evskaâ letopis'*, t. 2, k. 142 (o wydaniu przez Jarosława siostry za mąż).

²⁶⁹ Tak m.in.: N. Baumgarten, *Le dernier mariage de Saint Vladimir. II epouse vers 1012 une petite-fille de l'empereur Otton le Grand*, „Orientalia Christiana” 1930, t. 17, part. 2, No 61, s. 165-168; N.N. Il'in, *Letopisnaâ stat'â 6523 goda i ee istočnik. Opyt analiza*. Moskwa 1957, s. 115; M. B. Sverdlov, *Političeskie otnošenîa Rusi i Germanii...*, s. 290; V. T. Pašuto, *Vnešnââ politika Drevnej Rusi...*, s. 122; 326, p. 17; E. V. Pčelov, *Pol'skaâ knâginiâ Mariâ Dobronega Vladimorovna*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekovyë. Drevnââ Rus' v sisteme etnopolitičeskih i kulturnyh svâzej. Čtenîâ pamâti člena – korrespondenta. AN SSSR Vladimira Terent'eviča Pašuto. Moskva 18-20 aprelâ 1994*, Moskwa 1994, s. 32; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 245 (inaczej, Ibidem, s. 277). Na temat pochodzenia Dobronegi zob. także: D. Oljančyn, *Zur Regierung des Großfürsten Izjaslav-Demeter von Kiev (1054-1078)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Neue Folge” 1960, Bd. 8, H. 4, s. 398.

²⁷⁰ Ch. Lübke, *Ottonen, Rjurikiden, Piasten...*, s. 18-20. Rozpatrując ewentualność zawarcia małżeństwa między Kazimierzem jako synem Rychezy, praprawnukiem Ottona I, i Marią Dobronegą (ewent. m. niemieckiej żony Włodzimierza I), wnuczką Richlindy córki Ottona I, autor stwierdził istnienie pokrewieństwa w proporcji 4 : 3. Ch. Lübke uznał, że małżeństwo między nimi nie byłoby możliwe na mocy ówczesnego prawa kanonicznego. Wydaje się jednak, że zawarcie związku wymagało dyspensy.

Bolesław Krzywousty ze Światopełkiem i Jarosławem. Uwagę badaczy sprowokowały, jak sądzę, dwa elementy: wzmianka *Powieści minionych lat* o warunkach towarzyszących zawarciu małżeństwa Kazimierza z Marią oraz niejasności i komentarze wokół nich obecne w kolejnych wersjach latopisów i źródeł polskich. W latopisie ławrentiewskim wspomniano o uwolnieniu w zamian za wiano Marii 800²⁷¹ Rusinów wziętych niegdyś do niewoli przez Chrobrego²⁷². W rocznikach XV-XVI-wiecznych pojawiły się fragmenty dialogu między Jarosławem i Kazimierzem: „I v ta leta obidâše Moislav” Kazimira, i hodi Âroslav” dvoždy na mazivšany v lodiâh, i reč(e) Kazimiru „Eli o(te) c’ tvoi Boleslav” pobediv” mene i polonil’ lûdi moâ za sâ, togda imi za veno”. I sobra Kazimir” lûdii ego Rusi polonenyh” 800, krome žen” i detei, i vda za veno Âroslavu, šurinu svoemu”²⁷³. Jak widać, zwiększyła się również liczba powracających. Z upływem lat, na kartach kronik pojawiały się kolejne informacje na temat umowy. Jan Długosz pisał o zbrojnej pomocy Jarosława dla Kazimierza w wojnach prowadzonych przezzeń z sąsiadami i „swoimi”²⁷⁴. Wydumane ogólniki Długosza konkretyzowali kolejni pisarze historyczni, a szczególną zasługę w tej materii należy przypisać Maciejowi Strykowskiemu. Kronikarz ten wyjaśnił:

W tenże czas Kazimirz król Polski na znak wiecznego a gruntownego przyjacielstwa, wszystko prawo i zamki, które miał dziad jego Bolesław Chrobry w Rusi, Jarosławowi jedynowłajcy swagrowi swojemu darował, a Jarosław go też zawždy rycerstwem Ruskim, przeciw Niemcom, Mazurom, Prussakom, Litwie i Czechom ratował²⁷⁵.

Na tej podstawie Wasilij N. Tatiszczew mógł stwierdzić, że Jarosław obiecał polskiemu szwagrowi pomoc przeciwko Czechom, Mazowszanom i Prusom²⁷⁶. W konsekwencji w historiografii rosyjskiej i ukraińskiej pojawiły się akcenty wyolbrzymiające zasługi Jarosława Mądrego dla piastowskiego partnera. Natalia I. Szczaweleva pisała o udziale księcia kijowskiego w zdobyciu Śląska, Pomorza i Mazowsza, a Leontij Wojtowicz o powstrzymaniu rozpadu państwa piastowskiego i uratowaniu go od zależności nie-

²⁷¹ Niejasności wokół liczby uwolnionych zapisanych w źródłach zob. S.M. Kuczyński, *Nieznaany traktat polsko-ruski...*, s. 256, p. 5 (5000 osób); komentarz D. Lihačeva, *Povest’...*, č. 2, s. 380. W literaturze najczęściej pisze się o ośmiuset powracających (ewent. wraz z kobietami i dziećmi): np. I. Linničenko, *op. cit.*, s. 106; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 39; A.A. Šajkin, *Povest’ vremennyh let istoriâ i poetika*, Moskva 2011, s. 161.

²⁷² *Povest’...*, č. 1, s. 67.

²⁷³ *Sofijskaâ pervââ letopis’...*, k.179; *Novgorodskaâ Karamzinskaâ letopis’*, red. V.I. Buganov i in., [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 42, Sankt-Peterburg 2002, s. 64 (1041 r.).

²⁷⁴ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 33.

²⁷⁵ M. Strykowski, *Kronika polska litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, Warszawa 1846, t. 1, s. 163.

²⁷⁶ V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 79, 242.

mieckiej²⁷⁷. Nie ma źródłowych podstaw do uznawania tak głębokiego zaangażowania kniazia w sprawy polskie. Trudno także poszukiwać w sojuszu Piątów i Rurykowiców akcentów antyniemieckich²⁷⁸. Wydaje się, że w latach czterdziestych XI stulecia nie istniała potrzeba wzmacniania pozycji Polski wobec Niemiec przy pomocy układu z Rusią. Kazimierz szukał raczej sprzymierzeńca do rozwiązania problemu Mazowsza. Zagadkę stanowi powód zainteresowania Mieszkowicem ze strony Jarosława Mądrego. Dlaczego ruski książę, chyba nieco niespodziewanie, zdecydował się na zadzierzgnięcie tak ścisłych związków dynastycznych z Piastami? Były to najdalej idące rodzinne powiązania rusko-polskie w historii kontaktów obu dynastii. Ograniczone pole obserwacji ówczesnej sytuacji politycznej nie daje możliwości rozwiązania dylematu. Czy poza absorbującym obu władców mazowieckim sąsiedztwem łączyły inne sprawy, możemy tylko zgadywać. Może Jarosławowi chodziło jednak tylko o pokojowe i wzajemnie akceptowane uregulowanie problemów pogranicza polsko-ruskiego? Myśl taka wyłania się z koncepcji historiograficznych związanych z omawianym układem między władcami. Mychajło Hruszewski, podkreślając trafność rozumienia ówczesnej sytuacji politycznej przez Jarosława (wielka rozważa), wskazywał na jego dążenie do uzyskania polskich gwarancji dla zachodnich zdobyczy terytorialnych²⁷⁹. Podobnie rozumował S.K. Kuczyński, który umowie poświęcił specjalny artykuł²⁸⁰. Konkretny warunki polsko-ruskiego pokoju zrekonstruował Władimir T. Paszuto. Zdaniem badacza został on sfinalizowany około 1042 roku, a Kazimierz przyjął następujące propozycje Jarosława:

- akceptacja korekty granicy polegającej na przejściu przez Ruś Grodów Czerwieńskich, Bełza i Brześcia,
- wyrzeczenie się ekspansji ku Jaćwierzcy,
- uznanie szczególnych interesów Rusi na Mazowszu,
- zwrot jeńców²⁸¹.

Henryk Łowmiański kwestie pograniczne uzupełnił o sojusz przeciw pogańskiemu blokowi pomorsko-mazowiecko-bałtyckiemu²⁸². Przedstawione próby rekonstrukcji treści umów polsko-ruskich wywiedzione są wprost z przekazów źródłowych i opar-

²⁷⁷ N.I. Šaveleva, *Polki – żony ruskich knazej (XI – seredina XIII veka)*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ (1987)*, Moskva 1989, s. 53. Autorka powoływała się na wywody V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 39, gdzie jednak tak daleko idących sformułowań nie ma. L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 277.

²⁷⁸ N.I. Šaveleva, *op. cit.*, s. 53.

²⁷⁹ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 22-23.

²⁸⁰ S.M. Kuczyński, *Nieznany traktat polsko-ruski...*, s. 258-260. Autor, przy okazji, dokonał rekonstrukcji granicy polsko-ruskiej w okresie zawierania pokoju. O polityce Jarosława jednak kontrowersyjne podsumowanie zob. *ibidem*, s. 270.

²⁸¹ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 39.

²⁸² H. Łowmiański, *Stosunki polsko-ruskie za pierwszych Piastów*, s. 160.

te na ocenie sytuacji politycznej oraz interpretacji zasad dyplomacji. Domyślamy się, że Kazimierz otrzymał wsparcie zbrojne w walce z Miećławem po uprzednim przyjęciu do wiadomości ustalonego faktami układu granicznego. Ale gwarantami *status quo* były obie strony. Mogło to być istotne, biorąc pod uwagę kondycję polityczną Kazimierza oraz niedawne zainteresowanie Jarosława Mazowszem. Dla piastowskiego władcy kwestią podstawową było odzyskanie władzy nad zbuntowaną dzielnicą. W tym przedsięwzięciu gotów był uczestniczyć Jarosław, respektując prawo własności sąsiedniej dynastii. Ten domniemany aspekt umowy, w jakiejś mierze, zawierałby obojętne korzyści. Mam na uwadze pojawienie się sojusznika niezbyt zainteresowanego m.in. ekspansją ku Jaćwierzy, akceptującego ambicje kijowskiego księcia na tym obszarze²⁸³. Dysponujący „moralną” przewagą nad partnerem Rurykowic potrafił także zadbać o los jeńców uprowadzonych do Polski przez Bolesława Chrobrego. Kazimierz, na co zwrócił uwagę S.M. Kuczyński, nie mógł w tym wypadku liczyć na wzajemność. Do Polski nie wrócili mieszkańcy pojmani przez Jarosława w latach 1030-1031²⁸⁴. Taki, mniej więcej, hipotetyczny obraz wyłania się z analizy źródeł opisujących sytuację polityczną na pograniczu polsko-ruskim w latach czterdziestych XI wieku. Warto zwrócić uwagę na wrażenie aktywnego zaangażowania obu stron zainteresowanych pacyfikacją wzajemnych relacji. Perspektywę ich utrzymania stwarzały powiązania dynastyczne. Wkrótce po zawarciu małżeństwa Kazimierza z Marią Dobronegą Piastowie i Rurykowice umocnili przymierze kolejnym związkiem – mężem polskiej księżniczki Gertrudy został Izjasław Jarosławowic. Wzmianka o tym mariażu pojawiła się dopiero w późnych mutacjach latopisów – sofijskim, nowogrodzkim i nikonowskim: „Se że Kazimer” vdas’ sestru svoŭ za Izŭslava, s(y)na Âroslavlŭ”²⁸⁵. Wynikałoby z tego, że księżniczka była córką Mieszka II i Ryczezy²⁸⁶. Źródła polskie nie wiedziały o jej istnieniu²⁸⁷.

²⁸³ Nie potrafię rozstrzygnąć, jak funkcjonowała współpraca między Pomorzanami, Prusami, Jaćwingami i Mazowszanami i czy układy polsko-ruskie przeciwko takiemu „blokowi” mogły mieć sens. Na ten temat uwagi W. Dziewulskiego, *op. cit.*, s. 474-475.

²⁸⁴ S.M. Kuczyński, *Nieznany traktat polsko-ruski...*, s. 259.

²⁸⁵ *Sofijskaâ pervaâ lëtopis'...*, k. 179; *Novgorodskaa četvertaâ lëtopis'*, s. 115-116; *Letopisi belorusko-litovskie*, s. 23.

²⁸⁶ Według S. Halko, *Richeza Königin von Polen, Gemahlin Mieczyslavs II*, Freiburg 1914, s. 111, była ona córką Mieszka i nałożnicy. Mniemanie to za bezpodstawne uznał K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 145.

²⁸⁷ O małżeństwie Izjasława z księżniczką polską nie wiedział nawet Jan Długosz, który korzystał z wersji latopisów pozbawionych informacji o ślubie. Nie wiadomo, co działo się z Gertradą i jej siostrą po wyjeździe Ryczezy z Polski. Historycy przypuszczają, że przebywały u boku matki lub którejś z jej siostr-opatek klasztornych. Na ten temat zob. L. Korczak, Gertruda, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 54-55; T. Michałowska, *Ego Gertruda. Studium historycznoliterackie*, Warszawa 2001, s. 112-114; *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta w Cividale*, przekł i oprac. B. Kürbis, Kraków 1988, s. 19; *Modlitwy księżnej Grtrudy z Psalterza Egberta z Kalendarzem*, wyd. M. Malewicz, B. Kürbis, oprac. B. Kürbis, [w:] *Monumenta sacra Polonorum*, t. 2, Kraków 2002, s. 64-65.

Księżniczka wystąpiła kilkakrotnie na kartach starszych wersji *Powieści minionych lat* i *Paterika kijowsko-pieczerskiego*. Autor *Powieści* dostrzegł księżną dopiero po śmierci Izjasława. O dziwo, niezwykle perypetie jej męża nie skłoniły pisarza do wzmianki o towarzysze niedoli monarchy. O księżnej po raz pierwszy napisał, gdy po ucieczce syna Jaropełka do Polski Włodzimierz Monomach przewiózł ją do Kijowa. Okazją do drugiego i ostatniego wspomnienia była śmierć księżnej w 1108 roku. Ruscy rocznikarze nie odnotowali imienia małżonki Izjasława. Także anonimowo wystąpiła w *Pateriku*. Stąd dowiedzieliśmy się, że była Polką (lachowica)²⁸⁸. O jej piastowskim pochodzeniu napisały dopiero wspomniane latopisy nowogrodzko-sofijskie. W latach sześćdziesiątych XX wieku na ścianie kościoła św. Sofii w Kijowie odkryto graffiti następującej treści: „Gospodi pomozǐ rabe svoei Olisave, Svâtopolčǐ materi, russkyi knâgyni”²⁸⁹. Olisawa matka Światopełka Izjasławica to najprawdopodobniej ta sama osoba, co żona Izjasława i matka Jaropełka²⁹⁰. Do księżnej należał słynny modlitewnik włączony do psalterza Ekberta z Trewiru²⁹¹. Wydawcy psalterza i modlitewnika Heinrich V. Sauerland i Artur Haseloff w 1901 roku jako pierwsi ustalili, że księżna, żona Izjasława, miała na imię Gertruda²⁹². Modlitwy powstały najpewniej po śmierci Izjasława. Znaczna ich część została spisana w okresie sprawowania rządów przez

²⁸⁸ *Kievo-Pečerskij paterik*, s. 53. Podobna wzmianka znalazła się w późnej wersji *Żywota Antoniego* opublikowanej przez D. Abramoviča, *Kievo-Pečerskij Paterik*, Kiiv 2001, s. 34. Tu żona Izjasława określona została jako córka Bolesława Chrobrego. Na ten temat zob. V.L. Ānin, *Russkaâ knâginiâ Olisava-Gertruda i ee syn Āropolk*, „Numizmatika i epigrafika” 1963, t. 4, s. 143 i T. Wyderka, *Pateryk Kijowsko-Pieczerski i kontakty polsko-wschodniosłowiańskie*, „Acta Polono-Ruthenica” 2009, t. 14, s. 312.

²⁸⁹ S.A. Vysockij, *Drevnerusske nadpisi Sofii Kievskoj XI-XIV vv.*, Kiev 1966, nr 27, tabl. 29-30.

²⁹⁰ V.L. Ānin, *op. cit.*, s. 142-164; *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale...*, s. 32-33; A. Poppe, *Gertruda-Olisava, regina Russorum. Materiały do życiorysu*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001, s. 575-579; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 145-146; T. Michałowska, *op. cit.*, s. 90; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 311; A. Karpov, *op. cit.*, s. 336, 528-538, p. 107. Przeciwno identyfikacji Gertrudy z Olisawą m.in.: K. Górski, *Gertruda czy Olisawa?*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, t. 24, s. 173-176; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 570; D.V. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar’*, Moskva 2008, s. 419.

²⁹¹ *Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier. Codex Gertrudianus in Cividale. Historisch-kritische Untersu chung von H. V. Sauerland. Kunsthistorische Untersuchung von A. Haseloff*, [w:] *Festschrift der Gesellschaft für nützliche Forschungen zu Trier zur Feier ihres hundertjährigen Bestehens herausgegeben 10. April 1901*, Trier 1901, s. 173. Gdy swą pracę poświęconą relacjom polsko-ruskim publikował I. Linnichenko, *op. cit.*, s. 52-53, nie wiedział, że księżna miała na imię Gertruda. Podobnie było w przypadku edycji dzieła M. Hruševskiego M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 23, p. 1. N.P. Kondakov, *Izobraženĭâ knâzâ Āropolka Izâslaviča v’ miniatûrah’ XI veka*, [w:] *Izobraženĭâ knâžeskoj sem’i v’ miniatûrah’ XI veka*, Sanktpeterburg’ 1906, s. 7-8, nie miał pewności, czy Gertruda była córką Bolesława Chrobrego, czy Mieszka II. O modlitewniku: D. Leśniewska *Badania nad Kodeksem Gertrudy – próba podsumowania*, <http://docplayer.pl/38824738-Badania-nad-kodeksem-gertrudy-proba-podsumowania-2.html> [data dostępu: 25.06.2016].

²⁹² *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale...*, s. 226, 232: „[93] [Litania błagalna] Abyś mnie nędzną służebnicę Twoją Gertrudę strzec raczył, Panie Jezu. Ciebie proszę wysłuchaj mnie.”

„ukochanego syna” Jaropełka we Włodzimierzu²⁹³. Po zabójstwie Jaropełka, Gertruda najprawdopodobniej osiadła w Turowie u drugiego syna Światopełka, a gdy przejął on władzę wielkksiążęcą, w Kijowie.

Podobnie jak w przypadku związku Kazimierza z Marią Dobronegą, nie ma podstaw do precyzyjnego umiejscowienia w czasie małżeństwa Izjasława i Gertrudy. Wydaje się, że kłopot w tym względzie mieli także latopisarze. Późna wzmianka o małżeństwie stanowiła tylko kolejną sekwencję w opisie kontaktów między Jarosławem i Kazimierzem. Nie wiadomo, skąd pochodziła wiadomość roczników. A. A. Szachmatow, można powiedzieć, tradycyjnie, tłumaczył jej pojawienie się w latopisach przejęciem z zaginionego *Żywota Antoniego*²⁹⁴. Krytykę tej koncepcji przeprowadził H. Łowmiański, który uznał, że „[...] skomplikowany jego (tj. Szachmatowa – przyp. K.B.) wywód opierał się na domysłach nie dających się sprawdzić”²⁹⁵. Zdaniem polskiego badacza przekaz o małżeństwie Izjasława z siostrą Kazimierza pochodził z *Rocznika kijowskiego*²⁹⁶. H. Łowmiański nie dostrzegł, iż prezentowana przez niego hipoteza także jest niesprawdzalnym domysłem, gdyż nie wiadomo, jakie wiadomości zawierał ów rocznik. Dywagacje wokół sposobu przeniknięcia wiadomości do latopisów nowogrodzko-sofijskich nie mogą przynieść zadowalających rezultatów, gdyż nie znajdziemy przekonującej odpowiedzi na pytanie o powód jej nieobecności w najstarszych znanych wersjach *Powieści minionych lat*. Motyw „zaginionego źródła” uznaję za nietrafny i niemożliwy do weryfikacji. Ponownie skłaniałbym się raczej ku kombinacyjnemu ustaleniu powiązań dynastycznych małżonki Izjasława przez autora archetypu grupy roczników nowogrodzko-sofijskich. Wydaje się, że ustalenia w tym względzie były możliwe na podstawie lektury *Latopisu hipackiego* lub *ławrentiewskiego* oraz *Paterika kijowsko-pieczerskiego*. *Żywoł Mojżesza Węgrzyna* dostarczał wiadomości o pochodzeniu księżnej, latopisy o politycznych związkach Izjasława z Polską. Partnerką Jarosławica mogła zostać albo córka, albo siostra Kazimierza. Jeśli Piast ożenił się z Marią w 1043 roku, Izjasław nie mógł być mężem jego córki. Dlatego żoną księcia została siostra polskiego władcy. W literaturze małżeństwo umieszczano między rokiem 1042 a 1050²⁹⁷. Pierwsza data może

²⁹³ O datowaniu zob. m.in.: T. Michałowska, *op. cit.*, s. 49-52; *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale...*, s. 36-37; M. Smorąg-Różycka, *Bizantyńsko-ruskie miniatury Kodeksu Gertrudy. O kontekstach ideowych i artystycznych sztuki Rusi Kijowskiej XI wieku*, Kraków 2003, s. 18-19; Š. Sili, *Kodeks Gertrudy*, č. 2: *Utočnenie datirovki*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medevistyki” 2014, nr 4, s. 64-74.

²⁹⁴ A.A. Šahmatov, *op. cit.*, s. 286.

²⁹⁵ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 93.

²⁹⁶ *Ibidem*, s. 94, p. 143.

²⁹⁷ O. Balzer, *op. cit.*, s. 169-170 (1043-1050); H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, s. 92-94, p. 143 (1043); S. Kętrzyński, *Gertruda*, [w:] PSB, t. 7, s. 405 (1043); J. Bieniak, *Państwo Mieclawa...*, s. (1043-1044); K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, s. 144-147 (1043-1044); L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 311 (1042); D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 419 (1043?); K. Drózdź, *Kazimierz Odnowiciel...*, s. 143 (1043-1044); A. Karpov, *op. cit.*, s. 336 (ok. 1043).

wydawać się zbyt wczesna w kontekście zapisów latopisarskich. Wzmianka o małżeństwie Izjasława i Gertrudy pojawiła się w źródłach po informacji o wybuchu wojny rusko-bizantyjskiej i zawarciu małżeństwa przez samego Kazimierza. Można przypuszczać, że dodana po wiekach wiadomość nie musi odzwierciedlać rzeczywistego następstwa zdarzeń. Istotną, lecz niedecydującą cezurę stanowić może skrajna data – rok 1050. Datowanie to wynika z wiadomości o narodzinach Światopełka Izjasławica zawartej w *Latopisie I nowogrodzkim* starszej redakcji²⁹⁸. Czy Światopełk był najstarszym synem Izjasława i Gertrudy? Problem polega na ustaleniu nie tylko starszeństwa, ale i liczby potomków spłodzonych w tym związku. Nie wiadomo bowiem, kiedy przyszli na świat synowie Mścisław i Jaropełk. Ten pierwszy uznawany jest niemal powszechnie za pierworodnego i bastarda, drugi z kolei uchodzi za starszego od Światopełka²⁹⁹. W tym zamieszaniu, jak sądzę, małżeństwo Izjasława i Gertrudy powinniśmy lokować w ciągu kilku lat po 1043 roku, a przed 1050. W momencie zawarcia związku Izjasław miał ponad 19 lat³⁰⁰. Był drugim po Włodzimierzu żyjącym synem Jarosława³⁰¹. Nie wiadomo, czy Izjasław objął księstwo turowskie przed, czy po ożenku z polską księżniczką. Zdaniem Władysława Dziewulskiego o nominacji do Turowa zdecydowało małżeństwo z Gertrudą³⁰². Czy tak było w istocie, trudno rozstrzygnąć. W latach czterdziestych, aż do roku 1054, Izjasław nie pojawił się jako samodzielnie funkcjonujący książę. Wyprawami na Jaćwingów, Mazowszan i Litwinów dowodził Jarosław. W tym czasie jego brat Włodzimierz przedsięwziął działania przeciwko Jamianom, a następnie stanął na czele ekspedycji do Konstantynopola. O Izjasławie latopisarz wspominał dopiero przy okazji przejęcia przezeń władzy w Kijowie³⁰³.

Następcy Kazimierza Odnowiciela i Jarosława Mądrego kontynuowali pozytywne doświadczenia współpracy przodków. Atmosferę zbliżenia dyskutowali Bolesław Szczodry, Izjasław i Światosław, Władysław Herman i Bolesław Krzywousty oraz Jaropełk, Światopełk Izjasławice i Jarosław Światopełkowiec. Czy jakąś rolę w tym względzie odegrała Dobronega, nie wiadomo. Najprawdopodobniej po zgonie Kazimierza po-

²⁹⁸ *Novogrodskaâ pervaa letopis'*..., s. 16. Datę uściślił V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 79.

²⁹⁹ L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 353, wymienia Mścisława, Jaropełka, Eudoksję i Światopełka. Mścisława uznaje się za bastarda. Eudoksję to raczej byt źródłowy. E.V. Pčelov, *Istoriâ Rûrikovičej*, Moskwa 2012, tabl. 4. ustala kolejność: Jaropełk – Światopełk – Mścisław; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 419, uznał Światopełka za syna z nałożnicy Olisawy (Elźbiety). *Ibidem*, wspomniany czwarty syn Rościsław.

³⁰⁰ *Povest'*..., č. 1, s. 65.

³⁰¹ L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 305, wymienia jako pierworodnego Ilję zmarłego w 1020 r. Tak samo E.V. Pčelov, *Genealogia drevneruskich knâzej IX-načala XI v.*, Moskwa 2001, tabl. 1.

³⁰² W. Dziewulski, *op. cit.*, s. 480. Nominacja na Turów i tak była rozwiązaniem czasowym, jako że według ówczesnie obowiązujących zasad po śmierci Jarosława nastąpiłyby przetarasowania na stanowiskach ksiąząt dzielnicowych. Zrządzeniem losu, czyli za sprawą przedwczesnej śmierci Włodzimierza, Izjasław stał się głównym pretendentem do tronu kijowskiego.

³⁰³ *Povest'*..., č. 1, s. 70. Opowieść o relacjach księcia z mnichami pieczerskimi z 1051 r., *ibidem*, s. 69, dotyczy w rzeczywistości czasów późniejszych.

została w Polsce³⁰⁴. Spędziłaby tu ponad czterdzieści lat. Według bałamutnej *Kroniki węgiersko-polskiej* współuczestniczyła w sprawowaniu władzy przez Bolesława Szczodrego. Miała nawet księciu udzielić zgody na podjęcie wyprawy na Węgry w interesie wygnanych synów księcia Wazula. Zwycięską kampanię zakończył wówczas Bolesław koronacją Leventego³⁰⁵. Niestety, wiadomości o roli Marii Dobronegi są prawdopodobnie równie prawdziwe, co królewskie wyniesienie Leventego³⁰⁶. W rzeczywistości żyjąca długo Maria Dobronega obserwowała odbudowę piastowskiej Polski; przeżyła Kazimierza, królewski triumf i klęskę syna Bolesława oraz budzący nadzieję powrót wspaniałego wnuka Mieszka. Zmarła w 1087 roku, nie doświadczywszy tragedii wnuka³⁰⁷.

³⁰⁴ To domysł wynikający z faktu odnotowania w *Roczniku kapituły krakowskiej* daty śmierci księżnej oraz niezbyt wiarygodnego przekazu *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, s. 158, o jej pochowaniu w katedrze.

³⁰⁵ *Żywot św. Stefana, czyli kronika węgiersko-polska*, przekł. i wyd. R. Grzesik, Warszawa 2003, s. 98-99. Na temat wygnańców w Polsce m.in.: Zob. J. Dowiat, *Bela I węgierski w Polsce (1031/32-1048)*, „Przegląd Historyczny” 1965, 56, s. 1-23; G. Labuda, *Udział książąt węgierskich w walkach polsko-pomorskich za Mieszka II czy za Kazimierza Odnowiciela?*, [w:] *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, Słupsk 1993, s. 62 i n.; G. Györffy, *Święty Stefan I król Węgier i jego dzieło*, tłum. T. Kapturkiewicz, Warszawa 2003, s. 449 i n.; K. Morgiel, *Początkowa faza peregrynacji synów Wazula po dworach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Porównania” 2011, 9, s. 134-143.

³⁰⁶ Levente był prawdopodobnie poganinem, zmarł przed przejęciem władzy przez Bolesława Szczodrego i nie był królem: G. Kristó, F. Makk, *Az Árpád-ház uralkodói*, Budapest 1996, s. 71.

³⁰⁷ *Rocznik kapituły krakowskiej*, s. 53. O śmierci „królowej” także *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 158, stwierdzając, że pochowana została w katedrze krakowskiej.

BOLESŁAW SZCZODRY – SOJUSZNIK SYNÓW JAROSŁAWA

Pierwsza wyprawa Bolesława na Ruś

Bolesław Szczodry wkraczał na arenę polityczną wtedy, gdy stosunki ze wschodnim sąsiadem układały się pozytywnie. W chwili śmierci ojca godność wielkiego księcia kijowskiego spełniał Izjasław Jarosławic. Za sprawą małżeństwa Izjasława i Gertrudy, córki Mieszka II Piastów i Rurykowiców łączyły więzy rodzinne. Śmierć Kazimierza nie wpłynęła, jak się zdaje, na osłabienie kontaktów polsko-ruskich. Według informacji Jana Długosza w 1067 roku doszło do wzmocnienia wzajemnych relacji dzięki zawarciu związku przez Bolesława z ruską księżniczką Wysesławą. Rurykowicówna miała być jedyną córką nieznanego z imienia księcia i spadkobierczynią „wielkiej części Rusi”¹. Wysesława 12 kwietnia 1069 roku urodziła syna Mieszka. Zmarła 11 marca 1089 roku². Wiadomość Długosza jest szczególnie istotna, jako że żadne wcześniejsze źródło nie wspominało o mariażu Bolesława z przedstawicielką Rurykowiców. O tym, że monarcha był żonaty, wiedzieliśmy z opowieści Anonima Galla o wygnaniu Bolesława z rodziną na Węgry i powrocie Mieszka z matką do kraju po śmierci Szczodrego. Skąd Jan Długosz wiedział o pochodzeniu partnerki życiowej Bolesława i jej imieniu? Tego ustalić nie sposób. Z problemem wiarygodności relacji Długosza zmagają się historiofografia od lat. Oprócz ekskluzywności wiedzy XV-wiecznego kronikarza wątpliwości wobec relacji powodują podane przezeń szczegóły. Nie wiadomo, kim był ów tajemniczy ojciec Wysesławy, dziedziczki dużych połaci Rusi. W literaturze podejmowano kilkakrotnie próby identyfikacji księcia. Przy tej okazji pojawiło się kilku kandydatów. Marcin Kromer teścia przysłego króla widział w „Wizesławie”, a autor *Latopisu hustyńskiego* – w Wiaczesławie Jarosławowicu³. Wasilij N. Tatiszczew wskazał na

¹ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae*, lib. 3-4, Varsaviae 1970, lib. 3-4, p. 94-95. Długosz najpierw opracował tekst, a następnie uzupełniał imię w wolnym miejscu lub na marginesie.

² *Ibidem*, p. 99, 165.

³ *Kronika Polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego*, tłum. M. Błażowski, Sanok 1857, s. 169-170; *Latopis hustyński*, wyd. i przekł. H. Suszko, Wrocław 2003, s. 116.

Światosława czernihowskiego. Identyczne stanowisko zajęli m.in.: Iwan Linniczenko, Nicolas de Baumgarten, L.M. Sawelow, Władimir T. Paszuto, Dimitrij W. Donskoj i Leontij Wojtowicz⁴. Adam Naruszewicz zaś pisał o córce Wiaczesława, syna Pośwista, a Jan Wagilwicz o „Węczyśławie” smoleńskim⁵. Od czasów Oswalda Balzera w polskiej historiografii do rewelacji Długosza podchodzi się z dystansem. Skutkiem tego badacze rezygnują często z identyfikacji ruskiego księcia⁶. W tych okolicznościach zainteresowanie wzbudziła hipoteza Tomasza Jurka poszukująca korzeni książniczki w Czechach⁷. Niestety okazała się ona mało prawdopodobna z racji zupełnego braku źródłowego umocowania. Jako że dostępne przekazy nie dają perspektyw do budowy wiarygodnej hipotezy w sprawie żony Bolesława, jej pochodzenie pozostanie zagadką. Za fundament relacji polsko-ruskich uznamy w tej sytuacji konstrukcję powstałą w czasach Kazimierza Odnowiciela i Jarosława Mądrego – czyli związek Mieszkowica i Dobronegi oraz Izjasława i Gertrudy. W 1069 roku Bolesław Szczodry miał okazję udowodnić polityczną wartość obowiązującego układu. Na Rusi doszło do poważnego kryzysu politycznego. Wykorzystując zamieszanie związane z uzurpacją Rościsława Władymirowica w Tmutorokaniu, wojnę domową rozpoczął książę Wsiesław syn Briaczysława. Najpierw zaatakował on Psków, a następnie zajął Nowogród⁸. Przeciw Wsiesławowi wystąpiła koalicja synów Jarosława Mądrego: Izjasława, Światosława

⁴ I. Linniczenko, *Vzaimnyâ otnošeníâ Rusi i Polši do poloviny XIV stoletíâ*, č. 1, Kiev 1884, s. 53; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*, „*Orientalia Christiana*” 1927, t. 9, part 1, No 35, s. 20, tabl. 4; L.M. Savelov, *Rodstvo potomkov” Vladimira Svätogo s” domom,, Piástov”*, [w:] *Sbornik statej v čest’ grafini Praskov’i Sergeevny Uvarovoj, 1885-1915*, Moskva 1916, s. 250; V.T. Pašuto, *Vnesnáâ politika Drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 42; L. Vojtovič, *Knáža doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 374; D.V. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar’*, Moskva 2008, s. 223. Krytycznie, lecz bez propozycji, A.V. Nazarenko, *Drevnáâ Rus’ na meždunarodnyh putáh*, Moskva 2001, s. 580-582. Ostatnio na ten temat O. Jasynecka, *The peculiarities of genealogy and marriage conditions of the king of Poland Bolesław II the Generous and Kyivan Rus’ princess Vysheslava (c. 1067)*, „*Revista de Etnologie și Culturologie*” 2018, t. 23, s. 56-66, wskazująca na ewentualność związku Bolesława z córką lub wnuczką księcia nowogrodzkiego Włodzimierza Jarosławica, ibidem, s. 61. Propozycja ta jest równie prapodobna jak inne. Sugestie wynikające z treści kroniki Stryjowskiego nie wydają się istotne dla ustalenia pochodzenia książniczki.

⁵ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 5, Lipsk 1836, ks. 10, s. 51; [J. Wagilewicz], *Genealogia książąt i królów polskich. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich)*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1866, s. 40-41.

⁶ K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, Poznań 2004, s. 155-156; J. Powierski, *Kryzys rządków Bolesława Śmiatego. Polityka i jej odzwierciedlenie w literaturze średniowiecznej*, Gdańsk 1992, s. 180-181; K. Benyskiewicz, *Mieszko Bolesławowic (1069-1089). Źródła i tradycja historiograficzna*, Kraków 2005, s. 45-52; G. Pac, *Kobiety w dynastii Piastów. Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku - studium porównawcze*, Toruń 2013, s. 411-418.

⁷ T. Jurek, *Agnes regina. W poszukiwaniu żony Bolesława Szczodrego*, „*Roczniki Historyczne*” 2006, 72, s. 95-104.

⁸ *Pskovskíâ i Sofijskíâ letopisi*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej* (dalej: PSRL), t. 5, Sanktperterburg 1851, s. 8; L.V. Alekseev, *Polockaâ zemlá (očerki istorii severnoj Belorusii v IV-XII vv., Moskva 1966, s. 243.*

i Wsiewołoda. Pokonany nad Nemigą Wsiesław zbiegł. Zwabiony pod Smoleńsk przez Izjasława, został pojmany i osadzony wraz z synami w kijowskim porubiu⁹. Konflikt z synem Briaczysława okazał się preludium do poważniejszych kłopotów. Wkrótce na skutek najazdu Połowców na Rusi zapanował chaos. W bitwie nad Altą rozbita armia ruska poszła w rozsypkę. W Kijowie wybuchło powstanie, w następstwie którego na wielkksiążęcym tronie osadzono uwolnionego z więzienia Wsiesława¹⁰. Izjasław zmuszony został do opuszczenia kraju. Wówczas książę zwrócił się o pomoc do Bolesława. Polską interwencję w imieniu wygnanego księcia znamy dzięki relacjom *Powieści minionych lat* i źródeł polskich. Obie strony przedstawiają wyprawę Szczodrego z nieco innej perspektywy. W wersji ruskiej zasługi polskiego księcia ograniczyły się do swoistego wojskowego patronatu nad ograniczoną militarnie akcją pacyfikacji buntu. Niespodziewany wielki książę Wsiesław zrezygnował z obrony swej pozycji. Opuszczeni kijowianie znaleźli jednak protektorów w osobach Światosława i Wsiewołoda¹¹. Bracia Izjasława, jak sugeruje *Powieść*, groźbą wojny domowej powstrzymali atak Polaków na Kijów. Ostatecznie Izjasław ograniczył zemstę na buntownikach do wąskiego grona winowajców. W jego imieniu stracił lub oślepił winnych, wysłany przez ojca Mściśław Izjasławic. Do Kijowa wkroczył Izjasław wraz z Bolesławem i niewielkim oddziałem Polaków. Wojsko polskie rozlokowano na kwaterach. Wówczas doszło do incydentów znanych z wyprawy ruskiej Bolesława Chrobrego „i izbivahu lâhy otaj; i v”zvratisâ v lâhy Boleslav”¹². W świetle narracji *Powieści* zabijanie odpoczywających Polaków wydaje się nieco zaskakujące. Z niezrozumiałych powodów poddani wielkiego księcia nie tylko nie respektowali sojuszniczego statusu armii polskiego monarchy, ale także powściągliwości Izjasława i Bolesława w eksponowaniu polskiej obecności. Prestrogi Światosława i Wsiewołoda mogły wynikać z doświadczeń poprzedniej polskiej interwencji. Doszło wówczas do konfliktu Rusinów z przybyszami. Rzecz w tym, że jeśli wierzyć *Powieści* w 1018 roku, wystąpienia przeciw Polakom zostały zainspirowane przez Światopełka. Wydał on wyraźny rozkaz zabijania swych dotychczasowych sprzymierzeńców. W relacji z wypadków zaistniałych pięćdziesiąt lat później o takim poleceniu nie ma mowy. Rola Bolesława Szczodrego w chwili przejścia Kijowa przez Izjasława jakby uległa zakończeniu. Na podstawie opowiadania zawartego w *Powieści* nie rozwiążemy zagadki antypolskich wystąpień. Można odnieść wrażenie, że *Powieściowy* finał wyprawy Bolesława pasuje bardziej do wizji zaprezentowanej przez polskie źródła.

⁹ *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Petetc, Moskva-Lenngard 1950, s. 111-112.

¹⁰ M.Ū. Brajčevskij, *Povstannâ 1068-69 rr. u Kievi*, „Ukraïnskij Istoričnij Žurnal” 1979, t. 1, s. 75-83.

¹¹ O relacjach Światosława i Wsiewołoda z kijowianami zob. J. Tęgowski, *Ruskie i węgierskie przyuczyny upadku władzy Bolesława Szczodrego*, [w:] *Knâza doba*, red. V. Aleksnadrovič i in., vyp. 12, L'viv 2018, s. 29.

¹² *Povest'...*, č. 1, s. 116.

Rodzima tradycja przechowała nieco odmienny obraz pomocniczej akcji Szczodrego¹³. Jej poszczególne elementy mogą wzbudzać wątpliwości, zwłaszcza w odniesieniu do prezentacji bezpośrednich relacji między Bolesławem i Izjasławem. Kronika Galla potwierdziła wskazany przez *Powieść* cel polskiej wyprawy na Ruś – było nią osadzenie na tronie pozbawionego władzy księcia. Polski monarcha zmanifestował swoją pozycję, wzorem Bolesława Wielkiego, uderzając mieczem w Złotą Bramę. Gall opisał dziwny incydent, do jakiego miało dojść podczas uroczystości wieńczących zwycięstwo. Szczodry zażądał w zamian za „pocałunek pokoju” opłaty w złocie, a następnie, w obecności poddanych, ucałował i wytargał Izjasława za brodę. Czy protekcyjnalne gesty Piasta mogły wywołać wzburzenie wśród Rusinów skutkujące krwawymi porachunkami i usunięciem sojuszników? Jeśli wierzyć Anonimowi, obraźliwe zachowania polskiego księcia wobec zaprzyjaźnionych władców nie należały do wyjątkowych. Obraza węgierskiego króla Władysława w przyszłości miała nawet kosztować go życie. Nie mając pewności co do autentyczności opowiadanych przez Galla anegdot, odpowiedzi na pytanie o przyczynę antypolskich wystąpień w 1069 roku nie znajdziemy.

W ogólnym zarysie *Powieści* i Gall potwierdzają cele polskiej ekspedycji: umożliwienie wygnanemu władcy powrót na tron. Z tego punktu widzenia wyprawa zakończyła się sukcesem. Jaki kształt przyjęły stosunki polsko-ruskie po interwencji Bolesława? Ciekawą tendencję w tej kwestii dostrzeżemy w polskich źródłach narracyjnych. Ujawniają one wyraźne skłonności „imperialne”. Po nieco niewinnych przechwałkach Galla, w kronice Kadłubka napotykaemy na wyraźne wskazówki, mówiące o przywróceniu przez Szczodrego „pradziadowskich” granic na Rusi¹⁴. Mistrz Wincenty rozbudował również obecny w kronice Galla wątek poniżenia Izjasława: „Chwyta [Bolesław – przyp. K.B.] za brodę nadchodzącego króla [i] szarpiąc ją wiele razy i targając, rzece: »Oto straszliwa głowa, przed którą ze strachu drżeć powinniście!« I znowu, coraz gwałtowniej targając, mówi: »Widzisz, na jakie to względy w oczach Bolesława zasłużył dźwięk złota«”¹⁵.

Motyw odzyskania utraconych wpływów na Rusi kontynuowała *Kronika wielkopolska*. Tu już polska wyprawa nie jest wsparciem dla zaprzyjaźnionego monarchy, lecz tytą agresją na ziemie sąsiada. Bolesław stoczył wiele bitew z książętami Rusi, pozbawił ich władzy, zajął Kijów, a w decydującym starciu pokonał i zabił „króla Rusinów”. Dopiero po tym sukcesie kronikarz nawiązał do pierwotnego motywu akcji polskie-

¹³ Na ten temat ostatnio O.B. Golovko, *Evropejs'ka politika Rusi naprikinci 60-h-y 70-h rokov XI st.*, [w:] *Naukovi praci Kam'ânc-Podil'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka. Istorici'ni praci*, t. 24. *Na pošanu profesora V. A. Smoliâ*, Kam'ânc-Podil'skij 2014, s. 167-183.

¹⁴ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska*, oprac. M. Plezia, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II* (dalej: MPH S II), t. 11, Cracoviae 1994, lib. 2, cap. 18, p. 52.

¹⁵ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, ks. 2, rozdz. 18, s. 72.

go księcia – osadzenia na tronie władcy. W wersji wielkopolskiego dziejopisa dokonano się to jednak dopiero po buncie Rusinów przeciw Bolesławowi, a nowym kniazem Kijowa nie został reprezentant miejscowej dynastii, lecz jeden z wielmożów z otoczenia Szczodrego¹⁶. Ostatnią interesującą relacją o wydarzeniach 1069 roku na Rusi zawdzięczamy Długoszowi. Jest to przekaz najobszerniejszy i obfitujący w nieznane skądinąd szczegóły. Podstawą opowiadania kanonika Jana był bezsprzecznie Kadłubek, wzbogacony o elementy zaczerpnięte z *Powieści*. Nie dziwi zatem, że celem ekspedycji zorganizowanej przez Bolesława było odzyskanie Rusi, zdobytej przed laty po części przez jego pradziada, a po części odziedziczonej po matce. Niedawni poddani zrzucili polską zwierzchność za czasów Kazimierza Odnowiciela. Długosz „cytował” mowę wygłoszoną przez monarchę przed wyruszeniem, w której zaprezentował podstawy swych roszczeń wobec Rusinów. Co ciekawe, uczynił to w obecności wielkiego księcia kijowskiego. Mając u boku Izjasława, Bolesław wyruszył na podbój Rusi. Po przezimowaniu w zdobytym Kijowie Piast zajął Przemyśl. Stąd, przerywając wojnę ruską, udał się na Węgry, gdzie doprowadził do kompromisu między zwaśnionymi Arpadami. Po tym sukcesie powrócił na Ruś i osadził wreszcie Izjasława na tronie. Ten akt uznać można za jedyny fakt historyczny w opowiadaniu Długosza.

Rozpad „triumwiratu” Jarosławiców

W 1073 roku nastąpił drugi poważny kryzys rządów Izjasława. Miał on znacznie poważniejsze następstwa, przybierając znamiona antagonizmu międzynarodowego, angażującego obok Polski i Rusi największe potęgi ówczesnej Europy, czyli cesarstwo i papieństwo. Etapy sporów i negocjacji możemy śledzić dzięki szerszemu niż dotychczas spektrum źródłowemu. Oprócz tradycyjnych przekazów ruskich i polskich, istotne światło na zagadnienie rzucają kroniki zachodnioeuropejskie oraz korespondencja Stolicy Apostolskiej z Izjasławem i Bolesławem Szczodrym. Przyczynę waśni poznamy dzięki *Powieści*. Konflikt wybuchł nieco niespodziewanie, jako że po pierwszym kryzysie nie pojawiły się żadne wyraźne symptomy nieporozumień. Izjasław zwalczając odzyskującego pozycję Wsiesława, a bracia w 1072 roku wdrożyli tzw. *Prawdę Jarosławiców*¹⁷ i zgodnie świętowali translację relikwii Borysa i Gleba¹⁸. Niestety, tragiczne dzieje przodków nie wywołały wśród Jarosławiców refleksji nad fatalnymi skutkami antagonizmów rodzinnych.

¹⁶ *Kronika wielkopolska*, oprac. B. Kürbis, [w:] MPH S II, t. 8, Varsaviae 1970, cap. 13, p. 20.

¹⁷ M.N. Tihomirov, *Issledovanie o Russkoj Pravde. Proischozdenie tekstov*, Moskwa-Leningrad 1941, s. 63-64.

¹⁸ *Povest'...*, č. 1, s. 116-117, 121-122. W sprawie uroczystości zob. uwagi Ů.N. Denisov, *Bor'ba za nasledstvo Kievskoj Rusi. Krakov, Vil'nůs, Moskva*, Moskva 2011, s. 33-34.

Światosław i Wsiewołod zbuntowali się przeciwko Izjasławowi. Powodem wystąpienia stał się rzekomy spisek Izjasława z Wsiesławem przeciwko braciom: „Izâslav” svatit-sâ so Vseslavom”, myślâ na naû, da aše ego ne varive, imat’ na prognati”¹⁹. Wydaje się, że do zbrojnego starcia między zwaśnionymi stronami nie doszło²⁰. Wystarczyła demonstracja siły²¹. Zorientowawszy się w zamiarach Światosława i Wsiewołoda, Izjasław miał stawić czoła niebezpieczeństwu, wybrał ponownie ucieczkę. Tym razem, jak wynika z treści źródeł, miała ona oblicze w miarę zorganizowanego ustąpienia. Wielki książę zabrawszy rodzinę, wiernych sobie możnych i możliwy do transportu majątek, udał się do Polski²². Dalsze wydarzenia relacjonuje analizowane wyżej *Pouczenie Monomacha*, *Powieść* i korespondencja Grzegorza VII z Izjasławem i Bolesławem Szczodrym. Według *Powieści* Izjasław zebrał „mienie mnogie”, by pozyskać przychylność Polaków: „Izâslav” že ide v lâhy so imenem mnogim, glagolâ, âko”sim’ nalezu voi”²³. W tym momencie pojawia się dwugłos źródeł nieco odmiennie rejestrujących rzeczywistość. Według proponowanej interpretacji *Pouczenia Monomacha* Polacy podjęli interwencję dla wygnańca. Świadectwem tego byłby spalony Brześć, misja Włodzimierza na pograniczu i wreszcie pokój w Sutijsku. Relacjonujący te same zdarzenia autor *Powieści* w ogóle o konflikcie nie wspomniął. Pobyt Izjasława w Polsce opisał lakonicznie i jednoznacznie, dając świadectwo zawodu, jakiego doznał wygnaniec: „Eže vse vzâša lâhove u nego, pokazavše emu put’ od sebe”²⁴. Jarosławic rzeczywiście opuścił Polskę.

Jak wspomniałem uprzednio, do wybuchu braterskiego konfliktu doszło nieco niespodziewanie. Światosław oskarżył Izjasława o spiskowanie z Wsiesławem przeciw niemu i Wsiewołodowi. Książę kijowski, wróciwszy z pierwszego wygnania, podjął intensywne działania przeciwko Wsiesławowi. Jeszcze w 1069 roku usunął go z Połocka, osadzając tam syna Mścisława. Po rychłej śmierci Mścisława jego miejsce zajął drugi Izjasławic – Światopełk. Tymczasem Wsiesław szukał miejsca dla siebie na Rusi. Jeszcze w 1069 roku podjął próbę usadowienia się w Nowogrodzie. Tu natrafił na opór Gleba Światosławicza i pokonany dostał się do niewoli²⁵. Uzyskawszy wolność w nieco nieja-

¹⁹ *Povest’...*, s. 121-122.

²⁰ Tak m.in. M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, Kiïv 1992, s. 62. Inaczej A.B. Golovko, *Evropejska politka Rusi...*, s. 172.

²¹ *Povest’...*, č. 1, s. 121: „Byvši raspri meždi imi, bysta s” sobe Svâtoslav” so Vsevolodom” na Izâslava. Izide Izâslav iz Kyeva...”

²² *Povest’...*, č. 1, s. 153; *Ipaťevskaâ letopis’*, [w:] PSRL, t. 2, Moskva 1998, k. 173. Nie wiadomo, co działo się wówczas z pozostałymi synami Mścisławem i Światopełkiem.

²³ *Povest’...*, č. 1, s. 122.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Novgorodskââ pervââ lêtopis’staršego i mladšego izvodov*, wyd. A.N. Nasonov, Moskva-Leningrad 1950, s. 17.

nych okolicznościach stał się z synami Izjasława – najpierw usunął Światopełka z Połocka, a następnie poniósł porażkę w bitwie z Jaropełkiem. Można odnieść wrażenie, że przegrana nie zachwiała pozycją Wsiesława. Najprawdopodobniej Izjasław z synami zawarli wówczas pokój z Wsiesławem. Zdaniem badaczy traktat wzmacniały zaręczyny Gleba Wsiesławica z córką Jaropełka Izjasławica²⁶. W źródłach nie znajdziemy świadectw pozwalających uzasadnić oskarżenia Światosława wobec Izjasława. Ewentualny ślad zbliżenia kijowsko-połockiego może stanowić małżeństwo zaaranżowane przez zwalczające się dotąd strony. Tak naprawdę nie wiemy, kiedy zostało ono zawarte, kiedy je sfinalizowano i czy rzeczywiście miało jakikolwiek związek z niecnymi planami Izjasława²⁷. Nie ma zatem żadnego sposobu, aby potwierdzić prawdziwość zarzutów wysuniętych przez Światosława. Nie ulega jednak wątpliwości, że wśród synów Jarosława doszło do rozdźwięku. Czasy wspólnych wypraw przeciwko wrogom należały do przeszłości. Historycy poszukiwali momentu przełomowego kohabitacji. Wskazywano m.in. na kontrowersje wokół normalizacji stosunków z Wsiesławem, konflikt o Nowogród, brak akceptacji dla prześladowania duchowieństwa wrogiego władzy porwającego kniazia, skłonność Izjasława ku katolicyzmowi, wzrost ambicji Światosława czy wreszcie upadek autorytetu kijowskiego księcia²⁸. Wśród koncepcji podejmujących próbę rekonstrukcji relacji między Izjasławem a Światosławem i Wsiewołodem warto przyrzeć się bliżej hipotezom W.A. Kuczkińa i A. W. Nazarenki²⁹. Według pierwszej z nich polityczne drogi braci rozeszły się w czasie pobytu Izjasława w Polsce. Pod nieobecność najstarszego Jarosławica, Światosław i Wsiewołod nie tylko nie wystąpili zbrojnie przeciwko Wsiesławowi, lecz porozumieili się z nim. Podstawą kompromisu był nowy podział terytorialny Rusi. Wsiesław wymienił ze Światosławem Nowogród za Tmutorokań, a Wsiewołodowi przekazał księstwo włodzimierskie. W ten sposób Gleb Światosławic został księciem nowogrodzkim, a Włodzimierz Monomach osiadł na Wołyniu. W zamian bracia zaakceptowali Wsiesława jako księcia kijowskiego.

²⁶ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 492; N. de Baumgarten, *Généalogies...*, s. 10, tabl. 2; L.V. Alekseev, *op. cit.*, s. 249; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 356. Obie strony nie naruszyły chyba układu do śmierci Izjasława. Wsiesław dożył swych dni w Połocku, gdzie zmarł w 1101 roku.

²⁷ Warto zauważyć, że Jaropełkówna przyszła na świat najprawdopodobniej już po wygnaniu dziada i ojca, na obczyźnie, zob. N. de Baumgarten, *Généalogies...*, s. 10, tabl. 2; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 526-527; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 356; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 664.

²⁸ N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 2, Sanktpeterburg 1818, s. 80-81; S.M. Solov'ev, *Istoriâ otnošenij meždú russkimi knážami Rúrikova doma*, Moskwa 1847, s. 85-86; M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraini-Rusi*, t. 2, s. 60-61; A.E. Presnâkov, *Knážoe pravo v Drevnej Rusi. Očerki po istorii X-XII stoletij*, Sanktpeterburg 1909, s. 45-46; B. Grekow, *Rus' Kijowska*, Warszawa 1955, s. 515-516; L.V. Alekseev, *op. cit.*, s. 249; M.B. Sverdlov, *Domongolskaâ Rus'. Knáž' i knážeskaâ vlast' na Rusi VI-pervoj treti XIII v.*, Sanktpeterburg 2003, s. 460.

²⁹ V.A. Kučkin, „Slovo o polku Igoreve” i meždúknážeskie otnošeníâ, „Voprosy Istorii” 1985, t. 10, s. 27-35; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 514 i n.

Powrót Izjasława z wygnania nowi sojusznicy przyjęli z wrogością³⁰. Ani Światosław, ani Wsiewołod nie brali udziału w dalszych zmaganiach Izjasława z księciem połockim w latach 1069-1071. Dwa lata później, pod pretekstem spisku Izjasława i Wsiesława, pozbawili władzy księcia. Koncepcja W.A. Kuczkińna to konglomerat faktów, wniosków wysnutych z analizy źródeł i, niestety, domysłów. Najprawdopodobniej początki animozji między Jarosławcami rzeczywiście tkwiły w wypadkach, jakie nastąpiły po powstaniu kijowskim w 1068 r. Sądzę jednak, że nie ma podstaw do budowy zasadniczego zrębu koncepcji W.A. Kuczkińna, czyli sojuszu opartego na nowym podziale terytorialnym Rusi. Pomysł rosyjskiego badacza wspierają dwa filary: pierwszy to wnioski powstałe po lekturze *Słowa o pułku Igora*, drugi hipoteza lokująca militarno-dyplomatyczne działania Włodzimierza Monomacha wokół Brześcia i Sutiejska w latach sześćdziesiątych XI wieku. Opowieść o czynach Igora, oprócz relacji z dokonania tego kniazia, zawiera również motywy z życia innych książąt ruskich. Znajdujemy tam stosunkowo obszerny fragment poświęcony księciu połockiemu Wsiesławowi. Autor *Słowa* napisał m.in.: „Vseslav-knâz' lûdâm sud tvoril, knâz'âm goroda râdil, a sam noč'û volkom ryskal, iz Kieva do rassveta doryskival do Tmutorokani, velikomu Horsu volkom puť perebegal³¹”. Na tej podstawie W.A. Kuczkińna przyjął, że syn Briaczysława, po opanowaniu tronu kijowskiego, udał się do Tmutorokania na spotkanie z Glebem Światosławicem. Tam doszło do politycznej transakcji wymiany Nowogrodu na Tmutorokań³².

³⁰ V.A. Kučkin, „*Słowo o pułku Igorze*”..., s. 28 i n.

³¹ *Słowo o pułku Igorze. Słowo o pohode Igorzom, Igorâ, syna Svâtoslavova, vnuka Olega*, tłum. O.V. Tvorogov, [w:] *Folkl'or. Drevnerusskââ literatura XVIII v.*, Moskwa 2003, s. 102. W wersji wierszowanej: *Słowo o pułku Igorze*, wyd. A.V. Dybo, A.Û. Černov, Sankt-Peterburg 2006, s. 97:

„Knâz' Vseslav lûdâm sud sudil,
Knâz'âm goroda râdil,
a potom v polunoči po-volč'i skakal,
prežde penâ petušnogo –
ot samego Kieva
pospeval do step Tmutorokani,
volkom puť perebegal velikomu Horsu”.

Całkiem prawdopodobne, że interesujący nas fragment jest metaforą prędkości, z jaką poruszał się Wsiesław. Tmutorokań to jeden z najdalszych krańców Rusi. Na temat pobytu Wsiesława w Tmutorokaniu m.in.: V.V. Mavrodin, *Očerki istorii Levoberežnoj Ukrainy*, Leningrad 1940, s. 167; L.V. Alekseev, *op. cit.*, s. 247-248 (po utracie Kijowa (1069-1071)); B.A. Rybakov, *Russkie datirovannye nadpisi XI-XIV vekov*, Moskwa 1964, s. 17-18 (po 1 listopada 1068 r.). O przejęciu Tmutorokania przez Wsiesława nie wspomina V.N. Čhaidze, *Tmutarakan' - vladenie Drevnerusskogo gosudarstva v 80-e gg. X-90-e XI vekov*, „*Vestnik Moskovskogo Pedagogičeskogo Universiteta. Seria Istoričeskie Nauki*” 2008, 5, z. 1, s. 20-37.

³² V.A. Kučkin, „*Słowo o pułku Igorze*”..., s. 35. Zdaniem autora źródłem informacji o Wsiesławie dla poety były pieśni Bojana. Przejęcie Nowogrodu przez Gleba z rąk Wsiesława nie jest oryginalnym pomysłem W.A. Kuczkińna. Kwestia ta przewija się w literaturze od wielu lat. Brali ją pod uwagę m.in.: B.A. Rybakov, *Petr Boryslavič. Poisk avtora „Słowa o pułku Igorze”*, Moskwa 1991, s. 44-45.

„Metafizyczna i hiperboliczna”³³ narracja *Słowa* stwarza niezbyt dobre podstawy do rekonstrukcji następstwa zdarzeń³⁴. Nie wiadomo, kiedy i w jakim charakterze przenoszący się błyskawicznie niczym szary wilk Wsiesław znalazł się w Tmutorokaniu. Warto zauważyć, że fantazje poetyckie autora *Słowa* dotyczą nie tylko podróży Wsiesława. Napotyamy tam kontrowersyjne akcenty i aluzje wskazujące m.in. na aktywną rolę księcia w zdobyciu kijowskiego tronu. Z relacji *Powieści minionych lat* wynika wyraźnie, że objęcie władzy w Kijowie przez Wsiesława było dziełem przypadku³⁵.

Koncepcja W.A. Kuczkiina ma istotne wady w sferze logiki i prawdopodobieństwa. Pierwsza wątpliwość wynika z tego, czy Wsiesław wkrótce po obaleniu przeciwnika i elekcji kijowian mógł sobie pozwolić na kilkumiesięczną wyprawę nad Morze Azowskie, pozostawiając księstwo bez „opieki”³⁶. Kijów dzieli od Tmutorokania niespełna 1000 km. Ile czasu trwałyby niebezpieczna, prowadząca przez połowieckie ziemie, wyprawa Wsiesława? Druga – po co książę jechał do Tmutorokania, jeśli transakcji mógł dokonać w Kijowie lub w Czernihowie? Trzecia – jaki sens, z punktu widzenia władcy Kijowa, Połocka i Nowogrodu miała wymiana tego ostatniego za odległe kresy południowo-wschodnie? Szczególnie problematyczna wydaje się pierwsza podniesiona kwestia. Sytuacja polityczna na wschód i na zachód od Kijowa przedstawiała się zdecydowanie niekorzystnie. Na granicy polsko-ruskiej w każdej chwili groziła odzież Bolesława (wkrótce Włodzimierz miał zmagać się z Polakami³⁷), a na ziemi czernihowskiej Światosław walczył z Połowcami. Gdzie tu miejsce na tmutorokańską eskapadę? W tej sytuacji transakcja wokół Nowogrodu i Tmutorokania wydaje się problematyczna. Scenariusz przejścia Nowogrodu przez Gleba mógł być, jak sądzę, znacznie prostszy: albo książę otrzymał to terytorium od Izjasława, albo zajął je po wygnaniu księcia kijowskiego z kraju³⁸. Jeszcze w 1068 roku Gleb rządził w Tmutorokaniu (prze-

³³ Określenie V.A. Kučkina, „*Slovo o polku Igoreve*”..., s. 35.

³⁴ Utwór jest źródłem kontrowersyjnym ze względu na wątpliwości wokół okoliczności jego powstania. Na ten temat m.in.: E.L. Keenan, *Josef Dobrovský and the Origins of the Igor Tale*, Cambridge 2003; A.A. Zimin, *Slovo o polku Igoreve*, S.-Peterburg 2006; L.V. Sokolova, *Novye mify o starom: (po povodu interv’u na padiostaciáh „Eho Moskvy” i „Svoboda” v sväzi s vyhodom knigi A. A. Zimina „Slovo o polku Igoreve”*, „*Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*” 2007, No 1/2, s. 23-38; L.V. Vojtovič, *K diskusii o podlinnosti „Slova o polku Igoreve” i ego avtorah*, „*Rossica Antiqua*” 2011, No 1, s. 42-59. Budowanie hipotez na podstawie wiadomości pochodzących z tego źródła może być zatem ryzykowne.

³⁵ O postaci Wsiesława w ujęciu *Słowa* i *Powieści minionych lat* m.in.: D.S. Lihačev, „*Slovo o polku Igoreve*” i *kultura ego vremeni*, Leningrad 1985, s. 96-102; L.V. Sokolova, *Obraz Vseslava Polockogo v „Slove o polku Igoreve”*, „*Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*” 2003, 53, s. 23-57.

³⁶ L.V. Alekseev, *op. cit.*, s. 248.

³⁷ Sytuacja taka wynika z hipotezy W.A. Kuczkiina.

³⁸ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 54; O.P. Toločko, P.P. Toločko, *Kiïvs’ka Rus’*, t. 4, Kiïv 1998, s. 187.

łom 1068-1069)³⁹. W październiku 1069 roku był już w Nowogrodzie i musiał bronić się przed najazdem Wsiesława⁴⁰. Gdyby to Izjasław obdarował bratanka uczyniłby to po 2 maja 1069 roku. Czy do tego doszło, nie wiadomo. Istotne jest to, że po pokonaniu Wsiesława Połock przeszedł w ręce Mściława Izjasławica, byłego księcia nowogrodzkiego. W Nowogrodzie zasiadał zapewne już Gleb. Jeśli nie znalazł się tam po 2 maja, zajął go wcześniej, w nieznanych bliżej okolicznościach.

Drugi podstawowy element hipotezy W.A. Kuczkińa związany jest z aktywnością Włodzimierza Monomacha. Chodzi o interpretację omawianego wyżej fragmentu *Pouczenia* opisującego m.in. pobyt syna Wsiewołoda we Włodzimierzu i obronę pogranicza rusko-polskiego. Zdaniem W.A. Kuczkińa obecność młodego księcia na Wołyniu wynikała z umowy zawartej między Wsiewołodem a Wsiesławem. Na jej mocy Wsiewołod, w zamian za akceptację sytuacji powstałej po buncie kijowskim, otrzymał księstwo włodzimierskie. W jego imieniu na przełomie 1068/1069 roku sprawował tam rządy Monomach. Lektura tekstu *Pouczenia* nie upoważnia jednak do uznania Włodzimierza za księcia wołyńskiego. Najprawdopodobniej wydarzenia tam relacjonowane rozegrały się nie u schyłku lat sześćdziesiątych, lecz w latach siedemdziesiątych, przy okazji drugiego wygnania Izjasława. Hipoteza lokująca spalenie Brześcia przez Polaków i zawarcie polsko-ruskiego pokoju w Sutiejsku w 1069 roku stanowi, jak stwierdziłem wyżej, jeden z rudymentów koncepcji W.A. Kuczkińa. Po usunięciu pierwszego, czyli domniemanej umowy w sprawie Tmutorokania, koncept stracił sporo ze swego prawdopodobieństwa, po usunięciu drugiego, jego podstawy przestały istnieć. W tej sytuacji, jak przypuszczam, hipoteza zawieszona w próżni, z braku oparcia źródłowego, traci rację bytu.

Oznaki braterskiej wrogości zrekonstruował także A. W. Nazarenko⁴¹. Poważny antagonizm historyk dostrzegł w swoistej „licytacji” związkami małżeńskimi toczącej się między potomkami Jarosława Mądrego. A. W. Nazarenko skonstatował, że Izjasław, Światosław i Wsiewołod, popadłszy w konflikt, poszukiwali sojuszników wśród monarchów i przedstawicieli możnowładztwa zachodniego. Alianse miały wzmacniać małżeństwa dynastyczne. Bracia księcia Izjasława doszli do przekonania, że nie pokonają go bez neutralizacji jego głównego sojusznika – Bolesława Szczodrego. W tym celu postanowili poszukiwać aliantów w Niemczech. Pierwszym małżeństwem zawartym

³⁹ Datowanie takie umożliwia tzw. „kamień tmutorokański”. O artefakcie m.in. B.A. Rybakov, *Russkie datirovannye nadpisi...*, s. 16-17; A.A. Medinceva, *Tmutorokanskij kamen'*, Moskwa 1979, s. 7-9, passim; A.A. Ašihmin, *Otečestvennââ istoriografiâ o probleme tmutorokanskogo kamnâ*, „Universitetskij istorik: Al'manah” 2012, 10, s. 5-12.

⁴⁰ *Novgorodskââ pervaâ lëtopis'*..., s. 17. Wsiesław odbierałby Glebowi to, co niedawno mu przekazał.

⁴¹ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 514, 521, 522.

w ramach politycznej koncepcji okrążania polskiego władcy był związek Światosława z Odą, córką margrabiego Liutpolda Babenberga⁴². Zdaniem A.W. Nazarenki zawarto go około 1070-1071, a negocjacje prowadzono od 1069 roku⁴³. Drugim małżeństwem politycznym, skierowanym przeciwko Izjasławowi i Bolesławowi, był mariaż Włodzimierza Monomacha, syna Wsiewołoda z Gytą, córką króla Harolda Godwisona poległego w bitwie pod Hastings⁴⁴. Inicjatywa tego związku miała wyjść od duńskiego władcy Swena Estrysena, sojusznika Henryka IV⁴⁵. Władcy Danii i Niemiec spotkali się w 1071 roku⁴⁶. A. W. Nazarenko przypuszczał, że rozmowom tym towarzyszyły układy niemiecko-czernihowskie. W konkluzji stwierdzał:

V silu skazannogo nam kažetsâ, što ženit'bu Vsevolodoviča na anglijskoj princesse-izgnannice, proteže datskogo korolâ, nado rassmatrivat' kak proâvlenie skoordinirovannoj meždunarodnoj polityki Svâtoslava i Vsevoloda v 1069-1072 g, napravlennoj na izolâciu pol'skogo knâza Boleslava II, glavnogo sojûznika Izâslava Ârosłaviča⁴⁷.

Odpowiedzią na te koligacje był zaś związek Jaropełka Izjasławica z Kunegundą, córką Adeli van Leuven i Ottona von Orlamünde, pasierbicą margrabiego łuzycyckiego Dedi⁴⁸. Według A.W. Nazarenki małżeństwo to zawarte zostało około 1071-1072. Aktywność polityczno-matrymonialna młodszych Jarosławiców i przeciwdziałanie Izjasława doprowadziła do powstania antagonistycznych ugrupowań łączących z jednej strony Światosława, Wsiewołoda, Niemcy i Danię, z drugiej Izjasława, Bolesława II Szczodrego, margrabiego Dedi (wschodnia Saksonia) i Wsiesława połockiego. Układy te straciły rację bytu w związku z wydarzeniami towarzyszącymi drugiemu upadkowi Izjasława. Weryfikacja dotychczasowych sojuszków wytworzyła nową konstelację

⁴² Dyskusję wokół identyfikacji króla, małżonka Ody, przeglądał A.V. Nazarenko, *O dinastičeskich svâzah synovej Ârosłava Mudrogo*, „Otečestvennâ itoriâ” 1994, 4-5, s. 181-185. O ojcu Ody m.in.: K. Lechner, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich 976-1246*, Wien-Köln-Graz 1976, s. 73, 79; E. Hlawitschka, *Untersuchungen zu den Thronwechseln der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts und zur Adelsgeschichte Süddeutschlands*, Sigmaringen 1987, s. 144.

⁴³ A. V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 519.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 522-523. L. Vojtovič, *Knâza doba...*, s. 456, datuje małżeństwo na ok. 1070 r.

⁴⁵ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum, History of the Danes*, ed. K. Friis-Jensen, trans. P. Fisher, vol. 2, Oxford 2015, lib. 11, p. 798-800. Według kronikarza mężem Gyty został Waldemar „król Rusi”, zwany przez swoich Jarosławem.

⁴⁶ *Magistri Adam bremensis Gesta Hammaburgensis Ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, [w:] *Scriptores rerum germanicarum et usum scholarum*, Hannoverae et Lipsiae 1917, lib. 3, cap. 60, p. 206.

⁴⁷ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 524.

⁴⁸ *Annalista Saxo*, ed. K. Nass, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (dalej:MGH SS), Bd. 37, Hannoverae 2006, p. 405, 510; N.A. de Baumgarten, *Kunigunda Orlamundskaâ, knâginâ ruskaâ, i ee potomstvo*, „Letopis' Istoriko-Rodoslovno-go Obšestva” 1908, 4, s. 15-24; idem, *Généalogies...*, s. 10, tabl. 2; L. Vojtovič, *Knâza doba...*, s. 353.

polityczną, w której aliantami zostali dotychczasowi przeciwnicy: Bolesław Szczodry i Światosław⁴⁹.

Kontroli hipotezy A.W. Nazarenki można dokonać na dwóch płaszczyznach – poprzez sprawdzenie proponowanego przez historyka datowania małżeństw i obserwację rozwoju relacji między synami Jarosława Mądrego na tle sytuacji międzynarodowej. Jeśli chodzi o małżeństwa Światosława, to od lat budzą one wśród historyków kontrowersje. Nas szczególnie interesuje drugi mariaż księcia, jednakże nie z perspektywy jego wybranki, lecz czasu zawarcia związku⁵⁰. Istotny element hipotezy A.W. Nazarenki stanowią skoordynowane czasowo rozmowy niemiecko-duńskie i niemiecko-czer-ni-howskie prowadzone od ok. 1069-1070 roku. Negocjacje miałyby się rozpocząć w roku „1070, lub, możliwe, że już w 1069”. Wieńczył je ślub Ody ze Światosławem zawarty na przełomie 1070-1071. Ze związku tego w drugiej połowie 1071 roku przyszedł na świat syn Jarosław⁵¹. Niestety konstrukcja historiograficzna zapoczątkowana niemiecko-czer-ni-howskim dialogiem politycznym ma istotny mankament – datowanie kontaktów między Henrykiem IV i Światosławem. W rzeczywistości twierdzenia A.W. Nazarenki o toczących się rozmowach i jej efektach nie mają podstawy źródłowej. Badając kwestię kontaktów politycznych i małżeństwa Światosława, historyk bazował na doniesieniach czterech źródeł: *Roczników* Lamperta z Hersfeldu, *Księgi o Wojnie Saskiej* Brunona z Merseburga, *Rocznika* Alberta ze Stade i sanktgalleńskiej kontynuacji kroniki Hermana z Reichenau. Informacje zawarte w tych przekazach uzupełnił wnioskami wynikającymi z analizy miniatury z *Izbornika* Światosława. Jednak istotne wskazówki chronologiczne zawierają tylko zapisy Lamperta i kontynuacji z Sankt Gallen. Niestety, to ostatecnie źródło ma mankamenty uniemożliwiające efektywne wykorzystanie w niniejszych rozważaniach⁵². Podobnie, choć z innych względów, należałoby ustos-

⁴⁹ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 520-529. Stanowisko autora zdaje się podzielać. T.N. Džakson, *O skandinavskih brakah Āroslava Mudrogo i ego potomkov*, <http://school12.donetskedu.com/ru/library/o-skandinavskih-brakakh-yaroslava-mudrogo-i-ego-p.html> [data dostępu: 24.06.2016] oraz M.P. Gavrilišin, *Kievskââ Rus' i Anglijskoe korolestvo v XI veke v svete skandinavskih istočnikov*, „*Rossica Antiqua*” 2013, t. 2, s. 31-32.

⁵⁰ Dyskusję na temat małżeństw Światosława prezentuje A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 502 i nn.

⁵¹ *Ibidem*, s. 519.

⁵² *Ibidem*, s. 514-515. Powstała w Sankt Gallen kontynuacja kroniki Hermana z Reichenau znana jest tylko w wersji spisanej w Odrodzeniu. Jak podaje A.V. Nazarenko, opracowana przez A. Schütza, miała zostać opublikowana w ramach *Monumenta Germaniae Historica*. Niestety, o ile mi wiadomo, do dziś kontynuacja nie ujrzała światła dziennego. Według tekstu cytowanego przez A.W. Nazarenkę dzięki uprzejmości A. Schütza, pośrednikiem w zawarciu w 1072 r. związku między Odą i Światosławem był król Henryk: „Rex Rittulorum filiam Luvpaldi comitis et domine Ite de Oterisburc his temporibus rege Henrico mediante uxorem ducit”. Informacja nie zawiera żadnych elementów wyłączających jej wiarygodność, choć wstępna analiza sekwencji, w której występuje dokonana przez A.V. Nazarenko, *ibidem*, s. 515-516, może powodować wątpliwości wokół jej datowania. Nie znam

sunkować się do kroniki merseburskiego kanonika Brunona. Opowiada ona historię misji dyplomatycznej na Ruś anonimowego wysłannika Henryka IV⁵³. Król, straciwszy zaufanie do bliskiego mu niedawno człowieka, postanowił, jak się zdaje, pozbawić go życia... rękami ruskiego księcia. Prawdziwy cel jego wyprawy wyjawili posłowi wysłannik biskupa Naumburga Eppona⁵⁴. Wierny królowi duchowny wyekspediował bowiem na Ruś własnego posła z pismem monarchy. Zawierało ono, wyrażoną w niezbyt wyszukanej formie, prośbę Henryka o uniemożliwienie posłańcowi powrotu do Niemiec. Gdy przedstawiciel króla w podróży odpoczywał w tawernie, zwrócił się do niego „Słowianin niskiego stanu” z tymi słowy: „Nie wiem dokładnie co wiozę, ale dał mi to Eppo biskup Zeitz, nakazując przekazać to królowi, do którego ty udajesz się jako poseł”⁵⁵. W piśmie opatrzonym królewską pieczęcią była prośba o swoisty dowód przyjaźni ruskiego księcia dla Henryka w postaci takiego zaopiekowania się jego wysłannikiem, by ten nigdy nie wrócił do kraju. Poseł po zapoznaniu się z treścią epistoły spalił ją, a następnie spokojnie wykonał swą misję⁵⁶. Opowiadanie Brunona jest jedną z wielu plotek przywoływanych przez zdecydowanie niechętnego monarsze duchownego. Związany z saską opozycją Brunon gromadził opowiadki o królu, niespecjalnie przejmując się ich wiarygodnością. Oskarżał Henryka m.in. o rozwiązłość seksualną, mordowanie poddanych, skłonność do intryg czy symonię. Nie wahał się rozpisywać o próbie sprowokowania żony Berty do zdrady czy gwałcie na królewskiej siostrze-za-

przyczyn zaniechania wydania kontynuacji. Brak aparatu krytyczno-naukowego towarzyszącego źródłu, w mojej opinii, nie pozwala obecnie na wykorzystanie sanktgalleńskich zapisów do rekonstrukcji stosunków niemiecko-ruskich w XI w. O małżonku Ody, Włodzimierzu Jarosławicu (za Baumgartenem) zob. S.M. Kaštanov, *Byla li Oda Štadenskaâ ženoi velikogo knâzâ Svâtoslava Ârosłaviča?*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekovyê. Drevnââ Rus' v sisteme etnopolitičeskikh i kulturnykh svâzej. Čtenâ pamâti člena – korrespondenta. AN SSSR Vladimira Terent'eviča Pašuto. Moskva 18-20 aprilâ 1994, Moskva 1994*, s. 16-19.

⁵³ *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, ed. Hans-Eberhard Lohmann, Leipzig 1937, cap. 13, p. 20-21.

⁵⁴ O Epponie biskupie Zeitz od momentu konsekracji w 1045 r.: *Lamperti monachi Hersfeldenses opera*, ed. O. Holder-Egger, [w:] MGH SS, Hannoverae et Lipsiae 1894, p. 59, 78, 142, 150, 153-156, 175, 169, 171, 182, 183, 269, 271, 282, 289, 294, 298, 301. W. Schlesinger, *Eberhard (Eppo)*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, s. 229, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd135734541.html> [data dostępu: 25.06.2016]. Pojawienie się Eppona w opowieści Brunona nie dziwi, jako że był to jeden z niewielu wyższych duchownych bezwarunkowo i niezmiennie wiernych Henrykowi. Jedną anegdotą kanonik deprecjonował króla i biskupa. Co do prawdziwości opowieści można mieć zastrzeżenia. Opowiedziana przez Brunona historia to motyw wędrowny. W mitach greckich ofiarą „listu śmierci” miał być Bellerofon (K. Kreyser, *Śladmi mitów starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1992, s. 180-182, w tekstach biblijnych Uriasz. Na ten temat zob. P. Sadowski, *Hamlet mityczny*, Kraków 1991, s. 91-95).

⁵⁵ *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, cap. 13, p. 21.

⁵⁶ *Ibidem*, cap. 13, p. 21. Anegdotę powtórzył *Annalista Saxo*, p. 413, identyfikując posła z Fryderykiem palatynem saskim, bratem arcybiskupa Adalberta z Bremy. Według niektórych badaczy Brunon opisywał wyprawę Burcharda z Trewiru do Światosława, zob. I.A. Linničenko, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo o vremeni v. kn. Izâslava Ârosłaviča*, „Arheologičeskie izviestiâ i zametki” 1894, 11, s. 331-332; W.L. Anin, *Russkaâ knâginiâ Olišava-Gertruda i ee syn Âropolk*, „Numizmatika i epigrafika” 1963, t. 4, s. 154.

konnicy dokonanych przez jego poddanych przy udziale samego Henryka⁵⁷. Relacja Brunona znajduje się w pierwszej części jego dzieła, traktującej zazwyczaj o młodszych latach Salijczyka. Jako że w omawianym fragmencie *Wojny Saskiej* nie ma konkretnych wskazówek chronologicznych, można sądzić, że w tym okresie lokował przygodę posła kronikarz⁵⁸. Przytaczając anegdotę zaczerpniętą z Brunona *Annalista Saxo*, nie wiadomo, na jakiej podstawie datował ją na rok 1068⁵⁹. Pomijając kwestię wiarygodności informacji Brunona, nie ma instrumentów pozwalających na określenie czasu, a w konsekwencji identyfikację adresata oryginalnego poselstwa Henryka IV. Kronika Brunona ze względu na brak wyraźnej chronologii nie powinna odgrywać istotnej roli w rekonstrukcji historii stosunków niemiecko-ruskich⁶⁰.

Mniej interesujące wiadomości, z punktu widzenia chronologii związku Światosława, dostarczył rocznik Alberta ze Stade⁶¹. Opatrzona motywami legendarnymi relacja opisuje małżeństwo Ody z Elsdorfu córki margrabiego Liutpolda z „królem Rusi”. Synem Ody i anonimowego Rurykowica był „Wartesław”. Zdaniem A.W. Nazarenki Oda z Elsdorfu to ta sama postać co Oda z Otersbergu, żona Światosława⁶². Rocznikowy Wartesław byłby zatem Jarosławem Światopełkowicem⁶³. Argumentacja A.W. Nazarenki w tej kwestii wydaje się przekonywająca. Roczniczek nie daje istotnych wskazówek co do daty zawarcia małżeństwa przez Odę, jako że opowiadanie umieszcza pod rokiem 1112.

Istotniejsze wnioski wynikają z analizy *Izbornika* Światosława i ilustrującego go wizerunku rodziny książęcej⁶⁴. Nie znamy dokładnej daty wykonania i umiesz-

⁵⁷ *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, cap. 7, s. 17, cap. 9, p. 18. Ciekawe, że kronikarz znał tylko jedną siostrę Henryka.

⁵⁸ Problemy małżeńskie króla z Bertą zakończyły się po nieudanej inicjatywie rozwodowej w 1069 r.

⁵⁹ *Annalista Saxo*, p. 413.

⁶⁰ Mniej istotne znaczenie, w tym wypadku, będzie miała kwestia niewielkiej wiarygodności przekazu o poselstwie.

⁶¹ *Annales Stadenses*, ed. I.M. Lappenberg, [w:] MGH SS, Bd. 16, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1859, p. 271 i n.; *ibidem*, p. 319: „1112. [...] Hec nupsit Lippoldo, filio domine Glismodis, et peperit Odam sanctimonialem de Rinthelen, quam postea clastro absolvit, recompensans villam Stedethorp prope Heslinge pro filia, et tradidit regi Ruzie, cui peperit filium Warteslaw. Sed rege mortuo, Oda infinitam pecuniam in oportunis locis sepeliri fecit, et in Saxoniam rediit cum filio et parte pecunie, et sepulchros occidi fecit, ne proderent. Et cuidam nubens, peperit filiam Aliarinam, matrem comitis Burchardi de Lucken, quem postea lantgravius Hermannus Wincenburg in dolo occidit, cum esset vassallus suus. Warteslaw autem revocatus in Ruziam pro patre regnavit, et ante obitum suum recuperavit pecuniam, quam mater absconderat”.

⁶² A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 515-516.

⁶³ *Ibidem*, s. 512 i n., inne koncepcje i literatura do dyskusji na temat identyfikacji męża Ody.

⁶⁴ W literaturze pojawił się pogląd, że *Izbornik* pierwotnie pisany był dla Izjasława. Po jego wygnaniu poświęcono go Światosławowi. Zob. A. Gorskij, K. Nevostruev, *Opisanie slavânskikh rukopisej Moskovskoj Sinodalnoj Biblioteki*, otd. 2, č. 2, Moskva 1859, s. 367.

czenia miniatury w kompilacji⁶⁵. Pierwotnie nie stanowiła ona integralnej całości zbioru⁶⁶. W każdym razie napisy na rysunku wykonał diak Ioan, a więc jeden z dwóch pisarzy *Izbornika*⁶⁷. Nie ulega wątpliwości, że w chwili powstawania miniatury Światosław był ojcem kilkuletniego syna Jarosława. Podejmując próbę datowania małżeństwa Światosława na podstawie rodzinnego wizerunku, należałoby stwierdzić, że zostało ono zawarte co najmniej na kilka lat przed jego wykonaniem⁶⁸. Nie jest to określenie precyzyjne. Podsumowując, stwierdzam, że nie ma dostatecznych źródłowych podstaw do datowania rozmów niemiecko-czernihowskich na lata 1069-1070. Możliwe, że małżeństwo między Odą i Światosławem zostało zawarte w okresie, o którym wspominał A.W. Nazarenko. Zapewne doszło do tego na kilka lat przed 1073 rokiem.

Dzieło osaczania Bolesława miało wzmocnić drugie małżeństwo dynastyczne Rurykowiców – związek Włodzimierza Monomacha z Gytą, córką angielskiego króla Harolda Godwisona. Historycy datowali mariaż na lata 1070-1075⁶⁹. Po śmierci ojca w bitwie pod Hastings rodzina królewska uległa rozproszeniu. Synowie udali się do Irlandii na dwór króla Leinsteru Diarmaita mac Mail. Stąd przy pomocy jego floty wyprawiali się nieskutecznie na Anglię⁷⁰. Florence z Worcester odnotował ostatnią znaną źródłom

⁶⁵ *Izbornik” velikago knâzâ Svâtoslava Ârosłaviča 1073 goda*, wyd. T.S. Morozov, Peterburg” 1880, s. II-V, wspomina o zaginięciu i odnalezieniu miniatury przedstawiającej rodzinę księcia w 1834 r. *Izbornik Svâtoslava 1073 goda. Naučnyj aparat faksymilnogo izdaniâ*, red. L.P. Żukovskaâ, Moskva 1983, s. 7; *Svodnyj katalog slavâno-russkikh rukopisnykh knig, hraniâsihsâ v SSSR XI-XIII vv.*, red. S.O. Šmidt, Moskva 1984, s. 36. O wizerunku Światosława i jego rodziny: L.M. Kostûhina, E.V. Šul’gina, *Opisanie rukopisi Izbornika Svâtoslava 1073 goda*, [w:] *Izbornik Svâtoslava*, s. 64-65; N. Kozak, *Obraz i vlada. Knâzi portreti u mistectvi Kiiivskoi Rusi XI st.*, L’viv 2007, s. 57-58; L.D. Rajgorodskij, *K istorii ruskogo portreta*, „Vestnik Sankt-Petersburskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2015, 15, s. 113-114.

⁶⁶ N. Kozak, *op. cit.*, s. 55.

⁶⁷ L.M. Kostûhina, E.V. Šul’gina, *op. cit.*, s. 64.

⁶⁸ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 518-519, wyliczył wzrost Jarosława na 90 cm, a wiek określili na ok. dwa lata.

⁶⁹ N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 167; N. de Baumgarten, *Généalogies...*, s. 22, tabl. 5; N.M. Ivakin, *Knâz’ Vladimir Monomah i ego Poučenie, Poučenie detâm; pis’mo k Olegu i otrvyki*, č. 1, Moskva 1901, s. 255; A.S. Orlov, *Vladimir Monomah*, Moskva-Leningrad 1946, s. 10 przyp. 1; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 135; T.N. Džakson, *O Skandinavskih brakax...*; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 456; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 164; E. Mason, *The house of Godwine. The history of the noble dynasty*, London 2004, s. 200; I.W. Walker, *Harold the Last Anglo-Saxon King*, [b.m.w.] 2000, s. 194; D.A. Borovkov, *Vladimir Monomah knâz’-mifotvorec*, Moskva 2015, s. 30. Dla datowania zawarcia małżeństwa moment śmierci Swena – 28 kwietnia 1074 (lub 1076) – nie ma znaczenia.

⁷⁰ *Anglo-saxon chronicle*, ed. J.H. Ingram, <http://www.gutenberg.org/files/657/657.txt> [data dostępu: 3.07.2016 r.]; *Chronicle Florence of Worcester with the two continuations*, ed. T. Forester, London 1854, s. 172; *Orderici Vitalis Angligenae coenobii uticensis monachi Historiae Ecclesiasticae*, [w:] *Patrologiae cursus completes. Series Latina*, t. 188, ed. J.-P. Migne. Paris 1855, p. 316-318; E. Mason, *op. cit.*, s. 194; I.W. Walker, *op. cit.*, s. 191; F. Barlow, *The Godwins*, New York 2002, s. 121; D.Ó Crónin, *Irlandia średniowieczna (400-1200)*, przekł. J. Szaciłło, Warszawa 2010, s. 348-349. Według N.M. Ivakina, *op. cit.*, s. 252, synowie Harolda nie brali udziału w bitwie pod Hastings, gdyż nie byli pełnoletni.

akcję młodych potomków Harolda – atak na Devon⁷¹. Matka Harolda z wnuczkami w 1067 roku schroniły się w Exeter⁷². Następnie „jakiś czas” przebywały na wyspie Flat Holme, a stamtąd udały się do St. Omer i Brugii⁷³. Najprawdopodobniej po klęsce wyprawy w 1069 roku synowie Harolda także popłynęli do Flandrii. Według kroniki Saxo Gramatyka córka Harolda Gyta, wraz z dwoma braćmi, pojawili się na dworze Swena Estrýdsena⁷⁴. Król Danii przyjął ich łaskawie jako krewnych, a następnie wydał Gytę za króla Rusi Waldemara, zwanego także Jarosławem⁷⁵. Wiadomość o małżeństwie przechowały także islandzkie sagi⁷⁶. Dzięki ich wskazówkom udało się zidentyfikować tajemniczego Waldemara-Jarosława jako Włodzimierza Wsiewołodowicza⁷⁷. Więcej problemów nastręczyło badaczom ustalenie czasu i okoliczności zawarcia małżeństwa. Dysponujemy dwoma orientacyjnymi wskazówkami w sprawie chronologii związku:

⁷¹ *Chronicle Florence of Worcester...*, s. 172-173, wspomina o dwóch synach Harolda pokonanych 24 czerwca 1069 r. przez Briana hrabiego Bretanii. Zob. m.in. M. Morris, *Podbój normañski*, przekł. N. Rataj, M. Józefowicz, Kraków 2016, s. 246.

⁷² Niewiele wiadomo o losach matki, trzech synów i dwóch córek Harolda – Edyty o Łabędziej Szyi. Ostatnia wzmianka mówi o dokonanej przez nią identyfikacji ciała męża po bitwie. O Edycie zob. B. Flint, *Edith the Fair. Visionary of Walsingham*, Leominster 2015.

⁷³ *Anglo-saxon chronicle*, ed. J.H. Ingram, <http://www.gutenberg.org/files/657/657.txt> [data dostępu: 3.07.2016]; *Chronicle Florence of Worcester...*, s. 172; E.A. Freeman, *The History of Norman Conquest of England*, vol. 4, Oxford, 1871, p. 158-159; N.M. Ivakin, *op. cit.*, s. 254; I.W. Walker, *op. cit.*, s. 192; F. Barlow, *op. cit.*, s. 121; M. Morris, *op. cit.*, p. 235, 246.

⁷⁴ O związkach rodzinnych między Haroldem i Swenem oraz konfliktach: *Magistri Adam Bremensis...*, lib. 3, cap. 14, sch. 63-64, p. 154-155. Zdaniem N.M. Ivakina, *op. cit.*, s. 252, Gyta w 1066 r. miała ok. 10 lat. M.P. Alekseev, *Anglo-saksonskaa paralel' v „Poučeniū” Vladimira Monomaha*, „Trudy Otdela Drevne-Russkoj Litaratury” 1935, 2, s. 51, słusznie krytykuje ten pogląd, jako że nie znamy daty urodzin Gyty.

⁷⁵ Saxo Grammaticus, *op. cit.*, vol. 2, lib. 11, cap. 6.3, p. 798-800: „Cuius filii duo confestim in Daniam cum sorore migrarunt. Quos Sueno, paterni eorum meriti oblitus, consanguineae pietatis more excepit puellamque Rutenorum regi Waldemaro, qui et ipse Iarizlavus a suis est appellatus, nuptum dedit. Eidem postmodum nostri temporis dux, ut sanguinis, ita et nominis heres, ex filia nepos obvenit. Itaque hinc Britannicus, inde Eous sanguis in salutarem nostri principis ortum confluens, communem stirpem duarum gentium ornamentum effecit”.

⁷⁶ M.in. *Fagrskinna*, ed. B. Einarson, [w:] *Ágrip af Nóregskonungasögum*, Reykjavík 1984, s. 295-296. Na ten temat T.N. Džakson, *Rúrikovič i Skandinavía*, [w:] *Drevnejše gosudarstva Vostočnoj Evropy. God 2005. Rúrikoviči i rossijskaá gosudarstvennost’*, red. M.B. Bibikov, E.A. Mel'nikova, V.D. Nazarov, Moskva 2008, s. 220, przyp. 92; eadem, *O Skandinavskih brakah Ároslava Mudrogo*, <http://school12.donetskedu.com/ru/library/o-skandinavskikh-brakakh-yaroslava-mudrogo-i-ego-p.html> [data dostępu: 24.06.2016].

⁷⁷ *Fagrskinna*, s. 295-296, mówi np., że Waldemar był synem Jarosława Mądrego i Ingegerdy, ale dodaje, że księżę i Gyta mieli syna Haralda, który ożenił się z Krystyną. Identyfikacja Włodzimierza jako męża Gyty: N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 36, 167; E.A. Freeman, *op. cit.*, s. 752-753; N. de Baumgarten, *Généalogie...*, s. 22, tabl. 5; S.H. Cross, *Jaroslav the Wise in Norse Tradition*, „Speculum” 1929, t. 4, s. 182.

- datą klęski ostatniej wyprawy synów Harolda na Anglię, którą uznaje się niekiedy za moment decydujący o opuszczeniu kraju przez rodzinę (czerwiec 1069 r.⁷⁸),
- datą narodzin syna Włodzimierza i Gyty – Mściśława (luty 1076 r.).

Gyta trafiła wraz z braćmi do Danii przez Flandrię najprawdopodobniej w drugiej połowie 1069 roku⁷⁹. Według Emmy Mason synowie Harolda, Godwin i Edmund, zaoferowali królowi Danii rękę siostry w zamian za pomoc w walce o odzyskanie tronu angielskiego⁸⁰. Tę koncepcję nie sposób zweryfikować⁸¹. Król Swen wykazywał spore zainteresowanie Anglią bez zachęty ze strony dynastycznych uchodźców. Wydaje się, że realizował własne ambicje⁸². W sierpniu 1069 roku na Anglię wyruszyła potężna wyprawa duńska pod wodzą synów i brata Swena – Asbjoerna⁸³. Jak twierdził kronikarz Orderyk Witalis, była to poważna ekspedycja wsparta posiłkami z Polski, Fryzji, Saksonii i Lutyków⁸⁴. Mimo opanowania Yorku, nie przyniosła ona oczekiwanego sukcesu. Asbjoern skuszony przez Wilhelma Zdobywcę okupem opuścił Wyspy w 1070 roku. Działania duńskie, jak się wkrótce okazało, nie były dobrze skoordynowane, gdyż w maju tego roku Swen przygotował kolejną wyprawę. Wilhelm dał wówczas dowód talentów dyplomatycznych, gdyż udało mu się skłonić Swena do powrotu do Danii⁸⁵. Czy synowie Harolda mieli jakikolwiek wpływ na działania króla duńskiego w maju 1070 roku, trudno rozstrzygnąć⁸⁶. W każdym razie Swen nie zrealizował ich dążeń. Haroldsonowie zeszli ze sceny politycznej, nie odzyskawszy ojcowizny⁸⁷. Gyta

⁷⁸ E.A. Freeman, *op. cit.*, s. 159. Relacja Saxo Grammaticus, *op. cit.*, vol. 2, lib. 11, cap. 7.1, p. 800, stwierdzającego, że synowie zabitego Harolda „niezwłocznie” po śmierci ojca wyruszyli do Danii, stoi w sprzeczności z wymową źródeł angielskich.

⁷⁹ O podróży rodziny Harolda m.in. przez Flandrię: E.A. Freeman, *op. cit.*, s. 156-159; E. Mason, *op. cit.*, s. 199.

⁸⁰ E. Mason, *op. cit.*, s. 199-200. M. Gavrilišin, *Politični ta šlúbni aspekti zvâzkiv Kiivs'koi Rusi z anglijskim korolivstvom u XI st*, „Drogobickij Kraeznavčij Zbirnik” 2014, 17-18, s. 66.

⁸¹ Saxo Grammaticus, *op. cit.*, lib. 11, p. 308, nie wspomina o zbrojnej ofercie synów Harolda i jakiegokolwiek interwencji na ich rzecz.

⁸² *Orderici Vitalis Angligenae coenobii uticensis monachi Historiae...*, p. 317-318.

⁸³ *Anglo-saxon chronicle*, ed. J.H. Ingram, <http://www.gutenberg.org/files/657/657.txt> [data dostępu: 3.07.2016]; *Chronicle Florence of Worcester...*, s. 173; P. Zumthor, *Wilhelm Zdobywca*, przekł. E. Bąkowska, Warszawa 1994, s. 265-269; F. Barlow, *op. cit.*, s. 119.

⁸⁴ *Orderici Vitalis Angligenae coenobii uticensis monachi Historiae...*, p. 317.

⁸⁵ *Anglo-saxon chronicle*, ed. J.H. Ingram, <http://www.gutenberg.org/files/657/657.txt> [data dostępu: 3.07.2016]. P. Zumthor, *op. cit.*, s. 272-273. O wyprawie: L. Koczy, *Polska i Skandynawia za pierwszych Piastów*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej” 1934, 8, z. 3, s. 181-182, p. 4 i 5; T. Grudziński, *Bolesław Śmiały-Szczodry i biskup Stanisław. Dzieje konfliktu*, Warszawa 1982, s. 33. J. Powierski, B. Śliwiński, K. Bruski, *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, Słupsk 1993, s. 15.

⁸⁶ W sierpniu 1069 r. synowie Harolda przebywali jeszcze w Irlandii, P. Zumthor, *op. cit.*, s. 265.

⁸⁷ O losach potomstwa Harolda: E.A. Freeman, *op. cit.*, s. 752-755; E. Mason, *op. cit.*, s. 196. T. Jurek, *Kim był komes wrocławski Magnus?*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 181-192; D. Piworczyk, *Magnus Haroldson. Z Londynu do Czerska*, [w:] idem, *Słynni rycerze Eu-*

nie została żoną ani króla Danii, ani żadnego z jego synów. Królowna wyjechała na Ruś, gdzie wyszła za mąż za Włodzimierza i w 1076 roku powiła syna Mściśława⁸⁸. Co skłoniło Swena do szukania męża dla córki Harolda na Rusi, nie wiadomo. W tej kwestii pojawiło się kilka koncepcji⁸⁹. Jedna z nich doszukiwała się inicjatywy Elżbiety Jarosławny (Ellisif), żony króla duńskiego⁹⁰. Druga wiązała mariaż ze wspomnianym już zamiarem szachowania politycznego Bolesława Szczodrego. Obie mają charakter trudnych do zweryfikowania domysłów. W przypadku zaangażowania Elżbiety córki Jarosława Mądrego problem został rozwiązany. Wdowa po Haraldzie Hardrada, zdaniem współczesnej historiografii, nie była nigdy żoną Swena. Nie ma zatem mowy o jej matrymonialnej aktywności⁹¹. Pozostaje do rozważenia pomysł A.W. Nazarenki⁹². Według relacji Saxo Gramatyka król duński po prostu „wydał za mąż” Gyte⁹³. Na podstawie treści krótkiej zapiski i jej miejsca w kronice trudno określić przestrzeń czasową dzielącą przybycie rodziny Harolda i zawarcie małżeństwa przez Gyte. Saxo, zazwyczaj, nie operował datami, a historię swą opowiadał jako całość, widząc ją z perspektywy czasowej.

ropy. Rycerze Chrystusa, Warszawa 2007, s. 131-156. Nie wiem, czy trafna jest identyfikacja Magnusa Haroldsona z Magnusem komesem wrocławskim z Kroniki Galla. T. Jurek, *Kim był komes wrocławski...*, s. 187 i n., piętzy w tej sprawie hipotezy bez żadnego uzasadnienia źródłowego. Czyżby w ówczesnej Europie żył tylko jeden Magnus? Królewski syn peregrynował rzekomo po Europie wraz z rodziną. W Polsce werbować miał najemników, ale ostatecznie został we Wrocławiu. Gyta, zdaniem autora, poznała Włodzimierza Monomacha, gdy ten spotykał się z Bolesławem Szczodrym w Sutiejsku. Problem w tym, że źródła nie wiedzą nic o pobycie królowny i jej brata w Polsce. Książę Włodzimierz przebywał na pograniczu polsko-ruskim, co wynika jasno z *Pouczenia*, m.in. w związku ze spaleniem przez Polaków Brześcia. Nie było tu miejsca na wizyty dam dworu i romanse dynastyczne. Sprzeczność źródeł z własnymi domysłami autor rozwiązuje w sposób prosty, *ibidem*, s. 189-190: „W świetle tych danych staje się wysoce prawdopodobne, że Gyte przyszły mąż poznał właśnie w otoczeniu księcia polskiego. Interpretacja taka stoi wszakże w sprzeczności z przyjętym poglądem, iż małżeństwu Gyty z Włodzimierzem patronował Swen duński, umacniający w ten sposób sojusz z Rusią. Podstawę tego poglądu stanowi jednak tylko ogólnikowa uwaga Saksa Gramatyka, który pisze – po przeszło stu latach – że Swen przyjąwszy angielskich uchodźców oddał następnie ich siostrę księciu ruskim. Widzieć tu trzeba amplifikację kronikarza, wiedzącego w istocie jedynie tyle, że córka Harolda bawiła na dworze Swena, a w końcu wyszła za Włodzimierza”. Jak widać, polski historyk wie więcej o losach Magnusa i jego siostry od średniowiecznych kronikarzy. Należy też skonstatować słabą orientację autora w literaturze rosyjskiej i ukraińskiej stosunkowo szeroko komentującej zagadnienie małżeństwa Gyty i Włodzimierza.

⁸⁸ *Ipaŕevskaâ letopis'*, k. 190.

⁸⁹ Pomijam niemające żadnych podstaw pomysły W. Humphreys, *Agatha, Mother of St. Margaret. The Slavic versus Salian solution – a critical overview*, „Foundations” 2003, t. 1, z. 1, s. 31-43.

⁹⁰ N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 34-35, wspomina o Elżbiecie tylko jako żonie Haralda. T.N. Dżakson, *O Skandinavskih brakah...*

⁹¹ J. Lind, *De russiske ægteskaber Dynasti- og alliancepolitiki 1130'ernes dansker borgerkrig*. „Historisk Tidsskrift” 1992, 16, z. 1, 253-256, <https://tidsskrift.dk/index.php/historisktidsskrift/article/view/34154/66036> [data dostępu: 2.07.2016]; A.V. Nazarenko, *O dinastičeskich svâzâh...*, s. 187; idem, *Drevnââ Rus'*..., s. 523; T.N. Dżakson, *Elizaveta Âroslavna koroleva Norvežskaâ*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v istoričeskoj retrospektive. K 80-letiu V.T. Pašuto*, Moskwa 1999, s. 63-71.

⁹² E. Mason, *op. cit.*, s. 200.

⁹³ Saxo Grammatuicus, *op. cit.*, vol. 2, lib. 11, cap. 7.2, p. 800-801.

Dzieje Duńczyków zatem nie dostarczą nam interesujących informacji ani w sprawie chronologii, ani okoliczności zawarcia związku. Jedyną istotną wiadomością będzie wskazanie na Swena Estrysena jako inicjatora mariażu. Jeśli zaakceptujemy stanowisko, według którego małżeństwa dynastyczne najczęściej zawierano ówczesnie z przyczyn politycznych, powinniśmy odtworzyć rachuby króla duńskiego poszukującego sojuszników wśród książąt Rusi w ciągu lat 1069-1075. Jakimi walorami dysponował w tym okresie Włodzimierz Monomach? Na podstawie latopisów i *Pouczenia* możemy odnieść wrażenie, że książę, mimo swych wybitnych talentów, nie odgrywał w kraju samodzielnej roli. Najprawdopodobniej nie dysponował wówczas własnym terytorium⁹⁴. Dzięki *Pouczeniu* możemy rejestrować poczynania Monomacha od pierwszych akcji wojenno-politycznych do momentu narodzin syna Mścislawa:

Pervoe k Rostovu idoh", skvoze vâtiče, posla mâ otec', a sam" ide Kur'sku; i paky 2—e k Smolińsku, so Stavkom' s Godrâtičem", toj paky i ot"ide k Berestiû so Izaslavom', a mene posla k Smolińsku, to i-Smolińska idoh" Vladimerû. Toe že zimy toj poslasta Berestû brata na golovne, ide bâhu lâhove požgli, toj tu blûd"gorod" tih". Ta idoh" Pereâslavlû otcû, a po Velice dni is Pereâslavlâ ta Volodimerû – na Sutejsku mira tvorit' s lâhy. Ottuda paky na leto Volodimerû opat'.

Ta posla mâ Svâtoslav" v Lâhy; hodiv" za Glogovy do Češkago lesa, hodiv" v zemli ih" 4 mesâci. I v to že leto i detâ sâ rodi starejšee, novgorod'skoe. Ta ottuda v Turovu, a na vesnu v Pereâslavlû, taże Turovu⁹⁵.

W cytowanym fragmencie uderza wykonywanie przez księcia poleceń innych kniaziów lub wpływowych osobistości: do Rostowa posłał go ojciec, do Smoleńska – Stawko, do Brześcia – bracia, a do Polski – Światosław. Włodzimierz albo realizował zadania zlecone, albo podróżował między ziemiami należącymi do Wsiewołoda. Na tej podstawie należałoby zgodzić się z A.W. Nazarenką, że małżeństwo z Gytą zaaranżowane przez Swena stanowiło element jakiejś koncepcji politycznej, w której rolę odgrywać mieli protektorzy młodego Monomacha. Teoretycznie w grę wchodzić mogliby wszyscy trzej Jarosławice, ale decydujący głos należał zapewne do ojca. Można odnieść wrażenie, że Wsiewołod w okresie współpracy trzech braci stanowił dla nich tło, a w później-

⁹⁴ Część badaczy lokuje Monomacha w księstwie rostowsko-suzdalskim już w 1068 r. Tak m.in.: S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, kn. 1, t. 1-2, Moskwa 1960, s. 695, prim. 50; komentarz D.S. Lihačeva do *Povest'...*, č. 2, s. 439; O. Rapov, *Knâžeskie vladeniâ na Rusi*, s. 137; L.E. Morozova, *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, Moskva 2009, http://www.e-reading.club/chapter.php/150797/19/Morozova_-_Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevnei_Rusi.html [data dostępu: 5.07.2016]. Z kolei A.S. Orlov, *op. cit.*, s. 10, przypuszczał, że Izjasław osadził Włodzimierza w Smoleńsku, gdzie przebywał od 1069-1070 r. Podstawą postulatów w sprawie księstwa Wsiewołodowicza jest treść *Pouczenia*; *Povest'...*, s. 158, gdzie Włodzimierz wspomina o tym, jak ojciec, udając się do Kurska, wysłał go do Rostowa, a następnie do Smoleńska. Na tej podstawie należałoby przypuszczać, że książę zmieniał siedziby ze sporą częstotliwością, gdyż w następnych kilku zdaniach wspominał, że „chodził” do Włodzimierza, Turowa, Perejasławia...

⁹⁵ *Povest'...*, č. 1, s. 158-159.

szym czasie współpracował ze Światosławem przeciwko Izjasławowi. Czy w tym okresie uzgodniono małżeństwo, możemy zgadywać. W przypadku omawianego związku w kontekście hipotezy A.W. Nazarenki, mamy identyczny kłopot jak z wcześniejszym mariażem Światosława i Ody. Nie ma źródeł mówiących o negocjacjach niemiecko-duńsko-czernihowsko-perejasławskich w latach 1069-1071 i ich kontynuacji w latach następnych. Nie ma też podstaw do czynienia z matrymonialnej inicjatywy Swena Estrysena elementu relacji polsko-duńskich czy polsko-ruskich. Antypolski charakter układu, oprócz A.W. Nazarenki, wskazywała, również bezpodstawnie, Emma Mason⁹⁶. Nie istnieją oczywiście przeszkody uniemożliwiające zaistnienie po 1069 roku antagonizmu polsko-duńskiego, ale czy do jego stwierdzenia wystarczy wiadomość o wydaniu przez króla Danii angielskiej krewnej za ruskiego księcia?

Koncepcja rosyjskiego historyka zawiera w sobie istotną wątpliwość wynikającą z sytuacji geopolitycznej – w jaki sposób Swen mógłby uczestniczyć w otaczaniu Bolesława Szczodrego? W przypadku margrabiów istniała teoretyczna możliwość tworzenia przez nich stanu zagrożenia na pograniczu polsko-niemieckim. Duńczycy musieliby dokonać sporego wysiłku militarnego, by prowadzić wobec polskiego monarchy politykę powstrzymywania. O wiele groźniejszym przeciwnikiem Piasta był sąsiad zza miedzy – Henryk IV lub tradycyjny adwersarz, niewymagający dodatkowych bodźców – książę Wratisław.

Inicjatywę Swena Estrysena można tłumaczyć na wiele sposobów. Mariaż Gyty i Włodzimierza mógł być kolejnym związkiem łączącym Rurykowiców z dynastami normańskimi⁹⁷. Mogliśmy mieć do czynienia także z próbą znalezienia dla pozbawionej ojczyzny dalekiej krewnej godnego partnera. Związek mógł także stanowić formę zainteresowania władców Rusi ekspansją na Wyspy Brytyjskie⁹⁸. Chodziłoby nie tyle o animację pretensji Monomacha do tronu angielskiego, ile próbę wciągnięcia Rusi w plany ekspansji duńskiej. Tradycje wielowiekowej współpracy rusko-normańskiej czy skład Orderykowej koalicji na wyprawę z 1070 roku wskazują, że nie byłby to powód szczególnie fantastyczny. Dywagacje te, podobnie jak propozycje A.W. Nazarenki, są niedoskonałe z racji niemożności ich weryfikacji. Z tego względu, jak się wydaje, powinniśmy ograniczyć się do stwierdzenia zawarcia związku małżeńskiego przez

⁹⁶ E. Mason, *op. cit.*, s. 200. Podobnie M. Gavrilišin, *Politični ta šlúbni...*, s. 66.

⁹⁷ Na ten temat m.in: T.N. Dżakson, *Islandskie korolevske sagi o russko-skandinavsskih matrimonialnyh svázah*, "Skandinavskij sbornik" 1982, 27, s. 107-1115; eadem, *Rûrikovič i Skandinaviiá*, s. 202-227; eadem, *O Skandinavsskih...*; A.V. Nazarenko, *O russko-datskom soúze v pervoj čverti XI v.*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Mateialy i issledovaniá 1990 god*, Moskva 1991, s. 167-189; idem, *O dinastičeskih...*, s. 181-194.

⁹⁸ Wyłączyć można prawdopodobnie antynorweski charakter układu towarzyszącego małżeństwu, jako że po śmierci Haralda Hardrada jego synowie przedłużyli (w 1067 r.) pokojową umowę ze Swenem, umocniwszy ją dwoma małżeństwami dynastycznymi.

Włodzimierza Monomacha i Gytę między 1070 a 1075 rokiem. Jeśli Gyta opuściła Walię po klęsce braci w drugiej połowie 1069 roku i przez Flandrię udała się do Danii, to rozmowy z książętami ruskimi najwcześniej można było podjąć w początkach 1070 roku. Mściśław urodził się, jeśli wierzyć twierdzeniom Aleksandra S. Orłowa i wyliczeniom Władymira A. Kuczki, 17 (lub w połowie) lutego 1076 roku⁹⁹. Najpóźniej zatem ślub księcia i królowy nastąpić mógł w pierwszej połowie 1075 roku. Polityczny cel towarzyszący stronom układu pozostanie zagadką. Nie wiemy, czy Swen lub Włodzimierz (Wsiewołod, Światosław?) mieli okazję zdyskontować sojusz.

Małżeństwo Kunegundy i Jaropelka Izjasławica ma również obfitą i zajmującą literaturę¹⁰⁰. Mimo historiograficznej akceptacji związku księcia z córką Ottona z Orlamünde i Adeli, problematyczne pozostaje jego datowanie. W tej sprawie mamy tylko jedną istotną wskazówkę chronologiczną – datę urodzin anonimowej córki Jaropelka i Kunegundy, wdowy po Glebie Wsiesławicu. W *Latopisie hipackim* czytamy: „Tom že lete (6666 - 1158 r. – przyp. K.B.) prestavisâ blaženaâ knâgini Glebovâ Vseslaviča doči Āropolča Izâslaviča sedevši po knâzi svoem vdovoŭ let 40, a vsih let i ot rožestva 80 i 4 leta...”¹⁰¹. Najczęściej badacze optują za latami 1073-1075, łącząc zawiązanie mariażu z przymusową emigracją rodziny Izjasława w Niemczech¹⁰². Ustalenia te nie przesądzają daty zwarcia związku. Według A.W. Nazarenki inicjatywa zawarcia omawianego małżeństwa miała sens tylko w latach 1071-1074¹⁰³. W chwili jego aranżacji powinny obowiązywać następujące warunki polityczne: sojusz polsko-ruski Izjasława i Bolesława oraz alianse Światosława z margrabiami Ekbertem II i Udonem II de Stade. Margrabia Dedi, czyli teść Jaropelka, odgrywał w tym układzie rolę przeciwwagi dla margrabiów Marchii Północnej i Marchii Miśnieńskiej. Relacje między margrabiami wschodnich rubieży Niemiec układały się różnorodnie. Dedi początkowo nie należał do sojuszników

⁹⁹ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 190; V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, Moskva 1995, s. 91, podaje dzień 1 czerwca 1076 r. L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 457, akceptuje datowanie Tatiszczewa, z kolei E.V. Pčelov, *Rurikoviči. Istoriâ dinastii*, Moskva 2001, s. 32, <http://www.litmir.me/br/?b=191765&p=32> i D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 480, nie podają daty dziennej. A.S. Orlov, *op. cit.*, s. 18; V.A. Kučkin, „Poučenie” *Vladimira Monomaha i russko-polsko-niemieckie 60-70-h godov XI v.*, „Sovetskoe Slovanovedenie” 1977, 2, s. 3-4; D. Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 71-72 (tu szersza literatura) optuje za datą wskazaną przez W.A. Kuczki; D.A. Borovkov, *op. cit.*, s. 37.

¹⁰⁰ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 525-527 – przegląd dyskusji historiograficznej.

¹⁰¹ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 492.

¹⁰² Zob. m.in. N. De Baumgarten, *Généalogies...*, s. 10, tabl. 2 (ok. 1073); T. Ediger, *Russland älteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der römischen Kurie*, Halle a. S. 1911, s. 50-55; R. Bloch, *Verwandtschaftliche Beziehungen des sächsischen Adel zum russischen Fürstentum im XI. Jahrhundert*, [w:] *Festschrift für Albert Brackmann, dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*, Hrsg. v. L. Santifaller, Weimar 1931, s. 196-201; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 124; N.G. Berežkov, *Hronologiâ ruskogo letopisaniâ*, Moskva 1963, s. 158; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 526-527; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 356; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 664.

¹⁰³ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 524.

Ekberta II. Kiedy w 1068 roku zmarł ojciec kilkuletniego Ekberta II, Dedi postanowił zagarnąć Marchię Miśnieńską. Jako drugi mąż Adeli, wdowy po Ottonie z Orlamüne, dążył do przejęcia pozostawionych przez niego włości i lenn¹⁰⁴. W 1069 roku rozgniewany król Henryk powstrzymał ambicje Dediego, pokonał go i wziął do niewoli¹⁰⁵. Uwolniony przez monarchę graf nie podjął nowych działań przeciwko Ekbertowi II¹⁰⁶. Wzajemne relacje między margrabiami wschodniego pogranicza nie były ich głównym problemem. Wydaje się, że u zarania lat siedemdziesiątych decydującą rolę poczęły odgrywać relacje wewnętrzne związane z poczynaniami króla Henryka IV. Niestety, niewiele wiadomo na temat stosunków łączących wszystkich trzech grafów z monarchą w latach 1070-1073. W Miśni w imieniu Ekberta nadal rządy sprawowała matka, Udon w 1069 roku brał udział w wyprawie króla przeciwko Lucicom. Trudno przesądzić, jaką postawę zajęli margrabiowie wobec rewolty Ottona z Northeim. Źródła nie wspominają o ich zaangażowaniu po żadnej ze stron¹⁰⁷. Kwestia stosunku margrabiów do sytuacji politycznej w Saksonii wyjaśniła się w 1073 roku¹⁰⁸.

Rozmowy duńsko-niemieckie miały tajny charakter. Jak twierdził Bruno, w negocjacjach w imieniu Henryka brał udział Adalbert z Bremy i jeden z przedstawicieli królewskiego dworu. W trakcie negocjacji ustalono, że Swen Estrysden wspomógł Salijczyka na lądzie i morzu przeciwko wszystkim jego wrogom, a przede wszystkim przeciw Sasom. W zamian miał otrzymać tereny położone na pograniczu niemiecko-duńskim¹⁰⁹. Obiecane Swenowi terytoria zidentyfikował Lampert jako ziemie należące do margrabiego Udon. Hersfeldzki kronikarz uzupełnił Brunona wiadomością o dyplomatycznych zabiegach Henryka mających na celu izolację Sasów. Król zawarł sojusze ze wszystkimi saskimi sąsiadami, zapewniając sobie ich wsparcie na wypadek wojny¹¹⁰. Według Brunona, mimo tajności negocjacji w Bardowiku, ich treść była znana Sasom¹¹¹. W 1073 roku, gdy doszło do konfrontacji wojennej, Swen podjął próbę realizacji układu. Armia duńska wkroczyła do Saksonii, by wkrótce się wycofać. Przyczyną szybkiego zakończenia kampanii była niechęć do walki ze strony pod-

¹⁰⁴ Do śmierci, czyli do 1067 r., Otton z Orlamünde był margrabią Miśni.

¹⁰⁵ *Lamperti...*, s. 106-107.

¹⁰⁶ Kilkanaście lat później Ekbert pojął za żonę Odę, córkę Ottona z Orlamünde. W ten sposób został szwagrem Jaropelka Izjasławica, męża Kunegundy, siostry Ody.

¹⁰⁷ Według Lamperta wyrok śmierci na Ottona w 1070 r. wydali sascy książęta. Nie wiadomo jednak, by którykolwiek z margrabiów poniósł karę po poddaniu się byłego księcia Saksonii.

¹⁰⁸ *Lamperti...*, s. 148-150. Wszyscy trzej zostali wymienieni przez Lamperta jako uczestnicy spisku.

¹⁰⁹ *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, cap. 20, s. 25-26. O spotkaniu wspomina *Magistri Adam Brementensis...*, lib. cap. 60, s. 206.

¹¹⁰ *Lamperti...*, s. 147; G. Althoff, *Henrich IV*, Darmstadt 2006, s. 81-82.

¹¹¹ *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, cap. 20, p. 25.

danych Estrydsena. W wojnie nie wzięło udziału kuszone przez obie strony plemię Luciców¹¹². Jak widać, ani Brunon, ani Lampert nie dostrzegli w aliansach politycznych zawieranych przez Henryka IV w latach siedemdziesiątych ani ruskich, ani polskich akcentów. Źródła wspominają o kontaktach między Niemcami i Rusią na różnych szczeblach, lecz w żadnym ze znanych wypadków nie skutkowały one zaangażowaniem militarnym skierowanym przeciw Polsce. Wydarzeń z 1071 roku nie należy oceniać z perspektywy wojennych zamysłów Henryka w 1073 roku¹¹³. Plany ataku na Polskę, jeśli wierzyć źródłom, stanowiły następstwo poczynań Bolesława Szczodrego podjętych wobec Czech w Miśni¹¹⁴.

Według A.W. Nazarenki Izjasław, prowadząc aktywną politykę zmierzającą do neutralizacji zagrożenia wynikającego z sojuszów zawartych przez Światosława, poszukiwał aliantów w gronie wpływowych władców Europy środkowo-wschodniej. Zainteresowanie księcia wzbudzili Przemyślidzi. Wejście w koligację z rodziną Wratisława miał zapewnić drugi syn Izjasława – Światopełk¹¹⁵. W toku szerokiej analizy danych genealogicznych A.W. Nazarenko „metodą eliminacji” doszedł do wniosku, że najbardziej prawdopodobną kandydatką na żonę dla Światopełka była córka Spitygniewa II¹¹⁶. Spitygniew był żonaty z Idą, córką margrabię łużyckiego Diedi (Dietricha)¹¹⁷. W małżeństwie tym przyszło na świat, jak stwierdzają źródła, dwoje dzieci – Świętobor-Fryderyk i nieznana z imienia córka. Po przedwczesnej śmierci Spitygniewa władzę w Czechach przejął Wratisław II¹¹⁸. O losach Świętobora, wówczas zapewne nieletniego, wiadomo niewiele¹¹⁹. Najprawdopodobniej znajdował się pod opieką księżnej-wdowy, której losów po 1061 roku nie znamy. Świętoborowi nie

¹¹² *Lamperti...*, p. 163-164.

¹¹³ *Ibidem*, p. 131-132, spotkanie w Miśni w związku z naruszeniami granic przez obu władców odbyło się jesienią 1071 r.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 147, z przekazu którego jasno wynika, że decyzja o najeździe na Polskę była efektem naruszenia przez polskiego władcę umowy miśnieńskiej - Bolesław wbrew jego zakazowi zniszczył ogniem i mieczem tereny Czech.

¹¹⁵ A.V. Nazarenko, *Drevnâ Rus'*..., s. 570, uważał Światopełka za syna Izjasława starszego od Jaropełka. Zdaniem autora matką Światopełka nie była Gertruda, lecz Elżbieta (Olisawa).

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 576 i nn.

¹¹⁷ *Genealogia ducum de Engern, et marchionum de Within, unde langravii Thuringiae*, ed. W. Lazius, [w:] *Chronicon Montis-Sereni sive Lauterbergense*, ed. J.J. Mader, Helmestadi 1665, p. 29: „Hyladam duci Bohemiae desponsatam”; A. Gąsiorowski, *Spitygniew II*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII* (dalej: SSS), t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 361-362; Kosmas nie wymienia w swej kronice imienia żony Spitygniewa.

¹¹⁸ Cosmae Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Nova Series* (dalej: MGH NS), Bd. 2, Berlin 1932, lib. 2, cap. 17-18, p. 108-110.

¹¹⁹ Kosmas nie wspomina o potomstwie Spitygniewa. V. Vaniček, *Vratislav II. (I.). První český král*, Praha 2004, s. 55.

dane było odegranie w Czechach istotniejszej roli politycznej i ostatecznie poświęcił się karierze duchownej. W 1075 roku poszukiwał wsparcia Stolicy Apostolskiej w sporze ze stryjem Wratisławem o dziedzictwo po ojcu. Mimo napomnień Grzegorza VII, księżę czeski ani nie wydzielił Świętoborowi terytorium w Czechach, ani nie wypłacił mu odpowiedniego zadośćuczynienia¹²⁰. W 1085 roku syn Spitygniewa przyjął godność patriarchy Akwilei. Ważne informacje do dziejów rodziny Spitygniewa dostarczyła *Genealogia Wettynów*¹²¹. Lakoniczny i nieco bałamutny tekst stwierdza: „Hidda nupsit duci Boemico et genuit Guntherum patriarcham et matrem Wichmanni de Cella¹²²”. Cytowane zdanie zawiera nieścisłości dotyczące potomka Spitygniewa i Idy. Tu określono go jako „Gunthera”. Pozostałe wiadomości pozwoliły wydawcy źródła na identyfikację osób tam występujących jako członków rodziny Spitygniewa¹²³. Wynikałoby z tego, że księżniczka czeska została żoną możnowładcy saskiego z Cella i urodziła syna Wichmana¹²⁴. *Genealogia Wettynów*, jak sądzę, w istotny sposób wyłącza ewentualność ruskiego zamążpójścia księżnej¹²⁵. Konfrontacja późnego, niewolnego od błędów i pomyłek, źródła z hipotetyczną konstrukcją A.W. Nazarenki wypada jednak na korzyść tego pierwszego.

Punktem wyjścia rozważań A.W. Nazarenki wokół kolejnego małżeństwa dynastycznego zaaranżowanego przez Izjasława Jarosławica jest wzmianka w *Historii Rosyjskiej* Wasilija N. Tatiszczewa: „1075. V to že vremâ Izâslav velikij knâz’ otdal doč svojû Paraskevu v supružestvo knâzû moravskomu¹²⁶”. Na temat relacji czesko-ruskich w okresie panowania Wratisława II dysponujemy skromnymi informacjami. Poza wzmianką *Powieści minionych lat* i *Pouczenia* Monomacha o udziale ruskich oddziałów w walkach polsko-czeskich w 1075 roku, źródła mają niewiele do powiedzenia o stosunkach Rusi z Czechami¹²⁷. Informacja W.N. Tatiszczewa dotyczy, jak się zdaje, okresu, w którym Izjasław znajdował się na wygnaniu, a godność wielkiego księcia kijowskiego pełnił Światosław. Zaciekawienie budzą okoliczności, w jakich doszło do

¹²⁰ *Monumenta Gregoriana Bibliotheca rerum Germanicarum*, ed. F. Jaffe, Bd. 2, Berolini 1865, n. 71; V. Novotný, *České dějiny. Od Břetislava I. do Přemysla I*, d. 1, č. 2, Praha 1913, s. 171-172. Zob. przypuszczenie V. Vaniček, *op. cit.*, s. 130.

¹²¹ *Genealogia Wettinensis*, ed. E. Ehrenfeuchter, [w:] MGH SS, Bd. 23, Hannoverae 1874, p. 226-230.

¹²² *Ibidem*, p. 228.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ V. Novotný, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 111, p. 2; *Přemyslovci. Budování českého státu*, red. P. Sommer, D. Třeštík, J. Zemlička, Praha 2009, s. 555, określana jako żona Wichmana.

¹²⁵

¹²⁶ V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 97. Informacja nie znalazła odzwierciedlenia u: N. de Baumgarten, *Genealogies et mariages...*, s. 10, tabl. 2; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 353-355; D.V. Donskoj, *op. cit.*, tabl. 2, s. 3.

¹²⁷ *Povest’...*, č. 1, s. 131-132, 159.

pertraktacji Wratisława z wygnańcem. Czeski badacz Vratislav Vaniček stwierdził, że Izjasław w trakcie swych europejskich peregrynacji trafił do Rzeszy przez Czechy¹²⁸. Pobyt księcia na praskim dworze byłby okazją do zawarcia umowy, o której wspominał W.N. Tatiszczew. Kłopot w tym, że źródła w tej sprawie nie dostarczają żadnych wskazówek. Vratislav Vaniček nie ujawnił pochodzenia swej wiedzy. Do wersji Tatiszczewa skłaniał się również Władimir T. Paszuto, który wskazywał, że współdziałanie Włodzimierza i Olega w działaniach Bolesława w 1075 roku wynikało z poparcia, jakiego udzielił Izjasławowi Wratisław¹²⁹. Jak wspominałem wyżej, Lampert i *Powieść* zrelacjonowały tylko pobyt Izjasława w Polsce, na Łużycach i w otoczeniu króla Henryka IV. Skąd czeski epizod, nie wiadomo. Przyczyną pojawienia się tego tropu nie są świadectwa dokumentujące mariaż Rurykowicówny z morawskim księciem. O ile wiadomo, ani Konrad, ani Otton Piękny, bracia Wratisława, nie mieli ruskich żon. Partnerką Konrada Brneńskiego była Wirpirka, a Ottona Ołomunieckiego Eufemia z rodu Arpadów¹³⁰. Aleksander W. Nazarenko, mimo że poddał krytyce Tatiszczewskie rewelacje o małżeństwie księżniczki Praksedy z księciem morawskim, uznał informację za godną uwagi¹³¹. Skorygował ją o tyle, że poszukiwał męża dla córki Izjasława wśród synów Konrada Brneńskiego¹³². Ostatecznie historyk uchylił się od wchodzenia w szczegóły – nie zidentyfikował ani Izjasławówny, ani jej domniemanego morawskiego partnera. Poza A.W. Nazarenką, do zwolenników zawiązania małżeństwa Przemyślidy z ruską księżniczką należeli m.in. A.V. Florovskij i S. Cwetkow¹³³. Przychylnie stanowisko w tej kwestii zajął również Jan Powierski, zwracając uwagę na ewentualność powtórnych małżeństw Ottona lub Konrada¹³⁴. Jeśli chodzi o potomków Konrada księcia Brna, zazwyczaj żon dla nich poszukiwano pod zupełnie inną szeroko-

¹²⁸ V. Vaniček, *op. cit.*, s. 130.

¹²⁹ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 42. O pobycie Izjasława w Czechach także A. Poppe, *Izjasław Dymitr*, [w:] SSS, t. 2, s. 302.

¹³⁰ Cosmae Pragensis, *op. cit.*, lib. 2, cap. 45, p. 151 („coniunx Cūnradi Wirpirk”), lib. 3, cap. IX, p. 170 („Ottonis autem filli Zuatopluk et Ottik cum matre sua Eufemia”); V. Vaniček, *op. cit.*, s. 119-120; J. Zemlička J., *Přemyslovci. Jak žili, vládali a umírali*, Praha 2005, s. 110, 372-373, p. 12; *Přemyslovci...*, s. 554-555.

¹³¹ Korekta dotyczyła wskazania, że Prakseda została żoną Henryka de Stade. Już I. Linničenko, *Vzaimnyá...*, s. 119, umiejscawiał wojnę polsko-czeską w 1075 r.

¹³² A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 534.

¹³³ A.V. Florovskij, *Čehi i vostočnye slavâne. Očerki po istorii češko-russkih otnoženij (X-XVIII vv.)*, t. 1. Praga 1935, s. 59; S. Cvetkov, *Drevnââ Rus’. Epoha meždusobic. Ot Árosłavičej do Vsevoloda Bolšoe Gnezdo*, č. 1, s. 21, <http://profilib.com/chtenie/141059/sergey-tsvetkov-drevnyaya-rus-epokha-mezhdosobits-ot-yaroslavichey-do-vsevoloda-bolshoe.php> [data dostępu: 12.07. 2016]. Już I. Linničenko, *Vzaimnyá...*, s. 119, umiejscawiał wojnę polsko-czeską w 1075 r.

¹³⁴ J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 90. Autor uznał wiarygodność Tatiszczewa, dopatrując się możliwości skorzystania przezeń z „wcześniejszego latopisu”.

ścią geograficzną. Konstatacje miały charakter przypuszczeń¹³⁵. Jeśli chodzi o Ołdzychę Brneńskiego, przyjmuje się prawdopodobieństwo jego związku z jedną z córek grafa saskiego Magnusa i jego żony Zofii¹³⁶. Partnerką Liutolda ze Znojma miała zostać Ida, córka margrabiego Leopolda Babenberga¹³⁷.

Wydaje się, że poza sugestiami wyrażanymi przez A.W. Nazarenkę, nie ma w źródłach najmniejszych śladów wskazujących na wypracowanie przez duet Światosław-Wsiewołod „koncepcji okrążającej” Bolesława Szczodrego. Dziś już nie jesteśmy w stanie odtworzyć politycznego tła zawieranych związków. Problematyczność zbyt daleko idących interpretacji ukazuje zestawienie propozycji A.W. Nazarenki z wcześniejszymi ustaleniami badaczy. Na przykład piszący w 1905 roku Kazimierz Szkaradek-Krotoski uznał, że małżeństwa Światosława, Jaropełka i Wsiewołodówny Praksedy (z Henrykiem de Stade) doszły do skutku „za sprawą i pośrednictwem dworu polskiego”. Istotną rolę przy ich zawiązywaniu miała odgrywać Dobronego, wdowa po Kazimierzu Odnowicielu. W ten sposób ulegały wzmocnieniu związku Bolesława Szczodrego z wrogimi Henrykowi IV margrabiami niemieckimi¹³⁸.

Świadomość istnienia tendencji do utwierdzania sojuszy małżeństwami dynastycznymi nie przesądza o zaistnieniu wyrafinowanych przedsięwzięć młodszych Jarosławiców skierowanych przeciwko głównemu aliantowi Izjasława. Niedowierzenie wzbudza również konsekwencja w postępowaniu antagonistycznych stron skupionych na budowie konstelacji politycznych przenoszących konflikt na mało istotne peryferie. Jak pokazała historia, klucz do władzy w Kijowie w ówczesnej sytuacji geopolitycznej rzeczywiście znajdował się w Krakowie. Istotny głos w sprawie obsady kijowskiego tronu należał nie do Henryka IV, Swena Estrysena czy margrabiego Udon, lecz Bolesława Szczodrego.

Zwieńczeniem twierdzenia A.W. Nazarenki o narastającym po 1069 roku konflikcie wewnętrznym na Rusi między Jarosławicami i związanymi z tym sporem próbami zawierania matrymonialno-politycznych związków poza granicami kraju stała się koncepcja skoordynowanej czasowo akcji zbrojnej skierowanej przeciwko koalicji Bolesława z Izjasławem. Odnosząc się do zagadnienia, warto po raz kolejny zacytować słowa autora pomysłu: „Dogovorivšis s Genrihom IV o ego vystuplenii protiv

¹³⁵ O kontaktach i związkach dynastycznych morawsko-ruskich zob. B. Krzemieńska, *Vztahy moravských Přemyslovů ke Kyjevské Rusi*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, 24, s. 89-101. Autorka nie dostrzega żadnych koligacji w interesującym nas okresie.

¹³⁶ B. Dudík, *Dějiny Moravy*, D. 2: *Od roku 906 až do roku 1125*, Praha 1875, s. 344; V. Novotný, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 517, p. 1; *Přemyslovci...*, s. 556.

¹³⁷ V. Novotný, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 516-517; K. Lechner, *op. cit.*, s. 119, 352; *Přemyslovci...*, s. 556-557.

¹³⁸ K. Szkaradek-Krotoski, *Św. Stanisław-biskup i jego zatarg z królem Bolesławem Śmiałym. Przyczynek do walki kulturowej w Polsce z końcem XI wieku*, Lwów 1905, s. 93-94.

Polši v 1073 g., Svätoslav i Vsevolod v marte etogo goda izgonâut Izâslava iz Kieva. Poslednij, kak i ožidalos', išet podderžki u Boleslava II"¹³⁹. Chodziło tu zatem już nie o skoordynowane przedsięwzięcie niemiecko-czernihowsko-perejasławskie mające na celu szachowanie przeciwników, ale uzgodnioną akcją militarną. Bolesław pozostałby osamotniony w obliczu najazdu niemieckiego, a pozbawiony władzy Izjasław nie mógłby liczyć na pomoc Piasta. Hipoteza A.W. Nazarenki nie została, jak się zdaje, zweryfikowana przez historyków. O. Hołowko w artykule omawiającym europejską politykę Rusi w XI wieku wspominał jedynie o tej koncepcji¹⁴⁰. Odnosząc się do pomysłu A.W. Nazarenki, stwierdzić należy, że głównym jego mankamentem jest brak oparcia źródłowego. W kronikach i rocznikach niemieckich czy ruskich próżno szukać choćby śladów tej kombinacji. Nie widać też w praktyce prób jej realizacji. Trudno bowiem za takie próby uznać to, co wiemy o wydarzeniach w Niemczech i na Rusi w 1073 roku. Obaj domniemani sprzymierzeńcy działali niezależnie i w sposób zupełnie nieskoordynowany. Światosław i Wsiewołod 22 marca 1073 roku wkroczyli do opuszczonego przez Izjasława Kijowa. W Augsburgu 19 maja tego roku Henryk IV wyznaczył koncentrację wojsk do ataku na Polskę na 22 sierpnia w okolicach Hersfeldu (Kappel)¹⁴¹. Nie wiemy dzisiaj czy, lub kiedy, o planowanym najeździe dowiedział się Bolesław. W każdym razie w sierpniu armię królewską dzieliło od granic polskich niespełna 500 km. Ostatnie przygotowania do wymarszu i droga do Polski zajęłaby Henrykowi co najmniej miesiąc. Aby dostrzec jakikolwiek związek czy harmonię w posunięciach Salijczyka i braci Izjasława, trzeba wysilić wyobraźnię. Niestety, nie zastąpi to źródeł. Trudna sytuacja polityczna Bolesława Szczodrego nie przeszkodziła mu wesprzeć wygnanego księcia kijowskiego. Nastąpiło to jednak dopiero po wyjaśnieniu sytuacji na zachodzie i ostatecznym fiasku antypolskich planów Henryka IV.

Antagonizm w gronie potomków Jarosława Mądrego okazał się faktem skutkującym poważnymi następstwami politycznymi. Kiedy doszło do konfliktu w rodzinie, precyzyjnie nie sposób określić. Trudno przesądzić, czy był to proces nagły, czy też mieliśmy do czynienia ze stopniową utratą wzajemnego zaufania i narastającą świadomością różnicy interesów. Porównanie relacji między braćmi przed i po powstaniu kijowskim nie ujawnia szczególnie niepokojących symptomów. Izjasław, Światosław i Wsiewołod podejmowali przedsięwzięcia wspólnie, ale również borykali się samodzielnie z problemami. Poszukując źródeł kryzysu, historycy zwracali uwagę na postępowanie Światosława i Wsiewołoda po ucieczce Izjasława z Kijowa i jego wyjeździe do Polski. Dla Władymira

¹³⁹ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 529.

¹⁴⁰ O.B. Golovko, *Evropejs'ka politika Rusi*..., s. 172.

¹⁴¹ *Lamperti*..., s. 147, 151; T. Grudziński, *Bolesław Śmiały-Szczodry*..., s. 150-152; E.W. Wies, *Cesarz Henryk IV. Canossa i walka o panowanie nas światem*, przekł. P. Kaczorowski, Warszawa 2000, s. 101; I.S. Robinson, *Henry IV of Germany*, New York 2000, s. 72.

A. Kuczkińska, jak widać, powściągliwość młodszych Jarosławiców w czasach sprawowania w Kijowie rządów przez Wsiesława oraz obrona kijowian przed gniewem powracającego Izjasława stanowiły świadectwo współdziałania z uzurpatorem i niechętnego stosunku do powrotu wygnańca. Do tej kwestii ustosunkowałem się wcześniej. Wydaje się, jeśli wierzyć tradycji zawartej w *Powieści minionych lat*, że rzeczywiście następstwa bitwy nad Altą mogły nadwyrężyć stosunki między Jarosławicami. Najwyższą cenę za klęskę i opieszałość w budowie wspólnego frontu przeciwko Połowcom zapłacił Izjasław. Tylko on utracił swe dziedzictwo. Wydaje się, że w okresie przesilenia politycznego na Rusi spory autorytet zdobył Światosław. Z relacji *Powieści* wynika, że to książę czernihowski z niewielkimi siłami uporał się z najazdem Połowców. Zwyciężył budzącego strach wroga w niezwyklej akcji stracéncezej odwagi. Tradycja zachowała słowa zdesperowanego wodza: „Potágniem”, uże nam ne lze kamo są deti”¹⁴². Izjasław zaś skompromitował się jako wódz i polityk. Jego poczynania cechowało niezdecydowanie, strach, a przede wszystkim zupełny brak skuteczności. Intryguje zagadka, na którą zwrócił uwagę Władimir A. Kuczkin: dlaczego synowie Jarosława, tak jak niegdyś, nie przedsięwzięli wspólnej akcji przeciwko Wsiesławowi. Z informacji powieści wynika, że w listopadzie 1068 roku, czyli półtora miesiąca po ucieczce Izjasława z Kijowa, problem połowiecki przestał istnieć. Wkrótce zapewne Światosław wrócił do Czernihowa, a Wsiewołod do Perejasławia. Wsiesław pozostał w Kijowie, mimo że nie podjął żadnych militarnych działań przeciw Połowcom. Izjasław, by odzyskać kijowski tron, musiał korzystać z pomocy „obcych”. Warto zauważyć gotowość księcia do szukania sojuszników wśród chrześcijan zachodnich. Nie przysparzało mu to zapewne zwolenników wśród przedstawicieli duchowieństwa. Wydaje się, że nie tylko błędy i niedostatki charakteru zadecydowały o losie Izjasława. Były to czynniki sprzyjające problemom. Konflikt rodzinny i drugi upadek księcia był efektem, przede wszystkim, rozbudzonych ambicji Światosława. Odnoszę wrażenie, że książę ten zdecydowanie górował nad starszym bratem talentami wojskowymi i dyplomatycznymi. Można zaryzykować twierdzeniem, że Światosław usunął brata z tronu po prostu dlatego, że mógł to uczynić. Podjąwszy decyzję o buncie, przeprowadził skutecznie akcję w taki sposób, że nie tylko pozbawił Izjasława władzy, ale i głównego sojusznika.

Druga wyprawa Bolesława z pomocą Izjasławowi

Opuszczając Ruś, Izjasław jechał do Polski, jak należy przypuszczać, z zamiarem nakłonienia Bolesława do ponownego wsparcia swego powrotu. Przychylność Piasta pragnął pozyskać dzięki skarbowi, jakie wywiózł z kraju. Spotkał go spory zawód. Kwestię

¹⁴² *Povest’...*, č. 1, s. 115.

odebrania majątku Izjasławowi ujawniły dwa źródła – *Powieść minionych lat* i list Grzegorza VII do Bolesława z kwietnia 1075 roku. Przekazy o odebraniu kosztowności wygnańcowi przez Polaków wzbudziły obiekcje historyków. Już Długosz dokonał korekty latopisarskiego oskarżenia, zmieniając zupełnie wymowę zajścia. W tej wersji Izjasław, błagając o pomoc, dobrowolnie obdarował „króla” Bolesława i jego rycerzy¹⁴³. Za przykładem Długosza poszedł Wasilij N. Tatiszczew, który stwierdził, że Bolesław i moiżni „otrzymali” wielkie dary od Izjasława¹⁴⁴. Zastrzeżenia późniejszej historiografii wynikały z konfrontacji *Powieści* i listu z przekazem Lamperta mówiącego o skarbach, jakie Izjasław podarował Henrykowi IV. Sergiej Sołowjow pisał o odebraniu „większej części” bogactw wyganemu Jarosławowicowi¹⁴⁵. Sceptyczny był Tadeusz Wojciechowski: „Wynikałoby stąd, że Bolesław wprowadził „pokazał Izjasławowi drogę od siebie, ale nie ograbił nieszczęśliwego pociota ze skarbów, skoro ten je potem ofiarował Henrykowi”¹⁴⁶. Do „kompromisowej” wersji S. Sołowjowa nawiązali polscy i rosyjscy badacze¹⁴⁷. Tadeusz Grudziński zauważył:

Izjasław zorientowany dobrze w stanie stosunków polsko-niemieckich, już w styczniu 1075 r. znalazł się w Moguncji na dworze Henryka IV, prosząc go o pomoc w powrocie do władzy. Razem ze skargami na brata księżę miał – według relacji Lamperta z Hersfeldu – przywieźć ogromne dary, a informacja ta podważa dokładność wzmianki *Latopisu* o odebraniu mu wszystkiego, co miał ze sobą, przez Polaków¹⁴⁸.

Stanowisko to poparł Jan Powierski, wskazując, że:

Tylko część mienia wyganego księcia znalazła się w rękach Polaków niewątpliwie jako dary mające na celu kupienie pomocy zbrojnej. Część tych darów była ekwiwalentem za pierwsze działania zbrojne Polaków (atak na Brześć), część okazała się stracona i według interpretacji samego Izjasława i jego bliskich była podstawą oskarżenia o grabież¹⁴⁹.

A.W. Nazarenko również zwrócił uwagę na wiadomość *Powieści* o odebraniu Izjasławowi całości majątku, stwierdzając pomyłkę latopisarza. Miała ona wynikać z interpretacji skarg wypowiedzianych przez Izjasława wobec mnichów pieczerskich, z którymi księżę po powrocie z wygnania miał mieć częste kontakty¹⁵⁰. A.W. Nazarenko jako uzasadnienie przywołał słowa Izjasława wypowiedziane wobec Wsiewołoda w przeddzień wyprawy przeciwko Olegowi i Borysowi: „Brate! Ne tużi. Vidiši li, koliko są mne

¹⁴³ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 109.

¹⁴⁴ V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 87.

¹⁴⁵ S. Solov'ev, *Istoriâ otnošenij...*, s. 87, p. 1.

¹⁴⁶ T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, oprac. A. Gieysztor, Kraków 1951, s. 170.

¹⁴⁷ D.V. Ajnalov, *K istorii drevne-russkoj literatury*, „Trudy Otdela Drevne-Russkoj Literatury Instituta Literatury AN SSSR” 1936, t. 3, s. 8.

¹⁴⁸ T. Grudziński, *Bolesław Śmiały-Szczodry...*, s. 51.

¹⁴⁹ J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 85.

¹⁵⁰ A.V. Nazarenko, *Drevnâ Rus'...*, s. 536-537.

sklúci: pervoe, ne vyгнаša li mene i imeně moe razgrbiša? I paky, kuú vinu vtoruú stvol-ril” beh”? Ne izgnań li beh” ot vaú, bratu svoeú? Ne bludil” li beh po čúžim” zemlám, imen’á lišen”, ne stvorih zla ničto že?”¹⁵¹.

Według Jurija N. Denisowa, polski władca, nie otrzymawszy odpowiedniej rekompensaty za wyprawę po „pierwszym” buncie kijowskim, odebrał Izjasławowi to, co jego zdaniem mu się należało¹⁵². Odosobnione i oryginalne stanowisko zajął O. Hołowko, stwierdzając, że Izjasław nie uzyskał poparcia Bolesława z powodu groźby niemieckiego najazdu i zaangażowania polskiego na Węgrzech. W tej sytuacji miał podjąć próbę samodzielnego werbowania polskich rycerzy. Wówczas naraził się na gniew Bolesława, a ten odebrał mu majątek i nakazał opuszczenie kraju¹⁵³. Wersja przedstawiona przez O. Hołowkę, będąca próbą rozsądnego wyjaśnienia zatargu, brzmi zupełnie prawdopodobnie. Jednak, jako pozbawiona źródłowego umocowania, jest niemożliwa do weryfikacji, a przez to trudna do akceptacji.

Między rzymską skargą Jaropełka i oskarżeniem *Powieści* a interpretacją badaczy nietrudno dostrzec istotny dysonans. Jak wynika z informacji Lamperta, rzekoma pazerność polskich gospodarzy musiała mieć ograniczony zakres – pozostawili kniazio-wi tyle złota i srebra, że w styczniu 1075 roku w Moguncji wzbudził podziw Henryka i jego otoczenia. Zagadki okoliczności ograbienia Izjasława, jeśli tak można rzecz ująć, w pełni dziś nie rozwiążemy. Całkiem prawdopodobne, że słuszny jest domysł Długosza o dobrowolnym przekazaniu dóbr stronie polskiej przez ruskiego księcia w zamian za pomoc. W relacjach polsko-ruskich znamy przykłady gratyfikacji finansowych będących zapłatą za polityczne lub militarne wsparcie. Bolesław otrzymał ją w specyficznych okolicznościach po wyprawie kijowskiej, a jego brat Władysław przy okazji konfliktu Dawida Igorowica ze Światopełkiem Izjasławicem¹⁵⁴. Kłopot polega na tym, że nie wiemy, za co ewentualnie płacił Izjasław. Jeśli przedmiotem umowy było odzyskanie tronu, Jarosławic mógł odczuwać zawód. Bolesław Szczodry, wzięwszy pieniądze, porzucił sprawę wygnańca, przyjmując warunki zaproponowane przez Włodzimierza Monomacha w imieniu Światosława i Wsiewołoda. Wtedy Jaropełk mógł skarżyć się w imieniu ojca Grzegorzowi VII. Czy było tak w istocie, możemy się tylko domyślać, nie mając pewności, czy efekty tych domysłów zbliżają nas do prawdy.

Opisując w *Pouczeniu*¹⁵⁵ swe dokonania wojenne, Włodzimierz Monomach wspominał o nieco tajemniczym zatargu polsko-ruskim wokół Brześcia:

¹⁵¹ *Povest’...*, č. 1, s. 132.

¹⁵² Ū.N. Denisov, *op. cit.*, s. 36.

¹⁵³ O. Golovko, *Rus’ i Polša v Mižnarodnomu žitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kiiv 2021, s. 168. Podobnie J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 31-32.

¹⁵⁴ *Povest’...*, č. 1, s. 178. Władysław Herman przyjął złoto od Dawida Igorowica i Światopełka.

¹⁵⁵ Piszząc o *Pouczeniu*, mam na myśli dwa fragmenty niekiedy uznawane jako odrębne, czyli „Pouczenie” i „Autobiografię”.

A se vy povedaú, deti moá, trud” svoj, ože sá esm’ tružal”, puti deá i lovy c 13 let. Pervoe k Rostovu idoh” skvoze vátiče, posla má otec, a sam” ide Kur’sku; i paky 2-e k Smolińsku so Stavkom’ s Godrátičem”, toj paky i o’ide k Berestiú so Izáslavom’, a mene posla Smolińsku, to i-Smolińska idoh” Volodimerú. Toe že zimy toi poslata Berestiú brata na golovne, ide báhu láhove požgli, toj tu blúd” gorod” tih”. Ta idoh”Perejaslavlú otcú, a po Velice dni is Perejaslavlá ta Volodimerú – na Sutejsku mira tvorit’ s láhy. Ottuda paky na leto Volodimerú opát’.

Ta posla má Svátoslav” v Lahy; hodiv” za Glogovy do Češšskago lesa, hodiv” v zemli ih” 4 mesáči¹⁵⁶.

Niezwykłe istotną kwestią w ocenie źródłowej wartości *Pouczenia* jest ustalenie czasu powstania tego niezwykłego świadectwa epoki. Ogólnie rzecz ujmując, koncepcje związane z datowaniem zakładały dwa scenariusze – jednorazowe lub kilkuetapowe jego spisanie. Głos w dyskusji zabierali historycy i językoznawcy, w tym m.in.: Michaił P. Pogodin, Sergiej M. Sołowjow, Wasilij L. Komarowicz, Dmitrij S. Lichaczew, S. Protopopow, I.M. Iwakin, Izaak U. Budownic, A.S. Orłow, A.A. Gippius i Aleksej U. Karpow¹⁵⁷. Od czasów Michaiła P. Pogodina i Alekseja A. Szachmatowa istotnym elementem rozważań wokół *Pouczenia* jest stanowisko zakładające jego stopniowe powstawanie¹⁵⁸. Włodzimierz przekazał niejednoznaczne sygnały dotyczące rozpoczęcia pisania swego „itinerarium”. Na jego wstępie napisał: „Sedá na saneh, pomyslih v duši svoej i pohvalih boga, iže má sih” dnev” grešnago doprovadi. Da deti moi, ili in” kto, słyšav” sù gramoticú, ne posmejtesá, no emu že lúba detij moi”, a primet’ e v serdce svoe, i ne lenitisá načnet’ tako že i tružatisá”¹⁵⁹. Nieco później dodał: „Un” beh, i ssta-rehsá, i ne videh”pravednika ostavlena, ni semeni ego prosáša hleba”¹⁶⁰. Sformułowania te wskazują wyraźnie, że autor był człowiekiem zaawansowanym wiekowo. Zwrot

¹⁵⁶ *Povest’...*, s. 158-159.

¹⁵⁷ M.P. Pogodin, *O Poučienii Monomahovom*, „Izvestiá Otdeleniá Russkogo Ázyka i Slovesnosti Akademii Nauk” 1861-1863, t. 10, c. 235 i n.; S.M. Solov’ev, *Istoriá Rossii...*, s. 760; S. Protopopov, *Poučenie Vladimira Monomaha kak památnik religiozno-pravovyh vozzrenii i žizni na Rusi v dotatarskuú epohu*, „Žurnal Ministerstva Narodnogo Posvešeniá” 1874, 2, s. 232, 235-237; I.M. Ivakin, *op. cit.*, s. 255; V.L. Komarovič, *Poučenie Vladimira Monomaha*, [w:] *Istoriá russkoj literatury*, t. 1, Moskva-Leningrad 1941, s. 295; A.S. Orlov, *op. cit.*, s. 100-107 (przeгляд dyskusji); I.U. Budovnic, „*Izbornik*” *Svátoslava 1076 goda i „Poučenie” Vladmira Monomaha i ih mesto v istorii russkoj obšestvennoj mysli*, „Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury Instytuta Russkoj Literatury” 1954, 10, s. 66, p. 3; komentarz A. Poppe: „Przeważa pogląd, że zostało napisane ok. 1099 roku...”. [w:] *Powieść minionych lat*, s. 179-180, p. 197. Z kolei W. Jakubowski, *Poučenie Włodzimierza Monomacha*, [w:] SSS, t. 4, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 254, pisze o pierwszej ćwierci XII w. Ostatnio przeгляд literatury wokół datowania i rozwinięcie koncepcji powrotów i uzupełnień *Pouczenia*: A.A. Gippius, *Sočineniá Vladimira monomaha. Opyt tekstologičeskoj rekonstrukcii I.*, „Russkij ázyk v naučnom ocvešenii” 2003, 2, s. 66 i n., idem, *Sočineniá Vladimira monomaha. Opyt tekstologičeskoj rekonstrukcii II.*, „Russkij ázyk v naučnom ocvešenii” 2004, 2, s. 146-173; A.Ů. Karpov, *Velikij knáz’ Vladimir Monomah*, Moskva 2015, s. 243-251.

¹⁵⁸ D.S. Liháčev, *Poučnie Vladimira Monomaha*, [w:] *Vladimir Monomah. Russkaá Pravda. Ustav. Poučenie*, Moskva 2014, s. 33.

¹⁵⁹ *Povest’...*, č. 1, s. 153.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 154.

„Sedâ na saneh”, za sprawą Stepana P. Szewyrewa, interpretuje się zazwyczaj jako metonimię schyłku życia¹⁶¹. Tak rozumując, należałoby datować spisanie *Pouczenia* na około 1125 rok¹⁶². Aleksej I. Musin-Puszkina, pionier badań nad *Pouczeniem*, kładł datę jego powstania na lata 1119-1125¹⁶³. Podobnym tokiem rozumowania podążał Nikołaj M. Karamzin, dla którego powstało ono nie wcześniej jak w 1117 roku¹⁶⁴. W *Pouczeniu* znajdujemy jednak zwroty zakłócające ten jasny przekaz. Mam na uwadze stwierdzenie Włodzimierza o spotkaniu nad Wołgą z posłami „braci”:

Usretoša bo mâ sly ot bratâ moeâ na Volze, reša: „Pot”snisâ k nam, da vyženiem” Roslislaviča i volost’ ih” ot’imem; iže li ne poideši s nami, to my sobe budem, a ty sobe”. I reh”: „Aše vy sâ i gnevaete, ne mogu vy â iti, ni kresta perestupiti”.

I otrâdiv” â, vzem” Psaltyrŭ, v pečali razgnuh” â, i to mi sâ vynâ: „Vskuŭ pečalueši, duše? Vskuŭ smušaesi mâ??” i pročaâ. I potom’ sobrah slovca si lubâh, i skladoh” po râdu, i napisah: „Aše vy sâ poslednââ ne lûba, a perednââ priimajte”¹⁶⁵.

Można się domyślać, że Monomach nawiązywał tu do prób usunięcia z Podniestrza Rościśławiców¹⁶⁶. „Bracia” namawiający księcia do działania to zapewne później si oprawcy Wasylka Rościśławica – Światopełk i Dawid Igorowic¹⁶⁷. Włodzimierz nie przyjął propozycji, mimo zawartej w niej zawołowanej groźby, pamiętając, jak przypuszczam, przysięgi składane podczas zjazdu w Lubeczu. W myśl ówczesnych ustaleń, Rościśławice zostali zaakceptowani jako gospodarze w Przemyślu i Trembowli. Obecna w *Pouczeniu* refleksja nad grzechem i sprawiedliwością była chyba po części efektem niecnej propozycji „braci”. Gdyby powyższe przypuszczenia były bliskie prawdy, wówczas należałoby datować inaugurację zapisów *Pouczenia* na okres po zjeździe lubeckim, czyli po 1097 roku¹⁶⁸. Czy wówczas mógł Monomach uchodzić za człowieka starego? Podczas zjazdu lubeckiego Włodzimierz miał co najmniej 43 lata, więc nie bardzo. Najprawdopodobniej skłaniać powinniśmy się albo ku późnemu datowaniu *Pouczenia*, albo jego wielofazowemu spisywaniu. Monomach zamknął swe oryginalne wspomnie-

¹⁶¹ S.P. Ševyrev, *Istoriâ russkoj slovesnovti*, Moskva 1846, s. 191. Zob. też *Powieść minionych lat*, s. 180, p. 199. Dosłownie proponował M.P. Pogodin, *op. cit.*, s. 235-237.

¹⁶² To wniosek mocno hipotetyczny, jako że podstawą datowania są subiektywne odczucia autora. Nie wiadomo, od kiedy Monomach czuł się człowiekiem starym.

¹⁶³ A.I. Musin-Puškina, *Duhovnaâ velikago knâzâ Vladimira Vsevolodoviča Monomaha detâm svoim, nazvannaâ v letopisi Suzdalskoj Poučenie*, Sankt-peterburg 1793, s. 50, p. 80.

¹⁶⁴ N.I. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 160 i n., s. 232-235, p. 230, „Sedâ na saneh” nie musi oznaczać obiektywnego stanu zbliżania się do kresu „ziemskiej wędrówki”, lecz również subiektywne, chwilowe odczucie piszącego.

¹⁶⁵ *Povest’...*, č. 1, s. 153.

¹⁶⁶ Zob. S.M. Solov’ev, *Istoriâ Rossii...*, ks. 2, s. 51.

¹⁶⁷ Ciekawe, że do sprawy osłepienia Wasylka Monomach nie nawiązał w *Pouczeniu*.

¹⁶⁸ Według M.R. Pogodina, *op. cit.*, s. 235-236, należy datować wyprawę braci na 1099 r. Zob. B.A. Rybakov, *Drevnââ Rus. Skazaniâ. Byliny. Letopisi*, Moskva 1963, s. 268-269.

nia militarne wzmianką o wyprawie przeciwko Jarosławowi Światopełkowicowi¹⁶⁹. Możemy odnieść wrażenie, że doprowadził „itinerarium” do 1117 roku, z perspektywy opisał aktualne wydarzenia polityczne. Taka interpretacja okoliczności powstania Monomachowych zapisów wpływa na ocenę wiarygodności interesującego nas fragmentu. Ponadczterdziestoletnia przestrzeń czasowa zdecydowanie nie sprzyja zachowaniu w pamięci szczegółów wydarzeń. Nieco inaczej potraktujemy *Pouczenie*, jeśli zaakceptujemy hipotezę o sukcesywnym jego powstawaniu i uzupełnianiu. Wówczas refleksje autora byłyby bliższe opisywanym faktom, a wiarygodność przekazu wyższa.

Nie ulega wątpliwości, że *Pouczenie* nie jest skrupulatną relacją z dokonań Monomacha. Nie wiemy dziś, jaki był zamiar twórczy Włodzimierza Jarosławica i na ile został on zrealizowany¹⁷⁰. Nie wiemy także, czy to, co nazywamy *Pouczeniem*, jest całością, czy fragmentem pierwotnego dzieła. *Pouczenie* nie jest źródłem obfitującym w informacje istotne do rekonstrukcji relacji polsko-ruskich z racji niewielkiej uwagi poświęconej tym kwestiom przez autora. O Polsce i Polakach książę wspominał tylko dwa razy: pierwszy raz, gdy opisywał swoje działania związane z zawarciem pokoju w Sutiejsku i drugi raz, gdy wyprawił się do Czeskiego Lasu. Do wydarzeń tych doszło za panowania w Kijowie Światosława. Zabrakło zupełnie informacji o relacjach z Polską w okresie wielkoksiążęcych rządów Wsiewołoda, Światopełka i jego samego. Z dwóch wspomnianych informacji jedna znajduje potwierdzenie. O wsparciu dla Bolesława przeciw Czechom pisze *Powieść minionych lat*. Wiadomość o wojnie polsko-ruskiej ma charakter jednostkowy. Lakoniczność wypowiedzi Monomacha o zatargu wokół Brześcia i brak odniesienia do związanych z konfliktem wypadków w innych przekazach spowodowała interesującą dyskusję historiograficzną. Badacze interpretują wydarzenia dwojako, umiejscawiając je albo w latach sześćdziesiątych, albo siedemdziesiątych. Najstarsze próby rozwiązania zagadki spalenia przez Polaków Brześcia wyszły spod pióra Iwana Linniczenki. Dla wyjaśnienia okoliczności sporu wykorzystał on, oprócz *Pouczenia*, kronikę Jana Długosza. Długosz odnotował w 1073 roku wyprawę polskiego monarchy wspierającego Izjasława. Polska armia zaatakowała wówczas ziemię włodzimierską i po jej splądrowaniu obległa gród Wołyń. Po sześciomiesięcznych walkach Wołyń się poddał i zawarto pokój. Przybyły z odsieczą wielki książę Wsiewołod, w obliczu potęgi Bolesława, wycofał się¹⁷¹. Kolaż obu źródeł doprowadził I. Linniczenkę do zbudowania następującej hipotezy: w 1073 roku, po drugim wygnaniu, Izjasław ponownie zwrócił się o pomoc do Bolesława Szczodrego. Polacy rozpo-

¹⁶⁹ *Povest’...*, č. 1, s. 162.

¹⁷⁰ Zob. np. A.Ū. Karpov, *op. cit.*, s. 250-251. Zagadnienie datowania w literaturze poruszył R.B. Kamiński, *Datacja „Pouczenia” Włodzimierza Monomacha w opiniach historyków rosyjskich i radzieckich*, „Rocznik Lubelski” 1987-1988, t. 29-30, s. 27-39.

¹⁷¹ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, s. 110-111.

częli działania zbrojne w okolicy Brześcia. Podjęte przez Włodzimierza Monomacha przedsięwzięcia obronne na ziemi włodzimierskiej zmusiły Bolesława do przeniesienia się w okolice Grodów Czerwieńskich. Na pomoc zaatakowanemu Przemyślowi przyszedł Włodzimierz i rozpoczął rozmowy pokojowe z Bolesławem. Pokój zawarto w Sutiejsku¹⁷². Trzeba przyznać, że Iwan Linniczenko wykazał sporo optymizmu, doszukując się zbieżności między *Pouczeniem* i Długoszem. Poza faktem zaistnienia konfliktu polsko-ruskiego i zawarciem pokoju w obu relacjach nie ma żadnych podobieństw. Najistotniejszym spostrzeżeniem I. Linniczenki jest osadzenie wydarzeń w latach siedemdziesiątych i skojarzenie ich z drugim kryzysem rządów Izjasława.

W toku dyskusji na temat kształtowania stosunków polsko-ruskich w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XI wieku doszło do interesującego rozdzwiewu między jej uczestnikami. Na tle doniesień *Pouczenia* wystąpiły rozbieżności w interpretacji i datowaniu wspomnień Włodzimierza Monomacha. Wątpliwości badaczy ogniskowały się wokół odpowiedzi na dwa pytania:

- Czy relacja księcia Włodzimierza zawiera w sobie opis konfliktu zbrojnego między Polską a Rusią?
- Czy interwencja nastąpiła w 1069, czy w 1074 roku?

W obu kwestiach jednoznacznie wypowiedział się I. Linniczenko. Nie wszyscy historycy podzielili jego wizję historiograficzną. Grupa badaczy stanęła na stanowisku wynikającym poniekąd z zapisów *Powieści minionych lat*: nie znajdziemy na jej kartach żadnej wzmianki o walkach między Rusinami i Polakami po wygnaniu Izjasława i przejęciu władzy przez Światosława. Powieściowy scenariusz jest prosty: Światosław i Wsiewołod zaatakowali księcia kijowskiego, ten zbiegł do Polski, w nadziei szukania pomocy. Tu spotkał go zawód, gdyż Bolesław pokazał mu drogę „od siebie”¹⁷³. Zwolennikami takiej interpretacji *Powieści*, a w konsekwencji i *Pouczenia*, byli niemal wszyscy polscy historycy oraz niektórzy przedstawiciele nauki zagranicznej, w tym m.in.: Nikołaj M. Karamzin, Richard Roepell, Gotthold Rhode czy A.W. Nazarenko¹⁷⁴. Spora część badaczy zaakceptowała jednak wiadomości wynikające z treści „itinerarium” Monomacha.

¹⁷² I. Linniczenko, *Vzaimnyâ...*, s. 116-117.

¹⁷³ *Povest'...*, č. 1, s. 122.

¹⁷⁴ N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 80-81; T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 168-169; R. Roepell, *Dzieje Polski do XIV stulecia*, t. 1, przekł. K. Przyborowski, Lwów 1879, s. 190; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1, Kraków 1995, s. 123; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Bd. 1: *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Graz 1955, s. 75; T. Grudziński, *Bolesław Śmiały-Szczodry...*, s. 50-51; G. Labuda, *Początki państwa polskiego*, Warszawa 2002, s. 203; N. Delestowicz, *Okoliczności pobytu Izjasława Jarosławica na dworze króla niemieckiego Henryka IV w latach 1074-1077*, [w:] *Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th-16th c.)*. Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14-16th November, 2016, ed. V. Nagirnyy, „Colloquia Russica. Series I” 2014, vol. 4, s. 62; A. Kijas, *Początki państw. Ruś*, wyd. elektroniczne 2014, s. 59.

W ten sposób opisywali rzeczywistość m.in.: Mychajło Hruszewski, Domet Oljančyn, Oleksy i Petro Tołoczko i J. Powierski¹⁷⁵. Jan Powierski jako pierwszy przedstawiciel polskiej historiografii szerzej odniósł się do przekazu Monomacha o wojnie i kończącym ją pokoju w Sutijsku¹⁷⁶. Jego rekonstrukcja bliska jest podstawie źródłowej i wyników badań pozostałych historyków lokujących wydarzenia w 1074 roku.

Historycy nie wykazali jednomyślności także w datowaniu wydarzeń zawartych w *Pouczeniu*. Według W.A. Kuczki i O. Hołowki brzeski epizod był elementem pierwszej interwencji Bolesława Szczodrego na Rusi w 1069 roku¹⁷⁷. W.A. Kuczkin dokonał wszechstronnej analizy przekazu *Pouczenia* i doszedł do wniosku, że wyprawa Monomacha do spalonego przez Polaków Brześcia nastąpiła w momencie, gdy na Rusi nie było wielkiego księcia Izjasława – czyli między 15 września 1068 a 2 maja 1069 albo między 22 marca 1073 a wrześniem 1075 roku¹⁷⁸. Konstatacja wynikała z twierdzenia Włodzimierza, że wysłali go tam „bracia”. Powszechnie przyjmuje się, że polecenie dozoru granicy wydali młodemu księciu stryj Światosław i ojciec Wsiewołod. Wynikałoby z tego, że zobowiązany do obrony granicy polsko-ruskiej Izjasław z jakichś względów nie mógł odegrać swej roli. Wniosek – ksiączę pozostawał na wygnaniu. Zdaniem W.A. Kuczki „bracia” nie mogli w 1073 roku wyekspediować Włodzimierza do obrony pogranicza, jako że władzę w Kijowie przejął Światosław i to w jego gestii pozostawały tego rodzaju decyzje¹⁷⁹. W konsekwencji uznał, że Monomach pojawił się w Brześciu po pierwszym wygnaniu Izjasława. Niestety, argumentacja mająca uzasadnić takie datowanie nie przekonuje. Włodzimierz Wsiewołodowicz miał wyruszyć przeciw armii polskiej wspierającej Izjasława po ucieczce Wsiesława z Kijowa. Inicjatywa pokojowa pojawiła się ze strony kijowian, którzy znaleźli zrozumienie u Światosława i Wsiewołoda¹⁸⁰. Bracia wysłali Monomacha do stryja w celu pokojowego uregulowania konfliktu. Rzecz w tym, że konstrukcja W.A. Kuczki nie znajduje odpowiedniego odzwierciedlenia w *Pouczeniu* i *Powieści minionych lat*. Zimą na pogorzelsko do Brześcia wysłali Włodzimierza „bracia” – czyli już wówczas władzy w Kijowie nie

¹⁷⁵ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 63; D. Oljančyn, *Zur Regierung des Großfürst Izjaslav-Demeter von Kiev (1054-1078)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropa. Neue Folge” 1960, 8, s. 400; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 41-42; O.P. Tołočko, P.P. Tołočko, *op. cit.*, s. 188; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 64.

¹⁷⁶ Wojnę opisał już A. Naruszewicz, *op. cit.*, s. 60-63, na podstawie Długosza i Kromera, czyli zupełnie fantastycznie. Wyprawę przerwał Bolesław po zdobyciu Łucka.

¹⁷⁷ V.A. Kučkin, „*Poučenje*” *Vladimira Monomaha...*, s. 1-12; idem, „*Slovo o polku Igoreve*”..., s. 19-35; O. Golovko, *Rus’ i Polša...*, s. 160-162 (po 25 kwietnia 1069 r.).

¹⁷⁸ V.A. Kučkin, „*Poučenje*” *Vladimira Monomaha...*, s. 6-7. Na wrzesień 1075 r. autor datuje wyście Włodzimierza i Olega do Czeskiego Lasu, *ibidem*, s. 4. To efekt wyliczeń W.A. Kuczki i wniosek z następstwa zdarzeń: najpierw pokój w Sutijsku, a następnie współpraca z Bolesławem.

¹⁷⁹ *Ibidem*, s. 8.

¹⁸⁰ O współpracy Światosława i Wsiewołoda z Wsiesławem: V.A. Kučkin, „*Slovo o polku Igoreve*”..., s. 19-35; O.B. Golovko, *Evropejska politika Rusi...*, s. 172.

sprawował Wsiesław. Zadaniem Monomacha, jak można rozumieć, było strzeżenie, po spaleniu Brześcia, pozostałych grodów przygranicznych. Oznacza to, że zagrożenie ze strony polskiej nadal istniało. Z nieznanых względów Wsiewołodowic udał się następnie do ojca do Perejaśławia. Stamtąd, po Wielkanocy, przybył do Włodzimierza, a następnie do Sutiejska. Wówczas zawarł pokój z Polakami. Wsiesław pełnił godność wielkiego księcia kijowskiego siedem miesięcy - między 15 września 1068 a 15 kwietnia 1069 roku¹⁸¹. Światosław i Wsiewołod mogli wysłać Monomacha nad granicę dopiero po opuszczeniu Kijowa przez Wsiesława, czyli po 15 kwietnia. Wcześniej jednak powinni odebrać poselstwa od zdesperowanych kijowian. Na podstawie tych spostrzeżeń stwierdzamy, że Monomach mógł udać się do Brześcia najwcześniej pod koniec kwietnia. W tej sytuacji nie miałby szans na wyjazd do Perejaśławia, powrót do Włodzimierza i zawarcie pokoju w Sutiejsku. Układ z Polakami sfinalizowano po Wielkanocy czyli po 22 marca - 25 kwietnia 1069 roku¹⁸². Izjasław do Kijowa wkroczył drugiego maja 1069 roku¹⁸³. Hipoteza W.A. Kuczkińa stoi w sprzeczności z treścią *Powieści*. Tam także nie ma miejsca dla kilkumiesięcznych peregrynacji Monomacha między pograniczem i Perejaśławiem¹⁸⁴.

Sprawa interpretacji okoliczności zatargu z 1068-1069 roku jest o tyle kłopotliwa, że w trakcie realizacji polsko-ruskiego przedsięwzięcia zmianie uległa sytuacja polityczna. Jak podkreślał O. Hołowko, wyprawa na Ruś miała na celu usunięcie z Kijowa uzurpatora Wsiesława¹⁸⁵. Wynika to jednoznacznie z zapisu *Powieści*: „Poide Izâslav” s Boleslavom’ na Vseslava, Vseslav že poide protivu”¹⁸⁶. Książę-elekt, idąc „naprzeciw” Izjasławowi, dotarł ze swą armią do Białogrodu. Ostatecznie jednak zrezygnował z oporu i wycofał się do Połocka. W tym momencie cel akcji Izjasława i Bolesława przestał być aktualny, a sytuacja wydawała się zupełnie jasna. Pozostała do rozstrzygnięcia tylko kwestia aranżacji w miarę pokojowego powrotu Izjasława. I w tym wypadku próba hipotetycznego rozwiązania zagadki natrafia na barierę czasową. Po układzie zawartym „po 25 kwietnia” w Sutiejsku, Bolesław i Izjasław zdążyli przebyć 600 kilometrów dzielących Sutiejsk od Kijowa, dokonać rękami Mścisława zemsty na kijowskich buntownikach, by 2 maja odebrać hołd mieszkańcom niepokornego grodu¹⁸⁷. Mając na uwadze mobilność ówczesnych armii i sytuację polityczną niewymagającą szybkiej dyslokacji armii, uznać trzeba tę ewentualność za wątpliwą.

¹⁸¹ *Povest’...*, č. 1, s. 115-116.

¹⁸² L.V. Čerepnin, *Rossijskaâ hronologiâ*, Moskva 1944, s. 52.

¹⁸³ *Povest’...*, č. 1, s. 116.

¹⁸⁴ Odnoszę się tylko do koncepcji autora zawartej w V.A. Kučkin, „*Poučenie*” *Vladimira Monomaha...*, s. 1-12.

¹⁸⁵ Idem, *Evropejs’ka politika Rusi...*, s. 172.

¹⁸⁶ *Povest’...*, č. 1, s. 115.

¹⁸⁷ Sutiejsk – dziś: Sąsiadka w woj. lubelskim.

Rezultaty przeprowadzonej krytyki obu hipotez, jak przypuszczam, prowadzą do wniosku skłaniającego do umiejscowienia poczynań Włodzimierza Monomacha w okolicach Brześcia i Sutiejska w latach siedemdziesiątych i łączyć z drugim wygnaniem Izjasława. Wynikałoby z tego, że na przełomie 1073-1074 roku doszło do wojny między Polakami wspierającymi Izjasława z armią Światosława i Wsiewołoda dowodzoną przez Monomacha. O zaistnieniu stanu wojny świadczy konieczność zawierania pokoju. Syn Wsiewołoda, jak sam stwierdził w *Pouczeniu*, przyjechał z Perejasławia do Włodzimierza, by w Sutiejsku omawiać warunki rozejmu. Wcześniej Polacy spalili Brześć. Dokonali tego już po tym, jak Stawko Godriatycz „ot”ide k Berestiū so Izâslavom”¹⁸⁸. Odejście to należy prawdopodobnie rozumieć jako opuszczenie kraju. Izjasław wycofał się do Polski, jak się zdaje, w pierwszym kwartale roku 1073. Kijów 22 marca zajęli Światosław i Wsiewołod. Brześć spłonął zimą 1073-1074 roku. Wtedy właśnie na pograniczu pojawił się Monomach¹⁸⁹. Nie wiadomo, jak długo młody książę strzegł grodów na granicy. Po jakimś czasie opuścił rubież, by udać się do Perejasławia. Powrócił do Włodzimierza po Wielkanocy 1074 roku¹⁹⁰. Wówczas zawarł porozumienie pokojowe z Bolesławem. Jakie były warunki układu, nie wiemy. Historycy różnorodnie podchodzili do tej kwestii. Antoni Małecki pisał o pokoju ostrożnie: „O co jednak chodziło przy zawarciu tego pokoju? Czy to była zgoda po przeprowadzonej wojnie, czy raczej bez żadnej wojny tylko przymierze, zawarte na wypadek przewidywanej jakiej wspólnej potrzeby? – to wszystko rzeczy zgoła nieznanne”¹⁹¹. Iwan Linniczenko, który nie wiązał układu polsko-ruskiego z umową w Sutiejsku, datował pakt Bolesława ze Światosławem i Wsiewołodem na „około 1074 rok”. Uznawał prawdopodobieństwo zawarcia umowy o wzajemnej pomocy wojskowej¹⁹². Tadeusz Wojciechowski inicjatora zawarcia pokoju widział w Światosławie:

Skoro zatem Światosław zgłosił się z mirem, więc Bolesław puścił Izjasława, który już nic nie znał, a sprzymierzył się ze Światosławem, który faktycznie panował na Rusi. Dodać, że ów mir to był w rzeczy samej traktat pomocy wojskowej (czy wzajemnej?), albowiem niebawem okazało się, że Światosław dostarczył Bolesławowi posiłków do wojny z Niemcami¹⁹³.

Zawarcie polityczno-wojskowego sojuszu między oboma krajami zakładają zgodnie wszyscy historycy¹⁹⁴. W literaturze pojawiły się też głosy o antyniemieckim charakterze

¹⁸⁸ *Povest’...*, č. 1, s. 153.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 158-159.

¹⁹⁰ Czyli najwcześniej po kilku miesiącach: do Perejasławia – tam i z powrotem 2 × ponad 600 km.

¹⁹¹ A. Małecki, *Z przeszłości dziejowej. Pomniejszych pisma*, t. 1-2, Kraków 1897, s. 79.

¹⁹² I. Linniczenko, *Vzaimnyâ...*, s. 118-119.

¹⁹³ T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 169, 361, p. 167.

¹⁹⁴ M.in. T. Grudziński, *Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej (1073-1080)*, Toruń 1959, s. 74-76; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 73-74; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 529; N. Delestowicz, *Okoliczności pobytu Izjasława...*, s. 64, p. 17. O powodach zbliżenia Bolesława z braćmi Izjasława: J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 30.

tego układu. Pisali o tym m.in. Tadeusz Grudziński i A.W. Nazarenko. T. Grudziński stwierdził bez wahania: „[...] wśród warunków traktatu była zagwarantowana pomoc zbrojna Światosława w wypadku zbrojnego konfliktu Polski z Niemcami lub Czechami”¹⁹⁵. Taka wizja układu wysnuta została, rzecz jasna, z wiadomości *Powieści* i *Pouczenia* o interwencji ruskich książąt dla Bolesława. Mamy zatem do czynienia z prawdopodobnym domysłem. Niezwykle interesująco przedstawia się koncepcja A.W. Nazarenki. Jest ona kontynuacją omawianej uprzednio hipotezy o konflikcie nurtującym potomków Jarosława Mądrego od początku lat siedemdziesiątych oraz spiskowaniu Światosława i Wsiewołoda z Henrykiem IV. Podobnie jak wcześniejsze przypuszczenia tego badacza, i te mają, jak sądzę, niedoskonałą podstawę źródłową. Zdaniem A.W. Nazarenki Światosław w 1074 roku dokonał przewartościowań w polityce zagranicznej, porzucając niepewny sojusz z Niemcami na rzecz pokoju z Polską. Po odłożeniu niemieckiej wyprawy na Polskę pragmatyczny Światosław nie widział już możliwości współpracy z Henrykiem. Pozostało mu tylko „kupienie” jego powściągliwości we wspieraniu wygnanego brata. Zbliżenie z Bolesławem przerodziło się w otwartą militarną współpracę godzącą w interesy króla Henryka¹⁹⁶.

Antyniemieckie ostrze pokoju między Bolesławem i Światosławem jest prawdopodobne, ale źródłowo niepotwierdzone. Pokój w Sutiejsku mógł, lecz nie musiał zawierać klauzul na temat współpracy międzynarodowej. Z jednej strony wydaje się, że w gorącym okresie walk pogranicznych na Wołyniu istotniejsze były kwestie wzajemnych relacji i stosunku do Izjasława. Z drugiej, nie wiemy, czy rzeczywiście wyprawa Bolesława, Włodzimierza Monomacha i Olega Światosławicza do Czeskiego Lasu była elementem konfliktu rozgrywającego się za zachodnią granicą Polski.

Jedną z przyczyn niechęci Bolesława Szczodrego do interwencji na Rusi po drugim wygnaniu Izjasława, zdaniem niektórych historyków, był jego związek z córką Światosława. Według Wasilija N. Tatiszczewa w 1065 roku doszło do zwiarcia małżeństwa między Piastem a Rurykowicówną: „Sego godu vydana Vyšeslava, doč’ Svätoslava černigovskogo, za Boleslava polskago”¹⁹⁷. Osiemnastowieczny historyk rosyjski jako pierwszy ujawnił istnienie takiego mariażu. Żadne ze znanych źródeł tak dokładnych wiadomości nie posiadało. Jan Długosz, opisując dzieje panowania Bolesława II, okazał się zdecydowanie gorzej poinformowany. Ograniczył się bowiem do stwierdzenia, że Wyszesława była córką księcia Rusi¹⁹⁸. Powściągliwość Długosza wyzwoliła ciekawość badaczy. Killakrotnie przed W.N. Tatiszczewem podejmowano próby „odnale-

¹⁹⁵ T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 75, podobnie idem, *Bolesław Śmiały-Szczodry...*, s. 51.

¹⁹⁶ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 521-530.

¹⁹⁷ V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 84.

¹⁹⁸ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 94-95, pod datą 1067 r.: „Investigantibus deinde consiliariis, que femina tanto rege digna esset, principis Russie filia et patris sui unica, cui magna pars Russie ex successione paterna debebatur, in considerationem accessit [...] Missis itaque solennibus procis prefatum

zienia” ruskiego teścia Bolesława¹⁹⁹. Wśród kandydatów pojawili się m.in. kniaziowie Wiaczesław Jarosławic i Wsiesław (Briaczysławic?)²⁰⁰. Dla wielu przedstawicieli historiografii rosyjskiej i ukraińskiej przekaz Tatiszczewa stał się niemal nieodzownym elementem rekonstrukcji relacji polsko-ruskich. Do grona badaczy uznających zawarcie małżeństwa należeli m.in. I. Linniczenko, Nicolas de Baumgarten, Władymir T. Paszuto, Dmitrij W. Donskoj i Leontij Wojtowicz²⁰¹. Iwan Linniczenko i L. Wojtowicz podejrzewali, że w sprawie polskiego wystąpienia przeciwko autorom zegnania Izjasława rolę grały nie tylko ustalenia z Sutiejska, ale i wpływy Wyszesławy, córki Światosława, a żony Bolesława²⁰². Podobny pogląd reprezentował W. T. Paszuto, który łączył ustalenia pokoju sutiejskiego z układem matrymonialnym zawartym między polskim władcą a uzurpującym sobie prawa księcia kijowskiego Światosławem²⁰³. Zupełnie odmiennie, jak wspominałem, kwestię potraktowali badacze polscy, zachowujący sceptyczne stanowisko wobec Tatiszczewskich rewelacji²⁰⁴. Charakteryzuje je skłonność do dystansowania się wobec wszelkich prób identyfikacji księżnej-żony księcia Bolesława²⁰⁵. Tak też uczynił A.W. Nazarenko, jeden z niewielu rosyjskich i ukraińskich krytyków propozycji łączenia Bolesława II z Wyszesławą. Co ciekawe jednak, historyk oparł swe stanowisko na badaniach genealogicznych. W ich wyniku stwierdził zaistnienie poważnych przeszkód kanonicznych dla zawarcia takiego związku²⁰⁶.

virginem [Viszeslavam] accipit in uxorem, nupcias quoque Cracouie pro more regio, sponsa advecta, celebrat et per dies plures ludis militaribus et hastarum instauratis solennitate pera git nupciarum”.

¹⁹⁹ Zob. na ten temat: K. Benyskiewicz, *Tajemnica żony Bolesława Szczodrego*, [w:] idem, *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze*, Wrocław 2010, s. 54-55.

²⁰⁰ *Latopis hustyński*, s. 116; *Kronika Polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego*, tłum. M. Błażowski, Sanok 1857, s. 169-170.

²⁰¹ I. Linniczenko, *Vzaimnyâ...*, s. 53; idem, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo...*, s. 130; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 42; N. de Baumgarten, *Genealogies...*, s. 20, tabl. 4; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 374; D.W. Donskoj, *op. cit.*, s. 222. Wersji Tatiszczewa nie przyjęli m.in. N. Karamzin, M. Hruszewski, A.B. Gołowko i A.W. Nazarenko. A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 550-552, jako jedyny z tych badaczy odniósł się do sprawy.

²⁰² I. Linniczenko, *Vzaimnyâ...*, s. 52-53; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 374.

²⁰³ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 42.

²⁰⁴ M.in. A. Naruszewicz, *op. cit.*, s. 51; M. Bobrzyński, *Dzieje Polski zarysie*, Warszawa 1986, s. 123, przyp. 1; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do 1384 r.)*, Kraków 1887, s. 127, nie nawiązywali do wersji Tatiszczewa. O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 179-180, odrzucił zarówno wersję Długosza, jak i innych źródeł.

²⁰⁵ Tak m.in.: K. Jasiński, *op. cit.*, s. 155-156; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 180-181; K. Benyskiewicz, *Mieszko Bolesławowic...*, s. 45-52. Próbę ustalenia imienia i powiązań dynastycznych małżonki Bolesława Szczodrego podjął T. Jurek, *Agnes regina...*, s. 95-104. Należy stwierdzić, że była to próba nieudana, zob. K. Benyskiewicz, *Tajemnica żony Bolesława...*, s. 53-66; G. Pac, *op. cit.*, s. 411-417.

²⁰⁶ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 550-552. Autor popełnił błąd w swych rozważaniach, przypisując Długoszowi autorstwo informacji o małżeństwie Bolesława z córką Światosława. W rzeczywistości połączył ich dopiero Tatiszczew.

Jako że kwestię małżeństwa poruszyłem na wstępie rozdziału, a o związku Bolesława ze Światosławówną napisano właściwie już wszystko, swoje uwagi ograniczę do minimum. Wersje zaprezentowane przez Długosza, jak i Tatiszczewa, jako późne i pozbawione podstaw źródłowych, należy na obecnym etapie wiedzy historycznej traktować jako mało wiarygodne. W interesującym nas obszarze możemy stwierdzić, iż czynnik związków osobistych Bolesława ze Światosławem Jarosławicem nie zaistniał jako element wpływający na decyzję o poniechaniu sprawy Izjasława w 1073 roku. Naszą wiedzę o małżonce Bolesława czerpać powinniśmy nadal jedynie z kroniki Anonima Galla.

Sojusz ze Światosławem

Światosław i Wsiewołod 22 marca 1073 roku wkroczyli do Kijowa. Najprawdopodobniej wówczas Izjasław albo znajdował się w drodze, albo przebywał już w Polsce²⁰⁷. Jak przyjęliśmy, Bolesław postanowił ponownie wesprzeć zbrojnie wygnanego księcia. Wyprawa polska, może dzięki obronie prowadzonej przez Monomacha, została powstrzymana na pograniczu²⁰⁸. Jedynym sukcesem okazało się spalenie Brześcia. Wojnę zakończył pokój w Sutiejsku. W tych okolicznościach Izjasław znalazł się w kłopotliwym położeniu – stał się osobą niepożądaną w Polsce. Nie wiadomo, co działo się z księciem od podpisania pokoju sutiejskiego, czyli od zimy 1074, do jego pojawienia się w otoczeniu króla Henryka w styczniu 1075 roku. Według *Powieści minionych lat* okres tułaczki Izjasław określił enigmatycznie „błąkaniem się po cudzych ziemiach”²⁰⁹. Kiedy i w jakich okolicznościach książę opuścił Polskę? Gdzie się udał? Historycy różnorodnie oceniali sytuację Jarosławica. *Powieść* wskazuje jednoznacznie na niezbyt przyjazne rozstanie Bolesława z Izjasławem. Polacy mieli po prostu pokazać księciu „drogę od siebie”, czyli usunąć go z kraju²¹⁰. Najczęściej nakaz opuszczenia Polski badacze kojarzyli z zawarciem umowy w Sutiejsku²¹¹. Odosobnione stanowisko zajęli w tej kwestii O. Hołowko i J. Powierski. Ukraiński historyk, jak już wspomniałem, podejrzewał, że Izjasław naraził się na gniew Piasta po próbie werbowania bez jego zgody rycerzy

²⁰⁷ Zajęcie Kijowa przez braci Izjasława nie jest jednoznaczne z jego pobytem za granicą. Tak przyjmuje V.A. Kučkin, *Poučenie Vladimira Monomaha...*, s. 28.

²⁰⁸ Prawdopodobnie oprócz Włodzimierza na pograniczu polsko-ruskim działali również inni kniaziowie. Świadczyć może o tym dłuższy wyjazd Włodzimierza, a następnie powrót w celu zawarcia pokoju w Sutiejsku.

²⁰⁹ *Poveśť...*, č. 1, s. 132.

²¹⁰ *Ibidem*, s. 122.

²¹¹ Tak m.in.: M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 63; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 42; N. Delestop-wicz, *Okoliczności pobytu Izjasława...*, s. 62; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 529, w nieco niejasnym wywodzie zdaje się jednak, pisząc o zmianie polityki Światosława, nawiązywać do pokoju w Sutiejsku.

na wyprawę kijowską²¹². Z kolei J. Powierski przesuwiał moment decyzji o wygnaniu na czas pojawienia się w Polsce Włodzimierza Monomacha i Olega Światosławica²¹³. Która z wersji jest bliższa prawdy, nie wiadomo; żadna nie znajduje odzwierciedlenia źródłowego. Mniej kontrowersji wzbudzało datowanie wyproszenia niewygodnego gościa – najczęściej optowano za schyłkiem 1074 roku²¹⁴. Krótszy okres na peregrynacje polskie wyznaczali Izjasławowi zwolennicy jego wyjazdu do Czech. Domet Oljančyn, Andrzej Poppe, Heiko Heimann, Jukko Korpela czy Vratislav Vaniček twierdzili, iż przed pojawieniem się na Łużycach, wygnaniec złożył wizytę na dworze księcia Wratysława II²¹⁵. Już jednak D. Oljančyn, opierający swe przypuszczenia na związkach rodzinnych, skonstatował, że domysł ten nie ma uzasadnienia w materiale źródłowym²¹⁶. To słuszna uwaga, jako że Lampert z Hersfeldu, najlepiej poinformowany o czasie i okolicznościach pojawienia się Izjasława w Niemczech, nie wiedział nic o jego pobycie w Pradze. W tej sytuacji kwestii nie ma potrzeby rozwijać.

Podstawą relacji polsko-ruskich w okresie wielkksiążęcych rządów Światosława stał się układ w Sutiejsku. Jednym z jego elementów była współpraca wojskowa. Trudno dziś stwierdzić, czy umawiające się strony złożyły równobrzmiące zobowiązania militarne. Tradycja przechowała tylko jeden przykład współdziałania Bolesława i Światosława. Chodzi o udział wojsk ruskich w wojnie polsko-czeskiej. Wiadomości na ten temat zawdzięczamy kilku przekazom: lakonicznej wzmiance *Powieści minionych lat* i nieco bogatszej informacji *Pouczenia Włodzimierza Monomacha*. W wersji *Powieści wypadki* przedstawiały się następująco: „V leto 6854. Hodi Volodimer”, syn” Vsevolož, i Oleg”, syn” Svätoslav, l, lāhom” v pomoc’ na čehy”²¹⁷. Włodzimierz zapisał: „Ta posla mǎ Svätoslav” v Lāhy; hodiv” za Glogovy do Češškago lesa, hodiv” v zemli ih” 4 mesāci”²¹⁸.

Czy istnieją źródła wzbogacające naszą wiedzę na temat ówczesnych wydarzeń? Wydaje się, że ani przekazy polskie, ani niemieckie, ani czeskie nie wniosą tu nic in-

²¹² O. Golovko, *Rus’ i Polša...*, s. 168; idem, *Evropejs’ka politika Rusi naprikinci 60-h-y 70-h rokah XI st.*, [w:] *Naukovi praci Kamǎnec-Podil’skogo nacional’nogo universitetu imeni Ivana Ogienka. Istorični praci*, t. 24, Kamǎnec-Podilskij 2014, s. 10.

²¹³ J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 85.

²¹⁴ O. Golovko, *Rus’ i Polša ...*, s. 168; idem, *Evropejska politika Rusi...*, s. 10; A.V. Nazarenko, *Zapadnoevropejskie istočniki*, [w:] *Drevnǎ Rus’ v svete*, red. E.A. Meľnikova, Moskva 1999, s. 362 (ponad półtora roku); N. Delestowicz, *Okoliczności pobytu Izjasława...*, s. 62.

²¹⁵ D. Oljančyn, *op. cit.*, s. 401; A. Poppe, *Izjasław*, [w:] SSS, t. 2, s. 302; H. Haumann, *Geschichte Russlands*, München-Zürich 1996, s. 51; V. Vaniček, *op. cit.*, s. 130; J. Korpela, *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus’ bis zum Tode von Vladimir Monomach*, Jyväskylä 1995, s. 168; A. Poppe, *Izjasław Dymitr*, [w:] SSS, t. 2, s. 301-302; A. Kijas, *op. cit.*, s. 59, stwierdził, że książę spotkał się z Henrykiem IV dzięki protekcji Wratysława.

²¹⁶ D. Oljančyn, *op. cit.*, s. 401.

²¹⁷ *Povest’...*, č. 1, s. 131.

²¹⁸ *Ibidem*, s. 159.

teresującego²¹⁹. Zajmującą historię o najeździe Wratysława na Polskę opowiedział co prawda Gall Anonim, ale istnieją problemy z jej umiejscowieniem w rzeczywistości. Z opowiadania wynika, że Bolesław, dowiedziawszy się o ataku, zebrał wojsko i odciął Czechom drogę odwrotu. Nocą Wratysław się wycofał. Polacy ścigali ustępującego na Morawy wroga, ale do rozstrzygającej bitwy nie doszło²²⁰. Kiedy rozegrały się opisane przez Anonima wydarzenia, trudno dociec. Kronikarz nie posługiwał się datami. Wskazówką dla określenia chronologii tego zatargu jest tytułatura Bolesława. Wratysław, zwracając się do Piasta, nazywał go królem. Gdyby uznać tę przesłankę za istotną, walki między sąsiadami rozegrałyby się między 1076 a 1079 rokiem. Relacja Galla różni się jednak w istotnym punkcie od wspomnień Monomacha. Młody książę wraz z Polakami atakował rejon Czeskiego Lasu, a więc obszary dalekie od Moraw. Najprawdopodobniej zatem Gallowy opis dotyczy innego konfliktu polsko-czeskiego²²¹.

Niespodziewanie, najbardziej szczegółowy opis wyprawy polsko-ruskiej na Czechy zawdzięczamy Wasilijowi N. Tatiszczewowi. Osiemnastowieczny badacz historii Rusi napisał, że Światosław, na prośbę polskiego władcy, wysłał z pomocą przeciw Czechom Włodzimierza Monomacha i Olega Światosławicza. Wratysław, dowiedziawszy się o przygotowaniach do najazdu na swój kraj, szukał mediacji. Wydelegował do Polaków posłańca - wojewodę Łopatę, który za sumę 1000 grzywien srebra uzyskał pokój. O zawarciu porozumienia z Czechami poinformował Włodzimierza i Olega polski książę Władysław, stwierdzając, że wybiera się na wojnę z Prusami i Pomorzanami. Urażeni takim stanem rzeczy młodzi kniaziowie odpowiedzieli Piastowi:

Wy nas prizvali v soúz na Vratislava, i my sůda z vojski prišli po proz'be vašej. Nyne že vy ob"avláete, čto primirilis. My vam ostavláem na vašu volú no my, kak uže Boemii ob"ávilis' nepriatelí, ne možem bez mira vozvratit'sá i styd otcam našim i gosudarstvu ruskomu ostavit'. Togo radí my poidem svoea česti iskať, a vy iditie na prus i pomorán, nam s nimi nikakoj vraždy net²²².

Następnie zaatakowali gród Glatz, niszcząc jego okolice. Wówczas Wratysław przysłał do Włodzimierza i Olega swego brata biskupa i możnych z prośbą o zaprzestanie działań zbrojnych. Jako że propozycję poparto tysiącem grzywien okupu, kniaziowie zaakceptowali ofertę i wrócili do kraju²²³.

²¹⁹ W kronice Kosmasa mamy do czynienia z luką obejmującą drugą połowę lat siedemdziesiątych. W konsekwencji o wojnie z Bolesławem informacji nie ma. O wypadkach rozgrywających się latem 1076 r. Kosmas co nieco wiedział. Wspomniął o nadaniu Marchii Miśnieńskiej Wratysławowi w opowieści przytoczonej pod datą 1087 r.: *Cosmae Pragensis, op. cit.*, lib. 2, cap. 39, p. 141-142.

²²⁰ *Anonima tzw. Galla kronika, czyli dzieje książąt i władców polskich*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series* (dalej: MPH NS), t. 2, wyd. K. Maleczyński, Kraków 1952, lib. 1, cap. 24, p. 49-50.

²²¹ J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie 6584 (1076) roku ze wzmiankami o stosunkach polsko-pomorskich*, [w:] *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, Słupsk 1993, s. 85, datuje wydarzenia opisane przez Galla na lata poprzedzające zjazd w Miśni.

²²² V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 91.

²²³ *Ibidem*.

Zagadką pozostaje źródło informacji W.N. Tatiszczewa. Historycy rzadko powoływali się na ten fragment *Historii rosyjskiej*. Jeśli jednak wywoływała bliższe zainteresowanie, jej treść akceptowano. Tak uczynili m.in. I. Linniczenko, J. Powierski, Walentin L. Janin, A. W. Nazarenko i Sergej Cwetkow²²⁴. Dla I. Linniczenki i W. L. Janina samowolny wypad Włodzimierza i Olega na Kłodzko mógł stać się przyczyną pogorszenia relacji polsko-ruskich²²⁵. Należy rozumieć, że nieodpowiedzialny czyn młodych książąt byłby jedną z przesłanek decyzji Bolesława o poparciu aspiracji Izjasława do odzyskania utraconego tronu.

Jan Powierski relację W. N. Tatiszczewa poddał surowej krytyce. Zwrócił uwagę na ewentualność amplifikacji pierwotnego źródła późnymi kronikami polskimi oraz odautorskimi komentarzami Tatiszczewa. W konkluzji stwierdził niezbyt jednoznacznie:

Sam Tatiszczew podał, że informacja o pokoju z Wratysławem (choć niekoniecznie zawartym odrębnie przez księcia polskiego i przez książąt ruskich) była w latopisie Nestora. Ów latopis musiałby jednak nieco różnić się od kanonicznego tekstu *Powieści wriemiennych let*, co jest zupełnie możliwe.

Ostatecznie dochodzę do wniosku, że pierwotna relacja o wyprawie Włodzimierza i Olega do Polski z pomocą przeciw Czechom mogła obejmować informacje o zdobyciu Kłodzka, zwróceniu się Wratysława z propozycją pokoju za pośrednictwem wymienionych wysłańców oraz o zawarciu pokój, którego warunki obejmowały też zapłacenie przez Czechów Rusinom 1000 grzywien srebra (i może takież kwoty też Polakom). Relacja ta śladowo (tzn. jej początek) znalazła się w kanonicznej wersji *Powieści wriemiennych let* pod nieścisłą datą 6584 r., zaś już w czasach nowożytnych została rozbudowana pod wpływem wczesnośredniowiecznej historiografii polskiej (zwłaszcza kroniki Bielskiego), raczej jeszcze przed Tatiszczewem, który wprowadził nieznaczne zapewne zmiany...²²⁶

J. Powierski „za pierwotną relację” uznawał „stare ruskie źródło”, które fragmentarycznie weszło do *Powieści minionych lat*²²⁷. Jego istnienie warunkowało wartość źródłową znacznej części Tatiszczewowego tekstu. Dla historyka polskiego istotne znaczenie miało zdanie zapisane przez samego W.N. Tatiszczewa w komentarzu do omawianego fragmentu *Historii Rosyjskiej*. Po krótkiej charakterystyce doniesień na temat konfliktu polsko-czeskiego i udziału w nim ruskich książąt kronik Bielskiego, Gwagnina i Stryjkowskiego, stwierdził: „K tomu že obstoâtel'stva skazannyâ dovol'no âvlâût, što Nestorovo skazanie veroâtee...”²²⁸. Podejrzewam, że ta, kuriozalna skądinąd fraza, była odniesieniem do krótkiej wiadomości zawartej w *Powieści minionych*

²²⁴ I.A. Linničenko, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo...*, s. 6; idem, *Vzaimnyâ...*, s. 119; V.L. Ānin, *op. cit.*, s. 158; J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie...*, s. 91 i n.; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'...*, s. 532; S. Cvetkov, *op. cit.*, s. 21. Zob. też A.Ū. Karpov, *op. cit.*, s. 31-33.

²²⁵ I. Linničenko, *Vzaimnyâ...*, s. 119.

²²⁶ J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie...*, s. 91-92.

²²⁷ Idem, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 81.

²²⁸ V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 248.

lat. Symptomatyczne jest, że Tatiszczew weryfikował prawdomówność *Powieści* podługoszowymi, XVI-XVII-wiecznymi kronikami polskimi!

Nieznane źródło jako podstawę przekazu Tatiszczewa dostrzegają również A.W. Nazarenko. Świadczyć miała o tym archaiczność języka, jaki rzekomo zachował pionier rosyjskich badań historycznych. Wiadomości tego źródła znajdowały potwierdzenie w *Powieści minionych lat* i *Pouczeniu* Monomacha, którego W.N. Tatiszczew nie znał, oraz poddawały się pozytywnej weryfikacji. Co najważniejsze, tekst Tatiszczewa pozwalał na wyjaśnienie przyczyn nagłego przerwania działań wojennych Henryka w Saksonii²²⁹. Myślę, że dobrym podsumowaniem wywodów A.W. Nazarenki będzie stwierdzenie, iż przedstawiona przez Lamperta historia wojny saskiej Henryka z 1075 roku nie kończy się niespodziewanie. Kronikarz wyraźnie przedstawił przyczyny zakończenia kampanii i okoliczności jej wznowienia w Czechach. Podobnie jak Petro P. Tołoczko, nie podzielam optymizmu A. W. Nazarenki²³⁰. Zgodzić raczej należałoby się ze zdaniem, że zapiska W.N. Tatiszczewa nie zasługuje na zaufanie okazywane jej przez historyków. Jest ona, jak sądzę, zlepkiem kilku pomieszanych ze sobą wiadomości zaczerpniętych z *Powieści minionych lat* (latopisów) i kroniki Bielskiego (Strykowskiego, Gwagnina), uzupełnionych imaginacją autora wzbogaconą jego ogólną wiedzą historyczną²³¹. Próżno szukać tam zaginionego źródła. Opis wyprawy Włodzimierza współtworzą:

- zdanie z *Powieści* o udziale Światosławica i Wsiewołodowica w wojnie czeskiej Bolesława Szczodrego,
 - relacja Bielskiego z pierwszego i drugiego etapu wojny polsko-czeskiej, zakończonej prośbą Wratysława o pokój i wypłaceniem odszkodowania Bolesławowi,
 - pomieszane ze sobą wyprawy pomorskie Bolesława II i jego brata Władysława (stąd wojna na północy zaraz po walkach z Czechami, obecność Władysława, porażka i kończąca opis szerszej wersji Tatiszczewskiej zła sława Władysława, czyli Bolesława).
- To wszystko okraszone zostało zmyślnymi rozterkami Rurykowiców i ich dialogiem z polskim księciem „Władysławem”²³². Wniosek z tego taki, że w sprawie przebiegu

²²⁹ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’...*, s. 532.

²³⁰ Wszechstronna i wnikliwa analiza tekstu: P. Toločko, „*Istoriâ Rossijska*” *Vaslija Tatiševa*. *Džerela ta vidimosti*, Kiïv 2005, s. 477-483.

²³¹ *Kronika polska Marcina Bielskiego*, Warszawa 1829, s. 182; *Kronika Sarmacyi Europejskiej Alexandra hrabi Gwagnina*, [w:] *Zbiór dziejopisów polskich w czterech tomach*, t. 4, Warszawa 1768, s. 3-37. Ciekawym przykładem sposobu budowania tekstu przez Tatiszczewa jest notka o wyprawie książąt ruskich do Polski. Pierwotną jej wersję rozpoczynało zdanie, w którym Bolesław był określony jako zięć Światosława. Fragment o koligacjach został przez Tatiszczewa usunięty: zob. V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 91, 285. A.V. Nazarenko, zwolennik prawdziwości danych przekazanych przez Tatiszczewa, nie nawiązał do tej kwestii i ewentualnego zaginionego źródła. Wiadomo jednak, że rosyjski historyk był przeciwnikiem łączenia Bolesława z córką Światosława.

²³² V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 91, użył niemieckiej nazwy Kłodzka - Glatz, która funkcjonowała w nomenklaturze od XIII w.

i chronologii wojny polsko-czeskiej toczącej się z udziałem Rusinów musimy zadowolić się źródłami ruskimi – *Powieścią* i *Pouczeniem*. Cytowane na wstępie zdanie z *Powieści* sugeruje zaistnienie waśni w 1076 roku. Wątpliwości wobec takiego datowania latopisu od dawna pojawiały się wśród historyków. Już Iwan Linniczenko umiejscawiał wojnę polsko-czeską z udziałem ruskich posiłków w 1075 roku²³³. Dwadzieścia lat później Kazimierz Szkaradek-Krotoski pisał: „[...] wyprawa czeska jeszcze przed wiosną tegoż roku musiała mieć miejsce, to jest w pierwszych miesiącach r. 1076. Ponieważ zaś trwała 4 miesiące, musiała się rozpocząć już w r. 1075”²³⁴. Tym tropem podążał W. A. Kuczkin²³⁵. Według jego hipotezy do wyprawy Włodzimierza i Olega doszło między wrześniem 1075 roku a lutym 1076. Z informacji zawartych w *Powieści* na rok 1076 (marcowy) datować można było tylko śmierć Światosława (27 grudnia) i przejście władzy przez Wsiewołoda (1 stycznia). Władimir A. Kuczkin skojarzył akcję polsko-ruską z niefortunnym poselstwem Burcharda zakończonym w sierpniu 1075 roku. Misja wysłannika Henryka IV miała powstrzymać księcia kijowskiego przed zaangażowaniem w agresywną politykę Bolesława Szczodrego, utrudniającego królowi rozprawę z Sasami. Jesienno-zimowa akcja polskiego księcia wspartego ruskim kontyngentem zmusiła Henryka do opuszczenia Niemiec i wkroczenia do zagrożonych Czech²³⁶. Ciekawa hipoteza rosyjskiego historyka wymagała znajomości przez Henryka planów Bolesława. Ich poznanie byłoby, jak się wydaje, równoznaczne z wyłączeniem księcia czeskiego z aktywności militarnej poza granicami kraju w drugiej połowie 1075 roku. W sierpniu Wratisław, co prawda, zakończył swój udział w wojnie saskiej, ale miesiąc później ponownie u boku Henryka pustoszył Miśnię. Był w kraju we wrześniu i nie stał się na koncentrację wojsk królewskich w październiku 1075 roku w Gerstungen²³⁷. Lampert milczał o polskim zagrożeniu królewskiego sojusznika. W hersfeldzkich annałach dosyć szczegółowo relacjonujących wydarzenia między majem a grudniem 1075 roku próżno szukać choćby aluzji do spraw polskich. Obiekcje te nie wyłączają jednak

²³³ I. Linniczenko, *Vzaimnyâ...*, s. 119.

²³⁴ K. Szkaradek-Krotoski, *op. cit.*, s. 106, przyp. 3.

²³⁵ V.A. Kučkin, „*Poučenie*” *Vladimira Monomaha...*, s. 33-34. Podobnie: J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie...*, s. 81-85; A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša...*, s. 54; idem, *Evropejska politika Rusi...*, s. 75; S. Cvetkov, *op. cit.*, s. 21; A.Ū. Karpov, *op. cit.*, s. 31; D.A. Borovkov, *op. cit.*, s. 37. V.A. Kučkin nie powołał się ani na Linniczenkę, ani Szkaradka-Krotoskiego.

²³⁶ V.A. Kučkin, „*Poučenie*” *Vladimira Monomaha...*, s. 34. Koncepcję V.A. Kučkina uzupełniał A.B. Golovko, *Evropejska politika Rusi...*, s. 175, zdaniem którego Bolesław wystąpił do Światosława o pomoc natychmiast po czerwcowej klęsce Sasów nad Unstrutą. Armia polsko-ruska zaatakowała Czechów już wczesnym latem 1075 r. Włodzimierz i Oleg walczyli na Śląsku i w Czechach w końcu lipca, początkach sierpnia. Czy taki był scenariusz wydarzeń, nie wiem, lecz niezbyt pasuje on do relacji Lamperta. Nie wiadomo, dlaczego Bolesław zaktywizował się dopiero po klęsce Sasów. Siły polsko-ruskie byłyby skuteczniejsze, atakując Czechy dwa miesiące wcześniej lub przed październikiem 1075 r. Obiekcje budzi także szybkość, z jaką przeprowadzono domniemaną akcję.

²³⁷ *Lamperti...*, s. 225-234.

prawdopodobieństwa koncepcji W.A. Kuczkińa w zakresie datowania wyprawy polsko-ruskiej. Nie wydaje się jednak, by należało łączyć dyplomatyczne zabiegi Henryka IV na Rusi z planami wojennymi Bolesława Szczodrego.

Propozycja W. A. Kuczkińa przypomina efekty badawczych poszukiwań Tadeusza Wojciechowskiego, który w swych *Szkicach historycznych XI wieku* wysunął hipotezę o współpracy Bolesława Szczodrego z Sasami po bitwie pod Homburgiem. Według T. Wojciechowskiego opozycjoniści sascy skorzystali z propozycji polskiej wysuniętej przed czerwcową wojną. Polacy nie wzięli bezpośredniego udziału w zmaganiach z królem Henrykiem, lecz zaatakowali jednego z jego sojuszników – Czechów. Historyk przyznał, że „o samej akcji nie mamy wyraźnego świadectwa, gdzie była i kiedy, a jest to tylko kombinacja taka²³⁸”. Świadectwem powstałego zagrożenia były sierpniowo-wrześniowe „dziwne wyprawy” wykonane przez Henryka IV. Chodziło o opisany przez Lamperta wyjazd króla do Czech i rajd w kierunku Łużyc i Miśni²³⁹. Tadeusz Wojciechowski przekonany był, że poczynania Henryka i Wratisława miały związek z postawą przyjętą przez Szczodrego. Nie potrafił jednak określić stopnia polskiego zaangażowania w wypadki 1075 roku. Pisał bowiem:

„[...] narzucają się koniecznie pytania: czy wśród tej wojny, którą znamy wyłącznie tylko z Lamberta, nie było też jakiej bitwy albo gonitwy z Bolesławem [...] czy Bolesław rzeczywiście zamierzał się na marchię łużycką i na Budziszyn; albo wreszcie, co najmniej prawdopodobne, czy Bolesław ze swoim wojskiem tylko stał na granicy [...] Takie pytania narzucają się koniecznie [...] a materiał do odpowiedzi leży w tym fakcie, o którym powiem zaraz niżej: że w następnym roku (1076) Bolesław pojawił się znowuż na Łużycach i koło Myszny, co już wiemy dowodnie²⁴⁰.

Jak widać, T. Wojciechowski intuicyjnie związał swe przypuszczenia z wyprawą Bolesława wspartego Rusinami. Nie przyszło mu jednak do głowy, by przenieść opowiadanie *Powieści* z 1076 na 1075 rok.

Wnioski T. Wojciechowskiego i W.A. Kuczkińa warto skonfrontować z wynikami badań J. Powierskiego. Historyk ten zestawiał interesujący nas fragment *Powieści* z zapisami *Pouczenia* Monomacha. Wspomnienia księcia opisywały następujące fakty:

- czteromiesięczną wyprawę z pomocą Polakom przeciw Czechom,
- urodziny syna Włodzimierza, Mścislawa²⁴¹,

²³⁸ T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 187.

²³⁹ Na ten temat m.in.: G. Meyer von Knonau, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, Bd. 2, Leipzig 1894, Bd. 2, s. 521-522, 523, przyp. 92, 526; W. Giesebrecht, *Geschichte der deutsche Kaiserzeit*, Bd. 3, Leipzig 1890, s. 319-320.

²⁴⁰ T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 188.

²⁴¹ Istnieje rozbieżność między *Pouczeniem* i *Latopisem hipackim*. *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 190, najpierw informowała o śmierci Światosława, a następnie o urodzinach Mścislawa. Datowanie urodzin Włodzimierowica na rok 1075: N. von Baumgarten, *Staršaâ vetv' Monomahovičej*, „Letopis' Istoriko-Rodoslovnago Obščestva v Moskve” 1906, R. II, 1906, vyp. 4, s. 17 (ale idem, *Généalogies...*, s. 22,

- wyjazd do Turowa,
- wyjazd na wiosnę do Perejasławia,
- powrót do Turowa,
- śmierć Światosława.

W świetle oświadczenia Monomacha wyprawa do Polski i śmierć Światosława nie mogły nastąpić w tym samym roku²⁴². Nie ma tu znaczenia, w jakim systemie chronologicznym dokonano zapisu²⁴³. Jeśli przyjmiemy, że Światosław zmarł w grudniu 1076 roku, wówczas interesujące nas wypadki zaistniały w 1075 roku. Do tej ewentualności odniósł się J. Powierski, stwierdzając niepodobieństwo takiego datowania. Zdaniem historyka, Wratisław popadł w zbrojny konflikt z Bolesławem w momencie kryzysu w relacjach wewnętrznych między Przemyślidami. Chodziło o spór z bratem, biskupem Jaromirem, popieranym przez Konrada i Ottona. W ramach tego scenariusza Wratisław zaatakował Szczodrego, a posiłki ruskie z Włodzimierzem i Olegiem włączyły się do działań w rejonie Głogowa. Czeski Las Bolesław z sojusznikami osiągnęli po przejściu do ofensywy²⁴⁴. Swe wywody J. Powierski podsumował:

Rusini byli w Polsce przez 4 miesiące, a więc wrócili do siebie nie wcześniej, niż w listopadzie, a najpóźniej w grudniu 1074 r. Zgodnie z *Poučenijem* mógł więc Monomach jeszcze przed wiosną 1075 wrócić w tym samym roku marcowym do Włodzimierza Wołyńskiego, gdzie zapewne urodził mu się syn Mścisław, i przejść do Turowa, zanim na wiosnę 1075 r. udał się do ojca do Perejasławia²⁴⁵.

W. A. Kuczkin i J. Powierski słusznie negują dotychczasowe („powieściowe”) datowanie eskapady Włodzimierza i Olega. Obie supozycje są prawdopodobne. Próby ograniczenia czasu jej rozegrania przez J. Powierskiego do 1074 roku nie wydają się jednak trafne. Trudno bowiem uzasadnić, dlaczego Wratisław, znalazłszy się w skomplikowanej i niepewnej sytuacji wewnętrznej, właśnie wówczas zaatakował Bolesława Szczodrego. Działania takie zazwyczaj się podejmuje, mając spokojne zaplecze. Intryguje za to nieobecność Piasta i Przemyślidy w walkach niemiecko-węgierskich rozgrywających się

tabl. 5, 1076); A. Poppe, *Mścisław Gabriel Harald*, [w:] SSS, t. 3, s. 326; idem, *Metropolici i książęta Rusi Kijowskiej*, [w:] G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 2000, s. 431. Datowanie w lutym 1076 r. Zob. A.S. Orlov, *op. cit.*, s. 18; V.A. Kučkin, „*Poučenie*” *Vladimira Monomaha*..., s. 24; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 72; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 480 (bez wyraźnego wskazania miesiąca). Inaczej (czerwiec) 1076 r. m.in.: V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 91; L. Vojtovič, *Knáža doba*..., s. 457; Ch. Cawley, *Mstislav Vladimirovich*, http://fmg.ac/Projects/MedLands/RUSSIA,%20Rurik.htm#_Toc481496215 (tylko 1076) [data dostępu: 15.02.2018].

²⁴² J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie*..., s. 81.

²⁴³ Inna ewentualność wynikałaby, gdyby wydarzenia zapisano w różnych systemach chronologicznych. Tego nie jesteśmy w stanie stwierdzić.

²⁴⁴ J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie*..., s. 84-85. Autor lokował Czeski Las w Sudetach.

²⁴⁵ *Ibidem*, s. 85.

latem 1074 roku²⁴⁶. Ówczesnie rzeczywiście mogło dojść do jakiegoś konfliktu polsko-czeskiego²⁴⁷. Równie dobrze mógł on nastąpić w roku następnym. W tym kontekście interesująco brzmią cytowane wyżej przemyślenia T. Wojciechowskiego.

Trudno rozstrzygnąć, czy wojnę rozpoczął Wratysław II, czy Bolesław Szczodry. Czy oddziały ruskie miały za zadanie wesprzeć ofensywne zamiary Bolesława, czy też stanowiły odsiecz dla pozostających w defensywie Polaków? Wymienienie przez Monomacha w *Pouczeniu* Głogowa i Czeskiego Lasu nie daje pola do dyskusji²⁴⁸. Trzeba przyznać, że Światosław, wysyłając do Polski młodych kniaziów, dał dowód respektu dla zawieranych umów. Bez względu na to, kto był agresorem, górę wzięły oddziały polsko-ruskie i wyprawa sięgnęła Czeskiego Lasu. Jeśli informacja Monomacha odpowiada prawdzie, to należy stwierdzić, że akcja Bolesława miała, jak na relacje polsko-czeskie, imponujący zasięg, dotarła bowiem do południowo-zachodnich rubieży państwa Przemyślidów. Jakie były międzynarodowe okoliczności polsko-czeskiego zatargu, nie za bardzo wiadomo. Gdyby zaakceptować okoliczności zaprezentowane przez T. Wojciechowskiego i datowanie konfliktu proponowane przez W. A. Kuczkińską, wówczas konfrontację polsko-czeską można byłoby określić jako element towarzyszący wojnie królewsko-saskiej w Niemczech. Starcia mogły być również kontynuacją sporów, którym kres próbował położyć Henryk spotkaniem w Miśni. Czy Bolesław zdecydował się bezpośrednio zaangażować w wojnę domową w Niemczech? Przypuszczam, że prawdopodobnej odpowiedzi na to pytanie możemy szukać tylko u Lamperta. Z jego opowiadania wynika, że gdy Henryk IV przygotowywał wojnę przeciwko Sasom, polska delegacja zaoferowała pomoc królewskim przeciwnikom. Jak wynika z tej relacji, pojawiły się propozycje wsparcia albo przeciw samemu monarsze, albo Duńczykom, albo innym wrogom wspierającym Henryka²⁴⁹. Czy doszło do realizacji oferty, nie wiadomo. Wiadomo natomiast, że na wezwanie Henryka Wratysław stanął się w czerwcu w Breitungen z budzącym podziw swą liczebnością wojskiem. Wziął udział w zwycięskiej dla króla bitwie pod Homburgiem i w dalszej kampanii na terenie Saksonii. Po zwycięstwie Henryk rozpuścił swoją armię, planując nową wojnę na jesień 1075 r. We wrześniu, z oddziałem 500 lekkobrojnych rycerzy, zjawił się w Czechach, a stamtąd, wraz z Wratysławem,

²⁴⁶ Henryk IV podjął interwencję dla Salomona przeciwko Gejzie.

²⁴⁷ T. Grudziński, *Bolesław Śmiały-Szczodry...*, s. 39, twierdził, że Henryk miał polecić Wratysławowi uderzyć na Polskę, by uniemożliwić Bolesławowi pomoc dla Węgrów. Zdaniem J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie...*, s. 84-85, wówczas doszło do konfliktu między księciem czeskim i polskim z udziałem Włodzimierza i Olega.

²⁴⁸ J. Powierski, *Przekazy Tatiszczewskie...*, s. 85, był zdania, że to Wratysław zaatakował Bolesława.

²⁴⁹ Propozycje według *Lamperti...*, s. 214, składali Polacy i Wieleci. Prawdopodobnie oferta powstrzymywania Duńczyków pochodziła ze strony Lutyków.

ponownie zaatakował Saksonię. Wyprawa zakończyła się niepowodzeniem w obliczu kontrakcji Sasów i Henryk wraz księciem wrócili do Czech. Wkrótce Wratysław otrzymał nagrodę za wierną służbę w szeregach armii króla niemieckiego – po śmierci margrabiego Dedi, opiekuna Izjasława, Henryk przekazał mu Łużyce²⁵⁰. Salijczyk 22 października 1075 roku ponownie skoncentrował armię w Gerstungen. Wśród obecnych Lampert nie wymienił Czechów. Wydaje się, że Wratysław spotkał się z Henrykiem dopiero na Boże Narodzenie w Goslarze²⁵¹. Jeśli do polsko-czeskiej konfrontacji doszło w 1075 roku, to mogło to nastąpić albo, tak jak chciał T. Wojciechowski, w sierpniu-wrześniu, albo w październiku-listopadzie. Kluczowym momentem dla określenia polskiego zaangażowania w działaniach 1075 roku może być nieobecność czeskiego księcia w Gerstungen. Taka interpretacja zbliża nas do hipotezy W.A. Kuczkińa w zakresie trwania działań Włodzimierza i Olega na przełomie 1075-1076 roku. Tworzy ona ciągłość zdarzeń, łącząc ze sobą treść *Powieści* i *Pouczenia*. Nie wymaga, tak jak w przypadku propozycji Jana Powierskiego, przesuwania zdarzeń o dwa lata i korekty datowania śmierci Światosława Jarosławica (z 1076 na 1075 r.)²⁵². Łącząc ze sobą argumentację T. Wojciechowskiego, W.A. Kuczkińa i J. Powierskiego, wprowadzając niezbędne moim zdaniem korekty, uzyskamy następujący obraz: pod koniec 1074 roku Izjasław, opuściwszy Polskę, znalazł się na dworze margrabiego Dedi i za jego pośrednictwem spotkał się w styczniu 1075 roku z królem Henrykiem. Znajdujący się w fazie przygotowań do wojny z Sasami monarcha zdecydował się wysłać na Ruś misję dyplomatyczną, żądając od Światosława, pod groźbą wojny, oddania władzy. Henryk tymczasem rozpoczął działania zbrojne przeciw opozycji zakończone sukcesem latem 1075 roku. Na październik wyznaczył kolejny termin koncentracji wiernych sobie wojsk. Na wezwanie króla nie stawiał się Wratysław, zaatakowany najprawdopodobniej przez połączone oddziały polskie i ruskie. Walki zakończono przed grudniem 1075 roku, jako że wówczas Wratysław pojawił się ponownie w Niemczech. Po zakończeniu kampanii Włodzimierz i Oleg wrócili na Ruś. Monomach udał się do Turowa. W lutym 1076 roku, czyli zgodnie z oświadczeniem księcia w roku wyprawy „polskiej”, urodził się jego pierworodny syn Mściśław²⁵³. Z Turowa Monomach pojechał do ojca do Perejasławia, by wrócić ponownie do Turowa. Do rozwiązania pozostanie kwestia współdziałania Bolesława z Sasami. Można rzec, że w świetle opowieści Lamperta takie prawdopodobieństwo istnieje, ale kronikarz dowodów militarnej współpracy nie dostarczył. Dziwne, według T. Wojciechowskiego, posunięcia Henryka autor roczni-

²⁵⁰ *Ibidem*, s. 230-232.

²⁵¹ *Ibidem*, s. 250.

²⁵² Sceptyczny wobec datowania J. Powierskiego ostatnio J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 30.

²⁵³ D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 72.

ków wyjaśnił, nie wspominając o polskim zaangażowaniu²⁵⁴. Nie wyświetlił za to przyczyn nieobecności Wratysława w październiku w Gerstungen, kiedy przygotowywano drugą wielką wyprawę przeciwko Saksonii.

Dywagacje wokół przesunięcia w czasie walk między Bolesławem i Wratysławem mają charakter hipotetyczny, a ich podstawę stanowią wspomnienia Włodzimierza Monomacha. Do ostrożności w przyjęciu zdecydowanego stanowiska skłania świadomość możliwości popełnienia błędu przez autora „itinerarium”. Nie ma zatem precyzyjnych instrumentów do dokładniejszego osadzenia w przestrzeni czasowej wojny polsko-czeskiej. Z tego względu powinniśmy brać pod uwagę ewentualność jej wybuchu w okresie między zawarciem pokoju w Sutiejsku a zimą 1075 roku.

Udział młodych książąt ruskich w wojnie polsko-czeskiej, jak wspomniałem, pozostaje jedynym znanym dziś przejawem współdziałania między Bolesławem i Światosławem. Współpraca wojskowa świadczyła o znakomicie kształtujących się relacjach. T. Wojciechowski stwierdził, iż ich umocnieniu sprzyjały poczynania Izjasława na arenie międzynarodowej²⁵⁵. Kooperacja Bolesława ze Światosławem zakończyła się tak nagle, jak się rozpoczęła. W momencie, gdy Bolesław Szczodry na Boże Narodzenie zdobył skroń królewską koronę, jego polityczny partner umierał. Światosław rozstał się z życiem po nieudanej operacji „chirurgicznej” 27 grudnia 1076 roku²⁵⁶.

Trzecia interwencja Bolesława. Powrót i śmierć Izjasława

W następstwie układu między Bolesławem i Światosławem Izjasław musiał opuścić Polskę. Dzięki kronice Lamperta z Hersfeldu wiemy, że azyl znalazł u margrabiego Dedi na Łużykach²⁵⁷. Stamtąd dopiero udał się na dwór Henryka IV²⁵⁸. Do spotka-

²⁵⁴ Chodziło, jak zrozumiałem, o niespodziewaną agresję na Saksonię przez Łużyce. Król pułstoszył zarówno Saksonię, jak i Turyngię. Jego droga po bitwie nad Unstrutą wyglądała następująco: Turyngia-Saksonia-Halberstadt-Turyngia-Eschwege-Wormacja-Czechy-Łużyce.

²⁵⁵ T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 169.

²⁵⁶ *Povest'*..., č. 1, s. 131-132.

²⁵⁷ Czy pobyt u Dediego był wyborem przypadkowym, czy też Izjasław celowo przybył na Łużyce, trudno jednoznacznie stwierdzić. Margrabia Dedi był ojczymem Kunegundy, żony Jaropelka, syna Izjasława. Ustalenie czasu zawarcia tego związku rozwiązałoby kwestię. Jedynie źródło wspominające o mariażu, to *Annalista Saxo*, p. 405, który stwierdził: „Cunigunda nupsit regi Ruzorum”. Niestety, historycy problemu nie rozwikłali do dziś. Zob. m.in. N. de Baumgarten, *Genealogies...*, s. 10, tabl. 2; N. I. Šaveleva, *Knâz' Āropolk Izâslavič i hristianskaâ cerkov' XI v.*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekov'e: H čtenia k 80-letiu čl. – korr. AN SSSR V. T. Pašuto*, Moskwa 1998, s. 132-136; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 353; D.V. Donskoj, *op. cit.*, s. 664; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 96; C. Lübke, *Das östliche Europa*, München 2004, s. 265; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 524-528.

²⁵⁸ *Lamperti...*, p. 202. Zob. także: *Siegeberti Gemblacensis Chronica*, ed. L.C. Bethmann, [w:] MGH SS, Bd. 6, Hannoverae 1844, p. 362.

nia monarchów doszło w styczniu 1075 roku w Moguncji. Izjasław prosił króla o pomoc przeciwko okrutnemu bratu-tyranowi, który pozbawił go władzy. Na monarchę i jego otoczeniu przybysz wywarł duże wrażenie za sprawą darów przekazanych Henrykowi²⁵⁹. Zdaje się, że księciu-wygnańcowi zależało na kontakcie z monarchą, gdyż pospieszył z Łużyc do dalekiej Nadrenii. Miarą desperacji Izjasława miała być gotowość przyjęcia niemieckiego zwierzchnictwa. Taką, nie wiadomo, czy prawdziwą, informację zawdzięczamy Siegebertyowi z Gembloux²⁶⁰. Czy Izjasław naprawdę liczył na militarną pomoc Henryka, nie wiadomo. Salijczyk uwikłany w konflikt wewnętrzny nie miał możliwości poważnego zaangażowania w sprawy Izjasława. Przed przybyciem do Moguncji debatował w Strasburgu z książętami nad wyprawą przeciwko Saksonii. Kwestia zdławienia permanentnie odradzającej się opozycji stanowiła dla Henryka priorytet. Wydaje się, że nie tylko problemy krajowe stały na przeszkodzie w udzieleniu wygnańcowi realnej pomocy²⁶¹. Decydujące znaczenie miał układ geopolityczny. Henryk IV nie dysponował żadnymi możliwościami wywarcia bezpośredniego nacisku na uzurpatora. Trudno bowiem wyobrazić sobie niemiecką akcję zbrojną na wschodzie²⁶². Ostatecznie król zdecydował się wysłać na Ruś poselstwo na czele z prepozytem trewirskim Burchardem²⁶³. Co ciekawe, jako swego emisariusza wybrał człowieka skoliigaconego ze Światosławem²⁶⁴. Stanąwszy przed obliczem nowego księcia kijowskiego, Burchard zagroził mu wojną z Niemcami, jeśli dobrowolnie nie przywróci bratu tronu: „Missus est protinus a rege Burchardus Treverensis aeclesiae prepositus agere cum illo de iniuriis, quas fratri intulerat, et commonere, ut regno, quod iniuste invasisset, ultro decederet alioquin auctoritatem et arma Teutonici regni propediem experturum fore”²⁶⁵. Według Lamperta Światosław nie miał zamiaru wyrzec się władzy i przekazał królowi niesłychane bogactwa, mające być zapłatą za odstąpi-

²⁵⁹ Lamperti..., p. 219.

²⁶⁰ Siegeberti Gemblecensis Chronica, s. 362, wspomina, jak zauważył m.in. A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 530, o podporządkowaniu się cesarzowi, którym Henryk w 1075 r. nie był.

²⁶¹ T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 79.

²⁶² *Ibidem*.

²⁶³ O poselstwie Burcharda m.in.: idem, *Polityka papieża...*, s. 76-80; B.Â. Ramm, *Papstvo i Rus' X-XV vekah*, Moskwa-Leningrad 1959, s. 63-64; W.L. Ânin, *op. cit.*, s. 154-155; S. Epperlein, B. Widera, *Die Beziehungen der Kievan Rus und Polens zu Papst und Kaiser während Investiturstreits*, „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Ländern Europas”, 1964, vol. 8, s. 275-283; O.P. Toločko, P.P. Toločko, *op. cit.*, s. 188-189; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus'*..., s. 529-531; F. Litvina, F.B. Uspenskij, *Monastyr' sv. Simeona v Kieve, [w:] Anfologion. Vlast', obšestvo, kultura v slavânskom mire v Srednie veka. K 70-letiu Borisa Nikolaeviča Flori*, Moskwa 2008, s. 276-284; Ū.N. Denisov, *op. cit.*, s. 36-37; D.A. Borovkov, *op. cit.*, s. 38-39; A.F. Litvina, F.B. Uspenskij, *Traektorii tradicii. Glavy iz istorii dinastii i cerkvi na Rusi konca XI-načala XIII v.*, Moskwa 2010, s. 11-12; A.N. Delestowicz, *Okoliczności pobytu Izjasława...*, s. 67-68.

²⁶⁴ Według Lamperti..., p. 202, Burchard był szwagrem Światosława.

²⁶⁵ *Ibidem*. Zdaniem kronikarza Burchard odwoził Henryka od podjęcia zbrojnych kroków przeciwko Światosławowi.

nie przez Henryka IV od wspierania Izjasława²⁶⁶. Nieco podobnie brzmiącą wiadomość przekazała *Powieść minionych lat*: „V se že leto pridoša sli iz nemeč' k' Svâtoslav; Svâtoslav” že, veličaâs pokaza im” bogat'stvo svoe. Oni že videvše bešislenoe množstvo zlato, i srebro, i povoloky i reša: „Se ni v”cto že est', se bo ležit' mertvo”²⁶⁷.

Tadeusz Grudziński w niemieckim poselstwie dopatrywał się intrygi zmierzającej do rozbicia sojuszu Bolesława ze Światosławem. Pomijając brak źródłowego uzasadnienia dla tego przypuszczenia, stwierdzić trzeba, że nie istniała w ówczesnej sytuacji politycznej taka możliwość. Co mógł zaproponować Światosławowi wspierający Izjasława Henryk, by ten porzucił współpracę ze Szczodrym? Realnie oceniając sytuację, możemy podejrzewać, że poselstwo niemieckie na Ruś mogło mieć tylko jeden skutek – wzmocnić przymierze polsko-ruskie. I tak chyba się stało.

Do powrotu posłańców Henryk powierzył Izjasława opiece margrabiego Dedi. Najprawdopodobniej zatem Izjasław kilkanaście miesięcy spędził na Łużycach. Mógł z bliska śledzić zmagania króla z opozycją. Zakończenie kampanii w Saksonii zbiegło się z powrotem Burcharda z Rusi. Z punktu widzenia Izjasława misja nie przyniosła żadnych sukcesów²⁶⁸. Zadowolony mógł być Henryk, który, jak stwierdził Lampert, otrzymał od Światosława bogactwa dotąd w Niemczech niewidziane. W zamian oczekiwał poniechania sprawy Izjasława. Zdobyty nieoczekiwanie majątek król zużytkował na przygotowanie nowej kampanii przeciwko opozycji²⁶⁹. Izjasław musiał zapomniać o niemieckiej pomocy.

Wygnany ksiązę wykazał sporą determinację w poszukiwaniu sojuszników przeciwko bratu. Na długo przed powrotem misji Burcharda wyekspediował syna

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 225-226. Wokół poselstwa pojawiły się ciekawe kontrowersje. K. Szkaradek-Krotowski, *op. cit.*, s. 106: „Ale właśnie dlatego, by niebezpiecznego księcia polskiego nie urazić i nie pchnąć go w przededniu walki z rebelią saską do groźnej koalicji z buntownikami, król niemiecki wysyłając w poselstwie właśnie szwagra Światosławowego, sprzymierzeńca polskiego, z góry zaznaczył swe przychylnie dla Bolesława stanowisko w kwestyi ruskiej”. Autor sądził, że w 1074-1075 zaistniał rozejm w konflikcie polsko-niemieckim. W.L. Ānin, *op. cit.*, s. 154, sugeruje ewentualność zupełnie innych celów wyprawy Burcharda – zawarcie sojuszu ze Światosławem lub uzyskanie deklaracji jego neutralności. A.F. Litvina, F.B. Uspenskij, *Knâz' Svâtoslav i car' Iezekiâ (k interpretacji statej "Povesti vremennyh let" pod 1075 i 1076 g.)*, “Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistiki” 2008, No 2, s. 8, zwracają uwagę na możliwość realizacji przez posłów Henryka „pragmatycznego zadania” związanego z pustką w królewskiej kasie. O perspektywach realnej pomocy dla Izjasława sceptycznie już I.A. Linnicenko, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo...*, s. 3

²⁶⁷ *Povest'...*, č. 1, s. 131. Oba przekazy mają odmienną wymowę, jeśli chodzi o potraktowanie posłania Henryka przez Światosława. Wrażenia stron mogą być wynikiem subiektywnej rejestracji faktów i dla niniejszych rozważań nie mają znaczenia. Istotny jest rezultat, czyli fiasko misji. O interpretacji tekstu *Powieści*: A.F. Litvina, F.B. Uspenskij, *Knâz' Svâtoslav i car'...*, s. 6-11.

²⁶⁸ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 42, uznał, że Henryk IV przedłożył współpracę ze Światosławem nad wsparcie Izjasława.

²⁶⁹ *Lamperti...*, s. 225-226.

Jaropełka do Rzymu²⁷⁰. Kulisy rozmów poznajemy dzięki korespondencji papieża z Izjasławem i z Bolesławem Szczodrym. Z pierwszego listu dowiadujemy się, że Jaropełk, w imieniu Izjasława, przekazał papieżowi Ruś, przyjmując ją na powrót jako darowiznę św. Piotra²⁷¹. Syn Izjasława zobowiązywał się do dochowania wierności Grzegorzowi VII²⁷². Poza kilkoma niejasnymi momentami, treść listu nie pozostawia

²⁷⁰ O wizycie Jaropełka w Rzymie m.in.: A.W. Ziegler, *Gregor VII und der Kijewer Grossfürst Isjaslav*, „Studi Gregoriani per la storia di Gregorio VII e della riforma Gregoriana” 1947, t. 1, p. 387-411; V. Meysztowicz, *L’union de Kiev avec Rome sous Grégoire VII*, „Studi Gregoriani per la storia di Gregorio VII e della riforma Gregoriana” 1956, t. 5, p. 83-108; B.Å. Ramm, *op. cit.*, s. 64-68; T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 80-91; M. Osterreider, *Kulturverbindungen zwischen Regensburg und Kiev (10-13. Jahrhundert) und die Rolle der Iren*, [w:] *Bayern und Osteuropa. Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabens imit Rußland, der Ukraine und Weißrußland*, Hrsg. H. Bayer-Thoma, Wiesbaden 2000, s. 69-71; H.E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII 1073-1085*, Oxford 2004, s. 452-454; V.B. Perhavko, *Russko-ila’änskie peresečeniä i soprikosnoveniä v X-XII vekah*, „Rossica Antiqua” 2012, t. 1, s. 8-10; A.B. Golovko, *Evropejska politika Rusi...*, s. 175-178. W historiografii pojawiła się koncepcja doszukująca się istotnej roli Gertrudy w zabiegach Izjasława o papieską pomoc. Zob. m.in.: A.W. Ziegler, *op. cit.*, s. 403; V. Meysztowicz, *op. cit.*, s. 96-103; T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 81-84; B. Kürbis, *Gertruda – historia jej życia* [w:] *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Kraków 1998, s. 27-28. Kwestii nie podjął W.L. Ānin, *op. cit.*, s. 142-164. Podstawą rozważań na temat zaangażowania księżnej w działania Izjasława jest skromny zwrot z listu Grzegorza do wygnanego księcia, w którym papież wskazuje jako adresatów króla Demetriusza i królową małżonkę. W ówczesnej, jak wiadomo, dość intensywnej korespondencji Grzegorza z władcami europejskimi, formuła taka pozostaje ewenementem. Zazwyczaj różnice w inwokacji sprowadzały się do stopniowania godności władców – odbiorców dokumentu. Zdaniem T. Michałowskiej, *Ego Gertruda. Studium historycznoliterackie*, Warszawa 2001, s. 85-86, istnieje analogie między miniaturami modlitewnika Gertrudy a wydarzeniami politycznymi 1075 r. (misja Jaropełka w Rzymie). Autorka powtarza tu zdanie o inicjatywie księżnej w sprawie zabiegów w Stolicy Apostolskiej. W tej kwestii, jak sądzę, trafne są spostrzeżenia M. Smorąg Różyckiej, *Biznatińsko-ruskie miniatury Kodeksu Gertrudy. O kontekstach ideowych i artystycznych sztuki Rusi Kijowskiej XI wieku*, Kraków 2003, s. 57. Obie modlitwy św. Piotra nie nawiązują do wydarzeń politycznych 1075 r. Zob. *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale*, s. 81-82: „Święty Piotrze [...] wejrzyj łaskawie na mnie niegodną służebnicę Chrystusa, rozwiąż więzy wszystkich moich nieczystości i wyblagaj mi u dobrego i łaskawego Jezusa prawdziwą pokorę, umiłowanie Boga i bliźniego, dobroć nieobłudną, dobre obyczaje i uczciwe, czystość i zdrowie duszy ciała, i koniec dobry, i łaskę Świętej Trójcy bez końca. Amen”. Warto też zauważyć, że postać Izjasława nie pojawia się na kartach psalterza. Wydaje się, że do wniosków wspomnianych wyżej autorów trudno cokolwiek dodać, tym bardziej że nie wiadomo, ile wspólnego mają one z rzeczywistością. W kontekście identyfikacji Jaropełka-Piotra i Jaropełka syna Izjasława zob. jednak zaskakujące V.K. Ziborov, *O krestnom imeni kievskogo knäzä Izjaslava Aroslavica*, [w:] *Russkie drevnosti. K. 75-letiiu professora I. Å. Froänova*, red. A.Å. Dvorničenko, Sankt Peterburg 2011, s. 116-127.

²⁷¹ W broszurce V. Idžo, *Svätij Papa Rimškij – zasnovnik korolivstva Rusi-Ukraïni v XI stolitti*, Ivano-Frankivs’k 2018, s. 14, na temat skutków kontaktów Izjasława z papieżem, stwierdził: „Takim činom iz džerel z Sekretного Vatikan’skogo arhivu, Vikipedii ta sukupnosti proanalizovanih naukih prad’, možna vvažati 17 kvitnâ 1075 roku časom peršogo utvorennâ korolivstva Rusi-Ukraïni Papoü Rim’skim Grigorijem VII...”.

²⁷² *Monumenta Gregoriana...*, nr 74, p. 236: „Filius vester, limina apostolorum visitans ad nos venit. Et, quod regnum illud dono sancti Petri per manus nostras vellet optinere, eidem beato Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita, devotis precibus postulavit indubitanter asseverans: illam suam petitionem vestro consensu ratam fore ac stabilem, si apostolicae auctoritatis gratia ac

wątpliwości co do intencji i celów obu stron. Problem spoczywał w sposobie realizacji zamiaru ponownego osadzenia Izjasława na kijowskim tronie i roztoczenia nad nim opieki św. Piotra. Możliwe, że wśród omawianych koncepcji pojawiła się kwestia wznowienia współpracy z Bolesławem Szczodrym. Kilka dni po piśmie do Izjasława, kanclerz papieską opuścił list Grzegorza do polskiego władcy. Jak wynika z jego brzmienia, Jaropełk poruszył z papieżem sprawę ograbienia ojca przez polskiego księcia i jego poddanych. Jaki był kontekst podjęcia przez Rurykowica w Rzymie tego wątku, nie wiadomo. W liście papież upomniał Bolesława. Omówiwszy zagadnienia dotyczące stosunków dwustronnych, dodał nieco niespodziewanie: „ (...) non ignorantes, quoniam, qui aliorum bona iniuste auferunt, nisi emendaverint si emendare poterint, nullatenus in regno Christi et Dei partem habere credendi sunt. Hoc autem a vobis eadem caritate, qua dicimus, pro salute animae vestrae recipi concupiscimus”²⁷³. Jak Bolesław zareagował na papieską reprimendę, trudno ustalić. Pismo Grzegorza nie zawiera żadnych wskazówek na temat interwencji w imieniu Izjasława. Możliwe, że tę sprawę omawiano z legatami przybyłymi do Krakowa. W każdym razie, jeśli inicjatywa Grzegorza VII miała na celu skłonienie Piasta do ponownego zaangażowania w organizację powrotu Izjasława na kijowski tron, to nie przyniosła rezultatu. W sytuacji politycznej wykreowanej po 1074 roku ani strona polska, ani książę kijowski nie byli zainteresowani zmianami. Sojusz Szczodrego i Światosława miał się zupełnie dobrze, czego świadectwem był wspominany już kilkakrotnie udział Włodzimierza Monomacha i Olega Światosławica w konflikcie na terenie Czeskiego Lasu. Bolesław, z jednej strony, współpracował ze Stolicą Apostolską w dziele naprawy polskiego Kościoła, przygotowując grunt pod koronację i, z drugiej, respektował układ z Sutiejska. Śmierć Światosława, jak należy przypuszczać, spowodowała weryfikację istniejącego układu. W Kijowie miejsce zmarłego zajął jego młodszy brat Wsiewołod. W tych okolicznościach Bolesław zmienił zdanie w kwestii wsparcia dla Izjasława i zdecydował się na interwencję. T. Wojciechowski dziwił się tej decyzji: „Jest sprawa przyciemna, bo nie łatwo zrozumieć, co mogło nakłonić Bolesława do akcji przeciw Wszewołodowi, ile że Wszewołod był mu wiernym sprzymierzeńcem przeciw Niemcom i Czechom”²⁷⁴. Najczęściej historycy, pisząc o kulisach wsparcia Izjasława przez Szczodrego, wskazywali na naciski Stolicy Apostolskiej. Takiej odpowiedzi na zadane przez siebie pytanie

munimine donaretur”. Wydanie rosyjskie z komentarzem: *Zapadnoevropejskie istočniki*, s. 112-114. Jaropełka z księciem obecnym w Rzymie identyfikował już N.P. Kondakov, *Izobrażeniâ knâzâ Āropolka Izâslaviča v” miniatûrah” XI veka*, [w:] *Izobrażeniâ knâžeskoj semi”i v” miniatûrah” XI veka*, Sankt-peterburg 1906, s. 1-123, s. 8.

²⁷³ *Monumenta Gregoriana...*, Bd. 2, nr 73, p. 198. Wydanie rosyjskie z komentarzem: *Zapadnoevropejskie istočniki*, s. 112.

²⁷⁴ T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 233-234.

udzielił T. Wojciechowski²⁷⁵. Podobne stanowisko zajął Władimir T. Paszuto: „Polzuâs’ vmešatel’stvom kurii kak predlogom i smert’û Svâtoslava kak povodom k peresmotru Sutejskogo dogovora, on podderžal Izâslava...”²⁷⁶. Innego zdania byli m.in. Tadeusz Grudziński, Oleksandr Hołowko, Jan Powierski i Norbert Delestowicz, którzy uznali, że papieństwo nie odegrało istotnej roli przy podejmowaniu decyzji przez Bolesława²⁷⁷. Dlaczego polski monarcha postanowił porzucić układ w Sutejsku i czy ktokolwiek wpłynął na ten krok, trudno rozstrzygnąć. Czy, tak jak sugerował Tadeusz Grudziński, nie udało mu się porozumieć z Wsiewołodem w kwestii przedłużenia umowy zawartej z Światosławem?²⁷⁸ W tej sprawie, jak zwykle, gdy brak źródłowych wskazówek, wśród badaczy pojawiły się skrajne koncepcje. Nie potrafię w tej sytuacji zająć jednoznacznego stanowiska. Wybór któregośkolwiek wariantu sprowadza się do rozwikłania zagadki, na którą odpowiedź jest nieweryfikowalna. Jak by nie było, Bolesław Szczodry, po raz kolejny, okazał się politykiem skutecznym²⁷⁹.

Okoliczności odzyskania władzy przez Izjasława śledzić możemy tylko dzięki *Powieści minionych lat*²⁸⁰. Autor rzecz ujął krótko: „V leto 6585. Poide Izâslav” s lâhy, Vsevolod” že poide protivu emu [...] Vsevolod” že ide protivu bratu na Volyn’, i stvorista mir”, i prišed” Izâslav” sede Kyeve, mesaca iula 15 den’...”²⁸¹. Pozostałe źródła albo przemilczały sprawę, albo zaprezentowały ją w sposób niewiarygodny. Ta ostatnia uwaga odnosi się do przekazu Jana Długosza. Kronikarz z typową dla siebie fantazją wyekspediował Bolesława do Kijowa, karząc mu oblegać miasto. Dopiero po jego zdobyciu i podporządkowaniu sobie całej Rusi, Szczodry przekazał władzę Izjasławowi²⁸². Historię powrotu księcia-wygnańca uzupełnił W.N. Tatiszczew. Nowości polegały na wprowadzeniu na arenę polityczną Rościsławiców oraz ustaleniu miejsca zawarcia pokoju między Izjasławem i Wsiewołodem (na Horyni)²⁸³. Dodatki nie miały, jak sądzę,

²⁷⁵ *Ibidem*, s. 234.

²⁷⁶ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 43. Dalszą literaturę cytuje T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 91, p. 48.

²⁷⁷ T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 91-97; O. Golovko, *Rus’ i Polša...*, s. 179; idem, *Evropejska politika Rusi...*, s. 178; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 107; N. Delestowicz, *Mistrz Wincenty o Bolesławie Szczodrym*, [w:] *I Lubelska Jesień Historyczna. Materiały konferencyjne 26-28.10.2012*, Lublin 2012, s. 47; S. Cvetkov, *op. cit.*, s. 21, wspominał tylko o wygaśnięciu sojuszu ze Światosławem.

²⁷⁸ T. Grudziński, *Polityka papieża...*, s. 97.

²⁷⁹ O osobistym udziale Bolesława Szczodrego w trzeciej wyprawie na Ruś źródła wyraźnie mówią. O jego nieobecności J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 33-34. Wydaje się, że wnioski autora w związku z działaniami na Wołyniu są zbyt daleko idące. Kwestia udziału polskiego władcy w wyprawie z 1077 r. nie przesądza oceny jego efektywności.

²⁸⁰ *Mistrz Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 2, cap. 18, p. 54-55, pisze ogólnikowo o jakiejś wyprawie Bolesława na Ruś, ale nie wspomina o jej celu.

²⁸¹ *Povest’...*, č. 1, s. 132.

²⁸² *Ioannis Dlugossi...*, lib. 3-4, p. 118-120.

²⁸³ V.N. Tatišev, *op. cit.*, č. 2, s. 92.

uzasadnienia. Podstawą rekonstrukcji wydarzeń z 1077 roku pozostanie *Powieść*. Z jej relacji wynika, że Izjasław wkroczył na Wołyń z wojskami polskimi, a przeciw niemu wystąpił Wsiewołod²⁸⁴. Bracia porozumieli się i książę-wygnaniec odzyskał kijowski tron. Dlaczego Wsiewołod ustąpił Izjasławowi? Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie historycy znaleźli. Już Mychajło Hruszewski wskazywał na problemy z książętami-izgojami. Wsiewołod miał stracić ochotę do walki z bratem po niepowodzeniach w konfrontacji z młodymi ambitnymi krewniakami²⁸⁵. Podobne stanowisko zajęli m.in. O. Hołowko, J. Powierski, A. Karpow czy Dmitrij Borowkow²⁸⁶. Z *Powieści minionych lat* wynika, że sytuacja na Rusi pod rządami Wsiewołoda uległa komplikacji. Nieporozumienia między książętami powstały na tle podziału terytorialnego kraju. Warto jednak zauważyć, że mimo tych problemów Wsiewołod początkowo nie miał zamiaru oddawać władzy Izjasławowi. Relacja *Powieści* wskazuje, iż książę wyruszył przeciwko wkraczającemu bratu z zamiarem obrony swojej pozycji²⁸⁷. O pokojowym rozwiązaniu sporu zadecydowało spotkanie na Wołyniu. Izjasław, wsparty polskimi oddziałami, wykazał się umiejętnością perswazji i ostatecznie przekonał Wsiewołoda do ustąpienia²⁸⁸. Bracia zawarli pokój i na nowo podzielili Ruś. W ten sposób zakończyły się europejskie peregrynacje najstarszego Jarosławica. Izjasławowi nie było dane zbyt długo cieszyć się tytułem wielkoksiążęcym. Zginął 3 października 1078 roku w bitwie na Niwie Nieżatynnej ze zbuntowanymi książętami-izgojami Olegiem Światosławicem i Borysem Wiaczesławicem²⁸⁹. Tradycja ruska przechowała słowa wypowiedziane przez Izjasława w rozmowie z Wsiewołodem przed rozpoczęciem wojny: „Elma że ty, brate

²⁸⁴ Podejrzanie T. Grudzińskiego, *Polityka papieża...*, s. 97, o nieprzygotowanie Wsiewołoda do walki z Izjasławem jest domysłem, który nie ma odzwierciedlenia w *Powieści minionych lat*. Wydaje się, że było przeciwnie. Młodszy Jarosławic napotkał wojsko polskie Izjasława na Wołyniu, czyli zdążył skoncentrować siły. Gdyby oddać się rozważaniom teoretycznym, to Wsiewołod miał sporo czasu na weryfikację swojego stanowiska wobec układu z Polską i w konsekwencji porzucenie układu z Sutijska.

²⁸⁵ M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, s. 68.

²⁸⁶ O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 179-180; idem, *Evropejska politika Rusi...*, s. 179; J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego...*, s. 109, zwrócił uwagę na ewentualność sojuszu Izjasława z Wsiewołodem; A. Karpow, *op. cit.*, s. 35-36; D.A. Borovkov, *op. cit.*, s. 43, który wskazał na zagrożenie wynikające z poczynań Wsiewołoda. Istotną rolę w zawarciu kompromisu mieli odegrać również przedstawiciele duchowieństwa długo nieakceptujący uzurpacji Światosława.

²⁸⁷ Zdaniem J. Tęgowskiego, *op. cit.*, s. 32-33, konfrontacja Wsiewołoda z Izjasławem rozegrała się w dwóch etapach. Podstawą przypuszczeń są informacje latopisu hipackiego: *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 190.

²⁸⁸ *Z Povest'...*, č. 1, s. 132-133, wynika, że decydujące zdanie w sprawie pokojowego rozwiązania kryzysu należało do Wsiewołoda.

²⁸⁹ Izjasław zginął w niezbyt jasnych okolicznościach, *Povest'...*, č. 1, s. 133, co było podstawą do podejrzenia o polityczne zabójstwo, zob. P.P. Toločko, *Dvorcovye intrigi na Rusi*, Sankt-Peterburg 2003, s. 66.

moj, pokaza ko mne lûbov', vvede mâ na stol" moj i narek mâ starejšinu sobe, se az" ne pomânu zloby pervyâ, ty mi esi brat", a â tobe, i položû glavu swoû za tâ"²⁹⁰.

Zamykając kwestię polskich peregrynacji Izjasława Jarosławica, warto wspomnieć o tzw. paliuszu św. Wojciecha²⁹¹. Ten zaginiony dziś artefakt najprawdopodobniej znajdował się niegdyś (XV w.) w Krakowie²⁹². Niezidentyfikowany pisarz sporządził kopię napisu widniejącego na paliuszu. Brzmiał on następująco: „Oracionibus sancti Demetrii concedas omnipotens multos annos seruo tuo Izaslav duci Russie ob remissionem peccaminum et Regni celestis Imperium amen. Fiat domine in nomie tuo"²⁹³. Tekst wydaje się modlitwą w intencji Izjasława Jarosławica²⁹⁴. Dlaczego znalazł się w Polsce? Zdaniem Anatola Lewickiego paliusz przywiózł Izjasław w latach 1073-1077 i podarował arcybiskupowi. Miał dokonać tego po konwersji na katolicyzm²⁹⁵. Iwan Linniczenko także łączył powstanie paliusza z Izjasławem. Jego zdaniem jednak przebywający w Niemczech książe przekazał go papieskim legatom udającym się do Polski. Negocjując z papieżem sprawy powrotu na Ruś, miał dowiedzieć się o nominacji Grzegorza VII dla arcybiskupa Bogumiła. Wykonana w Rzymie szata przeznaczona była właśnie dla Bogumiła²⁹⁶. Obok własnych przemyśleń I. Linniczenko zacytował w artykule także opinię Mariana Sokołowskiego²⁹⁷. W skrócie rzecz ujmując, krakowski historyk twierdził, że paliusze z napisami nie były znane Kościołowi zachodniemu. W tradycji greckiej występowały za to tzw. „omofory”, ilustrowane wyszywanymi wizerunkami i napisami. Przypuszczał, że paliusz opisany przez A. Lewickiego w rze-

²⁹⁰ *Povest'...*, č. 1, s. 134.

²⁹¹ O najpewniej błędnej nazwie nadanej paliuszowi przez XV-wiecznego pisarza zob. A. Lewicki, *Napis na paliuszu z XI wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1893, R. 7, s. 447. Dzisiaj manuskrypt za zapiską znajduje się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, sygn. 802, k. 15 v.

²⁹² O związkach zabytku z Krakowem m.in. A. Lewicki, *op. cit.*, s. 447-448 i T. Michałowska, *Ego Gertruda. Studium historycznoliterackie*, Warszawa 2001, s. 97-98.

²⁹³ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 447; J. Zathay, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963, s. 473.

²⁹⁴ Ostatnio przeciw identyfikacji Izjasława Dymitra z Izjasławem Jarosławicem: V.K. Ziborov, *op. cit.*, s. 116-127.

²⁹⁵ A. Lewicki, *op. cit.*, s. 448. Przekonania A. Lewickiego o przejściu Izjasława na katolicyzm nie podzielał I.A. Linniczenko, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo...*, s. 2, 4-6. Uznając wątpliwości autora, trudno przyjąć argumentację – brak charakteru Izjasława. Jarosławic nie należał do wybitnych władców, lecz powód przywołany przez I.A. Linniczenkę świadczy raczej o braku argumentów. O kontaktach z papieżem zob. A. Poppe, *Izjasław Dymitr*, s. 302.

²⁹⁶ I.A. Linniczenko, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo...*, s. 5.

²⁹⁷ M. Sokołowski był historykiem sztuki i profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. O historyku zob. S. Turczyński, *Nekrolog Prof. Dra Maryana Sokołowskiego*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1912, t. 8, z. 3-4, s. 397-404; idem, *Spis prac Prof. Dra Maryana Sokołowskiego drukiem ogłoszonych*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1912, t. 8, z. 3-4, s. 404-412.

czywistości mógł być rodzajem kapy przeznaczonej raczej jako okrycie na grobowiec św. Wojciecha w Gnieźnie. Izjasław przesłał go do Gniezna w 1076 roku. Napis na tkaninie wykonany był cyrylicą i został przetłumaczony przez autora XV-wiecznej zapiski²⁹⁸. Ani zdanie I. Linniczenki, ani M. Sokołowskiego nie znalazło szerszego odzewu w literaturze. W Rosji, poza I. Linniczenką, szerzej nie zajmowano się sprawą²⁹⁹. W czasach Związku Radzieckiego o paliuszu wspomniał Dmitrij W. Ajnałow, widząc w nim dar Izjasława dla papieża Grzegorza³⁰⁰. W Polsce pisał o nim Stanisław Kętrzyński i inni badacze zainteresowani biografią Gertrudy i jej modlitewnikiem. Stanisław Kętrzyński w biogramie poświęconym Gertrudzie napisał:

W tymże lub następnym roku [czyli w 1075 lub 1076 r. – przyp. K.B.] para księżęca przybyła do Polski i jak sądzić można, wzięła udział w koronacji Bolesława 25 XII 1076. Z pobytom G-dy w Gnieźnie łączył się zabytek przechowywany jeszcze w w. XV w katedrze gnieźnieńskiej, jakaś szata kościelna z wyhaftowaną modlitwą do św. Dymitra za Izjasława. Pochodziła ona niewątpliwie z daru, a może i z pracy rąk G-dy³⁰¹.

Nie wiadomo, na jakiej podstawie autor skonstatował osobisty udział Izjasława z małżonką w koronacji Bolesława Szczodrego. Wiadomość powielali kolejni badacze dziejów Gertrudy³⁰². Sądzę, że skromna wiedza o paliuszu nie upoważnia ani do wiarygodnych wniosków co do jego powstania, ani okoliczności znalezienia się w Polsce³⁰³. Nie ma także źródłowych podstaw do dywagacji wokół obecności Izjasława, Gertrudy i Jaropełka w Polsce w grudniu 1076 roku. Jak stwierdziłem wyżej, nic nie wiadomo, by w relacjach między Bolesławem Szczodrym a Światosławem doszło do nieporozumień mogących skutkować polityczną woltą polskiego władcy. U schyłku 1076 roku, jak sądzę, obowiązywały ustalone przed kilkoma laty zasady współpracy, według których obecność Izjasława na polskim dworze nie była dobrze widziana w Kijowie. Tak było jeszcze 25 grudnia 1076 roku. Sytuacja mogła ulec zmianie kilkanaście dni później, gdy do króla dotarły wieści o zgonie ruskiego sojusznika.

²⁹⁸ *Ibidem*, s. 9-11. M. Sokołowski wskazywał, że mogło chodzić np. o pallium altaris lub innego rodzaju okrycia.

²⁹⁹ V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 311, p. 99 nie wyszedł poza przypuszczenia I. Linniczenki.

³⁰⁰ D.V. Ajnałow, *op. cit.*, s. 9. Zdaniem autora napis mógł być wykonany w jęz. łacińskim, jako uzasadnienie wskazał modlitwy Gertrudy pisane w tym języku.

³⁰¹ S. Kętrzyński, *Gertruda (1025-1108)*, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 406.

³⁰² A. Wędzki, *Gertruda (1025-1108)*, [w:] SSS, t. 2, s. 101; M.H. Malewicz, *Rękopis Gertrudy Miesz-kówny - najwcześniejszy zabytek piśmiennictwa polskiego*, „Materiały do filozofii średniowiecznej w Polsce” 1972, t. 5 (16), s. 35; *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale*, s. 27.

³⁰³ Według I.A. Linniczenko, *Novo-otkrytoe svidetel'stvo...*, s. 5 i n, już M. Sokołowski zwrócił uwagę na to, iż nie wiadomo dokładnie, o jaki obiekt chodzi i co miał na myśli autor zapiski z XV w., określając tkaninę jako paliusz. Możliwości znalezienia się szaty w Polsce jest tak wiele, że trudno którąkolwiek określić jako bardziej prawdopodobną.

Po śmierci Izjasława do Kijowa powrócił Wsiewołod. Jak ułożyły się relacje między nim i Bolesławem II, nie wiadomo. Wkrótce i w Polsce doszło do przetasowań politycznych – władzę utracił Bolesław Szczodry. Teraz polski król przyjął los wygnańca i, wraz z rodziną, udał się na Węgry. Miejsce Bolesława zajął jego brat Władysław Herman.

WŁADYSŁAW HERMAN I ŚWIATOPEŁK IZJASŁAWIC – SOJUSZ BEZ ZOBOWIĄZAŃ

W chwili, gdy władzę w Polsce przejął Władysław Herman, na Rusi rządził Wsiewołod, ostatni żyjący syn Jarosława Mądrego¹. Dotychczasowe doświadczenia Wsiewołoda w kwestii stosunków z zachodnim sąsiadem nie były najlepsze. W 1077 roku został zmuszony przez Bolesława Szczodrego do wyrzeczenia się wielkoksiążęcego tronu na rzecz brata Izjasława². Trzeba jednak przyznać, że książę nie bronił władzy zbyt intensywnie, jako że poddał się wygnañcowi, gdy tylko u granic Rusi stanęły polskie wojska interwencyjne. Izjasław przejął władzę w kraju targanym walkami wewnętrznymi. Kilka miesięcy po powrocie zginął w bitwie ze zbuntowanymi książętami. Wsiewołod powrócił na tron. Jak ułożyły się wówczas relacje kniazia z Bolesławem Szczodrym źródła nie wspominają. Nie wiadomo także, jak kształtowały się stosunki polsko-ruskie w pierwszych latach rządów Władysława Hermana. Obaj władcy zaabsorbowani byli sprawami wewnętrznymi. Polski książę uspokajał nastroje i porządkował kraj po upadku rządów brata, Wsiewołod reorganizował system władzy w dzielnicach, gasił pożary buntów książąt i odpierał najazdy koczowników³. Polska graniczyła bezpośrednio z księstwem włodzimierskim i turowskim. Władcy tych dzielnic, obok księcia kijowskiego, w znacznej mierze uczestniczyli w tworzeniu wzajemnych relacji. W 1079 roku Wsiewołod osadził tam Jaropełka, syna niedawno poległego brata⁴. Wybór nie był chyba przypadkowy, Jaropełk bowiem był blisko spokrewniony z Piastami – jego matką

¹ A. Kijas, *Wsiewołod*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII* (dalej: SSS), t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 622.

² *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Peretc, Moskva-Lenngrad 1950, s. 132.

³ *Ibidem*, s. 135-136.

⁴ *Ibidem*, s. 135; N.I. Šaveleva, *Knâz' Āropolk Izâslavič i hristianskaâ cerkov' XI v.*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekovy'e: H čteniâ k 80-letiiu čl. – korr.* AN SSSR V. T. Pašuto, Moskva 1998, s. 136 i n.; A.V. Majorov, *Galicko-volynska Rus'. Očerki social'no-plitičeskikh otnošenij v domongolskij period. Kniaz', boâre i gorodskââ obšina*, Sankt-Peterburg 2001, s. 91, 92.

była Gertruda, córka Mieszka II. Książę obejmował dzielnicę wołyńską i turowską jako człowiek doświadczony. Z ojcem i matką tułał się przez kilka lat na wygnaniu⁵. Jeśli wierzyć bulli Grzegorza VII dla Izjasława aktywnie uczestniczył w dyplomatycznych zabiegach o organizację akcji wspierającej powrót ojca na Ruś⁶. Gdy Izjasław ponownie zasiadł na wielkoksiążęcym tronie, towarzyszył mu w zmaganiach z buntownikami. Jaropełk brał udział w ostatniej bitwie ojca na Niwie Nieżatynnej. Gdy władzę w Kijowie przejął stryj Wsiewołod, zaakceptował jego zwierzchnictwo, przyjmując nominację na księstwo włodzimierskie⁷. Z upływem czasu relacje Jaropełka z wielkim księciem uległy komplikacji. Sądząc na podstawie przekazu *Powieści minionych lat*, wina spoczywała po obu stronach, lecz to Izjasławic odpowiadał za zaognienie sytuacji. Konflikt między bratankiem i stryjem stał się okazją do pierwszej źródłowej wzmianki na temat kontaktów Rurykowiców z Piastami w tym okresie. W 1085 roku zagrożony przez stryja książę włodzimierski zbiegł do Polski⁸. Możemy domyślać się, że szukał opieki i, tradycyjnie już, wsparcia politycznego⁹. Do tego momentu nie wiemy nic o kontaktach między Jaropełkiem i Władysławem. Wybierając kierunek ucieczki, Izjasławic postrzegał zapewne polskiego księcia jako sojusznika. Czynnikiem ułatwiającym nawiązanie bliższych relacji mogło być pokrewieństwo, znajomość z czasów niedawniejszego wygnania oraz, jak przypuszczają niektórzy badacze, wspólnota religii¹⁰.

⁵ Prawdopodobnie w czasie pobytu na emigracji Jaropełk ożenił się z Kunegundą, córką Ottona hrabiego Orlamünde: H.T. Flathe, *Otto, Markgraf von Meissen*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 24, Leipzig 1887, s. 704. Małżeństwo prawdopodobnie skojarzył jednak Dedi margrabia Łużyc, który był mężem Adelajdy, wdowy po ojcu Kunegundy. W czasie pobytu w Niemczech Izjasław z rodziną przebywał w gościnie u Dediego.

⁶ V.L. Ānin, *Russkaâ knâgini Olisava-Gertruda i ee syn Āropełk*, „Numizmatyka i Epigrafika” 1963, 4, s. 155-156; J.-P. Arrignon, *A propos de la lettre du pape Grégoire VII au prince de Kiev Izjalsav*, „*Russia Mediaevalis*” 1977, 3, s. 5-18; J. Korpela, *Prince, Saint, and Apostle. Prince Vladimir Svjatoslaviv of Kiev, his Posthumous Life, and the Religious Legitimization of the Russian Great Power*, Wiesbaden 2001, s. 108, p. 559.

⁷ Trudno cokolwiek powiedzieć o ambicjach Jaropełka wynikających z kontaktów ze Stolicą Apostolską. Jeśli papieska desygnacja rzeczywiście nastąpiła, należy sądzić, że miała wątpliwe znaczenie dla regulacji spraw dynastycznych na Rusi.

⁸ *Povest’...*, č. 1, s. 135-136.

⁹ Nawiązuję do dwukrotnych interwencji polskich dla ojca Jaropełka.

¹⁰ Zdaniem części rosyjskiej historiografii, Jaropełk, będąc na wygnaniu, przeszedł na katolicyzm: V.L. Ānin, *op. cit.*, s. 155 i n.; N.I. Šaveleva, *Molitvy russkoj knâgini kak pamâtnik drevnerusskoj istorii*, [w:] *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI-XX w.) / Katolicizm v Rossii pravoslavie v Polše (XI – XX vv.)*, red. J. Bardach i in., Warszawa 1997, s. 29; eadem, *Knâz’ Āroplk Izâslavič i hristianskaâ cerkov XI v.*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednieviekove*, s. 133-135; A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 98; Przeciwnie temu: A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus’ i Slavâne (istoriko-filologičeskie issledovaniâ)*, Moskva 2009, s. 567-570 oraz idem w komentarzu: N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus’ v Pol’skoj Istorii*” Āna Dlugosza, Moskva 2004, s. 400. Istnieją także kontrowersje wokół wyznania Gertrudy: V.L. Ānin, *op. cit.*, s. 156 był zdania, że Gertruda zmieniała wyznanie kilkakrotnie. Inaczej: K. Górski, *Gertruda czy Olisawa?*, „*Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*” 1990, 24, s. 173-176.

Ważnie między Rurykowicami powstały na tle nieporozumień wokół nadania przez Wsiewołoda Drohobuża izgojowi Dawidowi Igorowicowi¹¹. Drohobuż leżał w ziemi włodzimierskiej, zatem Jaropełk mógł poczuć się dotknięty decyzją stryja. Swych praw postanowił dochodzić zbrojnie. Akcję Jaropełka uprzedził Włodzimierz Monomach, syn wielkiego księcia, działający z polecenia ojca. Wówczas właśnie Izjasławic, pozostawiając żonę i matkę w Łucku, uciekł do Polski¹². Oburzenie Jaropełka byłoby w pełni uzasadnione, gdyby nie wypadki poprzedzające wystąpienie przeciw Wsiewołodowi. W 1084 roku książę stracił bowiem swe władztwo na rzecz synów Rościsława¹³. Wówczas Monomach, z rozkazu ojca, odebrał Włodzimierz Rościsławicom i przekazał go Jaropełkowi¹⁴. W *Pouczeniu Włodzimierza Monomacha*¹⁵ czytamy: „Na tu zimu idohom k” Āropolku sovokuplâtisâ na Brody, i lûbov veliku stvorihom”¹⁶. Można powiedzieć, że Izjasławic zawdzięczał władzę w swej dzielnicy Wsiewołodowi¹⁷. Nie docenił tego i szykował wojnę z powodu Drohobuża. „Wielka przyjaźń” z Monomachem miała wyraźne granice. Wystąpienie przeciw stryjowi miało poważne następstwa polityczne i w perspektywie zadecydowało o przyszłości Jaropełka. Co prawda wrócił on

¹¹ *Povest’...*, č. 1, s. 135-136. Dawid syn Igora należał do grona książąt pozbawionych dziedzictwa. Tułał się po Rusi, szukając swego miejsca. W 1081 r., wraz z Wołodarem Rościsławicem, zagarnął Tmutorokań. Gdy z bizantyjskiej niewoli wrócił do kraju Oleg, usunął uzurpatorów. Od tego czasu Dawid grasował po traktach, rabując kupców. By ukrócić te praktyki Wsiewołod nadał mu Drohobuż. O izgojach na Rusi: E.V. Pčelov, *Dinastičeskaâ istoria roda Rûrikovičej*, [w:] *Drevnejše gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2005 god. Rûrikoviči i rossijskaâ gosudarstviennost’*, red. M.V. Bibikov, E.A. Mełnikova, V.D. Nazarov, Moskva 2008, s. 11.

¹² Po ucieczce Jaropełka, Wsiewołod przekazał ziemię włodzimierską Dawidowi Igorowicowi.

¹³ Synowie Rościsława Włodzimierzowica: Ruryk, Wołodar i Wasylko. Historia ojca książąt Rościsława jest przykładem zmienności losów dynastów ruskich. Ojciec Rościsława Włodzimierz, książę nowogrodzki, był najstarszym synem Jarosława Mądrego. Rysowała się przed nim perspektywa wielkoksiążęcego tronu. Książę zmarł przedwcześnie, w 1052 r., pozostawiając syna. Rościsławowi nie przydzielono dzielnicy. Znalazł ją sam w Tmutorokaniu. Tam został zamordowany z inicjatywy bizantyjskiej. Na ten temat: K. Losskij, *Rostislav Vladimirovič*, „Russkij biografičeskij slovar” 1918, 17, s. 169. We Włodzimierzu Rościsławice zamieszkiwali pod opieką Jaropełka. Na ten temat m.in.: S.M. Solovev, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, č. 1, Moskva 1960, s. 364. Kontrowersyjnie: A.V. Golovko, *Drevnââ Rus’ i Połša političeskich vzaimootnošeniah X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988, s. 58. O Rościsławicach: J. Bieniak, *Rościsław (1038-67)*, [w:] SSS, t. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 555, 556; J. Bieniak, *Ruryk*, [w:] SSS, t. 4, s. 578; A. Kijas, *Wołodar Rościsławic*, [w:] SSS, t. 6, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 572, 573; W. Śwoboda, *Wasylko*, [w:] SSS, t. 6, s. 340, 341.

¹⁴ *Povest’...*, č. 1, s. 135.

¹⁵ *Pouczenie Włodzimierza Monomacha* to pierwotnie odrębny tekst powstały w 1117 r. włączony następnie do *Powieści minionych lat*. Na ten temat m.in.: A.A. Šahmatov, *Obozrenie russkikh letopisnyh svodov*, Leningrad 1938, s. 22 i n.; V.L. Komarovič, *Istoriâ russkoj literatury*, t. 2, č. 1, Moskva-Leningrad 1945, s. 90-96; A.S. Orlov, *Vladimir Monomach*, Moskva-Leningrad 1946, s. 84-188 (z przekładem tekstu i komentarzami). Literaturę dotyczącą *Poučeníâ* prezentuje szeroko *Povest’*, č. 2, s. 425-432 – komentarz A.S. Lihačeva.

¹⁶ *Ibidem*, s. 160.

¹⁷ Sukces Rościsławiców we Włodzimierzu może sugerować, że tamtejsze bojarstwo nie czuło związku z Jaropełkiem jako „przyrodzonym” dynastą.

do Włodzimierza, lecz wkrótce został zamordowany. Powrót nastąpił prawdopodobnie na skutek mediacji strony polskiej¹⁸. Jest to domniemanie wynikające z okoliczności i sytuacji, w jakiej znalazł się niefortunny banita¹⁹. Opuszczając Ruś, Jaropełk pozostawił w Łucku swoją drużynę²⁰. Nie dysponował zatem żadną własną siłą militarną, mogącą stanowić argument w pertraktacjach ze stryjem²¹. Szczegółów powrotu nie znamy. Latopisarz w tej kwestii był lakoniczny, stwierdzając: „Pride Āropolk“ iz Lâhov“, i stvori mir“ s Volodimerom“, i ide Volodimer“ vspât Černigovu. Āropolk“ že sede Volodimeri”²². Spór zakończył się pokojowo. Wsiewołod nie dążył do eskalacji konfliktu i respektował prawa bratanka do ziemi włodzimierskiej²³. Nieobecność Jaropełka w kraju wykorzystali wspomniani uprzednio synowie Rościława. Ruryk, Wołodar i Wasylko zajęli część księstwa włodzimierskiego z Przemyślem, Dźwinogrodem i Trembowłą. W listopadzie 1086 roku „niewiele dni” po zawarciu ugody z Monomachem, Jaropełk zorganizował wyprawę przeciwko Rościławicom. Zakończyła się ona tragicznie – Izjasławic zginął zamordowany z ręki „nauczonego przez diabła” Nieradca. W ten sposób, zdaniem autora latopisu, ziściło się marzenie księcia, który modląc się, prosił: „Gospodi, boże moj! Priimi molitvu moŭ, i daž’ mi smert’, âko že dvema bratoma moima, Borisu i Glebu, ot čužeŭ ruku, da omyŭ grehy včâ svoeŭ krov’ŭ, i izbudu suetnogo sego sveta i mâteža, seti vražii”²⁴. Ciało zabitego przewieziono do Kijowa i po-

¹⁸ A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 100-101, słusznie zauważył, że autor *Powieści* wyraźnie stwierdził, iż Jaropełk przyszedł „z Lachów”, a nie „z Lachami”. O polskiej interwencji pisał J. Długosz, *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae*, lib. 3-4, Varsaviae 1970, s. 131-132, lecz bałamutnie i bezpodstawnie. Ucieczkę Jaropełka przeniósł w czasy Bolesława Szczodrego. W 1078 r. król, nie mogąc osobiście wesprzeć Jaropełka, wyposażył go w armię składającą się z „ludu polskiego”. W obliczu takiej potęgi wojsk Izjasławica Włodzimierz Monomach oddał kniaziowi zabrane ziemie.

¹⁹ Literatura rosyjska, zazwyczaj, nie dostrzega ewentualności polskiej akcji dyplomatycznej dla Jaropełka. Zdaniem S. Solov’eva, *Istoriâ otnošenij meždu russkimi knâz’ami Rûrikova doma*, Moskva 1847, s. 101-102, Jaropełk nie mógł liczyć na pomoc z polskiej strony. Przy tej okazji autor wspomina o zamieszkach w Polsce, wygnaniu Bolesława i przejściu władzy przez słabego Władysława Hermana. Warto zauważyć, że wydarzenia w księstwie włodzimierskim nastąpiły 6-7 lat po zmianie rządów w Polsce. S. Solov’ev, *ibidem*, s. 101, wspominał także o odebraniu przez Rościławiców Grodów Czerwieńskich Polsce po ucieczce Jaropełka. Nie ma to uzasadnienia źródłowego.

²⁰ Włodzimierz zabrał drużynę Jaropełka do Kijowa: *Povest’...*, č. 1, s. 337.

²¹ Ucieczka księcia wpłynęła zapewne negatywnie na stosunek do niego bojarów włodzimierskich.

²² *Povest’...*, č. 1, s. 136.

²³ W literaturze rosyjskiej istnieje tendencja do tłumaczenia uległości Włodzimierza wobec Jaropełka postawą „włodzimierzan” niechętnych rządowi Monomacha: A.N. Nasonov, „*Ruskaâ zemlâ*” i obrazowanie terytorii drevnerusskogo gosudarstva, Moskva 1951, s. 135; I.Â. Froânov, *Drevnââ Rus’*. *Opyt issledovaniâ istorii social’noj i političeskoj borby*, Moskva-Sankt-Peterburg 1995, s. 538; A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 101.

²⁴ *Povest’...*, č. 1, s. 136. W wersji *Powieści...*, s. 160: „Panie Boże mój, przyjmij modlitwę moją i daj mi śmierć taką, jak dwu braciom moim Borysowi i Glebowi, z cudzej ręki, niech obmyją grzechy wszystkie swoje krwią i pozbędą się marności tego świata i niepokoju, sidel nieprzyjacielskich”. Borys i Gleb zginęli w walkach wewnątrzdynastycznych po śmierci Włodzimierza Wielkiego. Przywołana

chowano w cerkwi Świętego Piotra Apostoła. Kim był zabójca kniazia włodzimierskiego i z czyjej inicjatywy działał, nie wiadomo. W tej kwestii (jeśli przyjmiemy polityczne tło zamachu) istnieją właściwie trzy możliwości – zabójstwo zlecił Rościsławic, Dawid Igorowic albo Wsiewołod. W świetle dotychczasowego rozwoju wydarzeń, bardziej prawdopodobne byłoby zlecenie wołyńskich uzurpatorów lub kandydata do następstwa po Jaropełku. Wsiewołod, który pozwolił Izjasławicowi na powrót, nie miał interesu w jego usunięciu. Sugestie *Powieści minionych lat* wydają się kierować ku Rościsławicom²⁵. Według jej doniesień, po dokonaniu zbrodni Nieradiec schronił się w Przemyślu pod skrzydłami Ruryka Rościsławicza²⁶.

Perturbacje wokół osoby Jaropełka zbiegły się czasowo z polską inicjatywą zbliżenia z Rusią. Nie wiadomo, jakie były kulisy i szczegóły koncepcji dyplomatycznej Władysława Hermana. Dowiadujemy się o niej z przekazu Galla Anonima. Kronikarz napisał:

Miał zaś król Bolesław jednego syna, imieniem Mieszko [...] Tego to chłopca wychowywał po śmierci ojca król węgierski Władysław i kochał go miłością ojcowską jakby [własnego] syna. Sam zaś chłopiec istotnie przewyższał wszystkich zarówno Węgrów, jak i Polaków szlachetnymi obyczajami i pięknnością i zwracał na siebie uwagę wszystkich jawnymi dowodami, pozwalającymi wróżyć mu przyszłe panowanie. Stąd stryj jego, książę Władysław, postanowił wezwać chłopca – pod złą wróżbą – z powrotem do Polski i ożenić go – na próżno, niestety z ruską dziewczyną. Żonaty więc młodzieniaszek, gołowasy a piękny, tak właściwie i tak rozumnie postępował, tak przestrzegał starego obyczaju przodków, że cały kraj z niezwykłym uczuciem upodobał go sobie²⁷.

modlitwa Jaropełka zdaje się nawiązywać do modlitw księżnej Gertrudy, matki zmarłego. *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale*, tłum. i oprac. B. Kürbis, Kraków 1998, s. 176: „Tobie Piotr wyznaje wszystkie swoje grzechy oprócz tych, które – w co wierzy – zostały mu odpuszczone przez chrzest. Ponadto wszak popełnił liczne zbrodnie za gorzkim poduszczenie starego wroga: otchłanią obżarstwa i zbytku, przez pychę i chełpliwość, przez oszczędność i chciwość oraz krnąbrność; przez niecierpliwość, kłamstwo, a także przez mężobójstwo i fałszywe świadectwo, przez kradzieże i przekleństwa i przez inne rozliczne przewiny [popełnione] to nieumyślnie, to z własnej woli. Wyznaje, że jest winien, bowiem wielce nagrzeszył i zbrodnie jego rozmnożyły się po świecie²⁸. Wykaz grzechów własnych Gertrudy znajdziemy w innej modlitwie: *ibidem*, s. 155. Wyjaśnienia B. Kürbis w tej kwestii: *ibidem*, s. 42.

²⁵ W literaturze rosyjskiej przeważa pogląd, według którego inspiratorami zbrodni byli Rościsławic: S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii...*, t. 2, s. 354-355; I.A. Linnichenko, *Veče v Kievskoj oblasti*, Kiev 1881, s. 23; A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 104-107; A.V. Majorov, *ibidem*, s. 104, polemizuje z odmiennym zdaniem [A.F. Tūrīna], *Smert' Āropolka Izāsłaviča (v 1086 g.)*, „Sovremennik” 1849, t. 16, č. 1, s. 18, który uważał, że współcześni nie kierowali ku żadnemu z książąt ruskich podejrzeń w sprawie zabójstwa. *Powieść minionych lat* wskazywała ogólnikowo na diabła i „złych” ludzi. Zdaniem A.V. Majorowa na równi z Rościsławicami za zbrodnie odpowiadali bojarzy przemyscy. Wyprawa Włodzimierza Monomacha miała na celu ukaranie zabójców, a nie usunięcie Rościsławiców z Podniestrza.

²⁶ *Povest...*, č. 1, s. 136.

²⁷ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, wyd. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, ks. 1, rozdz. 29, s. 59-60.

Gallowe wiadomości znajdują potwierdzenie roczników krakowskich. Wynika z nich, że młody książę wrócił do kraju w 1086 roku i ożenił się dwa lata później²⁸. Koncepcja Hermana polegająca (jeśli damy wiarę Gallowi) na wykorzystaniu Mieszka jako czynnika wzbogacającego kierunki polskiej polityki wschodniej została sfinalizowana. Problemem pozostaje cel i istota zamiaru Władysława. Jakie polityczne znaczenie miał projekt Piasta? W tej sprawie istnieje wiele możliwości. Mogło chodzić o zbudowanie koalicji łączącej przeciwników Wsiewołoda (sojuszników Jaropełka) albo o próbę stworzenia podstawy do porozumienia władcy polskiego z księciem kijowskim²⁹. Decydujące znaczenie przy rozwiązaniu problemu mają dwa czynniki - chronologia wydarzeń oraz wskazanie partnerki Mieszka Bolesławowica. Niestety, w obu wypadkach skazani jesteśmy na rozwiązania hipotetyczne. Według latopisów ruskich Jaropełk Izjasławic zbiegł do Polski w 1085 roku i przebywał tam około roku lub dwóch³⁰. Najistotniejsza dla powyższych rozważań będzie jednak konstatacja pobytu Jaropełka w Polsce w chwili, gdy do kraju wrócił Mieszko syn Bolesława Szczodrego. Można wysunąć przypuszczenie, że oba fakty w jakiś sposób łączą się ze sobą. Władysław Herman przewidział dla swego bratanka rolę w rozgrywce dyplomatycznej z Rurykowicami. Małżeństwo młodzieńca miało związać Piastów z którąś z linii sąsiedniej dynastii, ułatwiając realizację wytyczonego celu³¹. Jeśli chodzi o żonę dla Piastowica, to prawdopodobnie powinniśmy brać pod uwagę kandydatury córek książąt: Wsiewołoda, Izjasława lub Światopełka Izjasławicza³². W tej kwestii optuję trady-

²⁸ *Rocznik dawny*, [w:] MPH NS, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978, p. 10-11; *Rocznik kapituły krakowskiej*, [w:] *Najdawniejsze Roczniki krakowskie i kalendarz*, [w:] MPH NS, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978, p. 52; *Rocznik krótki*, [w:] MPH NS, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978, p. 148.

²⁹ Pomijam tu koncepcje związane z wykorzystaniem Mieszka w rozgrywce w Czechami i Władysławem jako królem Polski. J. Powierski, *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego. Polityka i jej odzwierciedlenie w literaturze średniowiecznej*, Gdańsk 1992, s. 277 i n.; K. Benyskiewicz, *Mieszko Bolesławowic (1069-1089). Źródła i tradycja historiograficzna*, Kraków 2005, s. 124-130.

³⁰ *Povest'...*, č. 1, s. 136 (powrót 1086); *Ipat'evskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej* dalej: PSRL), t. 2, Moskva 1998, k. 197-198 (powrót 1087). Dla powyższych rozważań nie ma większego znaczenia problem datowania zgonu Jaropełka. *Povest'...*, č. 1, s. 361, 362. Na temat czasu zabójstwa Jaropełka: J. Powierski, *Kryzys rządów...*, s. 278 i n.; idem, *Pierwszy bunt Zbigniewa a zewnątrzpolityczne położenie Polski w latach 1092-1094*, „*Studia Bałtyckie. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie. Historia*” 1996, t. 1, s. 69-73. Tradycyjnie literatura rosyjska, m.in.: V.T. Pašuto, *Vnešnââ politika drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 43; A.V. Golovko, *op. cit.*, s. 58; S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii...*, s. 364, 365; A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 117. Decydujące znaczenie w tej kwestii może mieć datowanie śmierci metropolity Jana. Zmarł on w 1089 r. Według przekazu *Povesti*, brał udział w pogrzebie, zob. K. Benyskiewicz, *Władysław Herman książę Polski 1079-1102*, Kraków 2014, s. 310-317.

³¹ Ostatnio na temat małżonki Mieszka: E. Skibiński, *Przemiany władzy. Narracyjna koncepcja Anonima tzw. Galla i jej podstawy*, Poznań 2009, s. 125; K. Benyskiewicz, „*Puer et Ruthena puella*” czyli małżeństwo Mieszka syna Bolesława Szczodrego. Artykuł polemiczny, „*In Gremium*” 2019, t. 13, s. 141-151.

³² A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 561; K. Benyskiewicz, *Mieszko Bolesławowic...*, s. 161-165.

cyjnie za Katarzyną Wsiewołodówną jako żoną Mieszka³³. Jest to supozycja, będąca m.in. konsekwencją istnienia Katarzyny. Córci Izjasława lub Światopełka jako kandydatki na żonę Bolesławowica mają mniejsze szanse. Latopisy nie znają córek Izjasława. W latach siedemdziesiątych XI stulecia na świat przychodziło już potomstwo Jaropełka Izjasławica³⁴. W przekazach źródłowych występują dwie córki Światopełka: Predsława, która została żoną księcia węgierskiego Almosa, i Zbysława, pierwsza partnerka Bolesława Krzywoustego³⁵. Co istotne, hipoteza łącząca Mieszka z Katarzyną wydaje się lepiej tłumaczyć ówczesną sytuację polityczną. A. W. Nazarenko sądził, że Władysław Herman po 1085 roku realizował plan neutralizacji groźnego dla Polski porozumienia niemiecko-czesko-ruskiego³⁶. Przeciwwagą dla tego układu miał być związek polityczny księcia Władysława, węgierskiego króla Władysława i księcia nowogrodzko-turowskiego Światopełka. Młodzi małżonkowie – córka Światopełka i Mieszko cementowali ów alians. W hipotezie A.W. Nazarenki brak miejsca dla Jaropełka³⁷. To on w 1085-1086 roku był w jakimś sensie punktem zapalnym w relacjach polsko-ru-

³³ K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 305-306. Odmienne m.in.: A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 548 oraz O. B. Golovko, *Polska derżava v ostannomu dvadcatiriczi XI – na počatku XII st. (Problema političnogo rozvitku)*, „Visnik Kam’niac’-Podil’skogo Nacional’nogo Universitetu im. I. Ogienka. Istorični zapiski” 2010, 3, s. 427.

³⁴ Anastazja urodzona ok. 1074 r.: *Ipat’vskaâ letopis’*, k. 492.

³⁵ W literaturze pojawiły się jeszcze dwie domniemane córki Światopełka Izjasławica – Anna i Maria. Ani Anna, ani Maria Światopełkówny nie są znane latopisom. Ale N. de Baumgartner, *Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XI-IIe siècle*, „Orientalia Christiana” 1927, 9, tabl. 2, s. 10-11, wskazuje na Annę, córkę Światopełka jako żonę Światosława Dawidowica, nazywając go księciem czernihowskim. Podobnie: L. Vojtovič, *Knáza doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 357; idem, *Knáziv’ski dinastii Šhidnoi Evropi (kíneč’ IX – počatok XVI st.). Sklad, suspil’na i politična rol’. Istorikogenalogične doslídžennâ*, L’viv 2000, <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn27.htm> [data dostępu: 25.05.2014]. D.V. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar’*, Moskva 2008, s. 58, 580-581, stwierdził, że Anna urodziła się ok. 1096 r. (!) O małżeństwie nie wspomina A. Nikolayev, *Svâtoslav’ Davidovič*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar’*, red. A.A. Polovcov, t. 25, Moskva 1896-1918, s. 252, <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm?pages/25/252.htm> [data dostępu: 20.05.2014]. *Novgorodskáâ pervaa lëtopištaršego i mladšego izvodov*, wyd. A.N. Nasonov, Moskva-Leningrad 1950, s. 19, 203, informuje, że w 1106 r. Światosław, który był teściem Wsiewołoda (Mścislawica), postrzygł się na mnicha. *Kievo-Pečerskij Paterik*, [w:] *Drevnerusskie Pateriki*, wyd. L.A. Ol’ševskaâ, S.N. Travnikov, Moskva 1999, s. 29, pisze o anonimowej żonie i dzieciach Światosława. O małżeństwie Wsiewołoda Mścislawica z córką Światosława: R.V. Zotov, *O černigovskil’ knázah” po lubeckomu sinodniku i o černigovskom” knážestve v” tatarskoe vremâ, Sankt-Peterburg”* 1892, s. 266. N. de Baumgartner, *Genealogies et mariages*, s. 10-11, wśród córek Światopełka umieścił również Marię, rzekomą żonę Piotra Włostowica. Podobnie m.in.: D.V. Donskoj, *Rûrikoviči*, s. 446 i L. Vojtovič, *Knáza doba*, s. 358, ale z wątpliwościami.

³⁶ A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 548-551; N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus’ v „Polskoj istorii” Ana Dlu-goša*, Moskva 2004, s. 404, przyp. 208 (komentarz A.V. Nazarenki). Do koncepcji A.V. Nazarenki odniosłem się szerzej w K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 127-128.

³⁷ Hipoteza A.V. Nazarenki w sprawie przeciwdziałania przez Polskę politycznemu okrzyżeniu byłaby bardziej realna w odniesieniu do sytuacji zaistniałej po śmierci Jaropełka. Wówczas dopiero jego brat Światopełk jawiłby się jako pożądany partner polityczny. W jaki jednak sposób sojusz polsko-turowski likwidowałby izolację Polski? Jeśli rzeczywiście po koronacji Wratysława stan nastąpił taki stan, to drogą do jego przezwyciężenia było małżeństwo dynastyczne Władysława Herma-

skich. Plany powinny ogniskować się wokół jego osoby. Poza tym Światopełk był bratem Jaropełka, dlatego nie było potrzeby budowania więzi rodzinnych poprzez małżeństwo³⁸. Problem, jak przypuszczam, sprowadzał się do załagodzenia konfliktu między Jaropełkiem i Wsiewołodem. Tworzenie zaczepnej koalicji nie rozwiązywało kłopotów uciekiniera. Nie wydaje się, by w 1086 roku Władysław Herman planował akcję militarną dla ponownego osadzenia Jaropełka we Włodzimierzu. Widziałbym tu raczej pokojowy zamysł, polegający na aranżacji związku bratanka polskiego władcy z córką księcia kijowskiego. Układowi towarzyszyłoby porozumienie pozwalające na powrót Jaropełka do swego księstwa. W aliansie takim zainteresowane byłyby wszystkie strony³⁹. Wsiewołod zyskiwał spokój na zachodnich rubieżach państwa i sojusznika w osobie polskiego księcia, Jaropełk wracał do Włodzimierza, a Mieszko odnawiał swe prawa dynastyczne. Układ korzystny był również z perspektywy króla węgierskiego Władysława, dotychczasowego opiekuna Bolesławowica. Arpad normalizował stosunki z Hermanem i Wsiewołodem, uzyskując potencjalnych sojuszników przeciwko nieobliczalnym nowym sąsiadom – Rościśławicom, Salomonowi i koczownikom⁴⁰.

Domniemana polska inicjatywa została zrealizowana, lecz los zgotował układającym się stronom niespodzianki. Jaropełk zginął w ramach wewnętrznych sporów. Mieszko rzeczywiście ożenił się z „ruską dziewczyną”, ale dopiero w 1088 roku⁴¹. Jakie było źródło zwłoki, trudno przesądzić. Może córka Wsiewołoda dopiero wówczas uzyskała lata sprawne do małżeństwa? Gdyby hipotezę uznać za wiarygodną, stwierdzilibyśmy, iż mariaż polsko-ruski nie spełnił swej funkcji, gdyż Bolesławowic także został zgładzony przez politycznych przeciwników⁴². Zbliżenie księcia Władysława z Wsiewołodem straciło w ten sposób istotny czynnik łączący.

na z siostrą cesarza niemieckiego. Wynikałoby z tego, że decydującą rolę w przewyciężeniu separacji Polski odegrał Henryk IV.

³⁸ W literaturze trwa dyskusja wokół matki Światopełka: A. Poppe, *Światopełk II Michał*, [w:] SSS, t. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 571, 572; idem, *Gertruda-Olisawa, regina Rusorum. Materiały do życiorysu*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001, s. 575-577; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 570 i n. W każdym razie Jaropełk i Światopełk byli synami Izjasława.

³⁹ Poza, oczywiście, Rościśławicami. W kontekście prezentowanej koncepcji ciekawie prezentuje się hipoteza J. Wagilewicza, *Genealogia książąt i królów polskich. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich)*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1866, s. 44-45, widząca w żonie Mieszka Eudoksję Rościśławównę.

⁴⁰ Chodzi o akcję Salomona na Podniestrzu. Pozbawiony władzy król podjął próbę odzyskania tronu, opierając się na sojuszu z Kumanami i Rościśławicami. Zwycięstwa pod Ungwar i Borsową nie musiały oznaczać kresu zabiegów Salomona. Na temat wystąpienia ekskróla: *Bilderchronik (Chronicon pictum)*, ed. D. Dercsényi, t. 1, Budapest 1968, s. 95; V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, podgot. M.P. Irošnikov, Z.N. Savele'va, red. A.I. Andreev, S.N. Valk, M.N. Tihomirov, č. 1, Moskwa 1994, č. 2, s. 94; B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Bd. 1, Berlin 1940, s. 255; J. Powierski, *Kryzys rządów...*, s. 285; K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 236-239.

⁴¹ *Rocznik dawny*, p. 11; *Rocznik kapituły krakowskiej*, p. 53; *Rocznik krótki*, p. 236.

⁴² K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 356-357.

Zamieszanie wynikłe w księstwie włodzimierskim po wygnaniu, a następnie śmierci Jaropełka wykorzystali synowie Rościsława, umacniając się na Podniestrzu. Wkrótce stali się tam siłą dominującą. Akcje zbrojne prowadzone przeciw nim przez Włodzimierza Monomacha nie przyniosły rezultatu⁴³. Można odnieść wrażenie, że na Rusi zaakceptowano zaistniałą sytuację, dostrzegając jej pozytywy⁴⁴. Z grona kłopotliwych izgojów, kosztem permanentnego malkontenta Jaropełka, zniknęło trzech wojowniczych dynastów. Spacyfikowano też czwartego księcia poszukującego miejsca. Jaropełka we Włodzimierzu zastąpił Dawid Igorowic. Z perspektywy Wsiewołoda zmiany przyczyniły się do uspokojenia nastrojów w tej części Rusi. Ambiwalentnych wrażeń doznawał Władysław Herman. Z jednej strony z satysfakcją mógł odnotować zadowalający rozwój relacji z Dawidem Igorowicem, z drugiej niebezpieczne sąsiedztwo Rościsławiców. Ruryk, Wołodar i Wasylko, zachowując się przykładnie na Rusi, obrali za cel łupieżczych najazdów Polskę. Najazdy Rościsławiców odnotowała kronika Galla i *Powieść*⁴⁵. Z nieznanych bliżej powodów nowi gospodarze Podniestrza wykazywali niespotykaną dotąd niechęć do zachodniego sąsiada. Na najbardziej zacieklego wroga Polaków kreował się Wasylko. Informowała o tym *Opowieść o osłepieniu Wasylka Trembowelskiego*⁴⁶. Z jej treści wynika, że Wasylko otwarcie deklarował nienawiść i pragnienie zemsty za krzywdy ziemi ruskiej: „Az’ bo lãhom mnogo zla tvorih, i hotěl’ esm’ stvoriti i mstiti Rus’kěj zemli (...) na zemlû Lãd’skuû nastuplû na zimu,

⁴³ *Povešt’...*, č. 1, s. 159, 361.

⁴⁴ Nie wydaje się słuszne twierdzenie m.in.: I.Â. Froânova, *Drevnãâ Rus’...*, s. 538 i A.V. Majorova, *op. cit.*, s. 101, jakoby Rościsławicowie otrzymali Przemyśl, Dźwinogród i Trembowlę z woli Wsiewołoda przed wystąpieniem Jaropełka. Prawne usankcjonowanie zdobyczy Rościsławiców nastąpiło zapewne w 1097 r. na spotkaniu książąt w Lubeczu. Wówczas doszło do podziału Rusi między poszczególne linie Rurykowiców. Wołodarowi przypadł Przemyśl, a Wasylkowi Trembowla. Trzeci z braci – Ruryk zmarł w 1092 r. O zjeździe m.in.: A.P. Toločko, *Knãz’ v Drenej Rusi. Vlast’, sobstvennost’, ideologia*, Kiev 1992, s. 37-40; O.P. Toločko, P.P. Toločko, *Kiïevskaâ Rus’*, t. 4, Kiïv 1998, s. 198-207; E.V. Pčelov, *op. cit.*, s. 11-12; P.P. Toločko, *Lûbeckij z’ïzd knãziv*, [w:] *Lûbeckij z’ïzd knãziv 1097 roku v istoričnj doli Kiïvs’koï Rusi*, Černigiv 1997, s. 9-13; I.N. Falaleeva, *Politiko-pravovaa sistema Drevnej Rusi IX-XI vv.*, Volgograd 2003, s. 46-47; T. Vilkul, *O smysle statej Lûbeckskogo s’ezda (k istolkovaniiu ošibki Povesti vremennyh let)*, [w:] „Istinu vstanovlûe sud istorii”. *Zbirnik na pošanu Fedora Pavloviča Ševčenko*, t. 2, Kiïv 2004, s. 123-127; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 92-97; P.I. Gajdenko, N.V. Postov, *Sobytiã 1096 g.: nezamečennye stranicy cerkovno-knãžeskih otnošenij*, „Izvestiã Altajskogogosudarstvennogo universiteta” 2007, No 4, z. 2, s. 28-33.

⁴⁵ Anonima tzw. Galla kronika..., lib. 2, cap. 19, p. 86-87; *Povešt’...*, č. 1, s. 141; *Ipat’evskaâ letopis’*, k. 206.

⁴⁶ *Opowieść o osłepieniu Wasylka Trembowelskiego* pierwotnie stanowiła odrębny utwór. W nieznanych okolicznościach została włączona do *Powieści minionych lat*. Na ten temat: A. Brückner, *Historia literatury rosyjskiej*, t. 1, Lwów 1922, s. 99; L. Mahnovec, *Ukraiński pys’mienniki*, t. 1, Kiev 1960, s. 30; B.A. Rybakov, *Drevnãâ Rus. Skazaniã. Byliny. Letopisi*, Moskva 1963, s. 276-277; O.V. Tvorogov, *Vasilij*, [w:] *Slovar’ knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D. S. Lihačev, Leningrad 1987, s. 91-92; V.Â. Petruhin, *Drevnãâ Rus’: Narod. Knãžã. Religiiã*, [w:] *Iz istorii ruskoj kul’tury (Drevnãâ Rus’)*, t. 1, Moskva 2000, s. 200-201. Zob. także kontrowersyjne wnioski M.H. Aleškovskij, *Povešt’ vremennyh let. Su-d’ba literaturnogo proizvedeniã v Drevnej Rusi*, Moskva 1971, s. 32-52.

a na leto i vozmu zamlú Lâd'skuû i mšu za Rus'kuû zemlú⁴⁷”. W tym kontekście intryguje, że ów wróg Polaków został porwany i oślepiony przez księcia włodzimierskiego Dawida Igorowica i kijowskiego Światopełka Izjasławica⁴⁸. Dawid planował nawet przekazanie swego więźnia Władysławowi Hermanowi. W rozmowie z kapłanem przemyskim Wasylem, Rościsławic skarżył się: „Se slyšû, ože mâ hočet' dati lâhom Davyd”, to se malo sâ nasytîl” krove moeâ, a se hočet' bole nasytîtisâ, ože mâ vdst' im”⁴⁹. Wasylko nie miał chyba złudzeń co do intencji polskiego księcia. Można odnieść wrażenie, że kwestia przejścia przez stronę polską uciążliwego sąsiada była całkiem realna. Książę Władysław i Igorowic nawiązali bliskie relacje, którym, jak można przypuszczać, sprzyjał wielki książę kijowski. Szczęśliwie dla Rościsławica Dawid postanowił najpierw wykorzystać uwięzienie kniazia trembowelskiego, by przejąć jego ziemie. W tym celu zorganizował wyprawę zbrojną na Trembowłę⁵⁰. Na drodze planom Igorowica stanął jednak brat oślepionego – Wołodar. Armie obu książąt spotkały się pod Buskiem. Doszło wówczas do konfrontacji dwóch niegdysiejszych izgojów-sojuszników⁵¹. Obecnie znaleźli się w przeciwnych obozach – z jednej dążący do rewindykacji ziem włodzimierskich Dawid, z drugiej broniący bratnich włości Rościsławic. Prawo stało po stronie Wołodara. Można rzec, że w tym wypadku sprawiedliwości stało się zadość. Nie mogąc sprostać Wołodarowi w polu, Dawid schronił się Busku. Otoczony, bez szans na odsiecz, musiał uwolnić Wasylka. Marzenia o odbudowie księstwa włodzimierskiego w dawnych granicach się nie ziściły⁵². W następnym roku Igorowic doczekał się odwetowego najazdu Rościsławiców. Jednak to Wołodar i Wasylko doprowadzili do upadku Dawida. Poczynania księcia włodzimierskiego i jego kijowskiego sprzymierzeńca wywołały wielkie oburzenie na Rusi. Pod hasłem naprawienia uczynionego zła wokół Włodzimierza Monomacha powstała koalicja, mająca na celu usunięcie z tronów obu łamiących prawo i umowę z Lubecza książąt. Armia Włodzimierza Monomacha, Dawida i Olega Światosławiców stanęła pod Kijowem⁵³. Tłumacząc się ze

⁴⁷ *Povest'...*, č. 1, s. 176. Na ten temat: K. Benyskiewicz, *Stosunki polsko-ruskie w świetle opowieści o oślepieniu Wasylka trembowelskiego*, [w:] *Naukovi Praci Kamâneč'-Podil's'kogo Nacional'nogo Universitetu Imeni Ivana Ogiienka. (Istorični Nauki), Kamâneč'-Podil's'kij 2015*, t. 25, s. 248-265.

⁴⁸ Wystąpienie przeciwko Wasylkowi Dawid uzasadniał intrygami kniazia tmtutorokańskiego i Włodzimierza Monomacha przeciwko sobie i wielkiemu księciu kijowskiemu *Povest'...*, č. 1, s. 172. Wbrew twierdzeniom B. Włodarskiego, *Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu” 1966, t. 2, s. 40, nie ma pewności co do porozumienia Monomacha i Rościsławiców. Latopisy nie przedstawiają żadnych informacji o spisku obu kniazów.

⁴⁹ *Povest'...*, č. 1, s. 176.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 176-177.

⁵¹ Dawid i Wołodar w 1081 r. wspólnie zagarnęli Tmtutorokań. Zostali stamtąd usunięci przez Olega Światosławica.

⁵² A. V. Majorov, *op. cit.*, s. 133.

⁵³ W działaniach tej koalicji nie brał udziału Wołodar książę przemyski.

swego niegodnego postępowania, Światopełk całą winę zrzucił na Dawida. Głowę wielkiego kniazia uratowała mediacja wdowy po Wsiewłodzie i metropolity kijowskiego Mikołaja. Uznając za priorytet zachowanie wewnętrznego pokoju na Rusi, sprzymierzeni zobowiązali Światopełka do ukarania Igorowica⁵⁴. Nakazali wielkiemu księciu: „Se Davydova skolota; to idi ty, Svâtopolče, na Davyda, lûbo imi, lûbo prożeni i”⁵⁵. Światopełk wybrał to drugie rozwiązanie. Istniała jednak, jak się okazało, niejaka trudność w jego realizacji. Okazało się bowiem, że Dawid był „protegowanym” Władysława Hermana. Wielki książę przed przystąpieniem do rozprawy z niedawnym sojusznikiem spotkał się w Brześciu z polskim księciem. Był to widomy znak, że nie chciał podejmować drastycznych kroków bez uzgodnienia z Piastem. Przerażony Dawid szukał opieki Hermana. Książę Władysław znalazł się w kłopotliwym położeniu – pragnął bowiem zachować przyjaźń wielkiego księcia i ocalić Dawida⁵⁶. Mamił ich obietnicami, przyjmując jednocześnie od obu bogate podarki. Ostatecznie Herman uprzedził Igorowica o grożącym mu niebezpieczeństwie ze strony księcia kijowskiego, obiecując przy okazji militarne wsparcie na wypadek wojny. Z tej obietnicy się nie wywiązał. Oblężony w Drohobużu David ukorzył się przed Światopełkiem, opuścił księstwo i udał się do Polski⁵⁷.

Pytaniem nurtującym badaczy przy okazji spisku Dawida i Światopełka jest kwestia zaangażowania strony polskiej⁵⁸. Czy Władysław Herman współpracował w planie neutralizacji Wasylka, a w dalszej perspektywie Włodzimierza Monomacha? Niestety, zadowalającej odpowiedzi na to pytanie nie uzyskamy. Ani *Powieść*, ani *Opowieść o oślepieniu Wasylka* nie dają podstaw do rozstrzygających wniosków. Można odnieść wrażenie, że polski władca wykazał zainteresowanie rozwojem wydarzeń dopiero, gdy Rościszławic znalazł się w niewoli Dawida. Żadnych pretensji do strony polskiej nie zgłaszał poszukujący zemsty książę trembowelski. Wydaje się, że autorem intrygi był Igorowic i jego najbliższe otoczenie⁵⁹. Światopełk i Herman zostali do niej wciągnięci. Światopełka łatwo było skusić wizją zemsty za zabójstwo brata Jaropełka, Piasta, perspektywą likwidacji zagrożenia płynącego z Podniestrza⁶⁰. Ostatecznie żadna ze stron

⁵⁴ *Povest’...*, č. 1, s. 174-175.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 175.

⁵⁶ B. Włodarski, *op. cit.*, s. 40, stwierdził: „Rola mediacyjna Władysława Hermana nie była zbyt trudna”. Wydaje się, że książę polski stanął jednak przed poważnym dylematem.

⁵⁷ *Povest’...*, č. 1, s. 178: „Lahove že obešašasâ emu (Dawidowi – przyp. K.B.) pomagati, i vžâša u nego zlata 50 griven” oraz „soslasâ reč’mi Svâtopolk” s lâhy i vdasť dary veliky na Davyda”.

⁵⁸ J. Powierski, *Data konsekracji katedry gnieźnieńskiej (1 V 1099) na tle sytuacji politycznej Polski, Rusi i krajów sąsiednich*, „Roczniki Historyczne” 1994, t. 60, s. 81, przypuszczał, iż Władysław Herman współdziałał z Dawidem.

⁵⁹ *Povest’...*, č. 1, s. 177.

⁶⁰ Na ten temat szerzej: K. Benyskiewicz, *Stosunki polsko-ruskie w świetle opowieści...*, s. 251-252.

nie uzyskała satysfakcji: Dawid stracił swe księstwo, Światopełk poważnie nadwerżył autorytet wielkiego księcia, a Władysław Herman nadal musiał borykać się z najazdami synów Rościsława i Połowców. W sytuacji polskiego władcy możemy dostrzec pozytywy, co prawda nie udało mu się uchronić przed upadkiem włodzimierskiego sojusznika, ale niepowodzenie zrekompensował bardziej prestiżowym i rokującym na przyszłość zbliżeniem z księciem kijowskim⁶¹.

Po rozprawie z Dawidem Igorowicem książę Światopełk postanowił rozwiązać definitywnie problem z Rościsławicami. Pod pretekstem walki o odzyskanie ziemi ojca i brata rozpoczął kolejną wojnę. Złamał w ten sposób ugodę zawartą uprzednio z Wołodarem i Wasylkiem⁶². Wrogie armie spotkały się na Polu Rożni. W krwawej bitwie zwyciężyli Rościsławice. Nie ścigali pokonanego, lecz stanąwszy na granicy stwierdzili: „Nadleżił nam na svoej meże stat”⁶³. Porażka i ugodowe stanowisko przeciwników nie powstrzymało ataków księcia kijowskiego. Schroniwszy się we Włodzimierzu, gromadził siły na kolejną wyprawę. W nowej koalicji znaleźli się jego synowie Jarosław i Mścisław, bratankowie Jarosław i Wiaczesław Jaropełkowice oraz Światosław Dawidowic. Udało się Światopełkowi namówić do wspólnej akcji węgierskiego króla Kolomana. W uzgodnieniu z księciem w 1099 roku Arpad zaatakował Wołodarowy Przemyśl. Niespodziewanie jako sojusznik Rościsławica objawił się Dawid Igorowic. Książę opuścił Polskę i pozostawiwszy żonę pod opieką Wołodara, udał się po pomoc Połowców. Wkrótce powrócił z księciem Boniakim, który w przeddzień bitwy stwierdził lakonicznie: „pobieda u nas budet nad vengrami zavtra”⁶⁴. Jak powiedział, tak uczynił. W bitwie pod Przemyślem połączone siły Boniaka i Dawida rozbiły potężną armię węgierską⁶⁵. Będący zapewne przy Kolomanie poseł Światopełka, jego syn Jarosław, zbiegł po klęsce do Polski. Dawid przystąpił do ofensywy, zabijając we Włodzimierzu drugiego z synów wielkiego księcia – Mścisława. Mimo kontrakcji Światopełka, Dawid wspierany przez Połowców, utrzymał stolicę księstwa. Tym razem nie słyszymy nic o zaangażowaniu Władysława Hermana. Piast, jak można przypuszczać, poniechał niedawnego sojusznika z dwóch powodów – układu o współpracy ze Światopełkiem i problemów wewnętrznych. W tej sytuacji Dawidowi nie dane było odzyskać dawnego władztwa. Zjazd Rurykowiców w Uwietyczach w 1100 roku nie zaakceptował jego powrotu. Igorowicowi przesłano wolę współrodowców: „Ne hočem” ti dati stola Volodimer’skago, zane vvergl’esi noż’

⁶¹ B. Włodarski, *op. cit.*, s. 41.

⁶² *Povest’...*, č. 1, s. 178.

⁶³ *Ibidem*, s. 179.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Bilderchronik...*, Bd. 2, s. 142; B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Bd. 1, Berlin 1940, s. 366; V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 453; M. Font, *Koloman the Learned, King of Hungary*, trans. M. Miklán, Szeged 2001, s. 73-75.

v ny, ego žene bylo v Russkej zemli”⁶⁶. Ostatecznie osadzono wiarołomnego księcia w Drohobużu, gdzie zmarł w 1112 roku⁶⁷.

Po wydarzeniach schyłku lat dziewięćdziesiątych na zachodnich rubieżach Rusi Światopełk przystąpił do porządkowania sytuacji. Przychylnego niegdyś Polsce Dawida, zastąpił równie przyjazny syn Światopełka, Jarosław. Prawdopodobnie przy tej okazji nie obeszło się bez perturbacji⁶⁸. Rościsławice, mimo nacisków pozostałych Rurykowiców, pozostali w Przemyślu i Trembowli. Żadnego zaopatrzenia nie otrzymali synowie Jaropełka Izjasławica. Po tym, jak wsparli stryja w walce z Rościsławicami, liczyli zapewne na jakąś gratyfikację. Szczególną aktywnością wykazał się Jarosław Jaropełkowic. Najpierw wywołał wojnę w Brześciu, zmuszając Światopełka do osobistej interwencji, następnie zmagał się nad Nurcem z jego synem. Pojmany przez stryjecznego brata Jarosława, zmarł w 1102 roku w niewoli u Światopełka⁶⁹.

Najprawdopodobniej do dziedziny stosunków polsko-ruskich zaliczyć należy najazd Połowców dokonany na Polskę około 1100-1101 roku⁷⁰. Wspomniał o nim Anonim Gall, sławiąc przewagi wojenne młodego Bolesława Krzywoustego⁷¹. W relacji kronikarza nie ma co prawda wzmianki o książętach ruskich, lecz trudno przy ówczesnym układzie granic wyobrazić sobie nieuzgodnioną z Rościsławicami akcją koczowników. Jeśli domysł ten jest prawdziwy, konfrontacja nad Wisłą byłaby ostatnim zbrojnym konfliktem Władysława Hermana z Wasylkiem i Wołodarem (?). Jan Długosz przedstawił połowiecki najazd jako wielką wyprawę koalicji pięciu kniaziów: Włodzimierza z Nowogrodu, Dawida i Olega z Perejasławia, Wołodara z Przemyśla oraz Jarosława Jaropełkowica. Napad miał pomścić krzywdy wyrządzone Rusinom przez polskich władców. Akcja zakończyła się klęską najeźdźców, pokonanych podczas odwrotu przez Bolesława Krzywoustego⁷². Nieznana źródłom ruskim ekspedycja jest wątkiem fikcyjnym, opartym na opowiadaniu Galla i relacji *Powieści minionych lat* ze spotka-

⁶⁶ *Povest’...*, č. 1, s. 181. L.V. Čerepnin, *Obščestvenno-političeskie otnošeníâ v drevnej Rusi i Ruskaâ Pravda*, [w:] *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značanie*, Moskva 1965, s. 231-232.

⁶⁷ *Povest’...*, č. 1, s. 195.

⁶⁸ Istniała koncepcja, aby we Włodzimierzu osadzić Mściława syna Monomacha, a w Nowogrodzie Jarosława. W wyniku oporu nowogrodzian rozwiązanie takie nie weszło w życie.

⁶⁹ *Povest’...*, č. 1, s. 195; *Ibidem*, s. 183. *Âroslav” Âropełkovič”*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar’*, red. A.A. Polovcov, t. 32, Moskva 1896-1918, s. 186; <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm?pages/32/186.htm> [data dostępu: 20.05.2014]; L. Vojtovič, *Knâzivs’ki dinastii Shidnoï Evropi*, <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn27.htm> [data dostępu: 25.05.2014]. W 1104 r. umarł brat Jarosława Jaropełkowica, Wiaczesław – idem, *Knâža doba...*, s. 356. *Vâčeslav Âropełkovič*, *ibidem*

⁷⁰ A.B. Golovko, *op. cit.*, s. 61; K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 308.

⁷¹ *Anonima tzw. Galla kronika, czyli dzieje ksiąząt i władców polskich*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series* (dalej: MPH NS), t. 2, wyd. K. Maleczyński, Cracoviae 1952, lib. 2, cap. 19, p. 86-87.

⁷² *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 206-207.

nia ksiąząt ruskich z Połowcami w okolicach Sakowa⁷³. Uczestników pokojowych negocjacji rusko-połowieckich Długosz przeniósł do Polski. Skład agresorów uzupełnił o Wołodara, myśląc przy okazji Jarosława Światosławica z Jarosławem Jaropełkowiczem⁷⁴. Najazd z 1100-1101 roku, jak sądzę, należy traktować bardziej jako jeszcze jeden pograniczny incydent inspirowany przez Rościśławiców niż poważny konflikt polsko-ruski.

Z przekazu Galla Anonima wynika, że jedna z córek Władysława Hermana została żoną ruskiego księcia⁷⁵. Enigmatyczna wzmianka nie pozwala na wiarygodną identyfikację małżonka Piastówny. Nad zagadnieniem głowili się historycy, dochodząc do sprzecznych wniosków. Nikołaj Karamzin wskazywał na Dawida Igorowica, a Jan D. Wagilewicz typował Wsiewołoda Dawidowica⁷⁶. Za sprawą Iwana Linniczenki i Oswalda Balzera w gronie kandydatów na męża polskiej księżniczki pojawił się Jarosław Światopełkowicz⁷⁷. Propozycja ta znalazła wielu zwolenników⁷⁸. Z upływem czasu pojawiła się też spora grupa malkontentów. Wątpliwości wobec kojarzenia z sobą obu postaci zgłaszali m.in. Bronisław Włodarski, Kazimierz Jasiński, Jan Tęgowski i Dariusz Dąbrowski⁷⁹. Wskazanie Władysławówny jako partnerki Jarosława wynikało z istnienia koalicji łączącej ich rodziców oraz późniejszej współpracy tego księ-

⁷³ *Povest'...*, č. 1, s. 182; A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 146.

⁷⁴ „Włodzimierz z Nowogrodu” to Włodzimierz Monomach, który w 1101 r. był księciem smoleńskim i perejaślowskim, a Dawid i Oleg to synowie Światosława.

⁷⁵ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 1, p. 63, 64.

⁷⁶ N. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 1-2, Sanktpeterburg” 1818, t. 2, s. 111, p. 209; [J. Wagilewicz], *Genealogia książąt i królów polskich. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich)*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1866, s. 42.

⁷⁷ I. Linniczenko, *Vzaimnyâ otnošeníu Rusi i Polši do poloviny XIV stoletíu*, č. 1, Kiev 1884, s. 56; O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 224. B. Włodarski, *op. cit.*, s. 44, p. 43, zwrócił uwagę na to, że Gall znał Jarosława jako sojusznika Bolesława i dlatego tekst kroniki o „Rusinie”, mężu księżniczki, nie mógł dotyczyć tego księcia.

⁷⁸ M.in. N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*, „*Orientalia Christiana*” 1927, t. 9, part 1, No 35, tabl. 2, s. 10-11; L.M. Savelov, *Rodstvo potomkov” Vladimira Svätogo s” domom, Piástov*”, [w:] *Sbornik statej v čest’ grafini Praskov’i Sergeevny Uvarovoj, 1885-1915*, Moskva 1916, s. 249; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 47; W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, tabl. 31; K. Małczyński, *Bolesław III Krzywousty*, Wrocław 1975, s. 62, p. 86; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 563-564; N.I. Šaveleva, *Polki – żony ruskich knázej*, [w:] *Drevnejše gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ* (1987), Moskva 1989, s. 55; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 357; K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 349-350; S.N. Abukov, *Brak Ároslava Svätopolčiča s vnučkoy Vladimira Monomaha i konflikt na Volyni v 1117-1123*, „Učenyje zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta” 2016, nr 3 (72), s. 11.

⁷⁹ B. Włodarski, *op. cit.*, s. 44, p. 43; K. Jasiński, *Małżeństwa córek Władysława Hermana. Fragment wczesnopiastowskiej genealogii*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*” 1989, t. 76, s. 51-64; idem, *Rodowód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19), Poznań 2004, s. 195-197; J. Tęgowski, *Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko, Lublin 2000, s. 14-15; D. Dąbrowski, *Genealogia Mścislawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 87.

cia z Bolesławem Krzywoustym. Skromne wiadomości biograficzne dotyczące domniemyanych małżonków nie wyłączają ich związku, lecz wprowadzają nutę wątpliwości⁸⁰. Anonimowa córka Judyty Salickiej i Władysława Hermana mogła przyjść na świat najwcześniej w 1088-1089 roku⁸¹. Byłaby drugą żoną Światopełkowica, gdyż na początku lat dziewięćdziesiątych XI stulecia był on żonaty z córką króla węgierskiego Władysława I Świętego⁸². Zgon Arpadówny miał nastąpić około 1106 roku⁸³. Datowanie jest mocno nieprecyzyjne. Piastówna najwcześniej mogła uzyskać wiek predestynujący ją do zamęścia około 1100-1101 roku. Według *Powieści minionych lat* w 1112 roku Jarosław ożenił się z nieznaną z imienia córką Mściśława Monomachowica⁸⁴. Hipotetycznie zatem, małżeństwo Władysławówny ze Światopełkowicem mogło trwać między 1106 a 1112 rokiem. Kazimierz Jasiński zwrócił uwagę, że księżniczka polska żyła jeszcze w chwili powstawania dzieła Galla Anonima. Małżeństwo doszło do skutku w okresie poprzedzającym nagle zakończenie pisarskiej pracy przez Anonima⁸⁵. Konstatacja ta, jak sądzę, nie musi mieć decydującego znaczenia. Nie wiadomo bowiem, kiedy dokładnie powstał drugi rozdział kroniki⁸⁶. Poza tym zdanie poświęcone

⁸⁰ *Povest'*..., č. 1, s. 195, zna tylko jedną żonę Jarosława – córkę Mściśława.

⁸¹ Małżeństwo zawarte zostało najprawdopodobniej w 1088 lub 1089 r.

⁸² *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*, ed. G. Györfy, Budapestini 1992, nr 88, s. 267-268: wśród świadków dokumentu Władysława I z 1091 r. występuje: "Gerazclauus, filius regis Rutenorum, gener ipsius"; N. de Baumgarten, *Géalogiés et mariages...*, tabl. 2, s. 11; M. Wartner, *Az Arpadok csaladi tortenete*, Nagybeckerek 1892, s. 205-210; V.P. Šušarin, *Russko-viengerskie otnošení v IX v.*, [w:] *Mieżdunarodnye svazi Rossii do XVII veka, Sbornik statej*, red. A. Zimin, V.T. Pašuto, Moskva 1961, s. 154; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 53.

⁸³ L. Vojtovič, *Knáža doba...*, s. 357.

⁸⁴ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 273. N.G. Bereżkov, *Hronologiâ russkogo letopisaniâ*, Moskva 1963, s. 45.

⁸⁵ K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów...*, s. 196. Podobnie: R. Grodecki, *Wstęp*, [w:] *Anonima tzw. Galla kronika...*, s. 15; M. Plezia, *Wstęp*, [w:] *Anonima tzw. Galla kronika...*, s. XII-XIII; K. Jasiński, *Małżeństwa córek Władysława Hermana...*, s. 57.

⁸⁶ D. Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów...*, s. 87: „Poglądy wspomnianych toruńskich badaczy uzupełniłbym o jeszcze jedno spostrzeżenie. Jak słusznie obaj zauważyli, Anonim zwany Galem zapisał informację o wydanej na Ruś Władysławównie zapewne w 1112 r., co świadczy o tym, że księżniczka wówczas jeszcze żyła i istniało jej małżeństwo. Jest więc praktycznie nieprawdopodobne, by śmierć tej Piastówny nastąpiła jeszcze na początku wymienionego roku, a Jarosław — co jest dobrze potwierdzone przez latopisy — na początku maja 1112 r. zawiązał już nowy mariaż. Krótko mówiąc, mamy tu do czynienia z kolejną przesłanką uprawdopodobniającą tezę, że Mściśławówna była jednak drugą żoną księcia włodzimierskiego”. Datowanie roku 1112 pozostaje w związku z chronologią pontyfikatu biskupa wrocławskiego Żyrośława, któremu m.in. dedykował Gall Anonim I księgę swej kroniki. Według *Rocznika kapituły krakowskiej*, s. 55, Piotr, poprzednik Żyrośława, zmarł w 1111 r. Najstarsza zachowana wersja katalogów biskupów wrocławskich *Catalogus heinrichoviensis*, ed. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae historia* (dalej: MPH), t. 6, Lwów 1893, s. 558, p. 2, datowała śmierci biskupa Piotra na 1102 r. (pozostałe na 1111 r.). Z kolei Nekrolog lubiąski: *Necrologia lubensia*, ed. W. Wattenbach, Breslau 1861, s. 38, umieścił zgon Piotra 29 stycznia 1091 r., a Żyrośława 4 lutego 1120 r. Podobne lata następstwa Żyrośława po Piotrze Jan Długosz: *Ioannis Dlugosii...*, lib. 3-4, p. 171. Zob. uwagi na temat zapisów dotyczących biskupów: M. Kaczmarek, *Nekrolog lubiąski. Próba krytyki przekaz*, „Studia Źródłoznawcze” 1981, t. 26, s. 127-129. W kontekście czasu sporządzenia

córkom Judyty Salickiej i Władysława zaskakuje enigmatycznością⁸⁷. Anonim nie rozwodził się nad losem dziewcząt. Ich egzystencja stanowiła margines biografii głównego bohatera opowieści – znamienitego dziecięcia. Z przytoczonych okoliczności wynika kilka spostrzeżeń:

- córka Władysława Hermana mogła uzyskać lata sprawne do zawarcia małżeństwa po 1100 roku,
- księżniczka mogła zostać żoną księcia ruskiego przed 1112 rokiem,
- źródła wspominają o dwóch żonach Jarosława Światopełkowica. Z wiadomości tych wynika, że przez kilka lat (w latach 1106-1112) książę albo nie miał żony, albo był w związku z nieznaną kobietą.

Listę przeciwwskazań dla zawarcia małżeństwa córki Hermana z synem Światopełka uzupełnił Jan Tęgowski. Historyk zwrócił uwagę na istnienie przeszkód kanonicznych, wynikających z pokrewieństwa i powinowactwa między ewentualnymi małżonkami⁸⁸. Nie negując słuszności zastrzeżeń J. Tęgowskiego, możemy postawić pytanie w sprawie znajomości lub respektowania przez dynastów zakazów małżeńskich⁸⁹. Wydaje się, że niekiedy interesy polityczne przedkładano nad przestrogi Kościoła. Postawienie zarzutu kazirodztwa lub jego poplecznictwa przedstawicielowi dynastii panującej było postępowaniem ryzykownym. Obowiązek tego rodzaju spoczywał najczęściej na barkach biskupa. Wszczęcie procedury wymagało powołania co najmniej dwóch świadków. Poczynania tego rodzaju wbrew woli suwerena mogły narazić inicjatorów i uczestników procesu na gniew panującego. W ostateczności i tak wyegzekwowanie ewentualnego wyroku spoczywało na barkach władzy świeckiej. Świadomi bezkarności monarchowie często lekceważyli groźby kar kościelnych. Nie zawsze starano się o dyspensę, a znaczna część związków dynastycznych naruszała obowiązujące ograniczenia siódmego stopnia komputacji kanonicznej⁹⁰. Przykładem choćby pierwszy mariaż Jarosława

kroniki warto przytoczyć opinię: J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Warszawa-Wrocław-Kraków 1964, s. 33: „Kronika Galla [...] powstała w swej formie ostatecznej w czasie stosunkowo krótkim, bo między r. 1113, a początkiem 1116 r., a najpóźniej w 1117 r. Jeżeli nawet poszczególne jej części powstały wcześniej, a przedmowy do kolejnych rozdziałów napisane zostały przy ostatecznej redakcji, to nie zmienia to istoty rzeczy”.

⁸⁷ *Anonima* tzw. *Galla kronika*..., lib. 2, cap. 1, p. 63-64: „Illa mortua Wladislaus dux, quia homo gravis egerque pedibus erat, et etate parvulum habebat, sororem imperatoris tertii Henrici, uxorem prius Salemonis Vngarie regis in matrimonium desponsavit, de qua nullum filium, sed tres filias procreavit. Una quarum in Rusia, viro nupsit, una vero suum sacro velamine caput texit, unam autem sue gentis quidam sibi counivit”. Cytowany fragment kroniki może budzić kontrowersje.

⁸⁸ J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 14-15.

⁸⁹ Nie bez powodu w 1215 r. sobór laterański IV zniósł przeszkody sięgające siódmego stopnia komputacji germańskiej, ograniczając je do czwartego.

⁹⁰ W naszym przypadku obowiązywały przepisy ustanowione za pontyfikatu Grzegorza VII i Aleksandra II, zob. B. Sikorski, *Kanoniczna przeszkoda pokrewieństwa naturalnego*, Poznań 1959, s. 145 i n.; T. Zajac, *Marriage Impediments in Canon Law and Practice: Consanguinity Regulations and the Case of Orthodox-Catholic Inter-marriage in Kyivan Rus, ca. 1000 – 1250*, [w:] *Proceedings of the*

Światopełkowica z córką Władysława Świętego. Oboje, jako prawnuki Mieszka II, byli spokrewnieni w linii prostej i bocznej (w stopniu 3:3)⁹¹. Dla króla węgierskiego i księcia ruskiego, jak widać, zbyt bliskie pokrewieństwo ich dzieci nie stanowiło istotnego ostrzeżenia. Może takich wątpliwości nie miał także Bolesław Krzywousty i Światopełk? Jeśli chodzi o polityczne aspekty ewentualnego mariażu, stwierdzić trzeba, że lata 1106-1112 sprzyjały pogłębianiu sojuszu Bolesława z Jarosławem. W tym okresie rozgrywały się kolejne etapy rywalizacji między synami Hermana. Jarosław był osobiście zaangażowany w braterski konflikt. Nie przesądza to jednak kwestii małżeństwa z córką Władysława. Istniejący układ wzmacniał mariaż Krzywoustego ze Zbysławą. W obliczu piętrzących się obiekcji, należy stwierdzić, że hipoteza o związku Jarosława Światopełkowica z polską księżniczką pozostanie przypuszczeniem o niskim stopniu prawdopodobieństwa.

Jan Powierski, sceptyczny wobec małżeństwa Władysławówny z Jarosławem, sugerował podjęcie poszukiwań w gronie pozostałych kandydatów. Miał na myśli innego księcia włodzimierskiego Dawida Igorowica⁹². Było to o tyle interesujące, że dawny pomysł Nikołaja Karamzina podjął już przed laty Pierre David⁹³. Francuski badacz przedstawił hipotezę stwierdzającą, że imię ruskiego księcia pojawiło się wśród zmarłych wymienionych w nekrologu opactwa w Saint-Gilles⁹⁴. Wychodząc z założenia, że na kartach obituarza umieszczano m.in. osobistości związane z dynastią Piastów, doszedł do wniosku, że zmarły 22 czerwca książę Dawid mógł być synem Igora i szwagrem Bolesława. Swą obecność na kartach nekrologu zawdzięczał koligacjom z polskim domem panującym. Autor stwierdził, że księżniczka polska córka Władysława miała na imię Ludgarda. Jak potraktować domysły Pierre Davida?⁹⁵ W rzeczywistości nie wiadomo, kim był wspomniany w nekrologu „David”. Tytuł książęcy dopisano w mortuarzu obok imienia później. Poza tym, nie zgadza się data zgonu „langwedockiego” Davida z datowaniem śmierci Dawida syna Igora⁹⁶. Książę ruski był jednak bliskim sojusznikiem Władysława Hermana. Nie ulega wątpliwości, że w okresie najbardziej intensyw-

Fourteenth International Congress of Medieval Canon Law Toronto, 5-11 August 2012, edited by Joseph Goering, Stephan Dusil, and Andreas Thier, Città del Vaticano 2016, s.714.

⁹¹ J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 14-15; A.V. Nazarenko, *op. cit.*, s. 573-774.

⁹² J. Tęgowski, *op. cit.*, s. 15. V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, s. 118-119, twierdził, że w 1098 r. Dawid miał żonę (siostra Wołodara) i dzieci. Zob. N. de Baumgarten, *Pervââ vetv' knâzej Galickih. Potomstvo Vladimira Ârosłaviča*, „Letopis' Istoriko-rodoslovnogo obšestva v Moskve” 1908, vyp. 4 (16), s. 6-7 (żoną Dawida miała być nieznaną z imienia córką Rościsława Władymirowica).

⁹³ P. David, *La Pologne dans l'obituaire de Saint-Gilles en Languedoc au XIIe siècle*, „Revue des études Slaves” 1939, t. 19, f. 3-4, p. 217-226.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 221.

⁹⁵ Twierdzenie, że córka księcia miała na imię Ludgarda, nie ma odpowiednich podstaw. Zob. uwagi K. Jasiński, *Małżeństwa córek Władysława Hermana...*, s. 54, p. 20.

⁹⁶ *Povest'...*, č. 1, s. 195.

nych relacji między Władysławem I i Dawidem nie mogło dojść do umocnienia sojuszu małżeństwem z rąci zbyt młodego wieku córki Piasta. Alians Hermana z księciem włódzimierskim praktycznie przestał obowiązywać po 1099 roku. Wówczas to, po raz ostatni, Dawid szukał schronienia w Polsce⁹⁷. Od chwili opuszczenia polskiego azylu, jako wróg Światopełka, nowego sprzymierzeńca Władysława, nie mógł liczyć na jego przychyłność. W 1100 roku, przy wsparciu Połowców, Dawid ponownie zajął Włodzimierz. Jak się okazało, był to jego ostatni sukces militarny. Na zjeździe w Uwietyczach rada książąt ruskich odebrała mu Włodzimierz. Marginalizowany Igorowic, jak wspominałem, osiadł najpierw w Busku, a następnie w Drohobużu⁹⁸. Historia „zatoczyła koło” – po kilkunastu latach Dawid wrócił do miejsca, w którym niegdyś osadził go Wsiewołod⁹⁹. Wybór siedziby Dawida był nieprzypadkowy. Drohobuż leżał około 150 kilometrów na wschód od Włodzimierza Wołyńskiego i niespełna 300 kilometrów na zachód od Kijowa. W ten sposób Światopełk i Jarosław uzyskali pełną kontrolę nad synem Igora. Jeśli wierzyć *Powieści minionych lat* po zjeździe w Uwietyczach Dawid nie przejawiał większej aktywności politycznej. W każdym razie nie wymieniono go jako uczestnika w żadnym z konfliktów rozgrywających się w latach 1100-1112. Książę zmarł 25 maja 1112 roku i pochowany został w cerkwi Świętej Bogurodzicy Blacherneńskiej w kijowskim monasterze nad Kłowem¹⁰⁰. Biorąc pod uwagę pozycję Dawida wśród Rurykowiców po 1110 roku, rodzi się pytanie o atrakcyjność polityczną księcia drohobużskiego w tym okresie. Czy Bolesław Krzywousty mógł widzieć w nim sojusznika, mając sprzymierzeńców we wrogim Igorowicowi księciu kijowskim i jego synu, księciu włódzimierskim? Poza tym, małżonków dzieliłaby znaczna różnica wieku. Dawid był starszy od córki Władysława o około 30 lat¹⁰¹. Czy w takich warunkach młodziutka siostra Bolesława mogła zostać żoną starzejącego się, peryferyjnego księcia?¹⁰² Wydaje się to mało prawdopodobne, ale nie niemożliwe. Warto zauważyć, że do zawarcia legalnego związku córki Hermana z Dawidem potrzebna była dyspensa, jako że oboje hipotetyczni partnerzy byli potomkami Włodzimierza Wielkiego (zob. tabl. na s. 261). Ewentualny zięć Piasta nigdy nie angażował się w sprawy „polskie”. Na

⁹⁷ *Ibidem*, s. 181.

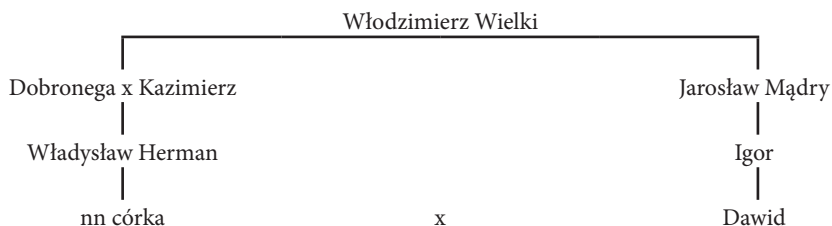
⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 135.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 195. Książę zmarł prawdopodobnie w Drohobużu. Na temat pochówku zob. domysły: L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 324, 327.

¹⁰¹ Dawid Igorowic urodził się około 1058 r. L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 324.

¹⁰² Pomijam kwestię poprzednich związków tego księcia. Imienia żony nie znał N. de Baumgarten, *Généalogiés et mariages...*, s. 31, tabl. 7, który uznał za syna Dawida Wsiewołodkę księcia Grodna. Na temat Wsiewołoda Igorowica L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 327, napisał: „Imã ciego knáza rekonstujovane na podstavi »Hodinnã« Danila Mniha. Dolã jogo nevidomã”.

kartach kroniki Galla i latopisów próżno szukać wiadomości o jego udziale w zmaganiach między Krzywoustym i Zbigniewem.

Przytoczone wyżej argumenty dotyczące kandydatów do ręki Władysławówny nie pozwalają na wiarygodne wskazanie jej ruskiego małżonka. Nie widzę tu drogi do satysfakcjonującego finału. Najlepszym podsumowaniem sytuacji badawczej pozostają słowa napisane przez Kazimierza Jasińskiego przed trzydziestu laty:

Ostatecznie należałoby uznać, że przy obecnym stanie źródeł nie można ustalić, kim był książę ruski, mąż córki Władysława Hermana. Źródła okazują się w tej sprawie nie wystarczające, tzw. wiedza pozaźródłowa natomiast umożliwia jedynie stawianie najróżniejszych i przy tym niesprawdzalnych domysłów¹⁰³.

Spektakularny kres panowania Bolesława Szczodrego skutkowało istotnymi przeobrażeniami w polityce zagranicznej. Następca Bolesława, Władysław Herman, weryfikując dotychczasowy system sojuszy, dążył do utrzymania pokojowych relacji na wschodzie. Respektując specyfikę sąsiedniego państwa, książę nawiązywał przyjazne relacje z księstwami pogranicznymi – w tym wypadku przede wszystkim – włodzimierskim. W dobie rządów Władysława we Włodzimierzu zasiadało trzech Ryrykowiców – Jaropełk Izjasławic, Dawid Igorowic i Jarosław Światopełkowic. Wszyscy okazali się sojusznikami polskiego monarchy i wszyscy, w chwilach poważnego zagrożenia, szukali azylu w Polsce. Wydaje się, że na polskim dworze akceptowano wewnętrzną i zewnętrzną rolę księcia kijowskiego jako „zwierzchnika” kniaziów dzielnicowych¹⁰⁴. Władysław Herman miał do czynienia z dwoma władcami Kijowa – Wsiewołodem Jarosławicem i Światopełkiem Izjasławicem. Z oboma, jak starałem się dowieść, poszukiwał porozumienia. Wsiewołod, ostatni żyjący syn Jarosława Mądrego, przejął władzę po śmierci Izjasława¹⁰⁵. Rządził Rusią niespełna szesnaście lat¹⁰⁶. Jak poprzed-

¹⁰³ K. Jasiński, *Małżeństwa córek Władysława Hermana...*, s. 56.

¹⁰⁴ Wydaje się, że w końcu XI w. zależność książąt dzielnicowych od seniora się utrzymywała.

¹⁰⁵ Wcześniej został sukcesorem zmarłego Światosława, z którym wspólnie obalił i wygnał rządzącego Izjasława. Inicjatorem spisku był Światosław, który też zasiadł na kijowskim tronie.

¹⁰⁶ Z dwumiesięczną przerwą, gdy oddał władzę bratu Izjasławowi.

nicy i następcy, zmagał się z najazdami koczowników i buntami krewniaków. Wydaje się, że Wsiewołod należał do przeciętnych, niewyróżniających się szczególnymi talentami władców. Był politykiem rozsądnym i stanowczym. Gotów do kompromisu, nie stronił jednak od intryg i rozwiązań zakulisowych¹⁰⁷. Podobnie jak polski władca, był skoliigacony z Henrykiem IV – jego córka Ewpraksja-Adelajda była żoną cesarza¹⁰⁸. Małżeństwo Władysława Hermana z siostrą Henryka zostało zawarte w tym samym czasie, co ślub Wsiewołodówny z Salijczykiem. Bezpośrednie relacje Hermana i Wsiewołoda, jak się zdaje, nigdy nie były wrogie, ale też nie weszły w stan zażyłości. Domniemany związek małżeński Mieszka Bolesławowica z Katarzyną trwał zbyt krótko, by pozytywnie oddziaływać na stan stosunków.

Znacznie lepiej ułożyła się współpraca Władysława z następcą Wsiewołoda, Światopełkiem Izjasławicem. Książ, podobnie jak ojciec, nie był postacią charyzmatyczną. Do zacieśnienia współpracy między władcami obu krajów doszło w sytuacji wewnętrznego kryzysu na Rusi. Piast umiejętnie rozegrał spór między Światopełkiem a jego dotychczasowym sprzymierzeńcem Dawidem Igorowicem. Alians wzmocniła wspólna niechęć do usadowionych na Podniestrzu Rościsławiców. Zamieszkujący Przemyśl, Trembowłę i Dźwinogród kniaziowie atakowali pogranicze polsko-ruskie. Niestety, bliskie relacje Władysława I ze Światopełkiem nie zlikwidowały zagrożenia ze strony Wołodara i Wasylka. Po zawarciu układu w Brześciu źródła niewiele pisały o stosunkach polsko-ruskich. Wiadomo, że Piast nie angażował się w zmagania księcia kijowskiego z Rościsławicami. Po klęsce koalicji kijowsko-węgierskiej pod Przemyślem udzielił schronienia Jarosławowi Światopełkowicowi. W 1100 roku nadal borykał się z najazdami Połowców, wspieranych przez awanturniczych synów Rościsława. W 1102 roku Władysław Herman zmarł, pozostawiając następcom schedę w postaci przyjaznych władców w księstwie kijowskim i włodzimierskim oraz tradycyjnych już wrogów w Przemyślu i Trembowli¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Mam na uwadze zagadkową śmierć Romana Światosławica i usunięcie z Rusi jego brata Olega.

¹⁰⁸ Ewpraksja była wdową po margrabim saskim Henryku de Stade. T. Schieffer, *Adelheid (Eupraxia, Praxedis)*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1, München 1995, s. 146; H. Rüss, *Eupraxia-Adelheid. Eine biographische Annäherung*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2007, t. 54, s. 481-518; L. Vojtovič, *Evpraksia-Adelgējda Vsevolodivna*, [w:] idem, *Knâzivs'ki dinastii Šhidnoi Evropi*, <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn35.htm> [data dostępu: 26.05. 2015]. O pokrewieństwie Ewpraksji i Henryka IV ostatnio: T. Zajac, *Marriage...*, s. 722.

¹⁰⁹ O śmierci „Volodislava Lād'skogo” informował pod datą 1102 *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 252. Wiadomości tej nie ma w wersji ławrentiewskiej.

ŚWIATOPEŁK IZJASŁAWIC, BOLESŁAW KRZYWOUSTY I JAROSŁAW ŚWIATOPELKOWIC

Sojusz pełen korzyści

Po śmierci Władysława Hermana państwo polskie podzielone zostało na dwie części: Wielkopolskę i Mazowsze przejął Zbigniew, Śląsk i Małopolskę – Bolesław Krzywousty. Już podczas pogrzebu starego księcia doszło do konfliktu między braćmi, którzy pokłócili się o podział skarbów i królestwa¹. Wówczas nieporozumienie udało się załagodzić. Podczas płockiego spotkania prawdopodobnie ustalono wstępnie zasady funkcjonowania i współpracy obu władców. Synowie Władysława mieli zarządzać swymi terytoriami jako udzielnicy księżęta². Gallowy opis wydarzeń zaistniałych w pierwszych latach panowania Zbigniewa i Bolesława wskazuje, że prowadzili oni odrębną, zorientowaną na własne korzyści politykę zagraniczną. Problem polegał na tym, że koncepcje polityczne Bolesława przewidywały ekspansję ku północy. Przeszkodę dla tych planów stanowił sojusz Zbigniewa z Pomorzanami. Konflikt na tle rozbieżnych projektów ujawnił się już w pierwszym roku rządów obu Piastowiców. Doszło wówczas do incydentu źle wróżącego ich pokojowemu współistnieniu. Zbigniew odmówił przybycia na ślub Bolesława, a w czasie uroczystości ślubnych doszło do ataku czeskiego na Śląsk³. O inspirację najazdu Bolesław oskarżył brata. Tak sytuację przedstawił Anonim Gall. Podobną w ogólnej wymowie, lecz odmienną w szczegółach re-

¹ *Anonima* tzw. *Galla kronika, czyli dzieje książąt i władców polskich*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series* (dalej MPH NS), t. 2, wyd. K. Maleczyński, Cracoviae 1952, lib. 2, cap. 8, p. 74-75.

² *Ibidem*, lib. 2, cap. 35, p. 105: „Unde posteris sibi caveant vel presentes, ne sint in regno pares socii dissidentes”. O następstwie po Władysławie Hermanie: A. Małecki, *Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma*, t. 1, Kraków 1897, s. 100; G. Labuda, *Piastowie twórcami państwa polskiego*, [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, red. R. Heck, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 35; idem, *Władysław Herman*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII* (dalej: SSS), t. 6, red. G. Labuda, Z. Steiber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 520; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, Kraków 2010, s. 44; K. Benyskiewicz, *Władysław Herman książę Polski 1079-1102*, Kraków 2014, s. 337-338.

³ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 23-24, p. 93-94.

lację znajdziemy w kronice Kosmasa. Według czeskiego kronikarza Zbigniew w 1103 roku „podniósł broń” na Bolesława i pozyskał darami współpracę księcia Borzywoja. Władca Czech, wspólnie z morawskim księciem Świętopełkiem, przygotowali najazd na Polskę. Nie doszedł on jednak do skutku z powodu dyplomatycznej kontraktacji młodszego Władysława. Wojewoda Skarbimir, powołując się na pokrewieństwo Borzywoja i Bolesława, odwiódł Przemyślidę od podejmowania wojennych kroków⁴. Istotne znaczenie w negocjacjach miało zapewne przekazanie księciu подарunku w postaci dziesięciu mieszkań srebra z tysiącem grzywien⁵. Nie wdając się w próby rozwikłania sprzeczności dzielących przekazy, konstatuję zaistnienie poważnego antagonizmu między synami Władysława Hermana⁶. Potęgujące się w latach następnych konflikty doprowadziły do spotkania Zbigniewa z Bolesławem mającego prawdopodobnie na celu wyjaśnienie spraw spornych i znalezienie kompromisu⁷. Bracia ustalili wytyczne w kwestii polityki zagranicznej oraz postępowania w przypadku konfliktu zbrojnego. Niestety, próby ugody okazały się bezowocne. Wrogość między Zbigniewem i Bolesławem osiągnęła poziom uniemożliwiający porozumienie. Konfrontacja zbrojna miała doprowadzić do klęski jednego z nich. Wśród sojuszników Bolesława istotną rolę odgrywali Rusini. Jak wspominałem, natychmiast po śmierci ojca, bracia podjęli zabiegi o pozyskanie aliantów. Wybór był właściwie ograniczony, determinował go układ granic i kalkulacje polityczne. Zbigniew szukał sprzymierzeńców w Czechach i na Pomorzu, Bolesław na Rusi i na Węgrzech. Zaskakujący był zupełny brak aktywności dyplomatycznej starszego z braci na wschodzie przed 1106 rokiem⁸. Tu zdecydowanie wyprzedził go Bolesław. Książę kontynuował politykę ojca, wiążąc się z księciem kijowskim Świętopełkiem. Według przekazu latopisów w listopadzie 1102 roku „vedena byst” dsi Svätoplča Sbyslava v Lâhy za Boleslava...”⁹. Ślub odbył się w roku

⁴ Matka Bolesława była siostrą przyrodnią Borzywoja.

⁵ Cosmae Pragensis, *Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Nova Series* (dalej: MGH NS), Bd. 2, Berlin 1932, lib. 3, cap. 16, p. 178-179.

⁶ Warto zauważyć, że wiodącą rolę w intrygach Gall i Kosmas zgodnie powierzyli Zbigniewowi.

⁷ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 32, p. 99-100.

⁸ J. Powierski, *Weryfikacja przekazu Herborda o antypolskim sojuszu pomorsko-prusko-ruskim w czasach Bolesława Krzywoustego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, nr 24, s. 130, wspomina o ucieczce Jarosława Jaropełkowica z niewoli Świętopełka w Kijowie. Z pojmania kniazia nad Nurcem trudno wyciągać wnioski co do kierunku jego ucieczki i zamiarów. Nie ma też podstaw do przypuszczeń wokół stosunku Zbigniewa do wielkiego księcia.

⁹ *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Petetc, Moskva-Lenngard 1950, s. 183; *Ipat'evskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej* (dalej: PSRL), t. 2, Moskva 1998, k. 252. Datowanie, zwłaszcza latopisu hipackiego, wydaje się wiarygodne, gdyż zawiera sekwencję zdarzeń: śmierć Władysława Hermana (4 czerwca), śmierć Jarosława Jaropełkowica (11 sierpnia), wysłanie Zbysławy do Polski (16 listopada). Zdaniem S.V. Omeł'ničuk, *Brak i semâ v Drevnej Rusi IX-XIII vekov*, Vladimir 2010, s. 32, małżeństwo Bolesława ze Zbysławą było zaaranżowane wcześniej. Zbysławę wyswatano w wieku ok. 3 lat, a za mąż wyszła, mając 7 lub 8 lat. Wyliczenia te nie mają podstaw źródłowych. K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Pia-*

następnym¹⁰. Wynikałoby z tego, że w ciągu kilku miesięcy udało się młodszemu Piastowicowi doprowadzić do politycznego ukadu wzmocnionego małżeństwem dynastycznym¹¹. Zadziwia szybkość i skuteczność Bolesławowej dyplomacji. Mariażem ze Światopełkową księżę pozyskał dwóch sojuszników na wschodzie: ojca panny młodej i jej brata, kniazia włodziimerskiego Jarosława. Sukcesami na Rusi, jak wspomniałem, nie mógł pochwalić się Zbigniew. Trzeba przyznać, że w obliczu błyskawicznego sukcesu Krzywoustego oraz rzadkiej wśród Rurykowiców politycznej jedności, miał ograniczone możliwości współpracy. Rok 1103 i następne to czas współdziałania członków dynastii w walce z Połowcami. Wtedy właśnie Włodzimierzowi Monomachowi udało się stworzyć koalicję książąt, w skład której wchodził: Światopełk, Dawid Światosławic, Dawid Wsiesławic, Mścisław Wsiewołodowic, Wiaczesław Jaropełkowic i Jaropełk syn Włodzimierza¹². Ze znaczących książąt zabrakło w niej tylko Olega Światosławica oraz Wołodara i Wasylka Rościsławiców¹³. W zaistniałych okolicznościach jedynymi ewentualnymi sojusznikami Zbigniewa mogli być kontestujący Światopełka książęta Podniestrza. Byli to atrakcyjni partnerzy w kontekście ich skłonności do nękania najazdami ziem południowo-wschodniej Polski oraz sojuszu Bolesława z niechętnym im Światopełkiem. O próbach pozyskania Rościsławiców przez Zbigniewa nie słyszymy¹⁴.

Mało wyrafinowana i nieskuteczna polityka zagraniczna Zbigniewa okazała się jednym z podstawowych elementów, które zadecydowały o wyniku bratobójczego starcia. Kiedy doszło do walk zbrojnych, Bolesław dysponował dwoma wiernymi sojusznikami

stów, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”), Poznań 2004, s. 189, z zamęścia i macierzyństwa (urodziny Władysława II) w 1105 r. wyciągnął wniosek, że urodziła się najpóźniej w 1090 r. (w latach 1085-1090).

¹⁰ *Rocznik dawny*, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II* (dalej: MPH S II), t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsoviae 1978, p. 12: „MCIII Boleslaus tercius duxit uxorem”. *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 2, cap. 23, p. 90, informuje o konieczności dyspensy dla tego małżeństwa. W literaturze panowała zgoda, iż pokrewieństwo wynikało ze związków Bolesława ze Światopełkiem jako synem Gertrudy Mieszkówny, żony Izjasława: L. Vojtovič, *Knáza doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 357-358; D.V. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar’*, Moskva 2008, s. 599. Inaczej ostatnio: A.V. Nazarenko, *Drevnâa Rus’ na meždunarodnyh putáh*, Moskva 2001, s. 560 i nn. Podstawą rozważań autora jest twierdzenie, że Światopełk był starszym synem Izjasława z nałożnicy Elżbiety-Olisawy.

¹¹ Uzupełnianie się dat 1102 i 1103 stwierdzają: O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005, s. 219; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 189; S. Rosik, *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013, s. 95-96; V.T. Pašuto, *Vnešnáâ politika drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 46; N.I., Šaveleva, *Polki - ženy russkikh knázej*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniâ* (1987), Moskva 1989, s. 54 - 1103 rok. Podobnie J. Powierski, *op. cit.*, s. 131-132, wskazuje na możliwość konfliktu Bolesława ze Światopełkiem w 1102 r. Małżeństwo Piasta ze Zbysławą miało zakończyć zatargi.

¹² *Povest’...*, č. 1, s. 183-184.

¹³ Zabrakło kilku innych książąt, ale w koalicji znajdowali się albo ich ojcowie (Wsiewołod Dawidowic), albo bracia (Gleb Wsiesławic).

¹⁴ Mam na uwadze przekazy źródłowe. Na temat badaczy wypowiadających się w tej sprawie ostatnio: K. Kollinger, *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopełka. Analiza przekazu „Powieści minionych lat” z roku 6614*, „Przegląd Wschodni” 2007, 10, z. 3, s. 734-735.

– Światopełkiem i Kolomanem, Zbigniew chwiejnym wsparciem Czechów i Pomorzan. Według kroniki Galla żarzący się konflikt rozniecił starszy brat. W dramatycznej relacji kronikarza, poszukujący porozumienia ze Zbigniewem Bolesław spotkał się ze zdradzieckim odzewem – został otoczony w rejonie Kamienia na Śląsku przez trzy armie – braterską, czeską i pomorską. Szczęśliwie, szybko zgromadził własne oddziały i wysłał posłańców po pomoc na Węgry i Ruś. Przewaga Zbigniewa okazała się złudzeniem. Zdaniem Galla, siły starszego brata ze strachu przed „synem Marsa” nie połączyły się, co więcej, Czesi wkrótce zawarli pokój z Bolesławem¹⁵. Rozpadowi koalicji starszego Władysława towarzyszyło scementowanie wrogiego mu przymierza. Role Gallowych bohaterów uległy odwróceniu – szykujący się do wypędzenia brata Zbigniew sam znalazł się w obliczu groźby utraty ojcowizny. Opuszczony przez sojuszników, wycofał się na Mazowsze. Wkrótce stanęły tam wojska Bolesława wraz z posiłkami ruskimi i węgierskimi. Kampania była skończona. Wydaje się, że niefortunny książę nie podjął już walki. Według *Powieści minionych lat*, u schyłku roku 6614 (czyli na przełomie 1106-1107 r.), Zbigniew niespodziewanie zjawiał się na kijowskim dworze Światopełka¹⁶. *Powieść* nie wyjaśnia celu wizyty księcia¹⁷. Zapewne miała ona związek z wydarzeniami w Polsce. Trudno podejrzewać, aby Zbigniew w Kijowie „rozwiązywał” sojusz Bolesława ze Światopełkiem¹⁸. Sądzę, że mieliśmy raczej do czynienia z aktem politycznej desperacji¹⁹. Wskazówką do zrozumienia intencji zagrożonego upadkiem władcy byłaby znajomość chronologii ówczesnych wydarzeń²⁰. Niestety, trudno zsynchronizować szczegóły opowiadania Galla z wiadomością latopisu. W źródłach ruskich

¹⁵ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 36-37, p. 105-107.

¹⁶ *Povest'...*, č. 1, s. 186.

¹⁷ Literaturę dotyczącą interpretacji postępowania Zbigniewa przedstawia K. Kollinger, *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopełka...*, s. 725-741. Sporo uwagi zagadnieniom współpracy polsko-rusko-węgierskiej w omawianym okresie poświęcił M.K. Ūrasov, *Russko-vengerskie otnošenîa načala XII v.*, č. 2, „Drevnââ Rus’ „Voprosy Medievistiki” 2006, No 4, s. 67-78.

¹⁸ Tak m.in. A.B. Golovko, *Drevnââ Rus’ političeskikh vzaimootnošenîah X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988, s. 64, sądził że: „Zbigniew pytałâ v stolice Rusi dobit’sâ rasstrojstva soûza Svâtoplka s Kri-voustym, odnako etogo emu sdelat’ ne udalos”. Podobnie K. Kollinger, *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopełka...*, s. 740: „Opierając się na przekazie Galla, wydaje się, że Zbigniew przybył do Kijowa by namówić Światopełka do rezygnacji ze wspierania Bolesława, ale do zerwania sojuszu polsko-ruskiego nie doprowadził”. Według M. Gumpłowicza, *Zur Geschichte Polens im Mittelalter. Zwei kritische Untersuchungen über die Chronik Baldwin Gallus*, Innsbruck 1898, s. 61-62, Zbigniew zaręczył się w Kijowie z córką Światopełka. Przeciwdziałanie tej inicjatywie podjąć miał Bolesław.

¹⁹ Tak rozumował N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 2, Sanktpeterburg 1818, s. 144.

²⁰ Zdaniem M.K. Ūrasova, *Russko-vengerskie otnošenîa načala XII v.* (č. 2), s. 73, Zbigniew znalazł się w Kijowie przed pojawieniem się posiłków ruskich u boku Bolesława. Podobnie zdaje się przypuszczać K. Kollinger, *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopełka...*, s. 738-739. Z przekazu *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 38, p. 108, wynika, że książę „upadł na ducha” dopiero po przybyciu sojuszników brata. Kłopot w tym, że nagle po takiej informacji pojawili się rozjemcy. W tej roli wystąpił m.in. Jarosław, który mógł być dowódcą oddziałów ruskich wspierających Bolesława, ale też mógł pojawić się w Płocku dopiero na skutek polecenia ojca.

nie zachowała się pamięć o wsparciu zbrojnym wojsk włodzimierskich dla Bolesława, a Gall nic nie wiedział o wyjeździe starszego Władysława na Ruś. Przegląd możliwych wariantów rozwoju sytuacji nie spowoduje znalezienia rozwiązania zagadki²¹. Przejdźmy zatem do finału. Przypuszczam, że związany sojuszem z Bolesławem książe kijowski niewiele mógł uczynić dla Zbigniewa²². Zapewne z inicjatywy Światopełka książę Jarosław podjął się roli mediatora w rozmowach z Krzywoustym. Drugim rozjemcą okazał się biskup krakowski Baldwin²³. Bacząc na Gallową charakterystykę zdradzieckich poczynań Zbigniewa oraz dobór arbitrów, uciekinier nie mógł liczyć na zbyt wiele. Dysponujący wszystkimi atutami Bolesław wykazał się jednak wielkodusznością i pozwolił bratu zachować Mazowsze²⁴.

Po spacyfikowaniu Zbigniewa wojska ruskie i węgierskie wróciły do swych krajów. Pomoc udzielona Bolesławowi przez Światopełka była wynikiem układu zawartego w 1102 roku. Nieco trudności sprawia wyjaśnienie kwestii zaangażowania w polskich walkach „domowych” króla Kolomana²⁵. W 1106 roku w Polsce przebywał szwagier Krzywoustego i konkurent Kolomana do węgierskiego tronu, Almos²⁶. Jeśli wierzyć XIV-wiecznym przekazom węgierskim, władca polski zorganizował w jego interesie wyprawę zbrojną na Węgry²⁷. Według tych wiadomości, wygnańcowi i jego sojuszni-

²¹ K. Kollinger, *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopełka...*, s. 733, takiej hipotetycznej próby dokonał, lecz nie wiadomo, jak ma się ona do rzeczywistego rozwoju wydarzeń.

²² Wydaje się, że raczej książę poszukiwał ratunku przed kompletnym upadkiem. M.K. Ūrasov, *Russko-vengerskie otnošeníâ načala XII v. (č. 2)*, s. 72-73, polemizuje z A.B. Golovko w kwestii liczby ruskich wypraw do Polski w 1106 r.

²³ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 38, p. 108.

²⁴ *Ibidem*. Zdaniem R. Grodeckiego, *Zbigniew książę Polski*, [w:] *Studja staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Briuknera*, Kraków 1928, s. 102, to Jarosław i biskup Baldwin wyjednali u Bolesława pozostawienie mu Mazowsza.

²⁵ Koloman przebywał niegdyś w Polsce w podobnej roli co Almos. Znalazł się wówczas na dworze Władysława Hermana. Na ten temat m.in.: *Bilderchronik (Chronicon pictum)*, ed. D. Dercsényi, t. 2, Budapest 1968, p.141-143; B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Bd. 1, Berlin 1940, s. 360; M. Font, *Koloman the Learned, King of Hungary*, trans. M. Miklán, Szeged 2001, *passim*; K. Bynskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 253-254.

²⁶ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 29, p. 97-98; Na temat relacji Galla zob. M.K. Ūrasov, *Russko-vengerskie otnošeníâ načala XII v. (č. 2)*, s. 69-70. Kwestia chronologii i przebiegu ówczesnych wydarzeń jest problematyczna. Datowanie pobytu Almosa wynika z: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ed. A. Domanowsky, E. Szentpétery, [w:] *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, t. 1, Budapest 1937, t. 1, p. 426-427; *Bilderchronik...*, t. 2, p. 147. Almos był mężem siostry Zbysławy. W 1104 r. młodszy syn Gejzy ożenił się z drugą córką Światopełka, Predslawą: *Povest'...*, č. 1, s. 185; *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 256: „V tom že godu vydana Predslava, doč Svâtopolka, v Vengriû za koroleviča”; S.G. Polakova, *Russko-vengerskie otnošeníâ v sve-te dinastičeskikh brakov XI-XIII vv.*, „Vestnik Brânskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2006, 2, s. 4, <http://www.historfaculty.narod.ru/articles/polya03.doc> [data dostępu: 9.08.2015].

²⁷ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 97-99, datuje polską interwencję na Węgrzech na rok 1103. Wątpliwości wobec całości przekazu źródłowego wyraża S. Rosik, *op. cit.*, s. 100, p. 261. Dy-stans autora wobec związku Almosa z córką Światopełka sugerowanego przez latopisy ruskie wydaje się nieco przesadny. Ostatecznie w pierwszych latach XII w. nie mamy wielkiego wyboru węgierskich

kom udało się wówczas zdobyć Abaújvár (Novum Castrum). Kiedy u bram grodu stały wojska Kolomana, Almos uczynił rzecz niezwykłą: uciekł do obozu brata-króla i, rzuciwszy mu się do stóp, wyznał swe winy²⁸. Sojusznicza interwencja zakończyła się niepowodzeniem²⁹. W efekcie, Bolesław na zawsze poniechał sprawę Almosa.

Relacje między Bolesławem i Kolomanem obciążone były początkowo wzajemną nieufnością. Przyczyna rezerwy Kolomana wobec Bolesława wynikała zapewne z opieki Piasta nad jego dynastycznym adwersarzem. Gall Anonim wspominał o pierwszej, zakończonej niepowodzeniem, próbie nawiązania przez Krzywoustego kontaktu z królem³⁰. Bolesław i Koloman zostali sojusznikami dopiero po niefortunnej wyprawie węgierskiej z 1106 roku³¹. Układ o wzajemnej pomocy zawarto tuż przed zbrojnym konfliktem między Zbigniewem i Bolesławem³². Sojusz Krzywoustego i Kolomana nie miał wpływu na relacje polsko-ruskie i węgiersko-ruskie. Światopełk Izjasławic, teść Almosa, nie angażował się w konflikt wewnętrzny na Węgrzech i, prawdopodobnie, nie zerwał kontaktów z królem po jego nieporozumieniach z młodszym bratem w 1105-1106 roku³³. Jak interpretować doniesienia węgierskich kronik o rzekomo planowanej przez Kolomana wyprawie na Ruś w 1106 roku³⁴? Wydaje się, że celem Arpada było wsparcie Kijowa w zmaganiach z Połowcami, dowodzonymi m.in. przez dobrze znanego Kolomanowi Boniaka³⁵.

„królewiczów”. Poza żonatym Kolomanem, jego trzyletnimi synami-bliźniakami Stefanem i Władysławem, żył jeszcze tylko Almos.

²⁸ *Chronici Hungarici...*, p. 426-427; *Bilderchronik...*, t. 2, p. 147; M. Font, *Koloman the Learned, King...*, s. 22-23.

²⁹ O wyprawie polskiej i jej datowaniu: M. K. Ūrasov, *Russko-vengerskie otnošeníâ načala XII v.* (č. 2), s. 69-71. Zdaniem K. Małczyńskiego, *Bolesław III Krzywousty*, s. 99, wojsko polskie wspierające Almosa dostało się do niewoli. Z przekazu źródłowego to nie wynika.

³⁰ *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 2, cap. 29, p. 97-98.

³¹ Jeśli zwątpimy w akcję zbrojną Bolesława, wówczas skonstatujemy, że sojusz polskiego księcia z królem zawarto po ugodzie i powrocie Almosa na Węgry.

³² *Anonima tzw. Galla kronika...*, lib. 2, cap. 46, p. 116, ujawniła tylko antyniemiecki charakter porozumienia Bolesława z Kolomanem.

³³ W tym roku Almos miał zbiec z Węgier do Niemiec. O konflikcie m.in.: B. Hóman, *op. cit.*, s. 376-379; G. Varga, *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus des Arpaden zwischen Anlehnung und Emanzipation*, München 2003, s. 168; M. Font, *Koloman the Learned, King...*, s. 22-23.

³⁴ Według węgierskich przekazów w 1106 r. Koloman wybierał się na Ruś: *Chronici Hungarici...*, p. 426: „Deinde rex volebat ire in Rusciam”; *Bilderchronik...*, t. 2, p. 143. Na ten temat m.in.: V.P. Šušarin, *Russko-viengerskie otnošeníâ v IX v.*, [w:] *Mieżdunarodnye svâzi Rossii do XVII veka, Sbornik statej*, red. A. Zimin, V.T. Paŭto, Moskwa 1961, s. 168; F. Makk, *A Kálmán-ági királyok külpolitikájának nehány kérdése* [w:] idem, *A turulmadártól a kettős keresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről*, Szeged 1998, s. 181-182. Dyskusję wokół interpretacji tego zwrotu prezentuje M.K. Ūrasov, *Russko-vengerskie otnošeníâ načala XII v.* (č. 2), s. 67-68.

³⁵ F. Makk, *A Kálmán-ági...*, s. 181.

Jak się okazało, pokój między Zbigniewem i Bolesławem trwał krótko. Sądząc na podstawie opowiadania Galla, ponownie odpowiedzialność za rozniecenie konfliktu spadła na barki Zbigniewa. Starszy Piastowic nie dochował przysięgi złożonej bratu w Płocku. Chodziło o niewywiązanie się z obietnicy wsparcia militarnego działań Bolesława na Pomorzu: „Bolesław więc widząc, że brat wcale nie dochowywał wiary w niczym, co przyrzekł i zaprzysiął, i ponieważ jako szkodliwy i występny całemu krajowi zawadzał, wypędził go całkowicie z królestwa polskiego...”³⁶.

Do ostatecznej rozprawy ze Zbigniewem książę przystąpił ponownie z pomocą kontyngentu ruskiego i węgierskiego. Przy pomocy zagranicznych posiłków Krzywousty gasił nieliczne punkty oporu brata³⁷. Ostatecznie, pokonany Piastowic opuścił Polskę. Tym razem nie udał się na Ruś, lecz do Czech. Zwycięski Bolesław kontynuował dotychczasową politykę zagraniczną. Oddziały polskie wojowały na Pomorzu i w Czechach. Co ciekawe, nie słyszymy, by w eskapadach tych brały udział wojska obce. Trudno przesądzić, czy milczenie o zagranicznym wsparciu w wyprawach na Pomorze i do Czech było pisarskim niedopatrzaniem kronikarza, czy też rzeczywiście pomocy sojuszniczej nie było. Warto zwrócić uwagę na prawidłowość, wynikającą z treści opowiadania Anonima Galla – posiłki ruskie i węgierskie pojawiały się w Polsce tylko przy okazji konfliktów wewnątrzdynastycznych lub polsko-niemieckich. Zdaniem części badaczy, udział w walkach na Mazowszu to ostatni znany przejaw współdziałania polskiego księcia ze Światopełkiem. Kwestia rozpadu koalicji polsko-ruskiej około 1108-1109 roku była przedmiotem dyskusji³⁸. Zwolennicy rozluźnienia współpracy najczęściej łączyli to ze śmiercią Zbysławy³⁹. Kłopot polega na tym, że żadne źródło nie odnotowało daty zgonu księżnej⁴⁰. Jedyna godna uwagi wzmianka na ten temat pochodzi z Herbordowego żywota św. Ottona. Hagiograf napisał: „Nam post annos paucos Ruthenissa uxor Bolezlai moritur unum tantum ei filiom relinquens”⁴¹. Enigmatyczność Herborda wyłącza jed-

³⁶ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, ks. 2, rozdz. 41, s. 119.

³⁷ Anonima tzw. Galla *kronika...*, lib. 2, cap. 41, p. 111.

³⁸ Dyskusję omawia ostatnio K. Kollinger, *Ruskie posiłki dla Bolesława III Krzywoustego w 1109 r., śmierć Zbysławy i trwałość sojuszu polsko-ruskiego w latach 1102-1114*, „*Ruthenica*” 2008, 7, s. 41-51.

³⁹ K. Maleczyński, *Wojna polsko-niemiecka 1109 r.*, Wrocław 1946, s. 39, p. 30; idem, *Bolesław III Krzywousty*, s. 367; E. Zygmąńska, *Ruś w opinii Anonima tzw. Galla*, „*Przegląd Humanistyczny*” 2004, 48, z. 1, s. 53.

⁴⁰ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae*, lib. 3-4, Varsaviae 1970, p. 239, uśmiercił Zbysławę w 1108 r. zupełnie bezpodstawnie. Podobnie bezpodstawnie wyznaczył termin drugiego małżeństwa Bolesława (z Agnieszka).

⁴¹ Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, oprac. J. Wikarjak, koment. K. Liman, [w:] MPH NS, t. 3, Varsaviae 1974, p. 64-65. Żywot powstał około 1158-1160 r. Na ten temat zob. K. Liman, *Stan badań nad żywotami św. Ottona z Bambergu*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1958, t. 3, s. 45-47; J. Wikarjak, *Ad Herbordi dialogum de vita Ottonis episcopi Babenbergensis observationes criticae*, „*Eos*” 1969-1970, t. 58, s. 249-251; K. Liman, *Dialog Herborda. Ze studiów historycznoliterackich nad biografią łacińską XII wieku*, Poznań 1975, s. 11, p. 1; J. Petersohn, *Bemerkungen zu einer Ausga-*

noznaczoną interpretację informacji⁴². Jak bowiem przełożyć sformułowanie „po niewiele latach” na konkretne liczby i stwierdzić czas zejścia córki Światopełka? Wydaje się, że nie ma ważkich przesłanek do datowania śmierci księżnej na lata 1108-1109. W tej sprawie istnieją dwie uzupełniające się wskazówki: brak wzmianki o zgonie księżnej w kronice Galla i moment zawarcia drugiego małżeństwa przez Bolesława. Książę ożenił się powtórnie najprawdopodobniej w 1115 roku⁴³. Wówczas przyszedł na świat Leszek, syn Bolesława i Salomei z Bergu⁴⁴. Zbysława zmarła przed tą datą, możliwe, że w 1114 roku. Jeśli tak, to śmierć księżnej nie musiała spowodować rozpadu koalicji polsko-ruskiej, gdyż jej zasady przestały obowiązywać w kwietniu 1113 roku, gdy zmarł Światopełk Izjasławic⁴⁵. Układ mógł działać w nowej formule, łączącej Bolesława z Jarosławem Światopełkwicem księciem włodzimierskim⁴⁶.

Szczegóły biografii Zbysławy nie będą podstawą do wyznaczania kresu porozumienia Światopełka i Bolesława. Nie będą też wskazówką wyjaśniającą powody rzekomego niedotrzymania przez Rusinów zobowiązań sojuszniczych w 1109 roku. Należy podejrzewać, że historycy negujący udział wojsk ruskich i węgierskich w wojnie niemiecko-polskiej popełnili błąd w odczytaniu intencji Anonima Galla⁴⁷. Karol Kollinger, omawiając kwestię współpracy polsko-ruskiej w latach 1102-1114 i wsparcia sojuszników przy okazji najazdu cesarza Henryka V na Polskę, stwierdził: „Czy pomoc Rusinów i Węgrów została urzeczywistniona czy też nie — o tym kronikarz milczy”⁴⁸. Sądzę, że tak naprawdę chyba nie milczy. Gall napisał:

Sam zaś Bolesław z nielicznym wojskiem stał w niewielkim oddaleniu od Głogowa, co [zresztą] nie dziwota, bo swoich [ludzi] bardzo już utrudził. Tam zbierał wieści i słuchał poselstw, tam oczekiwał nadejścia swych wojsk, stamtąd wyprawiał tu i ówdzie wywiadowców i stamtąd rozsyłał komorników po swoich i po Rusinów, i Węgrów⁴⁹.

be der Viten Ottos von Bamberg. 2. Herbords Dialog, “Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 1977, t. 33, s. 546-548.

⁴² S. Kętrzyński, *Na marginesie Genealogii Piastów*, „Przegląd Historyczny” 1930/1931, 29, s. 195-196.

⁴³ G. Labuda, *Uzupełnienie do genealogii Piastów, w szczególności śląskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka” 1963, 18, z. 1, s. 9; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, cz. 2: *Wróżda i zgoda*, [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 3, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1985, s. 50 i n.; K. Malecziński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 140-141; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 190-191.

⁴⁴ *Rocznik kapituły krakowskiej*, [w:] *Najdawniejsze Roczniki krakowskie i kalendarz*, [w:] *Pomniki dziejowe Polski*, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1978, p. 55.

⁴⁵ *Povest'...*, č. 1, s. 196.

⁴⁶ K. Kollinger, *Ruskie posiłki dla Bolesława...*, s. 51.

⁴⁷ K. Malecziński, *Wojna polsko-niemiecka...*, s. 39, p. 30; idem, *Bolesław III Krzywousty*, s. 367; K. Olejnik, *Głogów 1109*, Warszawa 1999, s. 88. E. Zygmąńska, *op. cit.*, s. 53. B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu” 1966, t. 2, s. 45; S. Rosik, *op. cit.*, s. 112, odnosi się tylko do pomocy węgierskiej.

⁴⁸ K. Kollinger, *Ruskie posiłki dla Bolesława...*, s. 41.

⁴⁹ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, ks. 3, rozdz. 4, s. 144.

Zastanawiając się nad znaczeniem cytowanego fragmentu, należy zwrócić uwagę na dwa elementy – myśl (zamiar) i jego realizację. Jeśli Gall pisał o wezwaniu posiłków zagranicznych, to oznacza to tylko tyle, że umowy z sojusznikami obowiązywały (przynajmniej w zachowanej tradycji). Inna kwestia to respektowanie układu przez Rusinów i Węgrów. W tym wypadku, jak sądzę, także problemu nie widać. Zastanawiając się nad przybyciem posiłków z Rusi i Węgier, możemy zapytać, czy na wezwanie księcia przybyli Gallowi „swoi” (książę „rozsyłał komorników po swoich i po Rusinów, i Węgrów”). Przypuszczam, że dla kronikarza było to równie oczywiste, jak pojawienie się wojsk ruskich i węgierskich⁵⁰. To domniemanie wynikające z interpretacji tekstu jest, moim zdaniem, najprostszym rozwiązaniem dylematu. Wniosek ten wspiera przytoczony wyżej tekst Herborda. Jeśli wyjdziemy z założenia, że Zbysława przeżyła ojca, to wiadomości hagiografa odzwierciedlają stan stosunków między Bolesławem i księciem kijowskim⁵¹.

Istnieje możliwość, że zwiastuny przyszłych komplikacji w relacjach Polski z Rusią pojawiły się już w 1112 roku. Wówczas to książę włodzimierski Jarosław ożenił się z córką Mścisława nowogrodzkiego⁵². Mariaż ten miał zapewne ówczesnie wymiar zacieśniania związków między Światopełkiem i Włodzimierzem Monomachem⁵³. Sytuacja zmieniła się po śmierci Izjasławica, gdy na kijowskim tronie zasiadł Monomach. W ciągu kilku lat urzeczywistnił się obraz opisany przez Herborda⁵⁴. Stosunki polsko-ruskie uległy znacznemu zaostrzeniu; wkrótce też wybuchła wojna⁵⁵.

Powodem braku ruskiego wsparcia podczas najazdu Henryka V na Polskę w 1109 roku miała być śmierć Zbysławy i, w konsekwencji, osłabienie więzi politycz-

⁵⁰ A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša...*, s. 65.

⁵¹ Może to wynikać z braku informacji o śmierci Zbysławy w kronice Galla. Konstatacja ta oczywiście jest uwarunkowana kwestią wagi, jaką współcześni przywiązywali do rozwoju stosunków polsko-ruskich, czy też roli księżnej na polskim dworze i w kreowaniu stosunków ze Światopełkiem. W kontekście wsparcia ruskiego w walce Krzywoustego ze Zbigniewem znaczenie mariażu wydaje się niebagatelne. O tym, czy Zbysława zasługiwała na wzmiankę o swojej śmierci, decydowali informatorzy kronikarza.

⁵² *Povešt'...*, č. 1, s. 195.

⁵³ S.N. Abukov, *Vnutridinastičska bračnaâ politika Vladimira Monomaha i ego syna Mstislava v prvo, tretii XII v.*, „Vestnik Kurganskogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanističnye nauki” 2015, No (39), s. 9-10; idem, *Brak Āroslava Svâtopolčiča s vnučkoi Vladimira Monomaha i konflikt na Volyni v 1117-1123*, „Učenyje zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta” 2016, No 3 (72), s. 9-11.

⁵⁴ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego*, t. 5, Lipsk 1836, s. 243, p. 4; A. Petrov, *Gerborda biografija Ottona, episkopa Bamberskogo*, „Zurmal' Ministerstva Narodnago Prosviešeniâ” 1883, č. 225, s. 372-373; J. Powierski, *op. cit.*, s. 133, także zauważa nieścisłość w doniesieniach Herborda w sprawie pogorszenia relacji polsko-ruskich, lecz stwierdza: „Można tylko przyznać rację żywotopisarzowi św. Ottona (czy jego źródłu) w tym, że do konfliktu polsko-ruskiego rzeczywiście doszło po zgonie Zbysławy, ale bynajmniej nie od razu”.

⁵⁵ R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1, Kraków 1995, s. 142; G. Labuda, *Dyplomacja polska wczesnego feudalizmu (wiek X-1306 r.)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 1: *Połowa X w. - 1572*, red. M. Biskup, Warszawa 1982, s. 123.

nych łączących dotąd oba państwa. Zupełnie inne przyczyny, według części historyków, spowodowały nieobecność wojsk węgierskich na Śląsku⁵⁶. Wyrzeczenie się współpracy z Polską przewidywał rzekomo układ rozejmowy Kolomana z Henrykiem V zawarty po zakończeniu niemieckiego najazdu na Węgry. Karol Maleczyński napisał: „Jedynym bodaj w nim (tzn. w pokoju zawartym między Henrykiem V i Kolomanem – przyp. K.B.) sukcesem było zmuszenie Kolomana do porzucenia w przyszłości sprawy księcia polskiego”⁵⁷. Problem polega na tym, że treści umowy nie znamy, a źródła narracyjne nie ujawniają stanu stosunków między dotychczasowymi partnerami oraz Węgrami i Niemcami. Warto zaznaczyć, że defensywny sojusz Piasta i Arpada zawierał wyraźne akcenty antyniemieckie⁵⁸. Związano go m.in. po to, aby obie strony wspierały się w przypadku najazdu. Teoretycznie rzecz ujmując, Koloman, deklarując rezygnację z porozumienia z Bolesławem, wyzbyłby się jedynego realnego alianta w Europie środkowo-wschodniej, gotowego zbrojnie stawić czoło niemieckiej potęgzie⁵⁹. Obserwując rozwój wydarzeń z 1108 roku, nie widać powodu, by król węgierski w czymkolwiek ustępował Henrykowi. Agresorowi nie udało się ani zdominować syna Gejzy, ani osiągnąć politycznych celów wyprawy⁶⁰. Najprawdopodobniej pokój zawarty między Henrykiem a Kolomanem miał ograniczony charakter. W każdym razie, nie dotyczył sojusznika Salijczyka, czeskiego księcia Światopełka. Król węgierski jeszcze w 1108 roku zaatakował bowiem Przemysławę, pustosząc Morawy⁶¹. Sądzę, że istotną wskazówką do oceny stanu relacji między Bolesławem i Węgrami po wojnie 1108 roku może być ponownie tekst Galla o wysłaniu posłów w celu sprowadzenia posiłków ruskich i węgierskich. Wynika z niego jednoznacznie, że Bolesław Krzywousty

⁵⁶ B. Hóman, *op. cit.*, s. 377-378. Autor wspomina o pomocy Bolesława dla Kolomana, lecz nie interesuje się już wojną niemiecko-polską w 1109 r. G. Varga, *op. cit.*, s. 155. Kwestię stosunków polsko-węgiersko-niemieckich w 1109 r. omawia M.K. Ūrasov, *Russko-venęerskie otnošenĭa...*, č. 1, s. 74-78. Tu także przedstawienie literatury w tej sprawie. W historiografii polskiej K. Maleczyński, *Wojna polsko-niemiecka...*, s. 9; idem, *Bolesław III Krzywousty*, s. 114-115 i ostatnio S. Rosik, *op. cit.*, s. 112, którzy twierdzą, że Koloman nie udzielił pomocy Bolesławowi.

⁵⁷ K. Maleczyński, *Wojna polsko-niemiecka...*, s. 9.

⁵⁸ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 46, s. 116.

⁵⁹ Przyjmuję, że Bolesław wywiązał się ze swoich zobowiązań wobec Kolomana w trakcie najazdu Henryka V na Węgry. Tak naprawdę nie wiemy, czy polska dywersja w Czechach była z węgierskiej perspektywy wypełnieniem obowiązków sojusznicznych. W świetle *Cosmae Pragensis*, *op. cit.*, lib. 3, cap. 22, p. 188-189 i cap. 27, p. 195, możemy tak przypuszczać.

⁶⁰ Jedynym efektem najazdu Henryka na Węgry była, jak się zdaje, zgoda Kolomana na powrót Almosa na Węgry. *Chronici Hungarici...*, cap. 150, p. 429-430; *Chronica Sigeberti Gemblacensis*, ed. D.L.C. Bethmann, [w:] [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (dalej: MGH SS), t. 6, Hannoverae 1844, p. 372. O wojnie i pokoju: G. Varga, *op. cit.*, s. 155; M. Font, *Koloman the Learned, King...*, s. 24.

⁶¹ *Cosmae Pragensis*, *op. cit.*, lib. 3, cap. 25, p. 193-194. Co ciekawe, według Kosmasa Koloman i Światopełk walczyli na Węgrzech w następnym roku, czyli w 1109 – *ibidem*, cap. 26, p. 194; V. Novotný, *České dějiny. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, d. 1, č. 2, Praha 1913, s. 473; M. Bláhová, J. Frolík, N. Profantová, *Velké dějiny zemi Koruny České*, sv. 1, Praha-Litomyšl 1999, s. 496.

w 1109 roku nie wiedział nic o rozwiązaniu sojuszu ze Światopełkiem i Kolomanem. Czy Arpad zrealizował swe zobowiązania wobec polskiego księcia, nie sposób rozstrzygnąć z całkowitą pewnością. Kronika Anonima, źródło bliskie wydarzeniom, takie rozwiązanie sugeruje. W każdym razie po 1109 roku relacje między władcami ułożyły się na tyle pozytywnie, że kilka lat później król węgierski mógł gościć Bolesława, odbywającego pokutną pielgrzymkę po rozprawie ze Zbigniewem.

Wyprawa Bolesława III, Stefana II i Rościśławiców na Włodzimierz

Jeśli wierzyć źródłom, wojna z Niemcami była ostatnim znanym przejawem militarne-go współdziałania Krzywoustego ze Światopełkiem Izjasławicem. Po jej zakończeniu Bolesław zajęty był sprawami czeskimi, pomorskimi i pruskimi. Od 1109 roku polski książę angażował się w rozgrywki dynastyczne między Przemysłidami. Według Galla, wsparł powracającego na praski tron Borzywoja, by następnich kilka lat zmagać się z jego następcą Władysławem. Próbował wymusić na władcy zgodę na powrót i uposażenie w Czechach jego brata Sobiesława Wratysławowica⁶². Wyprawiał się także na Pomorze i do Prus⁶³. W tym czasie odniósł sukces w sprawach wewnętrznych – rozwiązał w sposób definitywny problem Zbigniewa⁶⁴. Światopełk wojował z Połowcami pod Woinem (1110 r.) i nad Salnicą (1111 r.). Jarosław w 1112 roku walczył z Jaćwingami⁶⁵. Zdaniem Władymira T. Paszuto, Oleksandra Hołowki oraz J. Powierskiego, Bolesław i Jarosław współpracowali w walkach z plemionami bałtyckimi⁶⁶. Niestety, kooperacji takiej nie potwierdzają źródła. Nie ma także poważniejszej możliwości synchronizacji czasowej akcji obu władców. Gall, dwukrotnie opisujący łupieżcze ekspedycje Krzywoustego na Prusów, nie wspomniał o udziale wojsk ruskich⁶⁷. Podobnie milczące były latopisy – tam także próżno szukać wzmianki o polskich sojusznikach w jaćwieskich rejsach Jarosława.

⁶² *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 3, cap. 17, p. 143-144, cap. 21-23, p. 145-152; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 123, 128-128. Udziału Bolesława w przywróceniu tronu Borzywojowi nie potwierdza Kosmas: *Cosmae Pragensis, op. cit.*, lib. 3, cap. 28-32, s. 197-204. Znajduje to odzwierciedlenie w literaturze czeskiej: V. Novotny, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 472 i n.

⁶³ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 3, cap. 18, p. 144, cap. 24, p. 153-154, cap. 26, p. 160-164.

⁶⁴ *Ibidem*, lib. 3, cap. 25, p. 154-160.

⁶⁵ *Pověst'...*, č. 1, s. 187, 190, 191, 195. O stosunkach polsko-rusko-jaćwińskich: B. Włodarski, *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne” 1958-1859, 24, z. 2-3, s. 7-35; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 48. Na ten temat także O. Golovko, *Rus' i Polša v mižnarodnomu žitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kiiv 2021, s. 204-206; J. Powierski, *op. cit.*, s. 133.

⁶⁶ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 48; J. Powierski, *op. cit.*, s. 133. Na ten temat także O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 205-206; idem, *Problema političeskogo i voennogo soūza v otnošeníah Rusi i Polši (30-e gody XI-30-e gody XII v.)*, „Sovetskoe Slavánovedenie” 1986, z. 4, s. 57.

⁶⁷ *Anonima* tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 42, p. 111-112, lib. 3, cap. 24, p. 153-154.

W 1112 roku, jak wspominałem, owdowiały Jarosław Światopełkowicz ożenił się z córką Mścisława księcia nowogrodzkiego, syna Włodzimierza Monomacha. Najprawdopodobniej związek ten należałoby interpretować jako próbę zbliżenia między Światopełkowiczem a Monomachem. Rok później zmarł książę kijowski Światopełk. Jeśli na Rusi obowiązywały jeszcze zasady ustalone na zjeździe książąt w Lubeczu, to Kijów należał do dziedzictwa potomków Izjasława. W praktyce oznaczało to, że następcą zmarłego powinien zostać jego syn Jarosław. Gdyby o następstwie zdecydowało starszeństwo w rodzie Jarosławowiczów, wówczas na tronie Światopełka powinien zasiąść Dawid, syn Światosława⁶⁸. Wielkim kniazem został jednak Monomach. Według *Powieści minionych lat i Żywota Borysa i Gleba*, niezbyt skorego do objęcia wielkoksiążęcego tronu Włodzimierza zmusiły do tego okoliczności⁶⁹. To nie on pierwotnie miał zostać nowym księciem Kijowa⁷⁰. Gdy w stołecznym grodzie wybuchły zamieszki, mieszczaństwo wymogło na księciu przyjęcie władzy:

⁶⁸ Na temat zasady następstwa tronu kijowskiego i uprawnień poszczególnych kandydatów m.in.: N. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 148-149; M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraini-Rusi*, t. 2, Kiïv 1992, s. 108-109; B. Włodarski, *Rus' w planach politycznych Bolesława...*, s. 52; I.U. Budovnic, *Obščestvenno-političeskaâ mysl' Drevnej Rusi*, Moskva 1960, s. 141; I.I. Smirnov, *Očerki socialno-ekonomičeskich otnošenij XI-XIII vv.*, Moskva-Leningrad 1963, s. 262; B.A. Rybakov, *Drevnââ Rus. Skazaniâ. Byliny. Letopisi*, Moskva 1963, s. 269, 282; P.P. Toločko, *Drevnââ Rus' Očerki socialno-političeskoj istorii*, Kiev 1987, s. 101; O.P. Toločko, P.P. Toločko, *Kiïvskaâ Rus'*, t. 4, Kiïv 1998, s. 207-208; A.P. Toločko, *Knâz' v Drenej Rusi: vlast', soobstvennost', ideologia*, Kiev 1992, s. 40; A.E. Presnakov, *Knâžoe pravo v drevnej Rusi. Lekcii po russkoj istorii. Kievskaâ Rus'*, Moskva 1993, s. 64-66; V.Â. Petruhin, *Drevnââ Rus'. Narod. Knâžâ. Religiiâ*, [w:] *Iz istorii russkoj kul'tury*, t. 1: *Drevnââ Rus'*, Moskva 2000, s. 203; M. Lûbavskij, *Lekcii po russkoj istorii do konca XVI veka*, Sankt-Peterburg 2000, s. 170; A.V. Nazarenko, *Porâdok prestolonasledii na Rusi X-XII vv.*, [w:] *Iz istorii russkoj kul'tury*, t. 1, Moskva 2000, s. 500-519; E.V. Pčelov, *Rûrikoviči – unikalnyj istoriko-genealogičeskij fenomen*, [w:] *Sem'i Rûrikovičej v istotii Rossii. Materialy VII Novgorodskih genealogičeskich čtenii*, Velikij Novgorod 2005, s. 27-28; V.I. Sergeevič, *Russkie ũdičeskie drevnosti*, t. 2, *Veče i knâz'*. *Sovetniki knâžâ*, Moskva 2006, s. 232; M.N. Samonova, *Polockoe knâžestvo v sisteme dinastičeskich cvâzej v političeskich vzaimootnošeniiâh Rusi so Skandinavej i Polšej v XI-načale XIII v.*, [w:] *Studia historica Europae Orientalis. Issledovaniâ po istorii Vostočnoj Evropy*, vyp. 5, Minsk 2012, s. 12; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' i Slavâne (istoriko-filologičeskie issledovaniâ)*, Moskva 2009, s. 93; N.F. Kotlâr, *Udel'naâ razdroblennost' Rusi*, Kiev 2013, s. 55. O starszeństwie w rodzie Światosława ostatnio: V.P. Kovalenko, *Blagovernnyj Černigovskij knâz' David Svâoslavič*, „Vestnik cerkovnoj istorii” 2015, nr 1-2 (37-38), s. 289 i n.

⁶⁹ *Povest'...*, č. 1, s. 196; *Žitiâ svâtyh mučenikov Borisa i Gleba i služby im*, wyd. D.I. Abramovič, Petrograd 1916, s. 64. Na ten temat m.in.: L.V. Čerepnin, *Narodnoe dviženie v Kieve v 1113 g. i ustav Vladimira Monomaha*, [w:] A.P. Novosel'cev, V.T. Pašuto, L.V. Čerepnin, V.P. Šušarin, Â.N. Šapov, *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, Moskva 1965, s. 234-246. Koncepcje historiograficzne dotyczące czynników decydujących o powołaniu Włodzimierza prezentuje ostatnio: D.A. Borovkov, *Vladimir Monomah*, s. 131-133. O zaangażowanej przedstawicieli Kościoła: ierom. Petr (Gajdenko), V.G. Filippov, *Neskol'ko zamečanii o interesah cerkvi v vostanii 1113 g.*, „Vestnik Ekaterynburskoj Duhovnoj Seminarii” 2011, t. 2, s. 173-184.

⁷⁰ W tym wypadku o wyborze Włodzimierza mogła zadecydować sytuacja polityczna i dynastyczna. Jarosław, jak się zdaje, nie cieszył się szacunkiem i autorytetem w rodzinie. Trudno coś powiedzieć o wielkoksiążęcych ambicjach Dawida, Jarosława i Olega Światosławowiczów. Prawdopodobnie żaden z nich nie wybierał się do Kijowa. Bracia po śmierci Światopełka wspierali Włodzimierza

Poidi, knáže, Kiewu; aše li ne poideši, to vesi, ako mnogo zlo uzdvignet'sâ, to ti ne Putâtin" dvor", ni soč'kih", no i židy grabiti, i paki ti poidut' na âtrov' tvoû i na boâry, i na manastyre, i budeši otvet' imel", knáže, ože ti manastyre raz"grabât. Se že slyšav", Volodimer", poide v Kiev"⁷¹.

W kontekście rozgrywających się wówczas wydarzeń w latopisach w ogóle nie pojawiła się postać Jarosława jako pretendenta⁷². Kijowianie nie wykonali wobec niego najmniejszego gestu. Książę też nie podjął próby przejęcia kijowskiego tronu. Niespotykane zachowanie prawowitego kandydata sprowokowało pojawienie się w historiografii trzeciej ewentualności – istnienia rzeczywistych uprawnień Włodzimierza do schedy po Światopełku. Pomysł taki, po raz pierwszy jak się zdaje, pojawił się na kartach monografii Dmitrija J. Samokwasowa⁷³. Zdaniem XIX-wiecznego badacza kijowianie traktowali syna Wsiewołoda jako dziedzica Kijowa⁷⁴. Stanowisko to współcześnie podzielili i uzasadnił A. W. Nazarenko. W ten sposób ujrzała światło dzienne interesująca hipoteza, według której:

...uže v Lûbeče Monomah byl oboznačen v kačestve preemnika kievskogo stola, i ego voknâženie v Kieve posle smerti Svâtoplka v 1113 g., sudâ po tomu, čo my ob etom znaem, proizošlo so-veršenno besprepâtstvenno.

Vmeste s tem, est' osnovaniâ dumat', čo eto voknâženie soprovoždalos' dogovorom so Svâtoplkom (kak voknâženie Vsevoloda Âroslaviča v 1078 g. – dogovorom z Izâslavom)⁷⁵.

Układ nie był zatem jednostronną cesją Światopełka, lecz obejmował wzajemne zobowiązania stron. Włodzimierz miał zagwarantować następstwo tronu po so-

Monomacha. Wersja V.N. Tatiševa, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, Moskva 1995, s. 129, o rzekomym wystąpieniu Monomacha do Światosławiców w sprawie objęcia rządów w Kijowie nie ma oparcia w źródłach. Krytycznie o informacjach zawartych w *Istoriî...* m.in. S.L. Peštič, *Russkaâ istoriografiâ XVIII v.*, č. 1, Leningrad 1961, s. 250; E.M. Dobruškin, *O dvuh izvestiâh „Istoriî Rossijskoj” V. N. Tatiševa pod 1113 g.*, [w:] *Vspomogatel'nye istoričeskie discipliny*, t. 3, Leningrad 1970, s. 280-290. Odmienne zdanie m.in. B.A. Rybakov, *V. N. Tatišev i letopisi XII v.*, „*Istoriâ SSSR*” 1979, nr 1, s. 91-109; A.G. Kuźmin, *Statâ 1113 g. v „Istoriî Rossijskoj” V. N. Tatiševa*, „*Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriâ 8. Istoriâ*” 1972, nr 5, s. 79-89; D.S. Lihačev, *Možno li vklûčit' „Istoriû Rossijskuû” V. N. Tatiševa v istoriû russkoj literatury?*, „*Russkaâ literatura*” 1971, nr 1, s. 64-68.

⁷¹ *Povešt'...*, č. 1, s. 196. Na ten temat m.in.: M.D. Priselkov, *Očerki cerkovno-političeskoj istorii Kijevskoj Rusi X – XII vv.*, Sankt Peterburg 1913, s. 322-324; L.V. Čerepnin, *Obšestvenno-političeskie otnošeníâ v drevnej Rusi i Russkaâ Pravda*, [w:] *Drevnerusskoe gosudarstvo...*, s. 234 i nn.

⁷² Obdarowywanie bogactwami kijowian przez wdowę po Światopełku nie miało raczej politycznego tła. Księżna Barbara, trzecia żona Światopełka, nie była matką Jarosława.

⁷³ D. Samokvasov, *Zametki po istorii russkogo gosudarstvennogo ustrojstva i upravleniâ*, Sankt Peterburg 1870, s. 43.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' i Slavâne...*, s. 95; idem, *Vladimir Monomah i kievskoe stolonasledenie: tradiciâ i popytka reformy*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2004 god*, red. T.V. Gimón, E.A. Meľnikova, Moskva 2006, s. 280 i n.; Podobnie D.M. Kotyšev, „*Russkaâ zemlâ*” v *srednem Podneprov'e v XI-načale XII veka*, „*Vestnik Čelabinskogo gosudarstvennogo universiteta*” 2010, nr 15, *Istoriâ*, vyp. 40, s. 26.

bie Jarosławowi Światopełkowicowi. Małżeństwo Jarosława z wnuczką Monomacha potwierdzało aktualność planów. Według A.W. Nazarenki, Monomach po śmierci Światopełka nie dotrzymał słowa. Wyrazem tego było przesunięcie Mścisława z Nowogrodu do Białogrodu, świadczące o przygotowywaniu syna do sukcesji. Świadom zamiarów Włodzimierza Jarosław odesłał do Kijowa córkę Mścisława.

Mimo różnic w ocenie zjazdu Lubeczu, poza dyskusją historyczną pozostaje podział Rusi na dziedziczne terytoria z wyraźnym uprzywilejowaniem potomków Izjasława, Światosława i Wsiewołoda. Według postanowień lubeckich Kijów miał należeć do dziedziny następców Światopełka Izjasławica. Zdaniem A.W. Nazarenki, przyjmując takie ustalenia, Światopełk i Włodzimierz zawarli jednocześnie dodatkową umowę *de facto* sprzeczną z dopiero co zaakceptowanymi normami. Porozumienie o następstwie Monomacha w Kijowie naruszało, przynajmniej czasowo, zasadę dziedziczenia Izjasławiców. Szkoda, że rosyjski historyk nie wyjaśnił, czy swoisty „aneks” do układu podany został do wiadomości uczestników zjazdu, czy miał tajny charakter. W każdym wypadku przyjęcie takich uzgodnień przez Światopełka świadczyłoby o jego niezwyklej skłonności do ryzyka. Książę, sam dający w swym życiu dowody braku respektu dla umów, liczył, że przestrzegać ich będą inni. Z drugiej jednak strony Włodzimierz wzbudzał zaufanie, gdyż znany był z prawego i propaństwowego postępowania⁷⁶. Wątpliwości wobec rachub, doświadczeń i obyczajów politycznych stron nie wyłączają prawdopodobieństwa hipotezy A.W. Nazarenki. O konieczności zachowania dystansu wobec tej koncepcji decyduje, jak sądzę, brak źródłowych przesłanek do jej powstania. Zasady ustaleń podjętych w Lubeczu, we wszystkich łatopisach, prezentowane są niemal identycznie. W żadnym ze zwodów nie znajdziemy nawet aluzji do „drugiej” umowy książąt. Mamy, póki co, do czynienia z oryginalną, lecz wymyśloną konstrukcją teoretyczną. Układ w Lubeczu był nie tyle politycznym majstersztykiem Monomacha, ile kompromisem mającym na celu m.in. powstrzymanie ambicji przyszłych kandydatów do kijowskiego tronu. Wystąpienia w rodzaju niespodziewanej uzurpacji Briaczysławica czy buntu Światosława miały należeć do przeszłości. Spotkanie sankcjonowało również zmiany polityczne zaistniałe u schyłku wieku. Jeśli wyniki zjazdu rozpatrywać w kategoriach sukcesu, to stał się on udziałem Światopełka, który przejmował dla swoich potomków stołeczny Kijów oraz niedawnych izgojów – Rościsławiców i Dawida Igorowica, uzyskujących niemal niezbywalne prawa do posiadanych terytoriów. W świetle takiej interpretacji ugody lubeckiej przyjęcie przez Włodzimierza oferty kijowian godziło w interesy prawowitych dzie-

⁷⁶ A.A. Kuznecov, *K voprosu ob ob'eneditel'nyh tendenciah v polityke Vladimira Monomaha*, „Vestnik Nižegorodskogo Universiteta im. N. I. Lobačevskogo. Seria Istoria” 2003, t. 1, nr 1, s. 92.

dziców wielkoksiążęcego tronu⁷⁷. Z polskiej perspektywy istotne było to, jak ułożą się bezpośrednie relacje między nowym kniazem kijowskim i niedawnym Bolesławowym sprzymierzeńcem. Źródła nie ujawniły jakichkolwiek symptomów nieporozumień na linii Kijów-Włodzimierz przed 1117 rokiem. Nie dostrzeżemy także przejawów współdziałania Jarosława z Włodzimierzem Monomachem i pozostałymi Rurykowicami. Dotyczy to zarówno zmagañ z koczownikami, jak i spektakularnych, ogólnoruskich uroczystości religijnych. Jeśli chodzi o aspekt militarny współpracy, temu akurat dziwić się nie będziemy, gdy już za czasów Światopełka Jarosław nie był angażowany do walk z Połowcami. Czy po śmierci ojca Jarosław znalazł się w izolacji? Książ, jeśli wierzyć latopisom, nie pojawił się przy okazji wielkiego święta religijno-rodzinnego, czyli na uroczystej translacji szczątków Borysa i Gleba w 1115 roku⁷⁸. Nie wiemy, co sądził o zajęciu stołecznego grodu przez Włodzimierza i jak postrzegał kwestię swojej przyszłości. Oleksij Tołoczko i Petro Tołoczko przypuszczali, że Jarosław chciał przeczekać rządy Monomacha, aby po jego śmierci przejąć schedę po ojcu⁷⁹. Jeśli tak było w istocie, plan się nie ziścił. Latopisarska relacja z wydarzeń 1117 roku wskazuje na rezerwę księcia wobec Włodzimierza. Na tym tle pojawia się pytanie, czy Jarosław respektował jego autorytet jako księcia kijowskiego? Odpowiedź – negatywną (czy prawdziwą?) – znajdziemy w latopisach. Zdaniem A.W. Majorowa, po 1113 roku księstwo włodzimierskie stało się państwem całkowicie niezależnym od Kijowa⁸⁰. Gdyby takie były aspiracje i postawa Światopełkowica, to celowo lub nie, przyciągałby niczym magnes uwagę Włodzimierza. Monomach wyraźnie dążył bowiem do położenia kresu tendencjom odśrodkowym na Rusi⁸¹. Nie była to dobra wiadomość dla kniazia włodzimierskiego. Niezwykle lakoniczne źródła ruskie nie pozwalają nam śledzić wydarzeń, jakie doprowadziły do konfliktu Jarosława z Monomachem⁸². Poznajemy tylko decydujące jego momenty. W 1117 roku doszło do następującego wydarzenia:

⁷⁷ A.Ū. Karpov, *Velikij knâz' Vladimir Monomah*, Moskva 2015, s. 138, stwierdził, że „lubeckie postanowienia umarły na długo przed śmiercią Światopełka”. Nie wydaje się jednak, by argumenty autora były przekonujące. Np. nie ma podstaw do mniemania, że Jarosław, żeniąc się z wnuczką Monomacha, rezygnował z praw do Kijowa dla Włodzimierza.

⁷⁸ *Povest'...*, č. 1, s. 199-200. Według *Powieści do Wyszogrodu* przyjechał Włodzimierz Wsiewołodowicz oraz Dawid i Oleg Światosławic. Brakowało przedstawicieli trzeciej linii potomków Jarosława Mądrego – Izjasławiców.

⁷⁹ O.P. Toločko, P.P. Toločko, *op. cit.*, s. 209.

⁸⁰ A.V. Majorov, *Galicko-volynska Rus'. Očerki social'no-plitičeskich otnošenij v domongolskij period. Kniaz', boäre i gorodská obšina*, Sankt-Peterburg 2001, s. 159.

⁸¹ M.F. Kotlár, *Galicko-Volins'ka Rus'*, Kiïv 1998, s. 92. A.A. Kuznecov, *op. cit.*, s. 92-100; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' i Slavâne...*, s. 92-97.

⁸² A.Ū. Karpov, *Velikij knâz' Vladimir Monomah*, s. 166.

V se že leto ide Vladimer” na Ároslava k Volodimerû i Davyd” i Ol’goviči, i Volodar’, i Vasil’ko, i ostupiša i u gorode Volodimeri, i stoâša d’nij šest’desât, i stvori mir” s” Ároslavom”. Ároslavu pokorivšûsâ i vdarivšû čelom” pered” stroem” sviem” Vladimerom”; i nakazav” ego Vladimer” o vsem”, velâ emu k sobe prihoditi: „Kogda tâ pozovu”⁸³.

O wyprawie krótko i dosadnie wypowiedział się sam Włodzimierz Monomach w *Pouczeniu*: „I potom hodihom k” Volodimerû na Ároslavca, ne terpâče zlob” ego”⁸⁴.

Jeśli wierzyć latopisom, Jarosław ignorował wezwania ze strony Włodzimierza, przez co, jak się zdaje, wyrażał swój stosunek wobec zwierzchnictwa stryja. Wyprawa z 1117 roku miała przypomnieć kniaziewi o jego miejscu „w szeregu” i zobowiązaniach wobec Kijowa. Zdaniem władcy Kijowa jego włodzimierski krewniak miał na sumieniu poważniejsze przestępstwa. Trudno jednak rozstrzygnąć, co miał na myśli Monomach, pisząc w *Pouczeniu* o „zbrodniach” Jarosława. Najprawdopodobniej, Światopełkowicz nie chciał się dobrowolnie ukorzyć przed nim i próbował prowadzić niezależną politykę, stąd konieczność militarnego przełamania jego niesubordynacji. O kulisach sporu najlepiej poinformowany był W.N. Tatiszczew. Według historyka, Jarosław pod wpływem Polaków, prowokował sąsiednich książąt ruskich, by rozpocząć wojnę domową. W pierwszym rządzie zainteresowany był rewindykacją ziem utraconych niegdyś przez Jaropełka Izjasławica i rozprawą z Rościsławicami. Monomach ostrzegał Jarosława, a gdy ten nie reagował, wezwał go na sąd książęcy. Dopiero, gdy zignorował nakaz wielkiego księcia, doszła do skutku koalicyjna interwencja z 1117 roku⁸⁵. Tatiszczewska relacja to powtórzenie doniesień latopisów, uzupełnione o nieznaną skądinąd szczegóły. Można odnieść wrażenie, że latopisy obarczały Jarosława winą za zaognienie konfliktu z Monomachem. Czy tak było w istocie, nie sposób dziś rozstrzygnąć. Możliwe, że apodyktyczny Włodzimierz nie pozostawił Światopełkowiczowi żadnego pola manewru, poza bezwarunkowym podporządkowaniem się jego woli. W takiej sytuacji, książę włodzimierski miał prawo być sfrustrowany poczynaniami kniazia na Rusi. Po usadowieniu się w Kijowie, Monomach osadził synów i wnuków w Perejasławiu (Światosław, a następnie Jaropełk), Smoleńsku (Światosław, a następnie Wiaczesław), Nowogrodzie (Wsiewołod Mścisławic – wnuk) i Białogrodzie (Mścisław – syn)⁸⁶. Zdaniem historyków zajmujących się konfliktem Jarosława, szczególnie zaniepokoić mogła „przeprowadzka” Mścisława do Kijowa. Był to wyraźny sygnał w sprawie pla-

⁸³ *Povest’...*, č. 1, s. 202; *Lavrent’evskaâ letopis’*, [w:] PSRL, t. 1, Leningrad 1926-1928, s. 201, k. 291 (rok 1018).

⁸⁴ *Povest’...*, č. 1, s. 162.

⁸⁵ V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, s. 132.

⁸⁶ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 111; L.V. Alekseev, *Smolenskaâ zemlâ v IX-XIII vv. Očerki istorii Smolensiny i Vostočnoj Belorussii*, Moskva 1980, s. 50. N.F. Kotlâr, *Udel’naâ razdroblennost’ Rusi*, s. 81.

nów następstwa tronu wielkksiążęcego (desygnacja Mścislawa)⁸⁷. Włodzimierz zawierał sojusze z sąsiadami Jarosława. Uregulował relacje z Wołodarem i Wasylkiem Rościsławicami, wydając syna Romana za córkę księcia przemyskiego⁸⁸. Nie omieszkał pozyskać, podobno obserwowanego z uwagą przez Jarosława, księcia grodzieńskiego, Wsiewołodkę Dawidowica⁸⁹. Żoną niedalekiego sąsiada Światopełkowica została w 1116 roku córka Monomacha Agafia⁹⁰. Niepokorni nie mogli liczyć na pobłażanie władcy Kijowa. Włodzimierz bez skrupułów rozprawił się z buntującym się Glebem Wsiesławicem z Mińska, który: „...ne kašet’sa o sem”, ni pokarâsetsâ, no bole protivu Volodimeru glagolûše, ukorââ i”⁹¹. By okiełznać malkontenta, zaatakował go wspólnie z synami, Dawidem Światosławicem i Olegowicami. W takiej sytuacji przerażony Gleb podporządkował się Włodzimierzowi⁹². Mimo to, został usunięty z Mińska i osadzony w Kijowie pod nadzorem księcia⁹³. Wkrótce Jarosław graniczył z książętami oddanymi Włodzimierzowi. Według A.V. Majorowa układ pokojowy Jarosława z Monomachem z 1117 roku był czasowym kompromisem, który nie zadowalał żadnej ze stron⁹⁴. To prawdopodobne, lecz w przypadku Jarosława próba zdobycia niezależności wiązała się z koniecznością pokonania oporu najwybitniejszego od czasów Jarosława Mądrego księcia ruskiego. W obliczu doświadczenia, talentów, potęgi i determinacji Włodzimierza, Światopełkowic stał na straconej pozycji. Ambicjom Jarosława nie dorównywały umiejętności i predyspozycje. Książę przypominał nieco pozbawionego charyzmy i autorytetu stryja Jaropełka Izjasławica, uparcie prowokującego konflikt z Wsiewołodem. W przypadku syna Światopełka tendencje separatystyczne szły rzekomo w parze z konfliktem małżeńskim. Mam na uwadze relacje Jarosława z żoną, córką Mścislawa, a wnuczką Monomacha. *Latopis woskresenski* i *nikonowski* ujawniają ten aspekt antagonizmu Jarosława z nieznoszącym sprzeciwu stryjem. Prześladowanie

⁸⁷ O.P. Toločko, P.P. Toločko, *op. cit.*, s. 209; N.F. Kotlâr, *Udel’naâ razdroblennost’ Rusi*, s. 81; N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus’ v „Polskoj istorii” Ana Długoša*, Moskwa 2004, s. 414, p. 259 (komentarz A.V. Nazarenki). Zdaniem badacza mogła istnieć umowa między Światopełkiem i Monomachem w sprawie następstwa tronu po śmierci Włodzimierza przez Jarosława. Sprowadzenie Mścislawa z Nowogrodu świadczyć mogło o przygotowaniach do złamania tego układu.

⁸⁸ *Ipat’evskaâ letopis’*, k. 284. Działania dyplomatyczne na południowo-wschodnich rubieżach państwa miały także, albo przede wszystkim, związek z polityką bizantyjską Monomacha. Zob. *ibidem*, k. 283-284.

⁸⁹ V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, s. 132. Według autora Jarosław chciał przejąć ziemie należące do Wsiewołoda, syna niedyjszego księcia włodzimierskiego Dawida Igorowica. Na ten temat m.in.: N.F. Kotlâr, *Galicko-Volins’ka Rus’*, s. 92.

⁹⁰ *Ipat’evskaâ letopis’*, k. 284.

⁹¹ *Povest’...*, č. 1, s. 200.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ipat’evskaâ letopis’*, k. 285, podaje dwukrotnie wiadomość o usunięciu Gleba z Mińska – w roku 1117 i 1119. Gleb zmarł w niewoli.

⁹⁴ A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 162.

żony przez Światopełkowica miało być jednym z elementów zaogniających spór, a jej odesłanie do Kijowa przyczyną upadku włodziemskiego księcia⁹⁵. Nie wiadomo, na czym oparte były rewelacje obu późnych latopisów. Ich wiarygodność wydaje się problematyczna. Jeśli informacje zawarte w *Latopisie woskresenskim* i *nikonowskim* odzwierciedlają rzeczywistość, to Jarosław, odsyłając niekochaną małżonkę do Kijowa, wykazałby się niezwykle brakiem politycznego przewidywania. W ten sposób prowokowałby gniew Włodzimierza, który zyskiwał pretekst do ostatecznego usunięcia z tronu niewzbudzającego zaufania, niesubordynowanego krewniaka.

Gdy księżę włodziemski znalazł się w 1117-1118 roku w trudnej sytuacji politycznej, nie uzyskał wsparcia Bolesława Krzywoustego. Poszukując przyczyn nieobecności wojsk polskich u boku Światopełkowica, historycy wskazali jako przyczynę konieczność opanowania buntu wojewody Skarbimira⁹⁶. Skarbimir był przez lata najbliższym doradcą Bolesława Krzywoustego. Brał udział w większości wojen prowadzonych przez księcia. W 1117 lub 1118 roku z nieznanych przyczyn miał on wystąpić przeciwko Bolesławowi⁹⁷. Według Jana Długosza:

Kiedy jednak wojewoda Skarbimir nie poprzestając na zaocznych obmowach, zaczął sobie pozwalać na częste, otwarte docinki, doprowadziło to wreszcie do jawnego nieporozumienia, sporu i nienawiści. Zuchwałstwo wojewody Skarbimir wzrosło do tego stopnia, że ufając swoim wpływom oraz pomocy przyjaciół, braci, krewnych i ludzi, których sobie zjednał dobrodziejstwami,

⁹⁵ *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, [w:] PSRL, t. 7, Sankt Petersburg 1856, s. 24: „V” leto 6626. Ārosław” Svĕtopolčiči’ otsla ot” sebe ženu svou, dšer’ M’stislaviu, vnuku Volodimeru”; *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Partiaršej ili Nikonovskoj letopis’u*, [w:] PSRL, t. 9, Moskwa 2000, s. 150. Trudno rozstrzygnąć, gdzie tkwią źródła tej wersji wypadków. Historia odesłania żony przez Jarosława przypomina nieco sprawę oddalenia Eufemii, córki Monomacha przez króla Kolomana. Jeśli rzeczywiście księżę włodziemski rozwiązał w ten sposób swe małżeństwo, mógł wzbudzić we Włodzimierzu irytację. Gesty tego rodzaju traktowane były za szczególnie obraźliwe. W życiu Monomacha byłyby to czwarty przypadek przedwczesnego zakończenia związków córek lub wnuczek (siostra Prakseda, żona Henryka IV, córka Eufemia, żona Kolomana, córka Marina, żona Leona syna niegdyśszego cesarza Michała Diogenesa, nn. wnuczka, żona Jarosława Światopełkowica). D. Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 85-86, wbrew latopisom, uznaje moment ucieczki Jarosława z Włodzimierza za jednoznaczny z „opuszczeniem” żony.

⁹⁶ O. Balzer, *Przegląd palatynów polskich w czasie panowania Piastów*, [w:] *Pisma pośmiertne Oswalda Balzera*, t. 3, oprac. H. Polaczkówna, Lwów 1937, s. 233-236; B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 48; A. Gąsiorowski, *Skarbimir*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 198; J. Bieniak, *Skarbimir*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 37, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 29; S. Rosik, *op. cit.*, s. 260.

⁹⁷ *Rocznik dawny*, p. 15: „MCXVIII in eundem B[olezlaum] tercium comes suus palatinus insurrexit et ob hoc lumine caruit”; *Rocznik kapituly krakowskiej*, p. 55: „MCVII Skarbimir palatinus contra duces Boleslaum insurrexit et cecatur”. W. Semkowicz, *Ród Awdanów w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 1917, t. 44, s. 176-177, datuje bunt na 1118 r. Podobnie: Z. Kozłowska-Budkowa w komentarzu do, *Najdawniejsze roczniki krakowskie i kalendarz*, [w:] *Pomniki dziejowe Polski*, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1978, s. 15, p. 53; J. Bieniak, *Skarbimir*, s. 29. Z nieznanych przyczyn autor do uzasadnienia datowania buntu Skarbimira posługuje się informacjami z *Latopisu kijowskiego*. Historiografia polska z reguły optuje za datą 1117. Podobnie idem, *Polska elita polityczna XII w.*, cz. II, s. 45-46.

podjął otwarty bunt i wojnę przeciw swemu panu Bolesławowi. Zamierzał razem z tymi, których pomoc sobie pozyskał, chwycić za broń przeciw Bolesławowi, gdyby Bolesław chciał rozpocząć jakieś kroki [przeciw niemu]. Ale książę, chcąc uniknąć wojny domowej, kazał uwięzić wojewodę Skarbimira i po paru dniach trzymania w więzieniu, oslepić⁹⁸.

Niespodziewany i spektakularny upadek najwyższego urzędnika dworu książęcego intrygował badaczy. Enigmatyczność źródeł stała się impulsem do powstania mniej lub bardziej fantastycznych hipotez i domysłów⁹⁹. Wśród koncepcji historiograficznych pojawiło się podejrzenie o współdziałanie Skarbimira z księciem przemyskim Wołodarem i Pomorzanami. Myśl taką wyraził jako pierwszy Stanisław Zakrzewski, stwierdzając: „Ten ostatni (tzn. Skarbimir – przyp. K.B.) swą świetną karierę zakończył buntem, na tle konszachtów z Pomorzem i Wołodarem”¹⁰⁰. Niestety, historyk nie rozwinął szerzej swego konceptu. Nie wiemy, na jakiej podstawie zdemaskował zdradzieckie powiązania Skarbimira. Możemy domyślać się tylko, że źródła rewelacji tkwiły w opowiadaniu Herborda. Tam znajdujemy wiadomości o współpracy rusko-pomorskiej. Nie ma tam jednak nic o Skarbimirze. Bohaterem opowieści jest Piotr Włostowic, domniemany następca buntownika na stanowisku palatyna¹⁰¹. To on w dość specyficzny sposób współpracował z Wołodarem. Stwierdzenie Stanisława Zakrzewskiego nie ma zatem podstaw źródłowych¹⁰². Mimo to nieuprawniona hipoteza znalazła swe miejsce w literaturze polskiej i rosyjskiej, przybierając z czasem nowe oblicze. Nastąpiło to za sprawą Karola Maleczyńskiego i Bronisława Włodarskiego. Pierwszy z badaczy stwierdził najpierw: „Bunt Skarbimira z r. 1117, wybuchł być może za sprawą Włodzimierza Monomacha, uniemożliwił przypuszczalnie księciu polskiemu ostateczne podbicie kraju nad Wisłą (czyli Pomorza Wschodniego – przyp. K.B.)”, by następnie rozwinąć swą koncepcję: „I tak Monomach, a przynajmniej syn jego Andrzej włodzimierski, wspomagali, zdaje się, jeśli nie wywołali, znany bunt Skarbimira”¹⁰³. Bronisław Włodarski uzupełnił:

Wiadomo, że źródła nasze na rok 1117 kładą bunt palatyna Skarbimira. Jest bardzo prawdopodobny domysł, że w buncie tym maczał rękę Włodzimierz Monomach i Wołodar. Monomach mógł wykorzystać jakieś nieporozumienia między Skarbimirem a księciem i nakłonić dumne-

⁹⁸ *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 3 i 4, Warszawa 1969, s. 544. Za Długoszem wydarzenia rekonstruował A. Naruszewicz, *Historia...*, t. 5, s. 242.

⁹⁹ Koncepcje wokół przyczyn buntu omawia J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, cz. II, s. 40-57.

¹⁰⁰ S. Zakrzewski, *Okres do schyłku XII w.*, [w:] S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papee, *Encyklopedia polska*, t. 5, cz. 1: *Historia polityczna Polski*, cz. 1: *Wiek średnie*, Kraków 1920, s. 89. Podobnie: A. Kijas, *Wołodar Rościszlawicz*, [w:] SSS, s. 573.

¹⁰¹ O. Balzer, *Przegląd palatynów...*, s. 236-238.

¹⁰² Z rezerwą do tej koncepcji m.in.: *ibidem*, s. 236 (domysł); A. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 198 (hipoteza); J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, cz. II, s. 42-46. Zdaniem S. Rosika, *op. cit.*, s. 260, w przypadku oskarżeń wobec Skarbimira współpracującego z Pomorzanami i Rusinami mamy do czynienia z „poszlakowym wnioskowaniem”.

¹⁰³ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 170.

go palatyna do buntu, ażeby w ten sposób utrudnić Bolesławowi udzielenie pomocy Jarosławowi wołyńskiemu. Co więcej, ażeby Skarbimira więcej związać ze sobą, mógł Monomach pośredniczyć także w układach o zawarciu małżeństwa między Skarbimirem a córką czernihowskiego księcia Olega Światosławica i Teofano, patrycjuszki greckiej¹⁰⁴.

Jak widać, bezpodstawne przypuszczenie S. Zakrzewskiego o współpracy Skarbimira z Wołodarem i Pomorzanami przeobraziło się w „prawdopodobną” inspirację buntu wojewody przez Monomacha. Nie rozwodząc się nad zagadnieniem przyczyn wystąpienia Skarbimira i jego domniemanymi mocodawcami, warto zacytować sceptyczną, lecz trafną konstatację Oswalda Balzera: „Szczegóły i tło katastrofy, wobec związkuści przekazów kronikarskich, nie dadzą się oświetlić dokładniej”¹⁰⁵. Akceptując zdanie O. Balzera, uznaję, że nie istnieją podstawy do łączenia polskich zamieszek wewnętrznych z 1117 roku z intrygami Włodzimierza Monomacha, Andrzeja, czy też Wołodara.

Pokonany przez wielkiego księcia kijowskiego w 1117 roku Jarosław zmuszony został do złożenia przysięgi wierności Monomachowi. Był to, jak się wkrótce okazało, dopiero początek jego problemów. Według doniesień zwodu ławrentijewskiego i hipackiego, Światopełkowic opuścił w 6626 roku swe księstwo¹⁰⁶. Nastąpiło to w niezbyt jasnych okolicznościach. Najprawdopodobniej kniazia usunął z Włodzimierza Roman Monomachowic przy współdziałaniu tamtejszych bojarów, którzy wypowiedzieli posłuszeństwo swemu władcy¹⁰⁷. W przypadku Jarosława powtórzył się scenariusz zastosowany przez Włodzimierza wobec Gleba. Miejsce uciekiniera na wołyńskim tronie zajął Roman, a po jego nagłej śmierci brat zmarłego, Andrzej Monomachowic. W ten sposób Włodzimierz osiągnął pełnię władzy na Rusi. Wówczas zapanował rzadko oglądany w tym kraju stan – Rurykowice gremialnie respektowali autorytet kijowskiego kniazia, a w księstwach dzielnicowych zasiadali przyjaźni mu najbliżsi krewni lub sojusznicy.

Oblegany przez dwa miesiące w swej stolicy Jarosław nie doczekał się odsieczy z Polski. Bolesław nie interweniował także w 1118 roku. Odpowiedź na pytanie o powody polskiej wstrzeźliwości znajdziemy, jak sądzę, w *Roczniku dawnym*. Na pięć zapisów z lat 1113-1119, cztery dotyczą walk prowadzonych przez Bolesława na północy – trzy wojen na Pomorzu, jedna – zmagania z Prusami¹⁰⁸. Jak widać, Krzywoustego pochłaniały sprawy pomorskie.

¹⁰⁴ B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 48. Autor powoływał się na biografię K. Maleczyńskiego, *Bolesław Krzywousty. Zarys panowania*, Kraków 1948, s. 155. Podobnie: N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus' v „Polskoj istorii”...*, s. 415, p. 264 (komentarz A.V. Nazarenki).

¹⁰⁵ O. Balzer, *Przegląd palatynów...*, s. 236.

¹⁰⁶ *Lavrent'evskaâ letopis'*, s. 201; *Ipač'evskaâ letopis'*, k. 285; *Bilderchronik...*, t. 2, p. 145. O dacie opuszczenia Włodzimierza przez Jarosława zob. N.G. Berežkov, *Hronologija russkogo letopisaniâ*, Moskwa 1963, s. 23.

¹⁰⁷ *Ipač'evskaâ letopis'*, k. 285.

¹⁰⁸ *Rocznik dawny*, s. 14-15.

W rosyjskiej historiografii od czasów W.N. Tatiszczewa podkreślana jest więź łącząca Jarosława z Bolesławem: „Âroslav Svâtopolčič, knâz' vladimirskij, kak byl sam čelovek bezpokojnyj, k tomu poduščajem polâki u Vladimira oblast' po Goryniû otnât', i dlâ togo sdelal soûz s polâki, čtob, pervoe, Rostislavičev vladeniâ lišit'¹⁰⁹. Nie wiadomo, skąd W.N. Tatiszczew zaczerpnął informacje o polsko-wołyńskiej współpracy i planach wspólnych przedsięwzięć. Mimo to, znajdują one kontynuatorów w gronie współczesnych rosyjskich i ukraińskich badaczy¹¹⁰. Zdaniem A.W. Majorowa, istotnym czynnikiem oporu Jarosława wobec Monomacha był sojusz z Bolesławem Krzywoustym¹¹¹. Z kolei M.F. Kotlar wskazywał jednoznacznie, że: „Połski feodali, šo pragnuli zavoloditi zahidnoruśkimi zemlâmi, ohoče pidtrimali Âroslava”¹¹². Polskę postrzegano jako kraj najbliższy włodziemierskiemu księciu, z racji łączących obu władców koligacji¹¹³. Problem w tym, że istniejące niegdyś więzy rodzinne uległy rozwiązaniu za sprawą natury – nie żył już Światopełk i jego córka Zbysława. Piasta z Jarosławem w 1113-1117 roku mogły zbliżyć tylko interesy polityczne. Czy taki związek zaistniał? Warto zauważyć, że najstarsze latopisy informowały o ucieczce kniazia włodziemierskiego w 1119 roku na Węgry i do Polski¹¹⁴. Gdzie udał się najpierw Jarosław, nie wiadomo. Kroniki węgierskie odnotowały w tym okresie pobyt nad Dunajem Rurykowica pozbawionego przez „brata” księstwa¹¹⁵. Mimo mniej lub bardziej istotnych nieścisłości informacji, przybyszem był bezsprzecznie Jarosław, a jego gnębicielem Włodzimierz¹¹⁶. W 1119 roku Węgrami rządził Stefan II, syn Kolomana, któremu podobno ojciec nakazał zemstę na Rusinach¹¹⁷. Monarcha przyjął banitę przyjaźnie i w niedalekiej przyszłości udzielił mu

¹⁰⁹ V.N. Tatišev, *Istoriâ rossijskaâ*, č. 2, s. 132.

¹¹⁰ M.F. Kotlâr, *Galicko-Volins'ka Rus'*, s. 92; A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 160.

¹¹¹ A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 160.

¹¹² M.F. Kotlâr, *Galicko-Volins'ka Rus'*, s. 93.

¹¹³ W.N. Tatiszczew, M.F. Kotliar i A.V. Majorov nie spostrzegli, że w 1117 r. Zbysławy nie było wśród żywych.

¹¹⁴ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 285; *Lavrent'evskaâ letopis'*, s. 201.

¹¹⁵ *Bilderchronik...*, t. 2, p. 145.

¹¹⁶ Nieścisłości dotyczyły m.in. imienia przybysza (Bezen) i pokrewieństwa (brat).

¹¹⁷ *Bilderchronik...*, t. 2, p. 145. Sprawa zapewne dotyczy niefortunnego związku małżeńskiego między Kolomanem a Eufemią, córką Włodzimierza Monomacha. Oskarżoną o cudzołóstwo małżonkę król odesłał do ojca – *ibidem*, s. 143. Na ten temat m.in. S.P. Rozanov, *Evfimîâ Vladimirovna i Boris Kolomanovič. Iż evropejskoj politiki XII v.*, č. 1, „Izvestiâ Akaemii Nauk SSSR. Otdelenie gumanitarnyh nauk” 1929, No 8, s. 594; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na...*, s. 605-606; idem, *Vladimir Monomah i Vel'fy v konce XI v.*, „Srednevekovaâ Rus” 2007, 7, s. 73. Zdaniem badacza niechęć Kolomana do Rusi spotęgować miała reakcja Włodzimierza na odesłanie córki – jaka, nie wiadomo. W historiografii rosyjskiej i polskiej pojawiła się informacja o małżeństwie Wołodymirki, syna Wołodara Rościsławica z siostrą Stefana II: V.N. Tatišev, *Istoriâ rossijskaâ*, č. 2, s. 138 (król węgierski teściem Wołodymirki); N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*, „Orientalia Christiana” 1927, t. 9, part 1, No 35, s. 15-16, Tabl. 3; L. Vojtovič, *Volodimirko Volodarevič*, [w:] idem, *Knâzivs'ki dinastii Shidnoi Evropi*, <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn26.htm> [data dostępu: 25.05.2014]; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 243; A. Kijas, *Wło-*

militarnego wsparcia. Pomoc znalazł Jarosław także w Polsce. Najprawdopodobniej zatem, upewniwszy się co do niechęci Stefana wobec Monomacha, Światopełkowic trafił na dwór Bolesława¹¹⁸. Polski książę był wówczas nadal zaabsorbowany sprawami pomorskimi. W 1119 roku odniósł spory sukces, pokonując księcia Pomorza pod Naknem (koło Kołobrzegu)¹¹⁹. W następstwie zwycięstwa zdobył i podporządkował sobie terytoria sięgające Szczecina i Wolina¹²⁰. Możliwe, że dopiero teraz zaistniała okoliczność sprzyjająca odnowieniu sojuszu polsko-ruskiego. Ku takim wnioskom zdają się prowadzić wiadomości latopisów. W 1120 roku doszło do najazdu na Polskę księcia włodzimierskiego Andrzeja wspartego poganami¹²¹. Może było to swoiste ostrzeżenie dla Bolesława, by poniechał wspierania Jarosława? Odpowiedź polskiej strony nadeszła wkrótce – Jarosław z polskimi posiłkami zaatakował Czerwień. Tamtejszy posadnik Foma Ratiboric odparł najazd¹²². Wasilij N. Tatiszczew ukazał nieco inną rzeczywistość, dowolnie, jak się zdaje, przestawiając kolejność zdarzeń¹²³. Najpierw Jarosław najechał na Czerwień, a dopiero później nastąpiła ruska kontrakcja. Wzbogacił też historię o drugą konfrontację polsko-ruską w 1121 roku. Wówczas Jarosław, wiedząc, że Włodzimierz rozstrzygał w Smoleńsku kwestię następstwa po wymarłych kniazich połockich, z 6000 polskich rycerzy zaatakował ponownie Czerwień. Posadnik Foma podstępem doprowadził do podziału armii Jarosława, część z niej upił, a następnie rozgromił¹²⁴. Pozostając przy świadectwie *Latopisu hipackiego*, konstatujemy polskie zaangażowanie po stronie wygnanego kniazia włodzimierskiego. Konflikt zbrojny z Bolesławem Krzywoustym rozpoczął Andrzej Monomachowic. Należy przypuszczać, że akcja księcia włodzimierskiego nie miała wpływu na plany polskiego władcy w sprawie wsparcia dla Jarosława. Piast miał wobec swego partnera „dług” polityczny, wynikający z kilkukrotnych interwencji ruskich na rzecz Bolesława. Zapewne nie sentymenty decydowały o zaangażowaniu Krzywoustego, lecz kalkulacja polityczna. Dlaczego Bolesław zdecydował się na konflikt z Włodzimierzem Monomachem, trudno z dzisiejszej perspektywy rozstrzygnąć. Między państwami, jak się zdaje, nie istniały poważniejsze kontrowersje na „arenie międzynarodowej”. Interwencja dla

dzimierz (1104-1153), [w:] SSS, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 535; J. Powierski, *op. cit.*, s. 134.

¹¹⁸ Oczywiście możliwa jest odwrotna kolejność wizyt Jarosława.

¹¹⁹ *Rocznik dawny*, s. 14; *Rocznik kapituły krakowskiej*, s. 56.

¹²⁰ J. Spors, *Zjednoczenie Pomorza Gdańskiego z Polską za Bolesława Krzywoustego*, [w:] idem, *Studia nad wczesnośredniowiecznymi dziejami Pomorza Zachodniego. XII – pierwsza połowa XIII w.*, Słupsk 1988, s. 125 i nn.

¹²¹ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 286.

¹²² *Ibidem. Foma Ratiborovič*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, t. 25, Sankt-Peterburg 1913, s. 484.

¹²³ Opowieści V.N. Tatiševa, często korzystającego z późnych źródeł polskich (Kronika Bielskiego, Strykowskiego) w tym akurat wypadku nie znajdują w nich odzwierciedlenia.

¹²⁴ V.N. Tatišev, *Istoriâ rossijskaâ*, č. 2, s. 134-135.

Jarosława miała ograniczony charakter – celem było powtórne osadzenie uchodźcy we Włodzimierzu. Czy Bolesław III i Stefan II brali pod uwagę perspektywę przejęcia przez Jarosława kijowskiego tronu? Tego akurat nie wiemy. Z dzisiejszej perspektywy możemy stwierdzić, że w ówczesnej sytuacji dynastycznej Rusi Światopełkowic nie miał większych szans na przejęcie dziedzictwa ojca. Protektorzy Jarosława mogli jednak inaczej oceniać istniejące okoliczności polityczne. Warto zauważyć, że pozbawieni praw dynastycznych wygnancy dysponowali ówczesnie sporym darem przekonywania. W pierwszej dekadzie XII wieku w Europie środkowo-wschodniej Almos, Zbigniew, Borzywoj, Otton, Sobiesław, Jarosław, Borys Kolomanowic potrafili pozyskać politycznych patronów i nakłonić ich do zbrojnych interwencji w swoim imieniu. Najczęściej kończyły się one niepowodzeniem.

W 1122 roku strona polska osiągnęła spektakularny sukces w polityce wschodniej. Udało się pozyskać współpracę dotąd tradycyjnie antypolskich Rościszawiców. Książ przemyski Wołodar został wprowadzony do Polski, a następnie przystał na sojusz z Bolesławem Krzywoustym. Sprawa ta obrosła przez lata legendą, w cieniu której głęboko zapadła prawda. Bohaterem niezwyklej akcji pojmania Wołodara był Piotr Włostowic. Postać polskiego możnowładcy, wydaje się, jak cała ta historia, nieco niezręczysta. Problem rekonstrukcji przebiegu wydarzeń związanych z zawarciem tego sojuszu tkwi w źródłowej różnorodności jej opisów, zdeterminowanych wspomnianą legendą Piotra. Pojmanie Wołodara przedstawiły źródła polskie, ruskie i niemieckie. W miarę szczegółowy przebieg zdarzeń zaprezentowały tylko przekazy polskie i niemieckie. Najstarsze ruskie wzmianki o porwaniu kniazia przemyskiego pochodzą z *Latopisu hipackiego*. Najpierw latopisarz stwierdził krótko: „Volodarâ ũša Lâhové l’sťû. Vasilkova brata” (6630 -1122 rok), następnie uzupełnił (6653-1145 rok), że porwania dokonał możny polski Petrko¹²⁵. Znacznie bardziej obszernie były przekazy polskie: Kronika mistrza Wincentego, kronika polska, wielkopolska i Jana Długosza. Kadłubek przedstawił barwną opowieść o bohaterskim rycerzu, który fortem wziął do niewoli niebezpiecznego sąsiada. Piotr, w trakcie tajnej misji, oddał się z garstką rycerzy na służbę kniazia przemyskiego. Pozyskawszy jego zaufanie, pojmał go podczas uczty i przywiózł do Polski. Zdaniem Wincentego bohater: „Tak oto odcina głowę buntu, tak z narażeniem własnego życia zdobywa bezpieczeństwo ojczyzny, tak zapewnia Bolesławowi spokój w całym królestwie”¹²⁶. Niemal identyczną relację zamie-

¹²⁵ *Ipat’evskaâ letopis’*, k. 286, 319. Druga wzmianka mówi o Petrku, oślepionym i wygnanym z Polski przez księcia Władysława Lackiego. Na ten temat: P.S. Stefanovič, *Volodar’ peremyšskij v plenu u Polâkov (1122 g.)*. *Istočnik, fakt, legenda, vymysel* (č. 1), “Drevnââ Rus’. Voprosy Medievistiki” 2006, No 3, s. 56-57.

¹²⁶ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, ks. 3, rozdz. 20, s. 146.

ścił w swym dziele autor *Kroniki wielkopolskiej*¹²⁷. Inną wersję wydarzeń zaprezentował Jan Długosz. Tutaj Wołodar został ujęty w czasie jednej z licznych wypraw na Polskę¹²⁸. W tej akcji nie brał udziału Włostowic. Palatyn pojawił się w kronice Długosza dopiero w 1134 roku, kiedy to podstępnie wziął do niewoli księcia kijowskiego Jaropełka Włodzimierzowica¹²⁹. Nie ulega wątpliwości, że kronikarz dokonał modyfikacji znanego sobie materiału źródłowego, uzupełniając go elementami własnej imagacji¹³⁰. Fragment dotyczący Wołodara opracował, opierając się na latopisach ruskich, a w części poświęconej Jaropełkowi wykorzystał przekazy Kadłubka i *Kroniki wielkopolskiej*¹³¹.

Zagadkowo przedstawia się sprawa inspiracji opowiadania mistrza Wincentego. W porównaniu z innymi wersjami legendy jest ono niepełne. Dziejopis albo znał tylko fragment niezwykłych perypetii Włosta, albo celowo skupił się na jednym jej elemencie¹³². Kadłubek czerpał wiadomości, podobnie jak Herbord, z nieznanego nam dziś przekazu. Kronikarz śląski i wielkopolski korzystali zapewne z tzw. *Pieśni Maura*, *Czynów Piotra* oraz może innych sławiących go legend¹³³. Legendy (spisane lub nie) oraz wspomniane źródła możemy uznać za obrazy poczynąń Piotra zachowane w polskiej tradycji. Wersję wypadków opowiedzianą przez Kadłubka potwierdzają niemieckie zapisy Kroniki Ortleiba (*Translacja ręki św. Stefana*) i żywot św. Ottona z Bambergu

¹²⁷ *Kronika wielkopolska*, oprac. B. Kürbis, [w:] MPH S II, t. 8, Varsaviae 1970, cap. 28, p. 40.

¹²⁸ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 295.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 320-323.

¹³⁰ Tak m.in. N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 130, p. 227. Z kolei I.A. Linničenko, *Vzaimnyâ otnošení Rusi i Polši do poloviny XIV stoletia*, č. 1, Kiev 1884, s. 2-4 i A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 161-162; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 249, p. 61; N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus’ v „Połskoj istorii”...*, s. 416, p. 265 (komentarz A.V. Nazarenki); P.S. Stefanovič, *Volodar peremyślskij (č. 1)*..., s. 60, byli zdania, że Długosz, opracowując ten fragment, posłużył się zaginionym źródłem.

¹³¹ I.A. Linničenko, *op. cit.*, s. 4, 7 i nn.

¹³² Na temat kwestii osłepienia Piotra w kronice Kadłubka zob. K. Kollinger, *Dlaczego Mistrz Wincenty „przemilczał” kaźń Piotra Włostowica?*, [w:] *Onus Athlanteum. Studia nad Kroniką biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrówka, W. Wojtowicz, Warszawa 2009, s. 190-200; K. Benyskiewicz, *Zniszczenie Wiślicy w 1135 roku w świetle przekazów źródłowych i literatury historycznej (cz. I. źródła)*, w druku.

¹³³ O utworach tych wspominają: *Kronika wielkopolska*, cap. 32, s. 49-50 i *Kronika polska*, wyd. L. Ćwikliński, [w:] MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 628-629. O *Carmen Mauri* szerzej uwagi: M. Plezia: *Cronica Petri comitis Poloniae wraz z tzw. Carmen Mauri*, wyd. i oprac. M. Plezia, [w:] MPH S II, t. 3, Kraków 1951, s. XXXII-LI; M. Plezia, *Średniowieczne podania i legendy o Piotrze Właście*, „Przegląd Współczesny” 1939, R. 17, nr 4 (204), s. 115-119. Dyskusja na temat powstania tzw. *carmen Mauri*: R. Gansiniec, „*Tagedia Petri comitis*”, „Pamiętnik Literacki” 1952, t. 43, s. 52-139; M. Plezia, *Dookoła i daty poematu o Piotrze Właście*, „Pamiętnik Literacki” 1954, t. 45, s. 452-472; T. Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 1995, s. 145-149; J. Wenta, *Tradycja o Piotrze. Na marginesie jednej z wielkich dyskusji*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001, s. 523-538; M. Cewiński, *Ideologia i poznanie*, s. 74-79; idem, *Podstępem czy siłą?*, „*Działania specjalne*” i ich moralna ocena w kronikach śląskich, [w:] *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2002, s. 162-164; idem, „*Rzeczywistość z asteryskiem*”: ludowe stereotypy i naukowe autorytety, [w:] *Historia i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykładzie badań dziejów Śląska*, Kraków 2008, s. 172-191; K. Kollinger, *Dlaczego Mistrz Wincenty...*, s. 190-200.

autorstwa Herborda. W pierwszym, bardziej ogólnikowym Piotr (tu jako Patricius) udał się na służbę ruskiego księcia, który był przeciwnikiem Bolesława Krzywoustego. Złożył mu przysięgę wierności, a następnie zdradził, wydając w ręce wrogów, czyli polskiego księcia¹³⁴. Bardziej wymowny, choć przez to kontrowersyjny, był Herbord¹³⁵. Dzięki hagiografowi poznajemy Piotra jako wybitnego wodza i mądrego doradcę. Podczas rady książęcej, w obliczu zagrożenia sojuszem rusko-połowiecko-prusko-pomorskim, zaproponował usunięcie głównego elementu wrogiej koalicji – „króla” ruskiego. Zasugerował, aby dokonać tego przy zastosowaniu fortelu. Pomysł został zaakceptowany i wprowadzony w życie. Piotr udał się osobiście na Ruś, tam zdobył zaufanie „króla”, a następnie porwał go w czasie polowania i przetransportował do Polski. By uzyskać wolność, ruski władca przekazał Bolesławowi wszystkie swoje skarby. Nigdy więcej też nie podniósł miecza przeciw Polsce i wyrzekł się sojuszu z Pomorzanami¹³⁶. Zanim zajmiemy się kwestią porwania Wołodara, warto zwrócić uwagę na prezentację stosunków polsko-ruskich w omawianych źródłach. Wątpliwości budzą szczególnie dwie relacje – mistrza Wincentego i Herborda. Kadłubek, opisując sprawę porwania Wołodara, wyraźnie odnosił się do stosunków polsko-przemyskich. Ta, prawidłowa skądinąd konstatacja, została zaburzona nieprawdziwym oddaniem wzajemnych paranteli. Zdaniem Wincentego, polska akcja przeciw Wołodarowi spowodowana była próbą zrzucenia przezeń zależności politycznej. O ile jednak wiadomo, zależność taka nie istniała – została wymyślona przez kronikarza. Powody intrygi Piotra Włostowica były zatem inne. Herbord objaśniał je próbą neutralizacji niebezpiecznego dla Bolesława sojuszu Rusinów z Pomorzanami i Prusami. I w tym wypadku stwierdzić trzeba, że hagiograf św. Ottona posiadał informację, której nie znali inni kronikarze. Problem w tym, że Herbord nie był zbyt dobrze zorientowany w sprawach geopolityki Europy środkowej. Nie rozróżniał poszczególnych księstw ruskich, a ofiarę zdradzieckich poczynań Piotra nazywał królem Rusi. Jak już stwierdziłem wyżej, w interesujących nas fragmentach żywociarz miał skłonność do uproszczeń i uogólnień. Historycy różnorodnie interpretowali wiadomości Herborda na temat antypolskiej rusko-pomorsko-pruskiej współpracy. Najczęściej doniesienia hagiografa traktowano z rezerwą¹³⁷. Jan Powierski, mając świadomość niedostatków przekazu żywo-

¹³⁴ *Ortliebi Zwifaltensis chronicon. Ex libro II. Translatio manus s. Stephani*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, p. 2-3. Warto zwrócić uwagę na rozbieżności między *Translacją ręki św. Stefana* a pozostałymi źródłami w ocenie postaci Piotra. Wiadomości mnichów z Zwiefalten ujawniają utrzymujący się w otoczeniu Salomei niechętny stosunek do możnego. Przekaz eksponuje przede wszystkim jego wiarołomność.

¹³⁵ A. Petrov, *op. cit.*, s. 368-373; P.S. Stefanovič, *Volodar' peremyśl'skij (č. 1)...*, s. 62-63.

¹³⁶ *Ortliebi Zwifaltensis chronicon...*, p. 2-3.

¹³⁷ Obiekcje wobec sojuszu rusko-pomorsko-pruskiego: K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 172, p. 142 i 143; B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 50, p. 80; P.S. Stefanovič, *Volodar' peremyśl'skij (č. 1)...*, s. 62; S. Rosik, *op. cit.*, s. 195-196; S. Zakrzewski, *Okres do schyłku*

ta, poszukiwał jednak śladów współdziałania rusko-pruskiego i rusko-pomorskiego¹³⁸. Historyk doszedł, jak sądzę, do nieco kontrowersyjnych wniosków:

Potwierdzenie zgodności ze źródłem ruskim nie tylko samego porwania Wołodara przez Piotra Włostowica, ale i udziału Połowców w walkach polsko-ruskich tego czasu, stanowi istotny argument za wiarygodnością informacji o sojuszu z Rusią także Prusów i Pomorzan. Należy to jednak dodatkowo skontrolować¹³⁹.

Jan Powierski, rejestrując przejawy więzi rusko-pomorsko-pruskich, uznał, że alians ten przyjął znacznie szerszy zasięg. Oprócz wspomnianych uczestników, obejmował on jeszcze księcia saskiego Lotara z Supplinburga, Knuta Lawarda i Henryka Gotszalkowica. Twórcą tej niezwyklej koalicji miał być Włodzimierz Monomach, który według autora omawianej hipotezy traktował ją koniunkturalnie. Układ stworzył przeciwko niepokornemu księciu włodzimierskiemu Jarosławowi¹⁴⁰. Niestety, koncepcja historiograficzna Jana Powierskiego nie ma dostatecznego fundamentu źródłowego. Relacje książąt ruskich z północno-zachodnimi sąsiadami Bolesława Krzywoustego nie musiały mieć antypolskiego charakteru. Na przykład przed porwaniem Wołodara, stosunki rusko-skandynawskie umacniały związki dynastyczne z władcami Norwegii i Danii. Malmfrida i Ingeborga, córki Mściśława Włodzimierzowica, były żonami odpowiednio: Sigurda I Krzyżowca (następnie Eryka Pamiętnego) oraz Knuta Lawarda. O kulisach związku Sigurda z Malmfridą krążyły sprzeczne informacje. Według Orderyka Witalisa król Norwegii poznał księżniczkę na Rusi podczas powrotu z wyprawy krzyżowej¹⁴¹. W drugiej wersji, mającej raczej charakter faktu historiograficznego, pojął Malmfridę za żonę w Szlezwiku, gdy spotkał króla duńskiego Nielsa i jego żonę Małgorzatę¹⁴². Małżeństwo Ingeborgi, siostry Malmfridy, z jarlem Szlezwiku Knutem Lawardem, jeśli wierzyć Saxowi Gramatykowi, zostało zaaranżowane właśnie przez

XII wieku, [w:] S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papee, *Encyklopedia polska*, t. 5, cz. 1: *Historia polityczna Polski, cz. 1: Wieki średnie*. Kraków 1920, s. 89, wspominał o „stałym znoszeniu się” Rusi z Pomorzanami. Podobnie o współpracy wspominał R. Grodecki: R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, t. 1, s. 142-143.

¹³⁸ J. Powierski, *op. cit.*, s. 134-140.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 137.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 140.

¹⁴¹ *Orderici Vitalis Angligenae coenobii uticensis monachi Historiae Ecclesiasticae*, [w:] *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 188, ed. J.-P. Migne. Paris 1855, p. 727: „Per Russiam vero remeans, Malmfridam, regis filiam, uxorem duxit, domumque reversus, paulo post, regnum, dante Deo, suscipit”; Snorri Sturluson, *Heimskringla*, vol. 3, trans. A. Finlay, A. Faulkes, London 2015, chap. 20, p. 157, nie znał historii poznania Malmfridy i Sigurda. O księżniczce zob. m.in.: J.C.H.R. Steernstrup, *Malmfred*, [w:] *Dansk biografisk Lexicon*, t. 11, s. 81-82, <http://runeberg.org/dbl/11/0083.html> [data dostępu: 12.09.2018]; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 460-461; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 88-97.

¹⁴² Według *Ágrip af noregs konunga sögum*, ved. V. Dahlerup, København 1880, p. 88. Sigurd wracał przez Węgry, Saksonię i Danię. Udział króla i królowej w skojarzeniu związku Malmfridy może wynikać, jak sądzę, z przeniesienia na nią historii opowiedzianej o Ingebordze przez Saxo Gramatyka.

Małgorzatę. Była ona siostrą Krystyny, małżonki Mściśława Włodzimierzowica¹⁴³. Królowa Danii pragnęła zapewne wzmocnić więzy łączące Nielsa z Lawardem (stryja z bratankiem). Zapewniła siostrzenicy posag, przekazując jej trzecią część swych posiadłości¹⁴⁴. W rolę pośrednika wcielił się kupiec sambijski Widgaut, przyjaciel Knuta Lawarda. Misja Widgauta w Nowogrodzie zakończyła się powodzeniem. W ustalonym terminie Ingeborga przybyła do Danii¹⁴⁵. Nieco mniej wiemy o wyswataniu Malmfridy z Erykiem, przyrodnim bratem Knuta Lawarda. Związek ten skojarzono na początku lat trzydziestych XII wieku. W tym wypadku pośrednikiem był król Norwegii Magnus Sigurdson, pasierb Malmfridy i zięć Ingeborgi¹⁴⁶. Jeśli wiadomości o kulisach obu mariaży uznamy za wiarygodne, trudno będzie stwierdzić ich antypolskie ostrze¹⁴⁷.

Implikacją źródłowych sygnałów na temat sojuszu rusko-pomorskiego okazały się hipotezy dotyczące związków matrymonialnych między dynastami Rusi i Pomorza w XII wieku. Jednym z prekursorów poszukiwań w tym kierunku okazał się Nicolas de Baumgarten. Przegląd źródeł i danych genealogicznych doprowadził N. de Baumgartena do wniosków o małżeństwach Wołodara Rościsławica z księżniczką pomorską oraz Racibora I z Przybysławą córką Jarosława Światopełkowica¹⁴⁸.

¹⁴³ O roli politycznej Małgorzaty i jej kontaktach na Rusi: L. Hermanson, *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*, Göteborg 2000, s. 92-118; A.F. Litvina, F.B. Uspenskij, *Knut Lavard, princ datskij*, [w:] *Imenoslov, istoriâ ęzyka, istoriâ kul'tury*, red. F.B. Uspenskij, Moskwa 2012, s. 58-61; U. Haastруп, J. Lind, *Dronning Margrete Fredkulla Politisk magtaver og mæcen for byzantisk kunst i danske kirker i 1100-tallets begyndelse*, [w:] *Medeltidens genus. Kvinnors och mäns roller inom kultur, rätt och samhälle. Norden och Europa ca 300-1500*, red. L. Hermanson, A. Magnúsdóttir, Göteborg 2016, s. 53-56.

¹⁴⁴ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum, History of the Danes*, ed. K. Friis-Jensen, trans. P. Fisher, vol. 2, Oxford 2015, lib. 13, cap. 1.1-1.2, p. 896-898. Zob. A.D. Jørgensen, *Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling*, København 1874-1876, s. 830; V. Pašuto, *op. cit.*, s. 146; A.F. Litvina, F.B. Uspenskij, *Vybor imeni u russkikh knázej v X-XVI vv. Dinastičeskaâ istoriâ skvoz' prizmu antropologii*, Moskwa 2006, s. 246, p. 26; T.N. Džakson, *Islandske korolevske sagi o Vostočnoj Evropie. Tekst, perevod, kommentarij*, [w:] *Drevnejšie istočniki po istorii Vostočnoj Evropy*, Moskwa 2012, s. 507-509; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 97-103. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum. History of the Danes*, ed. K. Friis-Jensen, trans. P. Fisher, vol. 2, Oxford 2015, lib. 13, cap. 1.1-1.2, p. 896-898.

¹⁴⁵ *Knytlínga Saga*, ed. C. Petersens, E. Olson, København 1919-1925, s. 203-206. Datowanie małżeństwa na ok. 1115-1117 r. J. Lind, *De Russiske Ægteskaber. Dynasti - Og Alliancepolitik I 1130'ernes Danske Borgerkrig*, „Historisk Tidsskrift” 1992, B. 16, t. 1, 2, s. 229; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 97-103; na ok. 1120 r.: L. Vojtovič, *Knáža doba...*, s. 461.

¹⁴⁶ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol. 2, lib. 13, cap. 8.7, p. 952; *Ágrip af sögu Danakonunga*, ed. B. Guðnason, Reykjavík 1982, s. 332-333; Zob. L.J. Kościelak, *Związki dynastyczne pomorsko-ruskie w XII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1983, 48, z. 1-2, s. 204; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 95-97.

¹⁴⁷ W chwili zawierania związku między Knutem Lawardem i Ingeborgą jarl Szlezwiku współpracował z królem Nielsa. Zabójstwo Knuta przez Magnusa, syna Nielsa, nastąpiło kilkanaście lat później. Nie wydaje się, by miało tu znaczenie to, iż żoną Magnusa była Rycheza. Interesującą informację na temat kulis zabójstwa Knuta dostarczył Helmold, *Helmolda kronika Słowian*, przekł. J. Matuszewski, oprac. J. Strzelczyk, Warszawa 1974, s. 239. Twierdził on, że dokonano się ono z inspiracji królowej Małgorzaty, ciotki Ingeborgi.

¹⁴⁸ N. de Baumgarten, *Pribyslava knâginâ Pomeranskaâ*, „Letopis' istoriko-rodoslovnogo obšestva v Moskvę” 1907, t. 2, s. 39-48; idem, *Pervaâ vetv' kniej Galickih*, „Letopis' istoriko-rodoslovnogo

Propozycje te wywołały zainteresowanie wśród historyków¹⁴⁹. Mimo przychylnego odzewu, bardziej przekonujące wydają się argumenty negujące zasadność łączenia z sobą przedstawicieli obu dynastii¹⁵⁰. Decydujące znaczenie dla oceny wiarygodności hipotez N. de Baumgartena ma kompletny brak fundamentów źródłowych dla jego koncepcji historiograficznych¹⁵¹. Podobną opinię należy wyrazić wobec trzeciej próby kojarzenia Rurykowiców z dynastią pomorską. Chodzi o małżeństwo między Warcisławem I i była żoną Jarosława Światopełkowica. Autorem tej hipotezy był Edward Rymar. Sam autor nazywał propozycję domysłem¹⁵². Do małżeństwa miało dojść w latach 1118-1120 i miało ono stanowić antidotum na sojusz Bolesława z Jarosławem¹⁵³. Tak jak w przypadku hipotez N. de Baumgartena, propozycja E. Rymara nie ma odpowiedniego umocowania źródłowego, a jej podstawę stanowią tylko doniesienia Herborda o sojuszu rusko-pomorskim. Warto przy tej okazji zauważyć, że sam hagiograf św. Ottona aliantów Pomorzian widział w ksiądzetach podniestrzańskich. Mimo że pisał o „królu” Rusów, nie utożsamiał go z Włodzimierzem Monomachem. Stwierdzić zatem trzeba wątpliwą wartość historyczną przypuszczeń wokół wzmacniania małżeństwami sojuszu Pomorzian z Rusinami.

Wracając do relacji Herborda, nie potrafimy rozstrzygnąć, czy korzystał z jakiegoś pisanego źródła szczegółowo relacjonującego sytuację polityczną Polski w pierwszej dekadzie XII wieku. W świetle „ruskich” wiadomości hagiografa moglibyśmy stwierdzić, że byłyby to bałamutna podstawa. Podobieństwa przekazu Kadłubka i Herborda koncentrują się w znacznej mierze na akcji Piotra, pozostałe szczegóły należy postrzegać jako odmienne (identyfikacja księcia ruskiego, powody konfliktu itp.). Podsumowując wątek „przyczynowy” związany z neutralizacją Wołodara, można podejrzewać, że albo w ro-

obšestva v Moskve” 1908, t. 4, vyp. 4, s. 6; idem, *Généalogies et mariages...*, tabl. 2, s. 10, tabl. 3, s. 15. Zob. m.in.: J. Forssman, *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter*, t. 1-2, Bern 1970, s. 140; W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, t. 1, tabl. 31; K. Liman komentarz do Herborda, *op. cit.*; E. Rymar, *O pochodzeniu żon Warcisława I i Racibora I w powiązaniu ze stosunkami polskimi w pierwszej połowie XII w.*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1978, t. 24, s. 180-190; idem, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1-2, Szczecin 1995, s. 118-119; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 330; D. Donskoj, *Rúrikoviči...*, s. 195.

¹⁴⁹ Przybysława m.in.: W. Dworzaczek, *op. cit.*, t. 1, tabl. 18 (jako c. Jarosława Izjasławica); J. Forssman, *op. cit.*, s. 140, Taf. 4; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 262; E. Rymar, *O pochodzeniu żon Warcisława I i Racibora I...*, s. 169-180; idem, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1-2, s. 118-119; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 359.

¹⁵⁰ L.J. Kościelak, *op. cit.*, s. 195-196, 198-206 (tu także cyt. literatura).

¹⁵¹ W odniesieniu do Wołodara warto porównać dwie pozycje autora: N. de Baumgarten, *Pervaâ vetv' knázej Galickih*, s. 6, z późniejszą idem, *Généalogies et mariages...*, tabl. 3, s. 15. W pierwszej wersji znajdujemy informację o małżeństwie księcia między 1084 a 1095 r. oraz dopisek i o jej imieniu „Laura” widniejącym w tablicach genealogicznych Petera v. Gebhardta, w drugiej czytamy: „3. Wolodar Pr. de Peremyszl [...] N. une princesse de Poméranie”, z powołaniem się na siebie samego: „oeuvre citée”.

¹⁵² E. Rymar, *O pochodzeniu żon Warcisława I i Racibora I...*, s. 189.

¹⁵³ *Ibidem*.

dzimej tradycji zaginęła pamięć o pierwotnych pobudkach perturbacji polsko-podnie-strzańskich, albo obaj pisarze wprowadzili do swych opowieści nowe motywy. Ta druga ewentualność wydaje się bardziej prawdopodobna. Można przypomnieć, że w najstarszej znanej nam wersji działań Piotra Włostowica, w tzw. *Translacji ręki św. Stefana*, znajdujemy znaną z kroniki Galla i *Powieści minionych lat* informację o wrogości dzielącej Piastów i Rościszawiców. Taka zatem mogła być przyczyna, dla której poszukiwano sposobu neutralizacji księcia przemyskiego.

Jeśli chodzi o przebieg akcji porwania Wołodara, źródła o tym wspominające różnią się w mało zazwyczaj istotnych szczegółach¹⁵⁴. Wszystkie mają swój początek w legendach opiewających bohaterskie czyny Piotra Włostowica¹⁵⁵. Przy niezmiennym stanie źródeł wiele nowego na ten temat powiedzieć nie można. Mimo nasuwających się wątpliwości, nadal nie widać sposobu zweryfikowania przygód bohaterskiego rycerza. Rzadkie próby kwestionowania bohatersko-zdradzieckich poczynań Piotra wypadają mało przekonująco. Przykładem jest opinia P.S. Stefanowicza:

Nel'zâ verit' v legendu, što perehod Petra k Volodarû, a zatem plenenie knâzâ byli splanirowanym „specmeropriâtem” pol'skogo knâzâ i ego sovetnikov. Takogo roda „akcii” v to vremâ byli prosto tehničeski neosušestvimy (hotâ by potomu, što esli kto-to v „senate” Boleslava byl v kurse dela, to očen' skoro svedeniâ došli by i do Peremyšlâ). Vne vsâkogo somneniâ, zamysel perehoda prinadležal Petru, i otvetstvennost' za posledstviâ ležala na nem. Edva li on zaranee rassčital, kak budut razvoračivat'sâ sobytiâ, i skoree dolžen byl predpolagat', što novaâ služba – eto „vserëž i nadolgo”. Vo vsâkom slučae, to mesto, kakoe polâk zanâl pri dvore peremyšl'skogo knâzâ, i tot fakt, što on stal krestnikom knâžiča, odnoznačno govorať o serëžnosti otnošeníâ k nemu Volodara¹⁵⁶.

Rozumiejąc obiekcje rosyjskiego badacza, możemy stwierdzić, że nie mają one mocy podważenia doniesień *Translacji*, Herborda, Kadłubka i *Latopisu hipackiego*. Najprawdopodobniej zatem Piotr rzeczywiście przeprowadził niezwyklej akcję zakończoną porwaniem kniazia¹⁵⁷. Polską niewolę Rościszawica trzeba uznać za fakt historyczny. Książ przemyski odzyskał wolność przed 1123 rokiem. Według Jana Długosza

¹⁵⁴ Przykładowo, w wersji Kadłubka Wołodar został pojmany w trakcie uczty, u Herborda na polowaniu. Na temat wzajemnych związków źródeł m.in.: M. Plezia, Wstęp, [w:] *Cronica comitis Poloniae wraz z tzw. Carmen Mauri*, [w:] MPH NS, t. 3, Kraków 1951, s. XX-XXII; M. Cetwiński, *Podstępem czy siłą?...*, s. 150-151.

¹⁵⁵ Zdaniem J. Powierskiego, *op. cit.*, s. 128-129, fragmenty żywota Ottona i opowieść Kadłubka poświęcone Piotrowi mogły powstać na podstawie jednego źródła pisanego. Na ten temat także: M. Cetwiński, *Podstępem czy siłą?...*, s. 145.

¹⁵⁶ P.S. Stefanovič, *Volodar' peremyšl'skij v plenu u Polâkov. Istočnik, fakt, legenda, vymysel (č. 2)*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medevistiki” 2006, No 4, s. 88. Podważenie wiarygodności legendy Piotra byłoby możliwe, gdyby okazało się, że zapisy *Latopisu Hipackiego* inspirowane były źródłami polskimi, a nie odzwierciedlały wieści pochodzących z Przemysła.

¹⁵⁷ Zob. M. Cetwiński, *Jak Piotr Włostowic króla Rusi pojmał w niewolę*, Wrocław 2021, s. 35-70, *ibidem*, s. 70: „Nie umiemy bowiem znaleźć ostatecznego dowodu na to, że w 1122 roku Piotr Włostowic rzeczywiście podstępem pojmał jakiegokolwiek ruskiego księcia. Wiemy natomiast, że średniowieczni intelektualiści w Niemczech, Polsce i na Rusi rozważali z pasją problem moralnej odpowiedzialności ówczesnych polityków”.

nastąpiło to 22 lipca 1122 roku. Bolesław postawił księciu przemyskiemu srogie warunki. Ostatecznie ustalono okup w wysokości 20 tysięcy grzywien srebra. Wpłacił go brat Wołodara, Wasylko w ratach, najpierw 12, a następnie 8 tysięcy¹⁵⁸. Do czasu uregulowania całości zadłużenia zakładnikiem Bolesława został syn Jarosława. Niestety nie wiadomo, kogo miał na myśli Długosz¹⁵⁹. Konsekwencją niewoli Wołodara okazał się sojusz polsko-podniestrzański. Bolesław III zawarł przymierze nie tylko ze swym więźniem, ale też niedawnym „mścicielem krzywd Rusi”, Wasylkiem trembowelskim. Pozyskawszy nowych sprzymierzeńców, Krzywousty postanowił zorganizować wyprawę mającą na celu przywrócenie Jarosława na tron włodzimierski. Stworzył w tym celu silną koalicję, łączącą Polskę, Węgry i Rościszawców¹⁶⁰. Ekspedycję opisały źródła polskie, ruskie i węgierskie. W miarę szczegółowo zmagania pod Włodzimierzem w 1123 roku możemy śledzić dzięki ruskim latopisom. Kilka interesujących informacji przekazały XIV-wieczne kroniki węgierskie. Przebieg działań zbrojnych uwiecznił również Jan Długosz. Zdaniem latopisarzy armia koalicyjna otoczyła kniazia Andrzeja we Włodzimierzu. Wyprawa zakończyła się niepowodzeniem z powodu śmierci głównego jej bohatera – Jarosława Światopełkowica. Źródła ruskie przedstawiły dwie wersje zgonu kniazia. Według *Latopisu hipackiego i woskriesińskiego* został on zamordowany przez Polaków pozostających na służbie Andrzeja¹⁶¹. W wersji zwodu nikonowskiego kniazia zabili grodzianie¹⁶². Węgierska *Kronika ilustrowana* nie rozwodziła się na temat okoliczności śmierci Jarosława; kniaź po prostu zginął w bitwie. Mimo to, król Stefan II gotów był kontynuować oblężenie. Przeciw temu zaprotestowali możnowładcy. Kronika cytuje ciekawy dialog między monarchą i poddanymi, którzy na-

¹⁵⁸ Informacja Długosza stoi w sprzeczności z wiadomością Wincentego Kadłubka, *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska*, oprac. M. Plezia, [w:] MPH S II, t. 11, Kraków 1994, lib. 3, cap. 22, p. 110, zdaniem którego okup wpłacił syn Wołodara. Wobec relacji obu źródeł należy zachować ostrożność.

¹⁵⁹ Wasilij N. Tatiszczew, powtarzając za Długoszem i Strykowskiem opowieść o losach Wołodara w polskiej niewoli, w pierwszym wariantcie *Historii rosyjskiej* także pisał o synu Jarosława. W drugiej wersji zastąpił go Rościszawem. Pisarz nie znał łaciny i nie korzystał bezpośrednio z *Roczników* Długosza. V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, s. 135, 287. Na ten temat: P.S. Stefanovič, *Volodar' perymyskij v plenu u Polâkov* (č. 2), s. 78-80.

¹⁶⁰ W działaniach miały wziąć udział także oddziały czeskie (*Ipat'evskaâ letopis'*, k. 287). Zdaniem K. Maleczyńskiego, *Bolesław III Krzywousty*, s. 142, 249, były to wojska Władysława. Podobnie, z powołaniem się na K. Maleczyńskiego, B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 52. Sprawa wydaje się kontrowersyjna, gdyż rok 1123 w Czechach to czas konfliktów wewnętrznych. W marcu książę Władysław pozbawił morawskiego dziedzictwa Sobiesława, a ten schronił się u Wiprechtza z Groitzsch. Według Cosmae Pragensis, *op. cit.*, lib. 3, cap. 51, p. 224-225, w listopadzie 1123 r. Sobiesław przebywał w Polsce. Jego małżonka, córka Almosa, znalazła opiekę na dworze Stefana II.

¹⁶¹ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 287; *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, s. 25.

¹⁶² *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Partiaršeû ili Nikonovskoj letopis'û*, s. 151-152; *Lavrent'evskaâ letopis'*, s. 202, wspomina tylko o śmierci Jarosława.

wet zagrozili Stefanowi wyborem nowego władcy¹⁶³. Bojowego zapалу Arpada nie podzielali koalicjanci i oddziały interwencyjne opuściły ostatecznie księstwo włodzimierskie. Wyprawa zakończyła się porażką. Najciekawszą opowieść o walkach z 1123 roku zawdzięczamy jednak Janowi Długoszowi. Według jego relacji sojusznicze wojska odniosły błyskawiczny sukces w księstwie włodzimierskim. W ciągu kilku dni poddały się Włodzimierz, Bełz i Czerwień. Zwycięska armia postąpiła pod Kijów. Tu bronił się książę Andrzej, opuszczony przez przerażonego Monomacha. W krwawej bitwie pod murami kijowskiego zamku Jarosław został ranny i wkrótce zmarł. Mimo to, Bolesław i król węgierski (Koloman) kontynuowali walkę. Na prośbę Andrzeja strony ostatecznie zdecydowały się na zawieszenie broni i zawarły przymierze. Jak widać, kronikarz wzbo-gacił historię o nowe, nieznane skądinąd elementy. Wyekspediował nawet Bolesława, wzorem przodków-imienników, pod Kijów. Nie omieszkał też zdeprecjonować postaci najwybitniejszego chyba wodza wśród Rurykowiców – Włodzimierza Monomacha – każąc mu uciekać przed najeźdźcami¹⁶⁴. Tym razem badacze uznali, że Długosz przesadził i rzadko doszukiwali się w jego rewelacjach inspiracji zaginionym źródłem¹⁶⁵. Fantastyczna i nieprawdziwa opowieść polskiego kronikarza nie będzie zatem uczestniczyć w rekonstrukcji wydarzeń rozgrywających się podczas wyprawy włodzimierskiej z 1123 roku. Intrygującym wątkiem zmagania koalicji z kniazem Andrzejem pozostają okoliczności śmierci Jarosława, zabitego rzekomo przez Polaków. Szczegół ten pojawia się w źródle najbliższym wydarzeniom, czyli w *Latopisie hipackim*. Konkuruje on z późniejszymi, ogólnikowymi sformułowaniami innych latopisów i kronik węgierskich, wspominającymi pobieżnie o jego śmierci w czasie bitwy. Właściwie trudno dyskutować z przekazem kijowskiego zwodu. Wiadomość o Polakach przebywających na służbie Andrzeja nie jest niczym nadzwyczajnym choćby w świetle historii Piotra Włostowica. Jeśli wierzyć legendzie, trzydziestu rycerzy towarzyszących tajnej misji Piotra nie było wtajemniczonych w jego zadanie. Wierni Włostowicowi, stali się rycerzami Wołodara. Ten z kolei nie widział w tym niczego niezwykłego. Nie byłby to odosobniony przypadek. Jak przypomniał P.S. Stefanowicz, w drugiej dekadzie XII wieku książętom smoleńskim służył Władysław Lach, sądząc po przydomku także Polak¹⁶⁶. Możliwe, że migracje możnych i rycerstwa na Ruś miały podobny charakter do prezentowanych przez Galla Anonima wyjazdów opozycjonistów prześladowanych przez Sieciecha w czasie rządów Władysława Hermana. W Polsce Bolesława

¹⁶³ *Bilderchronik...*, t. 2, p. 145-146.

¹⁶⁴ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 297-298.

¹⁶⁵ O zmyśleniach Długosza: A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór...*, s. 162; N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus' v „Połskoj istorii”...*, s. 416, p. 265 (komentarz A.V. Nazarenki), s. 417, p. 266.

¹⁶⁶ P.S. Stefanovič, *Volodar' peremyšskij v plenu u Polâkov* (č. 2), s. 88.

Krzywoustego nie brakowało konfliktów sprzyjających ucieczkom¹⁶⁷. Rycerze opuszczali zapewne kraj u boku pokonanego Zbigniewa lub w ramach represji związanych z buntem Skarbimira. Dając wiarę legendzie Piotra, możemy przypuszczać, że možny wykorzystał atmosferę sporów wewnętrznych, by uwiarygodnić swoją historię.

Według Jana Długosza, po nieudanej wyprawie na Włodzimierz stosunki polsko-podniestrzańskie wróciły do dawnego stanu. W 1124 roku Wołodymirko, syn Wołodara, z polecenia ojca miał spustoszyć Polskę aż po Biecz¹⁶⁸. W rewanżu, rok później, Bolesław najechał posiadłości księcia przemyskiego. Po jego śmierci, w 1126 roku synowie Włodzimierz i Rościsław zorganizowali kolejną ekspedycję przeciw Polsce. Wiadomości na temat relacji polsko-przemyskich kronikarz uzupełnił ważnymi informacjami na temat wewnętrznych stosunków między potomkami Wołodara i Wasylka¹⁶⁹. Zdaniem Długosza sukcesorami Wołodara zostali jego synowie: Włodzimierz i Rościsław, którzy zasiedli odpowiednio w Dźwinogrodzie i Przemyślu¹⁷⁰. Aleksander Semkowicz, badając rewelacje Długosza o wojnie Podniestrza z Polską, sugerował istnienie jako podstawy nieznanego latopisu¹⁷¹. W tym kierunku zmierzały poszukiwania Jewgenija Perfeckiego. Historyk ustalił, że Długosz korzystał z zaginionego latopisu przemyskiego¹⁷². W historiografii rosyjskiej i ukraińskiej doniesienia kronikarza znalazły odpowiednie odzwierciedlenie. Są one podstawą do rekonstrukcji stosunków Polski z księstwem przemyskim, dziejów Podniestrza w pierwszej dekadzie XII wieku i genealogii pierwszej halickiej dynastii Rurykowiców. Bacząc na ogólną tendencję pisarstwa Długosza, zawierającą się w postanowieniu pisania prawdy i tego, „co prawdy bliskie”, oraz jego skłonność do zmyśleń, powinniśmy przyjmować z rezerwą wszelkie niepotwierdzone informacje kronikarza pochodzące z X-XIV wieku. Z taką sytuacją mamy

¹⁶⁷ Analogiczne zjawisko ucieczki za granicę rycerzy związanych z pokonanym księciem lub wygnania obserwujemy w Czechach. Możni Bożej i Męcina przebywali na dworze Władysława Hermana. Wrszowcy prześladowani przez Światopełka w 1108 r. uciekali do Polski i na Węgry. Po uwięzieniu Sobiesława, część jego otoczenia udała się do Polski: Cosmae Pragensis, *op. cit.*, lib. 3, cap. 13, p. 173-176, cap. 24, p. 193, cap. 39, p. 212.

¹⁶⁸ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 301-302.

¹⁶⁹ W 1127 r. między braćmi doszło do ostrego konfliktu. Obie strony znalazły sojuszników. Rościsława wspierał wielki książę Mścisław i bracia stryjeczni Grzegorz i Iwan, Włodzimierza – Węgrzy. Wojnę zakończył rozejm po nieudanym oblężeniu Dźwinogrodu przez wojska ruskiej koalicji. Na ten temat m.in.: V.V. Graboveckij, *Zvenigrod*, L'viv 1959, s. 18-20; I. Kripakevič, *Galicko-Volins'ke knâzivstvo*, L'viv 1999, s. 96; A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 169-171, 555.

¹⁷⁰ L. Vojtovič, *Perša galicka dinastiâ*, „Genealogični Zapiski” 2009, 7, s. 5; idem, *Knâža doba...*, s. 332-333; idem, *Ruś Halicka a Bizancjum od XI do XIV wieku. Wybrane problemy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1318, 2011, z. 138, s. 43-44. L. Wojtovicz uśmiecił Rościsława w 1128 r., mimo że V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, t. 2, s. 158, wspominał o jego zgonie pod datą 1143 r.

¹⁷¹ A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór...*, s. 162-163.

¹⁷² E. Perfeckij, *Peremišl'skij litopisnij kodeks peršoj redakcii v skladi hroniki Āna Dlužoša*, „Zapiski Naukovogo tovaristva imieni Ševčenka” 1927, No 147, s. 14-27.

do czynienia w tym wypadku. Istnieje ewentualność, że wojna z 1124 roku nie miała miejsca, a kronikarz w latach dwudziestych umieścił wiadomość zaczerpniętą z dzieła mistrza Wincentego Kadłubka¹⁷³. Długosz miał rację w jednym, wojna o Włodzimierz zamknęła okres nieoczekiwanej współpracy Bolesława z Rościszławicami. Do konfliktu między niespodziewanymi partnerami najprawdopodobniej nie doszło już nigdy. Wkrótce zmarli obaj bracia – Wołodar (1124 r.) i Wasylko (1124, 1125 r.)¹⁷⁴. Ich następcami zostali synowie – Rościsław i Wołodymirko oraz Jerzy i Igor¹⁷⁵. W 1125 roku umarł także Włodzimierz Monomach, a jego miejsce w Kijowie zajął Mścisław¹⁷⁶. Najprawdopodobniej przyczyny dotychczasowych sporów między księciem polskim i jego ruskimi sąsiadami przestały istnieć wraz ze śmiercią Jarosława i Rościszławiców. Monomach nie miał już powodu do niepokojenia Bolesława. Zagadkę stanowiła polityczna przyszłość następców Wołodara i Wasylka¹⁷⁷.

Możliwe, że pierwsze symptomy poprawy relacji polsko-ruskich pojawiły się jeszcze w 1124 roku. Doszło wówczas do tajemniczego małżeństwa bliżej niezidentyfikowanej Polki z księciem Wsiewołodem Dawidowicem. O mariażu lakonicznie informowały latopisy¹⁷⁸. Kim była anonimowa Polka i czy należała do rodziny panującej, trudno przesądzić. Jan D. Wagilewicz uważał ją za córkę Władysława Hermana¹⁷⁹. Oswald Balzer i N. de Baumgarten uznali, że żoną Wsiewołoda została córka Bolesława Krzywoustego¹⁸⁰. Z kolei I. Linniczenko optował raczej za przedstawicielką polskiego

¹⁷³ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 22, p. 110-112. O informacjach Długosza na temat konfliktu wśród potomków Wołodara i Wasylka zob. K. Benyskiewicz, *Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2016, nr 10, s. 35-58.

¹⁷⁴ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 288-289. *Letopisnyj sbornik, imenujemyj Patriaršej, ili Nikonovskoj letopis'û*, s. 152; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 328-331; O. Golovko, *Knâz' Volodimirko Volodarovič - persijj volodar obědnanogo galic'kogo knâz'ivstva*, „Ukraïna: kul'turna spad sina, nacional'na svidimist', deržavnist'” 2006-2007, 15, s. 91.

¹⁷⁵ L. Vojtovič, *Galic'ka zemlâ u 1132-1240 rr.*, [w:] idem, *Udil'ni knâz'ivstva Rûrikovičiv i Gedi-monovičiv u XII-XVI st.*, Lviv 1996, s. 60; idem, *Knâža doba...*, s. 338 (tu: Rościsław-Grzegorz Wasylkowicz). Uzasadnienie użycia imienia Jerzy dla Wasylkowicza zob. K. Benyskiewicz, *Jan Długosz jako kronikarz...*, s. 36, p. 6.

¹⁷⁶ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 289 (pod datą 1126).

¹⁷⁷ Niewiele wiadomo na temat relacji Polski z następcami Rościszławiców do 1135 r. Źródła nie pozwalają nawet śledzić wzajemnych stosunków między synami Wołodara i Wasylka.

¹⁷⁸ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 288: „Tom” że lete. vedoša Lâhovicû Mûromu. za Davydoviča. Vsevoloda”.

¹⁷⁹ [J. Wagilewicz], *Genealogia książąt i królów polskich. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich)*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1866, s. 42.

¹⁸⁰ O. Balzer, *Genealogia...*, s. 246-248; N. de Baumgarten, *Genealogies et mariages...*, tabl. 4, s. 19-20. Tak również: S. Zakrzewski, *Okres do schyłku XII w.*, [w:] S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papee, *Encyklopedia polska*, t. 5, cz. 1: *Historia polityczna Polski*, cz. 1: *Wiek średni*, Kraków 1920, s. 89; B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 53; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 198, 288; L. Vojtovič, *Knâz'ivskî dinastii Shidnoi Evropi (kîncev IX - počatok XVI st.)*. *Sklad, suspil'na i politična rol'. Īstorikogenalogične doslidžennâ*,

możnowładztwa¹⁸¹. Ten kierunek poszukiwań kontynuował Janusz Bieniak, dla którego interesująca nas kobieta była córką Skarbimira¹⁸². Argumentację badacza podzielał K. Jasiński¹⁸³. Propozycja Janusza Bieniaka to jednak tylko domysł. Nic nie wskazuje na to, żeby małżonką księcia muromskiego miała zostać akurat córka Skarbimira. Uzasadnienie przedstawione przez J. Bieniaka nie wyłącza ewentualności wydania za Wsiewołoda córki Krzywoustego. Poza tym latopisarska „Láhovica” mogła być córką zarówno Skarbimira, jak i każdego innego polskiego możnowładcy. Problemom z ustaleniem koligacji małżonki Dawidowica towarzyszą kłopoty z wyjaśnieniem tła politycznego tego związku. W momencie, gdy małżeństwo sfinalizowano, księciem czernihowskim był ostatni żyjący syn Światosława, Jarosław. Przejął on tron po zmarłym rok wcześniej Dawidzie. Dotąd Jarosław zasiadał w Muromie. Gdy przenosił się do Czernihowa, na swoim dotychczasowym miejscu posadził bratanka. Możliwe, że małżeństwo zaaranżował tuż przed śmiercią Dawid albo jego brat Jarosław. Zdaniem Karola Maleczyńskiego było ono skierowane przeciwko Rościsławicom. Dawid Światosławic miał być „najzawziętym” wrogiem Wołodara i Wasylka¹⁸⁴. Dlaczego Dawid był wrogiem Rościsławiców? Przeglądając drogę polityczną potomków Rościsława, trudno dostrzec antagonizmy między nimi a synem Światosława. Chyba że weźmiemy pod uwagę incydent z początku lat osiemdziesiątych XI wieku. Chodziło wówczas o usunięcie z Tmutorokania przez Olega Światosławica uzurpatorów w osobach Dawida Igorowica i Wołodara. Od 1083 roku ani Oleg, ani Dawid nie mieli okazji do nieporozumień z Rościsławicami. Co więcej, obaj solidaryzowali się z Wasylkiem, który padł ofiarą spisku Dawida Igorowica i Światopełka Izjasławica. Zmartwieni Światosławice opłakiwali los Wasylka, stwierdzając: „Sego ne bylo v rode našem”¹⁸⁵. W świetle dostępnych źródeł należałoby raczej uznać, że nie było żadnych nieporozumień między Dawidem i Rościsławicami. Wątpliwe zatem, aby układ towarzyszący małżeństwu skierowany był przeciw nim. Nie widać także w 1123-1124 roku powodu dla poszukiwania przez Polskę sojuszników przeciwko Włodzimierzowi Monomachowi wśród Światosławiców. Współpraca zbrojna z aliantami zamieszkującymi w nadokańskim Muromie przy ówczesnych możliwościach porozumiewania się byłaby mocno utrudniona. Dawid, jego synowie i bratankowie nie znajdowali się w konflikcie z wielkim księciem. Nie znamy motywów przyświecających omawianej inicjatywie matrymonial-

Łviv 2000, <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn28.htm> [data dostępu: 25.05.2014]. N.I. Šaveleva, *Polki - ženy russkih...*, s. 55.

¹⁸¹ I. Linničenko, *op. cit.*, s. 58.

¹⁸² J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, cz. II, s. 71-72 (autor nie określa Polki córką Skarbimira. Taka filiacja wynika z wywodów J. Bieniaka).

¹⁸³ K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 207-208.

¹⁸⁴ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 250.

¹⁸⁵ *Povest'*..., č. 1, s. 174.

nej. Najprawdopodobniej przedsięwzięcie związane z osobą Wsiewołoda Dawidowica nie przyniosło oczekiwanych korzyści. Książę szybko zniknął z horyzontu politycznego - w 1127 roku nie rządził już w Muromie. Jego miejsce zajął stryj Jarosław, który utracił władzę w Czernihowie na rzecz bratanka Wsiewołoda Olegowica¹⁸⁶. Jakie były dalsze losy Dawida, nie wiemy.

Pozostając w obszarze kontrowersyjnych polsko-ruskich związków matrymonialnych, należy poświęcić nieco uwagi małżeństwu Piotra Włostowica z ruską księżniczką. Mariaż ten cieszył się stosunkowo sporym zainteresowaniem przedstawicieli historiografii polskiej i obcej¹⁸⁷. Żonę palatyna widziano w córce Wołodara, Światopełka Izjasławica, Olega Światosławica, Światosława Monomachowica, Wsiewołoda II Olegowica, a nawet księcia francuskiego. Mimo wysiłków badaczy, partnerka możnowładcy pozostaje postacią tajemniczą, podobnie jak jej legendarny małżonek. Jeśli nie istnieje możliwość identyfikacji księżnej, trudno dywagować nad politycznymi aspektami aliansu, którego elementem miało być rzekome małżeństwo.

Bolesław i Borys Kolomanowic. Wyprawa węgierska

Wydarzenia lat 1123-1124, jak wspominałem, usunęły podstawy kontrowersji w relacjach polsko-ruskich¹⁸⁸. Ostatni rok rządów Włodzimierza Monomacha i siedmioletnie władanie jego następcy Mściśława cechowała pokojowa koegzystencja. Każda ze

¹⁸⁶ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 290-293.

¹⁸⁷ O małżeństwie i małżonce(kach) Piotra m.in.: A. Mosbach, *Piotr syn Włodzimierza, sławny dostojnik polski wieku dwunastego i kronika opowiadająca dzieje Piotrowe*, Ostrów 1865, s. 92; *Ortliebi Zwiefaltensis chronicon...* s. 2, p. 3 (komentarz A. Bielowskiego); *Kronika polska*, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1878, s. 629, przyp. a (komentarz L. Ćwiklińskiego); M.D. Priselkov, *op. cit.*, s. 290; S. Zakrzewski, *Źródła podań wiślicko-tynieckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1914, 28, s. 442-445; M. Friedberg, *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1924-1925, 7, s. 25-26; N. de Baumgarten, *Genealogies et mariages...*, s. 10, tabl. 2; K. Maleczyński, *Bolesław Krzywousty...*, s. 155; S. Bieniek, *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 44-45; C. Deptuła, *Przyczynek do dziejów Śląży i jej opactwa*, „Przegląd Humanistyczny” 1969, 15, s. 29-30; S. Trawkowski, *Piotr Włostowic*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26/2, z. 109, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 355-356; M. Plezia, *Palatyn Piotr Włostowic. Sylwetka z dziejów Śląska*, Warszawa 1947, s. 28; J. Wyrozumski, *Maria*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 2-3; A. Poppe, *Światopełk II*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 572; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku*, cz. 2, s. 54-55; V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 87; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 247; M. Cetwiński, *Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena o początkach klasztoru*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1989, 76, s. 214, 216; A. Marzec, *Bolesław IV Kędzierzawy*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, pod red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 90; K. Benyskiewicz, *Księżna Maria, żona palatyna Piotra. Historia i legenda XII w.*, [w:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 733-750.

¹⁸⁸ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 250-251, wskazuje na śmierć Włodzimierza jako istotną cezurę dla poprawy relacji sąsiedzkich. Podobnie A.B. Golovko, *Problema političeskogo...*, s. 57.

stron zajęta była własnymi problemami. Bolesław od 1122 roku prowadził kampanię na Pomorzu¹⁸⁹. Nieudana wyprawa na Włodzimierz z 1123 roku uwolniła polskiego księcia od problemów na wschodniej granicy. Książę zaangażował się w sprawę chrystianizacji Pomorza. Misja św. Ottona zakończyła się po 8 miesiącach bez ostatecznych ustaleń w kwestii ustanowienia biskupstw podległych polskim diecezjom kościelnym. W 1125 roku nastąpiły niekorzystne z polskiej perspektywy politycznej zmiany w Niemczech. Zmarłego Henryka V zastąpił Lotar III. Dodatkowo niepomyślną okolicznością w kontekście spraw pomorskich stało się porzucenie współpracy z Bolesławem przez św. Ottona z Bambergu i jego związek z królem niemieckim. Lotar, w odróżnieniu od poprzednika, wyrażał duże zainteresowanie słowiańską północą. Wyprawa zbrojna z 1127 roku i nowa misja chrystianizacyjna Ottona pod jego auspicjami wskazuje, że pragnął kontynuować rozpoczętą w czasach książęcych ekspansję¹⁹⁰. Najprawdopodobniej z aktywnością nowego monarchy niemieckiego łączyć należy zmianę orientacji politycznej Warcisława, który na przełomie 1127-1128 roku zaatakował Polskę, niszcząc m.in. Płock¹⁹¹. Niepomyślny układ polityczny pragnął Bolesław załagodzić poprzez sojusze wzmacniane małżeństwami dynastycznymi. W drugiej połowie lat dwudziestych XII stulecia najstarszy syn Władysław pojął za żonę Agnieszkę, córkę margra-biego Leopolda III Babenberga¹⁹². Kilka lat później (1129 r.) Ryczeza Piastówna wyszła

¹⁸⁹ Bolesław od 1122 r. prowadził kampanię na Pomorzu. Podobnie jak poprzednia, zakończyła się sukcesem. Książę w 1123 r. podporządkował sobie obszary północnego Zaodrza z Rugią. Warcisław, następca zabitego Świętopełka, został polskim trybutariuszem. Ekspansja północno-zachodnia Krzywoustego przybliżyła nowy konflikt polsko-niemiecki. Niemal równoległe działania prowadzone przez księcia Lotara przeciw Świętopełkowi na lewym brzegu Odry doprowadziły do stworzenia linii dzielącej polskie i saskie posiadłości na Pomorzu. Lotar, jak się okazało, nie respektował polskiej obecności w tym rejonie. W 1123 r. armia sasko-obodrycka weszła na polskie terytoria trybutarne, osiągając Wołogoszcz. Ze strony polskiej nie było reakcji. K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 192-193 brak aktywności Bolesława tłumaczył zaangażowaniem w sprawy ruskie. O ekspansji na Pomorzu: *Rocznik dawny*, s. 16; Według *Rocznika Traski*, [w:] MPH, t. 2, s. 832 i *Rocznika krakowskiego*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, s. 832, od 1123 r. Literatura: B. Zientara, *Polityczne i kościelne związki Pomorza. Zachodniego z Polską za Bolesława. Krzywoustego*, „Przegląd Historyczny” 1970, t. 61, z. 2, s. 201; G. Labuda, *Czy książęta zachodniopomorscy wywodzili się z Piastów?*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1958, t. 4, z. 1, s. 45-46, p. 43; idem, *Dzieje polityczne (VI-XII wiek); ekspansja państwa polskiego na Pomorze (X-XII wiek)*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 1: *Do roku 1466*, red. G. Labuda, Poznań 1969, s. 325; E. Rymar, *Niektóre aspekty dyskusji wokół dynastii książęcej na Pomorzu Nadwiślańskim*, „Rocznik Gdański” 1983, t. 43, z. 1, s. 26 i n.; J. Spors, *Zjednoczenie Pomorza Gdańskiego...*, s. 131-141; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 172-227, datuje wydarzenia na lata 1121-1122.

¹⁹⁰ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 217, przypuszcza, że w wyniku tej akcji Warcisław stał się lennikiem króla niemieckiego.

¹⁹¹ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 227.

¹⁹² O. Balzer, *Genealogia...*, s. 234-235; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 210; K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziebiccy, głogowscy, zagańscy, oleśnicy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007, s. 58-59; idem, *Rodowód...*, s. 204;

za mąż za syna króla duńskiego Nielsa, Magnusa¹⁹³. Sojusz polsko-duński pozwolił na czasowe przywrócenie zwierzchnictwa nad Warcisławem, lecz niestety, poważniejszych korzyści obu stronom nie przyniósł¹⁹⁴. Niedobre wiadomości doszły Bolesława również z Pragi. Sobiesław, niedawny podopieczny polskiego księcia, zajął miejsce zmarłego po długiej chorobie Władysława. Początkowo wydawało się, że Sobiesław będzie kontynuował politykę brata. Najmłodszy syn króla Wratisława wiele zawdzięczał Bolesławowi. Od 1107 do 1110 roku gościł w Polsce. Dzięki zabiegom Krzywoustego dwukrotnie powracał do kraju. Po interwencji Bolesława w 1110 roku uzyskał Żatec, a w 1115 roku, na jego listowną prośbę, panujący ówczesnie w Czechach Władysław nadał mu Hradec¹⁹⁵. Konflikt Sobiesława z królem Lotarem, wspierającym księcia Ottona, kontrkandydata do następstwa po Władysławie, tworzył perspektywę dobrych relacji z Polską. Niestety, w roku 1127 syn Wratisława porozumiał się z królem niemieckim i stał się jego bliskim sojusznikiem¹⁹⁶. Wobec Bolesława Sobiesław zajął nieprzychylnie stanowisko. Niewdzięczny książę zachował w pamięci tylko ostatnie kontakty z polskim władcą, kiedy, wygnany po raz kolejny z Czech, nie doczekał się wsparcia¹⁹⁷. Co gorsza, Sobiesław zawiązał przymierze z węgierskim królem Stefanem, z którym w niejasnych okolicznościach poróżnił się Bolesław¹⁹⁸. W krótkim okresie czasu przestał istnieć system łączący polskiego księcia z sąsiadami. Niektórzy z nich przejawiali nawet wrogie zamiary wobec Polski. Około 1126-1127 roku Stefan II zaatakował dotychczasowego sprzymierzeńca. O tym lakonicznie nadmienił autor *Kroniki Ilustrowanej*¹⁹⁹. Wzmianka dokonana przy okazji opisu wyprawy na Włodzimierz z 1123 roku wspomina jedynie o spustoszeniu przez wojska Stefana polskich obszarów nadgranicznych. Karol Maleczyński łączył akcję Arpada z zakulisowymi zabiegami Lotara oraz rodzą-

J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, cz. II, s. 57, 64, 66; M. Dworsatschek, *Władysław II Wygnaniec*, Kraków 2009, s. 40-41.

¹⁹³ O. Balzer, *Genealogia...*, s. 257-269; L. Koczy, *Polska i Skandynawia za pierwszych Piastów*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej” 1934, t. 8, z. 3, 1934, s. 152-157; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 230; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 210-211.

¹⁹⁴ L. Koczy, *op. cit.*, s. 152-153, 158-159. Inaczej: K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 234-235, który nie przeczy jednak upadkowi idei współpracy polsko-duńskiej wkrótce po jej powstaniu.

¹⁹⁵ Cosmae Pragensis, *op. cit.*, lib. 2, cap. 20, p. 112, cap. 35-37, p. 131-139, cap. 39-41, p. 141-146.

¹⁹⁶ *Kanovník Vyšehradský*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 1, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 205; *Mnich Sázwavský*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 1, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 256-257; V. Novotny, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 574-584; V. Vaniček, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin 1092-1140*, Praha 2007, s. 205-206.

¹⁹⁷ W 1123 r. Władysław wygnał brata z Moraw. Sobiesław objechał kilka dworów w poszukiwaniu pomocy. Był kolejno u cesarza Henryka V, Wiprechta z Groitzsch, Bolesława, księcia saskiego Lotara, ponownie u Henryka V, by zakończyć podróż u Wiprechta. Żaden z władców nie zdecydował się na zbrojną interwencję w imieniu Sobiesława. Na ten temat: Cosmae Pragensis, *op. cit.*, lib. 3, cap. 51, p. 223-225, cap. 56, p. 229-231.

¹⁹⁸ V. Novotny, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 593-594, 598-599.

¹⁹⁹ *Bilderchronik...*, t. 2, p. 146.

cym się sojuszem między Sobiesławem i Stefanem. Zdaniem badacza istniała czasowa zbieżność między wyprawą króla niemieckiego na Redarów z najazdem Stefana II na Polskę²⁰⁰. Niestety, nie wiemy, jak kształtowały się wówczas stosunki niemiecko-węgierskie²⁰¹. Ferenc Makk i Michał K. Jurasow łączyli najazd Stefana II na pogranicze polskie z wojną między potomkami Rościśławiców. Miała to być dywersja obliczona na powstrzymanie Bolesława Krzywoustego przed zaangażowaniem w zmagania między synami Wołodara²⁰². Wynikałoby z tego, że polski książę był sojusznikiem Rościśława, brata Wołodymirki. Akces do grona sojuszników Rościśława miał nastąpić na prośbę kniazia kijowskiego Mściśława²⁰³. Jako że nie wiadomo, kiedy doszło do napadu węgierskiego króla, trudno o daleko idące wnioski²⁰⁴. Koncepcja Ferenc Makka to hipoteza o nietrwałym fundamencie. Pomysł o planach zaangażowania się Bolesława III w walki między Wołodarowicami nie ma źródłowego umocowania. Ani Marek Kálti, ani Jan Długosz nic nie wiedzieli o polskim zainteresowaniu tą wojną. Możemy jedynie stwierdzić, że jeśli wiadomości Marka, autora węgierskiej kroniki, rejestrują wydarzenia schyłku lat dwudziestych XII wieku, to rzeczywiście możemy odnotować pogorszenie relacji między Polską i Węgrami. Dalszy rozwój wydarzeń na Węgrzech doprowadził do konfliktu między następcą Stefana, Belą II Ślepym i Bolesławem. Chodziło o kwestię dziedziczenia tronu Apradów. Stefan wyznaczył na swego sukcesora bratanika Belę, a książę polski zdecydował się na poparcie jego kontrkandydata – Borysa Kolomanowicza²⁰⁵. Domniemany syn króla Kolomana i Eufemii, córki Włodzimierza Monomacha, to postać tajemnicza. Niewiele wiadomo o jego przeszłości do momentu

²⁰⁰ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 244-245.

²⁰¹ G. Varga, *op. cit.*, s. 172-173.

²⁰² F. Makk, *Néhán y megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához*, s. 12-13, http://acta.bibl.u-szeged.hu/2768/1/historica_092_003-015.pdf [data dostępu: 26.06.2014] ("Acta Historica" 1991, t. 42, s. 3-15); M.K. Úrasov, *Mstislav Velikij, Istvan II I međusobica Volodarevičej*, "Rossijskaá istoriá" 2011, No 3, s. 112-120; idem, *Boris Kalmanovič i rusko-vengerskie otnošenîá*, "Rossijskaá istoriá" 2013, No 4, s. 60-61; idem, *Vengriá i ruskie knážestva v XII veke*, Moskva 2017 (na pravah rukopisi), s. 234-245, http://iriran.ru/sites/default/files/Urasov_Diss.pdf [data dostępu: 1.02.2017].

²⁰³ F. Makk, *Kálmán-ági...*, s. 187-188.

²⁰⁴ *Bilderchronik...*, t. 2, p. 146. Zdaniem F. Makk, *Néhán y megjegyzés...*, s. 13, doszło do niej w pierwszej połowie 1127 r.

²⁰⁵ Rozgrywki wewnętrzne na Węgrzech miały skomplikowany charakter. Oprócz problemu następstwa tronu pojawiła się kwestia odpowiedzialności za krwawe porachunki między Kolomanem i Almosem. O rywalizacji między stronnictwem „monarszym” a opozycją *Bilderchronik...*, t. 2, p. 147-148. Ostania rozgrywka między królem a stronnikami Borysa miała nastąpić tuż przed bitwą nad Sajó. Według *Bilderchronik...*, t. 2, p. 148, część zwolenników zamordowano, część zbiegła do obozu Borysa. Literatura o rywalizacji: Z.J. Kosztołnyik, *From Coloman the Learned to Béla III (1095-1196). Hungarian Domestic Policies and their Impact upon Foreign Affairs*, Boulder 1987, s. 91-102; F. Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, transl. G. Novak, Budapest 1989, s. 29-31.

pojawienia się na arenie polityki węgierskiej²⁰⁶. Prawdopodobnie rozwój wydarzeń na południowych rubieżach państwa polskiego zmusił Krzywoustego do podjęcia nieco ryzykownego przedsięwzięcia polegającego na osadzeniu Borysa na węgierskim tronie²⁰⁷. Działania zbrojne w tym celu książę podjął w 1132 roku²⁰⁸. O okolicznościach i motywach towarzyszących decyzji Bolesława nie wiemy właściwie nic pewnego²⁰⁹. Nie wiadomo także, czy podjęta w imieniu Kolomanowica akcja miała wymiar przedsięwzięcia zmieniającego współpracę polsko-ruską. Borys jako syn Eufemii był krewnym panującym w Kijowie księcia Mścisława²¹⁰. Nie ma jednak wiarygodnych świadectw współpracy polskiego księcia z kniazem kijowskim. Najbliższe wypadkom źródła - Kanonik wyszehradzki i Otton z Freisingen - nie wspominali o ruskim wsparciu dla Borysa. Kanonik wyszehradzki opisujący wyprawę Bolesława na Węgry, wśród agresorów wymieniał tylko Bolesława. Wzmianki na ten temat znajdujemy w *Kronice Ilustrowanej*²¹¹. Marek Kalti wspominał ogólnikowo o ruskich i polskich posiłkach dla Borysa. Dla niego główną postacią akcji był bastard „Borich”. Uzurpatora wspie-

²⁰⁶ *Ottonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, ed. A. Hofmeister, [w:] *MGH. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae et Lipsiae 1912, lib. 7, p. 342. Doniesienia *Kroniki wielkopolskiej*, s. 39, 46, jakoby syn Kolomana (czyli, jak należy rozumieć, Borys) był zięciem Bolesława Krzywoustego i księciem halickim wygnanym ze swego księstwa przez Rusinów, nie mają odzwierciedlenia w innych źródłach.

²⁰⁷ Mam na uwadze sojusz czesko-węgierski Sobiesława i Beli II umocniony więzami rodzinnymi. Adelajda, małżonka Przemysłidy, była siostrą Beli. Druga siostra węgierskiego króla, Jadwiga, została żoną Albrechta, syna margrabiego Leopolda III. Problem polegał na tym, że trzej skoligaceni władcy współpracowali politycznie. W efekcie każdy z nich odegrał istotną rolę w wyprawie Bolesława z 1132 r. To, że Albrecht był bratem Agnieszki, żony Władysława II Bolesławowica, nie miało w tym wypadku znaczenia politycznego.

²⁰⁸ *Ottonis episcopi Frisingensis...*, lib. 7, p. 342-343; *Kanownik Wyśehradzki*, p. 215-216; *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 26, p. 114-120; *Bilderchronik...*, t. 2, p. 148-149.

²⁰⁹ Dywagacje na ten temat K. Górskiego, *Borys, ustęp z dziejów XII w.*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1876, 4, z. 1, s. 72-73. Ostatnio na ten temat: G. Rostkowski, *Borys-Koloman Kolomanowicz, Bizancjum i Polska w 1131-1132 roku. Przyczynek do dziejów bizantyńsko-polskich stosunków politycznych*, [w:] *Inter orientem et occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa 2002, s. 73-76.

²¹⁰ W 1113 r. doszło do skandalu na dworze węgierskim. Koloman oskarżył swą małżonkę Eufemię o niewierność i odesłał ją do ojca. Okazało się, że królowa była brzemienna i urodziła syna, któremu nadała imię Borys. Nie ma możliwości stwierdzenia politycznego tła działań Kolomana: V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 176. Mimo wszystko afera z niewiernością Eufemii stawiała króla w nie najlepszym świetle wobec dworu. Syn Eufemii rzeczywiście przyszedł na świat. Nie ma także sposobu rozstrzygnięcia, czyim synem był Borys. Na temat jego statusu, pochodzenia i kariery m.in.: G. Vasilevskij, *Boris Kolomanovič*, „Slavānskij Sbornik” 1877, 2, s. 265 i n.; K. Górski, *Borys*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1876, 4, z. 1, s. 65-69, z. 2, s. 148-163; M. Gumplowicz, *Borys Kolomanowicz król węgierski (1105-1156)*, „Przegląd Historyczny” 1906, 2, z. 1, s. 5-19; S.P. Rozanov, *Evfimiiā Vladimirovna i Boris Kolomanovič. Iz evropejskoj politiki XII v.*, „Izvestiā Akademii Nauk SSSR. Seria 7. Otdelenie Gumanitarnych Nauk” 1930, nr 8, s. 585-599, č. 2, nr 9, s. 649-671; R. Kerbl, *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenköngreich*, Wien 1979, s. 63-79; P.P. Tołocko, *Istorični portreti. Iz istorii davnorus'koj i evropejskoj politiki X-XII st.*, Kiiv 1990, s. 157-184.

²¹¹ *Bilderchronik...*, t. 2, p. 148-149.

rali bezimienni władcy Rusi i Polski²¹². Na czele Polaków stał Bolesław. Kim był ruski książę zainteresowany sprawą Kolomanowica? Nie mógł być nim Mścisław, gdyż zmarł kilka miesięcy przed wyprawą. Wątpić można, by jego następcą Jaropełk miał, w tych okolicznościach, czas na zaangażowanie się w dalekie węgierskie eskapady²¹³. W grę wchodziłby któryś z książąt południowo-zachodniej Rusi. Najczęściej w tym gronie wymienia się Wołodymirkę Wołodarowica, rzekomego zięcia Kolomana²¹⁴ i Andrzeja Monomachowica z Włodzimierza²¹⁵. Kłopot w tym, że w świetle źródeł rozważania wokół domniemanych sojuszników Borysa mają raczej charakter hipotetycznych dy-

²¹² *Ibidem*.

²¹³ Na Jaropełka II jako politycznego partnera Bolesława wskazał F. Koneczny, *Dzieje Rosji*, t. 1: *Do roku 1449*, Wilno 1929, s. 199-200. Autor, bez wyjaśnień, wspominał o jakimś układzie między władcami w sprawie Grodów Czerwieńskich. Zob. także L. Vojtovič, *Galič u političnomu žitti Evropi XI-XIV stoliť*, L'viv 2015, s. 262.

²¹⁴ V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, s. 138. Podstawa informacji nie jest znana.

²¹⁵ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 450, cytuje słowa wypowiedziane w 1152 r. przez Wołodymirkę do Gejzy na temat pomocy udzielanej Beli II przez niego przeciw Polsce. Trudno na tej wątlej podstawie ustalić, kiedy nastąpiła pomoc. *Kanownik Wyšehradský*, s. 215, z 1132 r., informuje o małżeństwie księcia brneńskiego Wratisława z ruską księżniczką. Wratisław ówczesnie pozostawał w dobrych relacjach z Sobiesławem, który nadał mu Brno po powrocie z wygnania. Może mariaż związany był ze starciem polsko-węgiersko-czesko-ruskim i miał na celu wzmocnienie koalicji o któregoś z kniaziów? W historiografii księżna uchodzi niekiedy za córkę Wasylka. Tak m.in. N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages...*, s. 15-16, tabl. 3; L. Vojtovič, *Knáža doba...*, s. 339. Do takiej identyfikacji nie ma jednak odpowiednich podstaw. W tym wypadku zatem także nie ustalimy ruskich uczestników koalicji. Przy tej okazji warto jeszcze przypomnieć historię Ottona Detleba, syna Ottona III Czarnego, księcia ołomunieckiego. *Letopisy Hradištsko-Opatotovické*, s. 396, oraz *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 2, ed. J. Emler, Praha 1875, s. 409, donoszą pod datami 1140 i 1141, że Otton Detleb, syn Ottona Czarnego, wrócił do Czech z Rusi po śmierci Sobiesława. W tym wypadku także nie wiadomo, pod opieką jakiego kniazia ruskiego przebywał Otton Detleb. Na temat sojuszników stron walczących w 1132 r. m.in.: N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 189; K.J. Gradl, *Iz istorii Ugrii i Slavánstva v" XII veke, (1141-1173)*, Varšava 1889, s. 25, ogólnikowo wskazał książąt Rusi, bliskich krewnych Borysa jako jego sojuszników. I. Linnichenko, *op. cit.*, s. 149-150 optował za Wołodymirką. Podobnie sądzili: D. Zubrickij, *Istoriâ drevnego Galicko-Russkogo knáže-stva*, L'vov 1852, s. 55; I. Šaranevič, *Istoriâ Galicko-Vladimírskoj Rusi*, L'vov 1863, s. 37; B. Hóman, *op. cit.*, s. 382, pisał o sojuszu Beli, Sobiesława i Włodzimierza. Także zdaniem V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 152, 168, Wołodymirko należał do stronnictwa czesko-węgierskiego; Bolesława wspierał „być może” książę wołyński (czyli Andrzej Dobry). Tak również: G. Varga, *op. cit.*, s. 174 i M. Font, *Vengersko-russkie političeskie svázi v XII veke*, [w:] *Vengry i ih sosedi po Centralnoj Evrope v Srednie veke i Novoe vremâ. (Pamâti Vladimira Pavloviča Šušarina)*, red. T.M. Ismailov, A.S. Stykalin i in., Moskva 2004, s. 91; L. Vojtovič, *Udil'ni knáživstva Rúriovičiv i Gediminovičiv u XII-XVI st.*, L'viv 1996, s. 53; idem, *Galič u političnomu žitti Evropi...*, s. 262; M. Ūrasov, *Kto pomogal Borisu Kalmanoviču v 1132 g. v ego bor'be za vengerskij prestol c Beloj II?*, „Knáža Doba. Istoriâ i kultura” 2008, No 2, s. 95. Zob. idem, *Vnuk Vladimira Monomaha Boris Kalmanovič, knáz'-avantürist*, Sankt-Peterburg 2017, s. 98: „Čto že kasaet-sá russkikh rodstvennikov nepriznannogo Kalmanom syna, to situaciâ na Rusi posle smerti Mstislava Velikogo (1132) byla nastol'ko složnoj, čto ego preemniki s bolšim trudom spravlâlis' s sohraneniem hotâ by vnešnego edinstva russkikh zemel' i otraženiem poloveckego natiska. V takih usloviâh mnogočislennye dâd'â Borisa byli ne v sostoânii pomoč' emy v bor'be za vengerskij prestol”. Zob. także A.B. Golovko, *Problema političeskogo...*, s. 58; idem, *Rus' i Polša...*, s. 220; idem, *Knáz' Volodimirko Volodarovič...*, s. 92-93.

wagacji, efektów których nie da się w żaden sposób zweryfikować. Oprócz Andrzeja i Wołodymirki, dobrymi kandydatami na ruskich aliantów Borysa byłyby adwersarze księcia dżwinogrodzkiego. Tych jednak w tym okresie nie znamy. Jedynym źródłem opisującym nieporozumienia księcia z sąsiadami jest Długosz²¹⁶. Przedstawił on omawiany uprzednio konflikt Wołodymirki z bratem Rościśławem i synami stryja Wasylka w 1127 roku. Gdyby relacja ta odpowiadała prawdzie, poznalibyśmy hipotetycznych pretendentów do sojuszu z Borysem (rozumianych jako wrogowie Wołodarowica)²¹⁷. W kontekście specyficznej metody dziejopisarskiej Długosza jego rewelacje należy traktować z rezerwą²¹⁸. Nie sądzę zatem, aby przy obecnym stanie źródeł udało się z całkowitą pewnością zidentyfikować ruskich sprzymierzeńców Borysa.

Warto zauważyć, że sprawa Borysa nie znajduje odzwierciedlenia w źródłach ruskich. Najprawdopodobniej jego plany nie wzbudzały entuzjazmu książąt kijowskich²¹⁹. Zarówno przed wyprawą Bolesława, jak i po niej domniemany królewicz antyszambrował po europejskich dworach w poszukiwaniu politycznych opiekunów²²⁰. Nie słyhać, by kiedykolwiek znalazł ich w Kijowie. Należy chyba zgodzić się ze zdaniem Bronisława Włodarskiego, że wyprawa Bolesława z 1132 roku w imieniu Borysa nie zdobyła wielkiego odzewu na Rusi²²¹. Prawdopodobnie zatem, stanąwszy do bi-

²¹⁶ *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, s. 308.

²¹⁷ Rozumowanie takie jest także opatrzone sporym ryzykiem, gdyż istniała zawsze możliwość zmiany sojuszków. Taka możliwość pojawia się w świetle notatki zawartej w XIII-wiecznym dokumencie kancelarii papieskiej. Wśród dobroczyńców węgierskiego klasztoru św. Demetriusza w Sremskiej Mitrowicy wymienieni zostali: „Basilica et Johanne Blandemero Rusorum Regibus apud Galiziam”. Zob. *Vetera Monumenta Historiam Hungariam Sacram illustrantia*, ed. A. Theiner, Bd. 1, Romae 1859, s. 10. W tej sprawie kontrowersje m.in.: V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 167, gdzie węgierska literatura na ten temat. L. Vojtovič, *Perša galicka...*, s. 5; idem, *Knáža doba...*, s. 338. Najprawdopodobniej kniaziowie to Wasylko Rościśławic, jego syn Iwan i Wołodymirko syn Wołodara. Wspólne wystąpienie sugeruje dobre relacje między nimi przed śmiercią Wasylka.

²¹⁸ A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór...*, s. 164, przypuszczał, że Długosz korzystał z zaginionego latopisu. Najprawdopodobniej na podstawie Długosza swoją wersję konfliktu przedstawił V.N. Tatišev, *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, s. 138, przesuwając ją na rok 1126. Wiadomości Długosza i Tatiševa akceptował M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 418. Podobnie współczesna historiografia rosyjska i ukraińska: A.V. Majorov, *op. cit.*, s. 171; M.F. Kotlár, *Galicko-Volins'ka Rus'*, s. 117; L. Vojtovič, *Knáža doba...*, s. 332-333; O. Golovko, *Knáz' Volodimirko Volodarovič...*, s. 92; M.F. Kotlár, *Udel'naâ razdroblennost' Rusi*, Kiev 2013, s. 108-109.

²¹⁹ M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 117. Autor wskazuje, że Mściśławice nie wykazali zainteresowania węgierskimi działaniami Borysa, a w późniejszym czasie głównym protektorem Kolomanowica byli cesarze bizantyjscy.

²²⁰ Po śmierci Bolesława Krzywoustego i Lotara III, zwrócił się o pomoc do króla niemieckiego Konrada III, następnie francuskiego Ludwika VII. Ostatecznie wrócił do Bizancjum, gdzie został przychylnie przyjęty przez cesarza Manuela Komnena. Borys zginął w walkach bizantyjsko-węgierskich. Na ten temat m.in. F. Makk, *The Arpads and the Comneni...*, s. 36-40; V.G. Vasilevskij, *Trudy*, t. 4, Leningrad 1930, s. 88-91.

²²¹ B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 56, p. 108, wątpli w poważniejsze zaangażowanie Rusi.

twy nad rzeką Sajó, polski książę mógł liczyć na siły własne, wsparte niezbyt wielkimi oddziałami węgierskich zwolenników Borysa oraz, ewentualnie, któregoś z książąt ruskich. W tych okolicznościach węgierska wyprawa polskiego władcy zakończyła się porażką²²². Do wojny lepiej przygotował się Bela. Oprócz wojsk węgierskich do walki stanęły posiłki z Austrii (Adalbert Pobożny) i Przemyśla²²³. Dodatkowo, do koalicji wkrótce dołączył władca Czech Sobiesław, który zaatakował Śląsk²²⁴. Sobiesław srogo zemścił się za niedysyjsze porzucenie jego sprawy przez Krzywoustego. Następca Władysława okazał się zdolnym politykiem i groźnym przeciwnikiem. Co ciekawe, akcja Sobiesława nastąpiła dopiero w październiku 1132 roku²²⁵. Bitwa nad Sajó rozegrała się w lipcu tego roku²²⁶. Czy możliwe, by Bolesław nie zdążył wrócić do kraju po węgierskiej eskapadzie?²²⁷ Czescy najeźdźcy bezkarnie spustoszyli ziemię śląską. Źródła nie wspominają o jakiegokolwiek reakcji strony polskiej. Krzywousty nie reagował także w styczniu 1133 roku. Wówczas Sobiesław ponownie zniszczył pogranicze, pałac podobno 300 wsi i uprowadzając licznych jeńców²²⁸. Kolejny najazd, z 1134 roku, sięgnął rzeki Odry²²⁹. Niespotykana i zastanawiająca opieszałość polskiego księcia, pozwalającego bezkarnie pustoszyć Śląsk, stała się przyczyną lamentów Kanonika wyszehradzkiego, który wołał: „O miserabilis regio duci subdita fatuo”²³⁰. Słowa kanonika przywołują na myśl innego kronikarza zatroskanego losem niszczonej przez najeźdźców Polski. Chodzi o Galla i jego naganę Władysława Hermana, za panowania które-

²²² Relacja *Bilderchronik...*, t. 2, s. 148, nieco niejasna, wskazuje, że książęta polski i ruski zaniechali walki po poselstwie Beli. Później jednak do starcia doszło i bitwa zakończyła się zwycięstwem Beli. Niepowodzenie Bolesława znakomicie wyjaśnił Kadłubek, który stwierdził, że Bolesław wycofał się z bitwy, gdyż zmęczył się zwyciężaniem: *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 26, s. 117. O wojnie m.in: B. Hóman, *op. cit.*, s. 381-382; G. Varga, *op. cit.*, s. 173-175; F. Makk, *The Arpads and the Commeni...*, s. 32-33; M.K. Úrasov, *Vnuk Vladimira Monomaha Boris Kalmanovič...*, s. 84-89.

²²³ *Otonis episcopi Frisingensis...*, t. 20, p. 259.

²²⁴ *Kanovník Vyšehradský*, p. 216; V. Novotny, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 624; J. Žemlička, *Čechy v době knížecí, (1034-1198)*, Praha 1997, s. 227.

²²⁵ *Kanovník Vyšehradský*, s. 216; V. Novotny, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 624.

²²⁶ *Bilderchronik...*, t. 2, s. 148. F. Makk, *Megjegyzések II. Béla történetéhez*, s. 44, http://acta.bibl.u-szeged.hu/2617/1/historica_040_031-049.pdf [data dostępu: 26.06.2014].

²²⁷ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 258, sądził, że czeska akcja z 1132 r. zadecydowała o zaniechaniu przez Bolesława dalszego wspierania Borysa.

²²⁸ *Kanovník Vyšehradský*, p. 218; *Mnich Sázwawský*, [w:] *Fontes rerum Bohemiarum*, d. 2, č. 1, ed. J. Emler, Praha 1874, p. 259; *Letopisy Hradištsko-Opatotovické*, [w:] *Fontes rerum Bohemiarum*, d. 2, č. 2, ed. J. Emler, Praha 1875, p. 395. Wiadomości czeskie potwierdzają roczniki polskie: *Rocznik krótki*, [w:] MPH NS, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978, s. 236: „MCXXXIII. Bohemi vasant Poloniam”; *Rocznik Traski*, p. 832: „1133. Bohemi in Polonia ecclesias succenderunt”.

²²⁹ *Kanovník Vyšehradský*, p. 217; V. Novotny, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 627; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 260-261, wysunął przypuszczenie, że brak polskiej reakcji na najazd czeski związany był z równoczesnym napadem węgierskim. Brak jednak źródłowych podstaw dla takiej hipotezy.

²³⁰ *Kanovník Vyšehradský*, s. 217.

go: „[...] Polska była przez wrogów deptana”. Dziejopis znał wówczas „chłopca, który przywróci ją do dawnego stanu”²³¹. Młodzieńcem, mającym położyć tamę ruinie ojczyzny, był „syn Marsa” – Bolesław. Niestety, entuzjastyczne przepowiednie Anonima Galla budowane, co gorsza, na nieprawdziwych przesłankach, nie spełniły się²³². Syn Władysława Hermana nie potrafił zapobiec czeskim, ruskim i pomorskim najazdom.

Próba osadzenia na tronie Borysa była kolejną (po wyprawie w interesie Jarosława) nieudaną interwencją w wewnętrzne sprawy sąsiadów. Można zaryzykować twierdzenie, że okazała się ona najdotkliwszą porażką Bolesława w jego długiej i pięknej karierze polityka i wodza. W latach trzydziestych XII stulecia wyraźnie gasła gwiazda zdobywcy Pomorza i monarchy potrafiącego stawić czoło potędze cesarskich Niemiec Henryka V. Porażka na Węgrzech miała poważne skutki polityczne. Bolesławowi nie udało się rozerwać sojuszu czesko-węgierskiego. Nie potrafił także znaleźć porozumienia z Niemcami. Izolowany, poddał się arbitrażowi cesarza Lotara w sporze z Węgrami. Na zjeździe w Merseburgu uznał się cesarskim lennikiem. Wyrzekł się także niezależnej polityki zagranicznej, porzucając sprawę Borysa. Nie wdając się w dyskusję wokół zakresu i znaczenia hołdu złożonego Lotarowi, stwierdzić trzeba, że Bolesław w 1135 roku nie znalazł sił, by oprzeć się politycznemu naciskowi cesarza²³³. Pozbawiony sojuszników, nie mógł jak niegdyś zlekceważyć żądań respektowania autorytetu niemieckiego władcy. Problemy z Czechami, Węgrami i domagającym się dowodów lojalności Lotarem nie wyczerpywały listy kłopotów polskiego władcy. Jeszcze w 1135 roku, jak donosił *Rocznik kapituły krakowskiej*: „Wizlicia cede destruitur V idus Februarii”²³⁴. Kto był sprawcą napaści? Kulisy wydarzeń wokół Wiślicy przedstawił Wincenty Kadłubek. Według jego relacji, miasto zostało zniszczone przez ruskiego księcia Wołodarowica. Była to zemsta za niegdysiejsze porwanie jego ojca przez Piotra Włostowica. W celu realizacji planu krwawego rewanżu, syn Wołodara namówił możnowładcę pochodzącego z Panonii, by ten pozyskał przychylność Bolesława Krzywoustego. Węgier, pod pretekstem przesładowań, miał schronić się na dworze polskiego księcia i zdradzić go. Nieświadom intrygi Piast rzeczywiście przyjął zbiega łaskawie i uczynił go grodo-dzierżcą Wiślicy. Przychylność władcy nie dziwi, jako że ów mąż znakomitego rodu

²³¹ Anonima tzw. *Galla kronika...*, lib. 2, cap. 20, p. 87.

²³² K. Benyskiewicz, *Władysław Herman...*, s. 359-360.

²³³ Na temat przebiegu i znaczenia m.in.: T. Grudziński, *Pertraktacje merseburskie*, „Kwartalnik Historyczny” 1968, t. 75, s. 273-298; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 237-291; J. Hauziński, *Polska a Królestwo Niemieckie w II połowie XII wieku*, [w:] *Niemcy – Polska w średniowieczu*, Poznań 1986, s. 144; Z. Dalewski, *Zjazd w Merseburgu w 1135 roku*, [w:] *Ludzie – Kościół – Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, Warszawa 2001, s. 429-443; V. Vaniček, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin 1092-1140*, Praha 2007, s. 264-267; S. Rosik, *op. cit.*, s. 233-244.

²³⁴ *Rocznik kapituły krakowskiej*, p. 57: „MCXXV”. Identyczna informacja: *Rocznik krótki*, p. 236.

obiecał Piastowi podporządkowanie Panonii²³⁵. Pod nieobecność Bolesława, przybysz wezwał Wołodarowica do miasta. Gdy armia ruska stanęła nad Nidą, kasztelan otworzył bramy Wiślicy i wydał mieszkańców na rzeź najeźdźców. W odpowiedzi Bolesław spustoszył ziemię Wołodarowica. Wcześniej inspirator spisku okaleczył Panończyka, stwierdzając: „Niechże się nie stanie, by z rodu żmii, z potwora zdrady, zgubniejszy nie wylął się potwór”²³⁶. Opowieść Kadłubka to typowa dla tego autora trawestacja znanych skądinąd historii. W tym wypadku mamy do czynienia z pomysłową przeróbką przygód Piotra Włostowica wmontowaną w realia konfliktu polsko-rusko-węgierskiego schyłkowych lat rządów Krzywoustego²³⁷. Wątek zemsty Wołodarowica zbudowany został, jak przypuszczam, na podstawie wiadomości roczników, legendarnych dokonań komesa Piotra oraz pogmatwanych losów Borysa Kolomanowicza²³⁸. Nowy scenariusz, oparty na starych motywach, był w całości wytworem wyobraźni Mistrza Wincentego²³⁹. Konsekwencją takiej interpretacji relacji kronikarza będzie zakwestionowanie jej przydatności w rekonstrukcji obrazu relacji polsko-ruskich w latach trzydziestych XII stulecia²⁴⁰.

Oprócz Kadłubka wiadomości na temat sprawców zniszczenia Wiślicy przekazały polskie roczniki. Problem polega na tym, że informacje te pojawiły się dopiero na kartach annałów powstałych w XIV-XV wieku. Najstarsze, cytowane wyżej, zapisy rocznikarskie na ten temat brzmiały lakonicznie: „MCXXV Wizlicia cede destruitur V idus Februarii”²⁴¹. Nowe szczegóły o sprawcach upadku miasta podały: *Rocznik krakowski*, *Rocznik Traski*, *Rocznik mansjonarzy krakowskich* oraz kodek-

²³⁵ Kadłubkowa charakterystyka „Panończyka” zdaje się przywoływać postać Borysa Kolomanowicza: F. Siarczyński, *Dzieje Księstwa niegdyś Przemyskiego*, „Czasopism Księgozbioru Publicznego Imienia Ossolińskich” 1828, z. 3, s. 7-8; A. Naruszewicz, *Historia...*, t. 5, s. 289-291; O identyfikacji obu nie ma mowy, jako że Panończyk ostatecznie stracił życie, a o Borysie Kadłubek opowiada w kolejnych rozdziałach kroniki.

²³⁶ Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *op. cit.*, ks. 3, rozdz. 22, s. 149.

²³⁷ Szerzej na ten temat: K. Benyskiewicz, *Zniszczenie Wiślicy...*

²³⁸ O wykorzystaniu roczników przez Kadłubka zob. M. Mikuła, *Mistrza Wincentego Kronika a Annales regni Polonorum deperditi. W poszukiwaniu źródeł do dziejów polski piastowskiej w III i IV księdze Kroniki*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja, historia, kultura” 2008, R. 2, t. 2, s. 101-129.

²³⁹ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 22-24, p. 110-113. Opowiadanie Kadłubka z mniejszymi lub większymi zmianami powielili: *Dopełniacz Mierzwy*, [w:] MPH, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, p. 354-357; *Kronika wielkopolska*, cap. 29, p. 45; *Ioannis Dlugossii...*, lib. 3-4, p. 324-328. Relacje te nie wnoszą nic istotnego do historii najazdu na Wiślicę.

²⁴⁰ Opowieść Mistrza Wincentego o najeździe Wołodymirki i zemście Bolesława odrzucił L. Vojtovič, *Galič u političnom žitti Evropi...*, s. 262-263.

²⁴¹ *Rocznik kapituły krakowskiej*, p. 57.

sy: Kuropatnickiego, lubiński, Szamotulskiego, królewiecki i Sędziwoja²⁴². W wersji *Rocznika Traski* zapiska brzmiała następująco: „Wyslicia cede Plaucorum destruitur”²⁴³. Autor *Rocznika krakowskiego* uzupełniał: „Wislicia cede Plaucorum sive Comanorum destruitur”²⁴⁴. W XV-wiecznym kodeksie Szamotulskiego miejsce Połowców zajęli poganie²⁴⁵. Najobszerniejszą informację przekazał *Rocznik Sędziwoja*. W tym wypadku doszło do kompilacji dwóch nurtów annalistycznych – starego i nowego. Pisarz połączył w jednej zapisce przekaz *Rocznika kapituly krakowskiej* i *Rocznika Traski*, uzupełniając je wiadomością o udziale Węgrów w zniszczeniu miasta. W ten sposób ujrziała światło dzienne następująca informacja: „Vislicia cede destruitur V ydus Februarii per Plaucos sive Hungaros”²⁴⁶. Jak widać, w żadnym z późnych roczników w gronie agresorów nie znaleźli się Rusini. Czy pisarze roczników byli depozytariuszami jakiegokolwiek szczególnej wiedzy o historii Wiślicy? Najprawdopodobniej nie. Mamy, jak sądzę, do czynienia ze swobodnymi interpolacjami pierwowzoru, dokonywanymi przez kolejnych ekscerptorów-kompilatorów. Wykorzystując mniej lub bardziej bogaty zasób wiedzy, uzupełniali pierwotną zapiskę twórcami własnej imaginacji. W ten sposób skierowali podejrzenia o spowodowanie rzezi Wiślicy na Połowców, pogan, Kumanów i Węgrów²⁴⁷.

Informacje Mistrza Wincentego i późnych roczników, w odniesieniu do sprawców zniszczenia Wiślicy w 1135 roku, nie wzbudzają zaufania. W tych warunkach musimy zadowolić się skromną wiedzą, wynikającą z treści *Rocznika kapituly krakowskiej* i *Rocznika krótkiego*. Wniosek ten nie wyłącza ewentualności zaangażowania Rusinów, Węgrów lub Połowców w najazd na Wiślicę²⁴⁸. Potwierdzenie ich udziału wymaga jednak podstawy w postaci wiarygodnych przekazów źródłowych. Takimi niestety, w tym wypadku, nie dysponujemy²⁴⁹.

²⁴² *Rocznik Traski*, s. 832; *Rocznik krakowski*, ed. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, p. 832; *Rocznik Sędziwoja*, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, p. 875. *Rocznik małopolski*, ed. A. Bielowski, t. 3, Lwów 1878, p. 152-153.

²⁴³ *Rocznik Traski*, p. 832. Zob. K. Ożóg, *Studium o „Roczniku Traski”*, „Studia Historyczne” 1980, R. 23, z. 4, s. 523.

²⁴⁴ *Rocznik krakowski*, p. 832; *Rocznik Sędziwoja*, p. 875.

²⁴⁵ *Rocznik małopolski*, p. 153.

²⁴⁶ *Rocznik Sędziwoja*, p. 875.

²⁴⁷ Na ten temat zob. W. Drelicharz, *Źródła i autor Rocznika Sędziwoja. Z dziejów kultury historycznej duchowieństwa wielkopolskiego w XV w.*, „Nasza Przeszość” 1993, nr 80, s. 156, p. 145.

²⁴⁸ Wbrew K. Maleczyńskiemu, *Bolesław III Krzywousty*, s. 270, p. 142 i B. Włodarskiemu, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 56, stwierdzić trzeba, że nie ma podstaw do wskazywania jako najeźdźcy króla węgierskiego. Zob. także: R. Grzesik, *Obraz stosunków polsko-węgierskich w czasach piastowskich w rocznikach polskich*, „Studia Źródłoznawcze” 2003, 41, s. 8, p. 70. Zob. także S. Rosik, *op. cit.*, s. 232.

²⁴⁹ Nie przeszkodziło to V. Idz'o, *Volodimir, knâz' Galickij. Gospodar, politik, diplomat, polkovo-dec', derzavnyj strateg (1141-1153 rr.)*, Ivano-Frankiv'sk 2015, s. 12, w tworzeniu narracji o wielkim za-

Małżeństwa dynastyczne

Wizyta i spotkania w Kwedlinburgu ukazały słabość Polski w obliczu wspieranej przez Lotara koalicji czesko-węgierskiej. Pozytywnym następstwem debat było zdecydowane osłabienie napięcia między przeciwnikami. Dotyczyło to zarówno relacji polsko-węgierskich, jak i polsko-czeskich. Istnieje prawdopodobieństwo, że przejawem dążenia Piastów i Arpadów do normalizacji było małżeństwo między Mieszkiem synem Bolesława a węgierską królową Elżbietą²⁵⁰. Do śmierci Bolesława nie słyszymy o jakichkolwiek sporach między Polską a Węgrami. Podobna tendencja ujawniła się na linii Kraków-Praga. W maju 1137 roku Bolesław spotkał się z Sobiesławem w Kłodzku, gdzie władcy zawarli pokój. Umocnił go zjazd w Niemczech, gdzie Władysław, syn Krzywoustego, został ojcem chrzestnym nowo narodzonego potomka Sobiesława, Waclawa²⁵¹. Nowe akcenty obserwujemy w ruskiej polityce Bolesława, co znalazło swoje odzwierciedlenie w związkach dynastycznych. Bolesław IV Kędzierzawy został mężem Wierzchosławy córki Wsiewołoda Mścisławica²⁵². Kalkulacje towarzyszące skojarzeniu tego związku odtworzyć można tylko hipotetycznie, opierając się na przyjętych datowaniach zawarcia umowy politycznej. Niestety, zadania badaczom nie ułatwiły latopisy. Autor *Latopisu hipackiego* umieścił informację o wysłaniu księżniczki do Polski dwukrotnie. Najpierw (6645 rok) napisał: „V to že vremâ . ide Ūr'i Rostovu . i Vsevolod' Ms'tislavič' oda dčer' svoû v Lâhy . Verhouslavou”, a następnie uzupełnił (6649 rok): „Privedena . byst' dši Vsevoloža v Lâhy”²⁵³. Oznaczałoby to, że Wierzchosława została żoną Bolesława albo w 1136-1137, albo w 1141 roku. Na zapisy umieszczone pod rokiem 6645 zwrócił uwagę Nikoła G. Bereżkow, stwierdzając, iż większość wymienionych tam zdarzeń nastąpiła między 1134-1135 a 1136-1137 rokiem²⁵⁴. Jeśli przyjmiemy, że dotyczyło to również małżeństwa Wierzchosławy, to na podstawie latopisu okre-

grozeniu Krakowa przez wojska węgiersko-halickie i uratowaniu Bolesława w 1135 r. przed „pewnym rozgromieniem” dzięki mediacji cesarza.

²⁵⁰ Nie wdaję się w rozważania wokół koligacji małżonki Mieszka Starego. Na ten temat m.in.: O. Balzer, *Genealogia...*, s. 289-292; A. Małeck, *Z przeszłości dziejowej...*, t. 1-2, s. 144-145; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 235-240.

²⁵¹ *Kanovník Vyšehradský*, s. 228; V. Novotný, *op. cit.*, d. 1, č. 2, s. 624; K. Małeczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 289, 375; V. Vaniček, *Sobeslav*, s. 267; S. Rosík, *op. cit.*, s. 245.

²⁵² O. Balzer, *Genealogia...*, s. 282-285; N.G. Bereżkov, *op. cit.*, s. 137; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 228-230; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 464; D.V. Donskoj, *Rúrikoviči...*, s. 165-166. Datowanie na rok 1135 zaproponował D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 192-193.

²⁵³ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 300, k. 308.

²⁵⁴ *Ibidem*, k. 300, pod datą 6645 wspomina o objęciu biskupstwa w Smoleńsku przez Manuela - pojawieniu się „znamienia” na słońcu - wojnie Nowogrodu z Suzdałem - powrocie Jerzego Dołgorukiego do Rostowa - wydaniu do Polski Wierzchosławy. N.G. Bereżkov, *op. cit.*, s. 130, 136-137, mimo spostrzeżeń dotyczących wymienionych wypadków, to „oddanie” Wierzchosławy datował na 1136-1137 r., *ibidem*, s. 326, p. 34. Zob. także *Litopis rus'kij*, przekł. L. Mahnovец, Kiiw 1989, s. 189. O małżeństwie nie ma wzmianki ani w najstarszych latopisach nowogrodzkich, ani w *Latopisie ław-*

ślimy zawarcie mariażu między 1134-1142 rokiem. Zagadkę dwukrotnego podania wiadomości o zamęściu księżniczki tłumaczył Aleksander Przeździecki zamieszczeniem przez latopisarza najpierw daty zaręczyn, a następnie ślubu²⁵⁵. Takiej interpretacji rozbieżności sprzyjają przypuszczenia dotyczące młodego wieku Wierzchosławy lub Bolesława²⁵⁶. Górną granicę finalizacji umowy matrymonialnej ustanawia przekaz mnicha z Zwiefalten Ortlieba, który około 1140-1141 roku przebywał w Polsce. W swej relacji z podróży wspominał o zjeździe w Łęczycy, w którym uczestniczył Bolesław Kędzierzawy wraz z małżonką²⁵⁷. Kronika z Zwiefalten pozwala zatem nieco skorygować datowanie związku. Podsumowując, można przyjąć, że decyzję o małżeństwie latorośli Bolesława i Wsiewołoda podjęto i zrealizowano między połową lat trzydziestych a spotkaniem książąt w Łęczycy. Sądzę, że wstępne rozmowy prowadzono w okolicach pierwszej z dat. Jakie były motywy zbliżenia polsko-nowogrodzkiego? Według Bronisława Włodarskiego chodziło o perspektywiczne wzmocnienie pozycji braci Władysława na wypadek konfliktu po śmierci księcia²⁵⁸. Oleksandr Hołowko stwierdził, że jeśli taki był plan, to rachuby polskiego księcia zawiodły z powodu przejęcia władzy w Kijowie przez Olegowiców²⁵⁹. Zdaniem Karola Maleczyńskiego, sojusz z Wsiewołodem Mściśławicem z jednej strony miał zabezpieczyć Polskę przed ewentualnością agresywnych poczynań księcia kijowskiego Jaropełka i książąt południowo-zachodniej Rusi, z drugiej miał stanowić wsparcie na wypadek nowego konfliktu z Czechami i Węgrami, z trzeciej, neutralizować w przyszłości austriackie związki polityczne najstarszego syna Bolesława – Władysława²⁶⁰. Dariusz Dąbrowski stwier-

rentiewskim. Literaturę na temat datowania związku wymienia D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 192, p. 753, s. 202, p. 785.

²⁵⁵ A. Przeździecki, *Ślady Bolesławów polskich po obcych krajach. Opowiadanie historyczne*, Warszawa 1853, s. 66-67, przyp. 2. O wątpliwościach wobec wzmianki latopisu z 6649 r. N.G. Berezkov, *op. cit.*, s. 144.

²⁵⁶ O. Balzer, *Genealogia...*, s. 277; G. Labuda, *Bolesław IV Kędzierzawy*, [w:] *Lexicon des Mittelalters*, Bd. 2, München-Zürich 1983, sp. 367; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 224-227; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 202-203.

²⁵⁷ Ortliebi Zwifaltensis chronicon..., p. 4.

²⁵⁸ J. Tęgowski, *Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko, Lublin 2000, s. 16, J. Bierniak, *Polska elita polityczna (część III B.), Arbitrzy książąt – trudne początki*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 7, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 17-18.

²⁵⁹ O. Golovko, *Rus' i Polśa...*, s. 221-223.

²⁶⁰ K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 374. niesprawiedliwy jest zatem osąd D. Dąbrowskiego, *op. cit.*, 211, p. 821: „... autorzy polscy nierzadko podawali dość karkołomną motywację zawarcia przez Włodzimierza małżeństwa. Zob. np. K. Maleczyński, który twierdził, że mariaż Włodzimierza z Ryksą (i związek Wierchusławy z Bolesławem Kędzierzawym): «miały zabezpieczyć Polskę od północnego wschodu i stanowić dla niej rekompensatę za stratę sprzymierzeńca czeskiego i węgierskiego» (*Bolesław III Krzywousty*, s. 317). Cytowany fragment został przez D. Dąbrowskiego wyjęty z szerszego wywodu K. Maleczyńskiego. Na kolejnych stronach biograf Krzywoustego podał obszerniejsze uzasadnienie politycznych rachub księcia.

dził, że porozumienie uzyskane przed sierpniem 1135 roku stanowiło reakcję na sytuację polityczną na południowo-wschodnich rubieżach Polski. Z perspektywy polskiej alians miał być „realną przeciwwagą wobec ewentualnych kolejnych wrogich działań Włodzimierza, a nawet w jakimś stopniu i Węgrów”²⁶¹. Bolesław dążył do zabezpieczenia południowo-wschodniej flanki w obliczu konfliktu z cesarstwem i Czechami. Jakie były podstawy decyzji polskiego władcy? Nie chodziło, jak się wydaje, o nawiązanie kontaktu z Nowogrodem. Około 1135 roku książę nowogrodzki, ojciec Wierchosławy, nie jawił się jako szczególnie atrakcyjny partner. Prestiż Mścislawica zdecydowanie podupadał, a jego panowaniu brakowało stabilizacji. Książę należał do grona władców wojowniczych i skorych do konfliktów. Fatalnym zrzędzeniem losu zderzył się z „republikańskimi” tendencjami w Nowogrodzie. W 1136 roku bojarzy zbuntowali się przeciw Wsiewołodowi i pozbawili go władzy²⁶². Wówczas książę kijowski Jaropełk, w ramach rekompensaty, nadał mu księstwo wyszogrodzkie²⁶³. W 1137 roku Wsiewołod osiadł w Pskowie²⁶⁴. Nie udało mu się wrócić do Nowogrodu, gdyż wkrótce zmarł.

Rzut oka na sytuację polityczną w Polsce i na Rusi w i po 1135 roku sugeruje znacznie bliższe pole zainteresowania. Można podejrzewać, że polski władca poszukiwał sojuszników m.in. przeciwko sprawcom najazdu na Wiślicę. Z perspektywy Bolesława Krzywoustego szczególnie interesującą postacią powinien okazać się nie Wsiewołod, lecz jego brat, Izjasław Mścislawic. Książę ten, w wyniku układów pokojowych kończących konflikt między potomkami Mścislawa a młodszymi Monomachowiczami wspieranymi przez Olegowiców, przejął księstwo włodzimierskie²⁶⁵. Stryj Wierchosławy, żony Bolesława Kędzierzawego, byłby atrakcyjnym kandydatem na sojusznika przeciwko wrogom zagrażającym południowo-wschodnim rubieżom państwa. Izjasław miał dwie córki, które w połowie lat trzydziestych nie były sprawne do zameścia²⁶⁶. Może

²⁶¹ D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 196-197.

²⁶² *Novgorodskaa pervaa lëtopis'staršego i mladšego izvodov*, wyd. A.N. Nasonov, Moskwa-Leningrad 1950, s. 24. Wszczynianie waśni i porażki w walkach z sąsiadami nie były jedynymi przyczynami upadku Wsiewołoda. Sytuacja księcia była bardziej skomplikowana. Szerzej na ten temat m.in.: L.V. Čerepnin, *Vosstanie v Novgorode v 1136 g. Kratkaâ redakciâ russkoj prawdy*, [w] A.P. Novoselecov, V.T. Pašuto, L.V. Čerepnin, V.P. Sušarin, A.N. Šapov, *Drevnerusskoe gosudarstvo...*, s. 247 i n.; B.D. Grekov, *Revolüciâ v Novgorodie Velikom v XII v.*, „Učenyje Zapiski Rossijskoj Associacii Naučno-issledovatel'skikh Institutov Obšestvennyh Nauk. Institut Istorii” 1929, t. 4, s. 3-4; I.Â. Froânov, *Stanolvenie Novgorodskoj respubliki i sobytiâ 1136-1137 gg.*, „Vestnik Leningradskogo Universiteta” 1987, 2, z. 1, s. 10 i n.; I.Â. Froânov, A.Û. Dvorničenko, *Goroda-gosudarstva Drevnej Rusi*, Moskwa 1988, s. 166.

²⁶³ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 300.

²⁶⁴ W latach 1133-1139 księciem pskowskim był brat Wsiewołoda, Światopełk Mścislawic.

²⁶⁵ Wydarzenia przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XII w. przedstawia szczegółowo *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 294-309.

²⁶⁶ Nieznana z imienia Izjasławna w 1043 r. została żoną Rogwołoda Rogwołodowica, a jej siostra Eudoksja wyszła w 1151 r. za Mieszka, brata Bolesława Kędzierzawego. Na temat tego związku zob. L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 469; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 677-686.

dlatego zdecydowano się na zbliżającą się do pełnoletniości Wierzchosławę? Mimo poważnych przetasowań politycznych na Rusi, utraty księstwa i śmierci Wsiewołoda, układ zawarty około 1135-1136 roku pozostał w mocy i księżniczka Wierzchosława kilka lat później trafiła do Polski²⁶⁷.

Z przekazów źródłowych wynika, że około schyłku lat trzydziestych XII stulecia, relacje polsko-ruskie wzmocniło kolejne małżeństwo dynastyczne. Ryczeza, córka Bolesława Krzywoustego, została wydana za przedstawiciela Rurykowiców²⁶⁸. Księżniczka owdowiała po śmierci duńskiego królewicza Magnusa, syna Nielsa Starego. Swymi perypetiami życiowymi Piastówna przykuła uwagę historyków, a wokół jej mariaży ogniskowała się interesująca dyskusja. Dziś zdaje się nie ulegać wątpliwości, że wdowa po Magnusie Silnym, żona króla Szwecji Swerkerera i ruskiego „konunga Valedra” to ta sama osoba²⁶⁹. O istnieniu polskiej księżniczki o imieniu Ryczeza wiedziały tylko dwa źródła skandynawskie: Knytlingasaga i Fagrskinna oraz francuski kronikarz Alberyk z Trois-Fontaines²⁷⁰. Autor sagi o Knytlingach identyfikował Ryczezę, małżonkę Magnusa, jako córkę Burizlafa księcia słowiańskiego²⁷¹. Pisarz Fagrskinny sądził, że była ona żoną władcy „Pulinalandii”²⁷². Alberyk znał ją jako królową Szwecji²⁷³. Najbliższe wydarzeniu *Genealogia* opata Wilhelma, dzieje Saxa Gramatyka oraz wszystkie pozostałe przekazy wspominały księżniczkę anonimowo. Saxo opisał okoliczności zawarcia małżeństwa przez Magnusa Silnego syna Nielsa z księżniczką będącą córką Bolesława. Z opowieści tej wynika, że Magnus postanowił ożenić się z Piastówną, gdy został królem Szwecji. Przyjechała ona do Danii wraz z teściem Nielsem, wracającym z duńsko-polskiej wyprawy przeciwko Warcisławowi

²⁶⁷ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 308. Zob. D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 200-202.

²⁶⁸ O imieniu Ryczeza, Ryksa: J. Hertel, *Imiennictwo dynastii piastowskiej we wczesnym średniowieczu*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1980, R. 79, z. 2, s. 147.

²⁶⁹ W literaturze zob. m.in.: O. Balzer, *Genealogia...*, s. 257-269; W. Dworzaczek, *op. cit.*, t. 2, tabl. 1; Ch. Cawley, *Magnus I*, <http://fmg.ac/Projects/MedLands/DENMARK.htm#MagnusIdied1134> [data dostępu: 11.10. 2018]; H. Gillingstam, *Magnus Nilsson*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 24 (1982-1984), s. 645, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=10158> [data dostępu: 11.10. 2018]; idem, *Rikissa*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 30 (1998-2000), s. 197, <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=6754> [data dostępu: 20.12.2018]; K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 210-217; A. Marzec, A. Waśko, *Ryksa*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 87; T. Nyberg, *Kong Niels. Skitse til en biografi*, „Historisk Tidsskrift” 2103, t. 107, s. 374-376; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 721-730.

²⁷⁰ Zawodzą zupełnie źródła polskie. Nawet Długosz nie wiedział o związku Ryczezy z księciem duńskim, ruskim i królem szwedzkim. Wśród wiadomości datowanych na 1128 r. Jan Długosz zawarł wiadomość o małżeństwie syna Władysława z córką króla duńskiego: *Ioannis Dlugosii...*, lib. 3-4, p. 310.

²⁷¹ *Sogur Danonkonunga, 1. Sogubrot af Fornkonungum, 2. Knytlinga Saga*, ed. C. Petersens, E. Olsson, København 1919-1925, kap. 89, p. 207, kap. 104, p. 231-232.

²⁷² *Fagrskinna. Noregs kononga tal*, v. F. Jónsson, København 1902-1903, k. 67, p. 300.

²⁷³ *Chronica Alberici monachi Trium Fontium*, Hrsg. P. Scheffer-Boichorst, [w:] MGH.SS, t. 23, Hannoverae 1874, p. 834.

pomorskiemu. Z tego związku przyszedł na świat syn Knut. Dalsze losy księżnej na kartach historii Saxa możemy śledzić na tle przegód Magnusa i Knuta. Po śmierci ojca, syn polskiej księżniczki walczył o koronę Danii. W związku z tym poszukiwał sojuszników w Europie środkowej. Najpierw trafił na dwór ojczyzna, szwedzkiego monarchy Swerker, a następnie odwiedził swych wujów w Polsce²⁷⁴. Do Danii wrócił dzięki wsparciu cesarza i stanął do walki ze Swenem synem Eryka Pamiętnego i jego kuzynem Waldemarem, potomkiem Knuta Lawarda. Dzięki pomysłowi wyswatania swej przyrodniej siostry Zofii z Waldemarem, doprowadził do poróżnienia dotychczasowych sojuszników. Zofia, córka „Rusa”, jak wynika z dalszych wywodów, wraz z matką przebywała w Szwecji na dworze ojczyzna. W chwili wysunięcia propozycji matrymonialnej Zofia nie osiągnęła lat sprawnych do małżeństwa. Nie była też traktowana jako szczególnie atrakcyjna partia. By przekonać Waldemara do „ubogiej” księżniczki, Swen wyraził gotowość przekazania jej w posagu 1/3 swej ojcowizny²⁷⁵. Ostatecznie, jak można wywnioskować z opowiadania Saxa Gramatyka, do finalizacji związku doszło w następstwie politycznych zawirowań w Danii. Po zamachu Swena na Knuta i Waldemara w Roskilde, przyszły król Danii wycofał się do Jutlandii i ożenił z księżniczką. Była to swoista manifestacja polityczna, mająca na celu konsolidację obozu dotychczasowych zwolenników Knuta i Waldemara²⁷⁶. Nie wiadomo, czy matka Zofii doczekała ślubu córki²⁷⁷. W każdym razie przeżyła Swerker i prawdopodobnie syna Knuta²⁷⁸. Według Saxa po zamachu na ojczyzna, Knut spotkał się z matką w Szwecji. Po powrocie do Danii, zginął w Roskilde²⁷⁹.

Opat Wilhelm w swych wywodach genealogicznych wspominał o polskiej księżniczce przede wszystkim w kontekście losów Zofii. Wiedział co nieco o jej przodkach: ojcem królowej Danii był władca Rusi Wołodar, a matką córka polskiego księcia Bolesława. Ani Saxo, ani Wilhelm, ani żaden z autorów sag nie przekazali informacji pozwalających bliżej zidentyfikować „króla” Wołodara. Kim był mąż Ryczezy, córki Bolesława Krzywoustego i wdowy po Magnusie? Po wieloletniej dyskusji w gronie kan-

²⁷⁴ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol. 2, lib. 14, cap. 5.2-5.3, p. 1016-1018.

²⁷⁵ *Ibidem*, cap. 14.2, p. 1054; Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum kronika Danii*, oprac. F. Winkel Horn, przekł. J. Wołucki, s. 328. F. Winkel Horn uważa Zofię za córkę Włodzimierza księcia nowogrodzkiego.

²⁷⁶ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol 2, lib. 14, cap. 19.5, p. 1100. Saxo twierdził także, że Waldemar obawiał się o cnotę swej przyszłej małżonki.

²⁷⁷ O. Balzer, *Genealogia...*, s. 269.

²⁷⁸ Swerker zginął zamordowany zimą 1156, a Knut w 1157 r.: Ch. Cawley, *Sverker*, <http://fmg.ac/Projects/MedLands/SWEDEN.htm#SverkerIdied1156B> [data dostępu 12.10.2018]; idem, *Knut Magnussen*, http://fmg.ac/Projects/MedLands/DENMARK.htm#_Toc481342013 [data dostępu: 12.10.2018]; H. Olrik, *Knut (Magnussen)*, [w:] *Dansk biografisk Lexicon*, Bd. 9, <http://runeberg.org/dbl/9/0265.html> [data dostępu: 12.10.2018].

²⁷⁹ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol. 2, lib. 14, cap. 17.2, p. 1074-1076.

dzydentów na małżonka królowej pozostało dwóch przedstawicieli dynastii Rurykowiczów: Włodzimierz Wsiewołodowic, efemeryczny książę nowogrodzki i Wołodar Glebowic, syn księcia połockiego²⁸⁰. Koncepcje historiograficzne zbudowane wokół obu postaci mają wady i zalety. Ostatnio, w kilku artykułach, szczegółowo i krytycznie omówiono wersję związku Ryczezy z księciem nowogrodzkim. Systematycznie też różnie grupa badaczy opowiadających się za ewentualnością mariażu córki Bolesława z Wołodarem Glebowicem. Kłopot polega na tym, że źródła odnotowały obecność księcia na arenie politycznej Rusi w połowie XII wieku. Nie ulega wątpliwości, że Wołodar przyszedł na świat przed 1119 rokiem. Wówczas zmarł w niewoli jego ojciec Gleb Wsiesławic²⁸¹. Nie bardzo wiadomo, co stało się wówczas z żoną i potomstwem księcia. Jedyna wiadomość o małżonce kniazia, Anastazji Jaropełkównie, dotyczyła jej śmierci w 1158 roku²⁸². Po usunięciu z tronu Wsiesława i deportacji do Bizancjum książąt połockich północne rubieże znalazły się pod panowaniem zstępnych Włodzimierza Monomacha²⁸³. Zmiany nastąpiły w latach trzydziestych XII wieku za panowania kijowskiego księcia Jaropełka Włodzimierzowica. Na tronie połockim, w miejsce usuniętego Światopełka Mścislawica, zasiadł Wasylko Światosławic²⁸⁴. Nic nie wiadomo, by w ówczesnych zmaganiach o tron Połocka uczestniczyli synowie Gleba – Rościsław, Wołodar lub Wsiewołod²⁸⁵. W każdym razie dziedzictwo Wsiesława Briaczysławica pozostało w rękach Mścislawiców i ich sojuszników. Kto przejął władzę w Połocku po śmierci Wasylka Światosławica, trudno rozstrzygnąć²⁸⁶. W 1144 roku Mińsk należał prawdopodobnie do księcia połockiego Rogwołoda²⁸⁷. Możliwe, że swe ambicje

²⁸⁰ Ważniejsze publikacje dotyczące kandydatów na ruskich małżonków Ryczezy przypomniała T.N. Dzakson, *Eše raz o russkoj žene datskogo korolâ Valdemara I: istoriografičeskij komentarij k odnomu mestu iz „Vnešnej polityki”* V. T. Pašuto, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednovekovje. XXX ũbilejnye (k 100-letiu so dnâ roždeniâ). Čtenîa pamâti čl.-korr. AN SSSR* V. T. Pašuto, Moskva 2018, s. 83-87.

²⁸¹ O historii władcy Mińska wspominałem przy okazji omawiania pacyfikacji przez Włodzimierza Monomacha partykularnych tendencji na Rusi.

²⁸² *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 492. N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages...*, tabl. 2, s. 10.

²⁸³ Źródła nie pozwalają na ustalenie pełnej listy książąt usuniętych z kraju i czasu ich powrotu na Ruś.

²⁸⁴ *Lavrent'evskaâ letopis'*, k. 301-302. L.V. Alekseev, *Polockaâ zemlâ (očerki istorii severnoj Belorussii) v IX-XIII vv.*, Moskva 1966, s. 264; L. Vojtovič, *Knâza doba...*, s. 289.

²⁸⁵ M.N. Samonova, *op. cit.*, s. 14, nieco niefortunnie: „Izvestno, čto kievskij knâz Mstslav v 1132 g. soveršil boľšoj popod na Litvu [14, stb. 294]. A Volodar', kak svidetel'stvuet letopis', podderžival soũzničeskie otnošeniâ s Litvoj, pol'zuâs' podderžkoj litovskih otrâdov v meždousobnoj bor'be Glebovičej s Rogvolodom Borislavičem v 1158-1161 gg". Współpraca z Litwą na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych nie przesądza miejsca pobytu Wołodara w latach trzydziestych.

²⁸⁶ Zob. *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 519, rok 6551 (Izjasław wydał swoją córkę za Rogwołoda). L.V. Alekseev, *Polockaâ zemlâ...*, s. 267, uważał, że do 1146 r. zasiadł tam Rogwołod. L. Vojtovič, *Knâza doba...*, s. 287, datuje przejście Połocka przez Rogwołoda na rok 1144.

²⁸⁷ L.V. Alekseev, *Polockaâ zemlâ...*, s. 262, według autora w 1131 r. Mińskiem władą Izjasław Mścislawic. W 1132 r. Mścislaw przedsięwziął wyprawę na Litwę, co wskazuje na jego wpływy w księstwach sąsiednich. Zob. *ibidem*, s. 263-264.

potomkowie Gleba wyartykułowali w 1146 roku, po wybuchu konfliktów wewnętrznych na Rusi związanych ze śmiercią Wsiewołoda Olegowica²⁸⁸. W 1151 roku mieszkańcy Połocka usunęli z tronu Rogwołoda Rogwołodowica, powołując w jego miejsce Rościsława Glebowica. Czy wówczas w Mińsku zasiadł jego brat Wołodar, możemy tylko zgadywać²⁸⁹. Latopisy wspomniały o nim po raz pierwszy dopiero przy okazji kolejnych waśni braci z Rogwołodem. W 6667 (1159) roku pokonany przez Rogwołoda Rościsław schronił się w Mińsku należącym do Wołodara. Według autora *Latopisu hi-packiego*, młodszy Glebowic nie zaakceptował pokoju zawartego przez brata z księciem połockim i schronił się na Litwie²⁹⁰. Trzy lata później, w 6670 (1162) roku w okolicach Gorodca, przy wsparciu Białych, pokonał ostatecznie Rogwołoda²⁹¹. Warto zwrócić uwagę na interesującą okoliczność: w chwili, gdy na kartach źródeł ruskich pojawił się Wołodar, o Ryczezie zapomniano już zupełnie przekazy skandynawskie. Kiedy i z jakiego powodu córka Bolesława przestała być żoną Wołodara? Odpowiedź na to pytanie będzie tak prosta, jak rekonstrukcja okoliczności towarzyszących zawarciu tego związku. Jeśli mamy wiarę Saxowi, to małżeństwo księcia Wołodara i Ryczezy powinno funkcjonować jeszcze na początku lat czterdziestych XII wieku. Rachuba taka wynika z interpretacji relacji Gramatyka. W 1154 roku ich córka Zofia była zbyt młoda, by wstąpić w związek małżeński z Waldemarem. Jeśli trzy lata później syn Lawarda i Zofia skonsumowali związek, to kobieta powinna mieć kilkanaście lat. Układ polsko-ruski wzmocniony mariażem dynastycznym mógł zostać zawarty na przełomie lat trzydziestych-czterdziestych²⁹². Jakie cele polityczne towarzyszyły skojarzeniu polskiej księżniczki z przedstawicielem Rurykowiczów? Jeśli domniemanym partnerem Ryczezy byłby Wołodar Glebowic, to wiarygodnego wyjaśnienia nie uzyskamy. Nie wiemy bowiem, jakimi przesłankami kierował się ojciec panny młodej i jakie cele stawiał sobie, swatając córkę z Rusinem. Na początku lat czterdziestych synowie Gleba byli nieobecni w polityce. Całkiem prawdopodobne, że wówczas jeszcze nie dysponowali własnymi terytoriami. Na jakie korzyści liczyły układające się strony, możemy za-

²⁸⁸ *Ibidem*, s. 267, powoływał się na ustalenia A.P. Sapunova, który twierdził, że w 1146 r. w Mińsku zasiadał Rościsław.

²⁸⁹ O.M. Rapov, *Knâžeskie vladeniâ na Rusi v X-pervoj polovine XIII v.*, Moskwa 1977, s. 58-59, pisał, że Wołodar w 1151 r. „prawdopodobnie” osiadł w Mińsku po zajęciu Połocka przez Rościsława. Tak: W. Dworzaczek, *op. cit.*, t. 2, Tabl. 32.

²⁹⁰ Został księciem grodzieńskim na pograniczu połocko-litweskim. L.V. Alekseev, *Połockaâ zemlâ...*, s. 271 i nn.; O.M. Rapov, *op. cit.*, s. 58.

²⁹¹ *Ipat'vskaâ letopis'*, k. 495-496, 519.

²⁹² Spotykane datowanie na 1136 r. jest hipotezą powstałą na tle rachub związanych ze śmiercią pierwszego męża Ryczezy i pojawienia się w źródłach Włodzimierza Wsiewołodowica. Tak. m.in. B. Włodarski, *Ruś w planach politycznych Bolesława...*, s. 57; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 371; L.J. Kościelak, *op. cit.*, s. 204; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 464.

tem zgadywać²⁹³. Kulisy związku polskiej księżniczki z aspirującymi do tronu połockiego księżętami Rusi starał się zrekonstruować John Lind. Zdaniem duńskiego historyka małżeństwo Ryczezy z księciem Magnusem stanowiło próbę zrównoważenia układu łączącego Knuta Lawarda z Rusią i Pomorzem. Znana z przekazów źródłowych wyprawa Nielsa Starego i Bolesława Krzywoustego na Wacisława w 1129-1130 roku w najprawdopodobniej zmierzała do powstrzymania ambitnych planów pomorskich „króla” Obodrzyców. Miała ona też nieco inny przebieg, niż to przedstawił Saxo Gramatyk. Co ciekawe, potwierdzenie swych przypuszczeń znalazł J. Lind w dziele samego Saxa²⁹⁴. Kronikarz, kreujący nieprawdziwy obraz szlachetnego Knuta, przemilczał jego bezpośredni udział w wojnie. Wynikałoby z tego, że gest Lawarda, domagającego się uwolnienia Wacisława po wojnie, wypływał z pobudek politycznych, a nie honorowych. Rywalizacja o władzę w Danii i wpływy na Pomorzu doprowadziły do polaryzacji stanowisk. Obozy antagonistyczne tworzyli: Niels, jego syn Magnus, wspierani przez Bolesława Krzywoustego oraz Knut Laward i Eryk Pamiętny, cieszący się przychylnością sukcesorów Włodzimierza Monomacha. Zabójstwo Knuta, a następnie śmierć Nielsa i Magnusa, zburzyły istniejący układ polityczny. Po krwawych porachunkach wśród żywych pozostał tylko nowy król Danii Eryk, przyrodni brat i następcą Lawarda. Ewentualny pretendent do tronu, kilkuletni Knut Magnuson, wraz matką, wyjechał do Polski. Tu Ryczeza spotkała politycznego banitę Wołodara Glebowica. Bolesław, dotychczasowy sojusznik Nielsa, postanowił wykorzystać nadążającą się okoliczność. Ryczeza została żoną Wołodara. Misterny plan Piasta polegał na połączeniu dążeń rewindykacyjnych potomków Gleba w księstwie połockim z projektem osadzenia na duńskim tronie syna Magnusa i Ryczezy²⁹⁵. Zamysł uderzał we wrogi obóz sojusznicy, łączący Eryka z Monomachowiczami²⁹⁶. Śmierć władców Danii i Polski oraz zawirowania na Rusi zweryfikowały te zamiary. W nowych warunkach związek Ryczezy i Wołodara stracił sens. Piastówna rozwiódła się z księciem połockim, by zostać żoną króla szwedzkiego Swerker. Kolejny mariaż Ryczezy miał identyczny cel do poprzedniego – pomoc Knutowi Magnusonowi w zdobyciu duńskiego tronu.

Rozgrywka polityczna „odtworzona” przez Johna Lindę toczyła się w ciągu dwudziestu lat (ok. 1129/1130 – ok. 1150). Kilka elementów tej koncepcji wymaga wyjaśnie-

²⁹³ Wątpliwości w kwestii ewentualnych korzyści politycznych ze związku Piastów z księżętami nowogrodzkimi, zob. D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 211.

²⁹⁴ J. Lind, *De Russiske Ægteskaber...*, s. 243-244.

²⁹⁵ Podobnie M.N. Samonova, *op. cit.*, s. 22. Autorka datuje zawarcie związku na rok 1136, powołując się na N.I. Šavelevę, *Pol'ki - ženy russkih...*, s. 56. Wydaje się to nieporozumieniem, jako że N.I. Šaveleva była zwolenniczką małżeństwa Ryczezy z księciem nowogrodzkim; zob. też *ibidem*, s. 56, p. 42.

²⁹⁶ Czynnikiem łączącym między Rusią i Erykiem była Malmfrida, siostra Ingeborgi, która została żoną króla Danii, zob. J. Lind, *De Russiske Ægteskaber...*, s. 235-236.

nia. Pierwszy problem to kwestia relacji między Nielsem i Knutem Lawardem podczas wojny z Warcisławem²⁹⁷. Saxo rzeczywiście nazywał władcę Obodryców przyjacielem księcia pomorskiego, lecz nie oznacza to, że w ówczesnym konflikcie Knut był wrogiem koalicji duńsko-polskiej. Z kronikarskiej relacji wcale nie wynika, by w konflikcie 1129-1130 roku zaangażował się on zbrojnie po stronie Warcisława. Trudno zatem zgodzić się z dokonaną przez J. Lind interpretacją fragmentu kroniki o tym, co działo się podczas rozmów pokojowych²⁹⁸. Chyba że automatycznie uznamy „przyjaciela” Warcisława za wroga Nielsa i Magnusa. O wniosek taki nietrudno, biorąc pod uwagę relację między „królem” Obodryców, księciem Pomorza i Lotarem z Supplinburga. Można powiedzieć, że bliskość obu mogła wynikać z opieki, jaką nad nimi rozciągał niemiecki monarcha. Polsko-duńska akcja zbrojna przeciwko nieszczęsnemu²⁹⁹ Warcisławowi w rzeczywistości, jak sądzę, miała na celu powstrzymanie niemieckiej ekspansji na Pomorzu³⁰⁰.

John Lind ważną rolę w budowie układów politycznych polsko-rusko-skandynawskich powierzył polskiej księżniczce. Rycheza jawi się tu jako bezwolny pionek w grze prowadzonej przez ojca. Wątpliwości budzić musi sposób przedstawienia przez historyka okoliczności zawarcia związku małżeńskiego między Rychezą i Wołodarem Glebowicem. Opowieść o spotkaniu przyszłych małżonków w Polsce nie ma podstaw źródłowych. Dlaczego J. Lind wyekspediował synów Gleba na dwór Bolesława Krzywoustego? Powody były dwa:

- nie wiadomo, co działo się rodziną księcia połockiego po jego śmierci (mogli zatem być w Polsce),
- Rycheza, zdaniem historyka, została żoną Wołodara.

W uzasadnieniu J. Lind poinformował, że azyl u Bolesława u schyłku lat trzydziestych XII wieku nie był ostatnim takim incydentem w życiu księcia. W 1159 roku, po zawarciu pokoju między jego bratem Rościławem a Rogwołodem, ponownie schronił się

²⁹⁷ O relacjach Nielsa i Magnusa z Knutem m.in.: N. Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave*, København 1971, s. 63-65; T. Nyberg, *op. cit.*, s. 364-367; A. Turasiewicz, *Dzieje polityczne Obodryców. Od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160-1164*, Kraków 2004, s. 192; P. Boroń, *Kanut Laward – rex Obotritorum. Kontrowersje wokół tytułatury duńskiego księcia, władcy słowiańskich plemion*, [w:] *Religia ludów Morza Bałtyckiego. Stosunki polsko-duńskie w dziejach*, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Piłarczyk, Toruń 2010, s. 104-105.

²⁹⁸ Wg Saxo prośba o uwolnienie Warcisława, stawiająca Nielsa w złym świetle, jako władcy łamiącego słowo, została przyjęta przez uczestników negocjacji pokojowych przychylnie. Inicjatywa Lawarda przysporzyła mu jednak nowych wrogów.

²⁹⁹ Określenie, jak sądzę, oddaje sytuację polityczną Warcisława, z jednej strony atakowanego przez Bolesława Krzywoustego, później koalicję polsko-duńską, z drugiej przez Lotara. Wszyscy oczekiwali od księcia hołdu i wierności.

³⁰⁰ J. Morawiec, *Sojusz z Danią w pomorskich planach Bolesława Krzywoustego*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2017, R. 32, z. 2, s. 200-201.

w Polsce³⁰¹. Ta wiadomość nie polega na prawdzie, jako że *Latopis hipacki*, na którego powołał się autor, wspominał o pobycie kniazia na Litwie³⁰². Wydaje się, że sytuacja polityczna zarówno w basenie Morza Bałtyckiego, jak i na Rusi była o wiele bardziej skomplikowana, niż sugeruje konstrukcja duńskiego badacza. Niejednoznacznie także prezentuje się kwestia relacji skandynawsko-ruskich, małżeństw dynastycznych i ich politycznych podtekstów. Ambicje i powstałe na ich tle konflikty dezaktualizowały istniejące sojusze i związki. Z upływem czasu powstawały niekiedy niespodziewane konstelacje. Na przykład Małgorzata, żona Nielsa Starego, jako szwagierka Mścisława Włodzimierzowica, inicjowała małżeństwo Ingeborgi z Knutem Lawardem. Jej syn, prawdopodobnie przy akceptacji matki i ojca, został zabójcą swego kuzyna, „króla” Obodryców. Po latach Waldemar, syn Magnusa i Ingeborgi, współdziałał z synem zabójcy swego ojca Knutem przeciwko Swenowi, synowi Eryka Pamiętnego. Gdy Swen zamordował Knuta Magnusona, Waldemar pojął za żonę Zofię, córkę Rychezy. W ten sposób syn ruskiej księżniczki został mężem córki, polskiej księżniczki. Mariaż ten nie oznaczał wcale zawiązania jakiegoś układu polsko-ruskiego. Co do Bolesława Krzywoustego, jak przypuszczam, nie widać przesłanek do mniemania o forsowaniu sojuszu z potomkami księcia połockiego Gleba. Tu ponownie sprawa jest znacznie bardziej skomplikowana. Zaaranżowanie małżeństwa Bolesława Kędzierzawego z Wierzchosławą, córką Wsiewołoda Mścisławica, może wskazywać na szersze postrzeganie przez polskiego księcia kwestii relacji polsko-ruskich i nieco inny stosunek do rozgrywek wewnętrznych na Rusi.

Hipoteza o sojuszu Bolesława Krzywoustego z Glebowicami, obliczonym na osłabienie pozycji Monomachowiców-Mścisławiców i wzmocnienie Rościsława, Wołodara i Wsiewołoda w walce o odzyskanie Mińska, to konstrukcja historiograficzna niemająca głębszego oparcia źródłowego. Świadczeń współpracy zainteresowanych stron nie ma. Wkrótce domniemane współdziałanie stało się jeszcze mniej prawdopodobne, jako że po narodzinach Zofii, przyszłej żony króla Waldemara, nastąpiły wydarzenia oznaczające kres związku jej rodziców. W przypadku kandydatury Glebowica mielibyśmy do czynienia z anulowaniem małżeństwa, gdyż ani Rycheza, ani Wołodar nie zmarli w ciągu najbliższych lat. Rozwiązanie związku w obliczu prawa nie było sprawą prostą. Powinny zaistnieć okoliczności pozwalające uznać mariaż za nieważny. Czynnikiem takim mogło być bliskie pokrewieństwo lub nieskonsumowanie związku. W naszym wypadku w grę wchodził pierwszy powód. Rycheza i Wołodar, jako potomkowie Mieszka II, byli spokrewnieni w czwartym stopniu. Małżeństwo wymagało dyspensy³⁰³. W przy-

³⁰¹ J. Lind, *De Russiske Ægteskaber...*, s. 247-248.

³⁰² *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 496.

³⁰³ Na Rusi dopuszczalne były związki w ósmym stopniu pokrewieństwa. Zob. S.V. Omel'ancuk, *op. cit.*, s. 35.

padku jej braku, rozwód był niewykluczony. Nie da się wyłączyć ewentualności jednostronnego zerwania „kontraktu”: mąż mógł po prostu odesłać żonę rodzinie z powodu jej niewierności lub zmiany obowiązującego dotąd układu politycznego. Takie rozwiązanie ograniczało szanse stron na kolejny mariaż, a niekiedy prowokowało poważny konflikt dynastyczny i międzynarodowy. Mniej lub bardziej prawdopodobne scenariusze możemy mnożyć, nie mając pewności zbliżania się do rozwiązania zagadki. Wskazanie na Wołodara Glebowica jako drugiego męża polskiej księżniczki nie znajduje istotnych przeszkód. Czy w związku z tym należałoby porzucić „kontestowaną” ostatnio przez badaczy kandydaturę Włodzimierza Wsiewołodowica? Wydaje się, że niekoniecznie. W toku dyskusji wokół ewentualnych partnerów Ryczezy niekiedy używamy argumentów wspierających wybraną hipotezę, nie eksponując wszechstronnego obrazu rzeczywistości. Ich moc i wymowę, przy aktualnym stanie wiedzy, nietrudno podważyć, a niektóre wnioski uznać za zbyt daleko idące. Na przykład związek Ryczezy z synem Wsiewołoda, jako potomków Włodzimierza Wielkiego w szóstym (siódmym) stopniu komputacji germańskiej, także wymagał zgody instytucji kościelnych. Z kolei pokrewieństwo Zofii i Waldemara w stopniu drugim z trzecim nie wyłączało możliwości zawarcia związku³⁰⁴. Brak dyspensy w tym drugim wypadku mógł skutkować unieważnieniem małżeństwa. Podobnie rzecz ma się z nieobecnością Włodzimierza w życiu dynastii po 1136 roku³⁰⁵. Polityczny niebyt partnera to istotny powód do zerwania sojuszu. Warto zauważyć, że Wołodar Glebowic, z perspektywy latopisów, nie funkcjonował w życiu publicznym przez ponad czterdzieści lat. Pisarze nie odczuwali potrzeby wspomnienia o młodym, dorastającym, dorosłym i wreszcie starzejącym się księciu. Sytuacja taka nie była wyjątkiem. Czy podobny przypadek nie mógł dotyczyć Włodzimierza Wsiewołodowica, egzystującego gdzieś na „łaskawym chlebie” krewniaków? Dostępne źródła dają niewielką szansę na dokładne określenie wieku Włodzimierza w 1136 roku. Badania nad biografią jego ojca także dostarczają informacji niejednoznacznych. Obszerne biografy Wsiewołoda Mścisławica i jego syna Włodzimierza, opracowa-

³⁰⁴ Zakazy kanoniczne obejmowały według soboru laterańskiego IV z 1215 r. krewnych drugiego i trzeciego stopnia powinowactwa. Sobory powszechne początkowo nie konkretyzowały stopni zakazów. Pierwszy i drugi sobór laterański wspominały tylko o zakazie zawierania związków małżeńskich przez krewnych. Ograniczenia zniósł sobór laterański IV, stwierdzając: „Zakaz zawierania małżeństwa nie powinien przekraczać czwartego stopnia pokrewieństwa i powinowactwa...”, zob. *Dokumenty soborów powszechnych, Tekst grecki, łaciński i polski*, t. 2, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 291, 155, zob. *ibidem*, s. 125, p. 24, 155. O obowiązujących w początkach XII w. przepisach kanonicznych informował *Dekret Gracjana* powstały ok. 1140 r.: *Decretum Gratiani (Kirchenrechtssammlung)*, c. 35, https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/kapitel/dc_chapter_3_3681 [data dostępu: 12.10.2018]. Zakres przeszkody obejmował szósty lub siódmy stopień pokrewieństwa w zależności od tego, czy liczyło się ojca, czy jego bezpośrednich potomków jako pierwszy stopień. Według Gracjana separacja nie obowiązywała od piątego stopnia.

³⁰⁵ Badacze najczęściej uśmiercali Włodzimierza Wsiewołodowica między 1138 a 1150 r. Wszystkie datowania mają charakter hipotetyczny. Literaturę odnotowuje D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 210, p. 818.

ne przez Dariusza Dąbrowskiego, sugerują wyłączenie Wsiewołodowica z grona kandydatów na męża Ryczezy³⁰⁶. Można wątpić, czy Włodzimierz, spłodzony w związku ojca z księżniczką, którą pojął za żonę w latach dwudziestych, dziesięć-jedenaście lat później został mężem córki Bolesława. Argumenty D. Dąbrowskiego brzmią przekonująco, lecz należy pamiętać, że zbudowane są na wielu hipotezach, tworzących taki, a nie inny obraz rzeczywistości. Podważenie jednego z elementów może zachwiać gmachem misternej konstrukcji. Jednym z rudymentów koncepcji D. Dąbrowskiego jest ustalenie daty urodzin Wsiewołoda Mścislawica. Lokując je w przedziale czasowym między 1103 a 1106 rokiem, autor automatycznie wytyczył istotne elementy biografii jego syna, uzyskując efekty, o których mowa wyżej³⁰⁷. Jeśli jednak rację mieli Andrzej Poppe i A. W. Nazarenko, datujący urodziny na rok 1097, to część ustaleń polskiego historyka straci swą jednoznaczną wymowę³⁰⁸. Wówczas przykładowo, rozpoczynając rządy w Nowogrodzie w 1117 roku, książę miałby lat dziewiętnaście-dwadzieścia³⁰⁹. Pierwszy ożenek w 6631 (1123-1124) roku, czyli pięć lat po rozpoczęciu rządów w Nowogrodzie, byłby nieco późny³¹⁰. Przesunięcia dat i towarzyszące im nowe, także hipotetyczne konstatacje, mogłyby prowadzić ostatecznie do zakwestionowania niemowlęstwa lub dziecięstwa Włodzimierza w 1136 roku³¹¹.

³⁰⁶ *Ibidem*, s. 103-114, 208-211.

³⁰⁷ *Ibidem*, s. 104-105.

³⁰⁸ A. Poppe, *Metropolici i księżęta Rusi Kijowskiej*, [w:] G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 2000, s. 441; A.V. Nazarenko, *Drevnââ Rus' na...*, s. 585-607. Zob. D. Donskoj, *Rûrikoviči...*, s. 197.

³⁰⁹ D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 106: „Wsiewołod teoretycznie mógł w tym czasie (tzn. w chwili objęcia władzy w Nowogrodzie – przyp. K.B.) być nawet kilkuletnim dzieckiem”. O rządach Wsiewołoda w Nowogrodzie zob. V.L. Ānin, *Očerki istorii srednevekowego Novgoroda*, Moskwa 2008, s. 48-55. Włodzimierza, powołanego na tron w miejsce ojca V.L. Ānin, *ibidem*, s. 55, nazywał „niemowlęciem”. Podobnie: M. Dimnik, *Novgorodskie knâzâ (970-1136 gg.)*, „Rossica Antiqua” 2011, t. 1, s. 34; D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 208-209. Interesujące ustalenia na temat pieczęci Wsiewołodowica zob. V.L. Ānin, *Aktovyje pečati Drevnej Rusi X-XV vv. v dvuh tomah*, t. 1, Moskwa 1970, s. 110-111; idem, *Srednevekovyj Novgorod. Očerki arheologii i istorii*, Moskwa 2004, s. 99-100.

³¹⁰ O małżeństwie Wsiewołoda: *Novgorodskââ pervââ letopis'*, s. 21, 205; *Novgorodskââ četvertââ letopis'*, [w:] PSRL, t. 4, č. 1, Petrograd³ 1915 s. 143; *Sofijskââ pervââ letopis'staršego izvoda*, [w:] PSRL, t. 6, Moskwa 2000, k. 220. Za pierwszego syna Wsiewołoda uchodzi Iwan. Pierwsze dziecko: W. Dworzaczek, *op. cit.*, tabl. 27; D. Donskoj, *Rûrikoviči...*, s. 165; L. Vojtovič, *Knâza doba...*, s. 464; drugie dziecko: N.A. Baumgarten, *Staršââ vetv' Monomahovičej*, „Letopis' istoriko-rodoslovnogo obšestva” 1906, No 4, s. 18; idem, *Généalogies et mariages...*, tabl. 5; J. Forssman, *op. cit.*, tabl. VII E; O.M. Rapov, *op. cit.*, s. 157. D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 188-192.

³¹¹ D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 208. Datowanie urodzin Włodzimierza: J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część III B.)...*, s. 17-18, p. 37, na podstawie obyczaju zakazującego rodzicom nadawania imion żyjących przodków – ojca i dziada: Wsiewołodowic powinien urodzić się po śmierci swego dziadka Włodzimierza Monomacha, czyli po 1125 r. O obyczajach związanych z nadawaniem imion w rodzie Rurykowiców zob. A.F. Litvina F. B. Uspenskij, *Vybor imeni u russkikh knâzej...*, s. 71-110, 267-268. Jeśli chodzi o zakaz nadawania wnukom imion żyjących dziadów, autorzy uznają go za nieodłączny element tradycji. Stwierdzają jednak, że nie zawsze można zestawić datę śmierci dziadka i urodzin wnuka (*ibidem*, s. 267). Poza tym, jak sądzę, długowieczni dziadkowie należe-

Ograniczoną wartość w dowodzeniu mają często wnioski wysnuwane na podstawie milczenia źródeł. Tak też jest, jak sądzę, w naszym przypadku. Opat Wilhelm de Paracito w swych wypisach genealogicznych, dotyczących rodziny królewskiej w Danii, nie wspominał o związkach krwi łączących ojca Zofii z Ingeborgą Mściśławówną. Po pierwsze, nie mógł tego uczynić, gdyż uznawał Ingeborgę za córkę Izjasława, po drugie, podejrzewam, traktował rzecz jako mniej istotną w kontekście prezentacji „Valedara” i jego żony, córki polskiego księcia Bolesława. Autor *Genealogii* nie rozpatrywał także związków krwi Zofii jako domniemanej córki Izjasława. Brak wzmianki o bliskim pokrewieństwie nie musiał zatem oznaczać jego nieistnienia³¹².

W toku badań nad koligacjami rodzinnymi Zofii D. Dąbrowski stwierdził:

Specjalnej wymowy nabiera w tej sytuacji spostrzeżenie, że Zofia najwyraźniej nie była nośnikiem rodowej pamięci Mściśławowiczów, skoro nie była w stanie zweryfikować błędnej tradycji w kwestii filiacji teściowej. Jest to — jak sądzę — argument podstawowej wagi dla rozważań nad pochodzeniem żony Waldemara I³¹³.

Na jakiej podstawie autor skonstatował, że księżniczka nie była w stanie zweryfikować błędnej identyfikacji ojca Ingeborgi, nie wiemy. Swe wywody D. Dąbrowski uzupełnił: „Po pierwsze, mamy do czynienia z autorem (czyli Wilhelmem – przyp K.B.) zapewne osobiście znającym królową Zofię. Wysoce prawdopodobne jest, że od niej czerpał on przynajmniej część potrzebnych danych genealogicznych”³¹⁴. Z dostępnych źródeł nie wynika, by Zofia poznała osobiście Wilhelma. Nie wiadomo też, by weryfikowała treść zapisów opata. Rozpatrując koncepcję D. Dąbrowskiego warto zastanowić się, czy spiętrzone domysły mogą mieć siłę „argumentów podstawowej wagi”. Skutkiem badawczych poczynań autora stało się przecież usunięcie córki Rychczy z grona bliższych krewnych Mściśława Włodzimierzowica.

Wśród źródeł wykorzystywanych w celu uprawdopodobnienia związku Zofii z księżętami połockimi pojawia się niekiedy relacja Wilhelma z Canterbury o wojnie duńsko-pomorskiej³¹⁵. Przyczyną konfliktu było zagarnięcie przez piratów związanych z ksią-

li do rzadkości, stąd nie ma pewności, czy wnioski wysnute na podstawie dostępnego materiału porównawczego można uznać za miarodajne do stawiania hipotez na temat obowiązujących obyczajów. Warto też zauważyć, że nie znamy wszystkich urodzonych przedstawicieli dynastii. W przypadku sąsiedniej dynastii Piastów moglibyśmy mówić o podobnym zakazie do XII w., gdyby Bolesław Chrobry nie nadał swemu synowi Mieszkowi imienia dziadka. Jeśli jednak „zakazy imionowe” na Rusi rzeczywiście obowiązywały na poziomie relacji dziad-wnuk, wówczas postulat J. Bieniaka trzeba uznać za istotny. V.L. Ānin, *Aktovye pečati...*, t. 1, s. 110 (Włodzimierz urodzony po 1128 r.). Zdaniem K. Jaśnińskiego, *Rodowód...*, s. 214, Włodzimierz w 1136 r. miał „najwyżej 12 lat”.

³¹² Wilhelm uznawał Ingeborgę za córkę Izjasława, a nie Mściśława.

³¹³ D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 726-727.

³¹⁴ *Ibidem*, s. 724-725.

³¹⁵ *E vita et miraculis Sancti Thomae a Willelmo monacho Cantuariensi editis*, ed. F. Liebermann, R. Pauli, [w:] MGH SS, Bd. 27, Hannoverae 1885, p. 41-42. Tak m.in.: J. Gallén, *Vem var Valdemar den stores drottning Sofia?*, „Historisk Tidskrift för Finland” 1976, t. 61, z. 4, s. 283-284; J. Lind, *De Russi-*

żętami pomorskimi statku z darami przekazanymi Waldemarowi i Zofii przez jej ojca³¹⁶. Z treści przekazu można wywnioskować, że ojciec Zofii żył jeszcze w między 1178 a 1180 rokiem³¹⁷. Opowieść hagiografa Tomasza Becketa przypomina niemal identyczną historię zawartą w dziejach Saxa Gramatyka³¹⁸. W tej wersji Słowianie zatrzymali okręt Waldemara z darami przesłanymi do niego przez teścia. Wydawcy *Dziejów Duńczyków* królewskiego teścia identyfikowali zazwyczaj z Wołodarem Glebowicem³¹⁹. Co ciekawe, w polskim tłumaczeniu dzieła Saxa, chyba niespodziewanie, w roli tej pojawił się Henryk Lew³²⁰. Henryk oczywiście nie był teściem Waldemara. Interpretując opowiadanie duńskiego kronikarza, warto jednak zwrócić uwagę na jego kontekst sytuacyjny. Bohaterami wydarzeń rozgrywających się po zajęciu statku byli Waldemar i książkę saski Henryk Lew. Wiosną 1177 roku odbył się ślub córki Henryka, Gertrudy z synem króla, Knutem. Waldemar i Henryk byli teściami swych dzieci. Czy to z tej okazji Henryk przesłał podarunki Waldemarowi? Kwestia wydaje się ciekawa. Z jednej strony mamy do czynienia z jednoznacznym brzmieniem źródeł, z drugiej wątpliwości budzi układ polityczny i status ruskiego teścia Waldemara w świetle „przepisów” kano-

ske Ægteskaber..., s. 261; D. Donskoj, *Rūrikoviči...*, s. 165; M.N. Samonova, *op. cit.*, s. 20-21. Na temat źródła: K. Jasiński, *Rodowód...*, s. 213. N. Skyum-Nielsen inaczej interpretował informacje żywota. Dla niego były one potwierdzeniem związku Rychezy z Włodzimierzem Wsiewołodowiczem: J. Lind, *De Russiske Ægteskaber...*, s. 258, p. 75.

³¹⁶ Chodziło zapewne o Bogusława I i jego brata Kazimierza I. O podziałach terytorialnych na Pomorzu po śmierci Warcisława zob. m.in.: J. Spors, *Studia nad wczesnośredniowiecznymi dziejami Pomorza Zachodniego XII-I poł. XIII w.*, Słupsk 1988, s. 252-285. Kazimierz zmarł w 1180 r., zob. E. Ry-mar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1-2, s. 125-135. W 1178 r. Absalon został arcybiskupem Lund, zob. G. Labuda, *Absalon*, [w:] SSS, t. 1, s. 1961, s. 1.

³¹⁷ Zob. D. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 725, w biogramie poświęconym Zofii, kwestionując relacje rodzinne między Zofią i Izjasławem, stwierdził: „Urodzony w styczniu 1131 r. przyszedł król Danii swego dziada, zmarłego w 1132 r., z pewnością jednak nie pamiętał. Za to można domyślać się, iż w jego pamięci dobrze utrwalił się wuj Izjasław. Jeśli zaś uwzględnimy istnienie na Rusi zwyczaju używania wobec opiekunów czy nawet zwierzchników określenia «ojciec», z czym Waldemar z pewnością musiał się zetknąć, możemy postawić pytanie, czy przypadkiem opowieści o Izjasławie nie zniekształciły w dworskich środowiskach duńskich poglądów na temat pochodzenia Ingeborgi starszej?”. Czy argument o nieprecyzyjności nomenklatury odnoszącej się do pokrewieństwa można wykorzystać w toku interpretacji relacji Wilhelma z Canterbury?

³¹⁸ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, vol 2, lib. 14, cap. 57.1, p. 1436-1438, pisał: „Per idem tempus Sclaurorum pirate spoliatis Waldemari legatis nauigium muneribus eidem a socio transmissis onustum cepere. Cuius repositi gratia nuntiis ab eodem missis superbe responsum dederet. Qua iniuria Waldemarus, ut par erat, accensus, Henricum in societatem ultionis sollicitat, Rugianisque, quod hostilium locorum gnari essent, in commilitium euocatis, per Suinam inuectus, Iulinum oppidum incolarum fuga desertum incendio tentat, Henrico Diminum obsidione complexo. Qui quum expugnationem dubiam difficilemque animaduerneret, amnem, qui castra sua a moenibus diuidebat, transuerso deductum alueo, remotiore cursu urbem preterlabi coegit. Quo facto hostium muris summam defensionis opem conciliauit, presidium eius pro oppugnatione molitus. Ea re effectum est, ut actam estate obsidionem autumnum inglorius solueret. Cuius discessionem fortuitum urbis incendium subsecutum est, suis uiribus tribuente fortuna, quod Saxonice deferre dignata non fuerat?”

³¹⁹ Np. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol. 2, p. 1436, p. 359.

³²⁰ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum kronika Danii*, s. 425.

nicznych. Jeśli małżeństwo Rychezy i księcia połockiego zostało rozwiązane, to automatycznie, w obliczu Boga, uznano je za niebyłe. Czy w tych okolicznościach Wołodar mógł uchodzić za powinowatego duńskiego władcy? Co do tego nie miał wątpliwości już Jarl Gallén, dla którego relacja Wilhelma z Canterbury była czynnikiem decydującym o uznaniu Wołodara za ojca Zofii³²¹. Ewentualności ekspedycji statku z Rusi nie przeczą wiadomości latopisów, choć nie wiemy, jak długo żył Wołodar i kiedy na tronie mińskim zasiedli jego sukcesorzy³²².

Niepewność wobec pochopnych i niemających odpowiednich podstaw źródłowych wniosków pojawia się w innych, podobnych konstrukcjach historiograficznych dotyczących identyfikacji żon-mężów poszczególnych władców. Przykładem niech będzie wspomniana już sprawa małżeństwa Racibora pomorskiego z Przybysławą. Zdaniem N. de Baumgartena, żona Racibora pochodziła z Rusi i... była wnuczką Mściśława Włodzimierzowicza³²³. Ojcem księżniczki był Jarosław Światopełkowiec, a matką nieznaną z imienia córka Mściśława³²⁴. Na chybotliwym gruncie bezpodstawnych przypuszczeń Baumgartena, podzielanych przez wielu badaczy, powstawały nowe koncepcje³²⁵. Między innymi inicjatorkę mariażu pomorsko-ruskiego widziano w Ingebordze, żonie Knuta Lawarda³²⁶. To zaś rodziło kolejne pytania: „Może wydanie przez Bolesława III w tymże roku (tzn. w 1136 - przyp. K.B.) swojej córki Ryksy za księcia nowogrodzkiego Włodzimierza Wsiewołodowicza, wnuka Mściśława było zneutralizowaniem związku Racibora?”³²⁷. W tym przypadku, niezamierzony paradoks efektów hipotetycznych poszukiwań badaczy polega na tym, że część historyków uznawała Przybysławę za córkę Bolesława Krzywoustego³²⁸. Przypuszczam, że nie istnieją nie tylko przesłanki

³²¹ J. Gallén, *op. cit.*, s. 283. W rzeczywistości relacja Wilhelma z Canterbury nie wskazuje osoby nadawcy darów.

³²² W kwestii datowania śmierci obu kandydatów na mężów Rychezy źródła są niezbyt przydatne. Nie wiemy w związku z tym ani kiedy zmarł Włodzimierz Wsiewołodowicz, ani Wołodar Glebowic. Dłużej mógł żyć ten drugi, jako że ostatnia wzmianka latopisarska mówiła o synu Gleba, walczącym bez powodzenia o Połock i Witebsk w 1167 r. (*Ipat'evskaâ letopis'*, k. 526-527). Co dalej działo się z księciem, nie wiadomo. W wydarzeniach wokół Drucka w 1180 r. księżęta mińscy się nie pojawili. Nie wiadomo, kiedy Włodzimierz syn Wołodara zasiadł w Mińsku.

³²³ N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages...*, tabl. 2, s. 10. Zob. także L. Quandt, *Ostpommern, seine Fürsten, fürstlichen Landestheilung und Districte*, „Baltische Studien” 1857, Bd. 16, H. 2, s. 66.

³²⁴ N.A. Baumgarten, *Âroslav Svâtopolkovič i ego semâ*, „Izvestiâ Russkogo iperatorskogo genealogičeskogo obšestva” 1906, t. 3, s. 1-32; idem, *Pribyslava knâginâ Pomeranskaâ*, s. 43.

³²⁵ W. Dworzaczek, *op. cit.*, t. 1, tabl. 18 (jako c. Jarosława Izjasławica); J. Forssman, *op. cit.*, s. 140, Taf. 4; K. Maleczyński, *Bolesław III Krzywousty*, s. 262; E. Rymar, *O pochodzeniu żon Warcisława I i Racibora I...*, s. 169-180; idem, *Rodowód ksiąząt pomorskich*, t. 1-2, s. 118-119; L. Vojtovič, *Knâža doba...*, s. 359.

³²⁶ L.J. Kościelak, *op. cit.*, s. 204. Ostatecznie autor uznał domysł o obodrzyckim pochodzeniu Przybysławy za bliższy prawdy od ruskiego: *ibidem*, s. 205.

³²⁷ *Ibidem*, s. 204.

³²⁸ Tak m.in.: *Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart*, hrsg. G. Gaebel, Bd. 1, Stettin 1897, s. 86, 88; S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, cz. 1, „Roczniki Towarzy-

do łączenia Przybysławy z potomkami Monomacha, ale w ogóle z Rusią. Trudno bowiem za takie uznać niekonkretne napomknienia Saxa Gramatyka o pokrewieństwie Waldemara z małżonką Henryka hrabiego Holsztynu³²⁹.

Jeśli chodzi zatem o związek małżeński Rychezy z księciem ruskim, moim zdaniem, z całkowitą pewnością stwierdzić możemy tylko tyle, że trwał i zakończył się z niewiadomych powodów. Dysponując skromnym zasobem wiedzy, nie sposób określić celów i okoliczności zawarcia tego małżeństwa. Kilka lat po rozstaniu z Rurykowicem, Rycheza została żoną króla szwedzkiego Swerkerera. Zmarła po 1156 roku w nieznanym miejscu i okolicznościach. Nie ulega za to wątpliwości, że jej córka Zofia została żoną króla duńskiego Waldemara I. Związek ten mógł zostać zawarty przez osoby blisko spokrewnione z naruszeniem zasad zalecanych przez Kościół. Kazirodczy związek nie był warunkach skandynawskich niczym nadzwyczajnym. Można zaryzykować twierdzenie, że znaczna część małżeństw zawieranych przez władców Danii, Szwecji czy Norwegii miała cechy niekanoniczności.

Wiarygodne ustalenie pokrewieństwa łączącego uczestników ówczesnych wydarzeń jest utrudnione, jak sądzę, z tej przyczyny, że źródła podawały błędne informacje, operowały ogólnikami lub nieprecyzyjnym słownictwem. W naszym przypadku mylili się przede wszystkim autorzy sag. Nawet dobrze zorientowany Saxo Gramatyk nie zawsze odróżniał brata lub siostrę rodzoną od rodzeństwa przyrodniego. Niekiedy mylił ojca z ojczymem lub matkę z macochą³³⁰. W tych warunkach rezultaty poszukiwań badawczych cechować może ograniczona wiarygodność. Sądzę, że uzasadniona rezerwa wobec hipotezy mówiącej o związku Rychezy z Włodzimierzem Wsiewołodowiczem nie musi oznaczać automatycznej akceptacji kandydatury Wołodara Glebowica. Ostatecznie nie znamy dziś wszystkich żyjących niegdyś przedstawicieli dynastii Rurykowiców, a o wielu wiemy tylko tyle, że istnieli.

stwa Naukowego w Toruniu” 1913, t. 20, s. 382; M. Wehrmann, *Genealogie von pommersches herzogshauses*, Stettin 1937, s. 34, tabl. A; O. Kossmann, *Polnische Prinzessinnen auf pommerschem Thron?*, „Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleurop“ Jg. 25, 1976, hf. 3, s. 436; Z. Boras, *Książęta Pomorza Zachodniego. Z dziejów dynastii Gryfitów*, Poznań 1978, s. 25. Literaturę na temat pochodzenia Przybysławy omawia: E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1-2, s. 117-119.

³²⁹ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol. 2, lib. 14, cap. 27.2, p. 1192: „Illic forte, Rugianis ad contionem uocatis, cum Bernardo quodam Henrici filio, qui, quod neptem regis in matrimonio habebat, duobus eum nauigiis secutus fuerat, iurgium incidit”. O hrabim: W. Meyer, *Heinrich von Badewide (Bode) 1142(38)-1164*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte Und Altertumskunde” 1911, Bd. 76, s. 8-32 (o związku rodzinnym z Waldemarem s. 11-12), http://mvdok.lbm.v.de/mjbrenderer?id=mvdok_document_00003438 [data dostępu: 12.10.2018]. O znaczeniu określenia „neptis” zob. E. Rymar, *Rodowód książąt pomorskich*, t. 1-2, s. 117. Zob. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s. 655.

³³⁰ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum...*, vol. 2, lib. 14, cap. 14.2, p. 1054, mimo że określał Zofię przyrodnią siostrą Knuta, córką Rusa, to także nazywał ją córką Swerkerera. Np. „brat królewski” Orm syn Erlinga był przyrodnim bratem Magnusa.

Próba zadzierzgnięcia przyjaznych relacji z linią potomków Mściława Włodzimierzowicza była ostatnim akcentem aktywności politycznej Bolesława na wschodzie. Książę zmarł w październiku 1138 roku. Z dzisiejszej perspektywy trudno jednoznacznie ocenić, jak kształtowały się stosunki polsko-ruskie w ostatnim okresie rządów Krzywoustego. Wydaje się, że w 1138 roku nie istniały czynniki mogące powodować kontrowersje między obu państwami. Nie słyszymy o konfliktach polskiego władcy z książętami Podniestrza, Wołodymirką i Iwanem Wasylkowiczem. Niewiele wiemy na temat kontaktów Polski z księstwem włodzimierskim. Po niefortunnej wyprawie interwencyjnej w sprawie Jarosława Światopełkowicza w źródłach nie ma mowy o relacjach z jego następcą Andrzejem. Szczególnie zastanawia rezerwa wobec kniazia włodzimierskiego, dotąd tradycyjnego sojusznika polskich władców. Rządzący ówczesnie we Włodzimierzu Andrzej Monomachowicz uchodził za wybitnego wodza. Takiego alianta brakowało Krzywoustemu w walkach z Czechami i Węgrami. Trudno cokolwiek konkretnego powiedzieć o kontaktach z Izjasławem Mściśławicem. O kulisach rozmów dyplomatycznych wokół małżeństwa Wierchosławy z Bolesławem Kędzierzawym i roli w nich tego księcia możemy tylko snuć przypuszczenia. Podobnie rzecz miała się w przypadku książąt turowskich i księcia kijowskiego. Po śmierci Włodzimierza Monomacha Bolesław, prawdopodobnie, nie nawiązał bliższych relacji ani z Mściśławem, ani z Jaropełkiem.

Po śmierci Władysława Hermana władzę w Polsce przejęli jego synowie, Zbigniew i Bolesław. Antagonizmy między braćmi spowodowały, że wybrali oni odrębne drogi w kształtowaniu polityki zagranicznej. Władający północną częścią kraju Zbigniew wszedł w sojusz z Pomorzem i Czechami, rządzący na południu Bolesław – z Rusią i Węgrami. Ruski kierunek polityki Bolesława stanowił kontynuację koncepcji dyplomatycznej zapoczątkowanej przez Władysława Hermana. Polegała ona na bliskiej współpracy z księciem włodzimierskim oraz możliwie przyjaznych relacjach z księciem kijowskim. Urzeczywistnieniem takiego układu były schyłkowe lata rządów Władysława, kiedy jego sojusznikiem był zasiadający w Kijowie Światopełk Izjasławic i, władający Włodzimierzem, syn kniazia Jarosław. Elementem stanowiącym podstawę „nowego” sojuszu stało się małżeństwo polskiego księcia Bolesława z córką Światopełka Zbysławą. Szansy nawiązania współpracy z Rurykowiczami nie wykorzystał Zbigniew. W jego wypadku trudno mówić o prowadzeniu jakiegokolwiek przemyślanej i realizowanej polityki wschodniej. Próbę tego rodzaju książę podjął w momencie, gdy poniósł porażkę w starciu z bratem. Była to inicjatywa późna i jednostronna. Z tego co wiemy, Zbigniew poszukiwał pomocy Światopełka Izjasławicza, teścia swego brata i wroga. Zyskał mediację, która przedłużyła jedynie iluzję posiadania praw dynastycznych. Książę nie tylko działał opieszale, ale nie dostrzegał ewentualności porozumienia z innymi książętami ruskimi.

Po wygnaniu Zbigniewa w gestii Bolesława, jako jedynowładcy, pozostawała całość spraw polityki zagranicznej. Stosunki Krzywoustego z Rusią ulegały przeobrażeniom w zależności od zmieniających się okoliczności. Niestety, wszechstronna ocena wzajemnych powiązań nie jest możliwa, z racji wspomnianych wyżej niedostatków informacji źródłowych. Konstatacja ta dotyczy zwłaszcza ostatniego dziesięciolecia panowania Bolesława. Chodzi o lata 1125-1138. Wówczas nie dysponujemy podstawą do rekonstrukcji stanu wzajemnych stosunków. Zdecydowanie jaśniej prezentuje się pierwszy etap rządów Krzywoustego. Okres ten cechuje głęboka współpraca z wielkim księciem kijowskim Światopełkiem Izjasławicem i jego synem Jarosławem włodzimierskim. Związek polityczny dyskutował przede wszystkim Bolesław, korzystając ze wsparcia wojsk ruskich w zmaganiach ze Zbigniewem i Niemcami. Czas współdziałania zamknęła polsko-węgiersko-podniestrzańska wyprawa na Włodzimierz, mająca na celu przywrócenie władzy wygnanemu synowi Światopełka, Jarosławowi. Ciekawym jej aspektem był wymuszony sojusz z wrogimi dotąd Polsce Rościsławicami. Porażka ekspedycji włodzimierskiej jakby zniechęciła polskiego księcia do szukania sojuszników na wschodzie. Zaabsorbowany na zachodzie i południu stracił zainteresowanie Rusią. Nie mógł, nie chciał lub nie potrafił zaaranżować współpracy z Rurykowicami na takim poziomie, jaki gwarantował skuteczną pomoc w zwalczaniu rosnących w siłę przeciwników. Można odnieść wrażenie, że Bolesław skłaniał się w tym rejonie raczej ku doraźnym soюзom, przydatnym w realizacji konkretnych przedsięwzięć. U schyłku lat trzydziestych książę zweryfikował swe dotychczasowe stanowisko wobec kniaziów. Wówczas właśnie, dzięki mariażowi syna Bolesława z Wierzchosławą, nawiązał koligacje rodzinne z jedną z potężniejszych linii władców ruskich – Mścisławicami. Związek ten zawierał w sobie potencjał, jako że najbliżsi krewni księżnej, potomkowie Włodzimierza Monomacha, odgrywali na Rusi dominującą rolę. W 1138 roku Jaropełk Monomachowic był księciem kijowskim, jego bracia: Wiaczesław – turowskim, Jerzy – suzdalskim, Andrzej – perejasławskim, a bratankowie: Izjasław – wołyńskim, Światopełk – pskowskim, Rościsław – smoleńskim. Ani śmierć Wsiewołoda Mścisławica, ani Bolesława Krzywoustego nie zdezaktualizowały układu zawartego przed kilku laty. Ciekawą perspektywę współpracy skorygowały zmiany polityczne na Rusi i przejęcie kijowskiego tronu przez Wsiewołoda Olegowica. Ten nowy układ dyskutował sukcesor Bolesława Krzywoustego, odgrywający rolę seniora polskich książąt, Władysław II.

SOJUSZE SENIORÓW

Bolesław Krzywousty wydał przed śmiercią rozporządzenie w sprawie następstwa tronu. Aby zapobiec ewentualnym konfliktom wewnętrznym, postanowił kompromisowo rozwiązać kwestię dziedziczenia. Analiza dostępnych dziś przekazów źródłowych¹ wskazuje, że decyzją Bolesława III wprowadzono nieznaną dotąd w polskiej praktyce instytucję wielkiego księcia lub księcia-seniora. Książę ten miał sprawować władzę zwierzchnią nad pozostałymi przedstawicielami dynastii. Senior, podobnie jak młodsi bracia, miał dysponować własną dzielnicą. Polityczne centrum państwa tworzyła ziemia małopolska, mająca pozostawać we władaniu wielkiego księcia. Rozwiązania wprowadzone przez Krzywoustego wyraźnie nawiązywały do obyczajów od lat obowiązujących w sąsiednich krajach – w Czechach i na Rusi². Na tym, niezbyt zresztą oryginalnym spostrzeżeniu, warto zakończyć poszukiwania analogii. Nie wiemy bowiem, czy Bolesław III na własny użytek nie zmodyfikował nieco zapoznanych systemów. Czynnikiem determinującym wybory starzejącego się władcy była zapewne sytuacja rodzinna dynastii. Jako naturalny następca Bolesława jawił się najstarszy syn Władysław mający w 1138 roku ponad trzydzieści lat. Musiał on podzielić się schedą po ojcu z przyrodnimi braćmi. Władysław uzyskał we władanie Małopolskę i Śląsk, Bolesław zasiadł na Mazowszu, a młodszy Mieszko w Wielkopolsce. Niezbyt jasno przedstawia się kwestię nadań dla najmłodszych – Henryka i Kazimierza. Jako że w 1138 roku obaj nie mieli „lat sprawnych”, prawdopodobnie pozostawali pod opieką matki. Ich udział w spadkobranium był kwestią przyszłości. Podział usankcjonowa-

¹ Formy przekazu testamentu nie znamy. Według *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska*, oprac. M. Plezia, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II*, t. 11, Cracoviae 1994, lib. 3, cap. 26, p. 118, Bolesław polecił spisać dokumenty testamentowe. Ostatnio E. Burzyński, *Wokół zabiegów o władzę zwierzchnią w Polsce w latach 1138-1146*, „Słupskie Studia Historyczne” 2004, t. 11, s. 28, stwierdził celowe zniszczenie aktu. Kto i kiedy dopuścił się tego czynu, autor nie wyjaśnił.

² Stosunkowo jasny obraz zasad następstwa i podziałów terytorialnych na Rusi został zakłócony przez Włodzimierza Monomacha. Po śmierci księcia jego potomkowie uznawali się za jedynych prawowitych spadkobierców Kijowa.

ny decyzją Bolesława nie przetrwał próby czasu³. Kiedy pojawiły się pierwsze symptomy kryzysu, nie wiadomo. Dwa lata po śmierci ojca między braćmi rozgorzała wojna. Wydaje się, że wiodącą rolę w roznieceniu antagonizmów odegrał Władysław II. Celem podjętych przezeń działań stało się pozbawienie Bolesława i Mieszka dzierżonych księstw oraz przywrócenie jedynowładztwa. Brak respektu Piastowiców dla woli politycznej ojca drogo kosztował dynastię, kraj i jego mieszkańców. Władysław nie tylko nie osiągnął celu, ale poruszył lawinę wydarzeń, która zachwiała układem politycznym państwa. Przegrana wojna zmusiła Władysława do opuszczenia kraju. Historia zapamiętała niefortunnego władcę z przydomkiem Wygnańca. Godność wielkiego księcia, wraz terytoriami należącymi dotąd do Władysława, przejął Bolesław Kędzierzawy. Uzurpujący sobie braterskie prawa Bolesław nieźle poradził sobie z przeznaczoną mu rolą. Po śmierci Bolesława, z upływem lat, wiodąca pozycja księcia zwierzchniego stopniowo podupadała, by niemal zupełnie zaniknąć. Ostatecznie, potomkom Bolesława Krzywoustego nie udało się utrzymać jedności państwa i rozpoczął się długoletni okres rozbicia dzielnicowego w Polsce.

Na Rusi instytucja wielkiego księcia była akceptowanym, ale i coraz częściej kontestowanym elementem układu politycznego. Do tradycji należały konflikty o władzę oraz próby rozluźnienia zależności od Kijowa⁴. Za sprawą Włodzimierza Monomacha dążenia partykularne zostały stłumione, ale przy okazji doszło do precedensu, sankcjonującego dezaktualizację wypracowanego kompromisem układu w Lubeczu. Zapoczątkowana przez Włodzimierza tradycja kijowskich rządów Monomachowiców oczekiwała na przełamanie. Potomkowie Monomacha utrzymali władzę w Kijowie do momentu wystąpienia kolejnego ambitnego uzurpatora. Po skutecznym Mściśławie nastął niemający charyzmy ojca i brata Jaropek II Włodzimierzowic. Zmagający się z opozycją Światosławowców, poprzez kontrowersyjne decyzje terytorialne, sprowoko-

³ Nie wiadomo dokładnie, jak Bolesław III postrzegał kwestię podziałów w kolejnych pokoleniach dynastii. J. Adamus, *Testament Bolesława Krzywoustego*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1953, nr 7, s. 79-80, uznał, że dotyczył on tylko pokolenia jego synów. Zdaniem G. Labudy, *Testament Bolesława Krzywoustego*, [w:] *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, s. 175, testament mógł pełnić „co najwyżej rolę prejurydykatu”. Miał obowiązywać bezterminowo lub „zawsze” wg m.in.: S. Zakrzewski, *Okres do schyłku XII w.*, [w:] Zakrzewski S., Zachorowski S., Halecki O., Dąbrowski J., Smolka S., Papee F., *Encyklopedia polska*, t. 5, cz. 1, *Historia polityczna Polski*, cz. 1, *Wiek średni*, Kraków 1920, s. 96; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1, Kraków 1995, s. 155; T. Grudziński, *O akcie sukcesyjnym z czasów Bolesława Krzywoustego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 1, s. 45; H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6: *Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, cz. 1, Warszawa 1985, s. 131; E. Rymar, *Primogenitura zasadą regulującą następstwo w pryncypat w ustawie sukcesyjnej Bolesława Krzywoustego*, „Sobótka” 1993, t. 48, z. 1, s. 1-19.

⁴ Datują się one już od czasów Włodzimierza Wielkiego.

wał konflikt we własnym obozie politycznym⁵. Katastrofa nastąpiła za panowania jego następcy, Wiaczesława. Syn Włodzimierza Monomacha stracił kijowski tron na rzecz Wsiewołoda Olegowica⁶. Wojna domowa prowadzona w latach 1138-1150 zwiastowała nadejście doby wieloletnich walk o Kijów prowadzących do upadku autorytetu wielkiego księcia oraz ustanowienia partykularnych księstw dzielnicowych.

Polska i Ruś nieuchronnie zmierzały w podobnym kierunku. Piastowie i Rurykowice zwalczali się wzajemnie, a antagonistyczne stronnictwa angażowały w spory sojuszników zza miedzy⁷. Nie było w tym nic nowego ani szczególnego, jako że przedstawiciele obu dynastii kilkakrotnie poszukiwali pomocy u sąsiadów. Wsparcie z Polski uzyskali m.in. Światopełk Włodzimierzowic, Izjasław Jarosławic i Jarosław Światopełkowic. Rurykowice wspomagali Kazimierza I Mieszkowica, Bolesława Szczodrego i Krzywoustego. Do tych tradycji nawiązali Wsiewołod Olegowic i Władysław II. Wówczas w dziejach obu państw nastąpiła era sojuszy seniorów. Syn Olega, biorąc przykład z Włodzimierza Monomacha, zmierzał do wzmocnienia swej pozycji wielkksiążęcej poprzez obsadę księstw terytorialnych wiernymi sobie, bliższymi lub dalszymi, krewniakami⁸. Plany Władysława sięgały, jak się zdaje, znacznie dalej. Polski wielki książę zmagił się z braćmi, stojącymi na drodze do przywrócenia jedynowładztwa. Według relacji *Kroniki polskiej* mistrza Wincentego i *Kroniki wielkopolskiej* odpowiedzialność za wzniesienie waśni domowych ponosił Władysław II⁹. Celem księcia-seniora było pozbawienie Bolesława i Mieszka dzierzonych księstw. Pod wpływem żony Agnieszki, księżę, dotąd człowiek „bardzo ludzki”, stracił respekt dla woli ojca¹⁰. Kiedy myśl o samodzielnym panowaniu zagościła w wyobraźni Władysława, nie wiadomo. Trudno

⁵ Zob. uwagę D. Dąbrowski, *W sprawie polsko-ruskich relacji w pierwszej połowie XII w. Wokół małżeństwa Bolesława Wysokiego ze Zwienisławą Wsiewołodówną*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2013, t. 68, z. 4, s. 4.

⁶ *Ipaťevskaâ letopis’*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej* (dalej: PSRL), t. 2, Moskwa 1998, k. 300; S.D. Fedaka, *Černigivskij knâz’ Vsevolod Olgovič*, „Siverânskij litopis” 1999, nr 6, s. 29-35; N. Kal’nic’ka, *Borotba černigovo-severs’kih kniâziv za Kiïv u dobu feodal’noï rozdrobilenosti*, „Siverânskij litopis” 2009, nr 5, s. 3-10.

⁷ B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów (ze stosunków polsko-ruskich w XII wieku)*, [w:] *Europa - Słowiańszczyzna - Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 346-347.

⁸ S.D. Fedaka, *Politična Istroriâ Ukraïni-Rusi dobi transformacii Imperii Rûrikovičiv (XII stolitâ)*, Użgorod 2000, s. 144-147.

⁹ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 28, p. 120-123; *Kronika wielkopolska*, oprac. B. Kürbis, [w:] *Pomniki dziejowe Polski. Seria II*, t. 8, Warszawa 1970, cap. 32, p. 49-52. Kronikarz wielkopolski wspominał o *Gestach* Piotrka, które wykorzystał w rozdziale 32. Interpolator *Kroniki polskiej*, wyd. L. Čwikliński, [w:] *Monumenta Poloniae historica* (dalej: MPH), t. 3, Lwów 1878, s. 628-629, powoływał się na *Pieśń Maura* opowiadającą o losach Piotra. Obie historie o Piotrze nie przetrwały do dziś. Znajdują one tylko fragmentaryczne odzwierciedlenie we wspomnianych wyżej źródłach. O ich zawartości możemy mówić tylko w zakresie odzwierciedlonym przez te przekazy.

¹⁰ Określenie *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 26, p. 119.

z całkowitą pewnością stwierdzić, czy plan taki był przez księcia realizowany w latach 1142-1145. Istnienie stanu nieufności między seniorem a pozostałą częścią rodziny sugerują zabiegi podjęte przez Salomeę w 1141 roku w Łęczycy. W atmosferę zjazdu niezwykle obrazowo wprowadził czytelników Stanisław Smolka:

W r. 1141 zaledwie się miało ku końcowi zimy, kiedy w zamku nad Bzurą wielki ruch i gwar zapanał, gdyż oto zawitała doń stara księżna, a z nią i młodzi księżęta przybyli z całym dworem, i panów dostojnych zjechało się co niemiara, że ledwie pomieścić mogło się tyle ludzi w modrzewiowych ścianach zamkowych budowli¹¹.

W takich okolicznościach Salomea, Bolesław i Mieszko debatowali nad losem trzyletniej księżniczki Agnieszki. O wydarzeniach w Łęczycy dowiadujemy się dzięki relacji mnichów z Zwiefalten, którzy przyjechali wówczas do Polski¹². Pierwotnie Salomea planowała umieszczenie księżniczki w klasztorze. Najprawdopodobniej pod wpływem bieżących wydarzeń politycznych decyzja uległa zmianie i postanowiono wydać Agnieszkę za mąż. Kandydatem był niewymieniony z imienia reprezentant Rurykowiców. Stanisław Smolka i Oswald Balzer sądzili, że chodziło o Światosława, syna Wsiewołoda Olegowica, a Stanisław Zakrzewski i Myron Korduba widzieli w nim któregoś z Monomachowiców¹³. Imię wybrańca możemy zgadywać. Nie wiadomo, czy propozycję wówczas w ogóle wystosowano. W każdym razie nie doszło do realizacji zamysłu. Roman Grodecki przypuszczał, że Rusini odrzucili ofertę juniorów, a Henryk Łowmiański podejrzewał skuteczne przeciwdziałanie Władysława II¹⁴. Stanisław Zakrzewski plany w sprawie księżniczki określił „aktem walki, będącej [...] już w toku”¹⁵. O walce, w sensie działań zbrojnych, nic nie wiadomo. Ale, oczywiście, dla księcia wszelkie akty samodzielności juniorów w polityce zagranicznej były nie na rękę¹⁶. Tym bardziej musiały go niepokoić próby poszukiwania sojuszników na

¹¹ S. Smolka, *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa 1881, s. 207.

¹² *Ortliebi Zwifaltensis chronicon. Ex libro II. Translatio manus s. Stephani*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, p. 2-5.

¹³ Olegowic: S. Smolka, *op. cit.*, s. 213; O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 318-319; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 161; A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' političeskich vzaimootnošeniâh X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988, s. 75; J. Bienak, *Polska elita polityczna XII wieku (część III B...*, s. 18, wskazywał na potomka Monomacha: S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 102; H.M. Korduba, *Agnieszka, córka Bolesława Krzywoustego*, [w:] PSB, t. 1, s. 31; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 148; M. Biniaś-Szkopek, *Bolesław Kędzierzawy*, Poznań 2014, s. 164.

¹⁴ R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 161, podobnie B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 350, p. 23; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 148.

¹⁵ S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 102.

¹⁶ Na wyłączność seniora w prowadzeniu polityki zagranicznej wskazywał T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedynastego wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1917, t. 31, s. 371. Tak również J. Osiński, *Statut Bolesława Krzywoustego*, Kraków 2014, s. 157-159. Założeń statutu Bolesława Krzywoustego w tym względzie nie znamy. Warto zauważyć, że na Rusi wielki książe nie ingerował w matrymonialne plany książąt dzielnicowych.

wschodzie. Czy inicjatywa Salomei i jej synów w sprawie małżeństwa Agnieszki doprowadziła do konfliktu między juniorami i Władysławem, trudno przesądzić¹⁷. Ze swej strony Władysław II zacieśniał stosunki z Wsiewołodem Olegowicem. Kiedy doszło do zbliżenia władców? Wydaje się, że nastąpiło to już po przejściu władzy przez Wsiewołoda w Kijowie. Dotąd, o ile wiadomo, Piastowie nie szukali kontaktów z linią potomków Światosława. Nie dziwi to, jako że władali oni w odległych od Polski dzielnicach. Wsiewołod był pierwszym księciem Kijowa z linii Światosława Jarosławica. Przy wsparciu Wsiewołoda Władysław, prawdopodobnie, pragnął zrealizować plan budowy koalicji ukierunkowanej na przełamanie nieakceptowanego przezeń układu stworzonego przez ojca¹⁸. Możliwe, że poszukiwał też skutecznej przeciwwagi dla związku Bolesława Kędzierzawego z Wsiewołodem Mścislawicem¹⁹. Obserwując posunięcia polskiego seniora, można odnieść wrażenie, że była to inicjatywa zdecydowanie ofensywna. Pierwsza wzmianka źródłowa mówiąca, jak można przypuszczać, o współpracy Władysława z synem Olega pochodzi z 1139 roku²⁰. *Latopis hipacki* wspominał wówczas lakonicznie o Lachach uczestniczących w walkach Wsiewołoda na Wołyniu. Polacy w krótkim okresie czasu dwukrotnie atakowali Izjasława Mścislawica²¹. Książę kijowski dążył do usunięcia z Włodzimierza Izjasława i osadzenia na tamtejszym tro-

¹⁷ O konflikcie: G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, R. 66, nr 4, s. 1155; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 350, p. 23; J. Osiński, *Testament Bolesława Krzywoustego*, s. 158. Odmiennie zdanie prezentował A. Gąsiorowski, *Salomea*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII* (dalej: SSS), t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 25.

¹⁸ Źródła nie wskazują jednoznacznie inicjatora wybuchu konfliktu w Polsce W sprawie *casus belli* zob. m.in.: R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 161; B. Miśkiewicz, *Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142-1146* [w:] *Europa-Słowiańszczyzna-Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, red. J. Bardach i inni, Poznań 1970, s. 366; B. Zientara, *Władysław II Wygnaniec*, [w] *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1984, s. 90, 93-94; G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności...*, s. 1155; A. Marzec, *Władysław II Wygnaniec*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 357-359; W. Dworsatschek, *Władysław II Wygnaniec*, Kraków 2009, s. 90-91. W świetle wywodów K. Maleczyńskiego, *Recenzje: G. Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego (Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dadicata, s. 171-195)*, Poznań 1959, idem, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146* („Kwartalnik Historyczny” 1959, LXVI, nr 3, s. 1147-1169), „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1961, t. 16, z. 1, s. 108-111, nie można wyłączyć rozpoczęcia wojny przez juniorów.

¹⁹ Usunięcie księcia z Nowogrodu po zawarciu związku Bolesława z Wierzchosławą nie oznaczało zupełnej eliminacji politycznej Wsiewołoda.

²⁰ *Lavrent'evskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 1, Leningrad 1926-1928. *Letopis Popa Duklanina*, ed. F. Šišić, Beograd-Zagreb 1928, s. 212 (kol. 307); *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 306. W sprawie datowania i powodów zaangażowania Władysława zob. N.G. Bereżkov, *Hronologija russkogo letopisaniâ*, Moskwa 1963, s. 139; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 351; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 148, p. 272; V.T. Pašuto, *Vnešnââ politika drevnej Rusi*, Moskwa 1968, s. 153; D. Dąbrowski, *Genealogia Mścislawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, s. 195; D. Dąbrowski, *W sprawie polsko-ruskich relacji...*, s. 12.

²¹ *Ipat'evskaâ letopis'*, s. 306.

nie swego syna Światosława. Do zmiany doszło rzeczywiście w 1143 roku: Izjasław udał się do Perejasławia, a we Włodzimierzu zasiadł Światosław²². Przetasowania na pograniczu polsko-ruskim poprzedziło małżeństwo latorośli Wsiewołoda, Zwinisławy z synem Władysława, Bolesławem Wysokim²³. Zimą 1143 roku Wsiewołod gościł Polaków w Kijowie przy okazji uroczystości ślubnych syna księcia, Światosława z córką Wasylka połockiego²⁴. W tym samym roku oddziały ruskie pod wodzą tegoż Światosława, Izjasława Dawidowica i Wołodymirki halickiego wzięły udział w wojnie Władysława II z Bolesławem Kędzierzawym²⁵. Przebieg działań zbrojnych i ich efekty znamy dzięki relacjom latopisów²⁶. Niestety, nie jest to obraz obfitujący w szczegóły. W niewielkim stopniu wzbogacają go opowieści polskich kronikarzy. Zawód sprawia przede wszystkim przekaz Kadłubka. Z kilkuletniego konfliktu odnotował tylko dwa wydarzenia – zwycięską dla juniorów bitwę nad Pilicą oraz wyprawę zakończoną klęską Władysława pod Poznaniem²⁷. Nie za bardzo wiadomo, gdzie w chronologii zmagających z lat 1143-1146 umiejscowić bitwę nad Pilicą. Gdyby stanowiła ona element kampanii 1143 roku, wówczas pojawiłby się problem konfrontacji jej wyniku z opowiadaniem latopisów²⁸. Zestawienie źródeł prowadziłoby do wniosku o zwycięstwie obu stron. Nie ulega wątpliwości, że do starć zbrojnych w 1143 roku doszło na Mazowszu. Oddziały polskie i ru-

²² M. Gruševskij, *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, Kiïv 1992, s. 423; L. Vojtovič, *Knáza doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 461; N. Kaľnič'ka, *op. cit.*, s. 4; D. Dąbrowski, *W sprawie relacji polsko-ruskich relacji...*, s. 10.

²³ C. Grünhagen, *Boleslaw der Lange*, [w:] *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 3, München-Leipzig 1876, s. 98-100; Z. Wojciechowski, *Bolesław z przydomkiem Wysoki*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 262-263; A. Wędzki, *Bolesław Wysoki (ok. 1127-1201)*, [w:] SSS, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 148-149; B. Zientara, *Bolesław Wysoki – tułacz, repatriant, malkontent. Przyczynek do dziejów politycznych Polski XII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1971, t. 63, z. 3, s. 368; A. Marzec, *Bolesław I Wysoki*, [w:] *Piastowie...*, s. 363; K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziebiccy, głogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007, s. 62-66; L. Vojtovič, *Knáza doba...*, s. 401; D. Dąbrowski, *W sprawie polsko-ruskich relacji...*, s. 3-21; idem, *Genealogia Mściśławowiczów...*, s. 199.

²⁴ *Lavrent'evskaâ letopis'*, s. 214 (kol. 310); *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 313; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 352, wspominał o obecności w Kijowie Władysława II i jego syna Bolesława Wysokiego.

²⁵ O udziale Wołodymirki: D. Zubrickij, *Istoriâ drevnego Galicko-Russkogo knáźestva*, č. 2, Ľvov 1852, s. 58; L. Vojtovič, *Galič u političnomu žitti Evropi XI-XIV stolit'*, Ľviv 2015, s. 263.

²⁶ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 308-312.

²⁷ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 28, p. 120-121.

²⁸ Zdaniem K. Maleczyńskiego, *Recenzje: G. Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego...*, s. 111, Kadłubkową bitwę nad Pilicą należy identyfikować z latopisarskimi wiadomościami o walkach pod Czerskiem. Podobnie: H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 149; A. Geysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza*, [w] *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, red. A. Geysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 119. Odmiennie: G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, t. 66, z. 4, s. 1158-1159; W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 113-114.

skie spotkały się nieopodal Czerska. Gród najprawdopodobniej zniszczono²⁹. Z jakiej przyczyny senior zaatakował Bolesława? Z treści polskich kronik, jak wspomniałem, wynika, że od początku chodziło o pozbawienie braci dziedzictwa. Jeśli taki był cel akcji Władysława, to nie został on osiągnięty³⁰. Na temat warunków przewidzianych pokojem trudno powiedzieć coś konkretnego. Walki, o ile wiadomo, nie przyniosły politycznego rozstrzygnięcia. Rusini opuścili Mazowsze, uprowadzając licznych jeńców. Wojna 1143 roku była pierwszą konfrontacją zbrojną między Piastami od czasów Bolesława i Zbigniewa. Uświadomiła zapewne juniorom, że Władysław II dla realizacji swoich planów nie zawaha się użyć siły zbrojnej.

Kolejną okazją do praktycznej weryfikacji funkcjonowania sojuszu stała się ekspedycja przeciwko Wołodimirce. Książę halicki wykazywał podejrzenie dla Wsiewołoda zainteresowanie sąsiednim księstwem włodzimierskim. By powściągnąć ambicje potomka Rościsławiców w 1144 roku, wielki książę zorganizował koalicję, w szeregach której, oprócz Olegowiców i Mścisławiców, znalazły się również posiłki polskiego seniora³¹. Szczęśliwie dla księcia halickiego Wsiewołod, podobnie jak jego polski partner w walce z Bolesławem, nie wykazał zbytnej determinacji. Za wstawiennictwem Igora Olegowica zawarto z Wołodimirką rozejm za cenę akceptacji planów dynastycznych Olegowiców i wysokiego trybutu w srebrze³². Najprawdopodobniej w czasie, gdy Władysław przebywał na ziemi halickiej, w Polsce zmarła Salomea³³. W kraju doszło do wydarzeń, które sprowokowały kolejny zbrojny konflikt między seniorem i jego braćmi. W źródłach próżno szukać informacji o jego przyczynach. Jak zwykle

²⁹ G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 115; S. Suchodolski, *Czersk wczesnośredniowieczny w świetle badań 1961 r.*, [w:] 1962. *Rok ziemi mazowieckiej*, Warszawa 1962, s. 140; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 148-149; T. Kiernowska, *Czersk w XIII i XIV wieku. Ośrodek władzy książęcej na południowym Mazowszu*, Warszawa 1986, s. 33; M. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 111; L.P. Słupecki, *Dzieje Czerska w XI-XIV w.*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 3, s. 15-16.

³⁰ Zdaniem G. Labudy, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 116, Władysławowi chodziło o przestraszenie braci. Tak również M. Biniś-Szkopek, *op. cit.*, s. 165. Dla M. Dworsatschka, *op. cit.*, s. 112, akcja księcia miała charakter łupieski i stanowiła wstępną fazę wojny planowanej przez seniora.

³¹ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 314-315.

³² O wojnie m.in.: N.M. Karamzin, *Istoriâ gosudarstva rossijskago*, t. 2, Sanktpeterburg” 1818, s. 199-200; M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 423-425; F. Koneczny, *Dzieje Rosji*, t. 1, *Do roku 1449*, Komorów 2003, s. 201; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 353; V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 153 (autor stwierdził, że Władysław uczestniczył w akcji przeciwko Wołodimirce, ale nie pragnął zerwania z nim dobrych relacji); A.B. Golovko, *Drevnââ Rus' i Polša v političeskich vzaimootnošeniâh X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988 s. 76; L. Vojtovič, *Galič u političnomu žitti Evropi...*, s. 263-264.

³³ 27 lipca 1144 r., m.in.: *Annales Zwifaltenses Maiores*, ed. O. Abel, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* (dalej: MGH SS), Bd. 10, Hannoverae 1852, s. 56; *Necrologium Zwifaltense*, [w:] *Monumenta Germania Historica. Necrologia Germaniae*, Bd. 1, ed. F.L. Bauman, Berolina 1888, p. 257. O. Balzer, *op. cit.*, s. 223; K. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19), Poznań 2004, s. 191.

w takiej sytuacji powstało pole do różnorodnych hipotez³⁴. Przedmiotem sporu między Piastami były grody należące do oprawy wdowej zmarłej Salomei, przejęte przez juniorów. Jak przypuszczał Karol Maleczyński, po aneksji ziem należących do matki, w lutym Bolesław i Mieszko zorganizowali zjazd w Gnieźnie. Tu omawiali kwestię podjęcia kroków obronnych przed spodziewanym najazdem Władysława³⁵. Książę-senior ponownie wkroczył wówczas na drogę ojca zmagającego się niegdyś z bratem Zbigniewem. Konfrontacja nastąpiła latem 1145 roku³⁶. Przeciw juniorom wyruszyła koalicja Władysława z Igorem i Światosławem Olegowicami, Włodzimierzem Dawidowicem oraz Izjasławem Mściśławicem³⁷. Armia polsko-ruska operowała „w środku ziemi lackiej”, czyli zapewne ponownie na Mazowszu³⁸. Do spotkania obu wojsk doszło w okolicach bliżej niezidentyfikowanych mokradeł. Pokój zawarto bez przelewu krwi³⁹. Co ciekawe, partnerem młodych Piastów w negocjacjach nie był Władysław, lecz Igor Olegowic. Synowie Bolesława i kniaziowie ruskim zwyczajem „całowali krzyż”. W toku negocjacji Bolesław i Mieszko zobowiązali się do oddania starszemu bratu czterech grodów oraz przekazania książętom ruskim Wizny⁴⁰. Umowa

³⁴ S. Smolka, *op. cit.*, s. 221 i n., przypuszczał, że po tym jak juniorzy wypowiedzieli posłuszeństwo Władysławowi, w Polsce trwała wojna domowa. R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, t. 1, s. 162-163; Bolesław i Mieszko zajęli ziemie po matce, rewanżując się w ten sposób za zabory grodów dokonane przez brata (R. Grodecki nie wyjaśnił, jakie obszary zagarnął Władysław). O aktywności juniorów m.in.: G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1156; idem, *Testament Bolesława Krzywoustego*, s. 187; K. Maleczyński, *Recenzje: G. Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego...*, s. 109-112; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 353; S. Zajączkowski, *Uwagi nad terytorialno-administracyjnym ustrojem Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1955, t. 7, s. 303-304; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 149, p. 276; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część III B. Arbitrzy książąt – trudne początki)*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 7, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1990, s. 21.

³⁵ S. Smolka, *op. cit.*, s. 243 i n.; K. Maleczyński, *Dokument Humbalda, kardynała legata papieskiego dla klasztoru w Trzemesznie opatrzony datą 2 marca 1146*, „Roczniki Historyczne” 1928, R. 6, z. 2, s. 24-25. Interpretacja dokumentu uzależniona jest od jego datowania. Np. M. Plezia, *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1960, s. 139. Na ten temat zob. J. Wenta, *Na marginesie dokumentu legata Humbalda z 2 marca 1146 roku dla Trzemeszna*, „Roczniki Historyczne” 1987, t. 43, s. 101-114 (tu także omówienie dotychczasowej literatury i sposobów datowania).

³⁶ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 318.

³⁷ Wsiewołod pozostał w Kijowie przekonany przez Igora. Do Polski nie dotarł także chory Izjasław. Według G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1156 i V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 154, Mściśławic, sojusznik juniorów, użył wybiegu.

³⁸ R. Grodecki identyfikował ów „środek” z dzielnicą Salomei: R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, t. 1, s. 163.

³⁹ Tak już S. Smolka, *op. cit.*, Warszawa 1881, s. 225. B. Miśkiewicz, *Walki wewnętrzne w Polsce...*, s. 368, przyjął prawdopodobieństwo rozegrania bitwy.

⁴⁰ *Ipaťevskaâ letopis'*, k. 318. Opinie na temat zdobyczy Władysława i przejęcia Wizny przez Rusinów zob. B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 354; A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, „Rocznik Białostocki” 1961, t. 1, s. 22; G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1158; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 150; V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 154;

mazowiecka wzbudza wśród badaczy różnorodne opinie. Ocenę układu determinowała przyjęta przez historyków interpretacja celów przyświecających przedsięwzięciu⁴¹. R. Grodecki, S. M. Kuczyński i O. Hołowko sądzili, że układ był, w mniejszym lub większym zakresie, sukcesem juniorów⁴². Roman Grodecki doszedł do przekonania, że juniorzy „[...] wzniesli się tak wobec Władysława, jak i w stosunku do książąt ruskich na stanowisko udzielnych książąt, nie podlegających już zwierzchnictwa seniora, którego powaga tym samym upadła niepomrotnie...”⁴³. Podobnie, choć mniej surowo dla Władysława, interpretował sytuację O. Hołowko. Jego zdaniem, w 1145 roku nastąpiła faktyczna likwidacja senioratu. Od tego momentu Piastowie mieli funkcjonować na równych prawach. Stan ten poświadczali nie tylko polscy książęta, ale i ruscy sprzymierzeńcy Władysława⁴⁴. Według Stanisława Smolki układ nie satysfakcjonował żadnego z uczestników sporu. Korzyści z wyprawy, jak sądził, wynieść mieli tylko ruscy sojusznicy Władysława:

[...] obleganiem warownych grodów długo się zbawiać [...] kniazowie nie mieli ochoty, woleli cały kraj dookoła spustoszyć i z obfitą zdobyczą jeńców powrócić do domu. Większą korzyść przyniosła im ta wyprawa, niżli Władysławowi, tylko popłoch padł na młodszych książąt, tylko pogranicza ich dzielnic ciężkimi ją przypląciły kłeskami⁴⁵.

Większość historyków wyniki kampanii 1145 roku oceniała jako satysfakcjonujące dla księcia-seniora⁴⁶. G. Labuda konfrontację na mazowieckich bagnach nazwał klęską juniorów. Zwycięstwo zwiastowało dlań jednak ponure perspektywy – miało ono być katalizatorem zmian skutkujących spadkiem zaufania do Władysława i przejściem czę-

J. Powierski, *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Gdańskiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1968, t. 74, z. 1, s. 111-112; W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 125-126; O.B. Golovko, *Baltijski plemena v političnih vzaemovidnosinah davnoruskoj i polskoj deržav (X-perša tretina XIII st.)*, [w:] *Ukraina i Polša v period feodalizmu*, red. V. A. Smolij i in., Kiiv 1991, s. 29; M. Biniś-Szkopek, *op. cit.*, s. 170. Zob. także A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza (połowa X-połowa XIII w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 119-120; B. Dymek, *Mazowsze do 1247 r. (Zarys dziejów)*, Warszawa 1995, s. 69-70.

⁴¹ Wpływ na ocenę ma także rekonstrukcja następstwa zdarzeń i datowanie bitwy nad Pilicą na 1145 r.

⁴² R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, t. 1, s. 163; S.M. Kuczyński, *Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*, [w:] idem, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XIII w.*, Warszawa 1965, s. 25; O. Golovko, *Rus' i Polša...*, s. 235-237. Podobnie ostatnio M. Biniś-Szkopek, *op. cit.*, s. 79, 168. Autorka pisała o „silniejszej pozycji juniorów” po 1146 r. Dostrzegala też jakąś rolę Piotra Włostowica w zmianie stosunku kniazów do Mieszka i Bolesława.

⁴³ R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *op. cit.*, t. 1, s. 163. Autor łączył wyprawę ze zwycięstwem juniorów nad Pilicą.

⁴⁴ O. Golovko, *Rus' i Polša v miźnarodnomu žitti Evropy (X-perša polovina XIII st.)*, Kiiv 2021, s. 236; S.D. Fedaka, *Politična Istroriā Ukraini-Rusi...*, s. 151, porównał nawet wyniki pokoju do postanowień zjazdu w Lubeczu.

⁴⁵ S. Smolka, *op. cit.*, s. 225; V.T. Paśuto, *op. cit.*, s. 154, także zwrócił uwagę na korzyści odniesione przez Rusinów.

⁴⁶ G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1158-1159; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 354; B. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 368; W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 125.

ści możnowładztwa, dotąd wspierającego seniora, na stronę młodszych Piastów⁴⁷. Za zwycięzcę w sporze uznał księcia-seniora także Włodzimierz Dworsatschek: Bolesław i Mieszko wystąpili wobec brata w roli proszących o pokój petentów, dokonujących na jego rzecz cesji terytorialnych. Wbrew zdaniu R. Grodeckiego i O. Hołowki, nie stwierdził żadnych zmian w stosunku prawnopolitycznym stron⁴⁸. Punkt widzenia zwolenników sukcesu seniora dobrze ujmuje sformułowanie Benona Miśkiewicza: „Wydaje się jednak pewne, że Władysław II w roku 1145 nie poniósł żadnej porażki, lecz rozszerzył swój stan posiadania”⁴⁹. I rzeczywiście, jeśli operację zbrojną zakrojono na przejęcie (odzyskanie) terenów zajętych przez juniorów, to senior mógł postrzegać wynik konfrontacji jako zwycięstwo. Warunki zawieszenia broni dyktował Władysław i jego sojusznicy, a ustępstwa czynili juniorzy. Jeśli jednak Władysławowi pierwotnie chodziło o wyzucie braci z ojcowizny, cel nie został osiągnięty. Z tej perspektywy umowa z 1145 roku właściwie niczego nie rozwiązywała. Akceptując pokojowe rozstrzygnięcie nieporozumień, Władysław odzyskiwał inicjatywę, lecz jednocześnie rezygnował z przewagi wynikającej z obecności sojuszniczych wojsk w Polsce. Jeśli wierzyć autorowi relacji z wyprawy zamieszczonej w *Latopisie hipackim*, gwarantując trwałość zawartego układu, książęta ruscy zobowiązali się wystąpić przeciw każdemu, kto złamie jego zasady, czyli także przeciw Władysławowi⁵⁰. Wynikałoby z tego, że Igor i jego towarzysze przyjęli postawę rozjemców w sporze między Piastami. Pakt mazowiecki rozwiązywałby zaistniały konflikt, likwidując przeciwności. Problem polegał na tym, czy rzeczywiście przysięga na krzyż obejmowała taki zakres zobowiązań, czy też autor zapiski posłużył się formułą towarzyszącą niekiedy traktatom zawierającym między Rurykowicami⁵¹. Dziś tej zagadki nie rozwiązujemy. W świetle dostępnego materiału źródłowego poczynania Władysława II wydają się nieco niejasne. Ujawniają wahania i niezdecydowanie seniora wobec planów likwidacji podziału państwa sankcjonowanej wolą Bolesława Krzywoustego. Po zawarciu pokoju w 1145 roku z bliższego horyzontu zniknęła szansa szybkiego zwycięstwa nad koalicją braci. Wizja samodzielnych rządów oddalała się od Władysława. Jak się wkrótce okazało, wsparcie armii Igora było ostatnią możliwością skorzystania z poważnej pomocy Rusinów w zmaganiach Władysława z juniorami. Opanowanie sytuacji wewnętrznej w kraju

⁴⁷ G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1158-1159. Układ z 1145 r. stanowił raczej świadectwo umiaru Władysława, który z jakichś względów nie dał przy tej okazji dowodów dążenia do likwidacji rządów braci. G. Labuda za bezpośrednią przyczynę zmiany stosunku do seniora podał usunięcie Piotra Włostowica.

⁴⁸ W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁹ B. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 368.

⁵⁰ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 318.

⁵¹ V.T. Pašuto, *op. cit.*, s. 154. O obyczaju zob. m.in.: A.I. Filuškín, *Institut krestocelovaniâ v Srednevekovoj Rusi*, „Klio” 2000, nr 2, s. 42-48; P.S. Stefanovič, *Krestocelovanie i otnošenje k nemu cerkvi v Drevnej Rusi*, [w:] *Srednekovoaâ Rus'*, red. A.A. Gorskij, t. 5, Moskva 2004, s. 86-113.

nie spowodowało pacyfikacji nastrojów. W 1145 roku doszło do poważnego kryzysu w obozie politycznym Władysława⁵². Książę ukarał osłepieniem i wygnaniem palatyna Piotra. Moźnowładca wraz z rodziną schronił się na Rusi⁵³. Powoli komplikowała się także sytuacja za wschodnią granicą. Jeszcze zimą 1145-1146 roku, zapewne na polecenie ojca, Bolesław Wysoki wziął udział w ekspedycji Wsiewołoda Olegowica przeciwko Wołodimirce⁵⁴. Mimo zakrojonych na szeroką skalę przygotowań, wyprawa zakończyła się niepowodzeniem. W sierpniu 1146 roku zmarł Wsiewołod Olegowicz⁵⁵. Jeszcze przed śmiercią kijowskiego księcia Bolesław Wysoki posłował do Izjasława Mścisławica w celu potwierdzenia lojalności księcia perejasławskiego wobec Igora Olegowica planowanego na następcę Wsiewołoda. Zaprzysiągłszy wierność, niespełna dwa tygodnie po śmierci Wsiewołoda, Izjasław wygnał Igora i zasiadł na kijowskim tronie⁵⁶. Gdy syn Bolesław wojował na Podniestrzu, Władysław zjawił się na dworze Konrada III (31 marca 1146 r.). Okoliczności tego spotkania są tak niejasne, jak cała atmosfera wokół ostatnich miesięcy panowania Władysława II⁵⁷. Najprawdopodobniej

⁵² B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 354.

⁵³ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 319.

⁵⁴ *Lavrent'evskaâ letopis'*, s. 215 (kol. 312): „Pride Volodimer” i vza Priluk”...” Podobnie: *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, [w:] PSRL, t. 7, Sankt Petersburg 1856, s. 35. W literaturze nie ma zgodności co do przyczyn wojny. Wyprawa była odpowiedzią na działania Wołodimirki: S.M. Solov'ev, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, kn. 1, t. 1-2, Moskva 1960, p. 388; B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 355; V.V. Mavrodin, *Očerki istorii Levoberežnoj Ukrainy*, Leningrad 1940, s. 184. Działania przeciwko Wołodimirce rozpoczęły się zimą 1145-1146 roku marcowego. Dopiero po wojnie z Wsiewołodem Wołodimirko zaatakował i zdobył Priluk. Wsiewołod przygotowywał nową wyprawę na Wołodimirkę wyznaczoną na czerwiec 1146 r.: N.M. Karamzin, *op. cit.*, t. 2, s. 203; M. Gruševskij, *op. cit.*, t. 2, s. 426, p. 1; N.G. Berežkov, *op. cit.*, s. 146-147, p. 56-57.

⁵⁵ Książę zmarł po chorobie, której nabawił się w trakcie lub tuż po powrocie z wojny z Wołodimirką.

⁵⁶ *Ipat'evskaâ letopis'*, k. 321. Mimo poselstwa Bolesława Wysokiego, Igor nie ufał Izjasławowi i po śmierci Wsiewołoda ponownie wysłał emisariuszy do Mścisławica, który w odpowiedzi przystąpił do działań zbrojnych przeciw niemu.

⁵⁷ *Annales Magdeburgenses*, ed. G.H. Pertz, [w:] MGH SS), Bd. 16, Hannoverae 1858, p. 187-188; S. Smolka, *op. cit.*, s. 245-G. Sprawa wizyty w Kainie wywołała interesującą dyskusję: G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1162-1163; B. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 369; K. Buczek, *Jeszcze o testamencie Bolesława Krzywoustego*, „Przegląd Historyczny” 1969, t. 60, z. 4, s. 636-637; B. Zientara, *op. cit.*, s. 370, s. 16; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 150-151; K. Myśliński, *Polska wobec Słowian do końca wieku XII*, Lublin 1993, s. 177; W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 142-148. W 1144 r. w Magdeburgu przebywał palatyn Piotr. O jego misji różnorodne opinie: S. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 104; M. Plezia, *Palatyn Piotr Włostowic. Sylwetka z dziejów Śląska w XII wieku*, Warszawa 1947, s. 67; S. Bieniek, *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 64; K. Małczyński, *Recenzje: G. Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego...*, s. 111; J. Bieniak, *op. cit.*, s. 96 i n., K. Myśliński, *Księstwo saskie a Polska w średniowieczu*, [w:] *Niemcy-Polska w średniowieczu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii UAM, w dniach 14-16 XI 1983 roku*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1986, s. 176; idem, *Polska wobec Słowian połabskich...*, s. 171-172, 177-178; J. Wenta, *Zewnętrzne warunki sprzyjające zamachowi stanu w Polsce w latach 1145-1146*, [w:] *Personae-colligationes-facta*, red. J. Bieniak, Toruń 1991, s. 222-225; W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 132-134. Warto zauważyć, że autor notatki w *Roczniku magdeburkim* w ogóle nie

wizyta stanowiła jakiś etap w przygotowaniach seniora do rozprawy z braćmi. Temu zagadnieniu poświęcone były rozmowy prowadzone w Kainie. G. Labuda przypuszczał, że Władysławowi chodziło o akceptację monarchy dla przemian politycznych w Polsce polegających na wydziedziczeniu braci⁵⁸. Jakie były efekty sądowania króla, nie wiadomo. Nie wiadomo też, czy książę zabiegał o pomoc zbrojną. Jeśli tak, to satysfakcjonujących deklaracji nie uzyskał. O udziale wojsk niemieckich w wojnie w kwietniu-maju 1146 roku nie słyszymy⁵⁹. W opinii Mariusza Dworsatschka w marcu 1146 roku Władysław znajdował się u szczytu powodzenia w zmaganiach z braćmi. Spotkanie z Konradem III stanowiło tylko preludium do przygotowywanej, ostatecznej rozprawy z juniorami. Książę najpierw zajął większość ważnych grodów należących do braci, a następnie obległ Bolesława i Mieszka w Poznaniu. W takiej to sytuacji udał się do Kainy na poszukiwanie akceptacji niemieckiego monarchy⁶⁰. Podstawą wniosków M. Dworsatschka był przekaz kroniki Mistrza Wincentego. Dziejopis stwierdził, że po bitwie nad Pilicą Władysław zgromadził „niezliczone wojska cudzoziemców”, przy pomocy których zburzył lub zdobył niemal wszystkie grody należące do juniorów. Gdy senior przystąpił pod Poznań, bracia ukryli się przed nim z niewielką, ale doborową armią. Niestety, źródło informuje o wyjeździe księcia do Niemiec nie przed rozpoczęciem szturmowania Poznania, ale po klęsce oblegających⁶¹. Konstrukcja historiograficzna M. Dworsatschka wydaje się nieco ryzykowna. Jest ona, jak sądzę, próbą uzgodnienia chronologii *Roczników magdeburskich* z przekazem mistrza Wincentego. Między kwietniem a lipcem 1146 roku Władysław powinien pokonać Bolesława i Mieszka, ponieść klęskę pod Poznaniem, a następnie, wraz z Konradem, zorganizować wyprawę zbrojną na Polskę. Wykonanie tych „prac” w ciągu czterech miesięcy jest nieprawdopodobne. Stąd kainowy antrakt, pozwalający na wyodrębnienie dwóch etapów kampanii 1146 roku. W kwietniu-maju Władysław mógł już spokojnie zaprzepaścić dorobek wcześniejszej ofensywy. Przypuszczam, że opowieść Wincentego Kadłubka nie tworzy odpowiedniej podstawy do rekonstrukcji następstwa zdarzeń w wojnie 1146 roku. Rozdział poświęcony konfliktowi to raczej reminiscencje całokształtu zmagania

wspomniał o jakichkolwiek aspektach politycznych wizyty palatyna. W związku z powyższym, nigdy się nie dowiemy, czy tego typu kwestie wystąpiły. S. Zajączkowski, *Dawne ziemie łęczycka i siedziszka w XII wieku*, „Roczniki Historyczne” 1963, t. 29, s. 211.

⁵⁸ G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1162-1163; idem, *O stosunkach prawnopolitycznych państwa polskiego z państwem niemieckim w X i XI wieku. W związku z pracą Jarosława Sochackiego pt. Stosunki publicznoprawne między państwem polskim a cesarstwem rzymskim w latach 963-1102*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. 57, z. 1, s. 46.

⁵⁹ Według W. Dworsatschka, *op. cit.*, s. 147, o taką pomoc nie zabiegał. Innego zdania m.in. G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1162; J. Wenta, *Na marginesie dokumentu legata Humbalda...*, s. 114.

⁶⁰ W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 148-149.

⁶¹ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 28, p. 121-122.

ambitnego seniora z „juniorami-jagniętami”. To także kolejna przypowieść z morałem. Kadłubek nie wysiłał się na obiektywizm w prezentacji uczestników walk, w związku z czym Władysław wraz z małżonką tworzyli duet czarnych charakterów. Kronikarz pozwolił triumfującemu księciu-seniorowi zanurzyć się w otchłani upadku. Pouczającą opowieść o zachłannym księciu zakończyło sentencjonalne podsumowanie: „Bliski jest bowiem przekroczenia praw, kto zmienia granice krajów. O wiele więc lepiej chcieć zarządzać własnym mieniem niż czyhać na cudze”⁶². Kadłubek wyraźnie pisał historię zwycięzców. Jakże daleki był od piętnowania czynów Bolesława Krzywoustego sięgającego po dziedzictwo Zbigniewa. Przypuszczam, że nie należy literalnie odbierać specyficznego w tym wypadku przekazu mistrza Wincentego i dopasowywać go do ram wytyczanych przez inne źródła.

Elementem relacji Wincentego z wojny domowej między Bolesławowicami jest wiadomość o stworzeniu przez Władysława II potężnej, wielonarodowej armii. Czy w szeregach sojuszników znaleźli się również Rusini? Kadłubek tej kwestii nie wyjaśnił. Gdyby wierzyć Janowi Długoszowi, ponownie u boku księcia-seniora stanęliby Światosław Wsiewołodowic, Izjasław Dawidowic i Wołodymirko⁶³. Niestety, taki skład posiłków nie był zgodny z rzeczywistością. O udziale Rurykowiców w wojnie 1146 roku w Polsce nie napisał żaden latopis⁶⁴. Walki wewnętrzne i polityczne zawirowania na Rusi nie przeszkodziły jednak jakiemuś przedstawicielowi dynastii stanąć pod Poznaniem. Wiadomość taką zawdzięczamy Wincentemu z Pragi i autorowi *Kroniki wielkopolskiej*⁶⁵. Trudno stwierdzić, jaką rolę Władysław przewidywał dla Rusinów. Zastanawia, dlaczego w okresie, gdy ważyły się losy konfrontacji między Piastami, Bolesław Wysoki przebywał z jakąś częścią wojsk seniora na wschodzie. Bronisław Włodarski przypuszczał, że Władysław zawarł umowę z Wsiewołodem, według której Bolesław, po zakończonej kampanii na Podniestrzu, wróci do Polski z posiłkami ruskimi⁶⁶. Ze planu takiego nie było, wskazują poczynania Władysławowica po zakończeniu wojny z Wołodymirką. Pozostając w zgodzie z wymową źródeł, powinniśmy jednak przyjąć obecność wojsk ruskich u boku Władysława w 1146 roku. Jeśli tak, to mielibyśmy do czynienia z interesującą sytuacją, w której partnerzy polityczni niemal równo-

⁶² Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996, ks. 3, rozdz. 30, s. 167.

⁶³ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 5-6, Varsaviae, 1973, p. 26. Według tej relacji sojusznikami Władysława byli tylko Rusini.

⁶⁴ Negowali ją m.in.: K. Buczek, *op. cit.*, s. 637, p. 90; T. Grudziński, *op. cit.*, s. 41; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 150.

⁶⁵ *Letopis Vincenciūv a Jarlochūv*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler, t. 2, sv. 2, Praha 1874, s. 419. *Kronika wielkopolska*, lib. 32, p. 51, nazwała księcia krewnym Władysława. Nie musi to być jakaś szczególna wskazówka, jako że Rurykowice i Piastowie byli z sobą spokrewnieni. Można podejrzewać, że kronikarz sugerował związki rodzinne zadziergnięte przez samego księcia.

⁶⁶ B. Włodarski, *Sojusz dwóch seniorów...*, s. 356-357.

cześniej prowadzili w swych krajach kampanie wojenne, w których wspierali się wzajemnie. Prawdopodobnie obaj władcy uznawali taki układ za korzystny i nie przewidywali komplikacji w swych przedsięwzięciach. Kim był ruski książę walczący w szeregach armii Władysława II? S. Smolka sądził, że decyzja o wysłaniu wojsk ruskich mogła zapaść jeszcze w czasie działań przeciwko Wołodimirce⁶⁷. Sprzymierzeniec Władysława pochodziłby zatem z obozu Wsiewołoda⁶⁸. Podobnie mniemał B. Zientara, wskazując na „któregoś” z synów wielkiego kniazia⁶⁹. Jeśli tak, to w grę wchodziłby tylko Światosław w 1146 roku siedzący we Włodzimierzu. Książę ten już wcześniej uczestniczył w wyprawach do Polski. Nie wydaje się, by mógł wspierać Władysława nad Wisłą w 1146 roku, jako że, podobnie jak Bolesław Wysoki, brał udział w najeździe na Wołodimirkę⁷⁰. Później, po śmierci ojca, niefortunnie wspomagał Igora Olegowica, dostał się do niewoli Izjasława i stracił księstwo włodzimierskie⁷¹. W sierpniu 1146 roku większość potencjalnych sojuszników księcia-seniora była już zaangażowana w wojnę o sukcesję po Wsiewołodzie Olegowicu. Książąt pochłaniały sprawy krajowe. Próby identyfikacji Rurykowica obecnego pod Poznaniem można by dokonać metodą eliminacji z ogólnego zbioru książąt aktywnych politycznie w połowie XII wieku i uczestniczących w wojnie z Wołodimirką. Efekt tych poszukiwań będzie jednak wynikiem niesprawdzalnym. Podobnie sprawa ma się z ustaleniem pozostałych członków „wielonarodowej” koalicji. Wincenty z Pragi, oprócz Rusinów, wymienił wśród nich „Saracenów”⁷². Badacze kojarzyli ich najczęściej z poganami⁷³. Wincenty Kadłubek nazywał ich cudzoziemcami, a kronikarz wielkopolski widział w nich barbarzyńców pochodzących z sąsiednich krajów⁷⁴. Kierując się tymi wskazówkami, Stanisław Smolka zidentyfikował sojuszników Władysława jako Prusów i Jaćwingów⁷⁵. Benedykt Zientara zaś sugere-

⁶⁷ S. Smolka, *op. cit.*, s. 236. Podobnie B. Zientara, *op. cit.*, s. 369; S.M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 25. G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1163, p. 73, pisał o oddziałach „na własną rękę” zwerbowanych przez Władysława.

⁶⁸ Także S.M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 25; G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1163. W wyprawie na Wołodimirkę brali udział także przedstawiciele Dawidowiców i Mściśławiców. Teoretycznie, jeśli werbowano sojuszników przed śmiercią Wsiewołoda, jako sprzymierzeńcy mogli wystąpić wojowie podlegli tym książętom.

⁶⁹ B. Zientara, *op. cit.*, s. 369, p. 14.

⁷⁰ *Ipaťevská letopis'*, k. 319.

⁷¹ *Ibidem*, s. 326-330.

⁷² *Letopis Vincenciův...*, s. 419.

⁷³ R. Roepell, *Dzieje Polski do XIV stulecia*, t. 1, przekł. K. Przyborowski, Lwów 1879, s. 337, p.*. B. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 370, p. 29.

⁷⁴ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 28, p. 120; *Kronika wielkopolska*, cap. 32, p. 51.

⁷⁵ S. Smolka, *op. cit.*, s. 236. Także S.M. Kuczyński, *op. cit.*, s. 25; W. Puś, *Obce oddziały wojskowe w służbie polskiej do początku XIV w.*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historia” 1981, t. 2, s. 42; B. Kürbis, komentarz do *Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek)*, *op. cit.*, s. 163, p. 184; G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im.

rował obecność Połowców⁷⁶. W sprawie relacji Władysława II z Prusami jednoznacznie wypowiedział się J. Powierski:

Z faktem posiłkowania Władysława przez Prusów można wiązać wiadomość Kadłubka o najazdach pruskich na ziemię polskie, zwłaszcza na Mazowsze, jeszcze przed 1147, a zapewne i wiadomość w kronice Ortlieba o zagrożeniu barbarzyńskim stronników juniora (zimą 1140-1141 r.)⁷⁷.

Udział Prusów w wojnie 1146 roku był także jednym z powodów klątwy arcybiskupa Jakuba⁷⁸. Czy wnioski J. Powierskiego idą zbyt daleko? Najazdy Prusów na mazowieckie pogranicze miały długoletnią tradycję i wcale nie musiały wiązać się z inspiracją zewnętrzną. Ani z tekstu Kadłubka, ani listu papieża Eugeniusza do biskupa Henryka nie wynika, by współpracownikami polskiego seniora byli Prusowie⁷⁹. O współdziałaniu polskich książąt z Prusami lub Jaćwingami w pierwszej połowie XII wieku nie wspominają żadne źródła. Ludy te znane były dobrze Kadłubkowi. Przypuszczam, że mistrz Wincenty, opisując poznańską bitwę, nic nie wiedział o ich udziale w toczących się walkach. Tradycja, z której czerpał, nie mówiła również o Połowcach. Koczownicy, podobnie jak północni poganie, nie należeli do tradycyjnych sprzymierzeńców Piastów. Władysław i Bolesław Wysoki zetknęli się z nimi przy okazji walk na Rusi. Nie musi to, rzecz jasna, oznaczać zwerbowania ich w 1146 roku⁸⁰. Niewiele przybliży nas do rozwiązania zagadki sprzymierzeńców polskiego seniora określenie użyte przez papieża Eugeniusza i Wincentego z Pragi. Kogo mieli na uwadze, pisząc o „Saracenach”? Obaj zapewne niewiele wiedzieli o szczegółach kampanii 1146 roku. Użyli, jak przypuszczam, aktualnej ówczesnie nomenklatury „krzyżowej”, mając na uwadze wrogów chrześcijaństwa, czyli „własnych”, wschodnioeuropejskich Saracenów. W ówczesnej sytuacji geopolitycznej w gronie sprzymierzeńców księcia-seniora znaleźć mo-

Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie” 1999, nr 179, s. 44; A. Dobrosielska, B. Radzicki, *Między Cholinum a Rzymem. Zmiana jako autopojeza systemu społecznego Prusów*, „Pruthenia” 2013, t. 8, s. 32-33; K. Wiliński, *Walki polsko-pruskie w X-XIII w.*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1984, t. 15, s. 143-145; M. Biniś-Szkopek, *op. cit.*, s. 14. W. Kętrzyński, *O ludności polskiej w Prusiech niegdys krzyżackich*, „Biblioteka Ossolińskich. Zbiór materiałów do historii polskiej” 1882, z. 7-8, s. 3 i n.; B. Włodarski, *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne” 1958-1959, z. 2-3, s. 24; H. Łowmiański, *Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów*, „Przegląd Historyczny” 1950, t. 41, s. 160-161 oraz O.B. Golovko, *Baltijski plemena...*, s. 23-34, rozpatrując relacje z Jaćwingami i Prusami, nie dostrzegali kwestii ich udziału w wojnie 1146 r. K. Zielińska-Melkowska, *Stosunki polsko-pruskie w X-XIII wieku*, [w:] *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997.

⁷⁶ B. Zientara, *op. cit.*, s. 369, p. 14. Także: W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 140-141.

⁷⁷ J. Powierski, *op. cit.*, s. 108-109. Wzmianka Ortliebi *Zwifaltensis chronicon...*, p. 4, o barbarzyńcach zagrażających poselstwem mnichów z Zwiefalten znajduje różnorodny odbiór: S. Zajączkowski, *Dawne ziemie łęczycka i sieradzka...*, s. 208-209, widział w nich wysłanników Władysława II, J. Powierski, *op. cit.*, s. 109, Prusów, a H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 148, p. 271, Połowców.

⁷⁸ J. Powierski, *op. cit.*, s. 108.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 109, p. 297.

⁸⁰ Udział księcia ruskiego uprawdopodobnia zaangażowanie Połowców.

gli się Jaćwingowie, Prusowie, Pomorzanie i Połowcy. Władysław II korzystał zatem z pomocy wojsk obcych, ale o nacji sojuszników i skali pomocy nadal wiemy niewiele. Praktykę wchodzenia w alianse z poganami przez polskich książąt ujawnia przebieg wojny Bolesława Kędzierzawego z Fryderykiem Barbarossą w 1157 roku. Hohenstauf w liście do opata Wibalda pisał o zaangażowaniu po stronie polskiej Rusinów, Partów, Prusów i Pomorzan⁸¹.

Przekazy źródłowe sugerują, że w okresie walk w 1146 roku pojawiła się kwestia dekompozycji obozu politycznego Władysława II. Zwiastunem kryzysu miał być upadek Piotra Włostowica. W okresie walk 1146 roku okazało się, że arcybiskup Jakub i „przedniejsi panowie” polscy stanęli po stronie juniorów⁸². Nie znamy zasięgu oporu możnowładztwa i jego wpływu na przebieg konfliktu. W każdym razie, po klęsce poznańskiej nie doszło do kompletnego rozbicia obozu władzy. Ostatnim bastionem oporu sił wiernych seniorowi okazał się Kraków⁸³. Pokonany książę nie zrezygnował z walki o władzę i szukał wsparcia w Niemczech. Tu wreszcie udało mu się nakłonić Konrada III do interwencji w jego interesie. Wyprawa prowadzona przez króla niemieckiego bez przekonania i większej energii zakończyła się na Odrze⁸⁴. Władysław prawdopodobnie nie szukał już pomocy na Rusi. Zdawał sobie zapewne sprawę z odwrócenia sytuacji w relacjach polsko-ruskich. Sojusznikiem księcia kijowskiego Izjasława został nowy polski senior Bolesław Kędzierzawy. Nie wiadomo, jak zakończyła się raska epopeja Bolesława Wysokiego. Nie wiemy, czy opuścił on Ruś przed, czy po klęsce Olegowiców w walce o Kijów. Książę, nieco chyba nieoczekiwanie, znalazł się w politycznej pustce. Trwanie na wschodzie nie miało sensu, a powrót do Polski, rządzonej przez stryja Bolesława, był raczej niewskazany⁸⁵. Władysławowic najprawdopodobniej, wraz z małżonką Zwienisławą, schronił się u boku ojca w Altenburgu⁸⁶.

W latach trzydziestych XII wieku Wsiewołod II zapoczątkował okres wieloletnich walk wewnętrznych na Rusi. Gdy książę czernihowski postanowił przywrócić prawa

⁸¹ *Fryderyk I cesarz donosi Wibaldowi o zwycięstwie odniesionem nad Polakami*, ed. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 2, s. 22.

⁸² *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem...*, lib. 3, cap. 28, p. 120. O nieporozumieniach Władysława z możnowładztwem zob. G. Labuda, *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa...*, s. 1163. B. Miśkiewicz, *op. cit.*, s. 369-370; H. Łowmiański, *Początki Polski...*, t. 6, cz. 1, s. 151; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku (część III B...*, s. 20-27; W. Dworsatschek, *op. cit.*, s. 138-140; M. Biniąś-Szkopek, *op. cit.*, s. 86.

⁸³ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, *op. cit.*, lib. 3, cap. 28, p. 122. Nie wiadomo, jak w 1146 r. zachowali się możni śląscy. Przebieg i rezultaty wyprawy Konrada III z 1146 r. mogą wskazywać na brak większego entuzjazmu wrocławian dla rządów Władysława.

⁸⁴ *Letopis Vincenciŭv...*, s. 419; *Annales Magdeburgenses*, p. 188; *Annales Palidenses*, [w:] MGH SS), Bd. 16, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1859, p. 82.

⁸⁵ W obliczu upadku Olegowica i chyba niezbyt przychylniej postawy Wołodymirki, szanse na dywersję ze wschodu na wypadek wyprawy Konrada III były mizerne.

⁸⁶ B. Zientara, *op. cit.*, s. 371.

potomków Światosława Jarosławica do kijowskiego tronu i uczynić zeń dziedzictwo Olegowiców, napotkał na opór dotychczasowych depozytariuszy Monomachowego władztwa – synów i wnuków Włodzimierza II Wsiewołodowica. W ramach niekiedy bezpardonowej i krwawej rywalizacji zagubiono gdzieś ideę sporu – autorytet wielkiego księcia kijowskiego. Trwonili go zarówno zdobywcy, jak i ich adwersarze. Aspirujący do tronu książęta podważali prawa swych konkurentów. Szczęśliwi zwycięzcy, po chwili triumfu, tracili władzę, wyglądając upadku swych pogromców. Książęta terytorialni podejmowali mniej lub bardziej skuteczne próby uniezależnienia od wpływów zmieniających się władców Kijowa. Efemeryczni kniaziowie: Igor, Wiaczesław, Izjasławowie Mścisławic i Dawidowic, Jerzy Dołgoruki czy Rościsław nie tylko nie potrafili narzucić swej woli konkurentom, ale często musieli przed nimi uchodzić.

Kryzys polityczny zagościł także w Polsce. Sukcesorzy Bolesława Krzywoustego naruszyli zasady statusu testamentowego ojca. Miejsce prawowitego następcy, wielkiego księcia Władysława, zajął jego młodszy brat Bolesław, zagarniając jednocześnie dziedzictwo potomków wygnańca. W kraju władzę sprawował uzurpator, a na emigracji legalny władca poszukiwał sojuszników do militarnej interwencji. Problem rozwiązała dopiero śmierć Władysława. Relacje polsko-ruskie w czasach przesilenia determinowały sojusze oparte najczęściej na koligacjach rodzinnych. Układ taki sprawdzał się w licznych konfliktach wewnątrzdynastycznych. Zwyczaj sojuszy senioralnych kontynuowali Bolesław Kędzierzawy i Izjasław Mścisławic. Współpraca Bolesława i Mścisława oraz następnych pokoleń Piastów i Rurykowiców w epoce pogłębiającego się rozdrobnienia feudalnego należy do kolejnego, specyficznego okresu w dziejach Polski i Rusi.

ZAKOŃCZENIE

Najazd Włodzimierza Wielkiego na państwo Mieszka I, otwierający źródłową historię kontaktów Piastów z Rurykowicami, nie zwiastował dobrej perspektywy ułożenia sąsiedzkich stosunków. Wyprawa z 981 roku dała asumpt do wieloletnich sporów o Grody Czerwieńskie. Nieco tajemniczy dziś obszar Grodów okazał się przyczyną polsko-ruskich waśni terytorialnych na przestrzeni niespełna dwóch stuleci. Nie zdominował on jednak wzajemnych relacji na wieki. Udało się go przewyciężyć w sposób mogący budzić podziw dla politycznych horyzontów przedstawicieli obu dynastii. Spór zamknęli Kazimierz Odnowiciel i Jarosław Mądry, zawiązując wieloletni sojusz Piastów i Rurykowiców. Co niezwykle i rzadko spotykane w międzysąsiedzkich stosunkach wczesnego średniowiecza, układ zgodnie respektowali ich następcy. Od połowy XI wieku Grody Czerwieńskie nie dzieliły już obu dynastii.

Między Polską i Rusią nie brakowało nieporozumień. Niestety, w wielu wypadkach nie potrafimy dziś odtworzyć ich przyczyn. Spory i waśnie, o ile wiadomo, nie nabrały nigdy znamion agresji zmierzającej do zniewolenia lub podporządkowania sąsiada. Piastowie zazwyczaj prowadzili aktywną politykę wschodnią. Tylko Mieszko I i jego wnuk Mieszko II nie wykazali głębszego zainteresowania relacjami z Rurykowicami. Był to efekt zaabsorbowania sprawami granicy zachodniej. Co ciekawe, właśnie Mieszkowie stali się obiektem ataku ze strony Rusinów. Brak szerszej perspektywy geopolitycznej Piastowie ci przypłacili stratami terytorialnymi. Znacznie więcej uwagi rubieżom wschodnim swego władztwa poświęcili trzej Bolesławowie: Chrobry, Szczodry i Krzywousty. Ich zaangażowanie w sprawy Rurykowiców przybierało najczęściej charakter ingerencji w konflikty wewnątrzdynastyczne. Bolesław Chrobry, w przeciwieństwie do ojca, dzielił uwagę między wschodnią, zachodnią i południową granicę. Już u zarania swego panowania miał okazję odczuć zagrożenie ze strony Włodzimierza Wielkiego. Do wojny, jak sądzę, wówczas nie doszło. To jednak Bolesław okazał się stroną szczególnie aktywną w stosunkach z Włodzimierzem i jego sukcesorami. Na Ruś, prawdopodobnie, wyprawiał się trzykrotnie. Wszystkie akcje miały związek z lozami córki i zięcia Światopełka. Książę polski, jak wskazują źródła, doprowadził po

raz pierwszy do bezpośredniego zaangażowania cesarstwa niemieckiego w relacje polsko-ruskie. W wyprawach z 1013 i z 1018 roku brały udział kontyngenty niemieckiego rycerstwa¹. W 1018 roku Bolesławowi w sposób spektakularny udało się przywrócić Światopełkowi tron kijowski, lecz sukces okazał się krótkotrwały. Nagle i niespodziewanie między sojusznikami doszło do nieporozumienia. Czy Bolesław podjął w Kijowie próbę pozbawienia władzy Światopełka i przejęcia tronu Rurykowiców? Źródła podejrzeń takich nie potwierdzają. Ostatecznie, polityczne drogi Piasta i Włodzimierzowica się rozeszły. Bolesław opuścił Ruś, a pokonany przez brata Światopełk zniknął z politycznego firmamentu. W Kijowie zasiadł Jarosław Mądry. Z wyprawą kijowską wiąże się zapoczątkowanie interesującego nurtu w polskim piśmarstwie średniowiecznym, polegającego na propagowaniu zwierzchności Piastów nad Rusią. Jego początki sięgają kroniki Anonima tzw. Galla. Na kartach tego dzieła pojawiła się informacja o zaślubieniu „potężnym królestwem ruskim” i wieloletnim trybucie nałożonym przez Bolesława na pokonanych Rusinów. Koncept ten pielęgnowali pieczołowicie kontynuatorzy Galla. U Kadłubka i Długosza zniewoleni ruscy książęta spiskowali, by wyzwolić się spod piastowskiego jarzma, a próby buntów pacyfikowane były albo fortele, albo siłą oręża polskiego. Dziejopisarskie antycypacje zupełnie nie odzwierciedlały stanu relacji polsko-ruskich w XI i w I połowie XII wieku. W rzeczywistości wyprawa kijowska i jej implikacje przyniosły okres wrogości między dwoma równorzędnymi partnerami – Bolesławem Chrobrym i Jarosławem Mądrym. Wydaje się, że do 1025 roku nie udało się doprowadzić do normalizacji stosunków. Niewiele nowego w tej kwestii wniosły początki rządów króla Mieszka II. W trudnym i gorącym okresie kryzysu monarchii wczesnopiastowskiej skrzywdzeni przedstawiciele polskiej dynastii (Otton?) poszukiwali pomocy na Rusi. Jak zareagował Jarosław? Rozstrzygającej odpowiedzi na to proste pytanie nie sposób udzielić, z racji niejednoznacznej wymowy materiałów źródłowych. Czy w 1031 roku Jarosław tylko wykorzystał polskie spory wewnętrzne, czy wszedł do opozycyjno-międzynarodowej koalicji antymieszkowej, trudno rozstrzygnąć. Książę kijowski miał niezbyt dobre doświadczenia militarnej współpracy z Niemcami przeciw Polsce. Poprzednik Konrada II, Henryk Święty, z zadziwiającą swobodą przeobrażał się z sojusznika we wroga. Możemy stwierdzić, że Jarosław spustoszył kraj Piastów i odebrał zdobycze Chrobrego z 1018 roku. Jak widać, krzywdy wyrządzone przez Bolesława I kniaź powetował na jego sukcesorze. Wkrótce jednak wróg Bolesława i Mieszka II okazał się bliskim sojusznikiem Kazimierza Odnowiciela. Jarosław i Kazimierz stworzyli podstawy długoletniej współpracy obu dynastii. Na ten moment warto zwrócić szczególną uwagę. Dziś relacje te określilibyśmy jako rodzaj po-

¹ Około 1016-1017 roku Jarosław podjął współpracę z Henrykiem II przeciwko Bolesławowi Chrobremu.

litycznej symbiozy. Istotą układu był sojusz, oparty na związkach rodzinnych, a świadomość jego wagi wynikała z doświadczeń obu monarchów. Przyjazny i bliski sąsiad dawał gwarancje pokojowej koegzystencji na poziomie „państwowym” i nadzieję na pomoc w przypadku perturbacji wewnętrznych. Wypracowane przez Jarosława i Kazimierza przymierze Kijowa z Krakowem kontynuowali Izjasław i Bolesław Szczodry. Bolesław trzykrotnie angażował się w domowe konflikty Rurykowiców. Syn Marii Dobronegi wspomagał Izjasława, męża swej ciotki Gertrudy. Dwie interwencje w imieniu wygnanego kniazia przyniosły pozytywny skutek. Jedna, zakończona pokojem w Sutiejsku, nie dała satysfakcji Izjasławowi, lecz pozwoliła na utrzymanie dobrych relacji polsko-ruskich poza dotychczasowym układem. Bolesław Szczodry dał dowód wyrafinowania i pragmatyzmu politycznego, porzucając w zaistniałych warunkach przymierze z Izjasławem. Gwarancję stabilności przedłożył nad związki rodzinne. Krótkotrwały sojusz Bolesława ze Światosławem Jarosławicem przyniósł efekt w postaci zaangażowania ruskich posiłków w polskich konfliktach międzynarodowych. Włodzimierz Monomach i Oleg Światosławic wspierali wojska Szczodrego w wojnie z Czechami. Walczyli od Głogowa do Czeskiego Lasu. Patrząc z perspektywy interesów piastowskich, Bolesław Szczodry okazał się najskuteczniejszym politykiem w kształtowaniu stosunków z Kijowem. To on decydował o tym, czy i kiedy Izjasław wracał na tron. Po śmierci Światosława Bolesław ponownie wsparł wielkokiążęce ambicje Izjasława. Niestety, alians krakowsko-kijowski szybko przestał obowiązywać. Izjasław zginął w walkach ze zbuntowanymi książętami, a jego brat i następca, Wsiewołod Jarosławic, najprawdopodobniej nie wykazywał zbytniego zainteresowania kontynuacją bliskiej współpracy. Źródła zgodnie milczą o relacjach obu władców. Brak sprzymierzeńca na wschodzie dotkliwie odczuł Bolesław. Pozbawiony władzy przez poddanych, musiał uchodzić z kraju. Zabrakło wówczas ruskiego sojusznika, który wspomógłby jego powrót.

Pozytywnie należy ocenić dokonania w polityce wschodniej następcy Szczodrego, Władysława Hermana. Książę ten znalazł się w nieco trudniejszej sytuacji, z racji przemian dokonujących się na Rusi i pograniczu polsko-ruskim. Mimo to podjął, jak przypuszczam, próbę odnowienia relacji na poziomie znanym z czasów ojca i brata. Inicjatywa normalizacji stosunków i zbliżenia z Wsiewołodem Jarosławicem oparta na małżeństwie Mieszka Bolesławowica z ruską księżniczką nie przyniosła oczekiwanych rezultatów z powodu przedwczesnej śmierci młodego księcia². Udało się to dopiero z następcą Wsiewołoda, Światopełkiem Izjasławicem. Władysław nawiązał bliższe kontakty z księciem kijowskim i zyskał prestiżowy status rozjemcy w wewnętrznych rozgrywkach sąsiadów. Umiejętnie lawirując między zwaśnionymi kniaziami,

² Tak pojmowana inicjatywa matrymonialna Władysława Hermana jest hipotezą.

stworzył platformę do długoletnich dobrych relacji sąsiedzkich³. Przez lata stan ten dyskutował Bolesław III Krzywousty, kontynuując dawne związki z domem Izjasława oraz sojusz ojca z księciem kijowskim Światopełkiem. Bolesław korzystał ze wsparcia ruskiego w wojnie domowej ze Zbigniewem. Sojusznicze wojska prowadził Jarosław Światopełkowic. Po śmierci Światopełka, gdy Jarosław popadł w konflikt z nowym księciem kijowskim Włodzimierzem Monomachem, Bolesław najpierw udzielił mu schronienia, a następnie przygotował ekspedycję zbrojną, mającą przywrócić władzę pozbawionemu księstwa partnerowi. Poparcie dla Jarosława, z politycznego punktu widzenia, było posunięciem ryzykownym. Już samo zainicjowanie wyprawy rewindykacyjnej w sprawie Jarosława oznaczało wrogie relacje z księstwem kijowskim. Zwiastowało też permanentny stan wrogości na wschodzie. Bolesław szedł, w nieco zminimalizowanej formie, drogą Chrobrego. Mimo stworzenia silnej koalicji, próba zdobycia Włodzimierza zakończyła się niepowodzeniem. Zawiedziony porażką Bolesław III ograniczył swą polityczną aktywność na wschodzie. Ożywienie nastąpiło dopiero w latach trzydziestych, gdy Krzywousty popadł w konflikt z władcami Czech, Węgier i Niemiec. Przeciwwagą dla postępującej izolacji Polski i ewentualnej eskalacji sporów miały być małżeństwa dynastyczne i towarzyszące im zapewne alianse. Bolesław Kędzierzawy zawarł związek z Wierzchosławą, córką Wsiewołoda Mścisławica, a Ryczeza Bolesławówna wyszła za mąż za „konunga Valedra”. Bolesław, na szczęście, nie miał okazji wypróbować przydatności nowych sojuszków. Związek Ryczezy z Wołodarem, z nieznanych powodów, został rozwiązany. Układ Piastów z linią Mścisławiców nabrał znaczenia politycznego dopiero po śmierci Krzywoustego. Dyskontował go Bolesław Kędzierzawy w konflikcie wewnętrznym dzielącym sukcesorów Krzywoustego.

Między rokiem 981 a 1143 Piastowie i Rurykowice wchodzili ośmiokrotnie w związki małżeńskie. Potomkami Włodzimierza Wielkiego byli m.in. Bolesław Szczodry, Świętosława i Bolesław Krzywousty. „Piastowskie” linie Rurykowiców nie doczekały się zbyt wielu wybitnych reprezentantów. Syn Izjasława i Gertrudy Mścisław zmarł w 1069 roku⁴. Jaropełk zginął, przechodząc do historii jako permanentny malkontent. Tylko Światopełk zasiadł na wielkksiążęcym tronie. Z sukcesami zmagał się

³ Mimo bliskich związków z książętami kijowskimi, włodzimierskimi i turowskimi nie udało się Hermanowi przeciwdziałać agresywnym wystąpieniom osiadłych w Przemyślu, Trembowli i Dźwinogrodzie Rościsławiców. Usprawiedliwia go nieco bezsilność samych Rurykowiców wobec krnąbrnych krewniaków.

⁴ N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*, „Orientalia Christiana” 1927, t. 9, part 1, No 35, s. 10, tabl. 2; D.V. Donskoj, *Rurykoviči. Istoričeskij slovar’*, Moskwa 2008, s. 484; Ch. Cawley, *Medieval Lands. A prosopography of medieval European noble and royal families, 2006-2017*, http://fmg.ac/Projects/MedLands/RUSSIA,%20Rurik.htm#_Toc481496213 [data dostępu: 14.06.2017]. Przez część literatury Mścisław uznawany jest za bastarda: zob. L. Vojtovič, *Knáža doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006, s. 351, 355.

z najazdami Połowców. Na zjeździe w Lubeczu uzyskał dla siebie i swych potomków wyłączne prawo dziedziczenia księstwa kijowskiego. Niestety, trwonił autorytet w intrygach, spiskując przeciw Wasylkowi trembowelskiemu i Włodzimierzowi Monomachowi. Sławy nie przysporzyły mu źle prowadzone, i w efekcie przegrane, wojny z Rościsławicami i Dawidem Igorowicem. Męska gałąź linii Rurykowiców zapoczątkowana przez Gertrudę i Izjasława szybko straciła polityczne znaczenie. Rościsław, syn Mścisława Izjasławica, rozstał się z życiem w 1093 roku⁵. Synowie Jaropełka, Jarosław i Wiaczesław zmarli w pierwszym pięcioleciu XII wieku, jako polityczni statyści⁶. Mścisław Światopełkowic i jego brat Jarosław zginęli w walkach wewnętrznych. Mścisław bronił Włodzimierza w 1099 roku przed armią Dawida Igorowica, a Jarosław, niespełna ćwierć wieku później, próbował odzyskać go z rąk Andrzeja Włodzimierzowica⁷. Sukcesorzy książąt egzystowali gdzieś na peryferiach dynastii, pojawiając się w ciągu kilku wieków w różnych niezbyt jasnych konstelacjach rodzinnych i politycznych⁸. Wnuczki Gertrudy i Izjasława wychodziły za mąż za swych rodaków lub obcokrajowców⁹. Anastazja Jaropełkówna była żoną księcia mińskiego Gleba, a jej siostra, zdaniem części badaczy, wyszła za Güntera von Schwarzburga¹⁰. Annę, córkę Światopełka, wydano za księcia czernihowskiego Światosława Dawidowica, Zbysława trafiła do Polski, a ich najmłodsza siostra, Predsława, na Węgry (Almos)¹¹. Zbysława została matką Władysława II, księcia usiłującego nieporadnie nawiązać do tradycji ojca. Najstarszy Bolesławowic zwalczał swych braci, tak jak on, wnuków Marii Dobronegi. Władysław Wygnaniec, Bolesław Kędzierzawy i Mieszko Stary szukali pomocy Rurykowiców, by rozwiązać wewnątrzpiastowskie konflikty. Tego samego oczekiwali książęta ruscy od zaprzyjaźnionych Piastów. Bolesław Kędzierzawy i Izjasław Mścisławic kontynuowali współpracę seniorów obu krajów¹². Upadek Mścisławica zdecydowanie osłabił współdziałanie na poziomie centralnym. W drugiej połowie XII wieku nastąpił za to istotny przełom w relacjach polsko-halickich. Sojuznikiem Bolesława Kędzierzawego został następca Wołodymirki, Jarosław Ośmiomysł. Przez następne lata Piastowie i Rurykowice nawiązywali nowe sojusze wzmacniane koligacjami rodzin-

⁵ *Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S.Lihačev, perev. D.S.Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. An-drianova-Petetc, Moskva-Lenngard 1950, s. 147; N. de Baumgarten, *op. cit.*, s. 10, tabl. 2; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 355; Ch. Cawley, *op. cit.*

⁶ N. de Baumgarten, *op. cit.*, s. 10, tabl. 2; L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 356.

⁷ *Ipat'evskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej* (dalej: PSRL), t. 2, Moskva 1998, k. 287; *Lavrent'evskaâ letopis'*, [w:] PSRL, t. 1, Leningrad 1926-1928, s. 202.

⁸ L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 356-370.

⁹ Pomijam Eudoksję rzekomą córkę Izjasława i żonę Mieszka Bolesławowica.

¹⁰ L. Vojtovič, *op. cit.*, s. 356.

¹¹ *Ibidem*, s. 357-358. Maria Światopełkówna, żona Piotra, to raczej postać z obszaru legendy.

¹² S.M. Kuczyński, *Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*, [w:] idem, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XIII w.*, Warszawa 1965, s. 26.

nymi. Kijów stopniowo tracił znaczenie na rzecz innych ośrodków politycznych, oddalając się od Krakowa. Wiodącą rolę w dziedzinie kontaktów z Polską przejęli książęta włodzimierscy i haliccy. Dzieje te to już inna, nie mniej pasjonująca historia pogranicznych aliansów, przyjaźni, sporów i wojen.

W świadomości potocznej polskiego społeczeństwa symbolem kontaktów polsko-ruskich w pierwszych wiekach sąsiedztwa pozostaje Bolesław Chrobry z jego spektakularną, opacznie interpretowaną, wyprawą kijowską. Niezbyt przejrzysta, co do intencji, polityka Bolesława, tak jak agresywne poczynania jego wielkiego rywala Włodzimierza Światosławica, wcale nie charakteryzują relacji sąsiedzkich w X-XII wieku. Wydaje się, że personifikacją ówczesnych stosunków powinni być dwaj władcy: Jarosław Mądry i Kazimierz Odnowiciel. Kompromis, jaki był ich udziałem, wytyczył drogę następcom. Fundamentem przymierza Piastów z Rurykowicami okazało się przeświadczenie o konieczności porzucenia konfrontacji w imię obrony interesów wewnętrznych i zewnętrznych obu dynastii.

ABSTRACT

The Piasts and the Rurikids. Polish-Ruthenian political relations between the 10th and first half of the 12th century

The monograph is devoted to Polish-Ruthenian relations over the period of almost two centuries. It is an attempt to reconstruct the political relations between Poland and Kievan Rus' from the end of the 10th to the middle of the 12th century. The history of contacts between the Piasts and the Rurikids starts with the invasion of Vladimir the Great on the state of Mieszko I in 981. The attack initiated long-standing border disputes, the subject of which were Cherven Grods seized by Vladimir. The first chapter of the book concerns the issue of Mieszko I's relations with Vladimir. The author addresses there, among others, alleged wars between the neighbours in the 1090s. In the era of Bolesław the Brave's reign, the scope of mutual relationships expanded, and conflicts started to include the area of family relations. The second chapter of the paper is devoted to the issues of eastern politics of this ruler. The starting point of the conflict turned out to be the marriage of the daughter of Bolesław with the son of Vladimir. Sviatopolk Vladimirovich conspired against his father and brothers. The ambitious prince found an ally in the person of his father-in-law. The Brave, supporting his son-in-law, intervened in Rus' three times. The Kievan expedition of 1018 took a particularly spectacular course. Unfortunately, its success proved to be short-lived. The allies had a fallout in Kiev. As a result Bolesław returned to his country seizing the Cherven Grods, while Sviatopolk, defeated by his brother Iaroslav, lost the power and his life. The Kievan expedition temporarily froze out the Polish-Ruthenian relations. After the death of Bolesław I, Iaroslav the Wise took the initiative in neighbourly relations. Relationships of two generations of the Piasts with this monarch are covered in the third chapter of the paper. The successor of Bolesław the Brave, Mieszko II, took over from his father a powerful state surrounded by enemies. Iaroslav the Wise was also among the rulers adverse to the Piast. Hence, it is not surprising that the prince of Kiev attacked Poland, taking advantage of the disputes within the Piast dynasty and its troubles in the international arena. It is difficult to unambiguously interpret the nature of Iaroslav's armed action. Was it an invasion, which was revenge for the humiliation suffered by the prince because of the Brave, or was it a planned and coordinated German-Ruthenian action, aimed at recovering the land once taken by Bolesław? In any case, the consequence of the political crisis was a loss of territory and a decrease in the prestige of the Piasts in Central Europe. We owe the new opening in Polish-Ruthenian relations to the same Iaroslav the Wise as well as Mieszko's successor, Casimir the Restorer. The rulers, burdened with substantial baggage of experience, concluded an alliance based on family relationships. The alliance that was developed at that time was continued by Iziaslav and Bolesław the Generous. The fourth chapter of this monograph

covers it. Bolesław was involved in the domestic conflicts of Rurikids three times. The son of Maria Dobroniega assisted Iziaslav, husband of her aunt Gertrude. Two interventions on behalf of the exiled knyaz brought positive results. One ended in peace in Sutiejsk and did not satisfy Iziaslav, but allowed to maintain good Polish-Ruthenian relations outside the previous arrangements. The matter of Bolesław's second expedition is one of the most interesting issues of this chapter. The author decided that the Generous proved his sophistication and political pragmatism, abandoning the alliance with Iziaslav in new conditions. He put the guarantee of stability over family relationships. Bolesław's short-lived alliance with Sviatoslav Iaroslavich resulted in the involvement of Ruthenian reinforcements during Polish international conflicts. After the death of Sviatoslav, Bolesław once again supported the grand-princely ambitions of Iziaslav. Unfortunately, the Krakow-Kiev alliance lost its relevance, as Iziaslav died in battles with the rebellious princes. Vsevolod, brother and successor of the fallen, did not show interest in continuing the cooperation. Chapter five of the book is devoted to the renewal of the alliance. According to the author, the initiative of rapprochement with Rurikids was taken by Władysław Herman, the successor of Bolesław the Generous. The concept of the marriage of Mieszko, nephew of Władysław, with a Ruthenian princess, was presented to Vsevolod Iaroslavich. It did not bring the expected results due to the premature death of Mieszko. Władysław concluded a fruitful political alliance with Vsevolod's successor, Sviatopolk Iziaslavich. The Polish prince gained the status of conciliator in the internal conflicts of Rurikids, creating the basis for long-term good neighbourly relations with the princes of Kiev and Vladimir. Władysław failed to pacify the hostile knyazes of Podniestrze. This problem had to be dealt with by Bolesław Wrymouth. The history of contacts between the Piasts and Rurikids in the era of reign of Zbigniew and Bolesław is discussed in chapter six. Thanks to Sviatopolk, the Ruthenians played an important role in the civil war between the sons of Władysław Herman. Ruthenian troops participated in the battles between the brothers on the side of Sviatopolk's son-in-law, Bolesław Wrymouth. Iaroslav Sviatopolkovich led the allied army. The prince of Vladimir took advantage of Polish hospitality back in the days of Władysław Herman. Years later, Bolesław had the opportunity to repay Iaroslav by helping him in the fight against Kievan prince Vladimir Monomakh. The coalition against Monomakh did not succeed, despite a surprising alliance with the knyazes of Podniestrze. The defeat of the expedition to Vladimir led to the cooling off of Polish-Ruthenian relations. The revival came only in the 1130s, when the Wrymouth found himself in total political isolation and sought support in the east. Then, the dynastic marriages of Bolesław the Curly and Richeza with the Rurikids were arranged. The Wrymouth didn't have the opportunity to test the usefulness of new alliances. It was Bolesław the Curly who took advantage of contacts established by his father in the internal conflict that divided the Wrymouth's successors. The last chapter of the book is devoted to shaping of Polish-Ruthenian relations after the death of Bolesław III. Here, the author discusses the behind-the-scenes of the alliances and parties' involvement in the struggle for power. Władysław the Exile, Bolesław the Curly, and Mieszko the Old sought the help of the Rurikids to solve the internal conflicts between the Piasts. The Ruthenian princes expected the same from their allied Piasts. Bolesław the Curly and Iziaslav Mstislavich continued the cooperation of seniors. The fall of Mstislavich seriously weakened the cooperation at the central level. Over the next years, the Piasts and the Rurikids established new alliances, strengthened by family connections. Kiev gradually lost its significance to other political centres, moving away from Krakow.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- 1470-1471 – projekt dogowora korolâ polskiego i velikogo knâzâ litovskogo Kazimira IV s Velikim Novgorodom, [w:] *Pamâtniki rurussskogo prava*, vyp. 2, red. S.V. Ūškov, Moskva 1953.
- Ágrip af sögu Danakonunga, ed. B. Guðnason, Reykjavik 1982.
- Anglo-saxon chronicle, ed. J.H. Ingram, <http://www.gutenberg.org/files/657/657.txt> [data dostępu: 3.07.2016].
- Annales Hildesheimenses*, ed. G. Waitz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 8, Hannoverae 1878.
- Annales Hildesheimenses*, [w:] *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*, <http://www.repfont.badw.de/A.pdf> [data dostępu: 15.09.2015].
- Annales Magdeburgenses*, ed. G.H. Pertz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 16, Hannoverae 1858.
- Annales Palidenses*, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 16, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1859.
- Annales Stadenses*, ed. I.M. Lappenberg, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 16, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1859.
- Annales Zwifaltenses Maiores*, ed. O. Abel, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 10, Hannoverae 1852.
- Annales Altahenses maiores*, ed. W. Giesebrecht, E. Oefele, [w:] MGH SS, Hannoverae 1891, p. 26, [w:] <https://www.dmgh.de/de/fs1/object/goToPage/bsb0000880.html?pageNo=26> [data dostępu: 15.09.2015].
- Annalista Saxo*, ed. K. Nass, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 37, Hannoverae 2006.
- Anonim tzw. Gall, *Kronika Polska*, tłum. i oprac. R. Grodecki, Kraków 1923.
- Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, wyd. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Anonima tzw. Galla kronika, czyli dzieje ksiąząt i władców polskich, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*, t. 2, wyd. K. Maleczyński, Cracoviae 1952.
- Arystoteles, *Poetyka*, [w:] *Trzy poetyki klasyczne. Arystoteles – Horacy – Pseudo – Longinos*, przekł. T. Sinko, Wrocław 1951.
- Benedicti Miniritae dicta chronica et eius continuatio*, ed. L. Dušek, [w:] *Franciszkanie w Polsce średnio-wiecznej. Franciszkanie na ziemiach polskich*, cz. 2 i 3, red. U. Borkowska i in., [w:] *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1989.
- Bilderchronik (Chronicon pictum)*, ed. D. Dercsényi, t. 1-2, Budapest 1968.

- Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, ed. Hans-Eberhard Lohmann, Leipzig 1937.
- Catalogus heinrichoviensis*, ed. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 6, Lwów 1893.
- Chorografia Oroszjusza w anglosaskim przekładzie króla Alfreda*, [w:] *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, wyd. G. Labuda, Warszawa 1961.
- Chronica Alberici monachi Trium Fontium*, Hrsg. P. Scheffer-Boichorst, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*, Bd. 23, Hannoverae 1874.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ed. A. Domanowszky, E. Szentpétery, [w:] *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, t. 1, Budapest 1937.
- Chronicle Florence of Worcester with the two continuations*, ed. T. Forester, London 1854.
- Cosmae Pragensis, Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Nova Series*, Bd. 2, Berlin 1932.
- Cronica Petri comitis Poloniae wraz z tzw. Carmen Mauri*, wyd. i oprac. M. Plezia, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II*, t. 3, Cracoviae 1951.
- Decretum Gratiani (Kirchenrechtssammlung)*, c. 35, https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/kapitel/dc_chapter_3_3681 [data dostępu: 12.10.2018].
- Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier. Codex Gertrudianus in Cividale. Historisch-kritische Untersuchung von H. V. Sauerland. Kunsthistorische Untersuchung von A. Haseloff*, [w:] *Festschrift der Gesellschaft für nützliche Forschungen zu Trier zur Feier ihres hundertjährigen Bestehens herausgegeben 10. April 1901*, Trier 1901.
- Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in hochdeutscher Mundart*, hrsg. G. Gaebel, Bd. 1, Stettin 1897.
- Die Annales Quedlinburgenses*, ed. M. Giese, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*, vol. 72, Hannover 2004.
- Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre korveier Überarbeitung*, ed. R. Holtzmann, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*, Bd. 9, Berlini 1935.
- Die Urkunden Heinrichs IV. 1077-1106, T. 2*, ed. D. von Gladiss, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, Bd. 6, Weimar 1952.
- Die Werke Wipos*, Hrsg. H. Bresslau, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum i usum scholarum ex separatim editi*, Hannover-Leipzig 1915.
- Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*, ed. G. Györffy, Budapestini 1992.
- Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński i polski*, t. 2, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003.
- Dopelniacz Mierzwy*, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872.
- E vita et miraculis Sancti Thomae a Willelmo monacho Cantuariensi editis*, ed. F. Liebermann, R. Pauli, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 27, Hannoverae 1885.
- Epistola Brunonis ad Henricum regem*, wyd. J. Karwasińska, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series Nova*, t. 4, Varsaviae 1973.
- Ermolinskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej*, t. 23, Sankt Peterburg' 1910.
- Fagrskinna*, ed. B. Einarson, [w:] *Ágrip af Nóregskonungasögum*, Reykjavik 1984.
- Fagrskinna. Nóregs kononga tal*, v. F. Jónsson, København 1902-1903.
- Genealogia ducum de Engern, et marchionum de Within, unde langravii Thuringiae*, ed. W. Lazius, [w:] *Chronica Sigeberti Gemblacensis*, ed. D.L.C. Bethmann, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, t. 6, Hannoverae 1844.

- Chronicon Montis-Sereni sive Lauterbergense*, ed. J.J. Mader, Helmestadi 1665.
- Genealogia Welforum*, ed. G. Waitz, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 13, Hannoverae 1881.
- Genealogia Wettinensis*, ed. E. Ehrenfeuchter, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 23, Hannoverae 1874.
- Gesta episcoporum Cameracensium*, ed. L.C. Bethmann, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 7, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1846.
- Helmolda kronika Słowian*, przekł. J. Matuszewski, oprac. J. Strzelczyk, Warszawa 1974.
- Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, oprac. J. Wikarjak, kom. K. Liman, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series*, t. 3, Varsaviae 1974.
- Historia Welforum Weingartensis*, ed. L. Weiland, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 21, ed. G.H. Pertz, Hannoverae 1869.
- Ioannis Długossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 1-2, Varsaviae 1964.
- Ioannis Długossii Annales seu Cronice Incliti Regni Poloniae*, lib. 3-4, Varsaviae 1970.
- Ioannis Długossii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 5-6, Varsaviae 1973.
- Ipaťevskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 2, Moskva 1908.
- Ipaťevskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 2, Moskva 1998.
- Izbornik' velikago knâzâ Svâtoslava Ârosłaviča 1073 goda*, wyd. T.S. Morozov, Peterburg 1880.
- Izbornik Svâtoslava 1073 goda. Naučnyj aparat faksymilnogo izdaniâ*, red. L.P. Zukovskaâ, Moskva 1983.
- Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 1 i 2, Warszawa 1962.
- Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 3 i 4, Warszawa 1969.
- John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trans. J. Wortley, New York 2010.
- Kanownik Wyšehradský*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 1, ed. J. Emler, Praha 1874.
- Kievo-Pečerskij Paterik*, [w:] *Drevnerusskie Pateriki*, wyd. L.A. Olševskaâ, S.N. Travnikov, Moskva 1999.
- Kronika ksiąząt polskich*, ed. Z. Węcłowski, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 3, Lwów 1878.
- Kronika polska*, wyd. L. Ćwikliński, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 3, Lwów 1878.
- Kronika Polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego*, tłum. M. Błażowski, Sanok 1857.
- Kronika polska Marcina Bielskiego*, Warszawa 1829.
- Kronika Sarmacyi Europejskiej Alexandra hrabi Gwagnina*, [w:] *Zbiór dziejopisów polskich w czterech tomach*, t. 4, Warszawa 1768.
- Kronika Thietmara*, przekł. i oprac. M.Z. Jedlicki, Kraków 2012.
- Kronika wielkopolska*, oprac. B. Kürbis, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II*, t. 8, Varsaviae 1970.
- Kronika wielkopolska*, przekł. K. Abgarowicz, oprac. B. Kürbis, Warszawa 1965.
- Lamperti monachi Hersfeldenses opera*, ed. O. Holder-Egger, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae et Lipsiae 1894.
- Latopis hustyński*, wyd. i przekł. H. Suszko, Wrocław 2003.
- Lavrent'evskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 1, Leningrad 1926-1928.
- Leges Edvardi Confessoris*. version 2 (39-chapter text) (ECf2), <http://www.earlyenglishlaws.ac.uk/laws/texts/ecf2/view/#edition,1> [data dostępu: 6.09.2015].
- Letopis Popa Duklanina*, ed. F. Šišić, Beograd-Zagreb 1928.
- Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopis'ù*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 9, Moskva 2000.
- Letopisnyj sbornik imenuemyj letopis'ù Avraamki*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 26, Sankt Petersburg 1889.
- Letopis' po Voskresenskomu spisku*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 7, Sankt Petersburg 1856.

- Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 2, ed. J. Emler, Praha 1875.
- Letopisi belorusko-litovskie*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 35, Moskva 1980.
- Letopisnyj sbornik imenuemyj Tverskoju letopis'ju*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 15, Sankt Petersburg 1863.
- Letopisy Hradištsko-Opatotovické*, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 2, ed. J. Emler, Praha 1875.
- Litopis rus'kij*, prekl. L. Mahnovec', Kiiv 1989.
- Magistri Adam Bremensis gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*, Hannoverae et Lipsiae 1917.
- Mesáca iúlá v" 15 den'. Uspenie ravnoapostolom" velikago knázá Vladimira samoderžca*, [w:] N.I. Milútenko, *Svátoj ravnoapostolnyj knáz' Vladimir i krešenie Rusi. Drevnejšie pis'miennye istočniki*, Sankt Petersburg 2008.
- Michaelis Attaliothae historia*, ed. W. Bruneto de Presle, Bonnae 1853.
- Michał Psellos, *Kronika czyli historia jednego stulecia Bizancjum (976-1077)*, prekl. O. Jurewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985.
- Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, prekl. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1996.
- Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem *Kronika polska*, oprac. M. Plezia, [w:] *Monumenta Poloniae Historica. Series II*, t. 11, Cracoviae 1994.
- Mnich Sázawský, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, d. 2, č 1, ed. J. Emler, Praha 1874.
- Mierzwy kronika, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, ed. A. Bielowski, t. 2, Lwów 1872.
- Modlitwy księżnej Grtrudy z Psalterza Egberta z Kalendarzem, wyd. M. Malewicz, B. Kürbis, oprac. B. Kürbis, [w:] *Monumenta sacra Polonorum*, t. 2, Cracoviae 2002.
- Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta w Cividale, prekl. i oprac. B. Kürbis, Kraków 1988.
- Monumenta Gregoriana Bibliotheka rerum Germanicarum*, ed. F. Jaffe, Bd. 2, Berolini 1865.
- Necrologia lubensia*, ed. W. Wattenbach, Breslau 1861.
- Necrologium Zwifaltense*, [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Necrologia Germaniae*, t. 1, ed. F.L. Bauman, Berolina 1888.
- Novgorodská letopis (tak" nazvanýá Novgorodská vtoráá i Novgorodskáá tret'á Letopisi)*, t. 3, č. 2, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 3, č. 2, Sankt Petersburg 1879.
- Novgorodskáá četvertáá letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 4, č. 1, Petrograd" 1915.
- Novgorodskáá četvertáá letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 4, č. 1, Moskva 2000.
- Novgorodskáá perváá letopis' staršego i mladšego izvodov*, wyd. A.N. Nasonov, Moskva-Leningrad 1950.
- Novgorodskáá Karamzinskáá letopis'*, red. V.I. Buganov i in., [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 42, Sankt-Peterburg 2002.
- Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, ed. O. Králík, Praha 1969, s. 57.
- Orderici Vitalis Angligenae coenobii uticensis monachi Historiae Ecclesiasticae*, [w:] *Patrologiae cursus completes. Series Latina*, t. 188, ed. J.-P. Migne, Paris 1855.
- Ortliebi Zwifaltensis chronicon. Ex libro II. Translatio manus s. Stephani*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, Lwów 1872.
- Otonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, ed. A. Hofmeister, [w:] *Monumenta Germania Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 20, Hannoverae et Lipsiae 1912.
- Památ' i pohvala knázú russkomyj Vladimiru Iakova mniha i žitie knázá Vladimira*, Berkeley 1998 (reprint wyd. W.I. Srezniewskiego z 1897 r.).

- Povest' vremennyh let*, č. 1, podgot. D.S. Lihačev, perev. D.S. Lihačev, B.A. Romanov, red. V.P. Andrianova-Petetc, Moskva-Lenngard 1950.
- Pskovskîâ i Sifijskîâ letopisi*, [w:] *Polnoe sobranie russkîh letopisej*, t. 5, Sanktpeterburg³ 1851.
- Regesten zur Geschichte der Slaven an Elbe und Oder* (vom Jahr 900 an), ed. Ch. Lübke, t. 3, Berlin 1986.
- Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie al.-Bekriego*, [w:] *Monumenta Poloniae historica. Nova Series*, wyd. T. Kowalski, t. 1, Cracoviae 1946.
- Rocznik kapituły krakowskiej*, [w:] *Najdawniejsze Roczniki krakowskie i kalendarz*, [w:] *Pomniki dziejowe Polski*, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1978.
- „Prád' ob Ejmunde Hringssone”, [w:] *Islandske korolevskie sagi o Vostočnoj Evrope. Tekst, perevod, komentarij, Drevnejše istočniki po istorii Vostočnoj Evropy*, pogot. T.N. Džakson, Moskva 2012.
- Rocznik dawny*, [w:] *Monumenta Poloniae historica. Nova Series*, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978.
- Rocznik krótki*, [w:] *Monumenta Poloniae historica. Nova Series*, t. 5, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Varsaviae 1978.
- Rocznik Traski*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, Lwów 1872.
- Rocznik krakowski*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, Lwów 1872.
- Rocznik Sędziwoja*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 2, Lwów 1872.
- Siegeberti Gemblacensis chronica cum continuationibus*, ed. D.L.C. Bethmann, [w:] *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 6, Hannoverae 1844.
- Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum. History of the Danes*, ed. K. Friis-Jensen, trans. P. Fisher, vol. 2, Oxford 2015.
- Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum kronika Danii*, oprac. F. Winkel Horn, przekł. J. Wołucki, Sandomierz 2014.
- Sächsische Weltchronik*, ed. L. Weiland, [w:] *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Bd. 2, Hannoverae 1877.
- Skazanie i stradanje i pohvala svätým mučenikam Borisu i Glebu*, perevod. D. S. Lihačev, http://www.drevne.ru/lib/boris_gleb_s.htm [data dostępu: 6.09.2017].
- Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum*, ed. A. Domanovszky, [w:] *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. E. Szentpetery, t. 1, 4, Budapest 1937.
- Slovo o polku Igoreve. Slovo o pohode Igorevom, Igorâ, syna Svâtoslavova, vnuka Olega*, perev. O.V. Tvorogov, [w:] *Folkl'or. Drevnerusskââ literatura XVIII v.*, Moskva 2003.
- Slovo o polku Igoreve*, wyp. A.V. Dybo, A.Û. Černov, Sankt-Peterburg 2006.
- Slovo o prepodobnem Moisei Ugrine. Gosposdi blagoslovi*, [w:] *Drevnerusskie pateriki: Kievo-pečerskij paterik*. wyd. L.A. Olševskaâ, S.N. Travnikov, Moskva 1999.
- Snorri Sturluson, *Heimskringla*, vol. 3, trans. A. Finlay, A. Faulkes, London 2015.
- Sofijskaâ pervaâ letopištaršego izvoda*, [w:] *Polnoe sobranie russkîh letopisej*, t. 6, Moskva 2000.
- Sogur Danonkonunga*, 1. *Sogubrot af Fornkonungum*, 2. *Knytlinga Saga*, ed. C. Petersens, E. Olson, Kobenhavn 1919-1925.
- Strykowski M., *Kronika polska litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, t. 1, Warszawa 1846.
- Svodnyj katalog slavâno-russkîh rukopisnyh knig, hraniâšihšâ v SSSR XI-XIII vv.*, red. S.O. Šmidt, Moskva 1984.
- Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*, ed. F. Kurze, [w:] MGH SS, Hannoverae 1889.
- Thietmari merseburgensis episcopi chronicon*, ed. R. Holtzmann, *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series*, Bd. 9, Berolini 1935.

- Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. F. Rački, [w:] *Monumenta spectantia Historiom Slavorum Meridionalium. Scriptores*, t. 27, Zagreb 1894.
- Tipografskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 24, Petrograd" 1921.
- Tukidydes, *Wojna peloponeska*, przekł. i oprac. K. Kumaniecki, Warszawa 2003.
- Ustûżskie i vologodskie letopisi*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 37, Leningrad 1982.
- Vetera Monumenta Historia Hungariorum Sacram illustrantia*, ed. A. Theiner, Bd. 1, Romae 1859.
- Vita S. Stanislai Cracoviensis episcopi (Vita minor)*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae historica*, t. 4, Lwów 1884.
- Vologodsko-permskaâ letopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 23, Moskva-Leningrad 1959.
- Volokolamskij paterik*, red. L.A. Olševskaâ, Moskva 1999.
- Wipon, *Chwalebne czyny cesarza Konrada II*, wstęp. J. Sochacki, tłum. E. Milkamowicz, Kraków 2005.
- Z Konstantyna Porfirogenety. O zarządzie państwa*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 1, Lwów 1864.
- Zapadnoevropejskie istočniki*, red. A.V. Nazarenko, [w:] *Drevnaâ Rus' v svete zarubežnyh istočnikov. Hrestomatiâ*, red. T.N. Džakson, N.G. Konovalova, A.V. Podosinov, t. 4, Moskva 2010.
- Žitiâ svâtyh" mučenikov" Borisa i Gleba i služby im"*, prigot. D.I. Abramovič", Petrograd" 1916.
- Żywoť św. Stefana czyli kronika węgiersko-polska*, przekł. i wyd. R. Grzesik, Warszawa 2003.

Opracowania

- Abraham A., *Organizacja kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1893.
- A. G., *Foma Ratiborovič"*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, t. 25, Sankt-Peterburg" 1913.
- Abramovič D., *Kievo-Pečerskij Paterik*, Kiiv 2001.
- Abukov S.N., *Brak Ároslava Svâtopolčiča s vnučkoj Vladimira Monomaha i konflikt na Volyni v 1117-1123*, „Učenyje zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta" 2016, No 3 (72).
- Abukov S.N., *Vnutridinastičska bračnaâ politika Vladimira Monomaha i ego syna Mstislava v pervo, tretii XII v.*, „Vestnik Kurganskogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanističnyje nauki" 2015, No (39).
- Adamus J., *Testament Bolesława Krzywoustego*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" 1953, nr 7.
- Ajnolov D.V., *K istorii drevne-russkoj literatury*, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR" 1936, t. 3.
- Alekseev L.V., *Smolenskaâ zemlâ v IX-XIII vv. Očerki istorii Smolensiny i Vostočnoj Belorussii*, Moskva 1980.
- Alekseev L.V., *Polockaâ zemlâ (očerki istorii severnoj Belorussii) v IX-XIII vv.*, Moskva 1966.
- Alekseev M.P., *Anglo-saksonskaâ parallel' k poučeniu Vladimira Monomaha*, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR" 1935, t. 2.
- Alekseev Ŭ.G., *Gosudar' vseâ Rusi*, 1991, https://royallib.com/book/alekseev_yuriy/gosudar_vseya_rusi.html [data dostępu: 14.06.2017].
- Aleškovskij M.H., *Povest' vremennyh let. Sud'ba literaturnogo proizvedeniâ v Drevnej Rusi*, Moskva 1971.
- Alpatov M.V., *Gibel' Svâtopolka v legende i v ikonopisi*, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR", t. 22, 1966.
- Althoff G., *Henrich IV*, Darmstadt 2006.
- Andriášev A.M., *Očerki istorii volynskoj zemli konca XIV stoletia, Kiev"* 1887.
- Aristov V.Ŭ., *Lûbecka bitva 1016 g. v rannomu litopisanii (do diskusii navkolo idei O. O. Šahmatova)*, „Ukraïnskij istoričnij žurnal" 2013, nr 1.

- Arrignon J.-P., *A propos de la lettre du pape Grégoire VII au prince de Kiev Izjalsav*, „Russia Mediaevalis” 1977, t. 3.
- Artamonov Ū.A., *Problema rekonstrukcii drevnejšego Žitiâ Antoniâ Pečerskogo*, [w:] *Srednovkovaâ Rus'*, č. 3, red. A.A. Gorskij, Moskva 2001.
- Ašihmin A.A., *Otečestvennââ istoriografiâ o probleme tmutorokanskogo kamnâ*, „Universiteckij istorik: Al'manah” 2012, nr 10.
- Azbelev S.N., *K izučeniâ Ioakimskogo letopisi*, „Novgorodskij istoričeskij sbornik” 2003, t. 9.
- Azbelev S.N., *Letopis' Ioakima Korsunânina v koncepcii A. A. Šahmatova*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medevistiki” 2008, nr 3.
- Âčevič Â.E., *Političeskie vzaimnootnošeniâ Rusi i Polši s X po XII st.*, L'vov 1950.
- Ânin V.L., *Nekropol' Novgorodskogo Sofijskogo sobora. Cerkvââ tradiciâ i istoričeskaâ kritika*, Moskva 1988.
- Ânin V.L., *Očerki istorii srednevekovogo Novgoroda*, Moskva 2008.
- Ânin V.L., *Russkaâ knâginâ Olisava-Gertruda i ee syn Âropolk*, „Numizmatika i epigrafika” 1963, t. 4.
- Ânin V.L., *Srednevekovyy Novgorod. Očerki arheologii i istorii*, Moskva 2004.
- Âroslav” Âropolkovič”, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, red. A.A. Polovcov, t. 32, Moskva 1896-1918, s. 186, <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm?pages/32/186.htm> [data dostępu: 20.05.2014].
- Âš' O., Linničenko Ivan Andrijovič, [w:] *Ukraïns'ki istoriki XX stolittâ. Biobibliografičnej dovidnik*, Kiiiv-L'viv 2003, vyp. 2, č. 1.
- Auch M., *Early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (up to 2010). Pottery finds/ Wczesnośredniowieczny ośrodek osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Ceramika naczygniowa*. [w:] *U Źródlel Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas*, t. 2, cz. 3, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2017.
- Bablák M.M., *Ekonomični i kulturnoreligijni zväzki Rusi i Polši v X-XII st.*, „Naukovye zapiski Vinnickogo pedagogičeskogo inštitutu” 1948, vyp. 1.
- Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, t. 2, Warszawa 1845.
- Balzer O., *Genealogia Piastów*, Kraków 1895.
- Balzer O., *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005.
- Balzer O., *Przegląd palatynów polskich w czasie panowania Piastów*, [w:] *Pisma pośmiertne Oswalda Balzera*, t. 3, oprac. H. Polackówna, Lwów 1937.
- Banaszkiewicz J., *Bolesław i Predsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, t. 47, z. 3/4.
- Banaszkiewicz J., „Lestek” (Leisir) i „Lechici” (Lesar) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej, „Kwartalnik Historyczny” 2001, R. 58, z. 2.
- Barkowski R.F., *Kijów 1018*, Warszawa 2019 (wersja elektr.).
- Barlow F., *The Godwins*, New York 2002.
- Barsov N.P., *Očerki russoj istoričeskoj geografii. Geografiâ načal'noj (Nestorovoj) letopisi*, Varšava 1885.
- Bartnicki M., *Ziemie nadbużańskie w pamięci polskich i ruskich kronikarzy XII-XIII w.*, „Historia Slavorum Occidentis” 2021, nr 1.
- Baumgarten N.A., *Âroslav Svâtopolkovič i ego semâ*, „Izvestiâ Russkogo iperatorskogo genealogičeskogo obšestva” 1906, t. 3.
- Baumgarten N.A., *Dobronega Vladimirovna koroleva pol'skaâ doč' Vladimira*, „Blagovest” 1930, No 2-3.
- Baumgarten N.A., *Kunigunda Orlamundskaâ, knâginâ ruskaâ, i ee potomstvo*, „Letopis' istoriko-rodoslovnogo obšestva” 1908, t. 4.

- Baumgarten N. de, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*, „Orientalia Christiana” 1927, t. 9, part 1, No 35.
- Baumgarten N. de, *Généalogie des branches régnantes de Rurikides du XII-e au XVI-e siècle*, „Orientalia Christiana” 1934, t. 35, part 1, No 94.
- Baumgarten N., *Le dernier mariage de Saint Vladimir. II épouse vers 1012 une petite-fille de l'empereur Otton le Grand*, „Orientalia Christiana” 1930, t. 17, part. 2, No 61.
- Baumgarten N.A., *Pribyslava knâginâ Pomeranskaâ*, „Letopis' istoriko-rodoslovnogo obšestva” 1907, t. 2.
- Benyskiewicz K., *Czy księżniczka Predsława stała się ofiarą „dynastycznej” zemsty Bolesława Chrobrego, czy wyobraźni późnośredniowiecznych latopisarzy?*, [w:] *Naukovi Praci Kamâneč'-Podil's'kogo Nacional'nogo Universitetu Imeni Ivana Ogienka. (Istorični Nauki)*, Kamâneč'-Podil's'ki 2017, t. 27.
- Benyskiewicz K., *Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2016, nr 10.
- Benyskiewicz K., *Mieszko Bolesławowic (1069-1089). Źródła i tradycja historiograficzna*, Kraków 2005.
- Benyskiewicz K., *Księżna Maria, żona palatyna Piotra. Historia i legenda XII w.*, [w:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010.
- Benyskiewicz K., „*Puer et Ruthena puella*” czyli małżeństwo Mieszka syna Bolesława Szczodrego. *Artykuł polemiczny*, „In Gremium” 2019, t. 13.
- Benyskiewicz K., *Stosunki polsko-ruskie w świetle Opowieści o oslepieniu Wasylka trembowelskiego*, [w:] *Naukovi Praci Kamâneč'-Podil's'kogo Nacional'nogo Universitetu Imeni Ivana Ogienka. (Istorični Nauki)*, Kamâneč'-Podil's'kij 2015, t. 25.
- Benyskiewicz K., *Tajemnica żony Bolesława Szczodrego*, [w:] K. Benyskiewicz, *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze*, Wrocław 2010.
- Benyskiewicz K., *Wasylko Rościślawic kniaź trembowelski a Polska*, [w:] K. Benyskiewicz, *W kręgu Bolesława Szczodrego i Władysława Hermana. Piastowie w małżeństwie, polityce i intrydze. Szkice i przyczynki historyczno-historiograficzne*, Wrocław 2010.
- Benyskiewicz K., *Władysław Herman książę Polski 1079-1102*, Kraków 2014.
- Berežkov N.G., *Hronologiâ russkogo letopisaniâ*, Moskwa 1963.
- Bernadskij V.N., *Novgorod i novgorodskaâ zemlâ v XV veke*, Moskwa 1961.
- Beumann H., Schlesinger W., *Urkundenstudien zur deutsche Ostpolitik unter Otto III*, „Archiv für Diplomatik” 1955, t. 1.
- Białuński G., *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, „Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie” 1999, nr 179.
- Biedron A., *Kościół jednonawowy*, [w:] *U progu chrześcijaństwa w Polsce: Ostrów Lednicki*, red. K. Żurawska, Kraków 1993.
- Bielowski A., *Królestwo Galicyi*, „Biblioteka Ossolińskich” 1862, t. 1.
- Bieniak J., *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa 1963.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna XII wieku (część III. Arbitrzy książąt – krąg rodzinny Piotra Włostowica)*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 4, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1990.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna XII w. (Część II. Wróżda i Zgoda)*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 3, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1985.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna XII wieku (część IV A. Dwa możnowładztwa – wobec jedności państwa) (I)*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, red. S.K. Kuczyński, t. 10, Warszawa 2004.
- Bieniak J., *Polska elita polityczna (część III B.)*, *Arbitrzy książąt – trudne początki*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 7, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1996.

- Bieniak J., *Rościszlaw (1038-67)*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Bieniak J., *Ruryk*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 4, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Bieniak J., *Skarbimir*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 37, Warszawa-Kraków 1997-1998.
- Bieniak J., *Źródło ruskie do sprawy Mieclawa*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1963, t. 8.
- Bieniek S., *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
- Biniaś-Szkopek M., *Bolesław Kędzierzawy*, Poznań 2014.
- Bláhová M., Frolik J., Profantová N., *Velké dějiny zemi Koruny České*, sv. 1, Praha-Litomyšl 1999.
- Bloch R., *Verwandtschaftliche Beziehungen des sächsischen Adel zum russischen Fürstentum im XI. Jahrhundert*, [w:] *Festschrift für Albert Brackmann, dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern*, Hrsg. v. L. Santifaller, Weimar 1931.
- Bobrov A.G., *Redakcii Novogrodskoj četvertoj letopisi*, „*Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR*” 1999, t. 51.
- Bobrov A.G., *Pervoe predislovie k izdaniiu 2000 g.*, [w] *Novgorodskaa četvertaâ lêtopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkih letopisej*, t. 4, č. 1, Moskva 2000.
- Bobrzyński M., *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1986.
- Bolz B., *Inskrypcja na brązowym krążku z Ostrowa Lednickiego. Materiały dyskusyjne*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984.
- Boras Z., *Książęta Pomorza Zachodniego. Z dziejów dynastii Gryfitów*, Poznań 1978.
- Borawska D., *Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI wieku*, Warszawa 2013.
- Borawska D., *Mieszko I i Oda w gronie consanguineorum Ludolfingów*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 1, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1981.
- Borisov N., *Ivan III*, Moskva 2006.
- Boroń P., *Kanut Laward – rex Obotritorum. Kontrowersje wokół tytułatury duńskiego księcia, władcy słowiańskich plemion*, [w:] *Religia ludów Morza Bałtyckiego. Stosunki polsko-duńskie w dziejach*, red. M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk, Toruń 2010.
- Borovkov D.A., *Tajna gibeli Borisa i Gleba*, <http://oldrushistory.ru/library/Tayna-gibeli-Borisa-i-Gleba> [data dostępu: 7.07.2017].
- Borovkov D.A., *Stat'i 1014-1016 g. v „Povesti vremennyh let” i povest' „Ob ubienii Borisove” (tekstologičeskie nablúdeniâ)*, „*Drevnââ Rus'. Voprosy medevistiki*” 2011, No 2.
- Borovkov D.A., *Vladimir Monomah knâz'-mifotvorec*, Moskva 2015.
- Boshof E., *Die Salier*, Stuttgart 2008.
- Brajčevskij M.Û., *Utverždenie hristianstva na Rusi*, Kiev 1989.
- Brajčevskij M.Û., *Povstannâ 1068-69 rr. u Kievi*, „*Ukraïnskij Istoričnij Žurnal*” 1979, t. 1.
- Bresslau H., *Jahrbücher der Deutschen Reiches unter Konrad II*, Bd. 1, Leipzig 1879.
- Bresslau H., *Jahrbücher des Deutsches Reichs unter Konrad II*, Bd. 2, Leipzig 1884.
- Bresslau H., *Beiträge zur Kritik deutsche Geschichtsquellen des 11. Jahrhunderts*, „*Neues Archiv der Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*” 1877, Bd. 2.
- Bruckus Û., *Perši zvistki pro evreiv u Polši ta na Rusi*, „*Naukovyj zbornik za rik 1927. Istorična sekciâ AN URSR*”, Kiiv 1927.
- Bruno z Kwerfurtu. *Osoba – dzieło – epoka*, red. M. Dygo, W. Fałkowski, Pułtusk 2010.
- Brückner A., *Historia literatury rosyjskiej*, t. 1, Lwów 1922.

- Brückner A., *Polska pogańska i słowiańska*, Kraków 1923.
- Brückner A., *Próbki najnowszej krytyki historycznej*, „Przegląd Historyczny” 1905, 1, z. 1.
- Brůsova V.G., *Russko-Vizantijskie otnošeníã seređiny XI veka*, „Voprosy Istorii” 1952, No 3.
- Buczek K., *Jeszcze o testamencie Bolesława Krzywoustego*, „Przegląd Historyczny” 1969, t. 60, z. 4.
- Buczek K., *Polska południowa w IX i X w.*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1959, nr 2, z. 1.
- Buczek K., *O dokumencie biskupstwa praskiego r. 1086*, „Roczniki Historyczne” 1939, nr 15.
- Budovnic I.U., *Obšestvenno-političeskaã mysl' Drevnej Rusi*, Moskva 1960.
- Budovnic I.U., „Izbornik” Svätoslava 1076 goda i „Poučenie” Vladmira Monomaha i ih mesto v istorii russkoj obšestvennoj mysli, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury AN SSSR” 1954, t. 10.
- Buko A., *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa 2005.
- Burzyński E., *Wokół zabiegów o władzę zwierzchnią w Polsce w latach 1138-1146*, „Śląskie Studia Historyczne” 2004, t. 11.
- Buzina O., *Tajnaã istoriã Ukrainy-Rusi*, Kiev 2007.
- Byčkova M.E., Smirnov M.I., *Genealogija v Rossii: istorija i perspektivy*, Moskva 2004.
- Cabalska M., *Tuliğłowy, grodzisko z potrójną linią wałów, a problem Grodów Czerwieńskich*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25.
- Cawley Ch., *Medieval Lands. A prosopography of medieval European noble and royal families, 2006-2017*, http://fmg.ac/Projects/MedLands/RUSSIA,%20Rurik.htm#_Toc481496213 [data dostępu: 14.06.2017].
- Cercha S., *Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie?*, „Litwa i Ruś” 1921, t. 3.
- Cercha S., *Chełmszczyzna – ziemią „Grodów Czerwieńskich”*, „Świat Słowiański”, t. 1, Kraków 1913.
- Cetwiński M., *Chronica abbatum Beatae Mariae Virginis in Arena o początkach klasztoru*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1989, t. 76.
- Cetwiński M., *Jak Piotr Włostowic króla Rusi pojmał w niewolę*, Wrocław 2021.
- Cetwiński M., *Podstępem czy siłą?*, „Działania specjalne” i ich moralna ocena w kronikach śląskich, [w:] *Średniowiecze polskie i powszechne*, t. 2, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2002.
- Cetwiński M., „Rex insulus” i „parasitis exercitus” czyli pycha Rusina ukarana (Gall, I, 10; Kadłubek, II, 12), [w:] *Europa środkowo-wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk, Zielona Góra 2005.
- Cetwiński M., „Rzeczy minione w teraźniejszości”: historycy i świat źródeł, [w:] idem, *Historia i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykładzie badań Śląska*, Kraków 2008.
- Cetwiński M., „Rzeczywistość z asteryskiem”: ludowe stereotypy i naukowe autorytety, [w:] *Historia i polityka. Teoria i praktyka mediewistyki na przykładzie badań dziejów Śląska*, Kraków 2008.
- Cetwiński M., *Ideologia i poznanie. Społeczne funkcje mediewistyki śląskiej po 1945 roku*, Częstochowa 1993.
- Chaloupecký V., *Prameny X. století Legendy Kristianový o sv. Václavu a sv. Ludmile*, [w:] *Svatováclavský Sborník*, d. 2, č. 2, Praha 1939.
- Chodakowski Z.D., *O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy*, Warszawa 1967.
- Cieślak S., *Geneza i historia państwa i prawa*, Lublin 2015.
- Cowdrey H.E.J., *Pope Gregory VII 1073-1085*, Oxford 2004.
- Crónin Ó.D., *Irlandia średniowieczna (400-1200)*, przekł. J. Szaciłło, Warszawa 2010.
- Cross S.H., *Jaroslav the Wise in Norse Tradition*, „Speculum” 1929, t. 4.

- Cukerman K., *Nablúdeniâ nad složeniem drevnejših istočnikov letopisi*, [w:] *Boriso-Glebskij Sbornik*, red. K. Cukerman, Paris 2009.
- Cyb S.V., *Drevnerusskoe vremâisčislenie v „Povesti vremennyh let“*, Sankt-Peterburg 2011.
- Cvetkov S., *Drevnââ Rus'. Epoha meždusobic. Ot Ároslavičej do Vsevoloda Bolšoe Gnezdo*, č. 1, <http://profilib.com/chtenie/141059/sergey-tsvetkov-drevnyaya-rus-epokha-mezhhdousobits-ot-yaroslavichy-do-vsevoloda-bolshoe.php> [data dostępu: 12.01.2018].
- Czapliński W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
- Čerepnin L.V., *Narodnoe dviženie v Kieve v 113 g. i ustav Vladimira Monomaha*, [w:] A.P. Novoseļcev, V.T. Pašuto, L.V. Čerepnin, V.P. Šušarin, Á.N. Šapov, *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, Moskva 1965.
- Čerepnin L.V., *Obšestvenno-političeskie otnošenîa v drevnej Rusi i Russkaâ Pravda*, [w:] *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, Moskva 1965.
- Čerepnin L.V., *Rossijskaâ hronologiâ*, Moskva 1944.
- Čerepnin L.V., *Vosstanie v Novgorode v 1136 g. Kratkaâ redakciâ ruskoj prawdy*, [w:] A.P. Novoseļcev, T. Pašuto, L.V. Čerepnin, V.P. Šušarin, Á.N. Šapov, *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, Moskva 1965.
- Černov A., *Problema 6360. Rudimenty starovizantijskoj hronologii v ruskom letopisanii*, „Knâža doba. Istoriâ i kul'tura” 2012, t. 6.
- Čhaidze V.N., *Tmutarakan' – vladenie Drevnerusskogo gosudarstva v 80-e gg. X-90-e XI vekov*, „Vestnik Moskovskogo Pedagogičeskogo Universiteta. Seria Istoričeskie Nauki” 2008, nr 1 (5).
- Čtenîa v” istoričeskom” obšestve Nestora letopisca, red. N.P. Danilevič, A.I. Sobolevski, kn. 2, Kiev 1888.
- Čugaeva I., *Knâž' Volodimir Svâtij i jogo žinki: legendi ta real'niť*, „Siverânskij litopis” 2015, t. 5.
- Dalewski Z., *Zjazd w Merseburgu w 1135 roku*, [w:] *Ludzie – Kościół – Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, Warszawa 2001.
- Danilevskij I.N., *Nerešennye voprosy hronologii russkogo letopisaniâ*, [w:] *Vspomogatelnye istoričeskie discipliny*, Moskva 1983, t. 15.
- Danilevskij I.N., *Povest' vremennyh let. Germenevtičeskie osnovy istočnikovedeniâ letopisnyh tekstov*, Moskva 2004.
- David P., *La Pologne dans l'obituaire de Saint-Gilles en Languedoc au XIIIe siècle*, „Revue des études Slaves” 1939, t. 19, f. 3-4.
- Dąbrowski D., *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201-1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012.
- Dąbrowski D., *Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008.
- Dąbrowski D., *Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich*, Poznań-Wrocław 2002.
- Dąbrowski D., *W sprawie polsko-ruskich relacji w pierwszej połowie XII w. Wokół małżeństwa Bolesława Wysokiego ze Zwienisławą Wsiewołodówną*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2013, t. 68, z. 4.
- Dąbrowski J., *Średniowieczne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, Warszawa-Wrocław-Kraków 1964.
- Delestowicz N., *Bolesław II Szczodry. Tragiczne losy wielkiego wojownika (1040/10142-2/3 IV 1081 albo 1082)*, Kraków 2016.
- Delestowicz N., *Mistrz Wincenty o Bolesławie Szczodrym*, [w:] *I Lubelska Jesień Historyczna. Materiały konferencyjne 26-28.10.2012*, Lublin 2012.
- Delestowicz N., *Okoliczności pobytu Izjasława Jarosławica na dworze króla niemieckiego Henryka IV w latach 1074-1077*, [w:] *Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th-16th c.). Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14-16th November, 2016*, ed. V. Nagirnyy, „Colloquia Russica. Series I” 2014, vol. 4.

- Demidenko G.G., *Âroslav Mudrij-velikij knâz' Rusi. Naukovo-popularnij naris*, Harkiv 2013.
- Demidenko G.G., *Âroslav Mudry: fakty i domisli iogo biografii*, „Visnik Akademii Pravovyh Nauk Ukraïni” 2010, nr 2 (61).
- Demidenko G.G., *O nekatoryh „tajnah” biografii Âroslava Mudrogo*, [w:] *Âroslav Mudryj. Problemy izučeniâ, sohraneniâ i interpretacii istoriko-kulturnogo naslediâ. Sbornik materialov VI Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii*, Âroslav 2015.
- Denisov Ū.N., *Bor'ba za nasledstvo Kievskoj Rusi*. Krakov, Vil'ňus, Moskva, Moskva 2011.
- Deptuła C., *Przyczynek do dziejów Słëży i jej opactwa*, „Przegląd Humanistyczny” 1969, nr 15.
- Diba Ū., *Fundacii Bogorodičniih hramiv-rotondu Krakovi ta Peremišli u konteksti cental'noevropejskikh mižd'eržavnych zv'âzkiv seredini XI stolittâ*, „Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Ševčenka”, t. 249, L'viv 2005.
- Diba Ū., *Najstarsza architekturna spadšina Peremyšlâ u novitomu osvitlenni pol'skikh doslidnikiv. Recenzja: Pianowski Zbigniew, Proksa Michał. Najstarsze budowle Przemysla. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006*. – Rzeszów: Wydawca Mitel, 2008. – 130 s., il., [w:] *Knâza Doba: istoriâ i kul'tura. Zbirnik naukovih prac*, t. 5, L'viv 2011.
- Dimnik M., *Novgorodskie knâzâ (970-1136 gg.)*, „Rossica Antiqua” 2011, t. 1.
- Dmitriev L.A., *Skazanie o Borise i Glebe*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačëv, Leningrad 1987.
- Dmitrjêw M., *Studium narodowych obsesji: (uwagi krytyczne o pracy Andrzeja Kępińskiego, Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, PWN, Warszawa-Kraków 1990, s. 221), „Przegląd Historyczny” 1992, t. 83, z. 1.
- Dobrânskij A., *Vidimost' istoričeskaâ o misti Peremišli i okruzi togo že imeni*, Peremyšl' 1852.
- Dobrosielska A., Radzicki B., *Między Cholinum a Rzymem. Zmiana jako autopojęza systemu społecznego Prusów*, „Pruthenia” 2013, t. 8.
- Dobrowolski R., Wołoszyn M., Rodzik J., Mroczek P., Zagórski P., Bałaga K., Dzieńkowski T., Hajdas I., *Kompleks grodowy w Czermnie – studium geoarcheologiczne*, [w:] *Stany i zmiany środowiska geograficznego wybranych regionów wschodniej Polski*, t. 2, red. M. Flaga, P. Mroczek, Lublin 2015.
- Dobruškin E.M., *O dvuh izvestiâh „Istorii Rossijskoj” V.N. Tatiševa pod 1113 g.*, [w:] *Vspomogatel'nye istoričeskie discipliny*, t. 3, Leningrad 1970.
- Dobricâ O.P., *Knâzi Černigivski*, Černigiv 2007.
- Donskoj D.V., *Genealogiâ Rûrikovičej XI-XV vv. Issledovaniâ i materialy*, Moskva 1998.
- Donskoj D.V., *Rurykoviči. Istoričeskij slovar'*, Moskva 2008.
- Donskoj D.V., *Spravočnik po genealogii Rûrikovičej*, č. 1: *Seredina IX – načalo XIV vv.*, red. D.M. Šahovskij, Renn 1991.
- Dowiat J., *Bela I węgierski w Polsce (1031/1032-1048)*, „Przegląd Historyczny” 1965, t. 56, z. 1.
- Drelicharz W., *Źródła i autor Rocznika Sędziwoja. Z dziejów kultury historycznej duchowieństwa wielkopolskiego w XV w.*, „Nasza Przeszłość” 1993, nr 80.
- Dróždź K., *O wykształceniu i rzekomym mnichostwie Kazimierza Odnowiciela*, „Średniowiecza Polskie i Powszechnie” 1999, t. 1.
- Dróždź K., *Kazimierz Odnowiciel. Polska w okresie upadku i odbudowy*, Wodzisław Śląski 2009.
- Drevnââ Rus; v svete zarubežnyh istočnikov*, red. E.A. Meľnikova, Moskva 1999.
- Dudek J., *List Brunona z Kwerfurtu do Henryka II i „De administrando imperio” (cap. 37) Konstantyna Porfirogenety: próba rekonstrukcji trasy misyjnej Brunona do kraju Pieczyngów*, [w:] *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*, Pułtusk 2010.
- Dudik B., *Dějiny Moravy*, t. 2: *Od roku 906 až do roku 1125*, Praha 1875.

- Dymek B., *Mazowsze do 1247 r. (Zarys dziejów)*, Warszawa 1995.
- Dvornik F., *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949.
- Dworzaczek W., *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959.
- Dworsatschek M., *Władysław II Wygnaniec*, Kraków 2009.
- Dziewulski W., *Sprawa Mieclawa (Masława) (w związku z pracą Janusza Bieniaka, Państwo Mieclawa. Studium analityczne, Warszawa 1963, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 225, 2 mapy), „Przegląd Historyczny” 1965, t. 56, z. 3.*
- Dżakson T.N., *Eše raz o ruskoy žene datskogo korolâ Val'demara I: istoriografičeskij kommentarij k odnomu mestu iz „Vnešnej polityki” V. T. Pašuto*, [w:] *Vostočnâ Evropa v drevnosti i srednovekov'e. XXX ũbilejnye (k 100-letiu so dnâ roždeniâ). Čteniâ pamâti čl.-korr. AN SSSR V. T. Pašuto*, Moskva 2018.
- Dżakson T.N., *Islandskie korolevske sagi o ruskko-skandinavskih matrimonialnyh svâzah*, “Skandinavskij sbornik” 1982, t. 27.
- Dżakson T.N., *O Skandinavskih brakah Āroslava Mudrogo*, <http://school12.donetskedu.com/ru/library/o-skandinavskih-brakakh-yaroslava-mudrogo-i-ego-p.html> [data dostępu: 24.06.2016].
- Dżakson T.N., *Elizaveta Āroslavna koroleva Norvežskaâ*, [w:] *Vostočnâ Evropa v istoričeskoj retrospektive. K 80-letiu V.T. Pašuto*, Moskva 1999.
- Dżakson T.N., *Islandskie korolevske sagi o Vostočnoj Evropie. Tekst, perevod, kommentarij*, [w:] *Drevnejsie istočniki po istorii Vostočnoj Evropy*, Moskva 2012.
- Dżakson T.N., *Rûrikoviči i Skandiniaviâ*, [w:] *Drevnejsie gosudarstva Vostočnoj Evropy. God 2005. Rûrikoviči i rossijskaâ gosudarstvrennost'*, red. M.B. Bibikova, E.A. Mel'nikova, V.D. Nazarov, Moskva 2008.
- Ediger T., *Russland älteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der römischen Kurie*, Halle a. S. 1911.
- Ekzemplárskij A.V., *Āroslavskie vladetel'nye knâzâ, Āroslavl'* 1887.
- Ekzemplárskij A.V., *Rostovskie vladetel'nye knâzâ, Āroslavl'* 1888.
- Ekzemplárskij A.V., *Velikie i udel'nye knâzâ Severnoj Rusi v tatarskij period s 1238 po 1505 g.*, t. 1-2, Sankt-Peterburg” 1889-1891.
- Epperlein S., Widera B., *Die Beziehungen der Kievan Rus und Polens zu Papst und Kaiser während Investiturstreits*, „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Ländern Europas”, 1964, vol. 8.
- Erkens F.-R., *Konrad II. (um 990-1039); Herrschaft und Reich des ersten Salierkaisers*, Regensburg 1998.
- Falaleeva I.N., *Politiko-pravovaâ sistema Drevnej Rusi IX-XI vv.*, Volgograd 2003.
- Fałkowski W., *List Brunona z Kwerfurtu do króla Henryka II*, [w:] *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*, red. M. Dygo, W. Fałkowski, Pułtusk 2010.
- Faussner H.C., *Kuno von Öhningen und seine Sippe in ottonisch-salische Zeit*, “Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 1981, Bd. 37.
- Fedaka S.D., *Černigivskij knâz' Vsevolod Olgovič*, „Siverânskij litopis” 1999, nr 6.
- Fedaka S.D., *Politična Istoriiâ Ukraïni-Rusi dobi transformacii Imperii Rûrikovičiv (XII stolittâ)*, Užgorod 2000.
- Fenczak A.S., *Wczesnośredniowieczny Przemysł w świetle źródeł historycznych*, [w:] *Przemysł wczesnośredniowieczny*, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010.
- Fessler I.A., *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, Tl. 1, Leipzig 1815.
- Fet E.A., *Pamât' i pohvala knâzû Vladimiru*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Flathe H.T., *Otto, Markgraf von Meissen*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 24, Leipzig 1887.

- Filist M., *Istoriâ „prestuplenij” Svâtopolka Okaânnoho*, Minsk 1990.
- Filúškin A.I., *Institut krestocelovaniâ v Srednevekovej Rusi*, „Klio” 2000, No 2.
- Flint B., *Edith the Fair. Visionary of Walsingham*, Leominster 2015.
- Freeman E.A., *The History of Norman Conquest of England*, vol. 4, Oxford 1871.
- Friedberg M., *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1926, t. 7 (1924-1925).
- Florovskij A.V., *Česko-ruske obchodni styky v minulosti (X-XVIII st.)*, Praha 1954.
- Florovskij A.V., *Čehi i vostočnye slavâne. Očerki po istorii češko-russkikh otnošenij (X-XVIII vv.)*, t. 1, Praha 1935.
- Font M., *Koloman the Learned, King of Hungary*, trans. M. Miklân, Szeged 2001.
- Font M., *Vengersko-russkie političeskie svâzi v XII veke*, [w:] *Vengry i ih sosedi po Centralnoj Evrope v Srednie veka i Novoe vremâ. (Pamâti Vladimira Pavloviča Šušarina)*, red. T.M. Ismailov, A.S. Stjkalin i in., Moskva 2004.
- Frazik J.T., *Zarys dziejów sztuki Przemysła*, [w:] *Tysiąc lat Przemysła. Zarys historyczny*, cz. 1, Rzeszów 1976.
- Fried J., *Ottón III i Bolesław Chrobry. Miniatura dedykacyjna z Ewangeliarza z Akwizgranu, zjazd gnieźniński a królestwa polskie i węgierskie. Analiza ikonograficzna i wnioski historyczne*, Warszawa 2000.
- Fokt K., *Chorwacja północna – między rzeczywistością, hipotezą i legendą*, „Acta Archaeologica Carpathica” 2003, t. 38.
- Forssman J., *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Nordeuropas im Mittelalter*, t. 1-2, Bern 1970.
- Froânov I.Â., *Stanovlenie Novgorodskoj respubliki i sobytiâ 1136-1137 gg.*, „Vestnik Leningradskogo Universiteta” 1987, t. 2, z. 1.
- Froânov I.Â., Dvorničenko A.Û., *Goroda-gosudarstva Drevnej Rusi*, Moskva 1988.
- Gagin I.A., *Očerednoe pokušenie na V. N. Tatiševa*, „Vestnik Lipeckogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta. Seriâ Gumanitarnye nauki” 2006, t. 2.
- Gajdenko P.I., Postov N.V., *Sobytiâ 1096 g.: nezamečennye stranicy cerkovno- knâžeskikh otnošenij*, „Izvestiâ Altajskogo gosudarstvennogo universiteta” 2007, No. 4, z. 2.
- Gallén J., *Vem var Valdemar den stores drottning Sofia?*, „Historisk Tidskrift för Finland” 1976, t. 61, z. 4.
- Gansiniec R., *Grobowiec Bolesława Chrobrego*, „Archeologia” 1949, t. 3.
- Gansiniec R., *Tragedia Petri comitis*, „Pamiętnik Literacki” 1952, t. 43, z. 1-2.
- Gavrilišin M.P., *Kievskaâ Rus’ i Anglijskoe korolestvo v XI veke v svete skandinavskih istočnikov*, „Rosica Antiqua” 2013, 2.
- Gavrilišin M., *Kiivskij slidy u biografii anglijskogo princa Edvarda Vignancâ*, [w:] *Knâža doba. Istoriâ i kultura*, red. V. Aleksandrovič, t. 7, L’viv 2013.
- Gavrilišin M., *Politični ta slûbni aspekti zvâzkiv Kiivs’koï Rusi z anglijskim korolivstvom u XI st.*, „Drogobickij kraeznavčij zbirnik” 2014, nr 17-18.
- Ğaşiorowski A., *Skarbimir*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Ğaşiorowski A., *Spitygniew II*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Genealogie Mittelalter. Mittelalterliche Genealogie im Deutsche Reich bis zum Ende der Staufer. Materialsammlung*, <http://www.genealogie-mittelalter.de/> [data dostępu: 14.06.2018].

- Ginzburg V.V., *Ob antropologičeskom izučeníi skeleton Ároslava Mudrogo, Anny i Ingigierd*, <http://arheologija.ru/ginzburg-ob-antropologičeskom-izuchenii-skeletov-yaroslava-mudrogo-annyi-i-ingigierd/> [data dostępu: 4.03.2017].
- Giesebrecht W., *Geschichte der Deutschen Kaiserzeit*, Bd. 2, Braunschweig 1858.
- Giesebrecht W., *Geschichte der Deutschen Kaiserzeit*, Bd. 3, Leipzig 1890
- Giesebrecht W., *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter der Herrschaft Kaiser Ottos II*, Berlin 1840.
- Gieysztor A., *Obraz Rusi w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Kul'turnye svâzi Rossii i Polši XI-XX vv. Zwiâzki kulturalne między Polską z Rosją XI-XX w.*, Moskva 1998.
- Geysztor A., *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza*, [w] *Dzieje Mazowsza do 1526 r.*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994.
- Gillingstam H., *Magnus Nilsson*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 24 (1982-1984), <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=10158> [data dostępu: 20.12.2108].
- Gillingstam H., *Rikissa*, [w:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 30 (1998-2000), <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=6754> [data dostępu: 20.12.2108].
- Gippius A.A., *Bitvy Ároslava Mudrogo: struktura i stratigrafiâ letopisnogo narrativa*, [w:] *Narrativnye tradicii slavânskikh literatur. Ot srednevekovâ k Novomu vremeni. K ûbileû členu-korespondenta RAN E.K. Romodanovskoj*, red. I.V. Silant'ev, Novosibirsk 2014.
- Gippius A.A., *Sočineniâ Vladimira Monomaha. Opyt tekstologičeskoj rekonstrukcii I*, „Russkij âzyk v naučnom ocvešení” 2003, nr 2.
- Gippius A.A., *Sočineniâ Vladimira Monomaha. Opyt tekstologičeskoj rekonstrukcii II*, „Russkij âzyk v naučnom ocvešení” 2004, nr 2.
- Gippius A.A., *K charakteristike novgorodskogo vладыčnogo letopisaniâ XII-XIV vv.*, [w:] *Velikij Novgorod v istorii srednevekovoj Evropy. K 70-letiu Valentina Lavrent'eviča Ânina*, Moskva 1999.
- Gippius A.A., *K istorii solženii teksta Novgorodskoj pervoj letopisi*, [w:] „Novgorodskij istoričeskij sbornik” 1997, vyp. 6 (16).
- Gippius A.A., *Novgorodskâ vладыčnâ letopis' XII-XIV vv. i ee avtory (istoriâ i struktura teksta v lingvističeskom osvešení)*, [w:] *Lingvističeskoje istočnikovedenie i istoriâ russkogo âzyka (2004-2005)*, Moskva 2006.
- Golovin N., *Rodoslovnaâ raspis' potomkov Velikogo Knâzâ Rûrika*, Moskva 1851.
- Golovko O.B., *Baltijski plemena v poličičnih vzaemovidnosinah davnîoruskoï i polskoï deržav (X-perša tretina XIII st.)*, [w:] *Ukraïna i Polša v period feodalizmu*, red. V. A. Smolij i in., Kiïv 1991.
- Golovko A.B., „Červens'ki gradi” u poličičnomu žitti slovân Cental'noi ta shidnoi Evropi (IX-perva tretina XI st.), [w:] *Ukraïna: kulturna spad sina, nacional'na svidomist', deržavnist'*, red. M. Litwin, L'viv 2013.
- Golovko A.B., *Drevnââ Rus' i Polša v poličičeskih vzaemootnošeniâh X-pervoj treti XIII vv.*, Kiev 1988.
- Golovko O.B., *Evropejs'ka politika Rusi naprikinci 60-h-y 70-h rokov XI st.*, [w:] *Naukovi pracì Kamâniec-Podil'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogienka. Istorični pracì*, t. 24, Kamâniec-Podil'skij 2014.
- Golovko O., *Knâz' Volodimirko Volodarovič – peršij volodar obědnanogo galic'kogo knâzïvstva*, [w:] „Ukraïna: kulturna spad sina, nacional'na svidomist', deržavnist'” 2006-2007, 15.
- Golovko O., *Kto ubil Borisa i Gleba?*, „Nauka i religii” 1988, nr 2.
- Golovko O., *Pohid kiïvskogo knâzâ Volodimira na „Peremyšl', Červen i Iny grady” 981 r. i problema-počatku poličičnih vidnosin miž Polšeû ta Russû (kinec' X-perša tretina XI st.)*, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X-połowa XIV w.*, red. V. Nagirnyy, T. Puđłocki, „Colloquia Russica. Series 2” 2013, vol. 1.

- Golovko O., *Polška deržava v ostannomu dvadcatiriči XI-na počatku XIII st. (problema političnogo rozvitku)*, „Visnik Kam'ianec'-Podil'skogo nacional'nogo universitetu im. I. Ogienka. Istorični zapiski” 2010, vyp. 3.
- Golovko A.B., *Problema političeskogo i vojnennogo soūza v otnošenâh Rusi i Polši (30-e gody XI – 30-e gody XII v.)*, „Sovetskoe Slavânovedenie” 1986, t. 4.
- Golovko A.B., *Pobužžâ v konteksti političnogo rozvitku Pivdenno-Zahidnoi Rusi (X-perša polovina XIII st.)*, [w:] *Ukraïna v Central'no-Shidnij Evropi (z najdavnijših časiv do XVIII st.)*, vyp. 2, Kiïv 2002.
- Golovko O., *Rus' i Polša v mižnarodnomu žitti Evropi (X-perša polovina XIII st.)*, Kiïv 2021.
- Golovko O., *Rus' i Rus'ki na storinkah polskih narativnih džerel*, [w:] „Terra cossacorum”: studii z davnoi istorii Ukraïni. Naukovij zbirnik na pošanu doktora istoričnih nauk profesora Valeriâ Stepanoviča Stepankova, Kiïv 2007.
- Golovko A.B., *Stepova politika Rusi v period pravlinnâ knâzâ Volodimira Svâtolsaviča*, [w:] *Knâža Doba. Istorîâ i Kultura*, t. 10: Svâtij Volodimir Velikij 1015-1025, L'viv 2016.
- Golovko O., *Z istorii mižknâziviskoï vijni 1015-19 pp. na Rusi*, [w:] *Ukraïna v Centralno-Shidnij Evropi. Studii z istorii XI-XVIII stoliť*, vyp. 1, V.A. Smolij, Kiïv 2000.
- Golubinskij E.E., *Istorîâ russkoj cerkvi*, t. 1, č. 1, Moskva 1901, s. 120-121, <http://www.odinblago.ru/golubinskiy/2#> [data dostępu: 14.06. 2017].
- Golubinskij E.E., *O tak' nazyvaemoj loakimovskoj letopisi Tatiševa. Tvorenîâ svâtyh Otcov v russkom perevode, izdavaemye pri Moskovskoj duhovnoj akademii*, Kn. 4: *Pribavleniâ*, Moskva 1881.
- Gorskij A., *Nevostruev' K.*, *Opisanie slavânskikh rukopisej Moskovskoj Sinodalnoj Biblioteki*, otd. 2, č. 2, Moskva 1859.
- Górecki J., *Preromańskie pochôwki panujâcych i dostojników w tzw. II kościele na Ostrowie Lednickim*, „Studia Lednickie” 1991, t. 2.
- Górczak Z., *Bunt Bezpryma jako początek tzw. Reakcji pogańskiej w Polsce. Na marginesie koncepcji Gerarda Labudy*, [w:] *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, Poznań 2000.
- Górski K., *Gertruda czy Olisawa?*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, t. 24.
- Górski K., *Borys, ustęp z dziejów XII w.*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1876, t. 4, z. 1.
- Graboveckij V.V., *Zvenigrod*, L'viv 1959.
- Grabski A.F., *Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych*, Warszawa 1964.
- Grabski A.F., *Bolesław Chrobry. Zarys dziejów politycznych i wojskowych*, Warszawa 1969.
- Grabski A.F., „*Povest vremennyh let*” jako źródło do dziejów Polski – w świetle najnowszej literatury, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1955, nr 1-2.
- Grabski A.F., *Polska w opiniach obcych X-XIII w.*, Warszawa 1964.
- Grabski A.F., *Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku*, „Savia Orientalis” 1957, t. 6.
- Grekov B.D., *Revolucîâ v Novgorodie Velikom v XII v.*, „Učenyje Zapiski Rossijskoj Associacii Naučno-issledovatel'skich Institutov Obščestvennyh Nauk. Institut Istorii” 1929, t. 4.
- Grekov B., *Ruś Kijowska*, Warszawa 1955.
- Grotefend H., *Zur Genealogie und Geschichte der Breslauer Piasten. Abhandlungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur, Philos.-historische Abteilung 1872-73*, Breslau 1873.
- Grotefend H., *Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*, Breslau 1875.
- Grzesik R., *Bezprym*, [w:] *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, t. 1, red. A. Wędzki, Warszawa 2008.
- Grzesik R., *Obraz stosunków polsko-węgierskich w czasach piastowskich w rocznikach polskich*, „Studia Źródłoznawcze” 2003, t. 41.
- Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J., *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 1, Kraków 1995.

- Grodecki R., *Zbigniew książę Polski*, [w:] *Studja staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1928.
- Grad' K.J., *Iz istorii Ugrii i Slavânstva v" XII veke (1141-1173)*, Varšava 1889.
- Grudziński T., *Bolesław Śmiały-Szczodry i biskup Stanisław. Dzieje konfliktu*, Warszawa 1982.
- Grudziński T., *O akcie sukcesyjnym z czasów Bolesława Krzywoustego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, t. 24, z. 1.
- Grudziński T., *Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej (1073-1080)*, Toruń 1959.
- Grudziński T., *Pertraktacje merseburskie*, „Kwartalnik Historyczny” 1968, t. 75, z. 2.
- Grudziński T., *Uwagi o genezie rewolucji w Polsce za Kazimierza Odnowiciela*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, t. 18.
- Gruševskij M., *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 1, Kiïv 1990.
- Gruševskij M., *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 2, Kiïv 1992.
- Gruševskij M., *Istoriâ Ukraïni-Rusi*, t. 3, L'viv 1905'.
- Grünhagen C., *Boleslaw der Lange*, [w:] *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd. 3, München-Leipzig 1876.
- Grygorowicz A., *Gdzie Kazimierz Odnowiciel mógł poznać Marię Dobronegę?*, [w:] *Polonia Minor Medii Aevii. Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków-Krosno 2003.
- Gumplowicz M., *Zur Geschichte Polens im Mittelalter. Zwei kritische Untersuchungen über die Chronik Baldwin Gallus*, Innsbruck 1898.
- Gumplowicz M., *Borys Kolomanowicz królewicz węgierski (1105-1156)*, „Przegląd Historyczny” 1906, t. 2, z. 1.
- Gurba J., Urbański A., *Nowe materiały do datowania drewnianych konstrukcji zespołu grodowego „Czerwień” w Czerminie nad Huczwą*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1998, nr 3.
- Gurba J., *Ośrodek osadniczy Czermina (Czerwienia) w świetle najnowszych badań archeologicznych*, „Rocznik Przemyski” 1998, t. 24-25.
- Györfly G., *Święty Stefan I król Węgier i jego dzieło*, przekł. T. Kapturkiewicz, Warszawa 2003.
- Halko S., *Richeza Königin von Polen, Gemahlin Mieczysławs II*, Freiburg 1914.
- Haastруп U., Lind J., *Dronning Margrete Fredkulla Politisk magthaver og mæcen for byzantisk kunst i danske kirker i 1100-tallets begyndelse*, [w:] *Medeltidens genus. Kvinnors och mäns roller inom kultur, rätt och samhälle. Norden och Europa ca 300-1500*, red. L. Hermanson, A. Magnúsdóttir, Göteborg 2016.
- Haumann H., *Geschichte Russlands*, München-Zürich 1996.
- Hauziński J., *O potrzebie nowej edycji Ibrahima Ibn Yağuba At'Turtusi o krajach Środkowej Europy*, [w:] *Z Mekki do Poznania. Materiały 5 Ogólnopolskiej Konferencji Arabistycznej, Poznań 9-10 czerwca 1997*, Poznań 1997.
- Hauziński J., *Polska a Królestwo Niemieckie w II połowie XII wieku*, [w:] *Niemcy – Polska w średniowieczu*, Poznań 1986.
- Hellmann M., *Die Ostpolitik Ottos II*, [w:] *Syntagma Friburgense Festschrift für Hermann Aubin*, Lindau-Konstanz 1956.
- Hermanson L., *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*, Göteborg 2000.
- Hertel J., *Imiennictwo dynastii piastowskiej we wczesnym średniowieczu*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1980, R. 79, z. 2.
- Hlawitschka E., *Untersuchungen zu den Thronwechseln der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts und zur Adelsgeschichte Süddeutschlands*, Sigmaringen 1987.

- Hlawitschka E., *Wer waren Kuno und Richlint von Öhningen? Kritische Überlegungen zu einem Identifizierungsversuch*, „Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins” 1980, Bd. 128.
- Hoffman J., *Uwagi do wczesnośredniowiecznych dziejów Wołynia*, „Teki Historyczne” 1951-1952, t. 5, nr 1-2.
- Holtzmann R., *Wipo und die Schwäbische Weltchronik*, „Neues Archiv der Gessellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1910, Bd. 35.
- Holtzmann R., *Geschichte der Sächsischen Keiserziet (960-1024)*, München 1955.
- Holtzmann R., *Über die Chronik Thietmars von Merseburg*, „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 1935, Bd. 50.
- Hóman B., *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Bd. 1, Berlin 1940.
- Horošev A.S., *Političeskaâ istoriâ russkoj kanonizacii XI-XVI v.*, Moskva 1986.
- Humphreys W., *Agatha, Mother of St. Margaret. The Slavic versus Salian solution – a critical overview*, „Foundations” 2003, t. 1, nr 1.
- Ibrahim ibn Jakub i Tadeusz Kowalski w sześćdziesiątą rocznicę edycji. Materiały z konferencji naukowej, Kraków 10 maja 2006 r.*, red. A. Zaborski, Kraków 2008.
- Idžo V., *Svätij Papa Rimškij – zasnovnik korolivstva Rusi-Ukraïni v XI stolitti*, Ivano-Frankiv’sk 2018.
- Idžo V., *Volodimir, knâz’ Galickij. Gospodar, politik, diplomat, polkovodec’, deržavnyj strateg (1141-1153 rr.)*, Ivano-Frankiv’sk 2015.
- Il’in N.N., *Letopisnaâ statâ 6523 goda i ee istočnik. Opyt analiza*, Moskva 1957.
- Ilovajskij D.I., *Istoriâ Rossii*, t. 1, č. 1, Moskva 1876.
- Ilovajskij D.I., *Razyskaniâ o načale Rusi. Vmesto vvedeniâ v russkuû istoriû*, Moskva 1876 (wyd. 2 – 1882).
- „Informator Archeologiczny. Badania” 1976, t. 10.
- „Informator Archeologiczny. Badania” 1979, t. 13.
- „Informator Archeologiczny. Badania” 1985, t. 19.
- Isaevič Â.D., *Doslizdeniâ džerel pro Polši ta îi vzaemni z susidnimi narodami v X-XIII st.*, „Arhivi Arhivi” 1967, nr 2.
- Isaevič Â.D., *Džerela pro zahidni meži ukraïnskoï etničnoï teritorii v period feudalizmu*, „Ukrainskij Istoričnij Žurnal” 1968, nr 12.
- Isaevič Â.D., *Zagarbanââ zemel’ Galicko-Volins’kogo knâzivstva inozemnimi deržavami*, [w:] *Toržestvo istoričnoï spravedlivosti*, L’viv 1968.
- Isaevič Â.D., *O proišhoždenii nazvanij Červen, Červenskie goroda, Červonna Rus’*, [w:] *Doklady i soobšeniâ Lvovskogo otdela Geografičeskogo obšestva USSR za 1966 god*, L’vov 1969.
- Isaevič Â.D., *Teritorii i naseleonnâ „Červenskih Gradiv” (X-XIII)*, „Ukrainskij istoriko-geografičnij zbirnik” 1971, vyp. 1.
- Isaevič Â.D., *„Grady Červenskie” i Peremyšl’skaâ zemlâ v političeskich vzaimnootnošeniâh meždû voštočnymi slavânami (konec IX-načalo XI v.)*, [w:] *Issledovaniâ po istorii slavân i balkanskih narodom. Epoha srednevekovâ. Kievskaâ Rus’ i ee slavânskie sosedî*, Moskva 1972.
- Isaevič Â.D., *Recenzja J. Skrzypek, Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1962, ss. 179, „Ukrainskij istoričnij žurnal” 1965, t. 2.
- Isenburg K. v., *Stammtafeln zur Geschichte europäischer Staaten*, Bd. 2, Marburg 1956.
- Ivakin I.M., *Knâz’ Vladimir Monomah i ego Poučenie, Poučenie detâm; piš’mo k Olegu i otrjvki*, č. 1, Moskva 1901.
- Jablonowski A., *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1912.
- Jackman D. C., *Criticism and critique: sidelights on the Konradiner*, Oxford 1997.
- Jakimowicz R., *Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii*, „Rocznik Wołyński” 1934, t. 4.

- Jasiński K., *Małżeństwa córek Władysława Hermana. Fragment wczesnopiastowskiej genealogii*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1989, t. 76.
- Jasiński K., *Otto*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979.
- Jasiński K., *Polski podręcznik genealogii*, „Studia Źródłoznawcze” 1961, t. 6.
- Jasiński K., *Rodowód pierwszych Piastów*, („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 19), Poznań 2004.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich*, t. 1: *Piastowie wrocławscy i legnicko-brzescy*, Wrocław 1973.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdnickcy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśnicy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007.
- Jasiński K., *Studia nad genealogią pierwszych Piastów (do końca XII wieku)*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1978, t. 31.
- Jasiński K., *Uzupełnienia do genealogii Piastów*, „Studia Źródłoznawcze” 1958, t. 3.
- Jasiński K., *Uzupełnienia do genealogii Piastów*, „Studia Źródłoznawcze” 1960, t. 5.
- Jasynecka O., *The peculiarities of genealogy and marriage conditions of the king of Poland Bolesław II the Generous and Kyivan Rus’ princess Vysheslava (c. 1067)*, „Revista de Etnologie și Culturologie” 2018, t. 23.
- Jasynetska O., *Poland-Ukraine: a thousand years of reciprocity. The Kyivan Princess Dobroniega-Maria, wife of Kazimierz the Restorer: a new hypothesis of her pedigree*, „Studia Legnickie” 2018, t. 17.
- Jażdżewski K., *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1949, t. 1.
- Jażdżewski K., *Ogólne wiadomości o Czerminie-Czerwieniu*, „Archeologia Polski” 1959, t. 4, nr 1.
- Jażdżewski K., *Stosunki polsko-ruskie we wczesnych średniowieczu w świetle archeologii*, „Pamiętnik Słowiański” 1954, t. 4, z. 2 (wyd. 1955).
- Jażdżewski K., *Sprawozdanie z badań archeologicznych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lutomiersku w pow. łaskim (woj. łódzkie) w r. 1950*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1950, t. 2.
- Jodkowski J., *Pieczenie ruskie z XI-XII wieku znalezione w Grodnie i Drohiczynie*, „Przegląd Historyczny” 1948, t. 37.
- Jørgensen A.D., *Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling*, København 1874-1876.
- Jurek T., *Agnes regina. W poszukiwaniu żony Bolesława Szczodrego*, „Roczniki Historyczne” 2006, t. 72.
- Jurek T., *Kim był komes wrocławski Magnus?*, [w:] *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997.
- Jurek T., *Recenzja: Błażej Śliwiński, Bezprym, pierworodny syn pierwszego króla Polski (986-wiosna 1032)*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2014, ss. 270, „Roczniki Historyczne” 2014, 70.
- Jusupovič A., *Či hodil Volodimir Velikij na/do Lâhiv? (pol'sko-rus'ki vidnosini naprikinci X-na počatku XI st.)*, „Ukraińskij istoričnij žurnal” 1015, No 5.
- Jusupovič A., *„Peremyśl, Červen i inye grady” i ih territorâl'naâ prinadležnost' v konce X – načale XI v.*, [w:] *Srednovekovaâ Rus'*, č. 12, Moskva 2016.
- Kaczmarek M., *Nekrolog lubiąski. Próba krytyki przekazu*, „Studia Źródłoznawcze” 1981, t. 26.
- Kal'nič'ka N., *Borotba černigovo-severs'kih kniâziv za Kiiv u dobu feodal'noï rozdrobленosti*, „Siverânskij litopis” 2009, nr 5.
- Kamiński A., *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, „Rocznik Białostocki” 1961, t. 1.
- Kamiński R.B., *Datacja „Pouczenia” Włodzimierza Monomacha w opiniach historyków rosyjskich i radzieckich*, „Rocznik Lubelski” 1987-1988.
- Kalhous D., *Záhadné počátky pražského biskupstw*, [w:] *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, red. E. Doležalová, R. Novotný, P. Soukup, Praha 2004.
- Kalousek J., *O rozsahu říše české za Boleslava II*, „Sborník Historický” 1883, R. 1, sv. 1.

- Kara M., *Domniemany grób księcia Władysława Laskonogiego w opactwie oo. Benedyktynów w Lubiniu k. Kościana – głos w dyskusji*, [w:] *Opactwo Benedyktynów w Lubiniu. Pierwsze wieki istnienia. Materiały z IV sesji Lubiąskiej z okazji 850-lecia konsekracji ołtarza NMP 14-15 października 1995 r.*, Poznań 1996.
- Kara M., Krąpiec M., *Możliwości datowania metodą dendrochronologiczną oraz stan badań dendrochronologicznych wczesnośredniowiecznych grodzisk z terenu Wielkopolski, Dolnego Śląska i Małopolski*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000.
- Karamzin N.M., *Istoriâ gosudarstva Rossijskago*, t. 1-2, Sanktpeterburg 1818.
- Karłowicz J., *Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego*, Poznań 1872.
- Karpov A., *Âroslav Mudryj*, Moskva 2001.
- Karpov A.Û., *Velikij knâz' Vladimir Monomah*, Moskva 2015.
- Karpov A., *Vladimir Svâtoj*, Moskva 2004.
- Karwasińska J., *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, Warszawa 1966.
- Kaštanov S.M., *Byla li Oda Štadenskaâ ženoy velikogo knâzâ Svâtoslava Âroslaviča?*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekovje. Drevnââ Rus' v sisteme etnopolitičeskikh i kulturnyh svâzej. Čtenâ pamâti člena – korrespondenta. AN SSSR Vladimira Terent'eviča Pašuto. Moskva 18-20 apre-lâ 1994*, Moskva 1994.
- Keenan E.L., *Josef Dobrovský and the Origins of the Igor Tale*, Cambridge 2003.
- Kerbl R., *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenkönigreich*, Wien 1979.
- Kreyser K., *Śladmi mitów starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1992.
- Kępiński A., *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, Warszawa-Kraków 1990.
- Kętrzyński S., *Gertruda (1025-1108)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958.
- Kętrzyński S., *Kazimierz Odnowiciel (1034-1058)*, Kraków 1899.
- Kętrzyński S., *Na marginesie Genealogji Piastów*, „Przegląd Historyczny” 1930/1931, t. 29.
- Kętrzyński S., *Polska X-XI wieku*, Warszawa 1961.
- Kętrzyński S., *Ze studiów genealogicznych*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1934, t. 13.
- Kętrzyński W., *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, „Biblioteka Ossolińskich. Zbiór materyałów do historii polskiej” 1882, z. 7-8.
- Kętrzyński W., *O rocznikach polskich, Osobne odbicie z Tomu XXXIV. Rozpraw Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*, Kraków 1896.
- Kętrzyński W., *Granice Polski w wieku X*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Serya II” 1894, t. 5.
- Kijas A., *Początki Państw. Ruś*, wyd. elektroniczne 2014.
- Kijas A., *Wszystołod*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Kijas A., *Wołodar Rościslawicz*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Kijas A., *Włodzimirz (1104-1153)*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Kiersnowska T., *Czersk w XIII i XIV wieku. Ośrodek władzy książęcej na południowym Mazowszu*, Warszawa 1986.

- Kloss B.M., *Letopis' Novgorodskaâ pervaa*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Kloss B.M., *Russkie istočniki knig Annalov Ána Dluĝoša*, [w:] N.I. Šaveleva, *Drevnââ Rus' v „Polskoj istorii” Ána Dluĝoša*, Moskva 2004.
- Kloss B.M., *Vtoroe predislovie k izdaniû 2000 g.*, [w:] *Novgorodskaâ četvertaâ lëtopis'*, [w:] *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, t. 4, č. 1, Moskva 2000.
- Kloss B.M., *Predislovie k izdaniû 2000 g.*, [w:] *Letopisnyj sbornik, imenuemyj Patriaršej ili Nikonovskoj letopiš'û*, [w:] PSRL, t. 9, Moskva 2000.
- Koczy L., *Misja św. Brunona wśród Suigjów*, „Annales Missiologicae” 1932-1933, t. 5.
- Koczy L., *Polska i Skandynawia za pierwszych Piastów*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej” 1934, 8, z. 3.
- Kollinger K., *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992-1025)*, Wrocław 2014.
- Kollinger K., *Ruskie posiłki dla Bolesława III Krzywoustego w 1109 r., śmierć Zbysławy i trwałość sojuszu polsko-ruskiego w latach 1102-1114*, „Ruthenica” 2008, nr 7.
- Kollinger K., *Zbigniew u wielkiego kniazia Światopełka. Analiza przekazu „Powieści minionych lat” z roku 6614*, „Przegląd Wschodni” 2007, t. 10, z. 3.
- Kollinger K., *„Jest zaś mogiła jego w pustyni i do dziś dnia; wychodzi zaś z niej smród wielki...”. Próba nowego spojrzenia na okoliczności śmierci i miejsc pochówku Światopełka I*, [w:] *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarnej wieków średnich*, red. M. Rębkowski, Wolin 2011.
- Kollinger K., *Bolesław I Mieszkowic jako nadawca listu do Bazylego II w 1018 roku*, [w:] *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, Warszawa 2011.
- Komarovič V.L., *Istoriâ russkoj literatury*, t. 2, č. 1, Moskva-Leningrad 1945.
- Komarovič V.L., *Poučenie Vladimira Monomaha*, [w:] *Istoriâ russkoj literatury*, t. 1, Moskva-Leningrad 1941.
- Konâvskaa E.L., *Problema avtorskogo samosoznaniâ v letopisah*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistyki” 2000, No 2.
- Konča S.V., *Dim argumentiv na korist' dostovirnosti „Ioakimova letopisu”*, „Ukraïnskij istoričeskij zbirnik” 2009, vyp. 12.
- Konča S.V., *Issledovaniâ o letopisi Ioakima*, [w:] *Trudy Pervoj Meždunarodnoj konferencii „Načala ruskogo mira”, 28-30 oktâbrâ 2010*, Sankt-Peterburg 2011.
- Konča S.V., *Skandinavskie elementy ioakimovskoj letopisi i vopros o ee proižoždenii*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medevistiki” 2012, No 3.
- Kondakov N.P., *Izobraženiâ knâzâ Áropolka Izâslaviča v” miniatûrah” XI veka*, [w:] *Izobraženiâ knâžeskoj sem'i v” miniatûrah” XI veka*, Sanktpeterburg 1906, s. 1-123.
- Koneczny F., *Dzieje Rosji*, t. 1: *Do roku 1449*, Wilno 1929.
- Koneczny F., *Dzieje Rusi*, t. 1: *Do roku 1449*, Komorów 2003.
- Koneczny F., *O pierwotnej polskości Rusi Czerwonej*, „Świat Słowiański” styczeń-czerwiec 1913, R. 9, t. 1.
- Koneczny F., *O pierwotnej polskości ziemi Chełmskiej i Rusi Czerwonej*, Warszawa 1920.
- Kopanev A.I., *Pinežskij letopisec XVII v.*, [w:] *Rukopisnoe nasledie Drevnej Rusi. Po materialam Puškinskogo Doma. Sbornik statej*, red. A. M. Pančenko, Leningrad 1972.
- Kopilov S.A., *Problemi istorii slovâns'kich narodiv v istoričnij dumci Ukraïni (ostatni tretina XVII-počatok XX st.)*, Kamâneč'-Podil'skij 2005.
- Korcza L., *Gertruda*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Korduba H.M., *Agnieszka, córka Bolesława Krzywoustego*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935.
- Korduba M., *Istoriâ Holmšini i Pidliâšâ*, Krakiv 1911.

- Korduba M., *Stosunki polsko-ukraińskie w w. X-XIII*, „Sprawy Narodowościowe” 1933, R. 7, nr 6.
- Koroluk W.D., *Przyczynki do zagadnienia stosunków rusko-polskich w X w.*, [w:] *Historycy radzieccy w Polsce. Wybór pism*, S. Gnich, Warszawa 1953.
- Korolúk V. D., *Drevnopol'skoe gosudarstvo*, Moskva 1957.
- Korolúk V.D., *Letopisnoe izvestie o krest'janskom vostanii v Polše v 1037-1038 gg.*, [w:] *Akademiku Borisu Dmitreviču Grekovu ko dnú semidesâtiletiâ*, Moskva 1952.
- Korolúk V.D., *Letopisnye stat'i o ruskko-pol'skom soúze 40-x godov XI v.*, *Slavânskij arhiv. Sbornik statej i materialov*, Moskva 1958.
- Korolúk V.D., *Rus' i Polša v pervye pâtnadcat' let XI veka*, *Iz istorii mežslavânskikh kulturnyh svâzej. V.semidesâtiletiú akademika Mihaila Nikolaeviča Tihomirova*, Moskva 1963.
- Korolúk V.D., *Zapadnye slavâne i Kievskaa Rus v X-XI vv.*, Moskva 1964.
- Korolúk V.D., *K voprosu ob otnošeníah Rusi i Polši v X v.*, „Kratkie soobšeniâ Instituta Slavânovedeniâ Akademii Nauk SSSR” 1962, No 9.
- Korpela J., *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus' bis zum Tode von Vladimir Monomah*, Jyväskylä 1995.
- Korpela J., *Prince, Saint, and Apostle. Prince Vladimir Svjatoslavic of Kiev, his Posthumous Life, and the Religious Legitimization of the Russian Great Power*, Wiesbaden 2001.
- Kossmann O., *Polnische Prinzessinnen auf pommerschem Thron?*, „Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleurop” 1976, Jg. 25, hf. 3.
- Kostúhina L.M., Šul'gina E.V., *Opisanie rukopisi Izbornika Svâtoslava 1073 goda*, [w:] *Izbornik Svâtoslava 1073 goda. Naučnyj aparat faksymilnogo izdaniâ*, red. L.P. Žukovskaâ, Moskva 1983
- Kosztolnyik Z.J., *From Coloman the Learned to Béla III(1095-1196). Hungarian Domestic Policies and their Impact upon Foreign Affairs*, Boulder 1987.
- Kościelak L.J., *Związki dynastyczne pomorsko-ruskie w XII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1983, 48, z. 1-2.
- Kotlarczyk J., *Siedziby Chorwatów wschodnich*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1971, t. 12.
- Kotlarczyk J., *Grody Czerwieńskie a karpacki system obronny pod Przemyślem we wczesnym średniowieczu*, „Acta Archaeologica Carpathia” 1969-1970, t. 11, z. 2.
- Kotlarczyk J., *Gdzie znajdowały się „Czerwen i iny hrady” z najstarszej wzmianki o Przemyślu*, „Rocznik Przemyski” 1986, t. 24-25.
- Kotlarczyk J., *Grody Czerwieńskie i Lędzianie z perspektywy nauk geologicznych, archeologicznych i historycznych*, [w:] *Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995-2003*, Kraków 2004.
- Kotlár M.F., *Či Svâtopolk ubiv Borisa i Gleba?*, „Ukraińskij istoričnij žurnal” 1989, No 12.
- Kotlár N.F., *Formirovanie territorii i vozniknovenie gorodov Galicko-Volynskoj Rusi v X-XIII vv.*, Kiev 1985.
- Kotlár M.F., *Galicko-Volins'ka Rus'*, Kiiv 1998.
- Kotlár M.F., *Knâz' Okaânnnyj? Byl li Svâtopolk ubijcej svoih brat'ev Borisa i Gleba?* „Rodina” 2000, nr 12.
- Kotlár M.F., *Rûrikoviči v Galičini j na Volini*, „Ukraińskij istoričnij žurnal” 2010, No 480, vyp. 3.
- Kotlár N.F., *Udel'naâ razdrobленnost' Rusi*, Kiev 2013.
- Kotyšev D.M., *„Russkaâ zemlâ” v srednem Podneprov'e v XI-načale XII veka*, „Vestnik Čelabinskogo gosudarstvennogo universiteta” 2010, No 15: *Istoriâ*, vyp. 40.
- Kovalenko V.P., *Blagovernnyj Černigovskij knâz' David Svâoslavič*, „Vestnik cerkovnoj istorii” 2015, nr 1-2 (37-38).
- Kowalczyk E., *Systemy obronne wałów podtużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.
- Kowalczyk E., *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego na styku historii i archeologii*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, nr 107, z. 2.

- Kowalenko W., *Brześć nad Bugiem*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- Kowalska H., *Kultura staroruska w XI-XVI w. Tradycja i zmiana*, Kraków 1998.
- Kowalski M.D., *Bezprym*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Kozak N., *Obraz i vlada. Knāži portreti u mistectvi Kīivskoī Rusi XI st.*, L'viv 2007.
- Kozłowska-Budkowa Z., *Repertorium dokumentów polskich doby piastowskiej*, Kraków 1937.
- Krawiec A., *Król bez korony. Władysław Herman, książę polski*, Poznań 2014.
- Krapiec M., *Bezwzględne datowanie zwęglonego drewna z walu 3B wczesnośredniowiecznego grodziska w Stradowie*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1998, 50.
- Kripákevič I., *Galicko-Volins'ke knāzīvstvo*, L'viv 1999.
- Kristó G., Makk F., *Az Árpád-ház uralkodói*, Budapest 1996.
- Krzemieńska B., *Vztahy moravských Přemyslovů ke Kyjevské Rusi*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, t. 24.
- Krzemieńska B., Tręstik D., *O dokumencie praskim z roku 1086*, „Studia Źródłoznawcze” 1960, 5.
- Krzywicka V., *Lokalizacja Czerwienia i Grodów Czerwieńskich*, „Region Lubelski” 1996, nr 5 (7) (1991-1993).
- Kubica E., *Wczesnośredniowieczna architektura na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu – poglądy i opinie*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski, S. Czopek, Rzeszów 1996.
- Kubica-Kabacińska E., *Problemy genezy i chronologii wczesnośredniowiecznych budowli przemyskich*, [w:] *Przemysł wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010.
- Kuczyński S.M., *Nieznaný traktat polsko-ruski roku 1039*, „Slavia Antiqua” 1956, t. 5.
- Kuczyński S.M., *O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom w związku z początkami państwa polskiego*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1949, z. 4.
- Kuczyński S.M., *Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*, [w:] idem, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XIII w.*, Warszawa 1965.
- Kuczyński S.M., *Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*, Poznań 2002.
- [S. M. Kuczyński jako] Dr K. S-cz, *Halicz i Wołyń*, „Kurier Poranny” 11.04.1939, R. 63, nr 99.
- Kučkin V.A., „*Poučenie*” *Vladimira Monomaha i rusko-polsko-niemieckie 60-70-h godov XI v.*, „Sovetskoe Slovanovedenie” 1977, 2.
- Kučkin V.A., „*Slovo o polku Igoreve*” i *mežduknažeskie otnošeníá*, „Voprosy Istorii” 1985, No 10.
- Kujot S., *Dzieje Prus Królewskich*, cz. 1, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1913, t. 20.
- Kul'bin' N., *Predslava*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, red. A.A. Polovcov, t. 14, Sankt-Peterburg 1905.
- Kulžinskij I.G., *Istoriá Polši (očerk)*, Kiev 1864.
- Kunysz A., Persowski F., *Przemysł w starożytności i średniowieczu. (Od czasów najdawniejszych do roku 1340)*, Rzeszów 1966.
- Kunysz A., *Wyniki badań archeologicznych na terenie Przemyśla w rejonie Starego miasta w roku 1961*, „Rocznik Przemyski” 1962, t. 9, z. 2.
- Kupfer F., Lewicki T., *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Środkowej i Wschodniej Europy*, Wrocław-Warszawa 1966.
- Kurze F., *Abfassungszeit und Entstehungsweise der Chronik Thietmars*, „Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtau Gesamtausgabe der Quellenschriften deutscher Geschichten des Mittelalters” 1889, Bd. 14.

- Kuśnierz J., *Historia i stan badań latopisowych grodów Czerwień i Wołyń oraz ich okolic*, [w:] *Archeologia*, <http://muzeum-zamojskie.pl/wp-pdf/archeologia.pdf>, s. 6-17 („Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2003, nr 1).
- Kutyłowska I., *Rozwój Lublina w XI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza Wisły i Bugu*, Lublin 1999.
- Kutyłowska I., *Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie?*, „Kamena” 1992, nr 3-4.
- Kutyłowska I., *Rozwój Lublina w XI-XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza Wisły i Bugu*, Lublin 1999.
- Kuz'min A.G., *Načalnye etapy drevnerusskogo letopisaniâ*, Moskwa 1977.
- Kuz'min A.G., *Načalo novgorodskogo letopisaniâ*, „Voprosy Istorii” 1977, No 1.
- Kuz'min A.G., *Statâ 1113 g. v „Istorii Rossijskoj” V. N. Tatiševa*, „Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriâ 8. Istorii” 1972, No 5.
- Kuznecov A.A., *K voprosu ob ob'ëniditel'nyh tendenciâh v polityke Vladimira Monomaha*, „Vestnik Nižegorodskogo Universiteta im. M.I. Lobačevskogo. Seriâ Istorii” 2003, No 1.
- Kürbis B., *Gertruda – historia jej życia*, [w:] *Modlitwy księżnej Gertrudy z Psalterza Egberta z Cividale*, przekł. i oprac. B. Kürbis, Kraków 1998.
- Kürbis B., *Dagome Iudex – studium krytyczne*, [w:] *Na progach historii, t. 2: O świadectwach do dziejów kultury Polski średniowiecznej*, Poznań 2001.
- Labuda G., *Czy książęta zachodniopomorscy wywodzili się z Piastów*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1958, t. 4, z. 1.
- Labuda G., *Dyplomacja polska wczesnego feudalizmu (wiek X-1306 r.)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej, t. 1: Połowa X w. – 1572*, red. M. Biskup, Warszawa 1982.
- Labuda G., *Dzieje polityczne (VI-XII wiek); ekspansja państwa polskiego na Pomorze (X-XII wiek)*, [w:] *Historia Pomorza, t. 1: Do roku 1466*, red. G. Labuda, Poznań 1969.
- Labuda G., *Ibrahim ibn Jakub. Najstarsza relacja o Polsce w nowym wydaniu*, „Roczniki Historyczne” 1947, t. 16.
- Labuda G., *Bolesław IV Kędzierzawy*, [w:] *Lexicon des Mittelalters*, Bd. 2, München-Zürich 1983.
- Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Labuda G., *Mieszko II. Król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Poznań 2008.
- Labuda G., *Mieszko II król Polski (1025-1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*, Kraków 1992.
- Labuda G., *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej – w polskiej historiografii*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów 1996.
- Labuda G., *O rzekomej utracie Krakowa przez Czechów w roku 999*, „Slavia Occidentalis” 1960, t. 20.
- Labuda G., *O stosunkach prawnopolitycznych państwa polskiego z państwem niemieckim w X i XI wieku. W związku z pracą Jarosława Sochackiego pt. Stosunki publicznoprawne między państwem polskim a cesarstwem rzymskim w latach 963-1102*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. 57, z. 1.
- Labuda G., *Piastowie twórcami państwa polskiego*, [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, red. R. Heck, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Labuda G., *Pierwsze państwo polskie*, [w:] *Początki państwa polskiego*, red. F. Kiryk, Warszawa 2002.
- Labuda G., Recenzja: „*Benedicti Mimiritae dicta chronica et eius continuatio*”, edidit Ladislaus Dušek, [w:] *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej, cz. 2 i 3, Franciszkanie na ziemiach polskich. Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. Jerzy Kłoczowski, t. 1, Lublin-Kraków 1989, s. 323-459, „Studia Źródłoznawcze” 1997, t. 36.
- Labuda G., *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 1-2, Poznań 1987-1988.

- Labuda G., *Tajemnica budowy grodowych i sakralnych na Ostrowie Lednickim u progu XI stulecia*, [w:] idem, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań 1988.
- Labuda G., *Testament Bolesława Krzywoustego*, [w:] *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959.
- Labuda G., *Udział książąt węgierskich w walkach polsko-pomorskich za Mieszka II czy za Kazimierza Odnowiciela?*, [w:] *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, Słupsk 1993.
- Labuda G., *Utrata Moraw przez państwo polskie w XI wieku*, [w:] *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*, red. E. i K. Maleczyński, Wrocław 1960.
- Labuda G., *Uzupełnienie do genealogii Piastów, w szczególności śląskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka” 1963, R. 18, z. 1.
- Labuda G., *Uwieszenie polskich insygniów koronacyjnych do Niemiec w 1031 r.*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991.
- Labuda G., *Wipo*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Labuda G., *Władysław Herman*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 6, red. G. Labuda, Z. Steeber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Labuda G., *Wyjaśniające się tajemnice Ostrowa Lednickiego*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984.
- Labuda G., *Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, R. 66, nr 4.
- Lambin N.P., *O slepote Ākuna i ego zlatotkannoj lude. Kritiko-filologičeskoe issledovanie*, „Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveteńiä” 1858, 98, nr 5.
- Lavrovskij P.A., *Issledovanie o letopisi Ākimovskoj*, Sankt-peterburg 1885.
- Lazarev V. N., *Gruppoj portret semejstva Āroslava*, [w:] idem, *Russkaâ srednevekovaâ živopis'*, Moskva 1970.
- Lazarev V. N., *Novye dannye o mozaikah i freskah Sofii Kievskoj. Grupovyj portret semejstva Āroslava*, „Vizantijskij Vremennik” 1959, t. 15.
- Lāšenko A.I., „*Eymundar Saga*” i *ruskie letopisi*, „Izvestiā Akademii Nauk SSSR” 1926, nr 20.
- Lāšenko A.I., *Saga pro Olafa Triggvasona i litopisne spovidanniā pro Ol'gu*, [w:] *Ukraina*, kn. 4, Kiiv 1926.
- Lāska V., *Červen ta „Červens'ki Gradi”*. *Istoriografični mifi na tli trudnošiv archeologii*, „Arheologični doslidžennā L'vivskogo universitetu” 2014, nr 18.
- Lechner K., *Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich 976-1246*, Wien-Köln-Graz 1976.
- Lelewel J., *Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*, Poznań 1853.
- Lelewel J., *Polska wieków średnich*, t. 2, Poznań 1847.
- Leśniewska D., *Badania nad Kodeksem Gertrudy – próba podsumowania*, <http://docplayer.pl/38824738-Badania-nad-kodeksem-gertrudy-proba-podsumowania-2.html> [data dostępu: 20.06.2016].
- Lewicka-Rajewska U., Ostafin B., *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny – o historii badań i konieczności kontynuacji tematu*, http://www.academia.edu/25556840/Urszula_Lewicka-Rajewska_Barbara_Ostafin [data dostępu: 1.01.2018].
- Lewicki A., *Mieszko II*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności” 1876, t. 5.
- Lewicki A., *Napis na paliuszu z XI wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1893, R. 7.
- Lewicki A., *Piastowie*, „Przegląd Polski” 1896, R. 31, t. 121.

- Lihačev D.S., *Možno li vključit' „Istoriû Rossijskuû” V.N. Tatiševa v istoriû russkoj literatury?*, „Russkaâ literatura” 1971, nr 1.
- Lihačev D.S., *Russkie letopisi i ih kul'turno-istoričeskoe značenie*, Moskva-Leningrad 1947.
- Lihačev D.S., „*Slovo o polku Igoreve*” i kultura ego vremeni, Leningrad 1985.
- Lihačev D.S., *Poučnie Vladimira Monomaha*, [w:] Vladimir Monomah. Russkaâ Pravda. Ustav. Poučenie, Moskva 2014.
- Lifšitz F., Giese Martina (ed.), *Die Annales Quedlinburgenses. Series: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in Usum Scholarum Separatim Editi*, vol. 72, Hannover 2004, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/16073/22191> [data dostępu: 27.05.2017].
- Liman K., *Dialog Herborda. Ze studiów historycznoliterackich nad biografiją łacińską XII wieku*, Poznań 1975.
- Liman K., *Stan badań nad żywotami św. Ottona z Bambergu*, „Studia Źródłoznawcze” 1958, t. 3.
- Liman S., *Do pitannâ pro koncepciu polsko-rus'kih vidnosni IX-XII stoliu' u tvorčosti Ivana Andijoviča Linničenka (1857-1926)*, [w:] *Problemi istorii kraïn Central'noi ta Shidnoi Evropi*, red. V.S. Stepankov, vip. 3, Kmâneč'-Podil'skij 2012.
- Lind J., *De Russiske Ægteskaber. Dynasti- og Alliancepolitik I 1130'ernes Danske Borgerkrig*, „Historisk Tidsskrift” 1992, B. 16. r. 1, 2.
- Linničenko I.A., *Novo-otkrytoe svidetel'stvo o vremeni v. kn. Izâslava Âroslaviča*, „Arheologičeskie izviestia i zametki” 1894, 11.
- Linničenko I., *Vzaimnyâ otnošenâ Rusi i Polši do poloviny XIV stoletia*, č. 1, Kiev 1884.
- Linničenko I.A., *Veče v Kievskoj oblasti*, Kiev 1881.
- Litavrin G.G., *Psell o pričinah poslednego pohoda russkih na Konstantinopol v 1043 r.*, „Vizantijskij Vremennik” 1967, nr 27.
- Litvina A.F., Uspenskij F.B., *Knâz' Svâtoslav i car' Iezekiâ (k interpretacii statej “Povesti vremennyh let” pod 1075 i 1076 g.)*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistiki” 2008, No 2.
- Litvina A.F., Uspenskij F.B., *Knut Lavard, princ datskij*, [w:] *Imenoslov, istoriâ âzyka, istoriâ kul'tury*, red. F.B. Uspenskij, Moskva 2012.
- Litvina A.F., Uspenskij F.B., *Monasty' sv. Simeona v Kieve*, [w:] *Anfologion. Vlast', obšestvo, kultura v slavânskom mire v Srednie veka. K 70-letiu Borisa Nikolaeviča Flori*, Moskva 2008.
- Litvina A.F., Uspenskij F.B., *Traektorii tradicii. Glavy iz istorii dinastii i cerkvi na Rusi konca XI-načala XIII v.*, Moskva 2010.
- Litvina A.F., Uspenskij F.B., *Vybor imeni u russkih knâzej v X-XVI vv. Dinastičeskaâ Istrio skvoz' prizmu antroponimii*, Moskva 2006.
- Longinov A.V., *Červenskie Goroda. Istoričeskij očerk*, v” svâzi s” etnografiej i topografiej Červonnoj Rusi, Varšava 1885.
- Losskij K., *Rostislav Vladimirovič*, „Russkij biografičeskij slovar” 1918, 17.
- Ludat H., *Piastowie i Ekkehardynowie*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, z. 2.
- Ludat H., *An Elbe und Oder um das Jahr 1000. Skizzen zur Politik des. Ottonenreiches und der slavischen Mächte in Mitteleuropa*, Köln-Wien 1971.
- Lurè Â.S., *Letopis' Lavrenit'evskaâ*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Lúbavskij M., *Lekcii po russkoj istorii do konca XVI veka*, Sankt-Peterburg 2000.
- Lübke Ch., *Das östliche Europa*, München 2004.
- Lübke Ch., *Ottonen, Rjurikiden, Piasten Ergänzende Bemerkungen Verwandtenkreis Kunos „von Öhningen”*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 1989, Bd. 37, H. 1.

- Łaguna S., *Rodowód Piastów*, [w:] *Pisma Stosława Łaguny poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym przez Józefa Bielińskiego*, Warszawa 1915.
- Łowmiański H., *Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia* („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wznowienia”, t. 10), Poznań 2002.
- Łowmiański H., *Kilka uwag krytycznych o początkach Polski* (J. Widajewicz, *Początki Polski*, Wrocław 1948, str. 162), „Roczniki Historyczne” 1949, t. 18.
- Łowmiański H., *Początki Polski, Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 2, Warszawa 1963.
- Łowmiański H., *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 5, Warszawa 1973.
- Łowmiański H., *Początki Polski, Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1985.
- Łowmiański H., *Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, t. 60, z. 1.
- Łowmiański H., *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986.
- Łowmiański H., *Stosunki polsko-ruskie za pierwszych Piastów*, „Przegląd Historyczny” 1950, t. 41.
- Łowmiański H., *Świętopełk w Brześciu w 1019 roku*, [w:] *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*, Poznań 1986.
- Madejczyk E., *Związki rodzinne Piastów i Rurykowiców do końca XIII wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, R. 48, z. 1.
- Mahnovec L., *Ukraiński pys'mienniki*, t. 1, Kiev 1960.
- Majorov A.V., *Galicko-volynska Rus'. Očerki social'no-plitičeskikh otnošenij v domongolskij period. Kniaz', boäre i gorodskå obšina*, Sankt-Peterburg 2001.
- Makarski W., *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*, Lublin 1996.
- Makk F., *A Kálmán-ági királyok külpolitikájának nehány kérdése* [w:] idem, *A turulmadártól a ket-töskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről*, Szeged 1998.
- Makk F., *Megjegyzések II. Béla történetéhez*, s. 31-49, http://acta.bibl.u-szeged.hu/2617/1/historica_040_031-049.pdf [data dostępu: 22.05.2016].
- Makk F., *Néhány y megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához*, s. 12-13, http://acta.bibl.u-szeged.hu/2768/1/historica_092_003-015.pdf [data dostępu: 26.06.2014] („Acta Historica” 1991, t. 42, s. 3-15).
- Makk F., *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, transl. G. Novak, Budapest 1989.
- Makarij (Bulgakov), *Istoriá russkoj cerkvi*, kn. 2, Moskva 1995.
- Maleczyński K., *Bolesław Krzywousty. Zarys panowania*, Kraków 1948.
- Maleczyński K., *Bolesław III Krzywousty*, Kraków 2010.
- Maleczyński K., *Dokument Humbalda, kardynała legata papieskiego dla klasztoru w Trzemesznie opatrzonej datą 2 marca 1146*, „Roczniki Historyczne” 1928, R. 6, z. 2.
- Maleczyński K., *Recenzje: G. Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego (Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dadicata, s. 171-195)*, Poznań 1959, *tenże, Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146* (*Kwart. Hist.*, 1959, LXVI, nr 3, s. 1147-1169), „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1961, t. 16, z. 1.
- Maleczyński K., *Wojna polsko-niemiecka 1109 r.*, Wrocław 1946.
- Malewicz M.H., *Rękopis Gertrudy Mieszkówny – najwcześniejszy zabytek piśmiennictwa polskiego*, „Materiały do filozofii średniowiecznej w Polsce” 1972, t. 5 (16).
- Malinowski J., *Rzecz o pobycie Kazimierza I go Króla Polskiego w klasztorze Benedyktynów w Cluny w końcu pierwszej połowy XI-ego wieku*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” 1869, t. 17.

- Malyševskij I.I., *O bračnyh soúzah drevnerusskih knážeskih familij s inostrannymi vladetel'nyimi domami v Kievskij period našej istorii (X-XIII vv.)*, [w:] *Čteníâ v Istoričeskom obšestve Nestora Letopisca*, kn. 2, N.P. Daškevič, L.I. Sobolevskij, Kiev 1888.
- Małecki A., *Lechici w świetle historycznej krytyki*, Lwów 1897.
- Małecki A., *Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma*, t. 1-2, Kraków 1897.
- Maruszczak H., *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Roztoczu: wnioski z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwieńskimi, „Archeologia Polski Środkowowschodniej” 1997, t. 2.*
- Marzec A., *Bolesław I Wysoki*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Marzec A., *Bolesław IV Kędzierzawy*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Marzec A., *Władysław II Wygnaniec*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Marzec A., Waško A., *Rykxa*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Matuszewski J., *O państwie i Państwie*, [w:] idem, *Pisma wybrane*, t. 2, Łódź 2000.
- Mavrodin V.V., *Očerki istorii Levoberežnoj Ukrainy*, Leningrad 1940.
- Mason E., *The house of Godwine. The history of the noble dynasty*, London 2004.
- Matla-Kozłowska M., *Pierwsi Przemyslidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008.
- Matla-Kozłowska M., *Kwestia zależności polskiego i czeskiego rocznikarstwa (od drugiej połowy XI do połowy XIII wieku)*, „*Studia Źródłoznawcze*” 2005, t. 43.
- Medinceva A.A., *Tmutorokanskij kamen'*, Moskva 1979.
- Meł'nikova E.A., *Baltijskaâ politikia Āroslava Mudrogo*, [w:] eadem, *Drevnââ Rus' i Skandynaviâ*, red. G.V. Glazyrina, T.N. Džakson, Moskva 2011.
- Meł'nikova E.A., *„Saga o Ejmunde” o službe skandinavov v družine Āroslava Mydrogo*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i Srednevekově*, Moskva 1978.
- Meł'nikova E.A., *„Torgovyj mir” Rusi i Norvegii 1024-1028 gg.*, [w:] eadem, *Drevnââ Rus' i Skandynaviâ*, red. G.V. Glazyrina, T.N. Džakson, Moskva 2011.
- Meyer W., *Heinrich von Badewide (Bode) 1142(38)-1164*, „*Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte Und Altertumskunde*” 1911, Bd. 76.
- Meyer von Knonau G., *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, Bd. 2, Leipzig 1894.
- Meysztowicz W., *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym*, „*Sacrum Poloniae Millenium*” 1958, nr 5.
- Meysztowicz V., *L' union de Kiev avec Rome sous Grégoire VII*, „*Studi Gregoriani per la storia di Gregorio VII e della riforma Gregoriana*” 1956, t. 5.
- Michałowska T., *Ego Gertruda. Studium historycznoliterackie*, Warszawa 2001.
- Michałowska T., *Średniowiecze*, Warszawa 1995.
- Miguel A., *Ibrahim Ben Ya'kub al. Isra'ili al. Turtushi*, [w:] *The Encyklopedia of Islam*, vol. 3, London 1971.
- Miheev S.M., *„Svâtopolk” sede v Kieve po otci”. Usobica 1015-1018 v drevnerusskih i skandinavskih istočnikah*, [w:] *Slavâno-germanskije issledovaniâ*, t. 4, Moskva 2009.
- Miheev S.M., *Kto pisał “Povest' vremennyh let”?*, Moskva 2011.
- Miheev S.M., *Varâžskie knâžâ Ākun, Afrikan i Šimon. Literaturnyje sūžety, transformaciâ imieni i istoričeskij kontekst*, „*Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistili*” 2008, No 2.

- Mikuła M., *Mistrza Wincentego Kronika a Annales regni Polonorum deperditi. W poszukiwaniu źródeł do dziejów polski piastowskiej w III i IV księdze Kroniki*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja, historia, kultura” 2008, R. 2, t. 2.
- Milûtenko N.I., *Svâtoj ravnoapostolnyj knâz' Vladimir i krešenie Rusi. Drevnejšie pis'miennye istočniki*, Sankt-Peterburg 2008.
- Milûtenko M.I., Recenzja: *Boriso-Glebskij Sbornik 1 (Boriso-Glebskij Sbornik / Red. Konstantin Cukerman. Collectanea Borisoglebica. Paris, 2009. Vyp. 1 – 367 c.)*, „Drevnââ Rus'. Voprosy medevistiki” 2011, No 1.
- Miškiewicz B., *Studia nad obroną polskiej granicy zachodniej w okresie wczesnofeudalnym*, Poznań 1961.
- Miškiewicz B., *Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142-1146*, [w:] *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Profesora Kazimierza Tymienieckiego*, red. J. Bardach i inni, Poznań 1970.
- Modrzewska H., *Bruno z Querfurtu*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- Mondalski W., *Brześć Podlaski (Brześć Litewski, Brześć nad Bugiem). Zarys geograficzno-historyczny*, Turek 1929.
- Morawiec J., *Knut Wielki król Danii, Anglii i Norwegii (ok. 995-1035)*, Kraków 2013.
- Morawiec J., *Sojusz z Danią w pomorskich planach Bolesława Krzywoustego*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2017, R. 32, z. 2.
- Morgiel K., *Początkowa faza peregrynacji synów Wazula po dworach Europy Środkowo-Wschodniej*, „Porównania” 2011, nr 9.
- Morozova L.E., *Velikie i neizvestnye ženšiny Drevnej Rusi*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/150797/Morozova_-Velikie_i_neizvestnye_zhenshchiny_Drevneii_Rusi.html [data dostępu: 1.03.2017].
- Morris M., *Podbój normański*, przekł. N. Rataj, M. Józefowicz, Kraków 2016.
- Mosbach A., *Piotr syn Włodzimierza, sławny dostojnik polski wieku dwunastego i kronika opowiadająca dzieje Piotrowe*, Ostrów 1865.
- Możdzioch S., *Nowe dane do zagadnienia socjotopografii piastowskich grodów kasztelańskich w X-XIII wieku na przykładzie Wrocławia i Bytomia Odrzańskiego na Śląsku*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski, Warszawa 2000.
- Mur'ânov M.F., *O Desatinnoj Cerkvi knâzâ Vladimira*, [w:] *Vostočna Evropa v drevnosti i srednevekov'e. Sbornik statej*, Moskva 1978.
- Musin A., *Knâz' Vladimir Svâtoj i kultura Kievskej Rusi glazami Titmara Merzeburškogo*, [w:] *Knâza doba. Istoriâ i kultura. Zbirnik naukovih prac'*, red. V. Aleksandrovič i in., L'viv 2016.
- Musin-Puškin A.I., *Duhovnaâ velikago knâzâ Vladimira Vsevolodoviča Monomaha detâm svojim, nazvannaâ v letopisi Suzdalskoj Poučenie*, Sankt-peterburg 1793.
- Müller L., *Studien zur altrussischen Legende der Heiligen Boris und Gleb (6)*, „Zeitschrift für Slawische Philologie” 2006, Bd. 64, H. 2.
- Müller O., *Olav der Heilige: Olav Haraldsson*, Oslo 2012.
- Myśliński K., *Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X wieku*, „Region Lubelski” 1972, t. 15.
- Myśliński K., *Księstwo saskie a Polska w średniowieczu*, [w:] *Niemcy-Polska w średniowieczu. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii UAM, w dniach 14-16 XI 1983 roku*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1986.
- Myśliński K., *Polska wobec Słowian Połabskich do końca wieku XII*, Lublin 1993.

- Nagirnyj W., *Polityka zagraniczna księstw ziemi Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)-1264*, Kraków 2011.
- Nalepa J., *Annales Altahenses*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- Naruszewicz A., *Historia narodu polskiego*, t. 5, Lipsk 1836.
- Naruszewicz A., *Historia narodu polskiego*, t. 4, Lipsk 1836.
- Nasonov A.N., „*Ruskaâ zemlâ*” i obrazowanie terytorii drevnerusskogo gosudarstva, Moskva 1951.
- Nasonov A.N., *Ruskaâ zemlâ i obrazowanie terytorii drvnerusskogo gosudarstva. Mongoly i Rusy*, Sankt-Peterburg 2006.
- Natanson-Leski J., *Państwo Mieszka Pierwszego*, „*Studia Wczesnośredniowieczne*” 1958, t. 4.
- Nazarenko A. V., *Byl li krešen kievskej knâz' Āropolk Svâtoslavič, ili koe-čto ob „istoričeskoj realnosti”*, „*Vizantijskij Vremennik*” 2006, t. 65
- Nazarenko A.V., *Drevnââ Rus' na meždunarodnyh putâh*, Moskva 2001.
- Nazarenko A.V., *Drevnââ Rus' i Slavâne (istoriko-filologičeskie issledovaniâ)*, Moskva 2009.
- Nazarenko A., *L'empire ottonien et le baptême de Russes*, [w:] *Clovis histoire et mémoire. La baptême de Clovis, son éco à travers l'histoire*, red. M. Rouche, Paris 1997.
- Nazarenko A.V., *Nemeckie latinoâzyčnye istočniki IX-XI vekov*, Moskva 1933.
- Nazarenko A.V., *O datirovke lûbečeskoj bitvy*, [w:] *Letopisi i hroniki. Sbornik statej 1984*, red. V.I. Buganov, Moskva 1984.
- Nazarenko A.V., *O „ruskoj marke” v srednevekovoj Vengrii*, [w:] *Vostočnââ Evropa v drevnosti i srednevekovje. Sbornik statej*, red. L.V. Čerepnin, Moskva 1978.
- Nazarenko A.V., *O dinastičeskih svâzâh synovej Āroslava Mudrogo*, „*Otečestvennââ Istoriâ*” 1994, No 4-5.
- Nazarenko A.V., *O rusko-datskom soûze v pervoj čverti XI v.*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na terytorii SSSR. Mateialy i issledovaniâ 1990 god*, Moskva 1991.
- Nazarenko A.V., *Porâdok prestolonaslediâ na Rusi X-XII vv.*, [w:] *Iz istorii ruskoj kul'tury*, t. 1, Moskva 2000.
- Nazarenko A.V., *Rus' i Germaniâ v IX-X vv.*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. Matrialy i issledovaniâ*. 1991 g., Moskva 1994.
- Nazarenko A.V., *Rusko-nemeckie svâzi domongolskogo vremeni (IX – seredina XIII vv.): sostoânie problemy i perspektivy dalnejših issledovanij*, [w:] *Slavâno-germanskie issledovaniâ*, t. 1-2, Moskva 2000.
- Nazarenko A.V., *Sobytiâ 1017 g. v nemeckoj hronike načala XI v. i v ruskoj letopisi*, „*Drevnejšie Gosudarstva na terytorii SSSR. Matrialy i issledovaniâ 1980 god*”, 1981.
- Nazarenko A.V., *Titmar Merzeburgskij „Hronika” (1012-1018 gg)*, [w:] *Zapadnoevropejskie istočniki. So-stavlenie, perevod i kommentarii*, [w:] *Drevnââ Rus' v svete zarubežnyh istočnikov. Hrestomatiâ*, t. 4, red. T.N. Džakson, I.G. Konovalova, A.V. Podosinov, Moskva 2010.
- Nazarenko A.V., *Vladimir Monomah i kievscoe stolonasledenie: tradiciâ i popytka reformy*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2004 god*, red. T.V. Gimon, E.A. Meľnikova, Moskva 2006.
- Nazarenko A.V., *Vladimir Monomah i Vel'fy v konce XI v.*, „*Srednevekovaâ Rus'*” 2007, No 7.
- Nazarenko A.V., *Zapadnoevropejskie istočniki*, [w:] *Drevnââ Rus' v svete zarubežnyh istočnikov*, red. E.A. Meľnikova, Moskva 1999.
- Nikitenko N.N., *Semâ osnovatelâ Sofii Kievskoj na knâžeskom portrete v ee centralnom nefie*, [w:] *Pamât-ki Nacional'nogo zapovidnika „Sofiâ Kiivskaâ”: kul'turnij dialog pokolin'. Materiali IV mižnarodnoi konferencij „Sofijski čitannâ” (Kii, 25-26 žitnâ 2007 r.)*, Kii 2009.

- Nikitenko N.N., *Sofiá Kievská i ee sozdateli: tajny istorii*, Kamenec Podol'skij 2014.
- Nikitenko N.M., Nikitenko M.M., *Knážíj portret u Sofii Kiivs'kij v konteksti shidnohristianskoj tradicii*, „Naukovi zapiski Nacional'nogo Universiteta Kievo-Mogiláns'koj akademii. Kul'tura” 1997, t. 2.
- Nowacki J., *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1: *Kościół katedralny w Poznaniu. Studium historyczne*, Poznań 1959.
- Nowakowski A., *Górne Pobuże w wiekach VIII-XI. Zagadnienia kultury*, „Acta Archaeologica Lodziensia” 1981, t. 21.
- Nikitenko N.M., Kornienko V.V., *Najdavniši datovani grafiti Sofii Kiivs'koj*, „Praci Centru Pam'atnikoznavstva” 2007, nr 12.
- Nikitenko N.M., Kornienko V.V., *Najdavniši grafiti Sofii Kiivs'koj ta datuvanná soboru*, [w:] *Sofijski čitanná. Matli IV Mižnar. Naukovoprakt. Konf. „Pam'atniki Nacional'nogo zapovidnika „Sofiá Kiivs'ka” kulturnij dialog pokolin”* (Kiiv, 25-26 žovtná 2007 r.), Kiiv 2009.
- Materiali Kruglogo stolu „Zasnuvanná sofij'skogo soboru v Kievi: problemi novih datuvan”* (7 kvitná 2010 r., m. Kiiv), Kiiv 2010.
- Nikolajev A., *Svátoslav Davidovič*, [w:] *Ruskij biografičeskij slovar'*, red. A.A. Polovcov, t. 25, Moskva 1896-1918, s. 252, <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm?pages/25/252.htm> [data dostępu: 20.05.2014].
- Novosel'cev A.P., Pašuto V.T., Čerepnin L.V., Šušarin V.P., Šapov Á.N., *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego meždunarodnoe značenie*, Moskva 1965.
- Novotný V., *České dějiny. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, d. 1, č. 1, Praha 1912.
- Novotný V., *České dějiny. Od Břetislava I. do Přemysla I*, d. 1, č. 2, Praha 1913.
- Nyberg T., *Kong Niels. Skitse til en biografi*, „Historisk Tidsskrif” 2103, t. 107.
- Odákov V.F., *Varági knázá Vladimira Svátoslaviča .Otkuda oni?*, [w:] *Drevnerusskoe duhovnoe nasledenie v Sibiri. Naučnoe izučenie pam'atnikov tradicionnoj russkoj knižnosti na vostoce Rosii (1965-2005)*, red. E.I. Dergačeva-Skop, Novosibirsk 2008, http://polotsk.retropc.org/sooderjanie_31.html [data dostępu: 14.06.2017].
- Olejnik K., *Głógów 1109*, Warszawa 1999.
- Oljančyn D., *Zur Regierung des Großfürst Izjaslav-Demeter von Kiev (1054-1078)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropa. Neue Folge” 1960, Bd. 8, H. 4.
- Olrik H., *Knut (Magnussen)*, [w:] *Dansk biografisk Lexicon*, Bd. 9, <http://runeberg.org/dbl/9/0265.html> [data dostępu: 12.10.2018].
- Olševkaá L.A., *Polikarp*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi (XI-pervaá polovina XIV v.)*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Omeľáňčuk S.V., *Brak i sem'á v Drevnej Rusi IX-XIII vekov*, Vladimir 2010.
- Orlov A.S., *Vladimir Monomah*, Moskva-Leningrad 1946.
- Osiński J., *Statut Bolesława Krzywoustego*, Kraków 2014.
- Osterreider M., *Kulturverbindungen zwischen Regensburg und Kiev (10-13. Jahrhundert) und die Rolle der Iren*, [w:] *Bayern und Osteuropa. Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabens imit Rußland, der Ukraine und Weißrußland*, Hrsg. H. Beyer-Thoma, Wiesbaden 2000.
- Ožóg K., *Studium o „Roczniku Traski”*, „Studia Historyczne” 1980, R. 23, z. 4.
- Pac G., *Kobiety w dynastii Piastów. Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku - studium porównawcze*, Toruń 2013.
- Paner A., *Przemysłidzi. Od Borzywoja I do Przemysła II Ottokara. Ludzie i wydarzenia w latach 872-1278*, Gdańsk 2008.
- Pašuto V.T., *Vnešnáá politika drevnej Rusi*, Moskva 1968.
- Palacký F., *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenů*, t. 1-2, Chicago 1881.

- Panova V.I., *Načalo metopoličëgo hrama na Rusi v issledovatel'skoj literature i latopisah*, „Vestnik Voronežskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seria. Istoriiã, Politologiiã, Sociologiiã” 2006, No 2.
- Panton J., *Historical Dictionary of the British Monarchy*, Lanham 2011.
- Paroń A., *Brunona z Kwerfurtu wyprawa do Pieczyngów – aspekty misyjne i polityczne*, „Slavia Antiqua” 2013, t. 54.
- Paszkiwicz H., *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2003.
- Pavlov A., *Kritičeskie opyty po istorii drevnejšej greko-russkoj polemiki protiv” latinân”*, Sanktpeterburg 1878.
- Pčelov E.V., *Istoriiã Rûrikovičej*, Moskva 2012.
- Pčelov E.V., *Rurikoviči. Istoriiã dinastii*, Moskva 2001, s. 32, <http://www.litmir.me/br/?b=191765&p=32> [data dostępu: 24.06.2016].
- Pčelov E.V., *Rûrikoviči – unikalnyj istoriko-genealogičeskij fenomen*, [w:] *Sem'i Rûrikovičej v istotii Rossii. Materialy VII Novgorodskih genealogičeskich čtenii*, Velikij Novgorod 2005.
- Pčelov E.V., *Dinastičeskaâ istoria roda Rûrikovičej*, [w:] *Drevnejše gosudarstva Vostočnoj Evropy. 2005 god. Rûrikoviči i rossijskaâ gosudarstvennost'*, red. M.V. Bibikov, E.A. Mel'nikova, V.D. Nazarov, Moskva 2008.
- Pčelov E.V., *Genealogia drevneruskich knâzej IX-načala XI v.*, Moskva 2001.
- Pčelov E.V., *Legendarnaâ i načal'naâ genealogia Rûrikovičej*, „Letopis' Istoriko-Rodoslovnoj obšestva v Moskve” 1994, vyp. 2.
- Pčelov E.V., *Pol'skaâ knâginiã Mariã Dobronega Vladimorovna*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti i srednevekovyë. Drevnââ Rus' v sisteme etnopolitičeskich i kulturnykh svâzej*. Čteniiã pamãti člena – korrespondenta. AN SSSR Vladimira Terent'eviča Pašuto. Moskva 18-20 aprilã 1994, Moskva 1994.
- Pčelov E.V., *Proišoždenie dinastii Rûrikovičej*, [w:] *Trudy Istoriko-Arhivnogo Instituta. Sbornik statej geraldičnogo seminaria IAI RGGU*, vyp. 1, Moskva 2000.
- Pelevin Ū., *Boris i Gleb: fakty i metafakty*, „Otečestvennye zapiski” 2006, No 2 (29).
- Perfeckij E., *Peremišl'skij litopisnij kodeks peršoj redakcii v skladi hroniki Āna Dlužoša*, „Zapiski Naukovogo tovaristva imieni Ševčenka” 1927, No 147.
- Perhavko V.B., *Russko-ilal'ãnskie peresečeniã i soprikosnoveniã v X-XII vekah*, „Rossica Antiqua” 2012, t. 1.
- Persowski F., *Jeszcze o Grodach Czerwieńskich*, „Studia Historyczne” 1973, R. 16, z. 3.
- Persowski F., *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X-XI wieku*, Wrocław 1962.
- Peštič S.L., *Ruskaâ istoriografiã XVIII v.*, č. 1, Leningrad 1961.
- ierom. Petr (Gajdenko), V.G. Filippov, *Neskol'ko zamečanij o interesah cerkvi v vostanii 1113 g.*, „Vestnik Ekaterinburskoj Duhovnoj Seminarii” 2011, t. 2.
- Petruhin V.Ā., *Drevnââ Rus'. Narod. Knâz'ã. Religiã*, [w:] *Iz istorii russkoj kul'tury*, t. 1, (Drevnââ Rus'), Moskva 2000.
- Petersohn J., *Bemerkungen zu einer Ausgabe der Viten Ottos von Bamberg. 2. Herboards Dialog*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 1977, t. 33.
- Petrov A., *Gerborda biografia Ottona, episkopa Bamberskogo*, „Žurnal' Ministerstva Narodnago Prosvešeniã” 1883, č. 225.
- Petrov N.I., *Holmskaâ Rus'. Istoričeskiã sud'by russkago Zabuža*, St.-Peterburg 1887.
- Pianowski Z., Proksa M., *Najstarsze budowle Przemysła. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006*, Rzeszów 2008.
- Pianowski Z., *Królewska kaplica pałacowa w grodzie przemyskim w świetle najnowszych badań*, „Rocznik Przemyski” 2002, t. 38, z. 2.
- Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Pičeta V.I., *Obrazovanie polskogo gosudarstva*, [w:] *Slavãnskij sbornik*, t. 1, Moskva 1947.

- Pianowski Z., Proksa M., *Przedromańskie palatium i rotunda na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu*, Przemyśl 2003.
- Pietras Z.S., *Kazimierz Odnowiciel*, Kraków 1999.
- Piwowrczyk D., *Magnus Haroldson. Z Londynu do Czerska*, [w:] idem, *Słynni rycerze Europy. Rycerze Chrystusa*, Warszawa 2007.
- Pleszczyński A., *Bolesław Chrobry w Czechach. Realizacja idei Sklawinii czy zwykła ekspansja*, [w:] *Polacy w Czechach Czesi w Polsce X-XVIII wiek*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004.
- Pleszczyński A., *Początki rządów Bolesława Chrobrego*, [w:] *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Gołński, S. Rosik, Wrocław 2001.
- Pleszczyński A., *Mieszko I i jego państwo w opisie Ibrahima ibn Jakuba a archetyp „dziękuję Północy”*, [w:] *Mundus hominis - cywilizacja, kultura, natura*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 2006, t. 175 (nr 2966).
- Pleszczyński A., *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963-1034). Narodziny stereotypu. Postrzeżenie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju*, Lublin 2008.
- Plezia M., *Dookoła i daty poematu o Piotrze Właście*, „Pamiętnik Literacki” 1954, nr 45.
- Plezia M., *List biskupa Mateusza do św. Bernarda*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. Z. Kozłowska-Budkowa, Warszawa 1960.
- Plezia M., *Palatyn Piotr Włostowic. Sylwetka z dziejów Śląska*, Warszawa 1947.
- Plezia M., *Średniowieczne podania i legendy o Piotrze Właście*, „Przegląd Współczesny” 1939, R. 18, nr 4 (204).
- Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1984.
- Pogodin M.P., *O Poučenii Monomahovom*, „Izvestiâ Otdeleniâ Russkogo Âzyka i Slovesnosti Akademii Nauk” 1861-1863, t. 10.
- Polakova S.G., *Russko-venegerskie otnošeniiâ v svete dinastičeskikh brakov XI-XIII vv.*, „Vestnik Brânskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2006, t. 2, <http://www.historfaculty.narod.ru/articles/polya03.doc> [data dostępu: 9.07.2015].
- Poppe A., *Der Kampf um die Kiever Thronfolge nach dem 15. Juli 1015*, [w:] *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Beiträge zur „7. Internationalen Konferenz zur Geschichte des Kiever und des Moskauer Reiches”*, Bd. 51, Berlin 1995.
- Poppe A., *Gertruda-Olisawa, regina Rutorum. Materiały do życiorysu*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001.
- Poppe A., *Grody Czerwieńskie a karpacki system obronny pod Przemyślem we wczesnym średniowieczu*, J. Kotlarczyk, „Acta Archaeologica Carpathica” t. XI, nr 2, 1969-1970; „Teritorija i naselenije „Červenskich gradov”, (X-XIII st.)”, J. D. Isajewič, „Ukrains’kyj Istoryko-Heohrafičnyj Zbirnyk”, vyp. 1, 1971, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1972, t. 20, nr 4.
- Poppe A., *Grody Czerwieńskie*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 2, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Poppe A., *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, „Studia Wczesnośredniowieczne” 1958, t. 4.
- Poppe A., *Izjasław Dymitr*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 2, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Poppe A., *K biografii Svâtopolka Okaânnoho*, [w:] *Istoriâ. Dar i dolg. Ūbilejnyj sbornik v čest’ Aleksandra Vasileviča Nazarenko*, Moskva-Sankt-Peterburg 2010.

- Poppe A., *Kompozycja fundacyjna Sofii Kijowskiej. W poszukiwaniu układu pierwotnego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1968, t. 30, z. 1.
- Poppe A., *Kto i kiedy stroił kamienną Sofię w Kijowie?*, „Drevnââ Rus’ Voprosy Medevistiki” 2013, No 2.
- Poppe A., *Metropolici i książęta Rusi Kijowskiej*, [w:] G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*, przekł. J. Zychowicz, Kraków 2000.
- Poppe A., *Opowieść latopisarska o wyprawie „na Greków” w 1043 roku*, „Slavia Orientalis” 1967, t. 16, z. 4.
- Poppe A., *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968.
- Poppe A., *Przedśława*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 4, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Poppe A., *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, 52, z. 3/4.
- Poppe A., *Światopelk II Mchał*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 5, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Poppe A., *The building of the church of St. Sophia in Kiev*, „Journal of Medieval History” 1981, t. 7, z. 1.
- Poppe A., *Vladimir Svätój. U istokov cerkovnogo proslavlennâ*, [w:] *Fakty i znaki. Issledovaniâ po semiotike istorii*, v. 1, red. B.A. Uspenskij, F.B. Unspenskij, Moskwa 2008.
- Pospieszńska M., *Mieszko II a Niemcy*, „Roczniki Historyczne” 1938, t. 14.
- Potkański K., *Lechici, Polanie, Polska*, Warszawa 1965.
- Potkański K., *Granice biskupstwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 1900, nr 4.
- Powierski J., *Analiza przekazów Povesti vremennych let z lat 6603-6604 a rekonstrukcja wydarzeń na Rusi od 1095 do wiosny 1097 roku*, [w:] *Komturzy, rajcy, żupani*, [w:] *Studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, t. 11, Malbork 2005.
- Powierski J., *Kryzys rządów Bolesława Śmiałego. Polityka i jej odzwierciedlenie w literaturze średniowiecznej*, Gdańsk 1992.
- Powierski J., *Bałtowie i ich relacje z Polską do końca XII wieku (na tle stosunków w strefie bałtyckiej)*, [w:] idem, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, t. 2, Malbork 2005.
- Powierski J., *Czy siedziby Chorwatów z Powieści wremennych let mogły leżeć na wschód od Dniepru?*, [w:] *Szlachta, starostowie, zaciężni*, [w:] *Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, red. B. Śliwiński, t. 5, Gdańsk 1998.
- Powierski J., *Data konsekracji katedry gnieźnieńskiej (1 V 1099) na tle sytuacji politycznej Polski, Rusi i krajów sąsiednich*, „Roczniki Historyczne” 1994, t. 60.
- Powierski J., *Przekazy Tatiszczewskie 6584 (1076) roku ze wzmiankami o stosunkach polsko-pomorskich*, [w:] *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*, Słupsk 1993.
- Powierski J., *Rus’ w opiniach najwcześniejszych polskich kronikarzy*, [w:] *Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej (Gdańsk, 8-9 maja 1992)*, red. T. Stegner, Gdańsk 1993.
- Powierski J., *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Gdańskiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1968, t. 74, z. 1.
- Powierski J., *Weryfikacja przekazu Herborda o antypolskim sojuszu pomorsko-prusko-ruskim w czasach Bolesława Krzywoustego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1990, nr 24.
- Powierski J., Śliwiński B., Bruski K., *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, Słupsk 1993.
- Presnâkov A.E., *Knâžoe pravo v Drevnej Rusi. Očerki po istorii X-XII stoletij*, Sankt-Peterburg 1909.
- Presnâkov A.E., *Knâžoe pravo v drevnej Rusi. Lekcii po russkoj istorii. Kievskââ Rus’*, Moskwa 1993.
- Prinz F., *Grundlagen und Anfänge Deutschland bis 1056*, München 1993.
- Priselkov M.D., *Očerki cerkovno-političeskoj istorii Kijevskoj Rusi X-XII vv.*, Sankt Peterburg 1913.

- Priselkov M.D., *Istoriâ russkogo letopisaniâ XI-XVI vekov*, S.-Peterburg 1996.
- Pritsak O., *The Origin of Rus'*, [w:] *Old Scandinavian Sources Other Than the Sagas*, Cambridge 1981.
- Problemy istorii meždunarodnyh otnošenij. Sbornik statej pamâti akademika E.V. Tarle*, red. V.I. Rutenburg, Leningrad 1972.
- Prohorov V., *Materialy po istorii russkih" odežd" i obstanovki žizni narodnoj*, Sankt-Peterburg" 1881.
- Proksa M., *Dwie najwcześniejsze murowane budowle monumentalne na wzgórzu zamkowym w Przemyślu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska” 2005, z. 39.
- Protopopov S., *Poučenie Vladimira Monomaha kak pamâtnik religiozno-pravovyh vozzrenii i žizni na Rusi v dotatarskuû epohu*, „Žurnal Ministerstva Narodnogo Posvešeniâ” 1874, No 2.
- Přemyslovci. Budování českého státu*, red. P. Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička, Praha 2009.
- Przeździecki A., *Ślady Bolesławów polskich po obcych krajach. Opowiadanie historyczne*, Warszawa 1853.
- Puś W., *Obce oddziały wojskowe w służbie polskiej do początku XIV w.*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historia” 1981, t. 2.
- Puškareva N.L., *Žeňšiny Drevnej Rusi*, Moskva 1989.
- Puzanova V.V., *Pamât' i pohvala knâzû russkomu Vladimiru Iakova mniha*, [w:] *Gosudarstvo i obšestvo drevnej Rusi glazami sovremennikov (X-načalo XII veka)*. *Istorko-antropologičekie očerki*, Iževsk 2012.
- Quandt L., *Ostpommern, seine Fürsten, fürstlichen Landesteilung und Districte*, „Baltische Studien” 1857, Bd. 16, H. 2.
- Rajgorodskij L.D., *K istorii russkogo portreta*, „Vestnik Sankt-Petersburskogo Gosudarstvennogo Universiteta” 2015, 15.
- Rapov O.M., *Ruskaâ cerkov' v IX-pervoj treti XII v. Prinâte hristianstva*, Moskva 1988.
- Rapov O.M., Tkačenko N.G., *Russkie izvestiâ Titmara merzeburskogo*, „Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seria 8. Istoriâ” 1980, No 3.
- Rapov O.M., *Knâžeskie vladeniâ na Rusi v X-pervoj polovine XIII v.*, Moskva 1977.
- Rapov O.M., *Oficial'noe krešenie Rusi v konce X v.*, [w:] *Vvedenie hristianstva na Rusi*, red. A.D. Suhov, Moskva 1987.
- Rapov O.M., *Ruskaâ cerkov' v IX-pervoj treti XII v. Prinâte hristianstva*, Moskva 1988.
- Rhode G., *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, Bd. 1: *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Graz 1955.
- Ramm B.Â., *Papstvo i Rus' X-XV vekah*, Moskva-Leningrad 1959.
- Reusner E., *Basilikon. Opus genealogicum catholicum de praecipuis familiis imperatorum, regum, principum, aliorumque procerum orbis christiani [...]*, Francofurti 1592.
- Robinson I.S., *Henry IV of Germany*, New York 2000.
- Rodzińska-Chorąży T., *Zespoły rezydencjalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*, Kraków 2009.
- Roepell R., *Dzieje Polski do XIV stulecia*, t. 1, przekł. K. Przyborowski, Lwów 1879.
- Ronnay G., *The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile*, Woolbridge 1989.
- Rosik S., *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013.
- Rosik S., *Światopetk I, książe Turowa i Kijowa, w świetle «Kroniki Thietmara»*. *W kręgu przekazów źródłowych do początków Białorusi*, [w:] *Velikoe knâžestvo Litovskoe glazami rossijskich i polskih učenyh*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2011, No 22.
- Rosoveckij S., *Byl li Mydrym Ároslav Mudryj?*, „Personal” 2001, No 8.

- Rostkowski G., *Borys-Koloman Kolomanowicz, Bizancjum i Polska w 1131-1132 roku. Przyczynek do dziejów bizantyńsko-polskich stosunków politycznych*, [w:] *Inter orientem et occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa 2002.
- Rożanow S.P., *Ewfimiâ Vladimirovna i Boris Kolomanovič. Iz evropejskoj politiki XII v.*, č. 1, „Izvestiâ Akademii Nauk SSSR. Seria 7. Otdelenie Gumanitarnyh Nauk” 1929, No 8.
- Rożanow S.P., *Ewfimiâ Vladimirovna i Boris Kolomanovič. Iz evropejskoj politiki XII v.*, č. 2, „Izvestiâ Akademii Nauk SSSR”. Seria 7. Otdelenie Gumanitarnyh Nauk” 1930, No 9.
- Rozov V.A., *Ličnosť Vladimira Svätogo v ruskoj literature*, http://dugward.ru/library/rozov/rozov_lichnost_vladimira.html [data dostępu: 15.06.2017].
- Rüss H., *Eupraxia-Adelheid. Eine biographische Annäherung*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2007, t. 54.
- Rüss H., *Evpraksiâ-Adelgeida: biografičeskij etüd*, „Rossica Antiqua” 2012, No 2.
- Rybakow B.A., *Drevnââ Rus. Skazaniâ. Byliny. Letopisi*, Moskva 1963.
- Rybakow B.A., *Petr Boryslavič. Poisk avtora „Slova o polku Igoreve”*, Moskva 1991.
- Rybakow B.A., *Russkie datirovannye nadpisi XI-XIV vekov*, Moskva 1964.
- Rybakow B.A., *V.N. Tatišev i letopisi XII v.*, „Istoriâ SSSR” 1979, No 1.
- Rydzewská E.A., *Drevnââ Rus’ i Skandinavîâ v IX-XIV vv.*, Moskva 1978.
- Rymar E., *Niektóre aspekty dyskusji wokół dynastii ksiączęj na Pomorzu Nadwiślańskim*, „Rocznik Gdański” 1983, t. 43, z. 1.
- Rymar E., *O pochodzeniu żon Warcisława I i Racibora I w powiązaniu ze stosunkami polskimi w pierwszej połowie XII w.*, „Materiały Zachodniopomorskie” 1978, t. 24.
- Rymar E., *Primogenitura zasadą regulującą następstwo w pryncypat w ustawie sukcesyjnej Bolesława Krzywoustego*, „Sobótka” 1993, t. 48, z. 1.
- Rymar E., *Rodowód ksiąząt pomorskich*, t. 1-2, Szczecin 1995.
- Sachs R., *Archeologiczne zabytki specjalne a charakter kultu chrześcijańskiego na Ostrowie Lednickim w pierwszej połowie XI wieku*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1987, t. 2.
- Sadowski P., *Hamlet mityczny*, Kraków 1991.
- Salmina M.A., *K voprosu o datirovke tak nazyvaemogo Novgorodsko-Sofijskogo svoda*, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury RAN” 2003, t. 54.
- Samokvasov D., *Zametki po istorii russkogo gosudarstvennogo ustrojstva i upravleniâ*, Sankt Peterburg 1870.
- Samonova M.N., *Polockoe knâžestvo v sisteme dinastičeskich cvâzej v političeskich vzaimootnošeniâh Rusi so Skandinavej i Polšej v XI-načale XIII v.*, [w:] *Studia historica Europae Orientalis. Issledovaniâ po istorii Vostočnoj Evropy*, vyp. 5, Minsk 2012.
- Savelov’ L. M., *Rodstvo potomkov” Vladimira Svätogo s” domom, „Piâstov”*, [w:] *Sbornik statej v čest’ grafini Praskov’i Sergeevny Uvarovoj, 1885-1915*, Moskva 1916.
- Sawyer P., *Cnut’s Scandinavian empire*, [w:] *The Reign of Cnut. King of England, Denmark and Norway*, ed. A.R. Rumble, London 1994.
- Schieffer T., *Adelheid (Eupraxia, Praxedis)*, [w:] *Lexikon des Mittlalters*, Bd. 1, München 1995.
- Schlesinger W., *Eberhard (Eppo)*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, s. 229, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd135734541.html> [data dostępu: 25.06.2016].
- Schwenicke D., *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte europäischen Staaten. Neue Folge*, Bd. 2, Marburg 1984.
- Segeda S.P., Bužilova A.P., Dobrovoľskaâ M.V., Potehina I.D., *Antropologičeskaâ ekspertiza ostankov iz sarkofaga Āroslava Mudrogo*, „Antropologîâ” 2014, No 4.

- Semkowicz A., *Krytyczny rozbiór „Dziejów Polski” Jana Długosza (do 1384 r.)*, Kraków 1887.
- Semkowicz W., *Ród Awdanów w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” 1917, t. 44.
- Serebrński N., *Drevne-russkiâ knâžeskiâ žitiâ*, Moskwa 1915.
- Sergeevič V.I., *Russkie ūdičeskie drevnosti*, t. 2: *Veče i knâž’*. *Sovetniki knâžâ*, Moskwa 2006.
- Siarczyński F., *Dzieje Księstwa niegdyś Przemyskiego*, „Czasopismo Księgozbioru Publicznego Imienia Ossolińskich” 1828, z. 3.
- Sielicki F., *Kroniki staroruskie w dawnej Polsce (na tle polsko-ruskich stosunków kulturalnych)*, „Slavia Orientalis” 1964, R. 13, z. 2.
- Sielicki F., *Kronikarze polscy w latopisarstwie i dawnej historiografii ruskiej*, „Slavia Orientalis” 1965, R. 14, z. 2.
- Sielicki F., *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1834.
- Sikorski B., *Kanoniczna przeszkoda pokrewieństwa naturalnego*, Poznań 1959.
- Sikorski D.A., *Dokument praski Henryka IV z 1086 roku a zasięg państwa czeskiego w X wieku*, [w:] idem, *Początki Kościoła w Polsce*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej” 2012, t. 70.
- Sikorski D.A., *Początki Kościoła w Polsce*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej” 2012, t. 70.
- Sili Š., *Kodeks Gertrudy*, č. 2: *Utočnenie datirovki*, „Drevnââ Rus’. Voprosy Medevistyki” 2014, nr 4.
- Skibiński E., *Przemiany władzy. Narracyjna koncepcja Anonima tzw. Galla i jej podstawy*, Poznań 2009.
- Skrzypek J., *Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich*, Warszawa 1962.
- Słupecki L.P., *Dzieje Czerska w XI-XIV w.*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 3.
- Smirnov Ā. I., *Risunki Kieva 1651 g. po kopiâh ih konca XVIII veka*, [w:] *Trudy XIII arheologičeskogo s’ezda v Ekaterinoslave. 1905*, t. 2, red. Uvarova, Moskwa 1908.
- Smirnov I.I., *Očerki socialno-ekonomičeskich otnoženij XI-XIII vv.*, Moskwa-Leningrad 1963.
- Smolka S., *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa 1881.
- Smorąg-Różycka M., *Bizantyńsko-ruskie miniatury Kodeksu Gertrudy. O kontekstach ideowych i artystycznych sztuki Rusi Kijowskiej XI wieku*, Kraków 2003.
- Sobiesiak J.A., *Bolesław II Przemysliada (+999). Dynasta i jego państwo*, Kraków 2006
- Sobiesiak J., *Milites boemorum we włoskich kampaniach władców Rzeszy. Relacje czeskich dziejopisów z XI-XII wieku*, [w:] Sobiesiak J., *Od Lechowego Pola (955) do Mediolanu (1158). W służbie monarchów Rzeszy. Relacje czeskich źródeł narracyjnych o wyprawach Przemysliadów*, Lublin 2011.
- Sobolevskij A. I., *Perevodnââ literatura Moskovskoj Rusi XIV-XVII vekov*, S.-Peterburg” 1903.
- Sochacki J., *Stosunki publicznoprawne między państwem polskim a Cesarstwem Rzymskim w latach 963-1102*, Wodzisław Śląski 2014.
- Sokolova L.V., *Novye mify o starom: (po povodu interv’u na padiostaciâh „Eho Moskvy” i „Svoboda” v svâzi s vyhodom knigi A. A. Zimina „Slovo o polku Igorev”*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2007, No 1/2.
- Sokolova L.V., *Obraz Vseslava Polockogo v „Slove o polku Igoreve”*, „Trudy Otdela drevne-russkoj literatury Instituta russkoj literatury RAN” 2003, No 53.
- Solov’ev S., *Istoriâ otnoženij meždū russkimi knâžâmi Rūrikova doma*, Moskwa 1847.
- Solov’ev S.M., *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, kn. 1, t. 1-2, Moskwa 1960.
- Solov’ev S.M., *Pisateli russkoj istorii XVIII veka*, [w:] *Arhiv istoriko-ūridičeskich svedenij, otnocâsihsâ do Rossii, izdavaemyj Nikolaem Kolačovym*, kn. 2, Moskwa 1855.

- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001.
- Sosnowska E., *Analiza porównawcza stratygrafii i architektury rotundy i palatium na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010.
- Sosnowska E., *Rotunda i palatium na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu w świetle badań z lat 1982-1985*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1992, t. 37, z. 1.
- Sosnowska E., *Stan badań archeologicznych nad wczesnośredniowiecznym grodem przemyskim ulokowanym na Wzgórzu Zamkowym*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010.
- Sosnowska E., *Stratygrafia archeologiczna w rejonie zespołu rotunda-palatium na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu (w tym tabela synchronizacyjna nawarstwień)*, [w:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny*, t. 3, red. E. Sosnowska, Warszawa 2010.
- Sosnowski M., *Kilka uwag o chronologii życia i twórczości Brunona z Kwerfurtu*, „Roczniki Historyczne” 2016, t. 82.
- Spors J., *Studia nad wczesnośredniowiecznymi dziejami Pomorza Zachodniego XII-I poł. XIII w.*, Słupsk 1988.
- Spors J., *Zjednoczenie Pomorza Gdańskiego z Polską za Bolesława Krzywoustego*, [w:] idem, *Studia nad wczesnośredniowiecznymi dziejami Pomorza Zachodniego. XII-pierwsza połowa XIII w.*, Słupsk 1988.
- Sreznevskij I., *O freskah v Kievskom Sofijskom sobore*, [w:] *Trudy XIII arheologičeskogo s'ezda v Moskve 1869 g.*, t. 1, Moskva 1871.
- Sroka S.A., *Bolesław I Chrobry*, [w:] *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Stearnstrup J.C.H.R., *Malmfred*, [w:] *Dansk biografisk Lexicon*, t. 11, s. 81-82, <http://runeberg.org/dbl/11/0083.html> [data dostępu: 12.09.2018].
- Stefanovič P.S., *Krestocelovanie i otnošenie k nemu cerkvi v Drevnej Rusi*, [w:] *Srednovekovaâ Rus'*, red. A.A. Gorskij, t. 5, Moskva 2004.
- Stefanovič P.S., *Volodar' peremyšlskij v plenu u Polâkov (1122 g.). Istočnik, fakt, legenda, vymysel (č. 1)*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistiki” 2006, No 3.
- Stefanovič P.S., *Volodar' peremyšlskij v plenu u Polâkov (1122 g.). Istočnik, fakt, legenda, vymysel (č. 2)*, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medevistiki” 2006, No 4.
- Stróżyk P., *Śmierć eremitów w relacji Brunona z Kwerfurtu*, „Roczniki Historyczne” 2003, t. 69.
- Strzelczyk J., *Bruno z Kwerfurtu a polityka Cesarstwa na wschodzie*, [w:] *Bruno z Kwerfurtu. Osoba – dzieło – epoka*, red. M. Dygo, W. Fałkowski, Pułtusk 2010.
- Strzelczyk J., *Diabeł Swaróżyć czy św. Maurycy? Bruno z Kwerfurtu – apostoł ludów wschodnich*, [w:] idem, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997.
- Strzelczyk J., *Bolesław Chrobry*, Warszawa 2014.
- Suchodolski S., *Czersk wczesnośredniowieczny w świetle badań 1961 r.*, [w:] 1962. *Rok ziemi mazowieckiej*, Warszawa 1962.
- Sverdlov M.B., *Izvestiâ o Rusi v Hronike Titmara Merzeburgskogo*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Marerialy i issledovaniâ 1975 g.*, red. V.T. Pašuto, Moskva 1976.
- Sverdlov M.B., *Lationoâžnyčnye istočniki po istorii Drevnej Rusi IX-XII vv. Germaniâ. Seredina IX-pervaâ polovina XII v.*, Moskva-Leningrad 1989.
- Sverdlov M.B., *Političeskie otnošenâ Rusi i Germanii X-pervoj poloviny XI v.*, [w:] *Problemy istorii meždunarodnyh otnošenii. Sbornik statej pamâti akademika E.V. Tarle*, Leningrad 1972.
- Sverdlov M.B., *Izvestiâ nemeckih istočnikov o russko-pol'skih otnošeniah konca X-načala XII v.*, [w:] *Issledovaniâ po istorii slavâskih i balkanskih narodov*, ed. V.D. Korolûk, Moskva 1972.

- Sverdlov M.B., *Domongolskaâ Rus'. Knâz' i knâžeskaâ vlast' na Rusi VI-pervoj treti XIII v.*, Sanktpe-
terburg 2003.
- Sverdlov M.B., *Daniâ i Rus' v XI veke*, [w:] *Istoričeskie svâzi Skandinavii i Rossii*, Leningrad 1970.
- Swierdłow M.B., *Jeszczê o „ruskich” monetach Bolesława Chrobrego*, „Wiadomości Numizmatyczne”
1969, nr 13, z. 3.
- Swoboda W., *Andrzej I*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Slo-
wian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-
Łódź 1982.
- Swoboda W., *Wasyłko*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Slo-
wian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-
Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Sytry S., *Tłó polityczne misji św. Wojciecha i Brunona z Kwerfurtu w Prusach*, [w:] *Środkowoeuropej-
skie dziedzictwo świętego Wojciecha*, red. A. Barciak, Katowice 1998.
- Szajnocha K., *Bolesław Chrobry opowiadanie historyczne, według źródeł współczesnych*, Lwów 1849.
- Szelągowski A., *Granica Polski i Rusi w X-XI w.*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii
Umiejętności w Krakowie” 1910, t. 15, nr 2.
- Szkaradek-Krotoski K., *Św. Stanisław-biskup i jego zatarg z królem Bolesławem Śmiałym. Przyczynek
do walki kulturalnej w Polsce z końcem XI wieku*, Lwów 1905.
- Śliwiński B., *Bezprym pierworodny syn pierwszego króla Polski (986-zima/wiosna 1032)*, Kraków 2014.
- Świechowski Z., *Wczesna architektura piastowska około roku 1000*, [w:] *Początki państwa polskiego*,
t. 2, Poznań 2002.
- Šahmatov A.A., *Obozrenie russkikh letopisnyh svodov*, Leningrad 1938.
- Šahmatov A.A., *Razyskaniâ o drevnejših” russkikh”letopisnyh” svodah”*, S.-Peterburg 1908.
- Šajkin A.A., *Povest' vremennyh let istoriâ i poetika*, Moskva 2011.
- Šambinago S.K., *Ioakimovskaâ letopis'*, „Istoričeskie Zapiski Akad. Nauk” 1947, t. 21.
- Šaranevič I., *Istoriâ Galicko-Vladimirskoj Rusi*, Lvov 1863.
- Šekera I.M., *Mižnarodni svâzki Kiiivskoj Rusi v priod utvorennâ i zmicnennâ Drevnoruskoï deržavi
v VII-X st.*, Kiiiv 1963.
- Ševyrev S.P., *Istoriâ russkoj slovesnovti*, Moskva 1846.
- Šinakov E.A., *Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva. Sravnitel'no-istoričeskij aspekt*, Moskva
2009.
- Špilevskij P. M., *Putešestvie po Poles'ü i Belorusskomu kraü*, S.-Peterburg” 1858.
- Šternberg Â.I., *Anastasia Âroslavna, koroleva Vengrii*, „Voprosy Istorii” 1984, No 10.
- Šušarin V.P., *Russko-viengerskie otnošení v IX v.*, [w:] *Mieždunarodnye svâzi Rossii do XVII veka*,
Sbornik statej, red. A. Zimin, V.T. Pašuto, Moskva 1961.
- Šaveleva N.I., *Drevnââ Rus' v „Polskoj istorii” Âna Dlužoša*, Moskva 2004.
- Šaveleva N.I., *Knâz' Âropolk Izâslavič i hristianskaâ cerkov' XI v.*, [w:] *Vostočnaâ Evropa v drevnosti
i srednekovyè: H čtenîâ k 80-letîü čl. – korr.* AN SSSR V. T. Pašuto, Moskva 1998.
- Šaveleva N.I., *Molitvy russkoj knâgini kak pamâtnik drevnerusskoj istorii*, [w:] *Katolicyzm w Rosji i Pra-
wosławie w Polsce (XI-XX w.) / Katolicyzm v Rossii pravosławie v Polše (XI - XX vv.)*, red. J. Bar-
dach i in., Warszawa 1997.
- Šaveleva N.I., *Polki – ženy russkikh knâžej*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy
i issledovaniâ (1987)*, Moskva 1989.
- Tabačnik D., *Âroslav Mudryj jak gosudarstvennyj deâtel*, „Pravo Ukrainy” 2013, No 1.
- Tatišev V.N., *Istoriâ Rossijskaâ*, podgot. M.P. Irošnikov, Z.N. Saveleva, red. A.I. Andreev, S.N. Valk,
M.N. Tihomirov, č. 1, Moskva 1994.

- Tatišev V.N., *Istoriâ Rossijskaâ*, č. 2, Moskva 1995.
- Tęgowski J., *Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko, Lublin 2000.
- Tęgowski J., *Genealogia Piastów w historiografii*, [w:] O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. J. Tęgowski, Kraków 2005.
- Tęgowski J., *Ruskie i węgierskie przyczyny upadku władzy Bolesława Szczodrego*, [w:] *Knâza doba*, red. V. Aleksnadrovič i in., vyp. 12, L'viv 2018.
- The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (up to 2010). Material evidence/ Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe*, red. M. Florek, M. Wołoszyn, [w:] *U Źródł Europey Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas* t. 2, cz. 1-2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa 2016.
- The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research (1952-1955). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych (1952-1955). Podstawy źródłowe*, red. M. Wołoszyn, [w:] *U Źródł Europey Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas*, t. 4, Kraków 2018.
- Tihomirov M.N., *Drevnââ Rus'*, Moskva 1975.
- Tihomirov M.N., *Issledovanie o Russkoj Pravde. Proishozhdenie tekstov*, Moskva-Leningrad 1941.
- Tihomirov M.N., *Krest'ânskie i gorodskie vosstaniâ na Rusi XI-XIII vv.*, Moskva 1955.
- Tokarz P., *Wyprawa kijowska Bolesława Chrobrego w roku 1018*, Kraków 1996.
- Toločko A.P., "Istoriâ Rossijskaâ" Vasilija Tatiševa – istočniki i izvestiâ, Moskva 2005.
- Toločko A.P., *Knâz' v Drenej Rusi. Vlast', sobstvennost', ideologia*, Kiev 1992.
- Toločko O.P., Toločko P.P., *Kiïvskaâ Rus'*, t. 4, Kiïv 1998.
- Toločko P., „Istoriâ Rossijskaâ” Vasilija Tatiševa. *Džerela ta vidimosti*, Kiïv 2005.
- Toločko P.P., *Krešenie Āropolka Svâtoslaviča: istoričeskaâ real'nost' ili učeñaâ fikcija?*, „Vizantijskij Vremennik” 2004, t. 63.
- Toločko P.P., *Rus' i Polša v pervoj polovinie XI v.*, [w:] *Rus' Kijowska i Polska w średniowieczu (X-XIII w.) (Kievskaâ Rus' i Polša v srednie veka (X-XIII vv.))*, *Materiały konferencji Instytutu Historii PAN Warszawa 6-7 1998*, red. S. Bylina, Warszawa 2003.
- Toločko P.P., *Lûbečskaâ bitva v istočnikah i istoriografii*, [w:] *Sosloviâ, instytuty i gosudarstvennaâ vlast' v Rossii. Srednie veka i rannee Novoe vremâ. Sbornik statej pamâti akademika L.V. Čerepnina*, red. V.L. Ānin, V.D. Nazarov, Moskva 2010.
- Toločko P.P., *Lûbeckij z'ïzd knâziv*, [w:] *Lûbeckij z'ïzd knâziv 1097 roku v istoričnj doli Kiïvs'koi Rusi, Černigiv* 1997.
- Toločko P.P., *Istorični portreti. Iz istorii davn'orus'koj i evropejskoj politiki X-XII st.*, Kiïv 1990.
- Toločko P.P., *Drevnââ Rus'. Očerki socialno-političeskoj istorii*, Kiev 1987.
- Toločko P.P., *Dvorcovye intrjgi na Rusi*, Sankt-Peterburg 2003.
- Toločko P.P., *Davn'orus'ki litopisi i litopisci X-XIII st.*, Kiïv 2005.
- Toločko P., *Āroslav Mudrij*, Kiïv 2002.
- Tomaszewski A., *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgiei*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974.
- Tomaševskij S., *Devât'sot let tomu (1010-1930). Z pivodu iûbileû mista Belza, „Nova Zorâ” 1930, č. 1.*
- Torop V., *Āroslav Mudrij*, Bykovo 2012.
- S. Tr., *Anna*, [w:] *Russkij biografičeskij slovar'*, t. 2, red. A.A. Polovcov, S.-Peterburg 1900.
- Trawkowski S., *Piotr Włostowicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26/2, z. 109, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981.

- Tradelius L., *Die Größeren Hildesheimer Jahrbücher und ihre Ableitungen*, Berlin 1936.
- Trillmich W., *Kaiser Konrad II. und seine Zeit*, Bonn 1991.
- Trillmich W., *Die Taten Kaiser Konrads II.*, [w:] *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr von Stein – Gedächtnisausgabe*, hrsg. von R. Buchner, Bd. 11, Berlin 1961.
- Třeščík D., „Veliké město Slovanů jménem Praha“. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. Století*, [w:] *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, red. L. Polanský, J. Sláma, D. Třeščík, Praha 2000.
- Turasiewicz A., *Dzieje polityczne Obodryców. Od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160-1164*, Kraków 2004.
- [Türin A.F.], *Smert' Āropolka Izāslaviča (v 1086 g.)*, „Sovremennik” 1849, t. 16, č. 1.
- Tvorogov O.V., *Ioakim*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Tvorogov O. V., *Literatura Drevnej Rusi. Posobie dlā učitelā*, Moskva 1981.
- Tvorogov O.V., *Nikon (Velikij)*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Turczyński S., *Nekrolog Prof. Dra Maryana Sokołowskiego*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1912, t. 8, z. 3-4.
- Turczyński S., *Spis prac Prof. Dra Maryana Sokołowskiego drukiem ogłoszonych*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 1912, t. 8, z. 3-4.
- Turek R., *Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její terytoria*, „Slavia Antiqua” 1975, t. 22.
- Tvorogov O.V., *Vasilij*, [w:] *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevnej Rusi*, red. D.S. Lihačev, Leningrad 1987.
- Tymieniecki K., *Dzieje Niemiec do początku ery nowożytniej*, Poznań 1948.
- Tyszkiewicz J., *Brunon z Querfurtu i jego misje*, [w:] *Z dziejów średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 1999.
- Tyszkiewicz J., *Brunon z Querfurtu w Polsce i krajach sąsiednich w tysiąclecie śmierci 1009-2009*, Pułtusk 2009.
- Tyszkiewicz J., *Brunon z Querfurtu na Rusi*, [w:] *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Drzewiecki i in., Warszawa-Pułtusk 1999.
- Tyszkiewicz L.A., *Motywy oceny Słowian w Kronice Thietmara*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50 rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.
- Uhlirz K., *Otto I 973-983*, [w:] *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II und Otto III*, Bd. 1, Leipzig 1902.
- Uhlirz K., *Otto II 973-983*, [w:] Uhlirz K., Uhlirz M., *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II und Otto III*, Bd. 1, Leipzig 1902.
- Urbańczyk A., *Bolesław Chrobry lew ryczący*, Toruń 2017.
- Urbański A., *Nowe datowania grodziska w Czermnie nad Huczwą*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, Warszawa 2000.
- Uruszczak W., *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1 (966-1795), Kraków 2010.
- Ūrasov M.K., *Russko-vengerskie otnošenîa vtoroj treti XI*, „Drevnââ Rus'. Rossijskij Elektronnyj Žurnal” 2002, No 3, <http://www.istoriya.ru/referat/referat2/75562.php> [data dostępu: 9.07.2015].
- Ūrasov M., *Kto pomogal Borisu Kalmanoviču v 1132 g. v ego bor'be za vengerskij prestol c Beloj II?*, [w:] *Knāža Doba. Istoriā i kultura. Zbirnik naukovih prac'*, t. 2, Ľviv 2008.
- Ūrasov M.K., *Boris Kalmanovič i russko-vengerskie otnošenîa*, „Rossijskaā istoriā” 2013, No 4.
- Ūrasov M.K., *Mstislav Velikij, Ištvan II i meždusobica Volodarevičej*, „Rossijskaā istoriā” 2011, No 3.

- Ūrasov M.K., *Russko-vengerskie otnoŕeniâ naçala XII v.*, ÷. 1, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistiki” 2006, No 3.
- Ūrasov M.K., *Russko-vengerskie otnoŕeniâ naçala XII v.*, ÷. 2, „Drevnââ Rus'. Voprosy Medievistiki” 2006, No 4.
- Ūrasov M.K., *Vengriâ i russkie knâžestva v XII veke*, Moskva 2017 (na pravah rukopisi), s. 234-245, http://iriran.ru/sites/default/files/Urasov_Diss.pdf [data dostępu: 1.02.2017].
- Ūrasov M.K., *Vnuk Vladimira Monomaha Boris Kalmanoviç, knâž' avanturist*, Sankt-Peterburg 2017.
- Vaniček V., *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin 1092-1140*, Praha 2007.
- Vaniček V., *Vratislav II. (I.). První český král*, Praha 2004.
- Varga G., *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus des Arpaden zwischen Anlehnung und Emanzipation*, München 2003.
- Vasilevskij G., *Boris Kolomanoviç, „Slavânskij Sbornik” 1877*, t. 2.
- Vasilevskij V.G., *Trudy*, t. 4, Leningrad 1930.
- Vernadsky G., *The Byzantine-Russian war of 1043*, „Südost-Forschungen” 1953, Bd. 12.
- Vilkul T.L., *Lûdi i knâž' v drevnerusskih letopisâh serediny XI-XIII vv.*, Moskva 2009.
- Vilkul T.L., *O smysle statej Lûbeçskogo s'ezda (k istolkovaniû oŕibki Povesti vremennyh let)*, [w:] „Istinu vstanovlûê sud istorii”. *Zbirnik na poŕšanu Fedora Pavloviça Œevçenka*, t. 2, Kiiv 2004.
- Vlasěv G.A., *Potomstvo Rûrika. Materialy dlâ sostavleniâ rodoslovij*, t. 1: *Knâžâ černigovskie*, ÷. 1, S.-Peterburg 1906.
- Vojtoviç L., *Galiç u političnomu Œitti Evropi XI-XIV stolit'*, L'viv 2015.
- Vojtoviç L., *Genealogiâ dinastii Rûrikoviçiv*, Kiiv 1991.
- Vojtoviç L., *Knâživs'kîi dinastii Œhidnoi Evropi (kîniec' IX - poçatok XVI st.)*. *Sklad, suspil'na i politična rol'. Œistorikogenalogične doslidžennâ*, L'viv 2000, <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn28.htm> [data dostępu: 25.05.2014].
- Vojtoviç L., *Knâža doba: portety elity*, Bila Cerkva 2006.
- Vojtoviç L., *Korol' Danilo Romanoviç: politik i polkovodec'*, [w:] idem, *Galicko-volins'ki etûdi*, Bila Cerkva 2011.
- Vojtoviç L., *PerŒa galicka dinastiâ*, „Genealogični Zapiski” 2009, No 7.
- Vojtoviç L.V., *K diskusii o podlinnosti, Slova o polku Igoreve” i ego avtorah*, „Rossica Antiqua” 2011, No 1.
- Volkov V.A., *Voiny i družiny drevnej Rusi*, Moskva 2016.
- Volodihin D., *Rûrikoviçi. Gosudari, voevody, svâtye*, Moskva 2015.
- Vysockij S.A., *Drevnerusske nadpisi Sofii Kievskoj XI-XIV vv.*, Kiev 1966.
- Vysockij S.A., *Kievskie graffiti XI-XVII vv*, Kiev 1985.
- Vysockij S.O., *Pro portret rodini Âroslava Mudrogo u Sofijskomu soboru v Kievii*, „Visnik Kiivskogo Univesrsitetu” 1967, nr 8.
- Vysockij S.A., *Svetskie freski Sofijskogo sobora v Kieve*, Kiev 1989.
- [Wagilewicz J.], *Genealogia ksiâžąt i królów polskich. (Odbitek z IX tomu Biblioteki Ossolińskich)*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1866.
- Walker I.W., *Harold the Last Anglo-Saxon King*, [b.m.w.] 2000.
- Wartner M., *Az Arpadok csaladi tortenete*, Nagybecskerek 1892.
- Wasilewski T., *Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłâ w X wieku*, „Przegląd Historyczny” 1976, t. 47, z. 2.
- Wasilewski T., *Przemysł w X-XI wieku w Œwietle latopisów ruskich*, „Rocznik Przemyski” 1986, nr 24-25.
- Wattenbach W., Holtzmann R., *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, t. 1: *Vom Tode Kaiser Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnums*, ed. F.J. Schmale, Darmstadt 1976.

- Wattenbach W., *Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, Berlin 1866.
- Wattenbach W., *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, Hrsg. R. Holtzmann, Bd. 1, Th. 1-2, Berlin 1948.
- Wąsowicz T., *Czerwień*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 1, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Spławiński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
- Wehrmann M., *Genealogie von pommersches herzogshauses*, Stettin 1937.
- Weinryb B.D., *The Beginnings of East-European Jewry in Legend and Historiography*, [w:] *Studies and Essays in Honor of Abraham A. Neuman*, M. ben Horin (445-502), B.D. Weinryb, S. Zeitlin, Leiden 1962.
- Wenta J., *Na marginesie dokumentu legata Humbalda z 2 marca 1146 roku dla Trzemeszna*, „Roczniki Historyczne” 1987, t. 43.
- Wenta J., *Zewnętrzne warunki sprzyjające zamachowi stanu w Polsce w latach 1145-1146*, [w:] *Personae, colligationes, facta*, red. J. Bieniak, Toruń 1991.
- Wenta J., *Tradycja o Piotrze. Na marginesie jednej z wielkich dyskusji*, [w:] *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red. D. Zydorek, Poznań 2001.
- Werner K.F., *Heerenorganization und Kriegsführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts*, [w:] *Ordinamenti militari in occidente nell'alto Medioevo*, 30 marzo-5 aprile 1967, t. 2, Spoleto 1968.
- Wędzki A., *Uwagi nad rolą i znaczeniem Sandomierza i Przemysła w państwie wczesnopiastowskim*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kočka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998.
- Węgrzynek H., *W sprawie wczesnośredniowiecznej gminy żydowskiej w Przemysłu*, [w:] *Między Polską a Rusią*, red. M. Starnawska, Siedlce 2004.
- Widajewicz J., *Bruno z Kwerfurtu*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937.
- Widajewicz J., *Kraków i Poważe w dokumencie biskupstwa praskiego 1086 roku*, Poznań 1938.
- Widajewicz J., *Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI wieku*, Poznań 1937 („Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Historycznej”, t. 11, z. 2).
- Widajewicz J., *Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. Seria II” 1946, t. 14.
- Widera B., *Brun von Querfurt und Russland*, „Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volkdemokratischen Länder” 1959, Bd. 3.
- Widera B., *Politische Beziehungen der Rus zu Deutschland in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität Berlin” 1961, t. 10.
- Wies E.W., *Cesarz Henryk IV. Canossa i walka o panowanie nas światem*, przekł. P. Kaczorowski, Warszawa 2000.
- Wiliński K., *Walki polsko-pruskie w X-XIII w.*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 1984, t. 15.
- Wikarjak J., *Ad Herbordi dialogum de vita Ottonis episcopi Babenbergensis observationes criticae*, „Eos” 1969-1970, t. 58.
- Wihoda M., *Zlatá bula sicilská. Podivuhodny príbeh ve vrstvách pameti*, Praha 2005.
- Włodarski B., *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1971, t. 76.
- Włodarski B., *Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu” 1966, t. 2.

- Włodarski B., *Polska i Ruś 1194-1340*, Warszawa 1966.
- Włodarski B., *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne” 1958-1959, 24, z. 2-3.
- Włodarski B., *Sojusz dwóch seniorów (ze stosunków polsko-ruskich w XII wieku)*, [w:] *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970.
- Włodarski B., *Wołyń pod rządami Rurykowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza*, „Rocznik Wołyński” 1934, 4.
- Wojciechowski T., *O Kazimierzu Mnichu*, [w:] *Osobne odbicie z Pamiętnika Akademii Umiejętności. Wydział filolog. Tom IV*, Kraków 1881.
- Wojciechowski T., *O rocznikach polskich X-XV w.*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności” 1880, t. 4.
- Wojciechowski T., *Szkice historyczne jedynastego wieku*, Kraków 1904.
- Wojciechowski T., *Szkice historyczne jedenastego wieku*, oprac. A. Gieysztor, Kraków 1951.
- Wojciechowski Z., *Bolesław z przydomkiem Wysoki*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936.
- Wojciechowski Z., *O nazwach i lokalizacji plemion słowiańskich*, [w:] idem, *Studia historyczne*, Warszawa 1955.
- Wolf A., *Ahnen deutscher Könige und Königinnen. Alternativen zu dem Werk- von Eduard Hlawitschka*, „Herold-Jahrbuch. Neue Folge” 2010, Bd. 15.
- Wolf A., *Wer war Kuno „von Öhningen“?, Überlegungen zum Herzogtums Konrads von Schwaben (+ 997) und zur Königswahl vom Jahre 1002*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 1980, Bd. 36.
- Wolfram H., *Conrad II 990-1039. Emperor of Three Kingdoms*, Pennsylvania 2006.
- Wołoszyn M., *Grody Czerwieńskie i problem wschodniej granicy monarchii pierwszych Piastów. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Studia nad dawną Polską*, t. 3, red. T. Sawicki, Gniezno 2013.
- Wołoszyn M., Janeczek A., Dobrowolski R., Rodzik J., Mroczek P., Zagórski P., Bałaga K., Pidek I.A., Hajdas I., *Beyond boundaries... of medieval principalities, cultures and scientific disciplines: Cherven Towns – insights from archaeology, cartography and paleogeography*, [w:] „*Castellum, civitas, urbs*”. *Zentren und Eliten in Frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe*, ed. O. Heinrich-Tamáská, H. Herold, P. Straub, T. Vida, Castellum Pannonicum Pelsonense, t. 6, Budapest-Leipzig-Keszthely-Rahden Westf. 2015.
- Woytowych L., *Ruś Halicka a Bizancjum od XI do XIV wieku. Wybrane problemy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2011, z. 138.
- Wrzosek A., *O szczątkach Chrobrego*, „Przegląd Antropologiczny” 1927, t. 2, z. 2.
- Wyderka T., *Pateryk Kijowsko-Pieczerski i kontakty polsko-wschodniosłowiańskie*, „Acta Polono-Ruthenica” 2009, t. 14.
- Wyrozumski J., *Maria*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
- Zajac T., *Marriage Impediments in Canon Law and Practice: Consanguinity Regulations and the Case of Orthodox-Catholic Inter-marriage in Kyivan Rus, ca. 1000-1250*, [w:] *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Medieval Canon Law Toronto, 5-11 August 2012*, edited by J. Goering, S. Dusil, and A. Thier, Città del Vaticano 2016.
- Zajączkowski S., *Dawne ziemie łęczyska i sieradzka w XII wieku*, „Roczniki Historyczne” 1963, t. 29.
- Zajączkowski S., *Uwagi nad terytorialno-administracyjnym ustrojem Polski*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1955, t. 7.
- Zakrzewski S., *Bolesław Chrobry Wielki*, Kraków 2000.
- Zakrzewski S., *Czeski charakter Krakowa za Mieszka I w świetle krytyki źródeł*, „Kwartalnik Historyczny” 1916, t. 30, z. 3-4.

- Zakrzewski S., *Historia polityczna Polski. Wiek średni*, cz. 1, [w:] *Encyklopedia Polska*, t. 5, Warszawa 1920.
- Zakrzewski S., *Mieszko I jako budowniczy państwa polskiego*, Kraków 2006.
- Zakrzewski S., *Okres do schyłku XII w.*, [w:] S. Zakrzewski, S. Zachorowski, O. Halecki, J. Dąbrowski, S. Smolka, F. Papee, *Encyklopedia polska*, t. 5, cz. 1: *Historia polityczna Polski*, cz. 1: *Wiek średni*, Kraków 1920.
- Zakrzewski S., *Zagadnienia historyczne*, t. 2, Lwów 1936.
- Zakrzewski S., *Źródła podań wiślicko-tynieckich*, „Kwartalnik Historyczny” 1914, t. 28, z. 3-4.
- Zakrzewski S., Zachorowski S., Halecki O., Dąbrowski J., Smolka S., Papee F., *Historia polityczna Polski*, cz. 1: *Wiek średni*, [w:] *Encyklopedia Polska*, t. 5, cz. 1, Kraków 1920.
- Zathey J., *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963.
- Zernack K., *Polska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, przekł. A. Kopacki, Warszawa 2000.
- Ziborov V.K., *O krestnom imeni kievskogo knâzâ Izâslava Âroslavica*, [w:] *Russkie drevnosti. K. 75-letiiù professora I.Â. Froânova*, red. A.Û. Dvorničenko, Sankt Peterburg 2011.
- Ziegler A.W., *Gregor VII und der Kijewer Grossfürst Isjaslav*, „Studi Gregoriani per la storia di Gregorio VII e della riforma Gregoriana” 1947, t. 1.
- Zielińska-Melkowska K., *Stosunki polsko-pruskie w X-XIII wieku*, [w:] *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997.
- Zieliński A., *Opat krzyżowców – święty Bernard*, Warszawa 2005.
- Zientara B., *Polityczne i kościelne związki Pomorza. Zachodniego z Polską za Bolesława. Krzywoustego*, „Przegląd Historyczny” 1970, t. 61, z. 2.
- Zientara B., *Bolesław Wysoki – tułacz, repatriant, malkontent. Przyczynek do dziejów politycznych Polski XII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1971, t. 63, z. 3, s. 368.
- Zientara B., *Władysław II Wygnaniec*, [w:] *Poczet królów i książąt polskich*, red. A. Garlicki, Warszawa 1984.
- Zimin A.A., *Slovo o polku Igoreve*, S.-Peterburg 2006.
- Zinčuk Â.P., *Mižnarodni vidnosini v period nimečko-polškoj vjini 1003-1018*, „Praci Odesskogo universitetu. Seriâ istorični nauki” 1962, t. 152, vyp. 9.
- Zotov R.V., *O černigovskih knâzâh po lûbeckomu sinodniku i o černigovskom knâžestve v tatarskoe vremâ*, S.-Peterburg 1892.
- Zubrickij D., *Istoriâ drevnego Galicko-Russkogo knâžestva*, č. 2, L'vov 1852.
- Zumthor P., *Wilhelm Zdobywca*, przekł. E. Bąkowska, Warszawa 1994.
- Zygmańska E., *Ruś w opinii Anonima tzw. Galla*, „Przegląd Humanistyczny” 2004, t. 48, z. 1.
- Żaki A., *Bolesław Chrobry i Przemyśl*, [w:] *Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995-2003*, Kraków 2004.
- Żaki A., *Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyślu*, „Z Otchłani Wieków” 1960, nr 26.
- Żaki A., *Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji*, „Ochrona Zabytków” 1961, t. 14, z. 1-2.
- Żmudzki P., *Wędką króla Rusinów (Gall Anonim, ks. 1, rozdz. 7)*, „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. 55.
- Żmudzki P., *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojownikach w najdawniejszej historii Polski i Rusi*, Wrocław 2009.
- Žemlička J., *Čechy v době knížeci (1034-1198)*, Praha 1997.
- Žemlička J., *Řemyslovci. Jak žili, vládali a umírali*, Praha 2005.
- Žuravel' A.V., *Lunno-solnečnij kalendar' na Rusi: novyj pohod k izučeniû*, [w:] *Astronomiâ drevnih obšestv*, Moskva 2002.

INDEKS NAZW OSOBOWYCH I GEOGRAFICZNYCH

- Abaújvár (Novum Castrum) 268
Abel Heinrich Friedrich Otto 333
Abgarowicz Kazimierz 5
Abraham Władysław 33
Abramovič Dmitrij Ivanovič 35, 73, 113, 179, 274
Absalon, arcybiskup Lund 321
Abukov Sergej N. 256, 271
Adalbert Pobożny, margrabia Austrii 304
Adalbert z Bremy 195, 204
Adam z Bremy 10
Adamus Jan 142, 328
Adela (Adelajda), ż. Ottona z Orlamünde 193, 203, 204, 244
Adelajda, c. Henryka III, ksieni w Kwedlinburgu
Adelajda, domniemana c. Mieszka II zob. Piastowie
Adelajda, ż. Dediego margrabiego Łużyc 244
Adelajda, ż. Sobiesława I zob. Árpádowie 301
Agafia, c. Włodzimierza Monomacha, ż. Gleba Wsiesławica zob. Rurykowice 279
Agnieszka, c. Bolesława Krzywoustego zob. Piastowie 330, 331
Agnieszka, c. Leopolda III Babenberga, ż. Władysława II Wygnańca 298, 301, 329
Ajnalov Dmitrij Vlasovič 211, 241
Aksmanice 49
Akwilea 206
Akwizgran 80
Al-Bekri 6
Albert ze Stade, rocznikarz 194, 196
Alberyk z Trois-Fontaines 311
Aleksander II, papież 259
Aleksandrovič Volodymyr 66, 142
Alekseev Leonid Vasil'evič 8, 184, 189-191, 278, 313, 314
Alekseev M.P. 110, 198
Alekseev Ūrij Georgievič 91
Aleškovskij Mark Haimovič 36, 72, 73, 140, 251
Alfred Wielki 59
Almos, zob. Árpádowie 249, 267, 268, 272, 285, 292, 300, 349
Alpatov Mihail Vladimirovič 114
Althoff Gerd 204
Anastazja, c. Jaropełka Izjasławica zob. Rurykowice 249, 313, 349
Anastazja c. Jarosława Mądrego, ż. Andrzeja I zob. Rurykowice 141, 142
Anastazy Korsunianin, prepozyt (?) Dziesięcinej Cerkwi 88, 98-100, 107
Andreev Aleksandr Ivanovič 35, 250
Andrianova-Peretc Varvara Pavlovna 5, 29, 59, 134, 185, 243, 264, 349
Andriášev Aleksandr Mihajlovič (Andriaszew A.M.) 12, 133, 139, 148, 149, 163
Andrzej I zob. Árpádowie
Andrzej Włodzimierzowicz zob. Rurykowice
Anglia 140, 197, 199
Anna, c. Światosława Izjasławica zob. Rurykowice
Anna, rzekoma ż. Jarosława Mądrego 110, 111
Anna, ż. Włodzimierza Wielkiego 171, 174
Annalista Saxo 10, 65, 121, 122, 165, 168, 169, 196
Anonim tzw. Gall 7, 9, 11, 25, 78, 79, 81, 85-88, 90-93, 96, 97, 102, 103, 105-108, 121, 135, 160, 163, 165, 167-169, 183, 186, 200, 222, 224, 247, 248, 251, 255-257, 261, 263, 264, 266-273, 291, 293, 304, 305, 346
Aristov Vadim Ūr'evič 74
Arrignon Jean-Pierre 244
Artamonov Ūrij Aleksandrovič (Artamnonow J.A.) 89
Asbjoern, brat Swena Estrysena 199
Astrid, c. Olafa Skotkonnunga, ż. Olafa II Haraldssona 111
Ašihmin Aleksej Aleksevič 192

- Augsburg 209
 Austria 304
 Awentyn 62
 Azbelev Sergej Nikolaewiç 52
 Azowskie Morze 191
 Árpádowie, dynastia
 – Almos, s. Gejzy I, s. 249, 267, 268, 272, 285, 292, 300, 349
 – Bela II Ślepy, s. Almosa 300-306
 – Borys Kolomanowic 12, 17, 285, 300, 301
 – Eufemia, c. Beli lub Andrzeja, ż. Ottona Pięknego 207
 – Gejza I, s. Beli I 268, 272, 302
 – Gejza II, s. Beli II 230
 – Jadwiga, c. Almosa, ż. Albrechta, s. Leopolda III Babenberga 301
 – Koloman, s. Gejzy I 254, 266-268, 272, 273, 280, 283, 293, 300-302
 – Levente, s. Wazula 141, 142, 182
 – nn. c. Almosa, ż. Sobiesława, księcia czeskiego 292
 – nn. s. Stefana II, ż. Wołodymirki, s. Wołodara Rościsławica 283
 – Salomon, s. Andrzeja I 142, 230, 250
 – Stefan I Święty 43, 62, 143
 – Stefan II s. Kolomana Uczzonego 268, 283-285, 292, 293, 299, 300
 – Wazul 182
 – Władysław, s. Kolomana 268
 – Władysław I Święty (Węgierski), s. Beli I 186, 249, 250, 257, 259
 Áckewiç Á.E. (Jackiewicz J.E.) 13
 Ānin Valentin Lavrent'ewiç (Janin W.L.) 73, 106, 179, 195, 225, 233-235, 244, 319, 320
Bablák M.M. 13
 Baldwin, biskup krakowski 267
 Baliński Michał 44
 Balzer Oswald 19, 21, 68, 81, 106, 126, 130, 136, 137, 165, 180, 184, 221, 256, 265, 280-282, 295, 298, 299, 308, 309, 311, 312, 330, 333
 Banaszkiwicz Jacek 18, 89, 96, 97, 106, 107, 153
 Barbara, ż. Światopełka Izjasławica zob. Rurykowice 275
 Barciak Antoni 63
 Bardach Juliusz 92, 244, 331, 380
 Bardowik 204
 Barlow Frank 197-199
 Baron Arkadiusz 318
 Barsow Nikolaj Pawłowiç 44
 Baumann Franz Ludwig 333
 Baumgarten Nicolas de 21, 22, 110, 172, 175, 184, 189, 193, 195, 197, 198, 203, 206, 221, 228, 232, 249, 256, 257, 259, 260, 283, 289, 290, 295, 297, 302, 313, 319, 322, 348, 349
 Bazyli II, cesarz bizantyjski 84, 98-100, 112
 Bąkowska Eligia 199
 Becket Tomasz, arcybiskup Canterbury 321
 Bela I zob. Árpádowie
 Bela II Ślepy zob. Árpádowie
 Belerofon, postać mitologiczna
 Bełz 33, 112, 139, 143, 148-152, 177, 293
 ben-Horin Meir 161
 Benedykt Minoryta, kronikarz 134
 Benyskiwicz Krzysztof 16, 17, 74, 142, 166, 175, 184, 221, 248-250, 252, 253, 255, 256, 263, 267, 286, 295, 297, 305, 306
 Bereżkov Nikolaj Georgeviç (Bereżkow M.G.) 11, 73, 77, 114, 203, 257, 282, 308, 309, 331, 337
 Berg 270
 Bernadskij Viktor Nokolaewiç 91
 Bernard z Clairvaux 27, 28
 Bernard von Haldensleben, margrabia 57, 58
 Bethmann Ludwig Conrad 37, 38, 232, 272
 Beyer-Thoma Hermann 235
 Bezen, książę ruski 283
 Bezprym zob. Piastowie
 Białogród 218, 276, 278
 Białuński Grzegorz 340
 Bibikov Mihail Vadimowic 22, 198, 245
 Biecz 294
 Bielowski August 19, 59, 86, 123, 168, 171, 184, 250, 256, 257, 287, 295, 297, 298, 306, 307, 330, 342
 Bielski Marcin 92, 225, 226, 284
 Bieniak Janusz 125, 134, 144, 146, 147, 150, 154, 156, 162, 163, 165-167, 170, 180, 245, 270, 280, 281, 296, 297, 299, 309, 319, 320, 334, 337, 342
 Bieniek Stanisław 297, 337
 Biniąś-Szkopek Magdalena 16, 330, 333, 335, 341, 342
 Biskup Marian 271
 Bizancjum 9, 56, 98, 99, 303, 313
 Bláhová Marie 272
 Bloch Raissa 203
 Błażowski Marcin z Błażowa 183, 221
 Bobrov Aleksandr Grigor'ewiç 170
 Bobrzyński Michał 221
 Bogumił, arcybiskup gnieźnieński 239
 Bogusław I, książę pomorski 321
 Boikowie, plemię 59

- Bolesław I Chrobry zob. Piastowie
Bolesław I zob. Przemyślidzi
Bolesław II Szczodry zob. Piastowie
Bolesław II zob. Przemyślidzi
Bolesław III Krzywousty zob. Piastowie
Bolesław IV Kędzierzawy zob. Piastowie
Bolesław Wysoki zob. Piastowie
Bolesław Zapomniany, rzekomy syn Mieszka II
72, 151
Bolz Bogdan 107
Boniak, książę połowiecki 254, 268
Boras Zygmunt 323
Borawska Danuta 37, 125, 130, 131, 149, 150, 152-155,
159, 162
Borich zob. Borys Kolomanowic, zob. Árpádowie
Borisov Nikolaj Sergeevič 91
Boroń Piotr 316
Borovkov Dmitrij Aleksandrovič (Borowkow
D.A.) 17, 73, 97, 100, 117, 197, 203, 227, 233, 238,
274
Borsova 250
Borys Kolomanowic zob. Árpádowie
Borys Wiaczesławowic zob. Rurykowice
Borys Włodzimierzowic zob. Rurykowice
Borzywoj II zob. Przemyślidzi
Boshof Egon 133, 153
Bożej zob. Wrszowcy
Brajčevskij Mihail Ūlianovič 35, 185
Brema 195, 204
Bresslau Harry 122, 124, 125, 132, 133, 147, 153
Bretholz Bertold 169, 205, 264
Briaczysław Izjasławic zob. Rurykowice
Bruckus Ūlius 160, 161
Brugia 198
Bruneto de Presle Wladimir 171
Brunon z Kwerfurtu 62-65
Brunon z Merseburga 194-196, 204, 205
Brunon-Bonifacy, zob. Brunon z Kwerfurtu
Bruski Klemens 199
Brückner Aleksander 29, 171, 251
Brúsova Vera Grigor'evna 170
Brześć 74, 77, 80, 82, 112, 113, 115, 117, 118, 149, 177,
188, 190, 192, 200, 201, 212, 215-219, 222, 253,
255, 262
Brzetysław I zob. Przemyślidzi
Brzetysław II zob. Przemyślidzi
Buchner Rudolf 124
Buczek Karol 31, 37, 337, 339
Budkowa Zofia zob. Kozłowska-Budkowa Zofia
Budovnic Izaak U. (Budownic I. U.) 213, 274
Budy, wojewoda 26, 86, 88, 89, 92
Budziszyn 80-82, 153
Bug 26, 31, 33, 61, 79, 82, 85-88, 101, 118, 119, 162
Buganov Viktor Ivanovič 73, 89, 176
Buko Andrzej 52, 107, 135
Bułgaria 99
Bułgarzy 29, 60, 174
Burchard z Trewiru 195, 227, 233, 234
Burizlifr, książę ruski 113
Burizlafs, książę słowiański 311
Burzyński Edmund 327
Busk 252, 260
Buzina Oles' 72
Bužilova Aleksandra Petrovna 110
Byčkova Margarita Evgen'evna 21
Cabalska Maria 44, 45, 49
Cambrai 38
Cawley Charles 23, 229, 311, 312, 348, 349
Cella 206
Cella Gunther de, ojciec Wichmana 206
Cercha Stanisław 12, 44
Cetwiński Marek 8, 18, 27, 286, 291, 297
Chełm 44
chełmska ziemia 13, 45, 47, 50
Chłopocka Helena 20, 106, 107
Chodakowski Zorian Dołęga 44, 45
Chorwaci, plemię 34, 40, 48, 53, 59, 60-62
Chorwaci Biali, plemię 60
Chrobacja Wielka (Biała) 59
Chynczewska-Hennel Teresa 23, 66, 256, 309
Cieślak Stanisław 7
Cowdrey Herbert Edward John 235
Cukerman Konstantin 73, 74, 76, 77, 80, 89, 95, 113
Cvetkov Sergej (Cwetkow S.) 207, 225, 227, 237
Cyb Sergej Vasil'evič 11, 72-74, 87
Czacki Tadeusz 108
Czapliński Władysław 37
Czarna Elstera 80
Czech 5
Czechy 28, 33, 55, 60, 62, 67, 73, 75, 113, 132, 133,
135, 139, 184, 205-207, 220, 223, 224, 226-228,
230-232, 248, 264, 269, 272, 273, 292, 294, 299,
302, 304, 305, 309, 310, 324, 327, 347, 348
Czermno 44-47, 112
Czerniejów 45
Czernihów 21, 191, 210, 296, 297
Czerwień 6, 31-34, 38-44, 46-50, 52, 55, 160-162,
284, 293
Cześć 31, 71, 169, 176, 215, 224, 226-228, 231, 236, 266

- Czeski Las 229
 Czopek Sylwester 51
 Czudowie, plemię 60, 150
 Ćwikliński Ludwik 168, 171, 286, 297, 329
 Čerepnin Lev Vladimirič 143, 218, 255, 274, 275, 310
 Černov Andrej Ūrėvič 11, 190, 357
 Čhaidze Viktor Nilolaevič 190
 Čugaeva Irina 104
- Dakowie, plemię 167
 Dalamentsanie, plemię 59
 Dania 111, 193, 198-200, 202, 203, 288, 289, 311, 312, 315, 320, 321, 323
 Daškevič Nikolaj Pavlovič 21
 David Pierre 259
 Dawid, s. Igora Jarosławica zob. Rurykowice
 Dawid, s. Światosława II zob. Rurykowice
 Dawid, s. Wsiesława zob. Rurykowice
 Dąbrowski Dariusz 23, 53, 90, 203, 229, 231, 256, 257, 280, 288, 289, 308-311, 315, 318-321, 329, 331, 332
 Dąbrowski Jan 13, 90, 126, 130, 133, 134, 153, 216, 258, 271, 281, 288, 295, 328, 330, 331, 334, 335
 Dąbrówka (Dobrawa), ż. Mieszka I, zob. Przemyslidzi
 Dąbrówka Andrzej 286, 295
 Dedi, margrabia Łużyc 193, 203, 204, 321, 232, 234, 244
 Delestowicz Norbert 17, 216, 219, 222, 223, 233, 237
 Demetriusz, król zob. Izjasław Jarosławic 235
 Demetriusz, św. 303
 Demidenko Grigorij Grigorovič 16, 17, 72, 73, 76, 83, 159
 Denisov Ūrij N. 189, 212, 233
 Deptuła Czesław 297
 Dercsényi Dezso 141, 250, 267
 Dergačeva-Skop Elena Ivanovna 100
 Diba Ūrij 51
 Długosz Jan 5, 11, 86, 90, 106, 122, 160, 168, 176, 178, 183, 184, 187, 211, 212, 215-217, 220-222, 237, 246, 255-257, 280, 281, 285, 286, 291-295, 300, 303, 311, 339, 346
 Dmitriev Lev Aleksandrovič 174
 Dmitrjew Michaił 24
 Dniepr 26, 73, 78, 87
 Dobrawa zob. Dąbrówka
 Dobrânskij Adol'f Ivanovič 12
 Dobričâ O Aleksandr P. 72
- Dobronega, c. Włodzimierza Wielkiego zob. Rurykowice
 Dobrosielska Alicja 341
 Dobrovoľskaâ Mariâ Vsevolodovna 110
 Doležalová Eva 32
 Dolgorukov Petr Vladimirovič 21
 Domanowszky Aleksander 267
 Donskoj Dmitrij V. (Donskoj D.W.) 22, 29, 68, 103, 109, 110, 117, 173, 179-181, 184, 189, 197, 203, 206, 221, 229, 232, 249, 265, 290, 308, 319, 321, 348
 Dowiat Jerzy 141, 182
 Drelicharz Wojciech 307
 Drohobuż 245, 253, 255, 260
 Drohobycz 74
 Drózdź Klaudia 16, 164, 165, 167, 180
 Drzewiecki Marcin 18, 62
 Dudek Jarosław 18, 62
 Dudik Będą 208
 Dulebowie, plemię 34, 60
 Dunaj 283
 Dusil Stephan 259
 Dušek Ladislav 135
 Dvorničenko Andrej Ūrėvič 235, 310
 Dvornik Francis 106
 Dworsatschek Mariusz 16, 299, 331-333, 335-338, 341, 342
 Dworzaczek Włodzimierz 20, 21, 256, 290, 311, 314, 319, 322
 Dybo Anna Vladimirovna 190
 Dygo Marian 64
 Dytryk zob. Piastowie 136
 Dzierżwa 86, 87
 Dziejwski Władysław 165, 166, 178, 181
 Dźwinogród 160, 246, 251, 262, 294, 303, 348
 Dżakson Taťâna Nikolaevna 18, 72, 113, 140, 194, 197, 198, 200, 202, 289, 313
- Ediger Theodor 203
 Edmund, s. Edmunda Źelaznobokiego 142
 Edmund, s. Harolda Godwisona 199
 Edmund Źelaznoboki 142
 Edward, s. Edmunda Źelaznobokiego 142
 Edyta o Łabędziej Szyi, ż. Harolda Godwisona 198
 Ehrenfeuchter Ernst 206
 Einarson Bjarni 198
 Ekbert, margrabia Miśni 203, 204
 Ekbert z Trewiru 179
 Ekzemplârkij Andrej Vasilėvič 21
 Elsdorf 196

- Elstera 80
Elżbieta, c. Jarosława Mądrego (Ellisif), zob. Rurykowice
Elżbieta, królowa węgierska, ż. Mieszka Starego 308
Elżbieta (Olisawa), matka Światopełka II 181, 205, 265
Emeryk zob. Árpádowie
Emler Josef 299, 302, 304, 339
Emnilda, ż. Bolesława Chrobrego 68, 81, 108, 127
Epperlein Siegfried 233
Eppon, biskup Naumburg-Zeitz 195
Erkens Franz-Reiner 133
Eryk II Pamiętny, król Danii, s. Eryka I Zawsze Dobrego 315
Eschwege 232
Eudoksja, c. Izjasława, rzekoma ż. Mieszka Bolesławowica, zob. Rurykowice
Eudoksja, c. Izjasława, ż. Mieszka III Starego, zob. Rurykowice
Eudoksja, c. Rościsława, rzekoma ż. Mieszka Bolesławowica, zob. Rurykowice
Eugeniusz, papież 341
Eufemia, c. Beli lub Andrzeja, ż. Ottona Pięknego zob. Árpádowie
Eufemia, c. Włodzimierza Monomacha, ż. Kolumana Uczzonego, zob. Rurykowice
Ewpraksja-Adelajda, c. Wsiewołoda, ż. Henryka IV zob. Rurykowice/Prakseda c. Wsiewołoda Jarosławica
Eymund, jarl 113, 117

Falaleeva Irina Nikolaevna 251
Fałkowski Wojciech 65
Faulkes Anthony 288
Faussner Hans Constantin 172
Fedaka Sergij Dmitrowiç 329, 335
Fenczak August S. 160
Fessler Ignaz Aurelius 142
Filst Georgij M.72
Filúškin Aleksandr II'ič 336
Finlay Alison 288
Fisher Peter 193
Flandria 198
Flat Holme 198
Flathe Heinrich Theodor 244
Flint Bill 198
Florovskij Antonij Vasileviç (Florowskij A.W.) 62, 207
Foma Ratiboric, posadnik 284

Font Márta 254, 267, 268, 272, 303
Forssman Julius 23, 24, 291, 319, 322
Frazik Jozef Tomasz 51
Freeman Edward Augustus 198, 199
Fried Johannes 108
Friedberg Marian 298
Friis-Jensen Karsten 193
Froánov Igor' Ákovlevič 246, 251, 310
Frolík Jan 272
Fryderyk, palatyn saski 195
Fryderyk I Barbarossa, cesarz 342
Fryderyk II, cesarz 71
Fryzja 199

Gabel Georg 322
Gagin Igor' Anatoleviç 53
Gajdenko Pavel Ivanoviç 53
Gallén Jarl 320, 322
Galos Adam 37
Gancarski Jan 107
Gansiniec Ryszard 108, 286
Garlicki Andrzej 20, 331
Gavrilišin Mariá Romanovna 142, 194, 199, 202
Gašiorowski Antoni 205, 280, 281, 331
Gebhardt Peter von 290
Gejza I zob. Árpádowie
Gejza II, s. Beli II zob. Árpádowie
Gembloux 233
Gerstungen 227, 231, 232
Gertruda, c. Henryka Lwa, ż. Knuta s. Walde-mara I 321
Gertruda, ż. Iziasława, zob. Piastowie 19, 105, 170, 178-181, 183, 184, 205, 235, 240, 244, 247, 265, 347-349
Giese Martina 83
Giesebrecht Wilhelm 37, 83, 97, 125, 132, 133, 136, 146, 228
Gieysztor Aleksander 24, 25, 211, 332, 335
Gillingstam Hans 311
Ginzburg Vulf Veniaminoviç 110
Gippius Aleksej Alekseviç 73, 88, 115, 141, 213
Gladiss Dietrich von 32, 59
Glatz (Kłodzko) 224
Gleb, s. Światosława II zob. Rurykowice
Gleb Wsiesławic zob. Rurykowice
Gniezno 61, 108, 155, 240, 334
Godwin, s. Harolda Godwisona 199
Goering Joseph 259
Goliński Mateusz 42
Golovin Nikolaj Nikolaevič 21

- Golovko Oleksandr (Aleksandr) Borisovič (Hollowko O.B.) 15, 16, 25, 30, 34, 35, 39, 54, 62, 63, 66, 67, 70, 72, 74, 75, 78, 79, 89, 95, 97, 101, 105, 109, 115-117, 132, 151, 153, 157, 165-167, 186, 188, 209, 212, 217, 218, 222, 223, 227, 235, 237, 238, 245, 248, 249, 255, 266, 267, 271, 273, 295, 297, 302, 303, 309, 330, 333, 335, 336, 341
- Golubinskij Evgenij Evsignevič 35, 53, 54
- Gorskij Anton Anatolevič 89, 196, 336
- Goslar 80, 231
- Gotfryd z Viterbo 121, 122
- Górczak Zbyszko 134
- Górecki Janusz 107
- Górski Karol 12, 179, 244, 301, 336, 368
- Grabarczyk Tadeusz 19, 76
- Graboveckij Vladimir Vasilievič 294
- Grabski Andrzej Feliks 14, 25, 32, 34, 57, 62, 68, 70, 72, 75, 77, 81, 86, 95, 97, 99, 101, 117, 150
- Grad' K. A. 302
- Grekov Boris Dmitievič (Grekow Borys D.) 32, 36, 61, 70, 189, 310
- Grodecki Roman 13, 90, 121, 126, 133, 153, 216, 257, 267, 271, 288, 328, 330, 331, 334-336
- Grody Czerwieńskie 12, 15, 30, 44, 47, 49, 345
- Groitzsch 292
- Grotfend Hermann 19
- Gruziński Tadeusz 126, 129, 153, 154, 156, 158, 167, 199, 209, 211, 216, 219, 220, 230, 233-235, 237, 238, 305, 328, 329, 339
- Gruševskij Mihailo (Hruszewski Mychajło) 7, 12, 29, 30, 39, 47, 131, 143, 149, 166, 177, 179, 188, 189, 191, 217, 221, 222, 238, 274, 278, 303, 332, 333, 337
- Grünhagen Colmar 332
- Grygorowicz Aleksander 107
- Grzegorz VII, papież 188, 206, 211, 212, 235, 236, 239, 240, 244, 258
- Grzegorz Wasylkowicz zob. Rurykowice/Jerzy Wasylkowicz
- Grzesik Ryszard 126, 127, 153, 182, 307
- Gumplowicz Maksymilian 12, 266, 301
- Gurba Jan 45, 46, 49
- Gwagnin Aleksander 92, 225, 226
- Györfly György 64, 138, 182, 257
- Gyta, c. Harolda Godwisona, ż. Włodzimierza Monomacha 193, 197-201, 203
- Haastrup Ulla 289
- Hajek z Libočan Václav 42
- Hakon Erikson, jarl z Lade 141
- Halberstadt 232
- Halecki Oskar 13, 126, 133, 134, 281, 288, 295, 328
- Halicz 15
- Halko Stanislaus (Hałko Stanisław) 178
- Harald Hardrada s. Sigurda Syra 140, 200, 202
- Harold Godwison 193, 197-200
- Haseloff Artur 179
- Hastings 193, 197
- Haumann Heiko 223
- Hauziński Jerzy 6, 33, 305
- Heck Roman 164, 263
- Hellmann Manfred 37
- Helmold 289
- Henryk, biskup 341
- Henryk, hrabia de Stade 207, 208, 262
- Henryk, hrabia Holzstynu 323
- Henryk I Brodaty, zob. Piastowie
- Henryk II Świąty, król Niemiec, cesarz 40, 64, 67, 71, 72, 75, 76, 80, 82-84, 93, 99, 112, 143, 346
- Henryk III, król Niemiec, cesarz 165
- Henryk IV, król Niemiec, cesarz 31, 59, 193, 195, 196, 204, 205, 207, 209, 212, 220, 222, 226-228, 230-234, 250, 262, 270-272, 280
- Henryk V, król Niemiec, cesarz 71, 298, 299, 305
- Henryk Gotszalkowicz, książę Odotrytów 288
- Henryk Kłótnik, książę bawarski 55
- Henryk Lew, książę saski 321
- Henryk Sandomierski zob. Piastowie
- Herbord 269, 271, 281, 286, 287, 290, 291
- Herman z Reichenau, kronikarz 194
- Hermanson Lars 289
- Hersfeld 10, 57, 194, 209, 223, 232
- Hertel Jacek 126, 138, 311
- Herwig Wolfram 126, 133
- Hildesheim 41, 124, 125, 128, 132, 134, 137, 139, 145, 147, 148, 157
- Hlawitschka Eduard 172, 193
- Hoffman Jakub 47
- Hofmeister Adolf 301
- Holtzman Robert 37, 41, 68, 76, 77, 122-124, 132
- Homburg 228, 230
- Horigiti, plemię 59
- Horošev Aleksandr Stefanovič 35, 72, 73
- Horyń 237
- Hóman Bálint 250, 254, 267, 268, 272, 302, 304
- Hradec 299
- Huczwa 48, 50
- Humphreys William 200

- Ibrahim ibn Jakub 5, 6, 32
Ida, c. margrabiego Leopolda Babenberga, ż. Liutolda I ze Znojma 208
Ida, ż. Spitygniewa 205
Igor Jarosławic I, zob. Rurykowice
Igor Olegowic zob. Rurykowice
Il'in Nikolaj N. (Ilin N.N.) 66, 68-70, 72, 73, 75, 113, 114, 116, 175
Iłowajskij Dimitrij Ivanovič (Iłowajskij D.) 7, 12, 44, 54, 95
Ingeborga, c. Mściśława Włodzimierzowica zob. Rurykowice
Ingegerda, c. Olafa Skötkonunga, ż. Jarosława Mądrego 109-111, 198
Ingelheim 80
Ingram James Henry 197-199
Irošnikov Mihail Pavlovič 35, 250
Isaevič Āroslav Dmitrievič (Isajewicz J.D.) 15, 44, 48
Isenburg Karl von 22
Ismailov T. M. 302
Ivakin Ivan Mihailovič 197, 198, 213
Iwan, latopisarz 10
Iwan Wasylkowic zob. Rurykowice
Iwan Wsiewołodowic zob. Rurykowice
Izjasław Jarosławic I zob. Rurykowice
Izjasław Mściśławic zob. Rurykowice
Iżdbern, poddany Włodzimierza Wielkiego 103
- Jabłonowski Aleksander 12, 13, 24
Jackman Donald C. 172
Jaćwierz 166, 177, 178
Jaćwingowie, plemię 29, 33, 166, 178, 181, 273, 340-342
Jadwiga, c. Almosa, zob. Ārpádowie
Jafet, ojciec Janusa 5
Jaffe Philip 206
Jakimowicz Roman 13, 36, 101
Jakowenko Natalia N. 23, 66, 256, 309
Jakub, arcybiskup 341, 342
Jakub, mnich 35, 36, 39, 59
Jakub, prezbiter 35
Jakubowski Wiktor 213
Jakun, książę 141
Jamianie, plemię 166, 181
Janiszewska Daria 18
Janus, syn Jafeta 5
Jarizleifr, książę ruski 113
Jaromir-Gebhard zob. Przemyślidzi
Jaropełk Izjasławic zob. Rurykowice
Jarosław Światopelkowic zob. Rurykowice
Jaropełk Światosławic zob. Rurykowice
Jaropełk Włodzimierzowic zob. Rurykowice
Jarosław I Mądry Włodzimierzowic zob. Rurykowice
Jarosław Jaropełkowic zob. Rurykowice
Jarosław Ośmiomysł, s. Wołodymirki Wołodarowica zob. Rurykowice
Jarosław Światosławic zob. Rurykowice
Jasiński Kazimierz 6, 19, 21, 68, 81, 108, 130, 141, 165, 175, 178, 179, 184, 221, 256, 257, 259, 261, 264, 265, 270, 296, 298, 299, 308, 309, 311, 320, 321, 332, 333
Jasynetska Olena (Jasieniecka O.A.) 172-174
Jażdżewski Konrad 14, 45, 158
Jedlicki Marian Zygmunt 40, 41, 57, 68, 80, 111, 126
Jehuda ha-Kohen 50, 160, 161
Jerzy I Dołgoruki Włodzimierzowic zob. Rurykowice
Jerzy Wasylkowic zob. Rurykowice
Joachim, biskup nowogrodzki 35
Joachim, latopisarz 35, 52, 54
Jodkowski Józef 166
John Skylitzes 171
Jónsson Finnur 140, 311
Józefowicz Mateusz 198
Jørgensen Adolf Ditlev 289
Judyta Salicka, ż. Władysława Hermana 257, 258
Jurek Tomasz 129, 184, 199, 200, 221
Jurewicz Oktawiusz 171
Jutlandia 312
- Kaczmarek Michał 257
Kaina 337, 338
Kal'nic'ka Nataliā 329, 332
Kalhous David 32
Kalisz 53
Kalousek Josef 31
Kalti Marek, kronikarz 10, 300, 301
Kamiński Aleksander 334
Kamiński Robert B. 215
Kanonik Wyszehradzki 10, 301, 304
Kappel k. Hersfeldu 209
Kapturkiewicz Tomasz 64, 138, 182
Kara Michał 45, 107, 398
Karamzin Nikolaj Mihajlovič 7, 12, 44, 52, 77, 88, 104, 131, 148, 189, 197, 198, 200, 214, 216, 221, 256, 259, 266, 274, 286, 302, 333, 337
Karantanowie, plemię 60
Karłowicz Jan 12, 76, 78, 94, 95

- Karpov Aleksej Ūrëvič (Karpow A.U.) 17, 32, 35, 36, 54, 58-62, 64, 66, 68-70, 73-77, 81, 95, 96, 99-101, 107, 111, 117, 132, 140, 149, 153, 164-166, 179, 180, 213, 215, 225, 227, 238, 277
- Karwasińska Jadwiga 63
- Kaštanov Sergej Mihailovič 195
- Katarzyna, c. Wsiewołoda Jarosławica zob. Rurykowice
- Kazimierz, książę pomorski 321
- Kazimierz I Odnowiciel zob. Piastowie
- Kazimierz II Sprawiedliwy zob. Piastowie
- Kazimierz III Wielki zob. Piastowie
- Kazimierz IV Jagiellończyk 91
- Kerbl Raimund 301
- Kępiński Andrzej 24
- Kętrzyński Stanisław 19, 20, 32, 42, 43, 164, 165, 167, 171, 180, 240, 270
- Kętrzyński Wojciech 45, 130, 164, 169, 341
- Kiersnowska Teresa 333
- Kijas Artur 20, 216, 223, 243, 245, 281, 283
- Kijów 8, 9, 12, 16, 29, 37, 39, 41, 43, 57, 60, 61, 69, 70, 72-75, 78, 79, 81-85, 87, 88, 90, 92-103, 105-107, 109-116, 118, 141-143, 174, 179-181, 185-187, 190, 191, 208, 210, 215, 217-219, 222, 236, 237, 240, 241, 244, 246, 252, 260, 261, 266, 268, 274-280, 293, 301, 303, 309, 324, 327-329, 331, 332, 334, 342, 343, 346, 347, 350
- Kiryk Feliks 37
- Kloss Boris Mihailovič 42, 106, 115, 170
- Kłoczowski Jerzy 135
- Kłodzko 225, 226, 308
- Knut, syn Magnusa Silnego i Ryczezy, król Danii 312, 315, 317, 323
- Knut Laward, książę duński, s. Eryka Zawsze Dobrego 288, 289, 312, 315-317, 322
- Knut Wielki, król Danii, Anglii i Norwegii 111
- Koczy Leon 63, 199, 299
- Kočka-Krenz Hanna 39
- Kollinger Karol 18, 39, 41, 42, 44, 47, 48, 60-64, 74, 76, 77, 79, 81, 89, 95-99, 101, 102, 105, 107, 114, 116, 161, 265-267, 269, 270, 286
- Koloman zob. Árpádowie
- Kołobrzeg 284
- Komarovič Vasilij Leonidovič 213, 245
- Konča Sergij Viktorovič 53
- Kondakov Nikodim Pavlovič 179, 236
- Koneczny Feliks 12, 13, 44, 96, 302, 333
- Konovalova Irina Gennadievna 18
- Konrad, książę brneński zob. Przemysłidzi 207, 229
- Konrad I zob. Przemysłidzi
- Konrad II, król Niemiec, cesarz 121-124, 127, 129, 131-133, 136, 138, 139, 143, 145-147, 150-154, 157, 159, 163, 346
- Konrad III, król Niemiec 303, 337, 338, 342
- Konrad Mazowiecki zob. Piastowie
- Konstantyn VIII, cesarz 100
- Konstantyn Monomach, cesarz 171
- Konstantyn Porfirogeneta, cesarz 59
- Konstantynopol 84, 98-100, 170, 181
- Kopacki Andrzej 16, 31
- Kopilov Sergej Anatolevič 11
- Kopyśno 49
- Korczak Lidia 178
- Korduba Myron 13, 30, 330
- Kornienko V'aceslav Vasilovič 116
- Korolúk Vladimir Dorofeevič (Koroluk W.D.) 15, 33, 34, 48, 61-64, 66, 69, 70, 73, 75, 78, 95, 96, 99, 105, 132, 159, 165, 166
- Korpela Jukko 63, 223, 244
- Korsuń 36, 99, 100, 103
- Korta Waław 37
- Kosmas (Cosmae Pragensis), kronikarz 10, 169, 205, 207, 224, 264, 272, 273, 292, 194, 299
- Kossmann Oskar 323
- Kostúhina L. M. 197
- Kosztolnyik Zoltan J. 300
- Kościelak Lech J. 289, 290, 314, 322
- Kotlarczyk Janusz 44, 45, 49, 50, 60
- Kotlár Mikola Fedorovič (Kotlar M.F.) 55, 70, 274, 277-279, 283, 303
- Kotyšev Dmitrij Mihailovič 275
- Kovalenko Volodimir Petrovič 274
- Kowalczyk Elżbieta 35, 39, 40, 42, 43, 45, 58, 61
- Kowalenko Władysław 39, 118, 122, 171, 332
- Kowalska Hanna 91
- Kowalski Marek D. 127, 153
- Kowalski Tadeusz 5, 33, 62
- Kozak Nazar 197
- Kozłowska-Budkowa Zofia 31, 130, 248, 265, 270, 280, 304, 334
- Kraków 5, 33, 42, 43, 54, 91, 208, 236, 239, 308, 342, 347, 350
- Krawiec Adam 17
- Krąpiec Marek 45
- Kreyser Krystyna 195
- Krip'akevič Ivan Petrovič 294
- Kristó Gyula 182
- Kromer Marcin 183, 217
- Krosno n. Odrą 72

- Krzemieńska Barbara 32, 208
Krzywicka Violetta 36, 44
Kubica Ewa 51
Kubica-Kabacińska Ewa 51
Kuczyński Stefan K. 13, 14, 31, 33-35, 37, 39-41, 43-45, 47-49, 52, 54, 57, 62, 125, 151, 152, 160, 161, 166, 176-178, 270, 309, 334, 335, 340, 349
Kučkin Vladimir Andreevič (Kuczkin W.A.) 189-192, 203, 210, 217, 218, 222, 227-231
Kul'bin" N. 103
Kulžinskij Ivan Grigor'evič 12
Kumaniecki Kazimierz 83
Kumanowie 142, 250, 307
Kunegunda, c. Ottona z Orlamünde, ż. Jaropełka Izjaśławica
Kuno z Öhningen 172, 175
Kunysz Antoni 47, 51
Kupfer Franciszek 50, 160, 161
Kursk 201
Kurze Friedrich 77
Kuśnierz Jerzy 45
Kutyłowska Irena 27, 44
Kuz'min Anatolij Grigorevič 114, 115, 275
Kuznecov Andrej Aleksandrovič 276, 277
Kürbis Brygida 5, 33, 86, 122, 167, 168, 178, 186, 187, 235, 247, 285, 286, 329, 339, 340
Kwedlinburg 308
- Labuda Gerard 5, 20, 30-34, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 52, 55, 59-62, 66-68, 72, 99, 106-109, 118, 122, 123, 126-129, 134-138, 141, 144, 146, 147, 150, 153, 158, 159, 164, 182, 205, 213, 216, 234, 263, 270, 271, 280, 284, 298, 309, 321, 328, 331-338, 340, 342
Lach Władysław 293
Lachy 6, 26, 27, 29, 31, 34-37, 39, 40, 43, 48, 50, 52, 60-62, 67, 144, 246, 331
Lambin Nikolaj Pertovič 141
Lampert z Hersfeldu 10, 57, 58, 194, 204, 205, 207, 209, 211, 212, 223, 226-228, 230-234
Lappenberg Johannes Martin 196
Laura, rzekoma ż. Wołodara Rościsławica 290
Lavrovskij Petr Aleksevič (Ławrowski P.A.) 52, 53
Lazarev Viktor Nikitič 173, 174
Lazius Wolfgang 205
Lâska Vitalij 31, 34, 36, 44, 46
Lâsenko Arkadij Ioakimovič 110, 113
Lechner Karl 193, 208
Lehr-Splawiński Tadeusz 39, 62, 118, 122, 332
Lelewel Joachim 12, 33, 60, 125, 150
Leopold II Babenberg, margrabia Marchii Wschodniej (Austrii) 208, 298, 301
Leopold III Babenberg, margrabia Marchii Wschodniej (Austrii) 298, 301
Leszek, s. Bolesława Krzywoustego zob. Piastowie
Leszek, s. Kazimierza Sprawiedliwego zob. Piastowie
Leszek Biały zob. Piastowie
Leśniewska Dorota 179
Levente zob. Árpádowie
Lewicka-Rajewska Urszula 6
Lewicki Anatol 12, 19, 122, 124, 126-128, 130-134, 136, 138, 139, 144, 146, 147, 150, 153-157, 159-161, 239
Lewicki Tadeusz 50
Łędzianie, plemię 31, 34, 37, 50
Lifshitz Felice 97
Lihačev Dmitrij Sergejevič (Liczczew D.S.) 11, 29, 35, 59, 61, 72, 95, 103, 114, 115, 134, 166, 176, 185, 191, 201, 213, 243, 245, 251, 264, 275, 349
Liman Kazimierz 269, 290
Liman Sergij 11
Lind John 200, 289, 315-317, 320, 321
Linničenko Ivan Andrijovič (Linniczenko I.A.) 11, 34-36, 43, 53, 61, 66, 68, 78, 95, 97, 115, 117, 131, 148, 150, 166, 176, 179, 184, 195, 207, 215, 216, 219, 221, 225, 227, 234, 239, 240, 247, 256, 286, 195, 296, 302
Lipiński Tymoteusz 44
Lisovoj Nikolaj Nikolaevič 14
Litawrin Gennadij Grigor'evič 170
Litvina Anna Feliksovna 233, 234, 289, 319
Liudolf, syn cesarza Ottona I 172
Liudolfingowie 42, 55, 59, 172
Liutold, książę znojemski zob. Przemyslidzi
Lohmann Hans-Eberhardt 195
Longinov Arkadij Vasil'evič (Łonginow A.W.) 12, 34, 44, 53, 54
Losskij Konstantin Vladimirovič 235
Lotar III z Supplinburga, król Niemiec, cesarz 288, 298, 299, 303, 305, 308, 316
Lubecz 73, 75, 214, 251, 252, 274, 276, 328, 335, 349
Lucice, plemię 41, 204, 205
Ludat Herbert 37, 57, 58, 96, 164
Ludgarda, rzekoma c. Władysława Hermana, ż. Dawida Igorowica
Lübke Christian 42, 57, 172, 175, 232
Lübavskij Matvej Kuz'mič 274

- Łaguna Stosław 19
 Ławrenty, latopisarz 115, 169
 Łęczycza 309, 330
 Łosiński Władysław 39
 Łowmiański Henryk 6, 14, 20, 30, 32, 33, 37, 39,
 44, 48, 49, 51, 60, 61, 74, 95, 109, 113-117, 126,
 131, 136, 139, 147, 152, 155, 156, 159, 166, 177, 180,
 328, 330-334, 337, 339, 341, 342
 Łuck 79, 217, 245, 246
- Madejczyk Ewa 23
 Mader Joachim Johann 205
 Magdeburg 80, 337
 Magnus, graf saski 208
 Magnus, komes wrocławski 200
 Magnus, s. Harolda Godwinsona 200
 Magnus I Dobry, król Norwegii I Danii 140
 Magnus Erlingson, król Norwegii 323
 Magnus Sigurdson, król Norwegii 289
 Magnus Silny, s. Nielsa Starego, król Szwecji, ksią-
 żę duński 289, 299, 312, 315, 316
 Mahnovec Leonid Efremovič 251, 308
 Majorov Aleksandr Văčeslavovič (Majorow A.W.)
 243, 244, 246-248, 251, 252, 277, 279, 283, 294,
 303
 Makarij (Bulgakov) 35
 Makarski Władysław 44, 49, 60
 Makk Ferenc 300, 303, 304
 Maleczyński Karol 71, 128, 224, 255, 256, 263,
 267-270, 272, 273, 281-283, 286, 287, 290, 292,
 295-300, 304, 305, 307-309, 314, 322, 331, 332,
 334, 337
 Malewicz Małgorzata H. 178, 240
 Malinowski Jakub 164
 Malmfrida, c. Mścisława Włodzimierzowica,
 zob. Rurykowice
 Małyševskij Ivan Ignatevič 379
 Małecki Antoni 12, 33, 44, 45, 96, 130, 219, 263, 308
 Małgorzata Fredkulla, ż. Nielsa Dobrego 288, 289
 Małopolska 37, 55, 263, 327
 Manuel, biskup smoleński 308
 Manuel Komnen, cesarz bizantyjski 303
 Marchia Miśnieńska 203, 204, 224
 Marchia Północna 203
 Maria, c. Światopełka Izjasławica zob. Ruryko-
 wice
 Maria, ż. Piotra Włostowica 249
 Maria Dobronega, zob. Rurykowice
 Marina c. Włodzimierza Monomacha, ż. Leona
 s. cesarza Michała Diogenesa zob. Rurykowice
- Maroara, plemię 59
 Maruszczak Henryk 44, 45
 Marzec Andrzej 297, 311, 332
 Mason Emma 197, 199, 200, 202
 Mateusz, biskup krakowski 27, 28
 Mateusz, mnich 27
 Matla-Kozłowska Marzena 32, 37, 39, 41, 42, 49,
 96, 135
 Matuszewski Józef 7, 289
 Mavrodin Vladimir Vasilievič 190
 Mazowsze 139, 155, 166, 167, 170, 176-178, 181, 263,
 266, 267, 269, 327, 332-335
 Medynceva Al'bina Aleksandrovna 192
 Mel'nikova Elena Aleksandrovna 18, 22, 77, 99,
 113, 140, 149, 198, 223, 245, 264, 275, 302
 Merseburg 65, 67, 71, 80, 136, 194, 195, 305
 Meyer von Knonau Gerold 228
 Meyer Wilhelm 323
 Meyszutowicz Walerian 63, 235
 Męcina zob. Wrszowcy
 Michałowska Teresa 27, 178-180, 235, 239, 286
 Mieclaw (Mojśław, Masław) 166-168, 170, 178
 Mieszko, s. Bolesława Szczodrego zob. Piastowie
 Mieszko, s. Kazimierza I zob. Piastowie
 Mieszko I zob. Piastowie
 Mieszko II zob. Piastowie
 Mieszko III Stary zob. Piastowie
 Migne Jacques Paul 197, 288
 Miguel André 5
 Miheev Savva Mihailovič 73, 88, 89, 95, 114, 141
 Miklán Monika 254, 267
 Mikołaj, metropolita kijowski 253
 Mikołaj Maciej 306
 Milsko 146
 Milútenko Nadežda Il'inična (Milutenko N.I.)
 35, 36, 73, 100
 Mińsk 279, 313, 314, 317, 322
 Miśkiewicz Benon 126, 153, 331, 334-337, 340, 342
 Modrzewska Halina 62
 Moguncja 80, 212, 233
 Mołyła Piotr, metropolita kijowski 173
 Mojżesz Węgrzyn, św., mnich 27, 92, 103, 104, 109
 Morawiec Jakub 111, 316
 Morawy 224, 272, 299
 Morgiel Krzysztof 141, 182
 Morozov Timofej Savvič 197
 Morozova Lúdmila Evgeněvna (Morozowa L.E.)
 105, 106, 109-111, 201
 Morris Marc 198
 Mosbach August 297

- Możdzioch Sławomir 135
Mścisław Światopełkowicz zob. Rurykowice
Mścisław Włodzimierzowicz zob. Rurykowice
Mścisław Wsiewołodowicz zob. Rurykowice
Mścisława, rzekoma c. Włodzimierza I Wielkiego
Mur'ánov Mihail Fedorovič 100
Murom 296, 297
Musin Aleksandr (Musin A.) 66, 77, 80
Musin-Puškin Aleksej Ivanovič (Musin-Puszkin A.I.) 214
Müller Ludolf 73
Müller Olav 111
Myśliński Kazimierz 44, 49, 126, 153, 337
- Nadrenia 233
Nagirnyj Vitalij (Nagirnyj W.) 16, 17, 30, 53, 216
Nakło 284
Nalepa Jerzy 122
Naruszewicz Adam 12, 60, 66-68, 97, 100, 108, 125, 126, 164, 184, 189, 205, 217, 221, 271, 281, 306
Nasonov Arsenij Nikolaevič 59, 115, 118, 158, 188, 246, 249, 310
Nass Klaus 65, 165, 193
Natanson-Leski Jan 32
Naumburg 195
Nazarenko Aleksandr Vasil'evič 18, 30, 36-38, 52, 58, 63, 72-77, 80-84, 99, 103, 104, 106, 107, 109-111, 143, 172, 175, 179, 184, 189, 192-194, 196, 197, 200-203, 205-209, 211, 213, 216, 219-223, 225, 226, 232, 233, 244, 248-251, 256, 259, 265, 274-277, 279, 282, 283, 286, 293, 319, 358
Nazarov Vladislav Dmitrievič 22, 73, 198, 245
Nestor, latopisarz 10, 31
Nevostruev Kapiton Ivanovič 196
Niels (Mikołaj) Stary, król Danii 311, 288, 289, 299, 311, 314-317
Niemcy 38, 41, 55, 67, 69, 71, 74, 77, 83, 84, 97, 111, 128, 131, 143, 152, 156, 164, 165, 192, 193, 203, 205, 209, 220, 223, 230, 231, 233, 234, 236, 239, 244, 272, 273, 298, 305, 308, 325, 342, 346
Niemcza 308
Nienburg 66
Nieradec, zabójca Jaropełka Izjasławica 246, 247
Nikitenko Mar'ana Mihailovna 173
Nikitenko Nadiâ Mikolaïvna (Nikitenko N.M.) 116, 173
Nikolayev A. 249
Nikon, latopisarz 10, 30, 34, 48, 95, 96
Niwa Nieżatynna 238, 244
nn. c. Almosa, ż. Sobiesława, księcia czeskiego zob. Árpádowie
nn. c. grafa Magnusa, ż. Odrzycha księcia brneńskiego 208
nn. c. Izjasława, ż. Rogwołoda Rogwołodowica zob. Rurykowice
nn, c. Mścisława, ż. Jarosława Światopełkowica zob. Rurykowice
nn. c. Stefana II, ż. Wołodymirki, s. Wołodara Rościsławica zob. Árpádowie
nn. c. Światopełka, ż. Władysława I Świętego zob. Rurykowice
nn. c. Wasylka połockiego, ż. Światosława Wsiewołodowica zob. Rurykowice
nn. c. Wiaczesława, syna Pośwista 184
nn. c. Włodzimierza, żona Bernarda zob. Rurykowice
nn. Polka, ż. Wsiewołoda Dawidowica 295
nn. ruska księżniczka (c. Wasylka?), ż. Wratysława brneńskiego zob. Rurykowice
Norwegia 111, 288, 289, 323
Novosel'cev Anatolij Petrovič 274, 310, 362
Novotný Robert 32
Novotný Vacláv 55, 141, 206, 208, 272, 273, 299, 304, 308
Nowacki Józef 108
Nowak Tadeusz 19, 76
Nowakowski Andrzej 45
Nowogród Wielki 55, 82, 88, 91, 92, 98, 101-103, 110-112, 143, 152, 170, 184, 189-192, 255, 256, 276, 278, 279, 289, 308, 310, 319, 331
Nowosiółki Dydyńskie 49
Nurec 225
Nyberg Tore 311, 316
- Obodryci, plemię 125
Oda, c. Ottona z Orlamünde 204
Oda, ż. Mieszka I 42, 58, 59
Oda z Elsdorfu (Oda z Otersbergu), ż. Światosława Jarosławica 196
Odákov Viktor Filagrievič 100
Odon, rzekomy książę Rusi, ojciec Romana 171, 173, 175
Odra 80, 298, 304
Odrzywolska-Kidawa Anna 297
Olaf II Haraldson (Święty), król Norwegii 111, 140, 141
Olaf Skotkonung, król Szwecji 110, 111
Oleg Światosławic zob. Rurykowice
Olejnik Karol 270

- Oljančyn Domet 172, 175, 176, 217, 223
 Olrik Hans 312
 Olson Emil 289, 311
 Olševskaâ Lidiâ Alfonsovna 27, 103
 Oldzych (Udalryk) zob. Przemysłidzi
 Omel'ănčuk Svetlana Vladimirovna 264, 317
 Orderic Vital (Orderyk Witalis) 199, 202, 288
 Orlamünde 193, 203, 204, 244
 Orm s. jarla Erlinga 323
 Ortlieb, kronikarz, opat z Zwiefalten 286, 309
 Osiński Jacek 330, 331
 Osterreider Markus 235
 Ostrów Lednicki 52, 107, 108, 135, 193, 203, 204
 Otersberg 196
 Otton, hrabia Orlamünde, ojciec Kunegundy, ż. Jaropelka Izjasławica 193, 203, 204, 244
 Otton, s. Bernarda von Haldensleben 57
 Otton, s. Bolesława Chrobrego zob. Piastowie
 Otton, s. Kazimierza Odnowiciela zob. Piastowie
 Otton I, król Niemiec, cesarz 5, 172, 173, 175, 176
 Otton II, król Niemiec, cesarz 37-39, 74
 Otton III, król Niemiec cesarz 41, 42, 50, 59, 62
 Otton Detleb, s. Ottona III Czarnego, książę ołomuniecki zob. Przemysłidzi
 Otton Piękny, książę ołomuniecki zob. Przemysłidzi
 Otton z Bambergu, św. 286, 287, 290, 291, 298
 Otton z Freisingen, kronikarz 301
 Otton z Northeim 204
 Otton z Orlamünde 193, 203, 204, 244
 Ożóg Krzysztof 20, 97, 127, 179, 297, 307, 311, 331
- Pac Grzegorz 184
 Palacky František 31, 33
 Paner Anna 7
 Panic Idzi 18, 286
 Panton Kenneth J. 142
 Papée Franciszek 13, 126, 133, 134, 281, 288, 295, 328
 Parczewski Michał 51
 Paroń Aleksander 64, 65
 Paskiewicz Henryk 91
 Pašuto Vladimir Terent'evič (Paszuto W.T.) 10, 15, 34, 37, 62-64, 66, 70, 75, 77, 95, 99, 101, 114, 117, 118, 125, 132, 141, 143, 149, 159, 170, 175-177, 184, 197, 200, 203, 207, 217, 221, 222, 234, 237, 240, 248, 254, 256, 257, 265, 268, 273, 274, 289, 297, 301-303, 310, 331, 333-336
 Patricius zob. Piotr Włostowic
 Pavlov Aleksej Stepanovič 27
- Pčelov Evgenij Vladimirovič (Pczelów E.W.) 22, 58, 117, 170, 175, 181, 203, 245, 251, 274
 Pelevin Ūrij Aleksandrovič 72
 Perejasław 201, 210, 218, 219, 229, 231, 255, 325, 332
 Perejesławiec 278
 Peremyl 47, 48
 Pereum p. Rawenną 62
 Perferckij Evgenij (Perfeckij J.) 294
 Perhavko Valerij Borisovič 235
 Persowski Franciszek 15, 32, 33, 39, 47, 49, 60, 160
 Pertz Georg Heinrich 37, 38, 165, 172, 196, 337, 342
 Peštič Sergej Leonidovič 275
 Petersens Carl 289, 311
 Petersohn Jürgen 269
 Petrov Andrej Evgen'evič 271, 287
 Petrov Nikolaj Ivanovič 12
 Petruhin Vladimir Ākovlevič 251, 274
 Pianowski Zbigniew 51, 52
 Piastowie, dynastia 6-8, 13, 16, 19-21, 23-26, 28, 29, 40, 41, 52, 64, 65, 67, 126, 128, 130, 131, 137, 140, 142, 145, 159, 163, 166, 178, 183, 248, 259, 263, 291, 308, 315, 320, 328, 329, 331, 334-336, 339, 341, 343, 345, 346, 348-350
 – Agnieszka, c. Bolesława Krzywoustego 330, 331
 – Bezprym 126-139, 143-159, 161-163
 – Bezprym-Otton, rzekomy syn Bolesława Chrobrego 125, 171, 175
 – Bolesław I Chrobry 7-10, 12, 13, 15, 18, 20, 25-28, 40-42, 51, 52, 55, 57-61, 63-94, 96-115, 117-119, 121, 126, 130, 131, 134, 136, 138, 142-144, 148, 149, 151, 154, 158, 159, 162-164, 171, 175, 178, 179, 185, 186, 320, 345, 346, 350
 – Bolesław II Szczodry (Srogi, Śmiały) 23, 48, 54, 94-96, 175, 181-188, 191-194, 197, 200, 202, 203, 205, 207-212, 215-232, 234-237, 240, 241, 243, 246, 248, 261, 329, 345, 347
 – Bolesław III Krzywousty 18, 25, 26, 71, 142, 176, 181, 249, 255-257, 259, 260, 263-273, 277, 280, 282-285, 287, 288, 290, 292-295, 298-306, 308-317, 319, 320, 322, 324, 325, 327-330, 333, 334, 336, 339, 343, 345, 348
 – Bolesław IV Kędzierzawy 9, 23, 308-310, 317, 324, 325, 327-332, 334-336, 338, 343
 – Bolesław Wysoki 21, 23, 332, 337, 339-343, 348, 349
 – Bolesław Zapomniany 72, 151
 – Dytryk, domniemany wnuk Mieszka I 136, 137
 – Gertruda, c. Mieszka II, ż. Izjasława Jarosławica 19, 105, 170, 178-181, 183, 184, 205, 235, 240, 244, 247, 265, 347-349

- Henryk I Brodaty 53
- Henryk Sandomierski 327
- Kazimierz I Odnowiciel 7, 104, 107, 118, 158, 160, 164-171, 175-178, 180-184, 187, 208, 261, 329, 345-347, 350
- Kazimierz II Sprawiedliwy 19, 21, 327
- Kazimierz III Wielki 91
- Konrad Mazowiecki 53
- Leszek, s. Bolesława III Krzywoustego 270
- Leszek, s. Kazimierza Sprawiedliwego 21
- Leszek Biały 53
- Ludgarda, rzekoma c. Władysława Hermana 259
- Mieszko, s. Bolesława II Szczodrego 23, 182, 183, 248-250, 262, 347, 349
- Mieszko I 5, 7, 9, 20, 29, 31-34, 37-39, 41, 42, 50, 52-58, 61, 65, 74, 345
- Mieszko II 12, 20, 51, 67, 118, 121, 122, 124-140, 143-159, 161-164, 178, 183, 244, 259, 265, 317, 320, 345, 346
- Mieszko III Stary, s. Bolesława Krzywoustego 12, 308, 310, 327-330, 334-336, 338, 349
- Otton, s. Bolesława I Chrobrego 46, 125, 126, 128-133, 136-140, 143-145, 148, 150, 151, 156-158, 161, 163
- Rycheza (Rykza), c. Bolesława Krzywoustego 23, 298, 311-323, 348
- Świętosława, c. Kazimierza I Odnowiciela, ż. Wratysława II 348
- Świętosława, rzekoma c. Bolesława Chrobrego 171, 175
- Władysław I Herman 23, 26, 160, 175, 181, 212, 224, 226, 241-244, 246-264, 267, 283, 294, 295, 298, 304, 305, 324, 347
- Władysław II Wygnaniec, s. Bolesława Krzywoustego 9, 144, 265, 185, 301, 308, 309, 311, 325, 327-343, 349
- Władysław III Laskonogi 53
- Zbigniew, s. Władysława Hermana 25, 51, 142, 261, 263-269, 271, 273, 285, 294, 324, 325, 333, 334, 339, 348
- Pičeta Volodimir Ivanovič (Piczeta W.I.) 13, 53, 54
- Pieczynogowie, plemię 9, 48, 55, 61-65, 68, 71, 73-76, 79, 83-85, 113, 118, 152
- Pietras Henryk 318
- Pietras Zdzisław S. 168
- Pilica 332, 335, 338
- Pińsk 79, 80
- Piotr, biskup wrocławski 257
- Piotr Apostoł, św. 235, 236, 247
- Piotr Włostowic, możny polski 23, 27, 28, 249, 281, 285-287, 290, 291, 293, 294, 297, 305, 306, 329, 335-337, 342, 349
- Piotr z Buczyny, kanonik brzeski 90
- Piwowarczyk Dariusz 199
- Pleszczyński Andrzej 33, 41, 42, 67, 97, 99, 101, 122, 126-128
- Plezia Marian 27, 86, 90, 121, 167, 186, 247, 257, 286, 291, 292, 297, 327, 334, 337
- Podlasie 13
- Podniestrze 49, 162, 214, 247, 250, 251, 253, 262, 265, 294, 324, 337, 339
- Podosinov Aleksandr Vasil'evič 18
- Pogodin Mihail Petrovič 213, 214
- Polackówna Helena 280
- Polanie, plemię 60
- Polansky Luboś 32
- Polákova Svetlana Gennad'evna 141, 267
- Pole Rożni 254
- Polikarp, mnich 103, 104, 109
- Polovcov Aleksandr Aleksandrovič 103, 109, 249, 255
- Polska 6, 8, 12, 13, 15-18, 24, 25, 27, 28, 32, 33, 37, 38, 42, 43, 53, 54, 62, 63, 72-76, 78-80, 87, 88, 91, 92, 100, 103, 105, 108-110, 112, 113, 119, 121, 122, 125, 131, 132, 136, 138, 143-149, 151-164, 167, 169, 177-180, 182, 187, 188, 199, 201, 205, 209, 210, 215, 216, 219, 220, 222, 224, 229-232, 238, 239, 243-245, 247-251, 253-256, 264, 265, 267, 269-272, 282-287, 290-292, 294-296, 298-300, 302, 304, 308-311, 315, 324, 329-331, 338-340, 342, 343, 345, 348-350
- Połock 103, 188, 189, 191, 192, 218, 313, 314, 322
- Połowcy, plemię 9, 68, 85, 185, 191, 210, 254-256, 260, 262, 265, 268, 273, 277, 307, 341, 342, 349
- Pomorzanie, plemię 167, 169, 178, 224, 263, 266, 281, 282, 287, 288, 290, 342
- Pomorze 176, 264, 269, 273, 281, 282, 284, 289, 298, 305, 315, 316, 321, 324
- Pomorze Wschodnie 181
- Poppe Andrzej 14, 20, 44, 49, 62, 64, 68, 70, 76-79, 95, 103, 111, 116-118, 173, 174, 179, 207, 223, 229, 239, 250, 297, 319
- Pospieszyńska Maria 126, 128, 129, 150, 153
- Postov Nikolaj Vita'levič 251
- Potehina Inna Dmitrivna 110
- Potkański Karol 31, 32
- Powierski Jan 48, 59, 117, 142, 160, 161, 184, 199, 207, 211, 217, 219, 221-225, 227-232, 237, 238,

- 248, 250, 253, 259, 264, 265, 271, 273, 284, 287, 288, 291, 335, 341
- Poznań 42, 108, 332, 338-340
- Pozwizd Włodzimierzowicz zob. Rurykowice
- Praga 5, 10, 223, 299, 308, 339-341
- Prakseda, rzekoma c. Izjasława zob. Rurykowice
- Predslawa, c. Światopełka II Michała zob. Rurykowice
- Presnâkov Aleksandr Evgenëvič 189, 274
- Priluk 337
- Prinz Friedrich 133
- Priselkov Mihail Dmitrievič (Priselkow M.D.) 30, 35, 36, 100, 275, 297
- Profantova Nad'a 272
- Prohorov Vasilij Aleksandrovič 173
- Proksa Michał 51, 52
- Protopopov Sergej Vasilëvič (Protopopow S.W.) 213
- Prusowie, plemię 42, 63, 167, 168, 176, 273, 340-342
- Prykmyszczę pow. kołomyjski 161
- Przemysł 6, 31-34, 37-43, 45, 47-52, 55, 58, 112, 160, 161, 187, 214, 216, 229, 230, 246, 247, 251, 254, 255, 262, 291, 294, 304, 348
- Przemysłidzi, dynastia 7, 55, 273
- Bolesław I Srogi, s. Wratisława, książę czeski 5
 - Bolesław II Pobożny, s. Bolesława I, książę czeski 31, 37, 38, 43, 55
 - Borzywoj II, s. Wratisława II (I), książę czeski 264, 273, 285
 - Brzetysław I, s. Ołdrzycha, książę czeski 151, 160, 161, 165, 169
 - Dąbrówka, c. Bolesława I, ż. Mieszka I 37
 - Dąbrówka, rzekoma ż. Kazimierza Odnowiciela 171
 - Jaromir, s. Brzetysława I, książę czeski, 135
 - Jaromir-Gebhard, s. Brzetysława I, biskup prański 229
 - Konrad I, s. Brzetysława I, książę czeski 207, 229
 - Liutold, s. Konrada I, książę znojemski, 208
 - Ołdrzych, s. Konrada książę brneński 208
 - Ołdrzych (Udalryk), s. Bolesława II, książę czeski 43
 - Otton Detleb, s. Ottona III Czarnego, książę ołomuniecki 302
 - Otton Piękny, s. Brzetysława I, książę ołomuniecki 207, 229
 - Sobiesław I, s. Wratisława II (I) książę czeski 273, 285, 292, 294, 299-302, 304, 308
 - Spitygniew II, s. Brzetysława I, książę czeski 205, 206
 - Świętobor-Fryderyk, s. Spitygniewa II, patriarcha Akwilei 205, 206
 - Świętopełk, s. Ottona Pięknego, książę morawski i czeski 264
 - Waclaw II, s. Sobiesława, książę czeski 308
 - Władysław I, s. Wratisława II (I), książę czeski 273, 292, 299, 304
 - Wratisław II (I), s. Brzetysława I, książę i król czeski 71, 205-207, 223, 224, 226-232, 248, 249, 299, 302
- Przeździecki Aleksander 309
- Przyborowski Kazimierz 12, 33, 66, 125, 216, 340
- Przybysława, c. Jarosława Światopełkowica zob. Rurykowice
- Psellos Michał 171
- Psków 184, 310
- Pszowianie, plemię 59
- Pudłocki Tomasz 16, 30
- Puškareva Natał'a L'vovna 109
- Puzanov Viktor Vladimirovič 35
- Quandt Ludwig 322
- Racibor I, książę pomorski 289, 322
- Racki Franjo 60
- Radymicze, plemię 29, 36, 60
- Radzicki Bogdan 341
- Radziwiński Andrzej 199
- Rajgorodskij Leonid Dmitrievič 197
- Ramm Boris Ākovlevič 69, 233, 235
- Rapov Oleg Mihajlovič 35, 36, 52, 63, 68, 69, 201, 314, 319
- Reichenau 194
- Reinbern, biskup kołobrzeski 65, 67, 69
- Reusner Eliaasz 6
- Rębkowski Marian 19, 114
- Rhode Gotthold 44, 64, 66, 216
- Robinson Ian S. 209
- Roepell Richard 12, 33, 66-68, 86, 87, 96, 125, 133, 216, 340
- Rogneda c. Rogwołoda księcia połockiego 103, 104
- Rogwołod, książę połocki 103
- Rogwołod Rogwołodowicz, książę połocki, zob. Rurykowice
- Roman, książę słowacki, rzekomy s. Odon, Bez-briema-Odonicza 171
- Roman, s. rzekomego księcia ruskiego Odon, o. lub dz. Dobronegi 171, 172
- Roman II, cesarz bizantyjski 171

- Roman Światosławic zob. Rurykowice
Roman Włodzimierzowic zob. Rurykowice
Romanov Boris Aleksandrowiç 5, 29, 59, 134, 185, 243, 264, 349
Rosik Stanisław 16, 17, 42, 95, 109, 265, 267, 270, 272, 280, 281, 287, 305, 307, 308
Roskilde 312
Rosoveckij Stanislav Kazimiroviç 72
Rostkowski Grzegorz 301
Rostów 201, 308
Rościsław Glebowic zob. Rurykowice
Rościsław Mścisławic zob. Rurykowice
Rościsław Włodzimierzowic zob. Rurykowice
Rościsław Wołodarowic zob. Rurykowice
Rouche Michel 172
Rozanov Sergej Pavloviç 283, 301
Rozov Vladimir Alekseeviç 100
Rumble Alexander R. 111
Ruryk zob. Rurykowice
Ruryk Rościsławic zob. Rurykowice
Rurykowice, dynastia 6-9, 13, 16, 18-26, 28, 29, 53, 55, 64, 68, 69, 88, 100, 117-119, 121, 122, 138-140, 142-144, 153, 163, 168, 174, 177, 178, 183, 197, 202, 226, 244, 245, 248, 252, 254, 255, 260, 265, 277, 282, 290, 293, 294, 311, 313, 314, 319, 323-325, 329, 330, 336, 339, 343, 345-350
– Agafia, c. Włodzimierza Monomacha, ż. Gleba Wsiesławica 279
– Anastazja, c. Jaropelka Izjasławica 249, 313, 349
– Anastazja, c. Jarosława Mądrego, ż. króla Andrzeja I 141, 142
– Andrzej s. Włodzimierza Monomacha, książę włodzimierski, perejasławski 282, 284, 292, 293, 302, 303, 324, 325, 349
– Anna, domniemana c. Światopełka Izjasławica 249
– Anna, rzekoma ż. Jarosława Mądrego 110, 111
– Anna, ż. Włodzimierza Wielkiego 171, 174
– Barbara, ż. Światopełka Izjasławica 275
– Borys, s. Wiaczesława Jarosławica, książę tmutorokański 211, 238
– Borys, s. Włodzimierza Wielkiego 72, 113, 118, 171-175, 187, 246, 277
– Briaczysław, s. Izjasława Włodzimierzowica, książę połocki 79, 83, 113, 117, 165, 184, 185, 190
– Daniel Romanowic, książę halicki, włodzimierski, król Rusi 53
– Dawid, s. Igora Jarosławica, książę wołyński 26, 175, 212, 214, 245, 247, 251-256, 259-262, 276, 279, 296, 349
– Dawid, s. Światosława, książę smoleński 252, 255, 256, 265, 274, 277, 279, 296
– Dawid, s. Wsiesława Briaczysławica, książę połocki 265
– Dobronega, zob. Rurykowice/Maria Dobronega
– Eudoksja, c. Izjasława, rzekoma ż. Mieszka Bolesławowica 181, 349
– Eudoksja, c. Izjasława, ż. Mieszka III Starego 310
– Eudoksja, c. Rościsława, rzekoma ż. Mieszka Bolesławowica 250
– Eufemia, c. Włodzimierza Monomacha, ż. Kolomana Uczzonego 280, 300, 301
– Elżbieta, c. Jarosława Mądrego (Ellisif), ż. 1. Harald II, króla Norwegii, 2. Swena II Estrysena, króla Danii 200
– Gleb, s. Światosława Jarosławica, książę tmutorokański, nowogrodzki 188-192
– Gleb, s. Włodzimierza Wielkiego 72, 113, 118, 172, 174, 187, 246, 277
– Gleb, s. Wsiesława Briaczysławica, książę miński 189, 203, 265, 279, 282, 313-317, 322, 349
– Igor, s. Jarosława Włodzimierzowica, książę włodzimierski, smoleński 245, 259-261
– Igor, s. Olega Światosławica, książę putywlski, drohiczyński, kijowski 9, 333, 334, 336, 337, 340, 343
– Igor, s. Światosława Olegowica, książę nowogrodzko-siewierski, czernihowski 190
– Ingeborga, c. Mścisława Włodzimierzowica ż. Knuta Lawarda 288, 289, 315, 317, 320
– Iwan, s. Wasylka Rościsławica, książę halicki 294, 303, 324
– Iwan, s. Wsiewołoda Mścisławica 319
– Izjasław, s. Dawida Światosławica, książę czernihowski, kijowski 332, 339, 343
– Izjasław, s. Mścisława Włodzimierzowica, m.in. książę miński, połocki, perejasławski, wołyński, kijowski 9, 19, 310, 313, 320, 321, 324, 325, 331, 332, 334, 337, 340, 342, 343, 349
– Izjasław I, s. Jarosława I Mądrego, książę turowski, nowogrodzki, kijowski 70, 94-96, 105, 140, 170, 175, 178-181, 183-193, 196, 201-203, 205-212, 215-223, 225, 231-241, 243-246, 248-250, 261, 265, 274, 276, 329, 347-349
– Jaropelk, s. Izjasława Jarosławica, książę wołyński 50, 175, 179, 180, 181, 189, 193, 203-205, 208, 212, 232, 235, 236, 240, 243-251, 253-255, 261, 278, 279, 283, 348, 349
– Jaropelk, s. Światosława Igorowica, książę kijowski 29, 35-37, 40, 54, 55, 74, 103, 172

- Jaropełk, s. Włodzimierza Monomacha, książę perejasławski, kijowski 265, 286, 302, 309, 310, 313, 324, 325, 328
- Jarosław, s. Jaropełka Izjasławica 254-256, 261, 264, 322, 324, 325, 329, 349
- Jarosław, s. Światopełka II Izjasławica, książę włodzimierski 181, 196, 215, 254, 256-259, 261, 265-267, 270, 271, 273-280, 282-285, 288-290, 292, 293, 295, 305, 324, 348
- Jarosław I Mądry, s. Włodzimierza I Wielkiego, książę nowogrodzki, rostowski, kijowski 70, 73-88, 92, 93, 97-101, 109-119, 121, 129, 131-133, 138-145, 147-168, 170, 171, 173-178, 180, 181, 184, 189, 192, 194, 198, 200, 209, 210, 220, 243, 245, 261, 277, 279, 345-347, 350
- Jarosław Ośmiomysł, s. Wołodymirki Wołodarowica, książę halicki 349
- Jarosław Światosławic, książę muromski, czernihowski 194, 197, 256, 274, 296, 297
- Jerzy (Grzegorz), s. Wasylka Rościsławica 295
- Jerzy I Dołgoruki, s. Włodzimierza Monomacha, książę suzdalski, perejasławski, kijowski 308, 325, 343
- Katarzyna, c. Wsiewołoda Jarosławica 249, 262
- Malmfrida, c. Mścisława Włodzimierzowica, ż. 1. Sigurda I Krzyżowca 2. Eryka Pamiętnego 288, 289, 315
- Maria, rzekoma c. Światopełka Izjasławica, ż. Piotra Włostowica 249, 349
- Maria Dobronega, c. Włodzimierza Wielkiego, ż. Kazimierza Odnowiciela 22, 104, 108, 111, 170-176, 178, 180-182, 184, 208, 261, 347, 349
- Marina c. Włodzimierza Monomacha, ż. Leona s. cesarza Michała Diogenesa 280
- Mścisław, s. Izjasława Jarosławica 181, 185, 188, 192, 218, 348
- Mścisław, s. Światopełka II Izjasławica, książę wołyński 254, 349
- Mścisław, s. Włodzimierza Jarosławica Monomacha, książę nowogrodzki, białogrodzki, kijowski 199-201, 203, 228, 231, 255, 257, 271, 274, 276, 278, 279, 288, 289, 294, 295, 297, 300-302, 310, 313, 317, 320, 322, 324, 328
- Mścisław, s. Wsiewołoda Igorowica 265
- Mścisław Chrobry, s. Włodzimierza Wielkiego, książę tmutorokański 117, 129, 132, 140, 141, 143-145, 148, 150, 152-156, 158-160, 162, 163
- Mścisława, rzekoma c. Włodzimierza Wielkiego 87
- nn. c. Izjasława Mścisławica, ż. Rogwołoda Rogwołodowica 310, 313
- nn. c. Mścisława, ż. Jarosława Światopełkowica 257, 271, 274, 276, 279
- nn. c. Wasylka księcia połockiego, ż. Światosława, s. Wsiewołoda Olegowica 332
- nn. c. Włodzimierza Wielkiego, ż. Bernarda von Haldensleben 57
- nn. książniczka (c. Wasylka?), ż. Wratysława brneńskiego 302
- Oleg, s. Światosława II Jarosławica, książę wołyński, tmutorokański, czernihowski, nowogrodzki 54, 207, 211, 217, 220, 223-225, 227, 229-231, 236, 238, 245, 252, 255, 256, 262, 265, 274, 277, 296, 297, 329, 331
- Pozwizd, s. Włodzimierza Wielkiego 29
- Prakseda, rzekoma c. Izjasława, ż. księcia morawskiego 207
- Prakseda (Ewpraksja, Adelajda), c. Wsiewołoda Jarosławica, ż. Henryka de Stade, ż. króla Henryka IV 207, 208, 262
- Predsława, c. Włodzimierza Wielkiego 20, 73, 87, 89, 92, 98, 103-109
- Predsława, c. Światopełka II Izjasławica, ż. Almosa, księcia węgierskiego 267, 349
- Przybysława, c. Jarosława Światopełkowica, ż. księcia pomorskiego Racibora I (?) 289, 290, 322, 323
- Rogwołod, s. Rogwołoda Wsiesławica, książę połocki 310, 313, 314, 316
- Roman, s. Światosława II Jarosławica, książę tmutorokański 262
- Roman, s. Włodzimierza Monomacha, książę włodzimierski 279, 282
- Rościsław, s. Gleba Wsiesławica, książę łukomski (?) 313, 314, 316, 317
- Rościsław, s. Izjasława Jarosławica 181
- Rościsław, s. Mścisława Izjasławica 349
- Rościsław, s. Mścisława Włodzimierzowica, książę smoleński 325
- Rościsław, s. Włodzimierza Jarosławica, książę tmutorokański 184, 245, 251, 254, 259, 296
- Rościsław, s. Wołodara Rościsławica, książę dźwinnogrodzki lub przemyski 294, 295, 300, 303
- Rościsławice 160, 214, 237, 245, 247, 251, 252, 254-256, 262, 265, 276, 278, 279, 285, 291, 292, 295, 296, 300, 325, 333, 348, 349
- Ruryk 7, 23, 26
- Ruryk, s. Rościsława Włodzimierzowica, książę przemyski 50, 246, 247, 251

- Stanisław, s. Włodzimierza I Wielkiego 26, 29
- Światopełk, s. Mścislawa Włodzimierzowica, książę pskowski 310, 313
- Światopełk, s. Włodzimierza Wielkiego 62, 66-70, 72-80, 82-84, 87, 88, 92-94, 96-102, 109, 111-114, 116-119, 141, 142, 144, 175, 176, 329
- Światopełk II, s. Izjasława Jarosławica, książę nowogrodzki, turowski, kijowski 55, 162, 175, 179-181, 185, 188, 189, 205, 212, 214, 215, 248-250, 252-255, 258-262, 264, 265-277, 279, 283, 296, 297, 325, 345-349
- Światosław, s. Dawida Światosławica 249, 254, 349
- Światosław, s. Igora Rurykowica, książę ruski 36, 54
- Światosław, s. Olega Światosławica, m.in. książę nowogrodzki i czernihowski 334
- Światosław, s. Wsiewołoda Olegowica, m.in. książę nowogrodzki, wołyński, czernihowski, kijowski 27, 330, 332, 339, 340
- Światosław, s. Włodzimierza Monomacha 278, 297
- Światosław, s. Włodzimierza Wielkiego 72
- Światosław II, s. Jarosława I Mądrego, książę czernihowski, kijowski 175, 181, 184, 185, 188-197, 201-203, 205, 206, 208-210, 212, 215-224, 226-234, 236-238, 240, 256, 261, 274, 276, 296, 331, 343, 347
- Waledar zob. Wołodar, m. Ryczezy, c. Bolesława Krzywoustego, „król Rusów”
- Wasylko, s. Rościslawa Włodzimierzowica, książę trembowelski 26-28, 214, 245, 246, 251-255, 262, 265, 279, 292, 294-296, 302, 303, 349
- Wasylko, s. Światosława Wsiesławica, książę połocki 313, 332, 343
- Wasylko Romanowic, książę lucki, włodzimierski 53
- Wiaczesław, s. Jaropełka Izjasławica, książę wołyński (?) 254, 255, 265, 349
- Wiaczesław, s. Jarosława Włodzimierzowica, książę smoleński 183, 221
- Wiaczesław, s. Pośwista 184
- Wiaczesław, s. Włodzimierza Monomacha, m.in. książę smoleński, turowski, kijowski 278, 325, 329
- Wierzchosława c. Wsiewołoda Mścislawica, ż. Bolesława IV Kędzierzawego 23, 308-311, 317, 324, 325, 331, 348
- Włodzimierz, s. Dawida Światosławica, książę czernihowski 334
- Włodzimierz, s. Jarosława I Mądrego, książę nowogrodzki 109, 166, 170, 181, 184, 195, 245
- Włodzimierz, s. Wsiewołoda Mścislawica, książę nowogrodzki 312-314, 318-323, 343
- Włodzimierz I Wielki, s. Światosława I, książę kijowski 6, 9, 10, 17, 29, 33-42, 47-50, 52-63, 65-74, 81, 84, 87, 98-104, 106, 109, 111, 112, 118, 171-175, 231, 246, 260, 261, 318, 328, 345, 348, 350
- Włodzimierz Monomach, s. Wsiewołoda Jarosławica, książę czernihowski, perejasławski, kijowski 10, 17, 54, 179, 188-193, 197-203, 207, 212-220, 222-232, 236, 245-247, 251-256, 265, 271, 274-284, 288, 290, 293, 295-297, 300, 310, 313, 315, 319, 324, 325, 327-329, 347-349
- Wołodar „król” Rusi („konung Valedr”), m. Ryczezy, c. Bolesława Krzywoustego 312, 348
- Wołodar, s. Gleba Wsiesławica, książę miński, grodzieński, połocki 313-318, 322, 323
- Wołodar, s. Rościslawa Włodzimierzowica, książę przemyski 28, 245, 246, 251-256, 259, 262, 265, 279, 281-283, 285-297, 300, 305
- Wołodymirko (Włodzimierz), s. Wołodara Rościslawica, książę, dżwinogrodzki lub przemyski, halicki 283, 294, 295, 302, 303, 305, 306
- Wsiesław, s. Briaczysława Izjasławica, książę połocki, kijowski 70, 96, 184, 185, 187-193, 203, 210, 217, 218, 221, 238, 265, 279, 313
- Wsiewołod, s. Dawida Światosławica, książę muromski 256, 265, 279, 295, 297
- Wsiewołod, s. Gleba Wsiesławica, książę izjasławski 313, 317
- Wsiewołod, s. Mścislawa Włodzimierzowica, m.in. książę nowogrodzki, wyszogrodzki 249, 278, 308, 310, 311, 317-319, 325, 331, 348
- Wsiewołod, s. Olega Światosławica, m.in. książę czernihowski, kijowski 9, 10, 297, 314, 325, 329-334, 337, 339, 340, 342
- Wsiewołod, s. Włodzimierza Wielkiego, książę włodzimierski 55, 70
- Wsiewołod I, s. Jarosława I Mądrego, książę perejasławski, kijowski 175, 185, 188-190, 192, 193, 201, 203, 208-220, 222, 227, 236-238, 241, 243, 245-248, 251, 253, 260-262, 275, 276, 279, 347
- Wsiewołodko, s. Dawida Igorowica, książę grodzieński 260
- Zbysława, c. Światopełka II Izjasławica, ż. Bolesława Krzywoustego 25, 249, 259, 264, 265, 267, 269-271, 283, 324, 349

- Zofia, c. Wołodara (Waledara) i Ryczezy, ż. Waldemara Wielkiego 312, 314, 317, 318, 320-323
- Zwinisława, c. Wsiewołoda Olegowica, ż. Bolesława Wysokiego 23, 332
- Rus 5
- Rusini 5, 26, 28, 32, 57, 59, 61, 85-88, 91, 93, 94, 97, 121, 122, 143-145, 155, 156, 158, 160, 163, 165, 167, 168, 171, 176, 185-187, 216, 227, 228, 239, 255, 264, 270, 271, 281, 283, 290, 307, 314, 330, 333, 335, 336, 339, 340, 342, 345, 346
- Ruś 5-16, 18, 25, 27, 28, 33, 41, 43, 53, 54, 60-67, 70, 72-81, 83-85, 88, 90, 93, 94, 96-100, 102, 105, 106, 108, 111, 113, 117-119, 122, 126, 128-133, 138-149, 151, 157, 159-162, 165-167, 169, 173, 174, 177, 183-190, 195, 198, 200-202, 205, 206, 208-210, 216-218, 220, 224, 228, 231, 233-235, 237, 238, 243-247, 251-253, 255, 261, 262, 264-269, 271, 274, 276-278, 282, 283, 285, 287-289, 291, 293, 302, 303, 309-315, 317, 320-325, 327-330, 337, 339, 341-343, 345-347
- Rüss Hartmut 262
- Rybakov Boris Aleksandrovič (Rybakow B.A.) 190, 192, 214, 251, 274, 275
- Ryczeza, c. Bolesława III Krzywoustego zob. Piastowie
- Ryczeza, c. grafa Ezzona, ż. Mieszka II 154, 175, 178
- Rychlinda, rzekoma ż. Kunona v. Öhningen, c. Ottona I 172
- Rydzewskaà Elena Aleksandrovna 70
- Rymar Edward 290, 298, 321-323, 328
- Rzym 235, 236, 239
- Sachs Rainer 107
- Sadowski Piotr 195
- Saint-Gilles 259
- Sakowo 256
- Saksonia 193, 199, 204, 226, 230-234, 288
- Salamon Maciej 97, 99
- Salmina Marina Alekseevna 170
- Salnica, rzeka 273
- Salomea z Bergu, ż. Bolesława Krzywoustego 270, 287, 330, 331, 333, 334
- Salomon zob. Árpádowie
- Samokvasov Dmitrij Ákovlevič 275
- Samonova Marià Nikolaeвна 274, 313, 315, 321
- Saraceni 340, 341
- Savelov' Leonid Mihajlovič (Sawełow L.M.) 23, 184, 256
- Sawicki Tomasz 45, 52
- Sawyer Peter 111
- Saxo Gramaticus 10, 198, 200, 288, 311-316, 321, 323
- Sąsiadka (dziś Sutiejsk), woj. lubelskie 218
- Scheffer-Boichorst Paul 311
- Schlesinger Walter 32, 195
- Schmale Franz-Josef 122, 123
- Schmeidler Bernhard 141, 193
- Schmidt Ludwig 78
- Schütz A. 194
- Schwennicke Detlev 22
- Sclancisfordi nad Łabą 72
- Segeda Sergij Petrovič 110
- Semkowicz Aleksander 87, 106, 113, 160, 221, 256, 280, 286, 293, 294, 303
- Serbowie, plemię 60
- Serebránskij Nikolaj Il'ič 35
- Sergeevič Vasilij Ivanovič 274
- Siegebert z Gembloux 233
- Sielicki Franciszek 14, 23, 26, 29, 30, 32, 39, 91, 95, 105
- Siemowit zob. Piastowie
- Siewierzanie, plemię 60
- Sikorski Bogdan 258
- Sikorski Dariusz A. 6, 32, 33
- Silant'ev Igor' Vitalevič 73
- Sili Š. 180
- Sinko Tadeusz 7
- Skandynawia 9, 140
- Skarbimir, wojewoda 264, 280-282, 294, 296
- Skrzypek Józef 15, 39, 44, 47, 118, 142, 151
- Skyum-Nielsen Niels 316
- Sláma Jiři 32
- Słowianie 5, 38, 41, 60, 321
- Słowiańszczyzna 9, 101, 127
- Słupecki Leszek Paweł 333
- Smirnov Ákov Ivanovič 173
- Smirnov Ivan Ivanovič 274
- Smirnov Mihail Ivanovič 21
- Smoleńsk 185, 201, 278, 284, 308
- Smolij Valerij Andrijovič 16, 72, 335
- Smolka Stanisław 12, 13, 126, 133, 134, 281, 288, 295, 328, 330, 334, 335, 337, 340
- Smorağ Różycka Małgorzata 180, 235
- Sobiesiak Joanna Aleksandra 31, 55, 71
- Sobiesław I zob. Przemyslidzi
- Sobolevskij Aleksej Ivanovič 35, 92, 100
- Sobolevskij L.I. 21
- Sochacki Jarosław 37, 123, 125-127, 129, 131, 136

- Sokolova Lidiâ Viktorovna 191
Sokołowski Marian 239, 240
Solov'ev Sergej Michajłovič 7, 12, 32, 45, 52, 53, 59,
61, 74, 117, 173, 189, 201, 211, 213, 214, 245-248,
337
Sommer Petr 7, 206
Sondel Janusz 323
Sosnowska Ewa 51, 160
Sosnowski Miłosz 62-64
Soukup Pavel 32
Sperka Jerzy 18, 286
Spitygniew II zob. Przemyslidzi
Spors Jerzy 284, 298, 321
Srezniewskij Ismail Ivanovič 173
Srezniewskij Vsevolod Izmailovič (Srezniewski
W.I.) 36
Sroka Stanisław A. 97
St. Omer 198
Stanisław Włodzimierzowicz zob. Rurykowice
Starnawska Maria 161
Steenstrup Johannes Christofer Hageman Rein-
hardt 288
Stefanovič Petr Sergejevič 18, 285-287, 291-293, 336
Stegner Tadeusz 17, 160
Stepankov Valerij Stepanovič 11
Stieber Zygmunt 20, 68, 205, 213, 243, 280, 284,
331
Stróżyk Paweł 134, 135
Strykowski Maciej 176, 225, 226, 184, 292
Strzelczyk Jerzy 16, 37, 42, 58, 63, 64, 72, 79, 81, 82,
84, 87, 95, 97, 101, 102, 106, 107, 117, 289, 337
Stykalin Aleksandr Sergejevič 302
Suchodolski Stanisław 333
Suhov Andrej Dmitrijevič 35
Supplinburg 288, 316
Supruniuk Anna 199
Sutjiesk zob. Sąsiadka
Suzdal 308
Sverdłow Mihail Borisovič (Sverdłow M.B.) 61,
63, 66, 69, 70, 74-77, 79, 81-83, 97, 110, 114, 125,
132, 150, 151, 153, 175, 189
Swen II Estrysden, król Danii 193, 197-204, 208
Swen III s. Eryka Pamiętnego, król Danii 312, 317
Swerker, król Szwecji 311, 312, 315, 323
Swoboda Wincenty 20, 25, 141, 245
Symeon I, car Bułgarii 60
Syty Sławomir 63
Szajnocha Karol 12, 66, 69, 94
Szczecin 284
Szczur Stanisław 20, 97, 127, 178, 297, 311, 331
Szelągowski Adam 12, 30, 44
Szentpetery Emericus 141, 267
Szkaradek-Krotoski Kazimierz 208, 227, 234
Szwecja 111, 142, 311, 312, 323
Szymon de Keza, kronikarz 10
Śiśić Ferdo 60, 331
Śląsk 37, 55, 136, 160, 176, 227, 263, 266, 272, 304,
327
Ślężanie, plemię 59
Śliwiński Błażej 17, 59, 125-127, 129, 134, 135, 138,
150, 151, 153-156, 158, 199
Śremska Mitrowica 303
Światopełk II Michał zob. Rurykowice
Światopełk Izjasławicz zob. Rurykowice
Światopełk Mściśławicz zob. Rurykowice
Światopełk Włodzimierzowicz zob. Rurykowice
Światosław Dawidowicz zob. Rurykowice
Światosław Igorowicz zob. Rurykowice
Światosław Jarosławicz zob. Rurykowice
Światosław Olegowicz zob. Rurykowice
Światosław Włodzimierzowicz zob. Rurykowice
Światosław Wsiewołodowicz zob. Rurykowice
Świdarska-Włodarczyk Urszula 18
Świechowski Zygmunt 51, 125
Świętobor-Fryderyk zob. Przemyslidzi
Świętopełk, s. Ottona, zob. Przemyslidzi
Świętosława (Świętochna), c. Kazimierza Odno-
wiciela zob. Piastowie
Šahmatov Aleksej Aleksandrovič (Szachma-
tow A.A.) 10, 11, 30, 36, 53, 73, 77, 89, 95, 100,
105, 114, 115, 166, 180, 245
Šahovskij Dmitrij Mihailovič 22
Šajkin Aleksandr Aleksandrovič 106, 176
Šambinago Sergej Konstantinovič 52
Šaranevič Isidor Ivanovič 12, 302
Šekera Ivan Mihajlovič (Szekera I.M.) 15, 39, 53, 54
Ševyrev Stepan Petrovič 214
Šinakov Evgenij Aleksandrovič 37, 39
Šternberg Ā.I. 141
Šul'gina Elena Viktorovna 197
Šušarin Vladimir Pavlovič 141, 257, 268, 274, 310
Šapov Ārosław Nikolaevič 274, 310
Šaveleva Natalia Ivanovna (Szczaweleva N.I.) 23,
66, 68, 106, 107, 176, 177, 232, 243, 244, 249,
256, 265, 279, 282, 286, 293, 296, 315
Tatišev Vasilij Nikitič (Tatiszczew W.N.) 7, 35,
52-54, 61, 101, 102, 166, 170, 176, 181, 203, 206,
211, 220, 224-226, 229, 237, 250, 259, 275, 278,
279, 283, 284, 292, 294, 302, 303

- Teodozy, mnich 35
 Teofano ż. Ottona II 55
 Tęgowski Jan 19, 23, 66, 68, 126, 185, 212, 219, 221,
 231, 237, 238, 256, 258, 259, 265, 309
 Theiner Augustin 303
 Thier Andreas 259
 Thietmar z Merseburga 10, 40-42, 65, 67-71, 74-85,
 90, 92, 93, 96-103, 105, 109, 111, 112, 116, 126,
 175
 Thomas Archidiaconus 60
 Tihomirov Mihail Nikolaewiç 35, 95, 187, 250
 Timofiej, latopisarz 15
 Tmutorokań 184, 189-192, 245, 252, 296
 Tokarz Paweł 18, 57, 76, 77, 95, 101
 Toloçko Oleksij Petrowiç (Tołoczko O.P.) 36, 191,
 217, 233, 251, 274, 277, 279
 Toloçko Petro Petrowiç (Tołoczko P.P.) 17, 36, 38,
 53, 63, 68-70, 73, 76, 83, 95, 110, 115, 149, 191,
 217, 226, 233, 238, 251, 274, 277, 279, 301
 Tomaszewski Andrzej 51
 Tomaševskij Stanislav (Tomaszewskij S.) 39, 40,
 143
 Torop Viktor 17, 79, 83, 99, 107, 125, 151, 170, 171,
 174, 175
 Tortoza 6
 Travnikov Sergej Nikolaewiç 141, 249
 Trawkowski Stanislav 297
 Trembowla 160, 214, 246, 251, 252, 255, 262,
 348
 Trewir 179, 195
 Trillmich Werner 124, 125, 133, 153
 Trois-Fontaines 311
 Třestik Dušan 7, 32, 206
 Tukidydes 83
 Tuni, opat 78, 84, 112
 Turczyński Stanisław 239
 Turek Rudolf 32, 118
 Turkia 59
 Turyngia 232
 Tvorogov Oleg Viktoroviç 52, 173, 174, 190, 251
 Tymieniecki Kazimierz 20, 37, 164
 Tyszkiewicz Jan 62, 63
 Tyszkiewicz Lech A. 84
 Tywercy, plemię 60
 Udalryk, zob. Ołdrzych, s. Bolesława II, zob. Prze-
 myślidzi
 Udon II de Stade 203, 204, 308
 Uhlirz Karl 37
 Uhlirz Mathilde 37
 Ungvar 250
 Unstruta 227, 232
 Urbańczyk Andrzej 17, 99
 Urbański Andrzej 45-47
 Uriasz, postać biblijna 195
 Uruszczak Waclaw 7
 Uspenskij Boris Andreeviç 14,
 Uspenskij Fedor Borisoviç 62, 233, 234, 289
 Uwietycze 254, 260
 Ūrasov Mihail Konstantinoviç (Jurasow M.K.) 17,
 141, 266-268, 272, 300, 302, 304
 Ūškov Serafim Vladimiroviç 91
 Valk Sigizdmund Natanoviç 35, 250
 Vaniček Vratislav 71, 205-207, 223, 299, 305, 308
 Vasilevskij Vasilij Grigorëviç 12, 301, 303
 Vazul zob. Árpádownie
 Vilkul Taťana L. 114, 251
 Vlasëv” Gennadij Aleksandroviç 21
 Volodihin Dmitrij Mihajloviç 72
 Vysockij Sergej Aleksandroviç 173, 179
 Waclaw II, s. Sobiesława zob. Przemysłidzi
 Wagilewicz Jan Dalibor 19, 171, 184, 250, 256, 295
 Waitz Georg 41, 59, 122, 172
 Waldemar, „król Rusi” zw. Jarosławem, zob. Wło-
 dzimierz Monomach
 Waldemar, s. Knuta Lawarda, król Danii 312, 314,
 317, 318, 321, 323
 Waledar zob. Wołodar, m. Rychezy, c. Bolesława
 Krzywoustego zob. Rurykowice
 Warcisław I, książę Pomorza 290, 298, 299, 311,
 315, 316, 321
 Waregowie 60, 68, 78, 92, 118, 140
 Wartner Mór 141, 257
 Wasilewski Tadeusz 30, 35-38, 59, 61
 Wasyl, duchowny przemyski 26
 Wasylko Rościśławic zob. Rurykowice
 Wasylko Światosławic zob. Rurykowice
 Waško Anna 311
 Wattenbach Wilhelm 122-124, 257
 Wazul, zob. Árpádownie
 Wąsowicz Teresa 39
 Wehrmann Martin 323
 Weiland Ludwig 172
 Weinryb Bernard Dov 161
 Wenta Jarosław 286, 334, 338
 Werner Karl Ferdinand 71
 Westervelt Abraham van 173
 Węclewski Zygmunt 90

- Wędzki Andrzej 39, 127, 240, 332
Węgry 62-64, 138, 142, 150, 164, 182, 183, 187, 212, 241, 264, 266-268, 272, 283, 284, 288, 292, 300, 301, 305, 308, 324, 349
Węgrzy 83, 84, 230, 270-272, 294, 307, 309, 310, 324
Węgrzynek Hanna 161
Wiacesław, rzekomy s. Pozwizda, zob. Rurykowie
Wiacesław Jaropełkowicz zob. Rurykowie
Wiacesław Jarosławic zob. Rurykowie
Wiacesław Włodzimierzowicz zob. Rurykowie
Wiatycze, plemię 29, 38, 60
Wibald, opat 342
Wichman de Cella, syn Gunthera de Cella 206
Widajewicz Józef 6, 13, 30-33, 38, 39
Widera Bruno 68, 133, 233
Widgaut, kupiec sambijski 289
Wielkopolska 160, 165, 263, 327
Wierzchosława c. Wsiewołoda Mścisławica zob. Rurykowie
Wies Ernst W. 209
Wihoda Martin 71
Wikarjak Jan 269
Wilhelm de Paraclito, opat 311, 312, 320
Wilhelm Zdobywca 199
Wilhelma z Canterbury, hagiograf Tomasza Becketa 320-322
Wiliński Kazimierz 341
Wincenty Kadłubek 9, 11, 86, 87, 106, 121, 122, 167, 168, 186, 187, 285-287, 290-292, 295, 304-306, 332, 338-341, 346
Wincenty z Pragi, kronikarz 10, 339-341
Winkel Horn Frederik 312
Wipon 10, 121-132, 135-140, 142-149, 151, 155, 157, 163, 164
Wiprecht z Groitzsch, margrabia 292, 299
Wirpirka von Tengling, ż. Konrada I księcia brneńskiego 207
Wisła 53, 80, 255, 281, 340, 348
Wisław, legendarny władca 19
Wiślica 305-307, 310
Władysław, s. Wratysława II (I) zob. Przemysłidzi
Władysław I Herman zob. Piastowie
Władysław I Święty zob. Árpádowie
Władysław II Wygnaniec zob. Piastowie
Władysław Laskonogi zob. Piastowie
Włodarski Bronisław 13, 14, 53, 117, 165, 166, 252-254, 256, 270, 273, 274, 280-282, 287, 292, 295, 303, 307, 309, 314, 329-335, 337, 339, 341
Włodzimierz I Monomach Wsiewołodowicz zob. Rurykowie
Włodzimierz Dawidowicz zob. Rurykowie
Włodzimierz Jarosławic zob. Rurykowie
Włodzimierz Wołyński 180, 192, 201, 218, 219, 245, 246, 250, 251, 254, 255, 260, 261, 277, 282, 285, 292-295, 298, 299, 302, 324, 325, 331, 332, 340, 348, 349
Włodzimierz Światosławic, zob. Rurykowie
Woin 273
Wojciechowski Tadeusz 12, 130, 164, 211, 216, 219, 228, 230-232, 236, 237, 330
Wojciechowski Zygmunt 20, 32, 332
Wolf Arnim 172
Wolfram Herwig 126, 127, 133
Wolin 284
Wołodar Glebowicz zob. Rurykowie
Wołodar Rościsławic zob. Rurykowie
Wołodymirko (Włodzimierz) Wołodarowicz zob. Rurykowie
Wołogoszcz 298
Wołoszyn Marcin 45-47
Wołucki Jan 312
Wołyń 47, 88, 189, 192, 215, 220, 237, 238, 331
Wormacja 232
Wortley John 171
Woźniak Zenon 107
Wratysław, s. Ołdrzycha zob. Przemysłidzi
Wratysław, s. Wratysława II (I) zob. Przemysłidzi
Wratysław II (I), s. Brzetysława, zob. Przemysłidzi
Wrocław 200
Wroniszewski Jan 199
Wrzowcy, ród czeski 294
– Bożej, s. Czaka, kasztelan żatecki 294
– Męcina, kasztelan Litomierzyc 294
Wrzosek Adam 108
Wsiesław Briaczysławic zob. Rurykowie
Wsiewołod Dawidowicz zob. Rurykowie
Wsiewołod Glebowicz zob. Rurykowie
Wsiewołod Jarosławic zob. Rurykowie
Wsiewołod Mścisławic zob. Rurykowie
Wsiewołod Olegowicz zob. Rurykowie
Wsiewołodko Dawidowicz zob. Rurykowie
Wyderka Tatiana 179
Wyrozumski Jerzy 297
Wyspy Brytyjskie 9, 202
Wysesława, rzekoma ż. Bolesława Szczodrego, zob. Rurykowie
York 199

- Zaborski Andrzej 33
Zachorowski Stanisław 13, 126, 133, 134, 153, 271, 281, 288, 295, 328, 330, 331, 334, 335
Zajac Talia 258
Zajączkowski Stanisław 334, 338, 341
Zakrzewski Stanisław 13, 20, 31, 37, 38, 42, 44, 45, 55, 61, 63, 64, 66, 68, 72, 74, 81, 82, 95, 97-99, 101, 115-117, 126, 133, 134, 153, 171, 281, 282, 287, 288, 295, 297, 328, 330, 337
Zaodrze 298
Zathey Józef 239
Zbigniew, s. Władysława Hermana zob. Piastowie
Zbysława, c. Światopełka, ż. Bolesława Krzywoustego zob. Rurykowice
Zeitlin Solomon 161
Zernack Klaus 16, 31
Ziborov Viktor Kuz'min 235, 239
Zielińska-Melkowska Krystyna 341
Zieliński Andrzej 27
Zientara Benedykt 298, 331, 332, 337, 340-342
Zimin Aleksandr Aleksandrovič 141, 191, 257, 268
Zinčuk Ā. P. 15
Zofia, c. Waledara i Ryczezy, zob. Rurykowice
Zofia, ż. Magnusa, grafa saskiego 208
Zotov Rafail Vladimirovic 7, 249
Zubrickij Denis 12, 302, 332
Zuckerman C. zob. Cukerman K.
Zumthor Paul 199
Zwiefalten 287, 309, 330, 341
Zwiniśława c. Wsiewołoda Olegowica zob. Rurykowice
Zydorek Danuta 14, 179, 250, 286
Zygmańska Ewa 25, 269, 270
Żaki Andrzej 49-51
Żatec 299
Żmudzki Paweł 25, 95
Żurowska Klementyna 107
Żyrosław, biskup wrocławski 257
Žemlička Josef 7, 206, 207, 304
Žukovskaâ Lidiâ Petrovna 197

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Rozdział I. Włodzimierz Wielki i Mieszko I	29
Przemysł, Czerwień i inne grody... ..	29
„Polsko-ruska wojna” Joachima (990 r.)	52
Rozdział II. Bolesław Chrobry w Kijowie	57
Wojny, których nie było	57
I wyprawa Bolesława na Ruś	62
II wyprawa Bolesława na Ruś (?)	72
Wyprawa kijowska	83
Rozdział III. Jarosław Mądry i sukcesorzy Bolesława Chrobrego	121
Konflikt w rodzie Piastów	121
Wyprawa Jarosława i Mściśława na Polskę	138
Jarosław Mądry i Kazimierz Odnowiciel. Nowe otwarcie	164
Rozdział IV. Bolesław Szczodry – sojusznik synów Jarosława	183
Pierwsza wyprawa Bolesława na Ruś	183
Rozpad „triumwiratu” Jarosławiców	187
Druga wyprawa Bolesława z pomocą Izjasławowi	210
Sojusz ze Światosławem	222
Trzecia interwencja Bolesława. Powrót i śmierć Izjasława	232
Rozdział V. Władysław Herman i Światopełk Izjasławic – sojusz bez zobowiązań	243
Rozdział VI. Światopełk Izjasławic, Bolesław Krzywousty i Jarosław Światopelkowie	263
Sojusz pełen korzyści	263
Wyprawa Bolesława III, Stefana II i Rościsławiców na Włodzimierz	273
Bolesław i Borys Kolomanowic. Wyprawa węgierska	297
Małżeństwa dynastyczne	308
Rozdział VII. Sojusz seniorów	327
Zakończenie	345
Abstract. The Piasts and the Rurikids. Polish-Ruthenian political relations between the 10 th and first half of the 12 th century	351
Bibliografia.	353
Indeks nazw osobowych i geograficznych	399

Monografia stanowi próbę przedstawienia „rzeczy minionych” w postaci obrazu kontaktów politycznych Piastów z Rurykowicami między X a połową XII wieku. Chodzi o to, „co się rzeczywiście stało”, czyli poszukiwanie odpowiedzi na tradycyjne pytania historii: co było?, kto?, kiedy było?, dlaczego?, z jakim skutkiem? Jednym z celów pracy będzie obserwacja kształtowania średniowiecznej tradycji historiograficznej w Polsce i na Rusi oraz znalezienie odpowiedzi na pytanie o przyczyny rozbieżności między nimi. Rozważania wokół relacji polsko-ruskich to nie nowość i dlatego istotnym elementem narracji, w miarę możliwości i potrzeb, będzie wszechstronna rejestracja dyskursu historycznego oraz weryfikacja przedstawionych w ciągu lat koncepcji historiograficznych. Kontrowersyjne zagadnienia sprzyjają różnorodności, stąd obecność polemik.

Co oczywiste, nie ma dziś możliwości odtworzenia pełnego oblicza stosunków łączących władców i mieszkańców Polski i Rusi. Podstawową przyczyną jest brak wiarygodnego oświetlenia źródłowego. Często mamy do czynienia z wypełnioną mitami i legendami tradycją dynastyczną. Heroizacji postaci towarzyszą przemilczenia i przekłamania. Niekiedy tradycja bywa wzbogacana nowymi fabułami, a fakty źródłowe grzęzną pod warstwą moralizatorskich i krasomówczych popisów kronikarzy. Nie zawsze wiadomo, na ile dostępny obraz jest wynikiem nawarstwiających się mitów, a na ile wersją stworzoną przez ówczesnych pisarzy. Nie znamy często stopnia znarratywizowania źródła. Studia porównawcze kolejno powstających źródeł ujawniają w wielu wypadkach swobodne korygowanie zapoznanej treści. Kronikarze, niepozbawieni refleksji, poczucia postąnnictwa lub zwyczajnie niezadowoleni z „ideowej” wymowy opowiadania poprzednika, reinterpretowali i przeobrażali jego wizję. W ten sposób powstawała nowa opowieść, niosąca właściwe przesłanie lub w odpowiednim świetle ukazująca jej bohaterów. Nie za bardzo wówczas wiadomo, czy mamy do czynienia z tradycją-rezultatem zapotrzebowania społecznego, jego kolejną subiektywną wersją czy opisem rzeczywistego przebiegu wydarzeń. [...] Problemy stwarzane przez źródła sugerują zachowanie ostrożności w kreowaniu koncepcji historiograficznych. „Pustka historiograficzna” w odniesieniu do wczesnego polskiego średniowiecza jest zjawiskiem naturalnym. Stawianie hipotez nie jest obowiązkiem historyka. Wychodząc z takiego założenia, w sytuacjach wyjątkowych zrezygnowałem z prób jednoznacznego wyjaśnienia kulisy wydarzeń, decydując się albo na rozwiązania alternatywne, albo akceptując „zaprzepaszczenie” szansy na rozwiązanie historycznej zagadki.

[ze Wstępu]

UNIWERSYTET
ZIELONOGÓRSKI

ISBN 978-83-7842-537-3